

MUTAFAKKIRLAR VA JADID MA'RIFATPARVARLARINING TARBIYA TURLARIGA OID TA'LIMOTLARI HAMDA UNDAN FOYDALANISH MEXANIZMLARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

MATERIALLAR TO'PLAMI

2025-YIL 20-21-MAY

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI
VAZIRLIGI**

**QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY
INSTITUTI**

“SCIENCE AND INNOVATION” XALQARO ILMIY JURNALI

**“MUTAFAKKIRLAR VA JADID MA’RIFATPARVARLARINING
TARBIYA TURLARIGA OID TA’LIMOTLARI HAMDA UNDAN
FOYDALANISH MEXANIZMLARI” MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI
MATERIALLAR TO‘PLAMI
2025-YIL 20-21-MAY**

**COLLECTION OF MATERIALS
OF THE REPUBLICAN SCIENTIFIC-PRACTICAL
CONFERENCE “THEORIES OF EDUCATION OF THINKERS AND
REFORMIST ENLIGHTENERS AND MECHANISMS FOR THEIR
USE”, MAY 20-21, 2025**

Toshkent 2025

ISSN: 2181-3337

“Mutafakkirlar va jadid ma’rifatparvarlarining tarbiya turlariga oid ta’limotlari hamda undan foydalanish mexanizmlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to‘plami (2025-yil 20-21-may) – T.: Science and Innovation, 2025.

Nashr etishda qatnashganlar:

Baxtiyor Rustamov, Gulira’no Rakhmatullayeva, Anvar Rustamov, Farangiz Sagdullayeva, Kozim Ergashov, Jasurbek Rahmatullayev, Mansur Suyunkulov, Mahliyo Sotivoldiyeva, Maftuna Askarova, Humoyun Qodirov, Fotima Shermatova, Muxlisa Zunnunova

Mas’ul muharrir

Pedagogika fanlari doktori, professor R.G.Safarova

Tahririyat hay’ati a’zolari:

<i>X.I.Ibraimov</i>	<i>Pedagogika fanlari doktori, O‘zFA haqiqiy a’zosi, akademik</i>
<i>R.G.Safarova</i>	<i>Pedagogika fanlari doktori, professor</i>
<i>H.M.Tojiboyeva</i>	<i>Pedagogika fanlari doktori, professor</i>
<i>R.M.Medetova</i>	<i>Pedagogika fanlari doktori, professor</i>
<i>N. Masharipova</i>	<i>Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim</i>
<i>N.Ch.Rustamov</i>	<i>Qori Niyoziy nomidagi TPMI doktoranti, katta ilmiy xodim</i>

AJDODLARIMIZNING PEDAGOGIK TA'LIMOTLARI, UZLUKSIZ TARBIYA TIZIMINING ASOSIY MANBAI SIFATIDA

Kirish so'zi

Mamalakatimizning yangi taraqqiyot bosqichida o'quvchi yoshlar tarbiyasi, ya'ni komil insonning shakllanishiga oid, insoniyatning boy ma'naviy xazinasidan munosib o'rin olgan tarixiy, milliy, ma'naviy madaniy merosimiz, urf-odatlarimiz va qadriyatlarimizdan samarali foydalanish, o'quvchilarni vatanparvar, fidoiy, yuksak madaniyatli va ma'naviyatli qilib tarbiyalashning asosiy manbaidir.

Sharq mutafakkirlari tomonidan yaratilgan “Qadimgi xalqlardan qolgan yozma yodgorliklar” (Abu Rayhon Beruniy), “Fozil odamlar shahri” (Abu Nasr Forobiy), “Tib qonunlari” (Ibn Sino), “Devonu lug'otit turk” (Mahmud Qoshg'ariy), “Qutadg'u bilig” (Yusuf Xos Xojib), “Xibbatul ul-haqqoyiq” (Ahmad Yugnakiy), “Qobusnoma” (Kaykovus) kabi durdona asarlarda tarbiyaga oid muhim ta'limotlar ilgari surilgan.

Ajdodlarimiz yaxshi yashash qoidalarini ham ko'rsatib o'tganlar. Ular “salomat bo'lish, xotirjam yashash, yaxshi nom qoldirish, abadiy yashashdir degan prinsipga amal qilib o'z faoliyatlarini amalga oshirganlar” (Buzurgmehr, “Donolar suhbatlari”). Mutafakkir ajdodlarimiz va jadid ma'rifatparvarlardan bugungi yosh avlod, ayniqsa, o'quvchi va talaba yoshlar uchun alohida pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan o'gitlar qolgan. Mazkur o'gitlar yosh avlodga yuksalish, buyuklikka intilish, aql idroki va bilimini yaxshilik yo'lida sarflash yo'lini ko'rsatib beradi. Har bir inson uchun ta'lim tarbiya va ijtimoiy tajriba eng muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Hadisu shariflar, mutafakkir ajdodlarimiz hamda tasavvuf namoyondalarining badiiy didaktik xarakterdagi asarlarida tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilgan Ma'lumki, korrupsiya holatlariga qarshi kurashish bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Shuning uchun ham ota onalar ham o'qituvchilar, huquqshunoslar, mahalla faollari bilan davra suhbutlari, uchrashuvlar hamda boshqa tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishlari maqsadga muvofiq.

Har bir millatning rivojlanishi va intellektual taraqqiyotida ta'lim tarbiyaning o'rni beqiyos. O'zbekistonda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadidchilik harakati aynan shu tamoyilga tayanib, xalq ma'rifatini yuksaltirish, ilg'or bilimlarni singdirish va jamiyatni isloh qilishni asosiy maqsad qilib qo'ygan edi. Jadid ma'rifatparvarlari o'sha davrda mavjud bo'lgan eski maktab va madrasalar tizimini yangi, zamonaviy ta'lim tizimiga o'zgartirish yo'lida faol harakat qilganlar.

Jadidchilik harakati – bu nafaqat ma'rifatparvarlik va ta'limni isloh qilish yo'lidagi intilish, balki jamiyatni modernizatsiya qilishga qaratilgan keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy va madaniy harakat hamdir. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston va boshqa musulmon mintaqalarida yuzaga kelgan bu harakat ta'lim, madaniyat, ilm-fan, iqtisod va siyosiy sohalarga yangilik olib kirdi.

Jadidchilikning poydevori, tamal toshi – usuli jadid maktabi edi. Zero, «yangi» ma'nosini beruvchi «jadid» istilohining kirib kelishining o'zi aynan yangi usuldagi maktablar bilan bog'liq. 1895-1910-yillar orasida Turkistonning Toshkent, Samarqand, Qo'qon kabi barcha yirik

shaharlari va qishloqlari, Buxoro amirligi va xonliklarda o'nlab "usuli savtiya" maktablari ochilgan. 1903-yillardan jadid maktablari uchun maxsus darsliklar tuzila boshlandi, lekin bu ishlar g'oyat qiyin kechgan. Biroq, mustabid hukumat va mahalliy mutaassiblarning qarshiligiga qaramay, jadidlarning sa'y-harakatlari bilan «usuli jadid» maktablarining tarmog'i kengayib borgan.

Jadidlar ajdodlardan bolalar, umuman, inson tarbiyasida musulmonlarga xos diyonatlilik, saxovatlilik, xushaxloqlilik, xushmuomalalik, vatanparvarlik, fidoiylik, mustaqil firklash layoqatiga egalik, so'z zukkoligi, mantiqiy hamda tanqidiy fikrlay olish singari muhim xislatlarni qabul qilganlar. Ayni zamonda ularning pedagogik qarashlarida yangi bir tushuncha paydo bo'lgan. Bu ta'lim-tarbiyada muhit, zamon, sharoitning o'rni to'g'risidagi qarashdir. Jadidlar pedagogikasi ijtimoiy hayot, uning talablari, ehtiyojlarini hisobga olish bilan o'zlarigacha bo'lgan sharq pedagogikasiga nisbatan bir qadam olg'a siljish bo'ldi.

Shuning uchun ham sharq mutafakkirlari va jadidlarning pedagogik merosi bugungi kunda o'quvchi yoshlar ta'lim tarbiyasining muhim manbai, metodologik asosi bo'lib xizmat qildi.

Mas'ul muharrir: p.f.d. prof. Safarova R.G

JADID MA'RIFATPARVARLARINING TARBIYAGA OID YONDASHUVLARI

Ibraimov X.I

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti direktori, akademik

Annotatsiya. *Jadidchilik harakati namoyondalaridan bo'lmish Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat xalqni ma'rifatli, ilmi qilishda o'z dasturlarini ishlab chiqqanlar. Ular maktablardagi o'quvchilarni o'qitish usuli va mazmuniga, bolalarning axloq-tarbiyasiga katta ahamiyat qaratishgan. Maqolada ularning shu yo'nalish bo'yicha fikr va xulosalari o'rganilgan va tahlilga tortilgan.*

Kalit so'zlari: *Behbudiy, Fitrat, Abdulla Avloniy, ta'lim, tarbiya.*

Xalq orasidan yetishib chiqqan jadid adabiyotining yorqin vakillaridan bo'lmish Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat kabi ma'rifatparvarlar xalqning ilmi bo'lishiga va shu orqali mamlakat rivojiga, mehnatkash xalq hayotini yaxshilashga katta yordam beradilar. Ularning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini o'rganish, bugungi o'qitish jarayonlarini to'g'ri tashkil qilishga, ta'lim sifatini yanada yaxshilashga nazariy va amaliy jihatdan yordam beradi. Maqolada yuqorida ta'kidlangan jadid olimlarimizning o'qitishga oid tajriba va fikrlari o'rganilgan va xulosalar chiqarilgan.

Turkiston jadidchilik harakatining asoschisi, metodika tarixida ham o'ziga xos iz qoldirgan Mahmudxo'ja Behbudiy (1874-1919) Turkistonda “usuli jadid” maktablarini tashkil etishda katta yordam bergan. Behbudiy tashkil etilgan bilim maskanlarining moddiy va ma'naviy ba'zasini yaratishda va yaxshilashga, xalqni ilm-ma'rifatli bo'lishiga, diniy va dunyoviy bilimlarni egallashiga o'z xissasini qo'shgan. Shuningdek, maktablarda o'qitiladigan fanlarning mazmuni va uni qay tartibda tashkillashtirish kabi masalalarga ham e'tibor qaratgan.

Behbudiy muallim sifatida o'zining tarbiya va axloqqa oid fikrlarini “Turkiston viloyatining gazetasi”, “Taraqqiy”, “Xurshid”, “Shuhrat”, “Tarjumon” kabi gazetalarida muntazam yoritib borgan. U madaniyat va maorif, dunyoviy fanlarning nafi, komil insonni tarbiyalash, ta'lim va tarbiya, o'qitish jarayonidagi muammolarga oid qarashlarini, muhim ma'rifiy fikrlarini maqola sifatida nashr qildirgan. Behbudiy “Ulamo tarbiyaxonasi maktab va madrasalardur, agarda o'shal maktab va madrasa muallim va mudarrisolari olim bo'lsa va shogirdlariga ko'ngli bilan ta'lim bersa, albatta ilm hosil qilar” deya fikr bildiradi. Ya'ni insonning kamolga yetishida nafaqat maktab va madrasalarning o'zi, balki undagi muddarislarning ham yaxshi bilimga ega bo'lishi, o'z kasbiga mehr va dars o'tishga ishtiyoqi bo'lishi lozimligi haqida aytadi va zamonasining o'qituvchilarini tanqid qiladi: “Agarda muallimni o'zi hozirgi aksar maktabdor va mudarrislardek kamhavsala yoiniki kamilm bo'lsa, yoiniki ilmi bo'lub turub, usuli tahsildan xabarsiz bo'lsa, ani(ng) shogirdlari nodon qolur”¹. Kelajak avlodni bilimli qilib tarbiyalash har tomonlama yaxshi ustozga bog'liq ekanligi, ustozning kerakli ilm va o'qitish usullarini bilishi tarbiya jarayonida katta ahamiyatga egaligi, noto'g'ri berilgan bilim va o'qitish metodikasini bilmaslik o'quvchilarning bilim egallashlarida katta ta'sir ko'rsatishi yuqoridagi fikrlar orqali bildiriladi.

¹ Abdirashidov Z. Jadidlar. Mahmudxo'ja Behbudiy. –Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – 142-b.

Yana bir taniqli jadid ma’rifatparvar adiblardan biri Abdulla Avloniy (1878-1934) pedagogik fikr taraqqiyotiga, xalq ta’limi ishlarini yo’lga qo’yishga millatni uyg’otuvchi she’rlari, dramatik, ta’limiy asarlari publisistik maqolalari bilan katta xissa qo’shgan. Yangi maktablar uchun “Birinci muallim”, “Ikkinchi muallim” deb nomlangan “axloqiy hikoyalar, adabiy she’rlar bilan” ziynatlangan kitoblarini, yuqori sinf o’quvchilari, adabiyot va axloq havaskorlari uchun “Turkiy guliston yoxud axloq” asarini yozgan. Avloniy bola tarbiyasining fani “Pedagogika” deb ataydi va ilm-u axloqning asosini u bilan belgilaydi: “Bolaning salomatligi va saodati uchun yaxshi tarbiya qilmak, tanini pok tutmak, yosh vaqtdan maslakini tuzatmak, yaxshi xulqlarni o’rgatmak, yomon xulqlardan saqlab o’surmakdur. Tarbiya qilguvchilar tabib kabiturki, tabib xastaning badanidagi kasaliga davo qilgan kabi tarbiyani bolaning vujudidagi jahl maraziga “yaxshi xulq” degan davoni ichidan, “poklik” degan da’voni ustidan berub, katta qilmog’i lozimdur”². Avloniy pedagog sifatida bola tarbiyasiga alohida e’tibor qaratadi, uni bola tug’ilganidan to umrining oxiriga qadar davom etadigan, vujudni quvvatlantiruvchi, fikrlarni nurlantiruvchi, axloqni chiroyli qiluvchi, zehnini o’tkirlashtiruvchi sifatida baholaydi. Tarbiya avvalo, uyda ona vazifasi orqali, keyin esa maktab va madrasada muallim va mudarrislar tomonidan amalga oshirilishi lozimligi haqida aytadi. Bundan tashqari, badan tarbiyasini: “Jism ila ruh ikkisi bir cho’ponning o’ng ila terisi kabitur”, desa, fikr tarbiyasi “... muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas vazifa”, axloq tarbiyasini esa “insonlarga eng muhim, ziyoda sharaf, baland daraja berguvchi” sifatida ta’riflaydi.

Abdurauf Fitrat (1886-1938) ham barcha jadidlar kabi xalqni ilimli bo’lishini, mavjud jamiyat ahvolini yaxshilashga, maktablar ochib, metodik qo’llanmalar tayyorlashga harakat qiladi. U ta’lim-tarbiya masalalariga bag’ishlangan “Rahbari najot” asarida ilm va ma’rifatga oid qarashlarini aks ettiradi. U ham Avloniy singari 3 xil tarbiya haqida so’z yuritadi, badan tarbiyasini baxt-saodatga erishishning kaliti, fikr tarbiyasini insonning aqlini kamolga yetkazish uchun qobiliyatli qilib tarbiyalash sifatida baholaydi. Bolalarni fikrlashida “isbot bo’lishini o’rgating, ya’ni ularga doim to’g’ri, rost ma’lumotlar bering va xotiralarida beasos, botil fikrlarning joy olishiga yo’l qo’ymang, aks holda ulg’ayganlaridan keyin ham ana shu beasos fikrlarga tartib berib noto’g’ri muhokama qiladilar natijada xato yo’llarga kirib qolib zarar ko’radilar”³ deydi. Bundan tashqari u bolalarni ma’lum fikrlar asosida to’g’ri xulosa qilishga, muhokama qilishga, isbotlab tushuntirishga o’rgatish lozimligi haqida fikr bildiradi. Shuningdek, Fitrat axloq tarbiyasida bolalarni yomon amallardan qaytarish, axloq qoidalarini o’rgatish lozimligi, axloq tarbiyasi oila muhitidan boshlanib, maktabda davom etishi, o’qituvchilar esa “eng avvalo, o’zlari chiroyli axloq sohiblari bo’lishlari shart” ekanligi haqida fikr bildiriladi.

Abdulla Avloniy pedagog sifatida bola axloqiga, tarbiyasiga alohida e’tibor beradi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofdagi kishilar katta ahamiyatga ega. Haqiqiy insoniy axloqni o’zida barqaror qilgan yaxshi kishilar yoshlarga yaxshi ta’sir ko’rsatadi va ularning mehr-shafqatli, sofdil va maqbul bo’lib tarbiyalanishi uchun zamin hozirlaydi.

Avloniy “Usuli jadid” maktablari uchun to’rt qismdan iborat “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” hamda “Birinci muallim” (1912), “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913), “Ikkinchi muallim” (1915), “Maktab gulistoni” (1917) kabi darsliklar yaratdi. Bu asarlarida

² Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. –Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 8-b.

³ Абдурауф Ф. Танланган асарлар. В жилд. Илмий рисолалар. –Тошкент, 2010. –196-б.

hamda publitsistik maqolalarida dunyo xalqlari madaniyatini, ilm-fanni, maktab va maorifga chorlaydi. XX asr boshlarida yangi maktablar uchun yozilgan alifbelar anchagina edi. Shular orasida Avloniyning “Birinci muallim” asari ham o‘ziga xos o‘ringa ega. Avloniy uni yozishda Saidrasul Aziziyning “Ustozi avval” asariga suyanadi. Avloniyning “Ikkinchi muallim” asari “Birinci muallim” kitobining uzviy davomidir. Biz birinchi kitobni shartli ravishda, alifbe deb, ikkinchi kitobni xrestomatiya deb atashimiz mumkin. Shuningdek, adib milliy ta’lim-tarbiya tizimini yaratishga beqiyos hissa qo‘shganligi uchun 2020-yil 30-sentyabr sanasida “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan taqdirlandi.

Jadidlar ta’lim-tarbiya masalalariga o‘z milliy dasturlarida katta e’tibor berib, usuli jadid maktablarida o‘quvchilariga katta ahamiyat qaratishgan. Ularning ma’rifatparvarlik harakatlari, ta’lim-tarbiyaga oid fikrlari milliy ma’naviyatimizni rivojlantirishga, ta’lim usullarini to‘g‘ri tashkil qilishga, kerakli xulosalar chiqarishga yordam beradi. O‘qitish jarayonida o‘qituvchining ham ilmi bo‘lishi, ham o‘qitish metodikasidan xabardor bo‘lishi; bola tarbiylash jarayonida fikr, axloq va badan tarbiyasi alohida katta ahamiyatga ega ekanligi; tarbiya avvalo oila ona tomonidan boshlanib, maktabda davom etadigan ma’suliyatli jarayon ekanligi bugungi kun uchun ham dolzarb ahamiyatga egadir. Behbudiy, Fitrat, Abdulla Avloniy singari ma’rifatparvarlarning falsafiy-axloqiy qarashlari ma’naviy ma’rifatni va milliy tarbiyani yuksaltirishga katta ibrat maktabi vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev. O‘qituvchi va murabbiylar – yangi O‘zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir. O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi tabrigi,” Xalq so‘zi”, 2020-yil 1-oktyabr. № 207. (7709) 3-bet.
2. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. V jild. Ilmiy risolalar. –Toshkent, 2010.
3. Abdurauf Fitrat. “Oila yoki oila boshqarish tartiblari”.-Toshkent: “Cho‘lpon”, 2013y.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. –Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018.
5. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. 2-jild. T.: “Ma’naviyat”, 2009-yil.

JADIDLARNING QABILIYATLI TALABALARNI CHET ELLARGA TA'LIM-TARBIYA UCHUN YUBORISHLARINING SABABLARI VA AHAMIYATI: 1909-1923

Prof. Temur Xo'jao'g'li

AQSh Michigan davlat universiteti faxriy professori,
O'zbekiston milliy universiteti O'zbek filologiyasi professori

«Jadidchilik, jadidizm» atamasi, XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, XX asr boshlarida 1930-yillargacha davom etgan markaziy yevroosiyada, siyosiy davr jihatidan Chor Rossiyasining so'nggi yillari bilan Sovet tuzumi boshlarida, turkiy va musulmon xalqlar yashagan Qrim, Volga-Urol bo'yi (Qozon, Ufa), Ozarbayjon, Turkistonda rivojlangan ma'rifiy, madaniy, ijtimoiy hamda siyosiy islohot harakatlariga berilgan umumiy atamadir.

Chor Rossiyasidagi musulmon turkiy xalqlar orasida jadidchi ziyolilarning paydo bo'lishida jahondagi mazkur siyosiy-madaniy islohotlarning katta hissasi bor:

- 17-18-asrlar yevropada konstitutsiyaviy monarxiyalar;
- 1876: Usmonli imperiyasida «Tanzimot» Konstitutsiyaviy monarxiy;
- 1889: Yaponiyada «Meiji» Monarxiya konstitutsiyasi;
- 1905: Rossiyada Duma;
- 1906: Eronda Monarxiya konstitutsiyasi «Qanuni asosiylar mashruti».

Turkistondagi Jadidchilik harakatidagi ta'lim-tarbiya islohotlari orasida yangi usul maktablarini ochish bilan birga chet ellarga talabalar yuborish eng muhim o'rinni egallaydi. Chunki, jadidchilarning yetakchilaridan Mahmudxo'ja Behbudiy, Usmon Xo'ja, Abdurauf Fitrat singari bir qismi chet ellarda sahoyat qilgan, hatto u yerlarda 3-4 yil turib, u mamlakatlardagi yangi ta'lim-tarbiya maktablari va zamonaviy dasturlarini puxta o'rgangan edilar. Keyin jadidchilarning g'oyalaridan biri Turkistondagi yosh avlodning ham dunyodagi yangiliklari o'z ko'zlari bilan ko'rib o'rganishlarini ta'minlash edi.

1. Matbuot: Jadidchilik fikrlari va g'oyalarini matbuot orqali xalq o'rtasida targ'ib qilish;
2. Maktablar: Usuli jadid maktablar ochib bolalarga ta'lim-tarbiya berish;
3. Qurultaylar, yig'ilishlar: 1905-1917 / Duma: Musulmanlar fraksiyasi;
4. Tashkilotlar tuzish: Maktablarni moliya jihatidan ta'minlash;
5. Chet ellarga sayohat: Moskva, Istanbul, Berlin, Hindiston, Misr;
6. Chet ellarga talabalar yuborish: Istanbul, Moskva, Berlin, Qohira;
7. Chet ellarda tashkilotlar ochish: Istanbul'da Buxoro Ta'mim-i Maorif Jamiyati (1911).

Maxmudxo'ja Behbudiy tomonidan Rossiya Dumasining Musulmonlar Fraksiyasiga 1907-yilda yuborilgan "Turkistan madaniy muxtoriyati loyihasi" da Turkistondagi maktablarning Rossiya hukumati qaramog'idan ozod etilishiga doir talablari (*Rasmlar: 1-2*).

"Umum Maktablar" sarlavhali bo'limda:

18. Turkiston maktab va madrasalari hukumat nazoratidan ozod bo'lsun.
19. Umum o'rta va oli maktablarga musulmonlardan kamissiya ta'yinlansun. Rus harfi musulmon millatiga jabr bo'lmasun.
20. Har xil korxona, habsxona va askarxonalarga ki musulmon bordur, musulmon ruxonisi ta'yinlansun.

Behbudiy 1913-yilda “Oyina” jurnolining 1-sonida nashr etilgan “Ikki emas, to‘rt til lozim” sarlavhali maqolasida, “Turkistonlilarga turkiy, forsiy, arabiy va rusiy bilmak lozimdur” deb yozadi. Lekin shu maqolasi oxirida jahondagi taraqqiyot va o‘zgarishlarni bilmak uchun Farang tilini (hozirgi Fransuz tili) ham ilova qiladi. Demak aslida Behbudiy beshta til bilishni tavsiya etmoqda.

Jadid ziyolilari ma’rifatchilik g‘oyasida nafaqat yangi usul maktablarini ochish, balki Turkiston yoshlarini xorijda o‘qitishni ham nazarda tutgan. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun 1909-yilda Toshkentda “Jamiyati imdodiya” (“Jamiyati xayriya”), 1910-yilda Buxoroda “Tarbiyai atfol”, keyinchalik esa Toshkentda “Turon” (1913) va “Ko‘mak” (1921) jamiyatlari tuzildi.

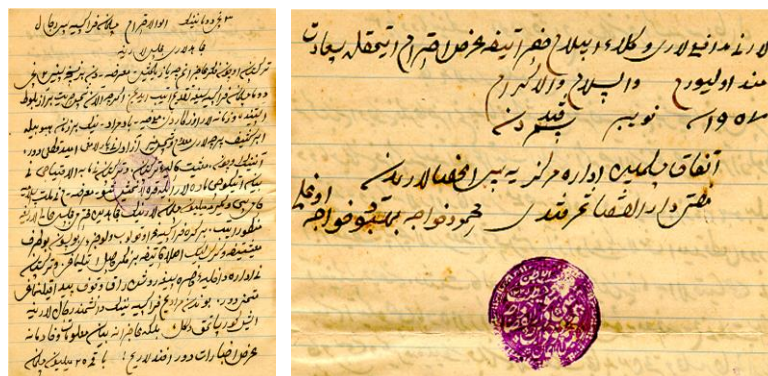
Usmon Xo‘ja, Fitrat va boshqalari Istanbulga borib u yerda 3 yil turib, Usmonli turk maktablaridagi ta’lim-tarbiya daturlarini o‘rganib chiqadilar (Rasm: 3). Buxorodagi “Tarbiya-yi Etfal” tashkilotining Istanbul bo‘limi sifatida “Buxoro Ta’lim-i Maarif Jamiyat-i Hayriyesi” (Buxoro Ta’limni Tarqatish Xayriya Jamiyati) nomli uyushmani 1911-yil 26-oktyabrda (11 Shavval 1327) qurib, uning nizomnomasini nashr qiladilar. Istanbuldagi uyushma o‘zining nizomnomasining birinchi moddasida hech qanday siyosiy maqsadga ega emasligini e’lon qildi (Rasm: 4):

1-modda: Buxoro Ta’lim-i Maarif Jamiyati, Turkistonda, ayniqsa Buxoroda fanni tarqatish va maktablar ochish maqsadida tuzilgan bir xayriya uyishmasidir va hech qanday siyosiy maqsadni ko‘zlamaydi, yana hozirgi paytdagi boshqa siyosiy uyishmalar bilan hech qanday aloqasi yoki hamkorligi yo‘qtur.

O‘sha nizomnomaning ikkinchi moddasida jamiyatning asl maqsadi Turkiston va Buxorodan har yili ma’lum miqdordagi o‘quvchilarni Istanbuldagi maktablarda o‘qishni davom ettirish uchun bu yerga talabalar olib kelinishi bildiriladi. Darhaqiqat, shu uyushma tomonidan 1911-yilda 15 talaba va 1912-yilda 30 talaba Buxoro va Turkistonning boshqa yerlaridan Istanbulga olib kelingan.

1920-yilda Buxoro Xalq Sho‘ralar Jumhuriyati tuzilgandan keyin, 1921, 1922 va 1923-yillarda Istanbul, Moskva va Berlin (Germaniya) shaharlariga oliy tahsil olishlari uchun talaba guruhlarini rasmiy tusda yuboriladi (Rasmlar: 5-7).

Jadidlarning 1911-1923-yillar orasida chet ellarga talabalar yuborish tashabbuslari kelajakdagi Turkistonning madaniy taraqqiyoti yo‘lidagi muhim bosqichlardan biri edi. Lekin, Sovet tuzumi bundan tashabbuslarni 1924-yildan boshlab to‘xtatib qo‘ydi. Chet ellardagi talabalardan ba’zilar 1929-1931-yillar orasida qaytib kelganda ularga nisbatan og‘ir bosimlar, qamash va Sibirga surgunlar boshlandi. Buni xabar olgan talabalarning deyarli ko‘pchiligi vatanlariga qaytmasdan chet ellarda, ayniqsa, Germaniya va Turkiyadagi universitetlar va boshqa maslaklarda xizmat qilib taniqli olimlar bo‘lib, ishlagan mamlakatlarida katta obro‘ga ega bo‘lishdilar va vatanga qaytolmasdan chet ellarda uylanib va umr o‘tkazib, vafot qildilar. Ularning farzand va nevaralari bugun chet ellarda yashamoqdalar.

Rasm 1-2: Behbudiy 1907: Turkistan madaniy muxtoriyati loyihasi bobidan ikki bet. 2-bet oxirida Behbudiy hazratlarining to‘liq ismi yozilgan va uning xususiy muhri qo‘yilgan. (Temur Xo‘ja arxivi)

Rasm 3: Usmon Xo‘ja 1910-yilda Istanbulga kelganida turk ziyolilari va maktab talabalari bilan birga (Temur Xo‘ja arxivi)

Rasm 4: Buxoro Ta'mim-i Maarif Jamiyat-i Hayriyesining nizomnomasi (Temur Xo‘ja arxivi)

Rasm 5: Buxoro respublikasidan Istanbulgaga yuborilgan talabalar 1921.
(Temur Xo‘ja arxivi)

Rasm 6: Buxoro respublikasidan Berlinga yuborilgan talabalar 1921-yil
(Temur Xo‘ja arxivi)

Rasm 7: Buxoro respublikasidan Moskvaga yuborilgan talabalar 1921-yil
(Temur Xo‘ja arxivi)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Arxiv hujjatlari (Temur Xo‘ja shaxsiy arxivida): Maxmudxo‘ja Behbudiy qo‘lida yozilgan “Turkistan madaniy muxtariyati loyihasi” (1907) “Buxoro Ta‘mim-i Maarif Jamiyat-i

Hayriyesi” nizomnomasi (Istanbulda 1911-yilda nashr etilgan). Bu maqoladagi tarixiy fotosuratlar.

2. Bahrom Irzaev, *Germoniyada ta’lim olgan turkiston yoshlari*. Toshkent: Akademik Kitoblar. 2022.
3. Sherali Turdiyev, Ular Germoniyada o’qigan edilar. Toshkent: Akadnashr, 2006.
4. Timur Kocaoğlu, *Türkistanda Yenilik Hareketleri ve İhtilaller (1900-1924): Osman Hocaoğlu Armağanı*. Harlem: SOTA Publications, 2001.
5. Timur Kocaoğlu, *Türkistan’da Turk Subayarı (1914-1923): Raci Çakıröz’ün Anıları*. İstanbul: Kutlu Yayınları, 2023 (Sibr va Turkistonda faoliyat olib borgan Usmonli turk ofitseri Roji Begning esdaliklari Temur Xojao‘g‘li tomonidan 1969-1971 yillarida yozib olingan).

ABDURAUF FITRAT — BUXORO XALQ SHO‘ROLAR JUMHURIYATINING MAORIF NOZIRI SIFATIDA TARBIYA SOHASIGA QO‘SHGAN HISSASI

Baxodir Baxshulloyevich Ma’murov
Buxoro davlat pedagogika instiuti rektori,
pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning Buxoro Xalq Sho‘rolar Jumhuriyatining maorif noziri sifatida tarbiya sohasiga qo‘shgan hissasi yoritilgan. Muallif Fitratning jadid maktablari bosqichidan keyingi davrda amalga oshirgan zamonaviy ta’lim va tarbiya islohotlari — yangi maktablar tashkil etish, pedagogik bilim yurtlari (dorulmuallimin) ochish, o‘qituvchilarning ma’naviy-axloqiy fazilatlariga alohida e’tibor qaratganligi haqida fikr yuritadi. Shuningdek, uning tarbiyaga oid qarashlari va ma’rifatparvarlik faoliyati tarixiy manbalar asosida tahlil etilgan.*

***Tayanch so‘zlar:** jadid, jadidchilik harakati, usuli jadid maktabi, BXSHJ, ma’rifatparvarlik, dorulmuallimin, pedagogika, jadid adabiyoti, milliy uyg‘onish davri.*

Insoniyat tarixida XX asr nafaqat ijtimoiy-siyosiy jihatdan, balki ma’naviy-madaniy hamda maorif sohasida ham tom ma’nodagi tub burilishlar asridir. Bu dunyo madaniyati va fanida salmoqli o‘rin egallaydigan Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati, adabiyoti va san’ati taraqqiyoti sohasida ham yorqin ko‘rinadi. Bu davrda ushbu madaniyatni yaratgan, uni o‘tmish madaniyati bilan bog‘lagan, xalq manfaatlariga yaqinlashtirgan, uning taraqqiyoti va kelajagi uchun rahnamolik qilgan qator mutafakkirlar kamolga yetdi.

XX asrdagi Turkiston siyosiy-ijtimoiy va milliy adabiy tafakkuri taraqqiyotida Abdurauf Fitrat fenomeni beqiyos ahamiyatga molik. Shundanmikin, hali tirikligidayoq unga va ijodiga nisbatan uyg‘ongan qiziqish, har qanaqa ta’qiblarga qaramay, zarracha susaymadi; nomi ham, asarlari ham qatag‘on qilindi, lekin ijodiga va shaxsiyatiga munosabat bildirish muttasil davom etib kelayotir. To‘g‘ri, qatag‘onchilar unga “millatchi”, “panturkist”, “panislomist” tamg‘alarini yopishtirib, sotsializmga yot bo‘lgan burjua mafkurachisi deb talqin qildilar, xorijlik jadidshunoslar esa uni chorizm va bolshevizmning mustamlakachilik siyosatiga qarshi, Turkiston xalqlari erki va mustaqilligining, milliy istiqbolining kurashchisi, fidoyi vatanparvar va asrimizning birinchi yarmida yashab ijod etgan betakror mutafakkir sifatida o‘rgandilar va tashviq qilishdan tolmadilar. Shu tariqa Abdurauf Fitrat shaxsiyatiga va ijodiyotiga bir-birini rad etuvchi nuqtai nazarlardan qarash va baho berish qaror topdi va aytish mumkinki, bu holat 30-yillardan boshlanib 80-yillargacha an’anaviylik kasb etdi. Holbuki, Fitrat ham Stalin qatag‘onlari qurbonlari qatorida shaxsga sig‘inish oqibatlari oshkor etilishi bilanoq “tarkibida jinoyat yo‘qligi va topilgan yangi materiallarga binoan” 1956- yildayoq oqlangan edi.

Ha, Abdurauf Fitrat XX asr o‘zbek madaniyatininggina emas, balki butun Sharq xalqlari madaniyatining ham ana shunday daholaridan hisoblanadi. Fitrat keng qamrovli adib, shoir, dramaturg, publitsist, olim, murabbiy – pedagog, shu bilan birga atoqli davlat va jamoat arbobi sifatida Markaziy Osiyo ijtimoiy-madaniy taraqqiyotida muhim iz qoldirgan mutafakkirdir.

Albatta, u birinchi navbatda soʻz sanʼatkoridir. Lekin uning davlat va jamoat arbobi sifatidagi faoliyatiga nazar tashlasak, maorif islohotchisi sifatida ham namoyon boʻladi.

Abdurauf Fitratning xalqiga, Vataniga buyuk muhabbati bor edi. U ham millatning tafakkur sohibi boʻlgan farzandlari qatori qadim va shonli tarixga ega Vatanining mustamlaka – qullik qismatini qabul qila olmas edi. Bu uning butun faoliyatida, ijodida aks etgan. Jadidlar mazkur masalada ulugʻ maqsad uchun birlasha oldilar. Najot yoʻllarini qidira boshladilar. Harbiy, ilmiy-texnologik texnologik va iqtisod jihatdan ustun boʻlgan mustamlakachilarga teng kelib boʻlmasligi achchiq haqiqat edi. Ular najotni milliy gʻoyalar, maqsadlar asosida shakllangan taʼlimda va uni targʻibotchisi adabiyotda, matbuotda koʻrishdi. Nihoyatda qisqa fursatda yangi usuldagi jadid maktablarini ochib, ularga yangi fanlar hamda yangi darsliklar avlodini yaratdilar, milliy matbuotni tashkil etdilar. Milliy gʻoyalar, ulugʻ maqsadlar asosida tarbiyalangan maʼrifatli yosh avlodni yetishtirdilar. Toshkenda Munavvar Qori Abdurashidxonov, Samarqandda Mahmudxoʻja Behbudiy, Buxoroda Fayzulla Xoʻjayev, Abdurauf Fitrat, Usmon Xoʻja yetakchiligidagi jadidchilik harakati siyosiy kuch sifatida shakllandi. Bu harakat avval Chor Rossiyasi Turkiston gubernatorligining maxfiy politsiyasi taʼqibida faoliyat yuritgan boʻlsa, keyinchalik bolsheviklar tomonidan siyosiy, jismoniy jihatdan shafqatsizlarcha qatagʻonga uchradi.

Biz mazkur ishimizda Abdurauf Fitratning Buxoro Xalq Shoʻrolar Jumhuriyatida maʼorif sohasidagi faoliyatiga toʻxtalib oʻtishni lozim topdik.

Fitrat hali faoliyatining boshidayoq, yaʼni Istambulalik paytida "Buxoro taʼlimi maʼorif jamiyati" nomi bilan bir jamiyat tuzgan. S.Ayniyning eʼtirofiga koʻra, bu jamiyat Buxoro va Turkiston maorifining olgʻa siljishiga doir muhim ishlarni amalga oshirgan. Yurtiga qaytgandan keyin ham Shahrisabz va Karkida yangi usul – jadid maktablari ochib, bolalarga zamonaviy bilim berishni joriy qiladi.

Ayniqsa, uning maorif sohasidagi faoliyati M.Furunze boshchiligidagi talonchi, buzgʻunchi qizil qoʻshin tomonidan batamom iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy tanazul botqogʻiga botirilgan Buxoro amirligi oʻrniga Buxoro Xalq Shoʻrolar Jumhuriyati tashkil etilgach, masʼul lavozimlarda – Jumhuriyatning Xorijiy ishlar noziri, Maorif ishlari noziri, Moliya noziri hamda Markaziy ijroiya qoʻmitasi xalq nozirlari shoʻrosining oʻrinbosari lavozimlarida ishlaganida yanada samarali boʻldi. Otigagina mustaqil, biroq huquqi Moskvada boʻlgan davlatga bunday vaziyatda A.Fitratdek ham Sharq, ham Gʻarb tafakkuri, taʼlimini olgan maʼrifatparvar, vatanparvar kerak edi.

Uning sayi harakati bilan qisqa muddatda Yosh Respublikada 1920-yil sentabridan 1921-yil oraligʻida oʻn bir ming oʻquvchini oʻz bagʻriga olgan 175 ta maktab tashkil etildi. Shu yilning avgustida Fitratning tashabbusi bilan "Sharq musiqasi maktabi" ochiladi. Bino boʻlmagani uchun ota hovlisini musiqa maktabiga boʻshatib berdi, oʻzi esa, yuqori martabali amaldor boʻlishiga qaramay, birovlarining boloxonasida yashab yuradi. U Tukiston tarixida birinchi boʻlib, qizlarning ham zamonaviy maktablarda taʼlim olishiga alohida eʼtibor bergan taʼlim islohotchisi sanaladi. 1923-yil ochishga muvaffaq boʻlgan 12 ta internat, 4 ta musiqa, 40 ta boshlangʻich oʻrta maktabdan uchtasi qizlar maktabi edi.

Abdurauf Fitratni maktablar va ularga jalb etilgan oʻquvchilarning sonidan koʻra taʼlim sifati tashvishga solgan. Sababi amir qulatilgach, yangi hokimiyatning davlat tepasiga kelishi xalqni esankiratib qoʻygan. Ular dastlab oʻz farzandlarining hayotidan xavotirlanib, tashkil

etilgan zamonaviy jadid maktablarga bolalarini berishgan bo‘lsa, keyinchalik, hammasi tinchigach, bolalarini maktablardan ola boshlashgan. Bu vaziyatdan chiqish uchun Fitrat Buxoro shahridagi maktablarda bolalarning otalari, vakillarini chaqirib majlis o‘tkazadi. Majlisda to‘planganlar o‘z ichlaridan uch kishilik “Otarlar komissiyasi” tuzadi. Mana shu uch kishilik komissiya maktab manfaatini xalq oldida himoya qilib, ma’naviy va moddiy nuqsonlarni nazoratga olib, ularni bartaraf qilib, bolalarni turli tadbirlar bilan maktablarga jalb qiladi. Shu kabi tadbirlar bilan odamlarning ishonchi qozonildi. O‘quvchilarni maktablarga jalb qilish ortidan yangi maktablar ochildi. Natijada qisqa bir muddatda tashkil etilgan maktablarda o‘qituvchilarning yetishmasligi muammosi yuzaga keladi. F.Xo‘jayev, A.Fitratlarning tashabbusi bilan 1921-yili Buxoroda o‘qituvchi tayyorlaydigan birinchi dorulmuallimin – o‘quv yurti ochildi. Dorulmuallimin qisqa bir muddatda kerakli yosh kadrlarni maktablarga yetkazib berishi kerak yedi. “Buxoro axbori” gazetasining 1921-yil 3-noyabr 54-sonida “Buxoroda birinchi dorulmuallimin” xabar maqolasi e‘lon qilingan:

“Shu kunlarda *Maorif nazorati* tomonidan Buxoroda birinchi o‘laroq dorulmuallimin ochilib, darslar boshlandi. Bu dorulmuallimin Buxoroda birinchi dorulmuallimindir. O‘tgan yil ... maorif nazorati tashkil qilinib, g‘oyat shoshilinch bilan qisqa muddatli ta’lim-tarbiya kurslari ochilib, muallimlarga tartib ko‘rgazilmish edi. Yoz kuni maktablarga ta’til berilib, muallimlar hozirlamog‘ uchun uch oyli takroriy ta’lim-tarbiya kurslari ochilib, davom etdi. Endi mamlakatga yosh muallim yetishtirmak uchun *Maorif nazorati asosli sur’atda dorulmuallimin ochadir*. Dorulmualliminda o‘qish ikki yil bo‘lg‘usidir. Mamlakatga ma’lumotli talaba yetishguncha vaqtli o‘laroq, dorulmuallimin barobarinda ikki yangi ahzori sinfi ham ochilmishdir. Dorulmuallimin kechalik bo‘lib, talabalar internat (yotoxona)ga yotib o‘qug‘usidir...hozirli sinfga qabul qilinmoq uchun talabaning yoshi 15 dan kam 25 dan ortuq bo‘lmaslig‘i shartdir. Dorulmualliminda o‘qitmoq uchun iqtidorli, tajribali muallimlar jalb qilinmishdir. Bu dorulmualliminning ochilishi ilm va maorif yo‘lida birinchi qadamdur. Buxoroning istiqboli va saodati uchun dorulmuallimin yashamog‘i lozimdir. Bunga hukumat ahamiyat berib, bunga yashamog‘in ta’min etmish kerakdir.

Qutlu bo‘lsin yangi ilm yurti”. [1.1.]

Agar maqolaga e’tibor berilsa, dorulmualliminining Maorif nazorati tomonidan ochilganligi ta’kidlangan. Ayni shu vaqtda Maorif noziri lavozimi qanday lavozim ekanligini inobatga olsak, yurt va xalq uchun ulug‘ ish bo‘lgan mazkur ishning ilk tashabbuskori Abdurauf Fitrat ekanligi ayonlashadi. Ma’lumotlarga qaraganda, Fitrat nafaqat Buxoroda, hatto Chorjo‘y shahrida ham xalq o‘qituvchilari instituti tashkil etishga ham erishgan.

“Buxoro axbori” gazetasidagi bu xabar maqola bizga ko‘p narsa haqida xulosa qilishimizga imkon beryapti:

- yangi tashkil etilgan maktablarga talab ortib borgan, natijada maktab sig‘imi va soni ortgan;

- bu maktablarga yangicha milliy tafakkurli yosh muallimlarga ehtiyoj yuzaga kelgan, shuning uchun yangi dorulmuallimiga 15 yoshdan 25 yoshgacha yosh talabalar o‘qishga jalb qilingan;

- yangi dorulmuallimini tashkil etishgacha, qisqa muddatli uch oylik kurslar tashkil etilgan;

- bu tajribalar O‘rta Osiyoda birinchi qat’iy dastur va nozomiga ega ikki yillik pedagogik ta’lim maskani tashkil etilgan.

O‘rni kelganda tarixiy bir haqiqatni ta’kidlashni lozim deb bildik: mazkur dorulmuallimin negizida 1930-yilda Buxoro davlat pedagogika instituti tashkil etilgan. Mustaqillikning 1992-yilning fevralida esa mazkur pedagogika institutiga Buxoro davlat universiteti maqomi berildi.

Fitrat va uning maslakdoshlari ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnik taraqqiyotga erishish uchun yosh kadrlarni chet ellarga o‘qitish kerakligini yaxshi bilishgan, shuning uchun ham u turkistonlik iqtidorli o‘g‘il-qizlarni tanlab, Germaniyaga o‘qishga yuborishga tashabbuskorlik qilgan. Buning uchun hatto maorif nozirligi hisobidan Yevropaning eng rivojlangan shahri Berlin markazidan alohida bir hovli sotib oladi.

Fitrat bu ish bilan cheklanmasdan Buxoroning o‘zida rus maktablarini ochish tashabbusi bilan chiqadi. 1923-yilda Fayzulla Xo‘jayev klubida Buxoro maorifchilarining birinchi qurultoyi ochildi. Qurultoyda Abdurauf Fitrat “Maorif ishlari” xususida ma’ruza qiladi. Bu ma’ruzasida u shunday deydi:

“Rus tili maktabi ham shunday muhimdir. Bizning eng fojiali holimiz ruscha bilmasligimizdir: ijtimoiy, siyosiy hayotimizni yangi asoslara qo‘ymoq uchun biz har qadamda bir daf’a ruscha uchraymiz, rusning fikri, rusning mutaxassisi, rusning kitobi, maqolasi, nazariyasi bizga lozim bo‘lib oladir. Holbukim, o‘zimiz ruscha bilmaymiz”. [2.5.]

Bugun shiddat bilan rivojlanib borayotgan dunyoda eng so‘nggi yangilik hamda texnologiyalarni o‘zlashtirish va jahon hamjamiyatida o‘z o‘rniga ega bo‘lishimiz uchun xalqaro tillarni bilish nechog‘lik ahamiyatli ekanligini inobatga olsak, Fitratning birinchilardan bo‘lib aytilgan bu fikrlari qimmatlidir.

Fitratlarning xalqni ma’rifatli, madaniyatli, ertangi kelajak uchun har tomonlama yetuk shaxslarni yetkaza oladigan salohiyatini ko‘rish orzusi yurtimiz mustaqillikka erishgandan so‘ng amalga oshdi. Jahon hamjamiyati e’tirof etgan dastlabki buyuk ishlardan biri yosh avlodning ta’lim-tarbiyasiga davlat siyosati darajasida e’tibor berilishi bo‘ldi. Bugungi kunda bitta yosh avlod uzoq va mashaqqatli mehnatning mevasi o‘laroq kamolgayetishib, yurt ravnaqi yo‘lida xizmat qilishga kirishdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurauf Fitrat. “Buxoroda birinchi dorulmuallimin”// “Buxoro axbori”. 1921. 3-noyabr № 54
2. Abdurauf Fitrat. “Maorif ishlari”. Uchqun. 1923. N 2. 5-bet.
3. Amonov, U. S. (2022). Turkiston o‘lkasida usuli jadid maktablarining shakllanish jarayoni, muammolari va taraqqiyoti. Pedagogics jurnali, 1(1), 412-414.
4. S.Ayniy. Asarlar. 8 tomlik. 1-tom. Toshkent. 1963. 193-bet.
5. Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. Alisher Navoiy nomidagi milliy kutubxona nashriyoti. Toshkent-2007. 17-bet.
6. Ertoy, 1924 yil, «Turkiston» gazetasi. 2-bet.

TURKISTON TARBIYA PEDAGOGIKASI: TARIXIY EKSURS

M.Quronov¹, Sh.Ahralov²

¹TPMI bosh ilmiy xodimi, pedagogika fanlari doktori, professor,

²TPMI tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada jadid ma'rifatparvarlarining turkistonda ta'lim-tizimini tubdan isloh qilish haqidagi qarashlari to'g'risida fikrlar bildirib o'tilgan.*

Tayanch tushunchalar: *tarbiya, tarbiya pedagogikasi, Fitrat, Avloniy, qizlar tarbiyasi, eski maktab, jadidchilar, jadid maktablari.*

*"Agar saodat, izzat, osoyishtalik, rohat, sharaf,
nomus va e'tibor kerak bo'lsa, tezroq avlod
tarbiyasi usullarini bilib olib, bolalarimizni
shu usul va qoidalar asosida tarbiyalashimiz lozim"*

Fitrat

Tarbiya pedagogikasi ta'lim-tarbiya jarayonining bir butunligi prinsipidan kelib chiqib, nafaqat tarbiyaning nazariy asoslarini, balki amaliyotda tarbiyaviy bilimlarni qanday qo'llash xulq modellarini ham tadqiq etadi. Shu ma'noda, u pedagogikaning amaliy ahamiyati eng yuqori bo'lgan pragmatik yo'nalishidir. Biz ushbu maqolada milliy tarbiyamiz tarixining jadidlar davriga ana shu rakursdan yondoshamiz.

Mustamlaka davrida aholining dunyoviy bilimlarni o'rganishi, ilm-fan va madaniyatni rivojlantirishning muhim omili sifatida ularning boshqa mamlakatlar bilan o'zaro aloqalar, ijodiy hamkorlik e'tibordan chetda qoldi. Mustamlakachilar, eng avvalo mahalliy xalqning milliy o'zligini tanishga mone'lik qildi. Chunki ular uchun kishilarda, jamiyat a'zolarida ijtimoiy loqaydlik, manqurtlik va hattoki, Vatan tuyg'usi sofliigi va mustaqillik uchun befarqlik yuzaga kelishi ayni muddao edi.

Ta'lim jarayonini tashkil etish bo'yicha mutaxassis hisoblangan V.L.Vyatkin holatni quyidagicha ta'riflaydi: «Kichik bo'lsa ham boshlang'ich maktablar xar bir qishloqda mavjud. Shunchalik ko'p xalq o'qishiga qaramasdan taajjub, savodlilar yo'q», deydi⁴. Bu fikrlar albatta mustamlakachilik manfaatlaridan kelib chiqsada, ikkinchi tomondan, o'sha paytda tarbiya pedagogikasining sifatiga emas, soniga e'tibor qaratilganligini ko'rsatib turadi. Chunki bu fikrlarni shoir Cho'lpon o'zining «Sadoi Turkiston» gazetasining ilk sonlaridan birida bosilgan «Turkistonli qardoshlarimizga» nomli she'rida tasdiqlaydi. Unda Turkiston xalqi tarbiya pedagogikasining ahvoli shunday tasvirlanadi:

Ilmu maorif ham hunardan qoldi mahrum bizni xalq,

Ma'rifatsizlik balosiga yulig' on bizni xalq.

Bir kishi millatparast o'lsa, deyurlar «dahriy» deb,

Bir kishi millatni so'ksa, izzat aylar bizni xalq⁵.

Mana shu to'rtlik tarbiya pedagogikasi kontekstida sharhlansa, bilim, hunarlar ta'limi yo'lga qo'yilmagani sababli inson kapitali e'tiborsiz qolgani, ma'naviyat va ma'rifat tizimi

⁴ Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924 гг.). - М.: АПН, 1961. - С. 45.

⁵ Абдуазизова Н. Туркистон матбуоти тарихи. - Т.: «Академия», 2000. -130-б.

ishlamaganidan yoshlarning iqtisodiy, madaniy saviyasi past bo'lganidan shoirning shikoyati anglashiladi. Milliy o'zlik, bunyodkorlikka da'vat qilgan jadidlarning dahriy, deb qatag'on qilingani va aksincha o'z xalqi, millatiga qarshi gaplarni yoyib, o'z xalqini qoralaganlar esa davraning to'riga chiqqan kunlarga tavqi la'nat aytadi taraqqiyparvar shoir.

Xalq ta'limining jamiyat hayotidagi ahamiyatini yaxshi bilgan jadid ma'rifatparvarlar ham o'lkadagi mahalliy xalq ta'limining bu ahvoliga achinish bilan qaradilar. Ulardan biri Saidahmad Vasliy Samarqandiy mahalliy xalq ta'limining o'sha davrdagi holatiga tanqidiy nazar bilan karab, bu jarayonning noto'g'ri tashkil etilishi qaram hududga aylanishimizning asosiy sababi ekanligini ochiq qayd etadi. «Ishlari darsxonalarga kelmagu ketmakdangina iborat bo'lgan, asosiy vazifasini - bilmagu bildirmakni unutgan tolibi ilmlarni ko'rib, ularning holiga achinib:

Aylasak islohi tadris, ey guruhi mustatob,

Bo'lmas erdi holati avlodimiz bo'yla xarob,

deya taassuf qiladi. Shoir jaholatdan najot topmoqning yagona chorasi darsni - ta'lim tizimini isloh qilish ekanini ta'kidlaydi⁶.

Bu xolatning asosiy sabablaridan biri albatta, bu davrga kelib Turkistonning birinchi general-gubernatori K.P.Kaufmanning rejali topshirig'iga ko'ra o'lka mahalliy xalq ta'limi jarayonining o'z holiga tashlab qo'yilishi, ta'limni «e'tiborsiz qoldirish» siyosatining olib borilishi va bu orqali millatni to'liq tanazzulga uchratishni ko'zlagan reja o'z kuchini ko'rsatdi. Natijada shunday ham tashkil etish jarayoni nazorat qilinmagan, ta'lim va tarbiya sifati tushib ketgan musulmon ta'lim muassasalari boshqaruvi to'liq boshbodoqlikka uchraydi.

Taraqqiyparvar jadidlarimiz ushbu qoloqlikka barham berishning boshqa, adabiyot, san'at orqali tarbiyalash, ya'ni ijtimoiy tarbiya pedagogikasi yo'lini tanladilar. Abdulla Qodiriy tomonidan “O'tgan kunlar”ning “o'zbeklar turmushidan tarixiy ro'mon” deya aniqlashtirilishi ham adibning milliy tarbiya zaminida qat'iy turgan yozuvchi ekanligining misolidir. Asarning milliy tarbiyaviy mohiyatini atoqli olim M.Qo'shjonov shunday bayon qildi; “... A.Qodiriy o'zbekni o'zbekday ko'rsatdi. Bir zum u yaratgan yetakchi obrazlar – Otabek, Kumush, Anvar yoki Ra'no xarakterlari tasvirlangan muhitni o'zgartirib, ularni boshqa nom bilan atab ko'ring. Birinchidan, muhit yot bo'lib, nomlari mos tushmaydi, Marg'ilonni Sibir yoki Abdullani Ivan degandek; ikkinchidan, qanday muhitda ko'rsatmang va qanday nom qo'ymang, ular faqat Sharq, ya'ni o'zbek farzandlari ekani ko'rinib turadi”.

Turkiston maktablari mohiyatan, implitsid milliy tarbiyaviy xususiyatga ega edi. Ya'ni bolalarni Turkiston sharoitida, uyda, jamoat joylari, mahallada, qishloqda, axloq-odob, muosharatga o'rgatish edi. Shu maqsadda maktablarda milliy diniy axloq qoidalari mashq qilinar, barcha maktablarda xushmuomalalik, xushtavozelik qoidalari imkon qadar o'rgatilar edi.

Maktab muallimida uchta – uzunligi uch xil xivich bo'lgan. Sovet pedagogika darsliklarida bu xivichlar asosan bolalarni urishga mo'ljallangan qurol deya tavsiflanar edi. Biroq bu xivichlardan foydalanishdan asosiy maqsad boshqa bo'lgan: maktablarda ta'lim individual (yakka yondashuv asosiga qurilgan. Ya'ni sinf – maktabda necha bola o'qishidan qat'iy nazar ularning har biri o'z imkoniyatiga xos va mos – yakka, individual dastur asosida o'qitilgan, sinfdan-sinfga ko'chirish, hamma uchun umumiy mavzu bo'lmagan. Bu ta'limning “oz va soz”ligi – sifatini belgilagan.

⁶ Пардаев К.У. Миллий уйғониш даври манбаларида адабий ва публицистик муаммолар талкини. - Т., 2008. -84-б.

Muallim biror o'quvchidan darsni so'rasa u albatta o'zi o'rganayotgan dastur bo'yicha javob bergan. Har bir o'quvchining o'z darsini baland ovoz bilan tayyorlashi, takrorlashi natijasida sinfda doimo shovqin hukm surgan. (Bu hatto uzoqdan ham eshitilib turgan). Natijada domla biror o'quvchini chaqirib, undan darsni so'rashi uchun qattiq qichqirib turishiga to'g'ri kelgan. Qichqirish o'rniga domla uchta, turli uzunlikdagi xivichdan foydalangan: kalta xivich uchini birinchi, o'rtacha uzunlikdagi xivichni uchinchi o'rta qatordagi, uzun xivich uchini esa oxirgi qatorda o'tirgan istalgan bolaga tekkizib, uni yoniga chorlagan.

O'lkaning an'anaviy maktablari asosan o'g'il bolalarni o'qitishga mo'ljallangan bo'lsa-da, Markaziy Osiyoning shaharlarida yetarli darajada kiz bolalarga mo'ljallangan maktablar mavjud bo'lib, ular asosan o'qituvchilar - otinoyilar uylarida tashkil etilgan. O'g'il bolalar maktablari sinflarida 20-30 nafar tinglovchi bo'lgan bo'lsa, qiz bolalar maktablari sinflarida odatda 10-15 nafar tinglovchi bo'lgan. Shahar joylarda qiz bolalar maktablari anchagina bo'lib, ular umumiy maktablarning to'rtidan birini tashkil etgan. Kishlok joylarda esa kiz bolalar maktablari juda kam bo'lib, yuzta o'g'il bolalar maktablariga bir yoki ikkita qiz bolalar maktabi to'g'ri kelganligi manbalarda kayd etiladi.

Davrning ilg'or ma'rifatparvarlari xotin-kizlarni ma'rifatli bulishga, erkaklar katori ilm-fanni egallab barkamol avlodni tarbiyalashga chorladilar. Jumladan, Abdulvaxxob Murodiy Turkiston xotin-kizlarining ma'rifatsizligi, ularning ma'rifatli bulishi uchun sharoit yukligi, ya'ni, aqidaparastlar to'skinlik qilayotganidan shikoyat kiladi. «Bizim Turkistonda taraqqiy asarlari kurila boshlag'ong'a bir oz vaktlar bo'ldi. Zamon ta'siri ila bizda tarakkiy etgan narsa fakat erlar uchun ibtidoiy maktablar yaratildi... Ammo millatning onasi bo'lg'on kizlar maktabina kelsak, eski tartibda maktab uchramaz. ...millatning tarakkiysi uchun eng va avval kizlar maktablarini kupaytuv burch edi. Lekin bizda ul xollarning asari xam yuk. O'n million Turkiston axolisi ichinda birgina bo'lsun qizlarga xos tarbiyatli bir ibtidoiy maktab...»⁷.

Jadidlar o'zlari ochgan maktablarda bitiruvchilarning malakalari shu tariqa elu yurt guvohligida imtihondan o'tkazganlar. Qizlarga uy tutish, yasan-tusan, yaxshi va yomon xulqlar, ovqat tayyorlash, qo'l hunarlari(bichish-tikish, to'qish va boshqalar), mehmonga borganda va mehmon kutganda o'zini qanday tutish, oiladagi er-xotin munosabatlari, gigiena qoidalari, qarindoshlar va hatto xizmatkorlar bilan qanday munosabatda bo'lish qonun-qoidalari o'rgatilgani pedagog olimi M.Inoyatova tomonidan tadqiq qilingan⁸.

Milliy zamonaviylashish g'oyasi Turkistonda XIX asr oxirida milliy-ma'rifiy kurash shaklida namoyon bo'ldi. Bu harakatning maqsadi "Yangi usulda ta'lim va tarbiyani Ovrupo sivilizatsiyasiga moslashtirish emas, balki Ovrupo sivilizatsiyasini o'rganib, uni milliy madaniyatga xizmat ettirish"ning bir ifodasi edi. Turkistonlik jadidlari istiqlolning ma'rifiy shartini avvalo yosh avlodni zamonning Ovrupo ilmlari darajasida o'qitish bilan va milliy tarbiyalashni uyg'unlashtirishda deb bildilar.

Fitrat farzand tarbiyasi haqida shunday yozadi: "Oiladagi eng og'ir vazifa bola tug'ilgandan keyingi farzand tarbiyasidir... Bani Odamning siyosiy, diniy, ijtimoiy inqiloblarining asosi ana shu ikki so'z – "bola tarbiyasi"dan iborat birikmaga bog'liq. Bu xalqning harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi, zaif bo'lib xorlikka tushishi, faqirlik jomasini kiyib, baxtsizlik yukini tortib, e'tibordan

⁷ «Ал-Ислох» журналі. // 1915 йил, 24-сон.

⁸ Иноятова М. Таълимий кадриятларни аниқлаш ва педагогик амалиётган татбиқ этиш. "Sharq" Нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти. –Тошкент, 2010. -156 б. 120-б.

qolishi, o‘zgalarga tobe, qul va asir bo‘lishi, bolalikdan o‘z ota-onalaridan olgan tarbiyalariga bog‘liq”⁹.

Fitrat o‘z davridagi bola tarbiyasi borasida yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar xususida kuyunib yozadi va buning davosi tarbiya pedagogikasini bilishda ekanligini aytadi. Uning fikricha, tarbiya uch qismdan iborat bo‘lib, bular: badan tarbiyasi, aqliy tarbiya va axloqiy tarbiyadir. Tarbiyaning har bir qismi tug‘ilishdan yetti yoshgacha avval ota-ona zimmasiga tushadi. Sakkiz yoshdan yigirma yoshgacha maktab va madrasa zimmasiga, keyin umrining oxirigacha odamning o‘z boshiga tushadi.

Atoqli adib, pedagog Abdulla Avloniy ta‘lim-tarbiyaga oid ilg‘or qarashlarni ilgari surgan. Uning ilmiy merosi boy bo‘lib, “Birinci muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Maktab gulistoni” kabi asarlarida ta‘lim-tarbiya borasida o‘z fikrlarini bayon etadi. Ular orasida “Turkiy guliston yoxud axloq” asari alohida o‘rin egallaydi.

Muallif bu asarida axloq haqida fikr yuritib, “aqlining bolasi aqli, ahmoqning bolasi ahmoq” kabi aqidalarga qarshi chiqadi va tarbiyaning hal qiluvchi ahamiyatini alohida ta‘kidlaydi. Avloniy tarbiyani shunday tushuntiradi: “Tarbiya”, “pedago‘giya”, ya‘ni bola tarbiyasining fani demakdur... Bolani salomati va saodati uchun yaxshi tarbiya qilmak, tanini pok tutmak, yosh vaqtidan maslakni tuzatmak, yaxshi xulqlarni o‘rgatmak, yomon xulqlardan asrab o‘sdurmakdur”¹⁰. Uning fikricha, tarbiya bola tug‘ilgan kundan boshlanadi va umrining oxiriga qadar davom etadi. Tarbiya ikki bosqichdan – oila va maktab tarbiyasidan tashkil topadi. Oilada to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan tarbiya maktab uchun katta madaddir va, aksincha, oilada tegishli tarbiya ishlari olib borilmasa, bu hol maktabning ta‘lim tarbiya ishini juda qiyinlashtirib qo‘yadi, deydi alloma.

Avloniy tarbiyaga oid qarashlarida tarbiyani uch asosiy ko‘rinishga – badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi va axloq tarbiyasiga bo‘ladi hamda ular o‘rtasida uzviy birlik bo‘lishi zarurligini uqtiradi¹¹. Ayni mahalda, u, ta‘lim tarbiyaning bir-biriga bog‘liq ekanini ham ta‘kidlaydi: “Dars ila tarbiya orasida bir oz farq bo‘lsa ham, ikkisi bir-biridan ayrilmaydurg‘on, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kabidur”¹².

Amalga oshirilgan mazkur tarixiy ekskurs O‘zbekistonning tarbiya pedagogikasi tarixini yangi talqinda o‘rganish mamlakatimizda o‘tgan asrlarda amalga oshirilgan ta‘lim-tarbiya jarayonining bir butunligi prinsipidan kelib chiqib amalga oshirish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi. Bu innovatsion yondoshuv nafaqat farzandni tarbiyalashning nazariy asoslarini, balki tarixiy an‘analarini hamda metodik jihatlarini ham, shuningdek, xalq pedagogikasi, deb nomlangan milliy tarbiya an‘analarini o‘rganishni, ulardan bugungi kunda qanday foydalanish mumkinligini ham tadqiq etishni taqozo qiladi. Ana shunda tarbiya pedagogikasining amaliy, madaniy ahamiyati yanada yorqin namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2021. B-278.

⁹Абдурауф Фитрат. Оила. Тошкент, 2000. 55-бет.

¹⁰Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. –Б. 12.

¹¹ Ўрта Осиёда педагогик фикр таракқиётидан лавҳалар. – Тошкент: Фан, 1996. –Б. 276.

¹² Қосимов Б. Абдулла Авлоний. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. –Б. 27.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabr 1059-sonli “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
3. Nazimo, Aliy. Qizlar tarbiyasi. T.Ziyoev./T.Kamalak, 1994. – 64 b.
4. Inoyatova M. Ta’limiy qadriyatlarni aniqlash va pedagogik amaliyotgan tatbiq etish. “SHarq” Nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati. –Toshkent, 2010. - 156 b. 120-b.
5. Abdurauf Fitrat. Oila. Toshkent, 2000. 55-bet.
6. Safarova R.G. Zamonaviy pedagogika fanining konseptual asoslari va paradigmalari // Uzluksiz ta’lim. – Toshkent. 2021 yil maxsus son. B.14-19.
7. “Tarbiya” ensiklopediyasi (ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya) “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. 528 b. (Mualliflar jamoasi)
8. M.Quronov. Bolam baxtli bo‘lsin, desangiz... – T.: Ma’naviyat, 2014.
9. Turkestan v nachale XX veka: k istorii istokov natsionalnoy nezavisimosti, T., 2000.
10. <http://pedlib.ru>
11. [http:// pedagog.uz](http://pedagog.uz)

SEYFULG'ABID MAJIDOVNING MA'RIFIY-JADIDCHILIK FAOLIYATI VA TA'LIM-TARVIYAVIY QARASHLARI

Q.Seytmuratov

Ajiniyoz nomli Nukus DPI,
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya. Maqolada taniqli ma'rifatparvar shoir Seyfulg'abid Majidovning jadidchilik-ma'rifiy faoliyati va ta'lim-tarbiyaviy qarashlari haqida so'z boradi.

Tayanch so'zlar: jadidchilik, jadid maktablari, ta'lim-tarbiya, mustaqillik, she'riyat, alifbo, dramaturgiya, darslik.

Абстрактный. В статье говорится о просветительско-джадидской деятельности и педагогических взглядах Сейфулгабиды Маджидова, известного поэта-просветителя.

Ключевые слова: Джадидизм, джадидские школы, образование, независимость, поэзия, алфавит, драматургия, учебник.

Abstract. The article talks about the educational – jadid activities and pedagogical views of Seyfulgabid Majidov, a famous poet-educator.

Key words: Jadidism, Jadid schools, education, independence, poetry, alphabet, drama, textbook.

Qoraqalpoq xalqining ko'zga ko'ringan ma'rifatparvar shoiri, ma'rifatda salmoqli o'rni bor pedagogi Seyfulg'abid Majidov 1869 yili Qozon guberniyasining Kuyik qishlog'ida tug'ilgan. Otasi Abdulmajid Abdulrahib o'g'li xo'jalik sharoiti bilan 1881 yili Qoraqalpog'istonga ko'chib kelgan. Bu vaqtda Seyfulg'abid boshlang'ich ma'lumotga ega, juda zehnli, rus tilini yaxshi biladigan 12 yoshli bola bo'lgan. U Talliq bo'yidagi Qulon bo'lisning kotibi bo'lib ishlaydi. Keyinchalik Kulen bo'lisning o'rniga bo'lgan (1889) Qo'razbekning boshiri (yordamchisi, kotibi) xizmatida bo'ladi.

Seyfulg'abid o'sha yillarda el oqsoqollarining yordamchisi bo'lib, ishlab yurib qoraqalpoq xalqining turmushi, ulardagi qiyinchiliklar bilan yaqindan tanishadi. Uning shu yillari O'rta Osiyodagi eng mashhur shoirlardan biri bo'lgan Berdaq shoir bilan uchrashuvi va u bilan suhbatida unda she'r yozishga bo'lgan ishtiyoqni, qiziqishni uyg'otadi. S.Majidovning oilasi 1912-yili Talliqdan Qo'ng'iro't shahriga ko'chib keladi. Bu sharoit yosh Seyfulg'abidga o'sha davrdagi karvonlar orqali Rossiya va Tataristondan gazeta, jurnal va h.k. xat-xabarlar keltirib, u yerlardagi voqealardan xabardor bo'lib turish imkoniyatini beradi. Natijada u tatar tilida nashr etiladigan, jadidchilik g'oyalari targ'ib qiluvchi "Vaqt quyoshi," I.Gaspirali tashkil etgan "Tarjumon" va h.k. Rossiyada nashr etiladigan gazeta-jurnal, kitoblarni olib turgan [1.426].

Uning rus tilini yaxshi bilishi, Rossiyaning ijtimoiy ahvoli hamda Tatariston, Markaziy Osiyodagi jadidchilik oqimi bilan matbuot orqali uzluksiz tanishib borishi, uning demokratik fikrlari, siyosiy-ijtimoiy tushunchalarining kengayishiga, zamonasidagi rivojlantiruvchi g'oyalarni o'zlashtirishiga yordam berdi.

Seyfulg'abid Majidov I.Gaspiralining jadidchilik ta'limotining rivojlanish jarayonini doimo kuzatib boradi. U I.Gaspiralining "Tarjumon" gazetasining 1906 yil No9 sonida bosilgan "Daniel boy" nomli maqolasida muammo tarzida ko'tarilgan bo'lislik maktablarini tashkil etish masalasidan xabardor bo'lgan S.Majidov o'sha davrda har bir bo'lislikda jadid maktabining bo'lishi an'anaga aylanganligini hisobga olib, ta'lim sohasidagi bu prinsipni qo'llab-quvvatladi.

Shu sababli o'z davrining obro'li rahbarlaridan biri bo'lgan Inoyat bo'lisga 1907-yili quyidagi mazmundagi she'r satrlari bilan yozilgan salom xat yo'llaydi:

Chimboyning yeri keng, suvi farovon,
Lekin, bilimdan yo'q hech namu-nishon
Yigirma ming uy, yuz yigirma ming jon,
Bir maktab yo'q o'qib bilim olishga....

Eng oson yo'l-bugun usuli jadid,
Qabul qilsang, yoydik oldinga karit,
Aql aytmoq Sizga kamina Majid,

Xayol etar faqat yodingga solmaga - deb, shoir Inoyat bo'lishni Chimboydan jadid usulidagi maktab ochishga chaqirib, buning eng to'g'ri yo'l ekanligiga e'tibor qaratadi.

S.Majidovning ta'lim-tarbiyaviy qarashlarining paydo bo'lishi va rivojlanishida qoraqalpoq xalqining mashhur ma'rifatparvar-fikr egalari Kunxo'ja, Ajiniyoz, Berdaq, O'teshlarning ta'siri katta bo'ldi. Ayniqsa, O'zbekistondagi jadidchilik harakatining faol ishtirokchilaridan XIX asrning oxiri - XX asr boshlaridagi o'zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri Muhammadsherip Egamberdi o'g'li So'fizoda (1869-1937) bilan do'stona munosabatda bo'lishi uning dunyoqarashida katta ahamiyatga ega bo'ldi.

S.Majidovning hayoti ko'plab tarixiy voqealar bilan chambarchas bog'liq bo'ldi. U 1905-yilgi dastlabki rus inqilobi, 1916 yilgi O'rta Osiyo xalqlarining Rossiya bosqinchilariga qarshi ozodlik kurashi va 1917 yilgi Oktyabr inqilobi holatlarini kuzatib, chuqur o'rgandi. Shularning natijasida uning ijtimoiy-siyosiy qarashlari rivojlanib bordi. Natijada u Qoraqalpog'istonda ijtimoiy to'ntarishning amalga oshirishini qo'llab-quvvatlab, yangi hukumatni xalq uchun baxt keltiradi, degan ishonch bilan kutib oladi.

S.Majidov 1920-yilda bolsheviklar partiyasiga a'zo bo'ladi va Qo'ng'irotda tuzilgan inqilobiy kengashning kotibi etib saylanadi. Ma'rifat, ta'lim-tarbiya ishlari bo'yicha chuqur bilim, katta tajribaga ega bo'lgan S.Majidov 1921-yildan boshlab Qo'ng'irotda maorif bo'limining boshlig'i lavozimiga tayinlanadi.

Ma'rifatchining Qo'ng'irotdagi xizmatlari haqida Xorazm hukumati tomonidan yuborilgan maxsus komissiya 1921-yili 5-oktyabrda bunday deb yozadi: "Biz shuning bilan birga xalq maorifi bo'limi ishlari bilan tanishib chiqdik. S.Majidov haqiqiy mutaxassis ekan. Biz kelguncha u 30 nafar o'qituvchi tayyorlab ulguribdi. Bundan tashqari Qo'ng'irotda 250 o'quvchi, 150 o'g'il bola, 100 qiz bola o'qiydigan 5 maktab ochishni rejalashtiribdi. Buning uchun zarur bo'lgan parta, qog'oz, kitoblarni oldindan tayyorlab qo'ygan". U tashkil etgan maktablarning birinchi o'qituvchilari Xiva shahridagi o'qituvchilar kursini tamomlab kelgan Q.Ermanov, R.Majidov, U.Nurjanovlar edi.

S. Majidov keyinchalik Xo'jayli okruglik xalq ta'limi bo'limiga inspektor lavozimiga o'tkaziladi. 1924-yili 18-dekabrda Xo'jayli okrugi bo'yicha maorif ishidagi xizmatlari uchun Xorazm xalq respublikasining "Mehnat qizil bayroq" ordeni bilan taqdirlanadi.

1924-yil oxirida O'rta Osiyo hududida milliy chegaralanish ishlari amalga oshirila boshlandi. 1924-yil 27-oktyabrda RKP (b) markaziy qo'mitasi va Butunrossiya markaziy Ijroiya qo'mitalarining qarori bilan Qozog'iston ASSR tarkibida Qoraqalpog'iston avtonom viloyati tuzildi. Qoraqalpog'iston xalqi o'zining milliy davlatchiligini qayta tiklab, qoraqalpoq tili avtonom viloyat hududida davlat tili deb tasdiqlandi. Ona tilida darsliklar yozish, gazeta-jurnallar, kitoblar chop etish yo'lga qo'yila boshlandi.

RKP (b) Qoraqalpog'iston viloyat qo'mitasi tashkiliy byurosi 1924-yil 18-dekabrda majlisida nashriyot ishlari haqidagi masalani muhokama qilib, maktab darsliklarini nashr etish

bo'yicha qaror qabul qildi. 1925 yil 24 fevralda Qozog'iston respublikasining xalq komissarlari Kengashi Qoraqalpog'iston mehnatkashlarining bu iltimosini bajardi va Qozog'iston xalq ta'limi komissarligiga Toshkent shahridagi qirg'iz (qozoq) xalq maorifi institutidan ushbu nashr ishlarini tashkil etuvchi madaniy-ma'rifiy markaz sifatida foydalanish zarur, deb ko'rsatma berdi. Bu markazda mualliflar jamoasini tanlab oluvchi komissiya tarkibida qoraqalpoq folklorini o'rganuvchi mashhur boshqird olimi A.A.Divaev, yosh ilmiy xodim, keyinchalik mashhur qozoq akademigi bo'lgan Muxtor Avezov va boshqalar bor edi.

S.Majidov Qoraqalpoq maktablari uchun darsliklar yozish bo'yicha o'tkazilgan muallif tanlov konkursida o'zining chuqur bilimi, ijtimoiy-siyosiy tushunchasi, shoirlik qobiliyati, ilmiy pedagogik qarashlari jihatidan ustunliklarini ko'rsatib, qoraqalpoq tilidagi birinchi darsliklarning muallifi bo'lish huquqini yutib oladi. Shunday qilib, S.Majidov 1925-yil 3-martda davlat nashriyotida ishlash uchun Toshkent shahriga yuboriladi. Qoraqalpoq xalqi bu darsliklarni intizorlik bilan kutdi. Buni o'sha davrdagi hukumat rahbarlari bo'lgan Q.Avezov, A.Qudaboyevlarning Toshkent shahriga, boshqa tegishli joylarga yuborgan ularning telegrammalaridan ham ko'rish mumkin[4. 44-45]. Taniqli davlat arbobi Q.Avezovning topshirig'i bilan arab alifbosini isloh qilib, qoraqalpoq "Alifbesin," "O'qish kitobi," kattalar uchun "Egalar savodxonligi" kabi darsliklarni tuzadi va ularni 1925-yili Toshkentdagi Qozog'iston davlat nashriyotining kun chiqish bo'limida nashr ettiradi. Bu darsliklar qoraqalpoq xalqining xalq sifatidagi, o'z ona tilidagi birinchi darsliklari edi.

S.Majidov "Erkin qoraqalpoq" gazetasining mas'ul kotibi bo'lib ishlagan davrida ham (1925-1929) ma'rifiy ishlarga e'tibor berdi. Shuningdek S.Majidov "Qoraqalpoq alifbosi" (To'rtko'l-1929), "Qoraqalpoqcha til darsligi" (To'rtko'l 1930), "Qoraqalpoq viloyatidagi savodsizlar maktabiga dastur" (Moskva 1931), "Qoraqalpoq tilining grammatikasi" (Moskva 1932) kabi darslik kitoblarni mualliflarning biri sifatida yozishga qatnashdi.

S. Majidovning hayoti 30-yillarning ikkinchi yarmida har xil qiyin vaziyatlarga duch keldi. U 1932-1934-yillari hozirgi Amudaryo tumanida suv xo'jaligi muassasasida ishladi. 1934-1937 yillarda Turko'ldagi O'lkashunoslik muzeyida ekskursovod vazifasini bajaradi. Qatag'onning boshlanishi bilan unga begunoh "xalq dushmani" degan ayb qo'yilib, 1937-yili qamoqqa olinadi va u og'ir begunoh azobga chidamay qarigan chog'ida zulmatga chidamay 1938-yili qamoqda yotgan joyida vafot etadi.

S.Majidovning dunyoqarashi qoraqalpoq xalqining madaniy iqtisodiy turmushi bilan birgalikda rivojlanib shakllandi. S.Majidov xalqni kenglikka, adolatga erishtirishning yo'li ma'rifat, ta'lim deb o'ylagan shoir edi. U inqilobdan oldin bo'lislik jadid maktablarini ochishni, elning rahbari yoshlarning odob-ikromiga ham rahbarlik qilishi kerakligini, rus ilmidan o'rnak olishni, yoshlarni hunarga o'rgatishni bayon etdi. S.Majidov inqilob qatlamida materialistik tushunchalar bilan fikr yuritdi. Ilmsiz jamiyat taraqqiyoti, dunyoni anglash bo'lmasligini, ilmli bo'lish uchun yoshlarning zehni, e'tiborini tarbiyalash lozimligini aytdi.

S.Majidovning yoshlarga san'at va politexnik ta'lim berish alohida yutuqlarga boy edi. U alifboning o'qitish usullarini yozgan, qoraqalpoq tilining fonetik, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlarini dastlabki o'rgangan tilshunos olim hisoblanadi. "Alifbe" darsligiga yozgan so'zboshisida ta'limning didaktik tamoyillari alohida mazmunli bayon etilgan.

Masalan, u "Alifbe" kitobining kirish bo'limida: "Har bir o'qigan so'zini o'quvchi bolaning tushiga bilishi zarur. Buni har so'zning ismining rasmi (surati) bilan ko'rsatib, tushuntirib borilsa juda yaxshi bo'ladi. O'qigan kitobida rasm bor bo'lsa ham bunga qanoatlanmay, maktabning (sinfning) ichida turli rasmlar qo'yib, bolaga ko'rsatib turilmasa bolaning tushinishi pishiq bo'lmaydi" deb ko'rsatadi. Shu orqali S.Majidov ko'rgazmalilik prinsipini yanada takomillashtirib, uni bir qadar rivojlantirgan.

Shuningdek, ushbu metodik ko'rsatmada o'qituvchilarga ham pedagogik mahoratdan maslahatlar berib, "Bolalarga o'qituvchilarning tepkisi uradi. O'quvchi o'qituvchilarning odoblarini, o'tirish, turish va muomalalaridan o'rnak olib, shunday bo'lishga intiladi. O'qituvchilar bolalar oldida juda ehtiyot bo'lishlari kerak. Odatdan tashqari so'z, kelishmagan gapni qilmasliklari kerak. Ayniqsa bolalarning oldida ehtiyot bo'lishlari kerak", - deb ustozlik etikasi, o'qituvchilar bilan shogirdlarining o'zaro munosabatiga alohida to'xtalib, o'qituvchi faqat xat-savod o'rgatish bilan cheklanib qolmay, yoshlarni odob-axloqqa tarbiyalovchi asosiy shaxs deb tushuntiradi.

S.Majidov - ma'rifatparvar shoir, elni bilimli, ilmi qilish o'ylari, xalq ta'limi sohasidagi qilgan xizmatlari hozirgi kunda ham o'z qiymatini yo'qotgani yo'q. Yoshlarni hunar egallashga, bilimli bo'lishga undovchi ko'plab ta'lim-tarbiyaviy fikrlari bor. Masalan:

Har bir ishning yo'lini bilish,
Hunar-bilim o'qishdandur,
Uzoq-yaqinni kuzatib ko'rish,
Ongli bo'lmoq o'qishdandur [7.139].

Yoki bo'lmasa:

Ishda ilm kerak, ilmida hunar,
Ilmsiz ish o'ngmas, u darrov so'nar.

Shunday qilib:

O'qish dovul, o'qish yotmas,

Yelga uchmas, suvga botmas, - deb yoshlarga o'qishning, ilm-bilim egallashning, hunarli bo'lishning ahamiyatini mahorat bilan tushuntiradi. "Ixlosli yosh bilim olar, Temirdan oltinga aylanar"- deb, bilim oluvchining doimo qadri baland ekanligini misol keltiradi.

Seyfulg'abid Majidov o'sha davrdagi Rossiya, Turkiya va yana boshqa mamlakatlardagi ijtimoiy talablarni amalga oshirishni maqsad qilgan ish tashlashlar, stachkalardan, shuningdek chet ellarda nashr etilgan "Iskra," "Burevestnik," "Tarjumon" va yana boshqa gazeta-jurnallarni o'qish orqali dunyodagi madaniy va siyosiy o'zgarishlardan xabardor bo'lgan bilimli, ziyoli inson sifatida shakllandi. U birinchilardan bo'lib, jadidchilik harakati, ularning olg'a surgan maqsadi, yangi usuldagi jadid maktablari, bu maktablarning afzalliklari haqida keng tushunchaga ega bo'ldi va bu g'oyalarni mahalliy ziyolilar, keng xalq ommasi orasiga tarqatuvchilardan biri bo'ldi.

U o'zining "Qoraqalpoq" nomli she'rida xalqimizga nisbatan nodon bo'lma, nodonlikning asosi savodsizlik, - deb, vaqtni kechiktirmasdan do'st kim, dushman kim, uning farqini payqashni maslahat beradi:

Nodonlik ketmay po'stingdan,
Xo'rlik ko'rarsan do'stingdan,
O'tkazma ishni ustingdan,
Bu so'zga ishon qoraqalpoq.

Shuningdek, yoshlarga atab yozilgan "Yoshlarga" nomli she'rida asosiy orzu qilgan mustaqillikning hali olinmaganligini, hali haqiqiy ozodlikka erishilmaganligini aytib:

Ixtiyor bor qo'lingizda,
Fursat tursin yodingizda,
Ko'rsataylik oldingizda,
So'zning mana bu tomoni yoshlar, - deb yozadi.

Jadidchilik harakatining ayrim a'zolari tomonidan o'z zamonida Sovet hukumati qo'llab-quvvatlangan bo'lsa-da, keyinchalik ularning chinakam mustaqillikka erishish uchun hali bir necha qovun pishganining borligiga ko'zi yetib, bir qancha norozilik kayfiyatlari sezila boshlaydi. Masalan Q.Ayimbetovning "Xalq donoligi" kitobidan o'rin olgan S.Majidovning quyidagi she'r qatorlarini keltirib o'tish mumkin:

Kommunizmga boshlagan
Adashtirmas izlar qani?
Haq sen deb mushtga tuflagan.
Lapillagan so'zlar qani?

Shunday chuqur ma'noga ega bo'lgan, jadidchilik harakatining maqsad-umidlarini o'zida aks ettirgan fikrlari, asarlari uchun xalqimizning sevimli farzandi, iste'dodli shoir va yozuvchi, dramaturg, ta'lim-tarbiya sohasini isloh qilishga ko'p hissa qo'shgan zabardast pedagog Seyfulg'abid Majidov hukumat tomonidan ta'qibga uchradi va o'z hayotini qurbon qildi. Uning Qoraqalpog'istonda ma'rifat, ta'lim-tarbiya, madaniyatni rivojlantirishga qo'shgan hissalarini beqiyos.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. U.Aleuov. Qoraqalpog'istonda ta'lim-tarbiyaviy fikrlarning shakllanishi va rivojlanishi. Nukus, "Bilim,"1993.
2. Seyfulg'abid Majidov. Asarlari. Nukus, "Qoraqalpog'iston." 1992.
3. U.Aleuov, Q.Seytmuratov. Qoraqalpog'istonda jadidchilik harakati va Seyfulg'abid Majidov. T.: Fan. 2010.
4. Q.Seytmuratov. Seyfulg'abid Majidovning ma'rifiy-pedagogik qarashlari uzluksiz ta'lim tizimida. T.: Fan. 2006.
5. Majidov S. Tanlangan asarlar. "Qoraqalpog'iston." 1965.
6. Seyfulg'abid Majidov. Asarlari. Nukus, "Qoraqalpog'iston." 1992.
7. Q.Ayimbetov. Xalq donoligi. Nukus, "Qoraqalpog'iston." 1988.

SAMARQANDDA JADIDCHILIK HARAKATI VA MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING FAOLIYATI

Axmedov Gulmamat Nurmamatovich
Mahmudxo‘ja Behbudi uy-muzeyi mudiri

Mahmudxo‘ja Behbudi
(1875-1919)

Bugungi kunda jadidchilik harakatini chuqur o‘rganish, o‘sha davrda ijod qilgan va faoliyat yuritgan ziyolilar, taraqqiyparvarlarning ezgu maqsadlarini keng targ‘ib qilish davlatimizning doimiy diqqat e‘tiborida bo‘lib kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2025-yil 3-yanvarda elon qilingan “Turkistonda jadidchilik harakatining asoschisi, atoqli adib va jamoat arbobi, noshir va pedagog Mahmudxo‘ja Behbudi tavalludining 150 yilligini keng nishonlash to‘g‘risida” gi qarori ham jadid namoyondalariga bo‘lgan etiborining davomidir.

Ko‘rinib turibdiki, jadidchilik harakati va uning mohiyati bugungi kun uchun ham dolzarb va ahamiyatlidir. Yurtboshimiz tomonidan 2020-yil 30-sentyabrda imzolangan “Ma‘rifatparvar jadidchilik harakati namoyandalarini mukofotlash to‘g‘risida”gi Farmonda ham jadidlar faoliyati yana bir bor e‘tirof etilgan edi. XX asr boshlarida o‘zining ma‘rifatparvarlik faoliyati va fidokorona xizmatlari bilan milliy ta‘lim-tarbiya tizimini yaratish hamda yurtimiz istiqloli, xalqimizning ozodligi va erkinligi, kelajak avlodlarning obod va farovon hayotini ta‘minlashga qo‘shgan beqiyos hissasi uchun Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudi, Munavvar qori Abdurashidxonovlar “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan mukofotlanishdi. Shu asosda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 13-apreldagi 206-sonli Qarori bilan Samarqand davlat muzey-qo‘riqxonasi filiali sifatida Samarqand shahridagi Mir Said Baraka ko‘chasi 47-uyda Mahmudxo‘ja Behbudi uy-muzeyi 2021-yil 18-oktabrdan rasman o‘z faoliyatini boshladi. “Yangi O‘zbekiston poydevorini qurish jadidlarning boy ilmiy merosini anglashdan boshlanadi” deganlaridiki Bu muzey bugungi kunda yurtimiz xalqiga, yoshlariga, pedagoglariga, va ziyo izlagan qalblar uchun o‘z ilmiy ziyo nurini taratib kelmoqda.

Jadidchilik harakati XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Turkiston, Kavkaz, Qrim va Tataristonda yuzaga kela boshladi. Bir qator ma'rifatli shaxslar tomonidan yangi siyosiy va ijtimoiy g'oyalarning ilgari surilishi jadidchilik harakatiga asos soldi. "Jadid" so'zi arab tilidan olingan bo'lib, yangi degan ma'noni anglatadi. Shu jihatdan, ushbu davrda boshlangan yangi siyosiy, ma'rifiy hamda ijtimoiy jarayonlar jadidchilik yoki taraqqiyparvarlar harakati deya nomlandi. Bu harakatning asoschilaridan biri qrimlik Ismoilbek Gaspinskiy edi.

Jadidchilik harakati keyinchalik mintaqaning boshqa hududlarida ham keng yoyila boshlaydi. Xususan, Turkiston mintaqasidagi XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi jarayonlarda jadidchilik harakati muhim ahamiyat kasb etib, ular tomonidan qator ilg'or g'oyalar ilgari surildi. O'sha vaqtda Turkiston aholisining moddiy ahvoli og'ir bo'lib, xalq orasida savodsizlik, diniy mutaasiblik keng tarqalgan edi. Jadidlar ilgari surgan g'oyalarga ko'ra, xalqni g'aflat uyqusidan uyg'otishning yagona yo'li ularni ma'rifatli qilish edi. Bu yo'lda yangicha tuzum va tartibotlarni joriy etish, yangi usul maktablarini ochish hamda insonlarni jahondagi ilg'or tajribalardan voqif qilish lozim edi. Shu bois, jadidchilik harakati mohiyat va mazmuniga ko'ra millat, jamiyat tafakkurini yangi bosqichga olib chiqishdan iborat bo'lgan. [2, B.321].

Jadidchilik harakatining yuzaga kelishi va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish uchun, o'sha davrdagi tarixiy jarayonlarga to'xtalish maqsadga muvofiq. XIX asrning oxirlarida Turkiston chor Rossiyasi tomonidan bosib olingandan so'ng, xonlik davridagi tartibotlarni bekor qila boshladi. O'lkada temir yo'l qurilishi, dastlabki sanoat korxonalarining bunyod etilishi, rus olimlari tomonidan O'rta Osiyoga olib kelingan yangi ilmiy g'oyalar va bilimlar natijasida Turkiston taraqqiyotdan ancha orqada qolib ketgani ma'lum bo'la boshladi. Xonliklar davridagi monarxiya tuzumi sabab o'lkada hali hanuz o'rta asrlarga xos hayot tarzi hukm surar edi. Mazkur omillar yurt ziyolilari, taraqqiyparvarlarining fikrini uyg'otdi. Jadidchilik harakatining Turkistondagi yirik namoyandalari sifatida Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Fitrat, Cho'lpon, Ashurali Zohiriy, Is'hoqxon Ibrat, Fayzullo Xo'jaev, Abdulvohid Burxonov va boshqalarni alohida ta'kidlash mumkin. Ular milliy uyg'onish harakatining boshida bo'ldilar.

"Jadidchilik mohiyat e'tibori bilan avvalo siyosiy harakat edi. Uning shakllanish va mag'lubiyatga uchrash davrlari bo'lib, ularni shartli ravishda to'trga bo'lish mumkin. Turkiston, Buxoro va Xiva hududida bu davrlar 1895-1905; 1906-1916; 1917-1920; 1921-1929-yillarni o'z ichiga oladi"[3, -B.519].

Samarqandda ham jadidchilik harakati keng yoyilib, taraqqiyparvarlarning bir qator yetuk namoyandalari yetishib chiqdi. Samarqand jadidlarining eng ko'zga ko'ringan vakili shubhasiz Mahmudxo'ja Behbudiy hisoblanadi. "Turkistondagi jadidchilik harakatining taniqli namoyandasi Mahmudxo'ja Behbudiy (1875-1919) nafaqat mashhur dramaturg va publitsist, jamoat arbobi va mashhur ulamo bo'lishidan tashqari u o'z davrining yirik olimi, noshir va matbuotchi hamda sayohatchisi sifatida o'zidan chuqur iz qoldirdi"[4, -B.37].

Mahmudxo‘ja Behbudiy 1875-yil 19-yanvarda Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog‘ida, ruhoniylar oilasida dunyoga kelgan. Otasi Behbudxo‘ja Solihxo‘ja o‘g‘li turkistonlik, Ahmad Yassaviyning avlodlaridan, ona tomonidan bobosi Niyozxo‘ja urganchlik bo‘lib, amir Shohmurod zamonida (1785— 1800) Samarqandga kelib qolgan. 1894 yilda otasi, imom-xatiblik bilan shug‘ullanib kelgan Behbudxo‘ja vafot etadi. Yosh Mahmudxo‘ja tog‘asi qozi Muhammad Siddiq tarbiyasi va qaramog‘ida o‘tib voyaga yetadi. Arab sarfu nahvini kichik tog‘asi Mulla Odildan o‘rganadi.

Jadidlar Turkistonni qoloqlik, savodsizlik botqog‘idan olib chiqishning eng muhim omili sifatida xalqni savodli, ma’rifatli qilish ekanligini tushunishgan edi. Shu bois, ular tomonidan yangi usuldagi maktablar tashkil qilindi. Mazkur maktablar o‘sha davrning ilg‘or kishilari, o‘ziga to‘q boylar tomonidan moddiy va tashkiliy jihatdan qo‘llab-quvvatlandi. Shunday maktablardan biri dastlab 1898 yili Qo‘qonda Salohiddin domla, 1899 yili eski Toshkentda Munavvar Qori, Andijonda Shamsiddin domla tomonidan tashkil etildi. 1900 yili Buxoroda Jo‘raboy qori tomonidan yangi usuldagi maktablar tashkil etildi. Mahmudxo‘ja Behbudiy nafaqat yangi usul maktablarini tashkil qilish balki, ularni zamonaviy darsliklar, dunyoviy ilmlar bilan ham ta’minlash ishiga bosh-qosh bo‘ldi. O‘zi ham qator darslik va risolalar yaratdi.

1903-yilda Samarqand atrofidagi Halvoyi mahallasida Saidahmat Siddiqiyning, 1901-yilda Rajabamin mahallasida Abduqodir Shakuriyning yangi usul maktablari aynan Mahmudxo‘ja Behbudiy hamrohligida ochildi. *(Bu maktablar hozirgacha saqlanib qolgan)* Bundan tashqari eski Jomboy qismida va Kattaqo‘rg‘on, Chelak tumanlarida ham shunday jadid maktablarini ochgan. Behbudiy maktablar uchun “Risolai asbobi savod”, “Risolai jug‘rofiyai umroniy”, “Kitob ul-atfol”, “Amaliyoti Islom”, “Tarixi Islom” kabi darslik va risolalar yozadi[6, –B.11].

Behbudiy jadidlarning yetakchisi, qolaversa, mintaqada taraqqiyparvarlik harakatining asosiy shaxslaridan biri sifatida Samarqand shahrida turli yig‘in, kecha va mashvaratlarni tashkil qilgan. Bu kabi yig‘ilishlarga turli shaharlardagi taraqqiyparvarlar ham taklif etilgan. Buxorolik mashhur ma’rifatparvar Sadriddin Ayniyning Mahmudxo‘ja Behbudiy haqidagi xotiralarida quyidagilar eslanadi: “1908 yilda dars sheriklarimizdan bo‘lg‘on Mirzo Abdulvohid bilan

Buxorodan Samarqandg'a kelgan edik. Ushbu sayohatimizda mulla Abdulqodir Shakuriy, mulla Ismatullo Rahmatullozoda va bir qancha Samarqand ma'rifatparvarlari oqshom majlisi uchun bizni bir yerga chaqirg'on edilar"[7, –B. 238].

S.Ayniyning qo'shimcha qilishcha, bu uning Behbudiy bilan birinchi bor uchrashuvi edi. S.Ayniy birinchi uchrashuvdan so'ng Behbudiyga ta'rif berar ekan, shunday xotirlaydi: "Bu kecha Mahmudxo'ja, ko'pincha fanniy masalalardan so'z chiqarib, yerdan, ko'kdan, oydan, yulduzdan, qisqasi, ul vaqtg'acha biz eshitmagan narsalardan ko'pgina so'yladi"[7, –B. 238].

Behbudiy Turkistonda milliy matbuot rivojiga ham ulkan hissa qo'shdi. Uning noshirlik faoliyati ham diqqatga sazovor. O'zi va boshqa taraqqiyparvarlarning ma'rifatparvarlik g'oyalarini keng targ'ib qilishning muhim vositasi sifatida Behbudiy tashabbusi bilan gazeta va jurnallar faoliyat ko'rsata boshlaydi. Uning sa'y-harakatlari va muharrirligida 1913-yil aprel oyidan boshlab "Samarqand" gazetasi chiqarila boshlaydi. Ushbu gazetada o'sha davrning dolzarb ijtimoiy-siyosiy masalalariga e'tibor qaratiladi. Jumladan, gazetaning 1913-yil 30-iyuldagi sonida turkistonlik yoshlarning og'ir ijtimoiy holati, bolalarni maktabda o'qitishning ahamiyati haqida to'xtaladi: "Boshqa millatning yosh bolalari maktabda, lekin bizniki hammolikda va gadoylikda. Boshqa millat ulamosig'a tobe ekan, bizni ulamo bil'aks avomg'a tobedur. Buning oxiri xarobdur. Yigirma, o'ttuz sana so'ngra yana yomonroq bo'lur, musulmonchilik ilm va adab ila qoim, millat axloq, fazl va hunar ila boqiy qolur"[8].

Bundan tashqari, Buhbudiyning bevosita ishtiroki va tashabbusi bilan 1917 yil 16 apreldan boshlab "Hurriyat", 1918-yildan 1922-yilgacha "Mehnatkashlar tovushi" gazetolari nashr etilib, unda mustaqillik, insonlarni ilm olishga, zamonaviy fikrlashga da'vat etuvchi maqolalari chop qilinadi.

Behbudiyning noshirlik faoliyati haqida to'xtalganda, "Oyina" jurnalini ham ta'kidlash o'rinli. 1913-yil 20-avgustdan chiqqan boshlagan jurnalda milliy birdamlik, turkiy xalqlarning hamjihatligi kabi masalalarga urg'u beriladi. "Oyina" jurnalida millat va uning haq-huquqiy, tarixi, til va adabiyoti masalalari, dunyodagi ahvolga doir qiziqarli maqola va bahs-munozaralar berib borilgan. Ayniqsa, Behbudiyning millat taraqqiyotida xorijiy tillarni o'rganishning ahamiyati haqidagi fikrlari diqqatga sazovor. Alloma xorijiy tillarni o'rganish zamonning zaruriyati ekanligini ta'kidlab, uni diniy tomondan ham asoslashga harakat qiladi: "Yana bir til va xat borki, butun olam bir-birila aning ila so'ylaydur. Ul Faranse tili xatidur. G'ayridinning ilm va xatini o'rganmoq shariatga durustdur. Hadisi sharifdan ma'lum bo'laturki, janob payg'ambar o'z sahobalaridan Zayd bin Sobit(g'a) yahudiy xatini o'qub-o'rganmoqg'a buyurgan ekanlar. Va ul janob amri hazrat nubuvvat panohi ila yahudiy xatini o'rganib, hazrat payg'ambarg'a yahudiylardan kelaturg'on xatlarni o'qub berar ekanlar. ("Sahihi Buxoriy", juz 4, sahifa 156)"[9, –B.14].

Behbudiy Turkiston islom dinining o'rni va mavqeyi yuqoriligi, diniy ulamolarning xalq o'rtasida obro'si kattaligini inobatga olgan holda o'z g'oyalarini targ'ib qilishda diniy va dunyoviy qarashlardagi muvozanatni saqlashga harakat qilgan. Bu haqda tarix fanlari doktori, professor Q.Rajabovning quyidagi fikrlarini keltirish o'rinli: "Behbudiy ham din va millatni ittifoq etishga, islohot o'tkazishga, ziyoli va taraqqiyparvarlarni, boy va ulamoni birlashtirishga da'vat etdi. U taraqqiyparvarlar ulamolarning xalq o'rtasida obro'si unchalik katta emasligi, shu bois qadimiy ulamolar bilan hamkorliksiz ish olib borilsa muvaffaqiyatga erishish qiyinligi to'g'risida kuyunib so'zlar edi"[10, -B.9].

Behbudiyning ma’rifatparvarlik g’oyalari, jamiyatni isloh qilish, jaholatga qarshi kurashish masalalaridagi fikrlari uning “Padarkush” asarida yorqin ifodalangan. Mazkur asarda dunyoviy ilmlarni egallashning ahamiyati, keng dunyoqarashli yoshlarning mamlakatni taraqqiy ettirishdagi roli mohirona tasvirlangan: “Olimi zamoniy bo’lmoq uchun bolalarni, avvalo, musulmoniy xat va savodini chiqarub, zaruriyatiy diniya va o’z millatimiz tilini biladirg’ondan so’ngra hukumatimizning nizomli maktablaringa bermoq kerakdur, ya’ni gimnaziya va shahar maktablarini o’qub tamom qilg’onlaridan so’ng Peterburg, Maskov dorilfununlariga yuborib, dokturlik, zakunchilik, injenerlik, sudyalik, ilmi san’at, ilmi iqtisod, ilmi hikmat, muallimlik va boshqa ilmlarni o’qutmoq lozimdir”[11, –B.44].

Mahmudxo’ja Behbudiyning yurt ozodligi, millat taraqqiyoti yo’lidagi sa’y-harakatlarini tadqiq etishda uning siyosiy faoliyatini ham inobatga olish darkor. 1917-yil fevral inqilobi va Rossiya podshosi Nikolay Romanovning taxtdan ag’darilishi Turkiston jadidlarini ham faollashtirib yubordi. Mazkur tarixiy jarayonlarda Behbudiyning o’rnini alohida ta’kidlash zarur. “Hurriyat” gazetasining 1917-yil 13-maydagi sonida Behbudiyning “Muhtaram Samarqandiylarg’a xolisona arz” nomli murojaati chop etilgan. Mazkur murojaatda uning ozodlik, hurriyat haqidagi fikrlari diqqatga sazovor: “Hozirda bo’lsa, Xudoi taolo bizg’a hurriyat berdi. Diniy va milliy islohot va taraqqiyimiz uchun harakat va sa’y etmoqg’a yo’l ochuqdir”[12, –B. 471].

M.Behbudi 72 kun umr ko’rgan Turkiston Muxtoriyatining parlamenti – Milliy Majlis tarkibiga kiritilgan edi. O’sha vaqtda zamonasining eng ilg’or ziyolilari, taraqqiyparvarlaridan tashkil topgan Turkiston Muxtoriyatida mas’ul lavozimni egallash Behbudiya faxr bag’ishlagan edi: “27-noyabrda Xo’qandda Turkiston muxtoriyati umumiy musulmon s’ezdiga e’lon qilindi. Muborak va xayrli bo’lsin! Kamina ham majlisda bo’lishi uchun iftixor etaman. Yashasun Turkiston muxtoriyati!”[12, –B. 493].

Biroq juda qisqa muddat mavjud bo’lgan Turkiston Muxtoriyati hukumati 1918-yil fevralida bolsheviklar tomonidan tarqatib yuboriladi.

Xulosa qilib aytganda, Turkiston mintaqasida XIX asrning oxiri XX asr boshlarida ro’y bergan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar o’lkada yangi, zamonaviy fikrlaydigan taraqqiyparvarlarning maydonga chiqishiga sabab bo’ldi. Ular tomonidan millatni uyg’otish, jaholatga qarshi kurashish, mamlakatni taraqqiy ettirish yo’lidagi mardonavor kurash jadidchilik harakati nomi bilan tarix zarvaraqlaridan joy oldi. Ushbu harakatda millatning bir qator fidoyi insonlari, xususan Mahmudxo’ja Behbudi muhim rol o’ynadi. Uning ijtimoiy-siyosiy faoliyati, tarixiy jarayonlarda Behbudiyning tutgan o’rnini yoritish, tahlil qilish alohida tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Parlamentga murojaatnomasi. // <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>
2. O’zbekiston milliy ensiklopediyasi. 3 tom. –Toshkent: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlati ilmiy nashriyoti, 2002.
3. Rajabov Q. Mahmudxo’ja Behbudiyning Bolqon urushlari va Anvar Posho haqidagi fikrlari // “Mahmudxo’ja Behbudi diniy-ma’rifiy qarashlarining zamonaviy talqinlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. –Toshkent, 2021.

4. O‘zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. Tuzuvchilar: Sodiqov H., Shamsitdinov R., Ravshanov P. va boshqalar. –Toshkent: Sharq, 2000.
5. Zarafshonning Behbudiysi. To‘plovchi va nashrga tayyorlovchi: Akram Haydarov. – Toshkent: “Sahhof”, 2020
6. Mahmudxo‘ja Behbudi. Tanlangan asarlar. Ikki jildlik. Ikkinchi jild. –Toshkent: “Akademnashr”, 2021.
7. “Samarqand” gazetasi, 1913 yil 30 iyul. №31
8. “Oyina” jurnali, 1913 yil 20 avgust. №1.
9. Rajabov Q., Haydarov M. Turkiston tarixi (1917-1924 yillar). -Toshkent: “Universitet”, 2002.
10. Mahmudxo‘ja Behbudi. Padarkush. Tanlangan asarlar. –Toshkent: “Ma’naviyat”, 1997.
11. Mahmudxo‘ja Behbudi. Tanlangan asarlar. Ikki jildlik. Birinchi jild. –Toshkent: “Akademnashr”, 2021.
12. <https://president.uz/uz/lists/view/3860>

ABDULLA AVLONIY PEDAGOGIK QARASHLARINING ZAMONAVIY TALQINI

N.Sh.Erkaboyeva

Qo‘qon davlat universiteti, Pedagogika fakulteti dekani
pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya. mazkur maqolada O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida ta’lim-tarbiya tizimini isloh qilish, milliy tarixiy merosimizni ta’lim iste’moliga kiritish va undan samarali foydalalanishga doir Abdulla Avloniyning pedagogik fikrlaridan foydalanishga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik fikr, A.Avloniy, uchinchi Renessans, millat, tarbiya, fazilat, xulq-atvor.

Аннотация. Целью данной статьи является использование педагогических идей Абдуллы Авлони по реформированию системы образования на новом этапе развития Узбекистана, внедрение в образовательное потребление нашего национального исторического наследия и его эффективное использование.

Ключевые слова: педагогическая идея, А. Авлони, Третье Возрождение, нация, воспитание, добродетель, поведение.

Annotation. This article is aimed at using the pedagogical ideas of Abdulla Avloniy on reforming the education system at a new stage of Uzbekistan's development, introducing our national historical heritage into educational consumption and its effective use.

Keywords: pedagogical idea, A. Avloniy, third Renaissance, nation, upbringing, virtue, behavior.

Ma’lumki, asrlar davomida shiddat bilan kechayotgan ijtimoiy taraqqiyot insoniyatni ma’naviy-ma’rifiy jihatdan yetukligini, ijtimoiy faolligini taqozo etadi. Insonlarning ijtimoiy dunyoqarash va xul-atvor me’yorlari bir avlotdan ikkinchi avlodga oila sharoitida ota-onalardan, ta’lim muassasalarida ustoz-shogird munosabatlari shuningdek, milliy tarixiy merosimizni o‘rganish vositasida o‘tib kelgan. Shu o‘rinda Prezident Sh. Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi” degan g‘oyasi asosida mamlakatimizda ta’lim tizimini isloh qilishni umummilliy harakatga aylantirish bo‘yicha muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ta’limdagi islohotlar orqali O‘zbekistonda yangi uyg‘onish davri, ya’ni, uchinchi Renessans poydevorini barpo etish bosh maqsad etib belgilangan. Ushbu jarayonda har ikki Renessans davrida jaxon ilm-fani va madaniyati rivojiga munosib hissa qo‘shgan mutafakkirlarning ilmiy-ma’naviy merosini o‘rganish asosiy vazifalardan hisoblanadi. “Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy- ma’naviy me’rosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak”. (Sh.Mirziyoyev Yangi O‘zbekiston. Taraqqiyot Strategyasi. “O‘zbekiston” Toshkent-2023y) degan fikrlari zamirida avvalambor, milliy ta’lim tizimini ana shunday ruh bilan sug‘orish, mazkur ma’naviy xazinani bugungi avlodlarga sodda tushunarli, jozibali shaklda yetkazib berish muhimligi ta’kidlab o‘tiladi.

“Yangi O‘zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi” degan ulug‘ g‘oya asosida mamlakatimizda maktab ta’limini umummilliy harakatga aylantirish bo‘yicha chora-tadbirlar

amalg oshirilmoqda. Jumladan, umumta’lim maktablarida “Tarbiya” fanini o’qitishni joriy etilishi orqali sharqona tarbiyaning muhim fazilatlarini yoshlar xulq –atvoriga singdirishga e’tibor berilmoqda.

Ma’rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning asriy qadriyatlarimiz asosida yaratgan “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari Sharqona tarbiyaning noyob qo’llanmasi sifatida bugungi kunda hali o’zining qadr va ahamiyatini yo’qotgan emas. Biz “Tarbiya fanining nazariy va metodologik asoslarini ishlab chiqishda mana shunday bebaxo asarlardan samarali foydalanishimiz zarur”. (Sh.Mirziyoyev Yangi O’zbekiston Taraqqiyoti Strategyasi. “O’zbekiston” Toshkent.2023 y) 214b. Chunki, “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”.

Mustaqillik yillarida tarixiy merosimiz biz uchun tarix mulkiga aylanibgina qolmay, balki, ahamiyati xech qachon yo’qolmaydigan, doimiy ravishda ruhiy –ma’naviy kuch- quvvat berib turadigan tag zaminimiz, harakat manbaimiz, tayanch nuqtamiz bo’lib qoldi. Ana shu milliy, tarixiy merosga, uning ma’naviy poydevoriga suyanib, undan madad, ozuqa olib, oldinga intilib, kelajakni aniq tasavvur etib bormoqdamiz. Milliy istiqlolimiz qahramonlaridan, ma’rifatparvar pedagog Abdulla Avloniyning bebaho ijodi ma’naviyatimizning buloq ko’zlarini ochib, uning ildizlari mustahkam bo’lishida alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Abdulla Avloniyning o’sha davridayoq “Qaysi davlat va millatning davlati bo’lsa, shu ustun bo’lmakdir. Chunki xukumat uchun xalq, xalq uchun xunar, xunar uchun ilm, ilm uchun oqcha lozimdur” degan fikri bugungi kunda Respublikamizda iqtisodiyotni siyosatdan ustuvor bo’lishini ta’minlash, bozor iqtisodiyotiga bosqichma bosqich o’tayotgan mustaqil O’zbekistonda xususiy mulkka egalik qilish uchun ishbilarmon va tadbirkor bo’lish uchun xalol mablag’ topish, buning uchun esa zarur bilim, malaka, ko’nikmaga ega bo’lish, g’ayrat va shijoat bilan mehnat qilish zarurligini oldindan o’rinli bashorat qilgan.

Xalq ichida mo’tabar bir narsa yo’q davlat kabi

Bo’lmag’ay davlat jaxonda quvvatu sihat kabi.

Iqtisod, insof ziynatdur vujudu odama,

Yahshi ne’mat yo’q kishiga sa’y ila g’ayrat kabi.

Ushbu satrlar orqali Abdulla Avloniy insonni boqimandalik, mutelikdan voz kechib iqtisodiy mustaqillik ma’suliyatini his etishga, undan xalol rizq izlash va shu orqali go’zal xulq soxibiga aylanishga targ’ib etadi.

Abdulla Avloniy faoliyati qirralaridan yana biri o’sib kelayotgan yoshlar manfaatini zamon talablari darajasiga olib chiqish, ular barkamolligini ta’minlash, ularning bilimi, saviyasi, dunyoqarashini shakllantirishda davlatning ma’suliyatini oshirishga qaratadi.

“Xar bir millatning saodati, davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog’liqdur” – deydi Abdulla Avloniy. Abdulla Avloniyning ushbu qimmatli fikri mustaqillik yillari ta’limning asosini tashkil etdi desak, mubolag’a bo’lmaydi. Chunki, Respublikamizda istiqlolning ilk qadamlaridanoq islohotlarni amalga oshirish muvaffaqiyatini yangi mustaqil O’zbekistonni ko’rish va unda munosib xayot kechirish ma’suliyati oldida turgan yosh avlodning tafakkurini o’zgartirish bilan boshlandi. Yoshlar faoliyatini davlat va jamiyatni o’zgartiruvchi omil darajasiga ko’tarish vazifasi bilan bog’landi. Ayni kunda xar bir yosh uzi tanlagan kasb-kor, hunarga oid bilim, malaka, ko’nikma, aqliy salohiyat, tadbirkorlik, tashabbuskorlik, ijodkorlik sifatleri bilan birga uning qalbida iymon, e’tiqod, ezgulikka intilish, Vatani, xalqi taqdiriga

daxldorlik tuyg'usini, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat va ehtirom tuyg'usini singdirib bormoqda.

Abdulla Avloniy o'z asarlarida insonda ikki qarama-qarshi asos, modda va ruh mavjudligini alohida ta'kidlab, shu ikki asos inson vujudida mutanosib bo'lishi kerakligini, agar shu tartib buzilib, moddiylik ruhdan ustun tursa, ruh jism quliga aylanib, unga xizmat qilgudek bo'lsa, bunda inson faoliyatida salbiy xulq-atvor avj olishini ko'rsatib o'tadi. Ruhiiy –ma'naviy sifat insonni inson qiladigan, uning hayotda o'z o'rnini topishiga yordam beradigan omilgina bo'lib qolmay, balki jamiyat, davlat, millat taraqqiyotining ham ma'naviy asosini tashkil etuvchi omillardan biridir. Abdulla Avloniyning pedagogik mahorati shundan iboratki, u insondagi bir qator ijobiy sifat va salbiy xususiyatlarni tasniflab berish orqali, insonlarni salbiy xulq-atvordan o'zini tiyishga, g'aflat uyqusidan uyg'onib, o'z o'zini anglashga, ongli hayot kechirishga, diyonatli, saxovatli insonlar bo'lib, yurt ravnaqi uchun halol mehnat qilishga chorlaydi.

Abdulla Avloniy o'z ijodida bilimning jamiyat taraqqiyotidagi o'rniga yuqori baho beradi. U yoshlarni ilm sirlarini egallashga chorlaydi. Ilm jamiyat manfaati, xalq farovonligi yo'lida xizmat qilishi kerakligini ta'kidlaydi. "Ilm inson uchun g'oyat oliy va muqaddas bir fazilatdur. Zeroki ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatimizni oyna kabi ko'rsatur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o'tkur qilur. Savobni gunohdan, halolni xaromdan, tozani murdordan ayurub berur. To'g'ri yo'lga rahnamolik qilib, dunyo va oxiratda ma'sul bo'lishimizga sabab bo'lur". ("Turkiy guliston yohud axloq" asari)

Xaqiqatdan ham inson ilmi bo'lsa, uning dunyoqarashi keng, salohiyati yuqori, yuksak zehnli, zukko, tasavvur va tafakkur quvvati chuqur bo'lsa, xayot ummonida bemalol erkin xarakat qilib, ko'zlagan manziliga qiynalmay etadi. Buni hozirgi kunda yoshlarning ilm cho'qilarini egallash orqali erishayotgan yutuqlarida ko'rsatishimiz mumkin.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, yoshlarning yuksak ahloqiy fazilatlarga, intellektual salohiyatga ega bo'lishlarida A. Avloniyning asarlaridagi pedagogik g'oyalar muhim ahamiyat kasb etib, yoshlarni o'zligini anglashga, o'z xatti harakatini nazorat qilishga va o'z oziga baho berishga undaydi.

Bugungi kunda milliy tarixiy merosimizdagi ma'naviy ahloqiy qadriyatlarni, talab etilayotgan intellektual salohiyatni zamoniy ta'lim tarbiya texnologiyalari orqali yoshlarga singdirish ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifa xisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent-2023.
2. Sh.M.Mirziyoyev "Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi" Toshkent: "O'zbekiton" nashriyoti 2023, 214-b.
3. Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston-yohud axloq" Toshkent: "Sano-standart" nashriyoti 2012
4. Erkaboyeva, Nigora. «Mustaqillik yillarida O'zbekistonda Pedagogik fikrlarni rivojlanishi» Toshkent: "Sano-standart" nashriyoti 2006-y
5. Erkaboyeva Nigora. "Talaba yoshlarda sog'lom fikr yuritish malakalarini rivojlantirish texnologiyasi." University Research Base (2024): 629-630.

MUTAFAKKIRLAR VA JADIDLARNING TARBIYA MODELLARI HAQIDAGI YONDASHUVLAR

Safarova R.G.

Qori Niyoziy nomidagi TPMI “Milliy tarbiya, mutafakkirlar va jadidlarning pedagogik ta’limotlari” ilmiy tadqiqot bo‘limi mudiri, pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada mutafakkir ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan pedagogik ta’limotlar, ularning shaxs kamolotida tutgan o‘rni, tarbiya modellari, uning turlari, ma’rifatparvarlarning o‘quvchilarni tarbiyalashga oid qarashlari haqida fikr yuritilgan. Ushbu maqola ilmiy pedagogik jamotchilik uchun xizmat qiladi.

Tayanch so‘zlar: ta’lim, tarbiya, mutafakkirlar, jadid ma’rifatparvarlari, birinchi Renessans, aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, ma’naviyat, madaniyat, qadriyatlar urf odatlar.

Tarbiya inson ma’naviy hayotini tartibga soluvchi mezon hisoblanadi, shuning uchun ham u barcha zamonlarda dolzarb bo‘lib, umumdavlat, umummillat ishiga aylangan. Bugungi kunda tarbiyaning naqadar dolzarbiligini O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyunda qabul qilgan 232-PQ-sonli “Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to‘g‘risida” qarori mazmun-mohiyatidan ham bilib olish mumkin. Ushbu qarorda tarbiyaning muhim yo‘nalishi sifatida mutafakkirlar va jadid ma’rifatparvarlarining shaxs tarbiyasi, barkamol avlodni shakllantirishga oid qarashlarini o‘rganish va uzluksiz ta’lim-tarbiya jarayonida undan foydalanish vazifasining alohida ta’kidlanganligidan ham bilish mumkin. Darhaqiqat mutafakkir ajdodlarimiz va jadid ma’rifatparvarlari shaxs tarbiyasining o‘ziga xos mahsuldor kodeksni yaratishga muvaffaq bo‘lganlar. Ushbu yondashuvlar barcha zamonlarda yoshlar tarbiyasining dolzarb va muhim masala bo‘lib kelganidan dalolat beradi.

Yosh avlodning kamoloti, uning tarbiyasi, salomatligi, milliy qadriyatlarga bo‘lgan munosabati, vatanparvarligi davlat va millatning ustuvor maqsadi hisoblanadi. Bu sohada mutafakkir ajdodlarimiz va jadid ma’rifatparvarlari o‘ziga xos yondashuvlarni bayon qilganlar. Oila va maktab millatning davomiyligi, intellektual, ma’naviy kamolotini ta’minlovchi ijtimoiy institut hisoblanadi. Ilk tarbiya farzand tug‘ilgan dastlabki kunlardan ona suti va allasi bilan bolalarni ajdodlarimiz to‘g‘ri ta’kidlaganlar. Ko‘plab ma’naviy buzilishlarning asosini bolalarning ona suti va allasidan bebahra qolganligi bilan bog‘lash mumkin. Farzandning barkamol bo‘lib shakllanishi, ota-ona va yaqinlariga mehribon bo‘lishi, qadriyatlarga amal qilishi, oila va jamiyatdagi tartib intizomga rioya etishi, ajdodlarimizning pand-nasihatlari asosida shakllanadi.

Ajdodlarimiz oilada ayolning o‘rniga yuksak baho berganlar, ular ayol qanchalik ma’rifatli, odob axloqli bo‘lsa farzandlar shunchalik barkamol bo‘lishini qayta-qayta uqtirganlar. Ajdodlarimiz tarbiya turlari uni amalga oshirishning turli tuman usullarini tavsiya qilganlar. Halollik, haqgo‘ylik, vatanparvarlik, mehr-shavqatlilik, sahiy, jomardlik tarbiyasi barcha davrlarda ustuvor ahamiyatga ega bo‘lgan. Sharq mutafakkirlaridan biri Mavlono Sodik Qoshg‘ariy “Odobiya” asarida ustoz murabbiylar tarbiyasiga muayyan talablar qo‘ygan. Ushbu o‘rinda alloma 400 dan ortiq talabni ilgari surgan. Ular jumlasiga ustozning xalqumi toza

bo'lishi, ya'ni xalol rizq topishi zarurligi ta'kidlangan, pokdomon, kamtarin, mag'rur bo'lishi, u har doim hayotsevar uyg'oq bo'lishi, shogirdlarni yaxshi o'rganishi zarurligi ta'kidlangan.

Ustoz murabbiylar o'z shogirdlarini qanday usulda tarbiyalashlari lozimligi haqida ham mutafakkir ajdodlarimiz qimmatli fikrlarini qoldirganlar. Ustozlar har doim o'z shogirdlarining imkoniyatlarini to'g'ri baholab, uni qanday tarbiyalash lozimligini belgilab olishlari zarur bo'lgan. Agar ustoz o'z shogirdining iqtidori yuqori ekanligi, uni tarbiyalash uchun o'zining bilimi va imkoniyatlari yetarli emasligini tushunib yetsa, o'quvchisini o'zidan kuchliroq ustozga yo'naltirishi talab etilgan. Ko'rinib turibdiki, ota-onalar ham ustoz murabbiylar ham birinchi navbatda tarbiyaning talablariga javob bera oladigan, yetarlicha pedagogik bilimga ega bo'lishlari kerak.

Ajdodlarimizning tarbiyaga oid merosi haqida fikr yuritilganda sohibqiron Amir Temurning o'gitlari alohida ahamiyatga egaligiga e'tibor qaratish kerak. Ma'lumki, barcha davrlarda vatanparvarlik tarbiyasi yetakchi o'rin egallagan. Yosh avlodga vatan tuprog'i, uning hududlari, xavfsizligi muqaddas ekanligi uni himoya qilish har bir farzandning burcha ekanligini ajdodlarimiz uqtirib kelganlar. Vatan ximoyasda o'g'il va qiz bolalarning birday mas'ulligi ham o'zbek xalqining tarixiy tajribasidan ma'lum. Xalq og'zaki ijodiyoti namunalari hisoblangan etnopedagogik qadriyatlarda ham ajdodlarimizning asarlarida ham qizlarning o'g'il bolalar bilan bir qatorda vatan ximoyasiga otlanganliklari haqidagi ma'lumotlar o'z ifodasini topgan. Amir Temur ham davlatning kuchi adolatda ekanligini e'tirof etgan holda yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor qaratgan. U o'z oilasi a'zolari bo'lgan farzandlari, nabiralarning tarbiyasiga alohida yondashgan. Shuning uchun ham temuriylar orasidan yuksak iste'dod egalari yetishib chiqqan. Nabiralar tarbiyasida malikalar bosh qosh bo'lishgan. Buning asosiy sabablaridan biri, ularning katta bilim va tajribaga egaligi, genafoni tozaligi va ilmiy ziyoli ayollar ekanligidadir.

Saroyulkxonim, Tuman oqa, Gavharshod begim kabi malikalar Amir Temurning nabiralari bo'lgan shahzodalar va malikalarning bilimli, jasur, halol, vatanparvar bo'lib yetishishiga munosib hissa qo'shganlar. Har bir shaxzodaning iste'dodi qiziqishlarini ularning yoshligidan boshlab aniqlashga harakat qilganlar va shu asosda to'g'ri yo'naltirganlar. Saroyulkxonim har bir nabirasining qiziqishlari haqida o'z vaqtida Amir Temurni xabardor qilgan. Har bir shaxzodaga ularning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda alohida muallim ajratilgan. Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi birinchi darajali ahamiyat kasb etgan. Qizlar ham ot minish, kamon otish, qilich chopish kabi harakatlarni bekamu ko'st bajarish malakasiga ega bo'lganlar. Ular Vatanni himoya qilish maqsadida janglarda ishtirok etganlar, turli musobaqa va poygalarida qatnashganlar.

Temuriy shaxzodalardan Mirzo Ulug'bek, Boysunqur Mirzo, Zahriddin Muhammad Bobur kabilar o'zbek fani va madaniyati tarixida alohida o'rin egallagan. Ayniqsa, Mirzo Ulug'bek va Boburning iste'dodi mahsuli bo'lgan kashfiyotlar ko'p asrlar mobaynida jahon ilm fan ahlini lol qoldirib kelmoqda.

Amir Temur qonun ustuvorligini ta'minlash maqsadida huquqiy tarbiyaga alohida e'tibor qaratgan. Shuning uchun ham o'sha davrda fiqh ilmi rivojlangan. U qonunlarning barcha uchun barobar bo'lishi uchun harakat qilgan. Bu yo'lda o'z farzandlari va nevaralarini ham ayamagan. Ular mamlakat qonunlariga xilof ish qilganlarida qattiq jazolagan.

Ta'lim-tarbiya nazariyasi va amaliyotiga munosib hissa qo'shgan ajdodlarimizdan yana biri Yusuf Xos Xojibdir. U o'zining "Qutadg'u bilig" asarida bolalardagi kreativ layoqatlar,

ularni barkamollik sari undashini asoslab bergan. Inson o'z o'zini muntazam tarbiyalashi zarurligini ta'kidlagan. Inson uchun muhim bo'lgan shaxsiy fazilatlar sifatida vatanparvarlik, andishalik, g'ururli bo'lish, or-nomusli bo'lish, uyatlilik, xushmuamolalaik, o'z o'zini qadrlash, atrofda ilgarga hurmat bilan munosabatda bo'lish, aql bilan ish ko'rish, donishmandlarga ergashish, bilim egallash, xushxulqlilik kabi fazilatlar ega bo'lish zarurligini ko'rsatib o'tgan. U shaxsning kamol topishi uchun muhim bo'lgan har bir fazilat haqida batafsil to'xtalgan. Uning ijtimoiy shaxsiy ahamiyatini ko'rsatgan. U inson yiroqlashishi zarur bo'lgan quyidagi soxta ma'naviyatga oid sifatlar va ularning zararini ham bayon qilgan.

Birisi shoshilmoq, biri-ko'zi och,
Biri jaholatdir, yaqinlashma, qoch.
To'rtinchi – yovuzlik, buzuq fe'llilik,
Oxirgisi – yolg'on, qo'pol tillilik.
Bulardan tubani yomon fe'l erur,
Yomon fe'l kishiga alamlar berur.
Ochiq yuz, shirin so'z, mayinlik kerak,
Fe'l-atvorda moslik, tayinlik kerak

Ushbu fikrlar bugungi kun uchun ham qimmatli bo'lib, o'quvchilarni yolg'onchilik, qo'pollik, g'iybat, g'arazgo'ylikdan saqlanishga da'vat etadi.

Ro'dakiy asarlarida ham insonni barkamolikka yetaklovchi quyidagi fikrlar ilgari surilgan:

To'rt narsani berdi menga oqillarcha o'ylamoq:
Tansihatlik, yaxshi odat, yaxshi nom, yaxshi fikr.
Tangri kimga qilgan bo'lsa bu to'rt narsani nasib,
Mangu shodlik bilan yashab, g'am yemasa ham arzir.

Ko'rinib turibdiki, mutafakkir ajdodlarimiz yomon illatlardan uzoqlashish, ma'naviy kamolotga erishish omili ekanligini qayta-qayta ta'kidlaganlar.

Barkamol shaxs tarbiyasida Abu Xomid G'azzoliyning qarashlari alohida ahamiyatga ega. U o'zining "Ihyou ulumid-din" asarida tarbiyaning muhim yo'nalishlarini ko'rsatib o'tgan. G'azzoly mazkur asarda muloqot odobi, nutq haqida qimmatli fikrlarni bayon qilgan. Nutq odobiga rioya qilishga oid qimmatli fikrlarni aniq misollar, jumladan hadislariga tayangan holda bayon qilgan. Chunki muomala odobi o'zining ta'sir doirasiga ega. U shaxslararo munosabatlarning manbai hisoblanadi. mutafakkir yoshlarni mulohazali bo'lishga til odobiga rioya qilishga da'vat etgan.

Mutafakkir ajdodlarimizning tarbiyaga oid qarashlarini o'tgan XX asr boshlarida jadid ma'rifatparvarlari davom ettirganlari. Jadid ma'rifatparvarlaridan bizlarga tarbiyaga oid juda katta meros qoldirilgan. Ayniqsa Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Behbudiy, Sadridin Ayni, Axmad Donish kabi jadid ma'rifatparvarlari aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, jismoniy tarbiya, oila tarbiyasiga oid qimmatli fikrlarni bayon qilganlar. Jumladan Avloniy aqliy hamda axloqiy tarbiyaning o'ziga xos jihatlarini asoslagan bo'lsa, Fitrat oila tarbiyasi, qizlar tarbiyasi, xotin-qizlarga munosabat, ilm-urfon egallash, vatanparvarlik tarbiyasiga oid qimmatli fikrlarni bayon qilgan. Avloniy o'z qarashlarini yaratgan darsliklaridagi ibratli hikoyalar, hikmatlar bilan muvofiqlashtirishga erishgan. U ustoz murabbiylarning tarbiyadagi roliga alohida e'tibor bergan. Abdulla Avloniy o'zining tarbiyaga oid qarashlarini hikmatli so'zlari orqali bayon qilgan:

Xudoning rahmatu fayzi hamma insonga yaksardur,

Va lekin tarbiyat birla yetushmak sharti akbardur.
Turub tashlov ila bo'lmas bola, bo'lgay balo sizga,
Vujudi tarbiyat topsa, bo'lur ul rahnamo sizga.
Temurchining bolasi tarbiyat topsa, bo'lur olim,
Buzulsa xulqi, Luqmon o'g'li bo'lsa, bo'lg'usi zolim.
Yomonlarga qo'shuldi Nuhning o'g'li o'ldi beimon,
Yurudi Kahf iti hublar ila bo'ldi oti inson.

Jadidlar o'zlari yaratgan darsliklardagi o'quv materiallari orqali o'quvchilarni tarbiyalashga muvaffaq bo'lganlar. Ular mamlakatda yashovchi qizlarning bilimli bo'lishi uchun kurashganlar. Ota-onalar qizlar tarbiyasiga alohida e'tibor qaratishi lozimligini ta'kidlaganlar. Abdulla Avloniy, Fitrat, Behbudiy, Sadridin Ayni kabi jadid ma'rifatparvarlari o'g'il bolalar bilan bir qatorda qizlarning ham rivojlangan xorijiy mamlakatlarda ta'lim olishlarining tarafdori bo'lganlar. Ular ilm ma'rifatli onalar tarbiyasi, ilmiy farzandlarni tarbiyalaydi degan g'oyani ilgari surganlar. Bularning barchasi mutafakkir ajdodlarimiz va jadid ma'rifatparvarlarning yosh avlod tarbiyasi uchun jonbozlik ko'rsatganliklari tarbiyaning asosiy turlari aqliy tarbiya, ma'naviy axloqiy tarbiya, estetik tarbiya, jismoniy hamda ekologik tarbiyaga oid qimmatli fikrlarni qoldirganliklarini ko'rsatadi.

Mazkur merosni o'rganish va maktabgacha va maktab ta'limi tizimiga tatbiq etish ilmiy pedagogik jamoatchilikning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ajdodlarimiz tomonidan ishlab chiqilgan tarbiya modeli millat farzandlarining barkamol shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyunda qabul qilgan 232-PQ-sonli “Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to'g'risida” qarori
2. Imom Abu Homid Muhammad ibn Muhammad al-G'azzoliy. “Ihyou ulumiddin”, T: “Movarounnvhr”, 2003
3. M.S.Qoshg'ariy. Odob saboqlari. “Sharq Yulduzi”, 1991. 1-son. Fors tilidan N.Komilov tarjimasi.
4. Temur tuzuklari //Forschadan| A. Soguniy va H. Karomatov tarj; B. Ahmedov tahrir. ostida/.— T.: Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991.— 144 b.
5. Avloniy, Abdulla. Tanlangan asarlar: 2 jildlik. 2-jild. Pandlar, nbratlar, hikoyatlar, nabiylar hayoti, dramalar, maqolalar, sayohat xotiralari – T.: «Ma'naviyat», 1998. – 304 b.

MUTAFAKKIRLAR, MILLIY QAHRAMONLAR VA JADIDLARNING FIKR TARBIYASIGA OID TA'LIMOTLARI

Masharipova Nasiba Ro'zmatovna

Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi milliy instituti doktoranti, “Milliy tarbiya, mutafakkirlar va jadidlarning pedagogik ta'limotlari” ilmiy tadqiqot bo'limi katta ilmiy xodimi, PhD

Annotatsiya. ushbu maqolada fikr tarbiyasining ahamiyati, shakllantirish usullari haqida ma'lumot berilgan. Mutafakkirlar, milliy qahramonlar va jadidlarning fikr tarbiyasiga oid ta'limotlari haqida fikr yuritilgan. Turli davrlarda yashagan mutafakkirlarning tarbiyani tashkil etishda qanday nizomlarga amal qilish lozimligi haqida berilgan tavsiyalarining ahamiyati ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: fikr, tarbiya, mutafakkir, milliy qahramon, jadid, bolalar, ustoz, Avesto, Ibn Sino, Pahlavon Mahmud, Firat, axloq, ruhiyat.

Insonning fikrlashi uning rivojlanish indikatori hisoblanadi. Fikrlash insonning intellektual, axloqiy, ma'naviy, ruhiy, fiziologik, nevrologik (bosh miya faoliyati) holati qay darajada rivojlanganligi bilan bevosita bog'liqdir. Insonda fikrlash jarayoni ko'rish, eshitish, his qilish vositasida bilish, anglash, imitatsiyalash, refleksiyalash tarzida yuzaga keladi.

Har bir davrda o'quvchi-yoshlarni to'g'ri fikrlashga yo'naltirish pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri sifatida qaralgan. Fikr tarbiyasini amalga oshirishda mutafakkirlar, milliy qahramonlar va jadidlarning o'ziga xos ta'limotlari mavjud.

Fikr tarbiyasiga oid eng dastlabki qarashlar “Avesto” manbasida keltirilgan bo'lib, undagi “Ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal” g'oyasi mukammal tarbiya modeli hisoblanadi. Avesto Yasht kitobida shunday insonlarni to'g'ri yashash undovchi shunday da'vat mavjud “Ezgu o'y, ezgu so'z va savob ishlar bilan ezgu o'y, ezgu so'z va savob ishni alqayman. O'zimni bori ezgu o'ylarga, ezgu so'zlar (aytish)ga, yaxshi ishlar amaliga baxshida qilaman, barcha yomon o'ylardan, yomon so'zu yomon ishlardan yuz o'giraman”¹³.

Avesto ta'limotlariga ko'ra “Har bir tirik jon ruh pokligi uchun kurashib, ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal ruhiga muvofiq yashamog'i zarur. Odamlar uchta joyga - donolar uyiga, odillar uyiga va muqaddas olovli ibodatxonaga ko'proq borishlari lozimligi uqtiriladi. Donolar uyiga aqlliroq bo'lish va ixlosu e'tiqodda yanada mustahkam turish uchun, odillar uyiga ezgulik va yovuzlikni farqlash, o'zidan yovuzlikni ulotirish uchun, olovli ibodatxonaga esa o'z vujudini iblisdan saqlash uchun tez - tez borib turmoq lozimdir” deyiladi.¹⁴

Sharq mutafakkirlaridan Abu Ali ibn Sino o'z asarlarida inson taraqqiyotini aqliy, jismoniy va ruhiy tarbiya natijasida bo'lishi ta'kidlaydi. Ibn Sinoning “Tadbir ul-manzil” nomli risolasi tarbiyaning turli yo'nalish va shakllari borasida munozara yuritiladi. Mazkur asarda oilaning shakllantirilishi, uning inson va jamiyat hayoti muhim ekanligi, oila a'zolarining vazifalari, farzand tarbiyasida amal qilinishi lozim bo'lgan jihatlar muhokama qilingan. Alloma ushbu asarida shunday ta'kidlaydi: “Kimki o'zini bilishga qiziqsa, qalbini poklashga ko'maklashuvchi fazilatlar va ularni o'zlashtirish yo'llarini anglashni istasa, shuningdek o'z nuqsonlarini va ulardan saqlanish usullarini egallashni xohlasa, axloqiy fazilatlarining eng ma'qulini, eng munosibini tanlashi lozim. Zero, inson tabiatida komillikdan

¹³ Авесто: Яшт китоби./М. Исҳоков таржимаси. — Т.: «Шарк», 2001 — 128 б.

¹⁴ Mahmudova N.D. “Avesto” kitobida odob-axloq va ta'lim-tarbiyaga oid qarashlar. Education and innovative research 2024 y. № 6. P 145-150

kelib chiqadigan, bu hayotda ham, oxiratda ham baxtga erishishga yordam beradigan haqiqat bor”¹⁵. Ibn Sinoning axloqiy tarbiyaga oid qarashlariga ko‘ra, fazilat va illatlarning deyarli barchasi insonning hayotiy-kasbiy faoliyati davomida shakllanib, ular ta‘lim, tarbiya, malaka, odat va amaliyot bilan bevosita bog‘liqdir. Alloma axloqiy tarbiyani ikkita usul bilan – birinchisi odatlantirish, ikkinchisi tafakkur ya‘ni fikrlashga o‘rgatish orqali olib borilishi samarali kechishini ta‘kidlaydi. Ayniqsa farzand tarbiyasida axloqiy fazilatlar juda erta anglatilishi va me‘yor ya‘ni mo‘tadillik, intizomlilik muhim nizom ekanligini uqtiradi.

Shuningdek ushbu risolada “Bolani maktabda o‘qitish va tarbiyalash” deb nomlangan qismida bolalarni ta‘lim va tarbiya jalb etishning shart-sharoitlarini, tamoyillarini ko‘rsatib o‘tadi. Bolalarni uyda yakka holatda emas balki, madrasa ya‘ni maktabda jamoa shaklida o‘qitish zarurligini ta‘kidlaydi va bu usulning afzalliklarini asoslab o‘tadi. Bolalarga ta‘lim va tarbiya berishda quyidagi usullarga tayanishni ko‘rsatadi:

- ta‘limni osondan murakkabga o‘tish shaklita olib borish;
- olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo‘lishi;
- bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- o‘qitishni jismoniy mashqlar bilan qo‘shib olib boorish.

Shuningdek bolalarga bilim berishda ham ustozlarga muhim va asosli tavsiyalarni beradi. Jumladan:

- ✓ bolalar bilan muomalada jiddiy bo‘lish;
- ✓ har tomonlama chuqur va mustahkam bilim olishiga yordam beradi.
- ✓ berilayotgan bilimning bolalar qanday o‘zlashtirib olayotganiga e‘tibor berishi;
- ✓ ta‘limda turli metod va usullardan foydalanishi;
- ✓ bolalarning xotirasi, bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyati, shaxsiy xususiyatlarini bilishi;
- ✓ har bir jumlaning bolalar hissiyotiga ta‘sir qiladigan holda bayon etishga erishishi zarur.

O‘zbek xalqining milliy qahramonlaridan biri bo‘lgan Pahlavon Mahmud tarbiya borasida shunday qimmatli fikrlarni bildirgan: “Komillikka erishish yo‘lida inson tarbiyani o‘zidan boshlashi, o‘zidagi barcha illat va kamchiliklarga qarshi kurashishi, ichidagi yashiringan dushmani - nafsni yengishi, axloqini go‘zal qilishi lozim”. Bu borada Pahlavon Mahmudga “o‘z nafsini yenggan avliyo sifatida «Yorlar rijol ul-g‘ayblar o‘g‘li» ma‘nosini beruvchi “Puryoyvaliy” unvoni berilgan. Pahlavon Mahmud yoshlarda e‘tiqod va tafakkur tarbiyasini juda muhim hisoblagan. Pahlavon Mahmud gar sabr qilish bilan birga shukr qilsa, unda u inson, Allohning eng sevimli bandalaridan biriga, ya‘ni komil insonga aylanadi. Bunday o‘ziga xos sabr namunasini Pahlavon Mahmud o‘z hayotidan misol keltirib shunday ifodalaydi: Ko‘nglim oq, na kek va na kinam bor, Dushmanim ko‘p va lekin men hammaga yor. Mevali daraxtman, har bir o‘tkinchi Tosh otib o‘tsa ham menga bo‘lmas or. Kamolot sari ruhiy rivojlanish yo‘lida inson o‘z ichida yashiringan hasad va havaslarni yo‘qotib, boshqa odamlarning kamchiligidan ko‘ra ularning yaxshi tomonlarini ko‘ra bilishi va ularga e‘tiborni kuchaytirib odamlarga yaxshi muomalada bo‘lishi kerak. Bu - olamni ideal shaklda ko‘rish degani emas. Bunday yondashish olamdagi kamchiliklarni e‘tibordan chetda qoldirmaydi. Lekin e‘tiborni ko‘roq yaxshi fazilatlariga qaratadi va shu orqali yaxshilik kuchlarini ko‘paytiradi. Pahlavon Mahmud ijodi deyarli javonmardlik g‘oyalari targ‘ibiga bag‘ishlangan. Bu ruboiylarda tasavvuf ta‘limotining nazariy g‘oyalari bilan javonmardlik tariqatining amaliy qoidalari o‘zaro uyg‘un holda talqin qilinadi. Jamiyatda yashab, jamiyatdan tashqarida bo‘lish mumkin emas.

Pahlavon Mahmud Najmiddin Kubroning “Javonmardlik” g‘oyalarini yanada rivojlantirib, o‘ziga ko‘plab shogirdlarni ergashtirgan. Javonmardlarning maqsadi - yaxshilik,

¹⁵ Abu Ali ibn Sino. Tadbir ul-manzil. Muhammad Najmiy Zinjoni tarjimasini. – Tehron: Eron Milliy kutubxonasi, 1902. – 111 b.

sifati – mardlik hisoblanib, hayotini, kuchu quvvati, aqlu idrokini yordamga muhtoj odamlar xizmatiga bag‘ishlash ularning hayot prinsiplari bo‘lgan. Topganini o‘zgalar bilan baham ko‘rish, vatan, elu yurt, do‘st va yaqinlariga sadoqatli bo‘lish, hamisha halol va pok bo‘lishni haqiqiy insoniylik deb hisoblashgan. Javonmardlik qilishga asosan pahlavonlar talabgor bo‘lganliklari uchun ham Pahlavon Mahmud pahlavonlarni tarbiyalovchi ustoz bo‘lishdan tashqari ularga javonmardlik odobi va vazifalaridan ta‘lim beruvchi pir bo‘lgan. Shuning uchun ham uni xalq orasida “Polvon pir” deb ham atashgan. Pahlavon Mahmudning javonmardligi haqida ko‘plab rivoyatlar mavjud. Ushbu rivoyatlardan va ularda ilgari surilgan hayotbahsh g‘oyalardan o‘quvchilarda o‘z faoliyat va hatti-harakatlarini tahlil qilish, baholash, xulosalashga, o‘z qarash va pozitsiyasini belgilab olishga yo‘naltirilgan fikr tarbiyasini amalga oshirishda qimmatli didaktik manba sifatida foydalanish mumkin.

Jadid ma‘rifatparvarlining asosiy maqsadi yoshlarni fikr tarbiyasini shakllantirish va shu asosda taraqqiy etish bo‘lgan. Chunki yoshlar o‘zining fikriga, g‘oyalarga, eng asosiysi ularni amalga oshirishga intilsalargina bizda ilm, kasb-hunar, maorifda yuksalish bo‘ladi deb ta‘kidlaganlar. Yoshlarda fikr tarbiyasini shakllantirishda Maxmudxo‘ja Behbudiyning qarashlari ta‘lim va tarbiyani yana yuksaltirishga xizmat qilgan. Millatning hurriyati va taraqqiyotiga bor imkoniyatini safarbar qilib, millatlarning ustozlari va peshvosiga fidoyisi bo‘lgan Mahmudxo‘ja yoshlarga o‘z “Vasiyatnoma”si orqali fikrlamoqqa, shitob bilan harakat etmoqqa chorlaydi. Quyida Behbudiyning vasiyatlarini keltiramiz va tahlilga tortishga harakat qilamiz: “Haq olinur, berilmas!” ushbu vasiyati ma‘rifatparvar quyidagi da‘vati bilan izohlaydi: “Ey, g‘ayratlik yoshlar! Nifoq va bir-biriga dushmanlikni tashlangiz. Xudo haqi, arvohi anbiyo hurmati va bu kunlarda qornini to‘yg‘azolmayturgon yetim va bevalar haqi, bir-biringiz ila ittifoq etub, jamiyatlar barpo qilib, xoliq Xudoning nafi‘ga, din va millat yo‘liga xizmat etingiz. Millat va xalq sizdan xizmat va yaxshilik talab etadur, nafsoniyat va g‘urur emas”.

“Milliy davlatchilik uchun milliy kadrlar” go‘yasini Behbudiyni shunday ta‘sircha ifodalaydiki, uning bu hayqirig‘i millat yoshlarini ilm, kasb-hunar egallashga ruhlantirgan, fikrlashga, uy‘onishga undagan: Boshimiz og‘risa do‘qtirga boramiz, ammo dardimizni aytmoqg‘a til yo‘q. O‘zimizdin do‘qtir yo‘q”. Yana bir o‘rinda: “Imorat qilmoqchi bo‘lsak, plon-loyihasi lozimki, injinerga muhtoj bo‘larmiz. Ammo biz hanuz “muhandis” ismini bilmaymiz”, Turkiston mevasi, donasi, toshi, tuprog‘i, shohi, adras, beqasam, alocha kabilari ham Yevropa bozorlarida o‘zga ellar dallollari tomonidan arzon olib ketilib, bir necha barobar qimmatga sotilayotganidan, bunday ishni qilish uchun bizning til biladigan, soha ilmidan xabardor zamonaviy savdo kishilarining yo‘qligidan zorlanadi. Hatto, tojir va boylarning ilmi tijorat, hisob-buxgalterlik biladigan bir odamlari yo‘qligini qanday baholash mumkin?”.

Behbudiyning “Yuksak madaniyatli va ma‘naviyatli jamiyat orzusi” ya‘ni ma‘rifatparvar Turkiston xalqining har bir a‘zosini o‘qimishli, milliy qadriyatlar jonkuyari, o‘zligini anglagan, jahon ilm-fani va madaniyati yutuqlaridan bahramand, ular istifodasiga qodir, milliy taraqqiyotga monelik qiluvchi illatlardan xalos bo‘lgan va ularga qarshi kurashuvchi shaxslardan iborat bir jamiyat, ya‘ni yuksak madaniyatli va ma‘naviyatli jamiyat orzu qilingan. “Oh! Biz qanday keyin qolganmiz. Xalqi olam usuli jadid va ilmi zamoniylar osmonlarga uchar, biz hanuz bir-birimizni takfir (kofirga chiqarish) va tal’in (la‘natlash) ila vaqt o‘tkarurmiz”, ko‘zlangandek jamiyat a‘zolari bo‘lishlari, jahonda munosib o‘rin egallashlari uchun millatdoshlarining ikki emas, to‘rt tilni bilishlari lozim.

Xulosa qilib aytsak, milliy qahramonlar, mutafakkirlar va jadidlarning fikr tarbiyasiga oid qarashlari har bir davrda millatimiz yoshlarining axloqiy, ma‘naviy, kasbiy, intellectual rivojlanishlariga muhim pedagogik ta‘sir ko‘rsata olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Ali ibn Sino. Tadbir ul-manzil. Muhammad Najmiy Zinjoniy tarjimasi. – Tehron: Eron Milliy kutubxonasi, 1902. – 111 b.
2. Avesto: Yasht kitobi./M. Is’hoqov tarjimasi. — T.: «Shark», 2001 — 128 b.
3. Mahmudova N.D. “Avesto” kitobida odob-axloq va ta’lim-tarbiyaga oid qarashlar. Education and innovative research 2024 y. № 6. P 145-150
4. Maxmudov J. Paxlavon Maxmud xayoti va adabiy merosining matniy tadkiki. Nomzodlik dissertatsiyasi avto r yef yer ata. - Toshkent, 2006. 20-bet
5. Ochilov E. Pahlavoy Mahmud. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2013. – 144

I SHO‘BA

MUTAFAKKIRLAR VA JADIDLARNING TARBIYA TURLARI HAQIDAGI TA‘LIMOTLARI VA UNING TA‘LIM OLUVCHILAR SHAXSINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

JADIDCHILARNING MILLIY TA'LIM-TARBIYA BORASIDAGI ZAMONAVIY QARASHLARI

R.X.Djuraev

Qori Niyoziy nomidagi TPMI bo'lim mudiri, akademik

Annotatsiya. Mazkur maqolada jadidchilarning milliy ta'lim-tarbiya borasidagi zamonaviy qarashlari haqidagi to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: jadidlar, milliy, madaniyat, tanqidiy fikrlash, pedagogika, g'oya.

Jadidlar yod va o'lik sxolastikaga asoslangan an'anaviy islom ta'limini rad etib, ta'limning yangi usullarini, jumladan, o'rganishning faol shakllarini, bilimlarni amalda qo'llash va tanqidiy fikrlashni joriy etishga chaqirdilar. Ular talabalar nafaqat ma'lumotni eslab qolishlari, balki uni hayotda qo'llashlari kerak, deb hisoblashgan. Bundan tashqari, jadidlar milliy madaniyat va tilning ahamiyatiga e'tibor qaratdilar. Ular o'zbek tilini tarbiya vositasi sifatida rivojlantirish tarafdori bo'lib, bu sohada adabiy an'ananing shakllanishiga turtki bo'ldi. Jamiyat ehtiyojlariga qaratilgan dasturlari bilan jadid maktablari mamlakatni isloh qilish va modernizatsiya qilishga da'vat eta oladigan yangi, bilimli fuqarolarni tayyorlashni maqsad qilgan.

Milliy ta'lim islohoti. Jadidlarning pedagogik g'oyalari O'zbekistonda milliy ta'limni isloh qilish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. XX asr boshidan jadidchilik harakati sezilarli madaniy-ijtimoiy hodisaga aylandi, uning tarafdorlari yangi ta'lim standartlari va tizimlarini joriy etishga intildilar. Bu jarayonning eng muhim bosqichlaridan biri an'anaviy madrasalar bilan birga faoliyat ko'rsatgan jadid maktablarining ochilishi bo'ldi. Bu maktablar o'quvchilarga fan asoslari va zamonaviy fanlarni o'rgatish bilan birga, ongli fuqarolik jamiyatini shakllantirishga ham xizmat qildi.

Madrasalardan farqli ravishda jadid maktablari yangi ta'lim tizimi doirasida faoliyat yuritib, dunyoviy ta'limga, o'rganiladigan fanlarga tanqidiy yondashishga urg'u bergan. Bu maktablarda ta'lim o'zbek tilida olib borilgani til va madaniyatning ommalashishiga xizmat qilgan. Bundan tashqari, jadidlar o'z g'oyalarini targ'ib qilish uchun bosma nashrlardan faol foydalanganlar. O'zbek tilida jurnal va gazetalarning paydo bo'lishi yangi intellektual muhitni vujudga keltirdi va keng ommaga zamonaviy bilimlardan foydalanish imkonini berdi.

Jadidlarning pedagogik qarashlarining yana bir muhim tarkibiy qismi bu tabaqalashtirilgan ta'lim edi. Dastlab shuni ta'kidlash kerakki, jadidlar an'anaviy ta'lim tizimini isloh qilish tarafdori bo'lib, u asosan bilimlarni yetkazishning og'zaki usullariga asoslangan va tez o'zgaruvchan jamiyat ehtiyojlarini qondirishga mos kelmaydi. Ular an'anaviy ta'lim modeli o'quvchilarning individual xususiyatlarini va ularning ehtiyojlarini hisobga olmaydi, deb hisoblashgan. Shu nuqtai nazardan jadidlar tabaqalashtirilgan ta'lim g'oyalarini ilgari surdilar, ta'lim jarayonlarini o'quvchilar tayyorlashning turli darajalariga moslashtirish zarurligini ta'kidladilar.

Jadidlarning tabaqalashtirilgan o'qitishning asosiy argumenti har bir o'quvchining o'ziga xosligi, o'ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari va o'rganish uslubi borligidan iborat edi. Ularning ta'kidlashicha, yagona uslub va yondashuvlarga asoslangan ta'lim tizimlari hamma uchun sifatli ta'lim bera olmaydi.

Jadidlar tabaqalashtirilgan ta'limni amalga oshirish orqali yanada samarali ta'lim muhitini yaratishga intildilar. Ular har bir talaba uchun turli darajadagi qiyinchilik va

individual yondashuvlarni taklif qilish orqali ta'lim jarayonining umumiy natijalarini yaxshilash mumkin deb taxmin qilishdi. Masalan, o'quv amaliyotidagi yangilik sifatida ular o'quvchilarning individual yoki jamoaviy formatda ishlashlariga imkon beradigan guruh, loyiha va tadqiqot kabi turli metodologiya va ish shakllaridan foydalanishni taklif qildilar. Nafaqat tabaqalashtirilgan ta'lim, balki jadidlar tomonidan ilgari surilgan boshqa bir qator pedagogik yondashuvlar ham faol va interfaol ta'lim tamoyillariga asoslangan edi.

Ular talabalarda tanqidiy fikrlashni va mustaqil ishlashga tayyorlikni rivojlan tirishga intildi, bu o'zgaruvchan zamonda juda muhim edi. Jadidchilik harakati dasturlarining muhim jihati o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish va mas'uliyat ko'nikmalarini rivojlantirish bo'lib, bunga tabaqalashtirilgan o'qitish usullari orqali ham erishish mumkin edi. Ta'kidlash joizki, jadidlar o'z g'oyalari amalga oshirishda turli to'siqlarga duch kelganlar. Jamiyatning konservativ elementlari, an'anaviy ta'lim tarafdorlari o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatdilar va tabaqalashtirilgan ta'limni mavjud tartib uchun tahdid deb bilishdi. Bu islohotlarni amalga oshirishda qiyinchiliklar tug'dirdi, biroq jadidlar o'z qarashlari uchun kurashni davom ettirdilar, o'z yondashuvlarining afzalliklarini amalda ko'rsatishga intildilar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, jadidlarning tabaqalashtirilgan ta'lim haqidagi qarashlari ularning ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga intilishlarini yaqqol ko'rsatib turibdi. Differensial ta'limni har bir o'quvchiga individual yondashish imkoniyati sifatida tushunish O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotida muhim bosqich bo'ldi. Jadidchilik g'oyalari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, yanada inklyuziv va moslashuvchan ta'lim tizimini yaratishga qaratilgan keyingi ta'lim islohotlariga asos soldi. Demak, jadidlarning tabaqalashtirilgan ta'lim sohasiga qo'shgan hissalari mazmunli va ibratli bo'lib, yangi avlod pedagoglarini o'qitish jarayoniga innovatsion o'qitishning lingvistik jihatiga e'tibor berish edi.

Ular rus va boshqa Yevropa tillarini musulmon aholini jahon madaniyati va ilmiy bilimlarining kengroq kontekstiga integratsiyalash uchun zarur vosita sifatida tan oldilar. Bu qaror ko'p jihatdan davrga xos bo'ldi, chunki u madaniy izolyatsiyani bartaraf etishga va yoshlar uchun dunyoqarashni kengaytirishga yordam berdi.

Jadidchilik O'zbekiston ta'lim-tarbiya tarixida muhim bosqich bo'lib, ta'lim-tarbiyaga yangicha qarashlarni taklif etib, butun avlodni tanqidiy fikrlash va o'zlikni anglashga o'rgatdi. Jadidlarning pedagogik islohotlari mamlakatda milliy ta'lim makonining shakllanishiga doimiy ta'sir ko'rsatdi, yanada chuqur ijtimoiy o'zgarishlarga yo'l ochib berdi. Ularning g'oyalari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, ta'lim taraqqiyot vositasi va fuqarolik mas'uliyati muhimligini eslatib turadi. Hozirgi zamon sharoitida jadidlar tomonidan ilgari surilgan tamoyillar bugungi kundagi ta'lim islohotlari, milliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish borasidagi sa'y-harakatlarda hamon qanday aks sado berayotganini ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. 2-jild. T.: "Ma'naviyat", 2009 y.
2. Abdulla Avloniy..Turkiy guliston yoxud axloq - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019y.
3. Abdurauf Fitrat. "Oila yoki oila boshqarish tartiblari".-Toshkent:"Cho'lpon",2013y.
4. Jadidlar. Mahmudxo'ja Behbudiy. T.: "Yoshlar nashriyot uyi". 2022y.

TURKISTONDA YANGI USUL MAKTABLARINING PAYDO BO‘LISHI

Shukurullo Mardonov

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti b/b., p.f.d., professor

Annotatsiya. *mazkur maqolada Turkistonda yangi usul maktablarining paydo bo‘lishi, ta’lim mazmunidagi tub o‘zgarishlar, fanlarning joriy qilinishi, darsliklarning ishlab chiqilishi hamda zamonaviy ta’lim metodlarining dars jarayonlarida qo‘llanila boshlangani haqida alohida to‘xtalib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: maktab, islohot, jadid, turkiston, boallar, sinf, metod.

XIX asrning oxiri XX asr boshlarida musulmon maktablarini isloh qilish harakati boshlanib ketdi. Bu harakat jadidizm (arabcha “jadid” so‘zidan olingan bo‘lib “yangi” degan ma’noni bildiradi). Ularning maktablari “Yangi usul maktablari” deyilardi. Bu maktablarda bolalar partalarda o‘tirar, sinf doskasi, dars jadvali tuzilib, darslar tartibli tashkil qilinardi. Ta’lim mazmuni ham o‘zgarib, tabiiy fanlar joriy kilingan, ona tilida darslik va qo‘llanmalar yaratilgan, zamonaviy o‘qitish metodlari qo‘llana boshlangan edi.

Kattalar uchun rus tili o‘qitish kurslari XX asrning 80 yillari boshlarida Toshkentda ikkita, Qo‘qonda bitta ochildi.

Rus-tuzem va yangi maktablari keyinchalik O‘zbekistonda sobiq sovet maktablarini tashkil etishga zamin bo‘lib xizmat qildi. Jumladan, Toshkentdagi Navoiy nomidagi 6 yillik birinchi o‘zbek maktabi, rus-tuzem maktabi, Narimonov nomidagi Toshkent shahar pedagogika texnikumi tashkil etildi. Shuningdek, XX asr boshlarida Toshkentda hunar maktabi, gidrotexnika maktabi bor edi. Bu maktablar keyinchalik hunar-texnika maktablariga asos bo‘ldilar.

Yangi usul maktabini “rushdiya” deb atashardi. Bunday maktablar, Toshkent, Qo‘qon, Samarqandda bittadan tashkil qilingan bo‘lsa, qolganlari “ibtidoiya” deyilardi. Unda bolalar 4 yil o‘qitilardi. Toshkent va Qo‘qonda qizlar uchun ham yangi usul maktabi ham ochiladi.

1908-1917 yillarda chorizm Turkistondagi maktablarni ruslashtirish siyosatini olib bordi. 1908 yildan yangi usul maktablariga qarshi kurash boshlandi va natijada 1911 yilga kelib, 50 ga yaqin maktablar yopib qo‘yildi.

1917 yildan tovush usuli bilan o‘qitish metodiga asoslangan sinf-dars tizimidagi maktablar paydo bo‘ldi: yangi usul maktablarida faqat mahalliy millat o‘qituvchilari dars berishi zarur edi. Mahalliy millat o‘qituvchilar esa etishmasdi. Yangi usul maktablari tarafdorlarini “jadid”lar, panturkistlar, deb ta’qib qildilar.

“Yangi usul” yoki “usuli jadid” maktabining asoschisi Ismoilbek G‘aspirali bo‘lib, u butun faoliyatini turkiy xalqlarining ravnaqi va taraqqiyotiga bag‘ishlagan shaxs edi. O‘zbekistonda uning izdoshlari ko‘payadi.

Milliy ziyolilar va arboblarning faoliyati keng tus oldi, chuqur ijtimoiy-madaniy mazmun kasb etdi. Jadid ziyolilar, ijod ahli bo‘lmish Munavvar Qori Abdurashidxonov, Maxmuro‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdihamid Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, G‘ozi Yunus, Xurshid va boshqalar bilan bir qatorda XX asr bo‘sag‘asida tug‘ilgan iste’dodli yoshlar Mashriq Yunusov (Elbek), Naim Said, Rafiq Mo‘min, Mahmud Xodiev (Botu), Baxrom Haydariy va boshqa qator ziyolilar madaniyat, maorif sohalarida jonbozlik qildilar, ijtimoiy yo‘naltirilgan ijod bilan shug‘ullandilar.

Milliy madaniyatimizning eng qadimgi va yirik markazi bo‘lgan Samarqandda mashhur ma’rifatparvarlar Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Akobir Shomansurzoda, Said Ahmad (Vasliy), Saidahmadxo‘ja Siddiqiy, Mardonquli Shomuhammadzoda zudlik bilan maktab islohatini amalga oshirish fikri bilan maydonga chiqdilar. Ular 1917 yil aprel oyidan boshlab chiqayotgan “Hurriyat” gazetasi sahifalarida yangi usuldagi maktablarning keng tarmoqlarini yaratish zarurligi haqidagi fikrni ilgari surdilar. “Anjumani maorif” jamiyatining mablag‘lariga “Rushdiya” maktabi ochildi, unda bepul o‘qitilar edi. Abdurauf Fitrat bilan Kamol Shams bu maktabda o‘kuvchilarga islom diniy ta’limotini, islom tarixini, musulmon huqqini, turk, arab va fors tillarini, arifmetika, geometriya, geografiya, tabiatshunoslik, tarixni o‘qitar edilar. Yoz faslida Samarqandning o‘zida tanikli ma’rifatparvar, shoir va dramaturg Hoji Muin Shukrullo “Tarbiyat” maktabini ochdi. Shuningdek, ushbu davrda Turkiston o‘lkasida pedagogik fikrlarning rivojlanishini Furqat, Anbar otin, Saidahmad Siddiqiy va boshqalarsiz tasavvur etish qiyin edi.

Furqatning (1858-1909) xizmati shundaki, u jamiyatdagi ilg‘or g‘oyalarni hayotga tadbiq etishga harakat qilgan. “Turkiston”dagi taraqqiyotparvar ijtimoiy-falsafiy tafakkurning yorqin namoyondasi sifatida dunyoviy bilimlar va madaniyatining otashin tarafdori va tashkilotchisi, o‘z mamlakati va millatining ilmiy va texnikaviy taraqqiyoti uchun shijoat bilan kurashuvchi inson sifatida uning o‘z o‘rni bor edi. Albatta XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O‘zbekistondagi taraqqiyotparvar, ijtimoiy-falsafiy tafakkurning rivojlanishini Furqatsiz, uning ijodisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Furqat O‘zbekistonda ta’limning yangi tizimini joriy etish kerakligini targ‘ib qildi. “Gimnaziya”, “Ilm xosiyati”, “Vistavka xususida”, “Konsert xususida”, “Suvorov haqida” asarlari shular jumlasidandir. Otashin shoir o‘zbek bolalariga musiqa o‘rgatishni juda istar edi, ammo mustabid tizim davrda Furqat bu orzulariga erisha olmasdi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875-1919) jurnalist, jamoat arbobi, yozuvchi ma’rifatparvar edi. Mahmudxo‘ja maktabni bitirgach, madrasada o‘qiydi, ammo uni bitirmasdan mehnat faoliyatini boshlaydi. U Arabiston, Misr, Turkiya, Rossiyaga sayohatlar qiladi. 1903-1904 yillari o‘zbek va tojik tillarida “Muntaxabi jo‘g‘rofiya” (“Qisqacha umumiy geografiya”) asarini, yangi usul maktablari uchun “Kitob ul-atfol” (“Bolalar uchun kitob”), “Muhtasari tarixi islom” (“Islomning qisqacha tarixi”), “Amaliyoti islom”, “Aholi jo‘g‘rofiyasiga kirish”, “Rossiyaning qisqacha geografiyasi” kabilarni yozadi. Shakuriyning qishlog‘idagi yangi usul maktabini 1908 yil Samarqandga - o‘z hovlisiga ko‘chirib keladi. “Behbudiy nashriyoti”ni tashkil etib, darsliklar, “Turkiston, Buxoro, Xiva xaritasi”ni bosib chiqaradi. “Samarqand” gazetasi, “Oyina” jurnalini nashr ettiradi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy xalqni ilm-ma’rifatni egallashga chaqiradi, ayollarning ilm olish kerakligi g‘oyasini ilgari suradi, yangi usul maktabini ochish, dunyoviy fanlarni o‘qitishni targ‘ib qiladi.

Behbudiy 1918 yil “Musulmon ishchi va dehhon sho‘rosi”ning maorif komissari qilib tayinlanadi. Shundan so‘ng o‘quv rejalari tuzish, yangi darsliklar yaratish, o‘qituvchilar kurslarini ochish ishlariga qatnashadi, o‘zi “Yangi hisob” darsligini tuzib nashr ettiradi.

1918-yil Toshkentga kelib, Turkistonda davlat tili haqidagi Dekret, milliy ishlar xalq komissarligining Nizomi loyihalarini tayyorlovchi komissiyalar ishida qatnashadi. Behbudiy 1919-yil Buxoro amiri amaldorlari tomonidan Shahrisabzda qamoqqa olinib, Qarshi shahrida qatl qilinadi.

Saidahmad Siddiqiy (1864-1927) hunarmand-dehqon oilasida tug‘ilgan. Avval eski maktabda, so‘ng rus-tuzem maktabida o‘qigan.

Saidahmad Siddiqiy Yevropa va Osiyoga, Rossiyaga sayohatdan Samarqandga qaytgach (1903) til o'rganish bilan shug'ullanadi, dehqon va hunarmandlarning bolalari uchun maktab ochadi. Bu maktab rus maktablariga o'xshar edi. So'ng u kattalar uchun ham savodsizlikni tugatish kurslarini ochadi – 1914-yilda maktab uchun o'quv qo'llanmalari, darslik va jurnallar sotiladigan “Zarafshon” nomli magazin ochadi. U o'zbek va tojik tillarida she'rlar yozardi.

Siddiqiy O'zbekistonda pedagogika tarixiga oid katta ishlar olib boradi. Siddiqiy Samarqand viloyati qishloqlarida ham yangi usul maktablari ochadi, yangicha o'qitish metodlarini yaratadi, shuningdek tabiatshunoslik, geografiya darslarini tabiatning qo'ynida, ochiq havoda o'tkazib, ta'lim jarayonida undan foydalanish usullarini taklif qiladi, shuningdek u chet el madaniyati va adabiyoti bilan o'quvchilarni tanishtirishga katta e'tibor qaratadi.

Anbar otin (1870-1915) o'zbek shoirasi va ma'rifatparvari. U o'zbek va tojik tillarida she'rlar yozgan. U 1870-yil Qo'qonda Farmonqul ismli zamonasining ilg'or kishi oilasida dunyoga kelgan. Ma'lumotni Dilshod otin (Barno)dan oladi.

Anbar otin maktabda tarix, adabiyotni o'rganadi, she'rlar yozadi. So'ng o'zi ham darslar beradi. U qizlarga odob qoidalari, she'r tuzilishi, yuksak axloqiy malakalar hosil qilish qoidalarini o'rgatadi. Uning butun hayoti she'riyat bilan bog'liq. Ularda ma'rifiy g'oyalar ilgari suriladi. Anbar otin faqat ma'rifatgina shaxs erkinligini ta'minlashi mumkinligini bilardi.

Uning Furqatga yozgan she'riy maktubida yangi usul maktablarini ochish haqidagi takliflari bayon etilgan. Anbar otin devon ham tuzgan. Shoiraning dunyoqarashini, falsafiy tafakkurini o'zida mujassamlashtirgan asari – “Qarolar falsafasi”dir. Asar kirish va 4 qismdan iborat bo'lib, har bir faslda shoira o'zining ijtimoiy-qarashlarini bayon qiladi, ayollar taqdiri haqida qayg'uradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurasulov M. O'zbek ma'rifatparvar shoirlari ilm-ma'rifat haqida. -T: O'qituvchi, 1992
2. Karimov G'.K. O'zbek adabiyoti tarixi. –T.: O'qituvchi, 1987.
3. Мухаммаджонов А. Школа и педагогическая мысль узбекского народа XIX начала XX в. –Т.: ФАН, 1978.
4. Mo'minov I. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy tafakkur tarixidan. (XIX asrning oxiri va XX asr boshlari). –T.: Fan, 1960.
5. Pedagogika tarixi. Ma'ruza matnlari 2 qism. (Tuz. S. Nishonova., B. Hasanova.). -T.: TDPU, 2002.
6. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. Darslik. -T.: Milliy kutubxona, 2006.
7. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. - T:1995. -367 b.
8. Qosimov B. Ismoilbek Gaspirali.-T., 1992. -10 b/t
9. Kosimov B., Dolimov U. Ma'rifat darg'alari. -T: O'qituvchi, 1960.

MURAFAKKIRLAR VA JADIDLARNING GENDER YONDASHUVGA OID QARASHLARI

Tojiboyeva X.M.

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha direktor o'rinbosari, p.f.d., prof.

Annotatsiya. ushbu maqolada milliy tarbiya jarayonlarida gender yondashuvni amalga oshirish, gender xususiyatlarga tayanib tarbiyani o'ziga xos usullarini qo'llash, xulq-atvor, axloq, o'zini boshqarishning pedagogik-psixologik jihatlar haqida ma'lumot beriladi. Shuningdek turli madaniyatlarda ayni bir jarayon turlicha natijalarga olib kelishi ilmiy asoslanadi. Bunday muammoli vaziyatlarda milliy tarbiya usullari hamda mutafakkirlarning tarbiya turlariga oid ta'limotlaridan foydalanishning didaktik xususiyatlari, imkoniyatlari tahlil qilingan.

Tayanch so'zlar: gender, milliy, tarbiya, mutafakkir, yondashuv, tarbiya turlari, madaniyat, model, xulq-atvor, o'g'il bola, qiz bola, o'quvchi, ota-ona.

Ta'lim-tarbiya inson ijtimoiy faoliyatining tarkibiy qismi sifatida yosh avlodga milliy qadriyatlar va ijtimoiy tajribani taqdim etish asosida ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashning asosiy shakli hisoblanadi. Ta'lim-tarbiyaning maqsadi o'quvchi-yoshlarni atrof-olamga moslashtirish asosida faol harakatlanishga tayyorlashdan iborat. Ushbu jarayonda o'quvchilar muayyan ijtimoiy madaniy hamda gender me'yorlarni o'zlashtirishlari kerak. Keng ma'noda ta'lim-tarbiya asrlar davomida o'zbek xalqi yaratgan madaniy boyliklarni shaxsning ijtimoiy tajribasi va madaniy dunyoqarashiga singdirish shakli hisoblanadi. Mazkur madaniy dunyoqarash o'quvchi-yoshlarning ongi, xis-tuyg'ulari, xatti-harakatlarida o'z ifodasini topadi.

O'z tabiatiga ko'ra milliy madaniyat asrlar sinovidan o'tgan qadriyatlar majmuidir. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, ommaviy madaniyat o'smir yoshdagi o'g'il va qiz bolalarga ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Gender xususiyatlar bolalarda ijtimoiylashish jarayonida shakllanadi. Katta bo'lgan sari bolalar ularga qanday xulq-atvor stereotiplari va faoliyat turlari xosligini bilib oladilar. Shu bilan bir qatorda jinsiy xususiyatlari bilan bog'liq holda qanday rollarni bajarishi kerak, qaysilarini bajarish xos emasligini ham anglab yetadi. O'g'il va qiz bolalarning jinslariga ko'ra rollari xulq-atvor shakllarida namoyon bo'ladi. Bularning barchasi ko'plab o'zgarishlar bilan bog'liq. Shunday o'zgarishlardan biri madaniyatdagi o'zgarishlardir.

O'g'il va qiz bolalar orasida turli farqlar ular xulq-atvorining manbai hisoblanadi. Bunday farqlar mehnat taqsimotini to'g'ri tashkil etish uchun zarur hisoblanadi. Mehnatning taqsimlanishi bir qator holatlarning vujudga kelishiga asos bo'ladi. Masalan, qaxr-g'azabning vujudga kelishi, g'amxo'rlik ko'rsatish, rivojlanishga bo'lgan ehtiyojning vujudga kelishi kabilar. Gender xususiyatlar asosan o'mirlik yoshida yaqqol namoyon bo'ladi. Chunki bu yoshda o'quvchilar ijtimoiylasha boshlaydilar. Natijada ular xulq-atvorning o'ziga xos jihatlar va faoliyatning muayyan turlarini egalay boshlaydilar. Natijada o'smirlar qanday rollarni bajarish unga to'g'ri kelishi, qaysilari to'g'ri kelmasligini anglab yetadilar.

Jamiyat hayotining bir maromda kechishi uchun muayyan muvozanatni saqlash zarur. Bu tabiiy resurslar, jamiyat a'zolari tomonidan yaratilgan moddiy qadriyatlar va demografik ko'rsatkichlardir. Bu dalillar jamiyat a'zolarining xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatib, ular orasida rollarning taqsimlanishiga asos bo'ladi. Ijtimoiy rollar taqsimotining asosini biologik omillar tashkil etadi. Aynan xulq-atvordagi farqlar atrof-muhitdagi shart-sharoitlarni aniqlovchi omil

hisoblanadi. Bu muayyan qoidalarga asoslangan xulq-atvor ko'rinishlari bo'lib, o'g'il yoki qiz bolalarga xosligi namoyon bo'ladi. Bu madaniyatni ifodalovchi xatti-harakatlar majmui bo'lib, teskari aloqani ifodalaydi.

Bunday xulq-atvor shaxsning e'tiqodlari, ustanovkalari, qadriyatlarini namoyon etadi. Turli madaniyatlarda tashqi muhitga xos bo'lgan turli sharoitlar namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra gender xususyaitlar ham madaniyat bilan bog'liq holda shakllanadi.

Ayni bir madaniyatda erkak va ayollarning tengligi va ular orasidagi farqlar e'tirof etilsa, bu hayot tarzi va psixologik xususiyatlarda ham o'z ifodasini topadi. Boshqa bir madaniyatda jinslar va ularning xatti-harakatlari orasida keskin farqlar mavjudligi namoyon bo'ladi. Bunday psixologik xususiyatlar ularning hayot davomiyligini ta'minlash va yosh avlodni rivojlanishi uchun g'amxo'rlik qilishida ham aks etadi. U yoki bu madaniyatda ustivqorlik qiladigan gender farqlar turli yo'nalishlarga ham ega. Ayni bir madaniyatda barcha qarorlar erkaklar tomonidan qabul qilinib, ayollar unga bo'ysunsa, boshqa bir madaniyatda asosiy tendensiyalar qarama-qarshi xarakter kasb etishi mumkin.

Madaniyatning bunday modeli boy, rang-barang gender taraqqiyotning ta'minlanishini tavsiflaydi. Shu bilan bir qatorda aniqlangan gender farqlar krossmadaniyatning barqarorligi bilan izoxlanadi. Bu muayyan madaniyat uchun xos bo'lgan xayot tarzi bilan bog'liq holda u yoki bu jins vakillari xulq-atvorida qat'iylashadi. Gender farqlar ijtimoiy-madaniy yondashuvlar bilan bir qatorda biologik modellarni ham o'z ichiga oladi.

Turli madaniyatlarda ayni bir jarayon turlicha natijalarga olib kelishi mumkin. Har qanday jamiyat va madaniyatda ayollar va erkaklarning o'ziga xos rollari mavjud. Har qanday madaniyat erkaklar va ayollar xulq-atvori orasida farqlar mavjudligini namoyon etadi. Shuningdek, bunday farqlar ularning rollari, jamiyat oldidagi mas'uliyatlari, xulq-atvorlarida namoyon bo'ladi.

O'smir yoshdagi o'quvchilar esa o'zlari mansub bo'lgan muayyan madaniyatga xos rollarni ijtimoiylashishning dastlabki bosqichlaridayoq o'zlashtira boshlaydilar. Ushbu jarayonda ularda ijtimoiy-madaniy ong shakllanadi. Shu bilan bir qatorda barcha madaniyatlar uchun umumiy bo'lgan gender rollar xam mavjud.

Har bir madaniyatda eski va yangi, an'anaviy va zamonaviy rollar mavjudki, ular jamiyat hayotining mavjud manzarasini o'zgartirish imkoniyatiga ega. Kuzatishlarimiz shugni ko'rsatmoqdaki, bugungi kunda yoshlar ayniqsa, o'smir yoshdagi o'quvchilar aynan yangi, zamonaviy gender rollarni o'zlashtirishga intilmoqdalar. Bu esa xalqning milliy madaniy qiyofasini unutish xavfini tug'dirmoqda.

O'g'il va qiz bolalarning ijtimoiylashish jarayoni bir-biridan keskin farq qilib, ulardan jinsga xos rollarni o'zlashtirishni talab qiladi. Jinsga xos rollar – ijtimoiy xulq-atvor modeli bo'lib, talablar, stereotiplar, shart-sharoitlar majmui bo'lib, o'g'il va qiz bolalarga yo'naltiriladi.

Ayniqsa, qiz bolalar uchun xos bo'lmagan xulq-atvoro stereotiplarini ular ongiga singdirish jadal kechmoqda. Qizlarga xos bo'lgan an'anaviy sifatlar inkor qilinib, ularni zamonaviylashtirish targ'ib etilmoqda. Bu esa qizlar xulq-atvorida meshchanlik, moda ketidan quvish, dag'allik, milliy an'analarga xos bo'lmagan kiyinish tarzi, oilaga behurmatlik, uni qadriyat darajasida idrok etmaslik kabi salbiy sifatlarni tarkib toptirmoqda. Aksariyat qizlar o'g'il bolalarga xos kiyimlar kiyish, sochlarini erkakcha turmaklashni afzal ko'rmoqdalar. Ularning nutqida noodatiy iboralar keng qo'llanilmoqda. Chekish, spirtli ichimliklarni ichish, diskotekalarda o'g'il bolalar bilan birgalikda raqs tushish, bexayolikni targ'ib qilayotgan kinofilmlarni ko'rish, qizlar hayotining asosiy mazmuniga aylanmoqda. Yarim yalang'och kiyimlar, tatirovkalar, millatimizga xos bo'lmagan noodatiy soch turmaklari ham o'smir

yoshdagi qizlar orasida keng tarqalmoqda. Bu esa qizlarga xos an'anaviy rollar va sifatlarni inkor qilmoqda.

Jinsga ko'ra rollarning o'ziga xos medelini ham o'smir yoshdagi o'quvchilarga taqdim etish taqozo qilinmoqda. Bugungi kunda erkaklik sifatlariga ega bo'lgan ayollar qiyofasi shakllanmoqda. Ularda yuksak mantiqiy assoga ega bo'lgan tafakkur, irodaning mustahkamligi, yuksak kasbiy sifatlar kuzatilyapti. Bu esa o'z navbatida mazkur oilalarda o'sayotgan qizlarga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. O'g'il bolalarga xos sifatlarni egallayotgan qizlar tobora ko'paymoqda. Ularda shaddodlik, o'z fikrini atrofdagilarga o'tkazish, o'g'il bolalarga xos kiyinish namoyon bo'lmoqda.

Bugungi kunda reklamalar pornografik janrga yaqinlashayapti. Reklamalarda ayol va erkak rollari o'zbek xalqining milliy mentalitetiga xos bo'lmagan qiyofalarda namoyon bo'lmoqda. Bu shubhasiz, o'smir yoshdagi o'g'il va qiz bolalar xulq-atvoriga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Chunki bu davrda bolalar taqlidga moyil bo'ladilar. Ular shou-biznes vakillari va reklamalardagi obrazlarga tezkorlik bilan taqlid qilib moslashadilar. Reklamalarda ayollar obrazi dimoqdor ayol qiyofasida namoyon bo'lmoqda. Erkak obrazi esa aksincha, bachkana, jur'atsiz, boshqalarga g'amxo'rlik ko'rsata olmaydigan, noshud qiyofada namoyon bo'lmoqda.

Ko'rinib turibdiki, o'zbek xalqining milliy mentalitetiga xos bo'lgan ayol va erkak qiyofasi yo'qolib bormoqda. Buning ta'sirida o'smirlarda qizlarga va o'g'il bolalarga xos sifatlar shakllanmayapti. Natijada qizlarda qat'iy ishonch shakllanmoqda. U quyidagilarda o'z ifodasini topmoqda: istiqbolsiz ona; tashqi jihatdan jozibador ayol tezroq muvaffaqiyat qozonadi; intellektual hamda kasbiy muvaffaqiyat erkaklarga nisbatan ustunlikni ta'minlab, baxtlilik darajasini pasaytirmoqda. Ko'rinib turibdiki, bugungi kunda o'smir qizlar ergashayotgan ayol qiyofasi milliy mentalitetimizga xos bo'lmagan bir qator holatlarni mujassamlashtirmoqda.

Ayniqsa, madaniy inqirozdan eng ko'p aziyat chekadigan qatlam xotin-qizlardir. Bu bir tomondan xotin-qizlarning jinsiy mansubligiga putur yetkazsa, ikkinchi tomondan ular xulq-atvorida madaniy, axloqiy qadriyatlarning tobora yo'qolishiga sabab bo'lmoqda. Shuning uchun ham o'g'il va qiz bolalarning gender tengligini ta'minlovchi madaniy qadriyatlarni o'zlashtirishga imkoniyat beruvchi metodik tavsiyalar orqali ular ongiga ijobiy ta'sir ko'rsatish mexanizmlarini tadbiq etish taqozo qilinmoqda.

Ma'lumki, o'zbek xalqi milliy qadriyatlari asosini hayolilik, andishalilik, mehr-oqibat tashkil etadi. Bu sohada, ayniqsa, ayollar, qizlarga xos bo'lgan xushmuomalalilik, nazokat bilan atrofdagilarga murojaat qilish sifatlari nihoyatda qimmatli bo'lib, bugungi kunda ayrim yoshlarning xatti-harakatlarida buning aksi namoyon bo'lmoqda. Ular qo'pollik, qo'rslikni mag'rurlik belgisi, deb bilmoqdalar. Biz o'zbek xalqiga xos bo'lgan xushmuomalalik, sertakalluflik va nazokatni dunyoning aksariyat xalqlarida uchratmaymiz. O'zbek xalqi nazdida, inson qard-qimmatini uning odob-axloqi bilan belgilanadi.

O'zbek xalqining faxri bo'lgan Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Bahovuddin Naqshband, Amir Temur, Bibixonim, Gavharshodbegim, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Gulbadanbegim, Akbarshoh kabi ajdodlarimiz mard, sharmu-hayoli, shijoatli, nazokatli, or-nomusli, vatanparvar, oilaparvar, xalqparvar shaxs sifatida barcha davrlarda dunyo xalqlari e'tirofiga sazovor bo'lganlar. O'zbek xalqining milliy qadriyatlari, yuksak odob-axloqi, xotin-qizlarning qadr-qimmatini, ularning ibosi va hayosida mujassamdir.

Hayolilik va andishalilik ayollarda onalik, bekalikning yuksak timsoli sifatida namoyon bo'lsa, erkaklarda mardlik, jasurlik, vatanparvarlik va xuddi mana shu hayo, ibo, sipohlik bilan uyg'unlashgan bo'lishi lozim. Jamiyatda ommaviy tubanlikning vujudga kelishi, ayollarning axloqsizlik botqog'iga botishida erkaklarning hayosizligi asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Agar oilada ota-ona hayosiz bo'lsa bunday oilalarda hayosiz, axloqiy tuban bolalar voyaga yetadi.

Ularni mazkur botqoqdan hech qaysi ta’lim muassasasi chiqarib ololmaydi, chunki o‘zbek xalqida “qush uyasida ko‘rganini takrorlaydi” degan donishmandona naql bor. Yoshlarga hayo va odob-axloq ona suti, otalar o‘giti, ajdodlar tajribasi, muhit ta’siri va ta’lim-tarbiya orqali singdiriladi.

Ota-onalar va pedagoglar o‘smir yoshidagi o‘g‘il va qiz bolalarning xatti-harakatlari, ular amal qiladigan stereotiplar, qiziqishlar, ma’naviy madaniy qarashlari, e’tiqodlarini har tomonlama chuqur tahlil qilish natijasida baho berishlari hamda oilada, ta’lim muassasasida ularning mavqelari, bajaradigan rollarini to‘g‘ri belgilab berishlari, o‘z rivojlanish taraektoriylarini tanlashlariga sharoit yaratishlari lozim. Shu bilan bir qatorda pedagoglar ham ota-onalar ham o‘smirlarning madaniy dunyoqarashlari, sog‘lom rivojlanishiga e’tibor qaratishlari zarur. Buning uchun ta’lim jarayonining barcha sub’ektlari o‘zbek xalqining madaniy qadriyatlarini chuqur o‘zlashtirishi, ularning ommaviy madaniyatdan ustun jihatlarini aniq farqlay olishi va o‘smirlar ongida madaniy qadriyatlarimiz haqida to‘g‘ri tasavvur xosil qilishlari talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Buyuk allomalarimiz (Mas’ul muhar. Z.Islomov). Toshkent, Islom universiteti nashr. 2002. – 77 b.
2. Buyuk siymolar, allomalar (O‘rta Osiyolik mashhur mutafakkir va donishmandlar). K.1. – T.: A.Qodiriy nomli «Xalq merosi» nashr. 1995.-102
3. Коллективный автократ. Основы гендерского права. – Sankt-Peterburg, 2019.
4. Niyozov G‘., Q.Ahmedov, Q.Tojiboev. Sharq allomalari va ma’rifatparvar adiblarining barkamol avlod tarbiyasiga oid ma’naviy-axloqiy qarashlari. – T.: O‘zbekiston, 2010.
5. Safarova R.G. Kognitiv pedagogikaga oid nazariy yondashuvlar,
6. Monografiya. – Toshkent: Science and innovation, 2024. -186 bet.

JADID MA'RIFATPARVARLARINING MA'NAVYIY-AXLOQIY TARBIYAGA OID QARASHLARI

Olimov Shirinboy Sharopovich¹, Samadova Sarvinoz Samad qizi²

¹BuxDU "Pedagogika" kafedrası mudiri, p.f.d.prof,

²BuxDU "Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrası dotsenti, p.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jadid ma'rifatparvarlari Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitratlarning ma'naviy – axloqiy tarbiyaga oid qarashlari o'z aksini topgan. Bola tarbiyasining asosiy yo'nalishlari, maktabda, oilada olib boriladigan axloqiy tarbiyaning jamiyat uchun katta ahamiyatga ega ekanligi haqida atroflicha fikr yuritilgan.

Abstract. In the following article the spiritual ethical views of the jadid enlighteners Abdullah Avloni, Mahmudhoja behbudi, Abdurauf Fitrat on upbringing. The main directions of the child's upbringing, ethical upbringing conducted in the family, school having immense significance for the society are thoroughly considered

Аннотация. В следующей статье рассматриваются духовно-этические взгляды джадидских просветителей Абдуллы Авлони, Махмудхожа Бехбуди, Абдурауфа Фитрата на воспитание. Подробно рассматриваются основные направления воспитания детей, этическое воспитание в семье и школе, имеющие огромное значение для общества.

Kalit so'z: jadid, marifatparvarlik, ma'naviyat, ma'naviy-axloqiy tarbiya, ta'lim, oila, maktab, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, "Turkiy guliston yoxud axloq", "Padarkush".

Key words: Jadid, enlightened, spirituality, spiritual ethical education, family, school, Mahmudhoja Behbudi, A. Avloni, A. Fitrat, "Turkic gulistan or moral", "Padarkush"

Ключевые слова: Джадид, просветительство, духовность, духовно-этическое воспитание, семья, школа, Махмудхожа Бехбуди, А. Авлони, А. Фитрат, "Тюркский гулистан или мораль", "Падаркуш".

Kirish. Mamlakatimiz dunyo tamadduni va ilm-fan rivojiga hissa qo'shgan buyuk allomalar yurti sifatida shuhrat qozongan. Ma'naviyatimizning ildizlari bo'lgan buyuk mutafakkurlarimiz hayoti, ijodini va ular ijodidagi hozirgi yoshlarimizning ma'naviy - axloqiy tarbiyasiga ta'sir etadigan qarashlarini keng ommaga targ'ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

XIX asr oxiri - XX asr boshida Turkistonda vujudga kelgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat tarix sahnasiga ma'rifatparvar shaxslar - jadidlarni olib chiqdi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat kabi qomusiy bilim egalari ana shular jumlasidandir.

Asosiy qism. Taniqli jadid marifatparvari, birinchi o'zbek pedagogi Abdulla Avloniyning tarbiyaga "Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir"[1.38] - deb bergan ta'rifi jadidchilik faoliyatida tarbiya masalalari nechog'liq yuksak o'rin tutganidan dalolat beradi. Tarbiya masalasi bugungi kunda ham dolzarb masala hisoblanadi. Jadidchilar orasida A.Avloniy o'z faoliyati davomida tarbiya masalariga juda keng o'rin ajratadi. Avloniy o'zi yaratgan asarlarida ta'lim bilan bir qatorda tarbiyaga ham alohida e'tibor qaratish lozimligini ta'kidlaydi. Uning "Turkiy guliston yoxud Axloq" asari aynan tarbiya masalalariga bag'ishlangan.

Avloniy tarbiya doirasini keng ma'noda tushunadi, uni faqat axloq bilan chegaralab qo'ymaydi, balki tarbiya Vatanga sadoqat, el-yurtga hurmat kabi insoniy fazilatni ham o'zida

mujassamlashtiradi, degan g'oyani ilgari suradi. Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda 3 yo`nalishga ajratadi:

- Badan tarbiyasi;
- Fikr tarbiyasi;
- Axloq tarbiyasi.

Tananing salomat va quvvatli bo`lishi insonga eng kerakli narsadir. Chunki o`qish, o`qitish, o`rganish va o`rgatish uchun insonga kuchli tana lozimdir [1.38] – deydi Avloniy. Bu esa, fikr tarbiyasi uchun zamin yaratadi.

Fikr tarbiyasi farzandni komil inson darajasiga ko'tarishda muhim omil hisoblanadi. Bu vazifani amalga oshirishda asosiy mas'uliyat o'qituvchi zimmasiga tushadi. Chunki muallim dars jarayonida o'quvchilarni fikrlashga, har qanday voqea-hodisaning mohiyatini chuqur idrok qilishga o'rgatadi. Bu o'rinda Abdulla Avloniy ta'lim va tarbiya birligiga alohida ahamiyat beradi. Inson aqliy faoliyatining ifodasi bo'lmish fikr tarbiyasi orqaligina katta sharafiga, barkamollikka erishadi, bu o'rinda o'qituvchining fikrlash doirasining kengligi, bilim saviyasining har jihatdan yuksakligi o'quvchilar tarbiyasida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish aql bilan ish tutishga olib keladi. O'quvchilarni yaxshi xulqlar bilan yomon xulqlarni farqlashga, komil inson uchun zarur bo'lgan yaxshi xulqlarni egallashga, insonni zalolatga yetaklovchi yomon xulqlardan uzoq bo'lishga o'rgatadi. Abdulla Avloniy asarning "Yaxshi xulqlar" bobida diyonat, islomiyat, nazofat, qanoat, shijoat, sabr, intizom, vijdon, vatanni sevmok, haqqoniyat, iffat, hifzi lison, sadoqat kabi insoniy fazilatlar haqida atroflicha fikr yuritadi, o'z qarashlarini dalillash uchun Qur'oni Karim oyatlaridan, Hadisi Sharif da'vatlaridan namunalar, ulug' mutafakkirlar Aflotun, Arastu, Suqrot, Ibn Sino, Mavlono Rumi, Shayx Sa'diy, Alisher Navoiy, Bedil fikrlaridan namunalar keltiradi.

Bolalarda fikrlash qobiliyatini o'stirish, fikr tarbiyasini uyushtirish juda zarur va muqaddas bir burch hisoblanadi. Shu tufayli ham ulug' allomalarimiz fikriy tarbiyaga alohida e'tibor berganlar. Avloniy ham fozilona, hikmatlarga yo'g'rilgan tasdiqlarga suyanib, fikr tarbiyasi haqida quyidagilarni aytib o'tadi: "Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga tayangan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadir. Bolaning bilim olishiga bo'lgan qiziqish, havasini oshirishda u tarbiyalanayotgan muhit, ya'ni oila muhim o'rin egallaydi. Oilada ota-onalar bilimli bo'lishini, tarbiya berishda ota-onaning o'zi o'rnak va hayotiy misol bo'lishiga farzandi guvoh bo'lishi eng ko'p samara berishi ta'kidlangan. Oilada bolaning muntazam kitob o'qishini rivojlantirish uchun ota-ona astoydil harakat qilmog'i lozim.

Farzandlar ham har xil bo'ladi. Onaning baxtiga sherik bo'lib, baxtsizligida yolg'iz tashlab ketuvchi farzandlar ham topiladi. Vatanning ham faqat fusunkor tabiatini, bog'-rog'larini hush ko'radigan, lekin tashvish va g'amlarini o'ylamaydigan farzandlari yo'q emas. Vatanni: u qanday bo'lmasin, sevish kerak. "Biz, - deydi Avloniy, - Turkistonliklar o'z vatanimizni jonimizdan ortiq suyganimiz kabi, arablar arabistonlarini, qumlik issig' cho'llarini, eskimolar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o'z vatanlarini tashlab hijrat qilurlar edi". Bobolarimiz "Qo'shni yurtida sulton bo'lguncha, o'z yurtida cho'pon bo'l, deganlar"[2.96].

Abdulla Avloniy oilada bolalar tarbiyasini barvaqt boshlagan ma'qul degan barcha mutafakkirlarning fikriga qo'shilgan holda insonning voyaga yetishida ta'lim- tarbiyaning o'рни beqiyos ekan, bu jarayonni azaliy an'analarga tayangan holda ta'lim- tarbiyani amalga oshirish lozim deb hisoblaydi.

Turkistondagi jadidchilik harakatining asoschilaridan va yetakchilaridan biri Mahmudxo'ja Behbudiy barcha maqsadlarini faqat ma'rifat orqali amalga oshirishni ko'zlaydi.

U ta' lim-tarbiya xususidagi o'z g'oyalarini amalga oshirishning bosh yo'li sifatida yangi maktablar ochish, unda yoshlarni diniy ilmlar bilan birga, aniq fanlarni ham o'qitish, Yevropacha ta' lim- tarbiyani Turkiston mamlakatlarida keng ko'lamda joriy etishni targ'ib etadi, mahalliy aholini ilm-ma'rifatga da'vat etadi. Mustamlakachilik, zulmat, jaholat va qoloqlikka qarshi kurashda u faqat ilm-ma'rifatga suyanadi, kuch-qobiliyatini maktab, maorif, diniy, tabiiy ilm va ma'rifatni rivojlantirishga qaratadi. 1911-yilda yozilgan "Padarkush" sahna asarida Behbudiy ilm, ma'rifat, maorif va umuman, xalq ta'limi va ilmiy zaminga ega bo'lgan pedagogik masalalarni keskin qo'ygan. Jumladan, asarda maktab va oilaning tarbiya sohasidagi talablari bir xil bo'lmasa, ota-onalar bolasini boshqa tomonga tortadigan bo'lsa, bola tarbiyasi tamoman izdan chiqadi degan axloqiy tushunchani ilgari suriladi. "Padarkush" asos-e'tibori bilan pedagogik qarashlarning badiiy ifodasi bo'lib, unda mustamlaka Turkistonidagi tarixiy sharoitning mahalliy aholi hayotiga, yoshlar tarbiyasiga ko'rsatayotgan salbiy ta'siri masalalari ham aks etgan. Bu bizga Behbudiyning pedagogik qarashlari hamisha ijtimoiy hayotdagi eng muhim va murakkab muammolar bilan, o'z davri siyosati bilan bog'lanib ketganligini ko'rsatadi[4.53].

Jadidlarning yana bir yorqin vakili Abdurauf Fitrat xalqni ma'rifatli qilishda ta'lim-tarbiya masalari juda muhim deb hisoblagan. Fitrat o'z asarlarida Buxorodagi barcha maktablarni keltirib o'tadi, ammo ta'lim-tarbiya berish axloqiy sifatlarni shakllantirishda hech qanday ahamiyati qolmaganini aytib o'tgan. Fitrat maktabni tarbiya o'chog'i deb hisoblagan, maktabni jamiyat hayotini rivojini ta'minlovchi asosiy manbalardan biri ekanligini ta'kidlagan.

Maktab bolalarga tarbiya berib, jamiyatdagi buzuvchiliklar, o'g'irlik, razolatni yo'qotishi lozim deb biladi. Fitrat darsliklarida ko'plab hikoyalar keltiradi, bu hikoyalarda axloqiy tarbiya berishga va turli axloqiy xislatlarni singdirishga harakat qiladi. Fitrat inson shaxsini tarbiyalash uchun kurashgan mohir pedagogdir. U millatparvarlik va vatanparvarlik haqidagi qadriyatlarga tayanib, shunday ta'limot yaratdiki, bu ta'limot bugungi kunimizda vatanparvarlik mafkurasini yaratish va yoshlarni vatanni, millatni sevishtga o'rgatishda muhim qo'llanma bo'la oladi. Fitrat vatan, vatanparvarlik va insonparvarlikni eng yuksak axloqiy xislat deb bilib, kishilarni uni asrashga, unga sidqidildan xizmat qilishga chaqiradi.

Fitrat ijodiyotidagi eng muhim masalalardan biri uning islom dini g'oyalarini har taraflama chuqur o'rganib, tahlil etib, ulardan komil insonni imon-e'tiqod va insofli qilib tarbiyalashda foydalanishni targ'ib qilganligidir. Fitrat barkamol inson tarbiyasida axloqiy tarbiyaning o'rni juda katta deb biladi. Uning fikricha, axloqiy tarbiyaning vazifasi insonni axloqiy barkamol, barchaga foydali inson qilib tarbiyalashdan iborat. U hikmat, iffat, shijoat va adolatni asosiy axloqiy sifatlari deb hisoblaydi.

Fitrat oila tarbiyasi va jamiyatda ayollarning o'rni, masalalarigaham alohida to'xtaladi. Bola tarbiyasida onaning o'rni juda kattaligini ko'rsatadi. Shu bilan birga tarbiyada oila, maktab va davlat hamkorligining zarurligini asoslaydi. Fitratning "Rahbari najot" asari to'la ravishda ta'lim va tarbiya masalalariga bag'ishlangan. Ushbu asarning "Bola tarbiyasi masalalari" bobida "Oila vazifalaridan biri avlodni tarbiyalashdan iboratdur", - deya ta'kidlaydi. Bundan tashqari, u bola tarbiyasi faqat oiladagina olib borilmasdan bu ish bilan keng jamoatchilik, davlat ham shug'ullanishi kerak ekanligini, chunki davlatning kelajagi ana shunday yoshlar qo'lida bo'lishini aytib o'tadi.

Fitrat bolalar tarbiyani o'zi yashayotga atrof-muhit va atrofidagi bolalardan olishlarini ta'kidlaydi. U ijtimoiy muhitning bola tarbiyasiga katta ta'sir o'tkazishini isbotlab beradi. Fitrat o'zining asarida: "Dunyoda izzat va saodat tolibi bo'lmagan birorta qavm yo'q. Har bir millatning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik esa shu millat oilalarining intizomiga tayanadi"[3.79], - deya yozadi.

Fitrat inson kamolotga yetishishi uchun doimo intilishi, harakat qilishi lozimligi, doim oldiga maqsadlar qo'yishi va unga erishish uchun kurashishi kerakligini uqtiradi.

Fitrat axloqi buzuvchi kishilarni maktabda muallimlik vazifasidagina emas, balki maktab qorovulligiga ham yaqinlashtirmaslikni juda to'g'ri harakat deb biladi. U o'z asarlarida vatanparvarlik, insonparvarlik, ozodlik, mehnatsevarlik, maqsad sari intilish, insonlarga mehr-shafqatli bo'lish, o'z manfaatidan xalq manfaatini ustun qo'yish g'oyalarini ulug'laydi.

Abdurauf Fitrat o'zining butun hayoti davomida milliy mustaqillikka erishish va mustamlakachilikka qarshi kurash, Yevropadavlatlari ilmi, texnikasi madaniyatidan o'rganish muammolarini tinimsiz targ'ib qilgan siymolardan biri sifatida barchaga, eng avvalo yoshlarga katta ibratdir.

Xulosa. Bilim va ko'nikmalarga ega, mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o'z zimmasiga ola biladigan barkamol, maqsadga intiluvchan va serg'ayrat yoshlar oilada axloqiy tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yilgandagina yuzaga chiqadi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi, uni shakllantirish uchun ota-onalar farzandlari bilan shug'ullanishlari va o'zlari ham yaxshi xulq-atvorga ega bo'lishlari shuningdek, o'z atrof-muhitlariga befarq bo'lmasliklari lozimdir.

Bugunda ma'rifatparvar jadidlarning bebaho asarlari, ilmiy, nazmiy va nasriy meroslari, ijtimoiy-falsafiy va axloqiy g'oyalari o'zbek xalqining ma'naviy ma'rifatini, milliy tarbiya, milliy qadriyatlar va milliy ongni yuksaltirish yo'lida xizmat qilib, yoshlar qalbida Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini tarbiyalab kelmoqda. Ularning dunyoqarashlarida bayon etilgan ma'naviy-axloqiy fikrlari xalqimizning madaniy-ma'naviy qadriyatlari sifatida hanuzgacha saqlanib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. 2-jild. T.: "Ma'naviyat", 2009 y.
2. Abdulla Avloniy..Turkiy guliston yoxud axloq - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019y.
3. Abdurauf Fitrat. "Oila yoki oila boshqarish tartiblari".-Toshkent:"Cho'lpon",2013y.
4. Jadidlar. Mahmudxo'ja Behbudiy. T.: "Yoshlar nashriyot uyi". 2022y.
5. Samadova S.S. "The significance of the Jadids' scientific heritage in developing the spirituality of yourth in New Uzbekistan" // Intelektualitas: Jurnal Penelitian Lintas Keilmuan. Indonesia. Volum 1. Number 4.2025. p1-6.
6. Samadova S.S. "The issue of education and upbringing in the spiritual heritage of the Jadids of Turkestan"// Cognizance Journal of Multidisciplinary Studies. Volume 5. Issue 1.2025. p 408-415.
7. Samadova.S.S. Jadidlarning ma'rifiy qarashlari va ta'lim tizimiga qo'shgan hissiati.// Pedagogik mahorat.2-son. 2025y.fevral. 230-233-b.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВЗГЛЯДОВ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ ДЖАДИДИЗМА В ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ

Р.М.Медетова

Заведующий отделом Национального института
педагогики воспитания, доктор педагогических наук,
старший научный сотрудник

Идеи джадидизма сегодня широко используются в современном воспитании для формирования гражданской ответственности, критического мышления и культурной самоидентификации. Джадиды стремились к образованию, способствующему национальной независимости и модернизации, что актуально и сегодня. Их правильный подход к образованию, основанный на светских предметах и критическом анализе, может быть сегодня адаптирован для развития у молодежи навыков решения проблем и адаптации к меняющемуся миру.

В создании и развитии новометодных школ в Туркестанском крае большой вклад внесли И.Гаспринский, М.Абдурашидханов, А.Авлони, К.Ниязи и целый ряд представителей джадидизма.

Начало движения джадидов связано с введением в мектебах и медресе звукового метода обучения грамоте взамен буквослагательного, так называемого «усул-и джадид», то есть новый метод. К началу XX века звуковой метод обучения прочно утвердился в ведущих мектебах и медресе Башкирии. Программы джадидских школ, в отличие от обычных старометодных мактабов, предусматривали не только освоение детьми азов грамоты по звуковому методу, но и изучение таких предметов, как арифметика, география, естествоведение (твёрдые тела, газ, воздух, тепло, холод). Джадидисты заменили устаревшие школы национальными светскими, ратовали за развитие науки и культуры, выступали за издание газет на родном языке, открытие культурно-просветительских учреждений, что способствовало сплочению демократических сил общества.

Одним из важных новшеств, введённых в этих школах было то, что был установлен твердый учебный год с экзаменами и осуществлен переход к классно-урочной системе преподавания.

Первые новометодные школы в Туркестанском регионе открыты в 1890 году в городах Ферганской долины. Организаторами и первыми учителями этих школ являлись представители татарской интеллигенции. Необходимо отметить, что если в конце XIX века новометодные школы в Туркестанском крае были явлением очень редким, то к 1911 году число школ данного типа достигло как минимум 63, а обучалось в них 4106 детей.

В 1868 году в Караколе была открыта джадидская школа. В октябре 1911 года в Пржевальском и Пишпекском уездах имелось 6 джадидских школ. Джадидские школы были открыты также в Чон-Кемине (1909), Кочкоре (1912), Куртке (1914), Джумгале (1911) и др.

Впервые новый метод обучения был введен в медресе «Гусмания» (Уфа), «Хусаиния» (Оренбург) и «Мухаммадия» (Казань). Первые татарские, башкирские и казахские преподаватели, последователи джадидизма, были выпускниками медресе братьев Хусаиновых «Хусаиния», а также реформированных медресе Каира и Стамбула, педагогических курсов в городах Бахчисарай и Касимов. Со второй половины 1890-х

годов профессиональных учителей стали готовить медресе «Расулия», «Галия», медресе в Стерлибаше и др. В 1897 году в Оренбурге открылась первая в крае новометодная женская школа. В 1916 году в Российской империи существовало уже более 5000 джадидских школ, основанных на «новом методе». В Азербайджане выразителем идей джадидизма был азербайджанский учёный, философ, художник и врач Алибек Гусейнзаде. Джадидизм имел влияние и в Дагестане (Нухай Батырмурзаев).

В период Российской империи духовным центром Казахстана был Оренбург (впоследствии центр Киргизской автономии), где в 1891 году было открыто джадидское медресе Хусаиния. При медресе было организовано «Общество изучения казахского языка».

В начале XX века в городе Токмок была открыта джадидская школа «Экбаль» (Прогресс). Экбаль имела 4-годичное обучение, ученики в ней изучали сведения о религиозных обрядах, харакат, арифметику, уроки родного языка, священную историю и чтение Корана с таджвид. Третий класс был двухгодичным. Учащиеся обучались чтению, пересказу, грамматическому правописанию, проходили историю ислама и историю народа. Ученики также проходили предметы: арабский язык, арабская литература, география, логика, стилистика, гигиена.

В 1908 году в школе училось 200 кыргызов, 36 татар, 30 узбеков, 5 дунган, 5 кашгарцев. В учебном заведении работало 8 учителей.

По архивным сведениям, на 14 июля 1910 года в Ташкенте насчитывалось 15 новометодных школ с 1230 учащимися и 24 учителями. Кроме этого, в новометодных школах вводились стандартные европейские способы обучения – парты, журналы успеваемости, скамьи, доски, деление учеников на классы, а учебного времени на уроки. В старометодных школах ученики обучались грамоте за 3-5 лет, в джадидистских – за год. Преподавание перешло с арабского и тюрки на татарский язык, который обрел также статус учебного предмета; существенно расширилось изучение и других светских дисциплин. В школах помимо религии изучался русский язык, фарси, история, география и арифметика.

Лидером Туркестанских джадидов был Махмудходжа Бехбуди (1875-1919) – известный просветитель, один из идеологов и лидеров джадидизма, издатель и политик. Он был потомком тюркского шейха Ходжа Ахмеда Яссеви. В формировании мировоззрения Махмудходжи огромную роль сыграл основоположник движения джадидизма Исмаил Гаспринский. Махмудходжа Бехбудий был автором в частности, «Мунтахаби жугрофияи умумий» – «Кискача умумий жугрофия» (1903), «Китоб-ул-атфол» – «Болалар учун китоб» (1904) и мн. др. В 1913 году Бехбуди начал выпуск газеты «Самарканд». В своих произведениях Бехбуди использовал термин тюркский язык как синоним узбекского языка. Бехбуди, как и другие джадиды, выступал за развитие национального искусства и литературы, равноправие женщин, реорганизацию деятельности духовенства, преподавание в школах на национальном языке, за реформы политического устройства страны. Он боролся за введение в мусульманских школах нового метода обучения, ряда светских предметов. Бехбуди выступал за создание истории своей Родины – Туркестана.

Другим лидером туркестанских джадидов был узбекский просветитель Мунаввар Кары Абдурашидханов (1878-23.05.1931). Он был основателем национально-просветительского движения джадидов и руководителем организации Шура-и-Ислам в Туркестане. Основу «Бухарского джадидизма» составляли выходцы из Бухарского эмирата, в основном, представители интеллигенции, муллавакчи

(ученики медресе, и недавно окончившие обучение в медресе), купцы и торговцы, а также ремесленники. В 1908 году бухарскими джадидами была создана организаци́я «Бухорои Шариф ширкати», которая, в основном, занималась изданием, печатанием и продажей книг и учебников на территории Бухарского эмирата. Наиболее известными представителями бухарского джадидизма являются Абдурауф Фитрат, Файзулла Ходжаев, Усман Ходжаев, Абдулкадыр Мухитдинов, Муса Саиджанов. В Ташкенте печаталась джадидистская газета Азия.

В отличие от бухарского джадидизма, хорезмский или хивинский джадидизм возник совершенно в других условиях в начале XX века, когда на территории Хорезма существовало Хивинское ханство. Первая джадидская школа была открыта в Ургенче в 1904 году. Впоследствии, хорезмский джадидизм раскололся на два крыла. В так называемое правое крыло входили баи (богачи), промышленники, купцы и торговцы. Руководителем правого крыла являлся главный визирь (премьер-министр) Хивинского ханства в 1907-1913 годах – Ислам-ходжа, известный своими либеральными взглядами. Правое крыло хорезмских джадидистов выступала за сохранение монархии в государстве, осуществление масштабных либеральных и общественно-политических реформ, создание и развитие промышленности в экономике ханства, а также за свободные рыночные отношения.

Левое крыло объединило ремесленников, часть баев и купцов, а также различные слои хорезмцев, в том числе и бедняков. Главой левого крыла являлся кази-калян (главный шариатский судья) Бабаахун Салимов. Силами левого крыла была создана сеть мактабов (школ) с совершенно новым современным методом обучения, названная «Янги усул мактаби» (с узбекского языка буквально дословно переводится как Школа нового метода). Для создания этих школ им был организован специальный фонд под названием «Джамияти хайрия» (Общество благотворительности). Первая такая школа была открыта в ноябре 1904 года. У хорезмских джадидистов не было своего общего центра (у правого крыла центром являлась Хива). Период после окончания Первой мировой войны и начала гражданской войны в Российской империи считается началом общественно-политических изменений в Хивинском ханстве, хорезмские джадидисты стали сплочённые.

В Коканде лидером джадидистов был татарский педагог, просветитель и общественный деятель Салахиддин Маджиди (1878-1956). Он основал в начале 1900-1910-х годов несколько новометодных (джадидских) школ в Коканде, Оше, Андижане и Исфаре. Некоторые из учебных книг и пособий Салахиддин Маджиди переводил на узбекский язык. Для печатания и размножения учебной литературы был выписан из Варшавы гектограф, приобретен необходимый школьный инвентарь, стала поступать выписанная Салахиддин Маджиди газета Тарджуман, издававшаяся в Бахчисарае И.Гаспринским.

Новометодные школы джадидов часто отличались от старометодных и внутренней обстановкой – парты, доски, географические карты, стол для учителя. Вид классной мебели и, что надо подчеркнуть, её расстановка характерны для джадидских школ. В этих школах скамьи размещались параллельными рядами поперёк комнаты, а учитель сидел впереди, лицом ко всем ученикам. Традиционное размещение учеников вокруг учителя (за скамьями или безо всякой мебели) соответствовало средневековой, индивидуальной системе обучения. Отличались джадидские школы и в плане занимаемых помещений. В них были установлены твёрдые сроки приёма новых учеников, перевода в следующий класс и выпуска; в соответствии с этим применялась оценка знаний учащихся (известны

случаи шестибальной системы), производились экзамены (в целях агитации – публичные). Джадидские школы были начальными с 4, очень редко с 6 годами обучения.

В джадидских школах стали использоваться методы обучения на основах дидактических принципов педагогики. Изменилось содержание обучения: в программу и учебные планы новометодных школ наряду с религиозными дисциплинами введены реальные общеобразовательные предметы – чтение и письмо на родном языке, арифметика, история, география, в том числе естественные науки и русский язык.

В создании и содержании новометодных школ, обеспечении их в материальном и духовном плане, важную роль сыграли разные благотворительные общества джадидов.

В 1907 году на территории Сырдарьинской области Туркестанского края в Турткуле было создано одно из первых джадидских благотворительных обществ под названием «Джамъияти хайрия», которое на свои средства открывало джадидские школы. Благотворительные общества джадидов «Джамъияти хайрия», «Кумак», «Тарбияи атфол», находящиеся под постоянным наблюдением местных и русских властей, сыграли определённую роль в распространении просвещения в Средней Азии. Эти общества помогали талантливой молодежи получить образование в зарубежных странах. На обучение в Германию, Турцию и центральные города России были направлены десятки одаренных обучающихся.

Таким образом, открытие джадидских школ в конце XIX – начале XX века для той эпохи имело огромное культурное значение. Вклад джадидов в модернизацию и реформу школьного дела огромен. Вот почему на этапе Нового Узбекистана знакомство с духовными процессами обновления образования и развития обучающихся, национальное пробуждение и социальная справедливость способствовала призыву молодёжи к знаниям и осознанию своей жизни посредством проявления активности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Янги Ўзбекистон барпо этишда жадидлар ғояларининг ўрни: Республика илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. 2025 йил 25-26 апрель. – Т.: Профи университети, 2025. – 208 б.

JADIDLAR – MILLIY TA’LIM VA TARBIYANING TARG‘IBOTCHISI SIFATIDA

L.M.Qaraxonova

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti bo‘lim mudiri, p.f.f.d(PhD),
katta ilmiy xodim

Jadidchilik – O‘zbekiston hududida XIX asrning oxirida tarqalgan ijtimoiy-siyosiy ma’rifatparvar harakat hisoblanadi. Uning namoyondalari, jadidlar diniy fanlar qatorida dunyoviy fanlar ham o‘qitilgan yangi usuldagi maktablarni ochishgan. Jadidlarning o‘zlari o‘quv qo‘llanmalar yozgan, shuningdek o‘zbek tili va she’riyati rivojiga xizmat qilgan, o‘zbek teatri va dramasi asoslarini yaratgan.

Ular orasida Abdurauf Fitrat, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy va boshqalar bo‘lgan. Qodiriy o‘zbek romanchiligining asoschisi hisoblanadi. Ushbu progressistlar mamlakat siyosiy maydonida o‘chmas iz qoldirgan.

Tarixiy 1917-yilda ular Qo‘qon avtonomiyasini tuzgan, biroq avtonomiya 1918 yilda sovet hokimiyati tomonidan tor-mor etilgan. 1920 yillarda ayrim jadidlar rahbar lavozimlarda faoliyat olib borgan. Shu orqali ular o‘zbek intelligensiyasining rivojlanishida ishtirok etishgan. Jadidlar tarixi fojiali yakun topadi. Ular 1920 – 1930 yillar oxirida amir va sovet hokimiyati tomonidan ta’qib etilgan. ar bir davrda va millatning har bir farzandi ruhida boqiy yashab kelayotgan, Vatanning mustabidlar zulmidan ozod bo‘lishini, elga erk, hurriyat istagan xalqimizning qalbi uyg‘oq farzandlari bo‘lmish jadidlar hamisha fikru yodimizni egallaydi.

Bu millat oydinlari tarixini, hayoti va faoliyatini o‘rganganimiz sari ular barhayot bo‘laveradi, yuraklarimizni bir chetini tirnayotgan armonlar qayta gavdalanadi. Ko‘z o‘ngimizda turgan haqiqat go‘yoki ularni qaytarib olish mumkindek katta umidlar beradi. Ruhan tirik jadid ajdodlarimizning alamli dardlari, avlodlarimiz tomirlarida oqayotgan ma’rifatparvarlarning qonli vasiyatlari, tillarda qotib qolgan Vatan hasratlari xayollardan tasvirlarga, o‘ylardan kitoblarga, odamlardan olamlarga ko‘chaveradi, ko‘chaveradi. 100-yillar o‘tsa hamki milliy o‘zlik tarixi, mustaqil millat, mustaqil yurt, mustaqil mafkura haqiqati yoqlinlanaveradi.

To‘g‘ri, ularning quchib yig‘laydigan qabrlari yo‘q – yo‘qotilgan, izlari yo‘q – o‘chirilgan. Lekin jadidlar yashaydigan qalblar bor — so‘nmaydigan, ma’rifatga tashna jadidchi izdoshlar bor — ahdidan qaytmaydigan, jadidona adabiyot xazinasi bor — to‘lg‘onib, talpinib o‘qiladigan, demakki, ular o‘lmagan — ular biz o‘qigan sahifalarda qayta yaralmoqda.

Jaholatdan olib chiquvchi yo‘lni ta’limda, maktablarda, teatr va kutubxonalarda ko‘ra oldilar. Eng og‘ir tuzum tebranishlarida yoshlarni ilg‘or davlatlarga o‘qishga yuborish, ma’rifat ulashish maqsadida yondilar. Jadidlarning g‘oyalari milliy uyg‘onish, milliy mafkurani tiklash yo‘lida qudratli kuchga aylanib, jamiyatni to‘lqinlantirib yubordi. Ular o‘zandan toshgan va ters oqqan daryo, kishanga toqatsiz tulporlar, millatning ko‘pirgan qoni, ma’rifatning jaholatdan halqumga kelgan jonidir.

Jadidlar – vatan mohiyatidan izlangan savollarning “yangi” sadosi, bag‘ri nidoga to‘lgan Ona Turkistonning qarog‘i ortiga oqqan ko‘z yoshlari, shu yurtning o‘zligi, Yangi O‘zbekistonning ildiz tomirlaridir. Hayot deb atalmish ne‘mat qimmat, inson sha’ni va uning hurmati, millat va Vatanga munosiblik ne ekanini anglatish uchun dunyoga kelgan ibratlar ular. Jadidlar biz kirib borayotgan uchinchi renessansning ilk bunyodkorlari, mustaqillik milliy

mafkurasi asoschilari, qatag'onlar qayirgan kuchlar, bir asr oldin panjaralar ortiga berkitilgan taraqqiyotdir.

Taraqqiyotdan ortda qolgan mamlakatni, ta'lim va maorifni isloh qilish, yangilash uchun bel bog'lagan, “ehtiyoji millat” dardida “bu ketishning oxiri yamondur, o'qumoq, o'qutmoq kerakdir...” deya iztirob chekkan jadidlar bizning bugunimizdan qatlga qadar umid uzmasdi.

Milliy maktab yaratish, yangi avlodni voyaga yetkazish ishtiyoqida mardonavor qadam tashlagan, otashin nutqlari bilan xalqning g'ururini uyg'otgan, mohir pedagog eng tahlikali davrda ham o'z so'zini ayta olgan, odamlar qalbida kelajak shamini yoqishi hamon ilm ahli yuragini o'rta yuboradi. Bunday ulug', bunday buyuk bir ish bormi millat uchun? Ne sharafki, jadidlar quyosh kabi shunday yaralgan edi, jismu jonlarida shunday fidoiylilik sobit edi. Shu davrning yana bir yoniq yulduzi, o'zbek xalqining qomusiy olimi, shoir, nosir, o'tkir publitsist va dramaturg Abdurauf Fitrat ham yurt qayg'usini o'z dardi deb bildi. U milliy taraqqiyotning “o'zbekcha” modeli uchun izchil kurash olib borgan va davlat tuzumini sahna orqali fosh eta olgan mardonavor jadiddir.

Aytish joizki, mamlakatda yangilanishlar to'liqlinini yaratgan, Yangi Renessans davrining elparvar jadidi bo'la olgan – ma'rifatparvar ajdodlarimizning yetuk davomchisi — Davlatimiz rahbari bugun xalqimiz yuragida qolgan jadidiy alamlarga malham bo'lmoqda.

So'nggi yillarda bu hurriyat elchilari xotirasini abadiylashtirish, jadidlar faoliyati va merosini o'rganish, o'rgatish masalalariga alohida e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizda har yili 31-avgust sanasi “Qatag'on qurbonlarini yod etish kuni” sifatida keng nishonlanayotgani esa yosh avlod uchun munosib yodnoma bo'ldi. Shuningdek, jadidlar tarixiga oid ilmiy va badiiy asarlar nashr etilayotgani, badiiy va hujjatli filmlar yaratilayotgani, dunyo hamjamiyati ishtirokida xalqaro konferensiyalar o'tkazilayotgani esa milliy ta'lim targ'ibotchilari xotirasini qayta-qayta jonlantirmoqda.

Bugun yurtimizda ularning ulug' nomlari bilan ataluvchi manzillar, ta'lim maskanlari va so'lim go'shalar borki, ularga qadam bosgan har bir vatandoshimiz qalbida jadidona hislar uyg'onadi. Muhtaram Prezidentimizning sa'y-harakatlari bilan O'zbekiston Oliy sudi tomonidan 1030-dan ziyod mustabid tuzum qatag'oniga uchragan vatandoshlarimiz nomi oqlanib, tarixiy adolat qad rostladi va minglab jadidlar avlodlari qalbini yaralgan dog'lar bitdi.

Jaholatga qarshi kurashish, millat sha'nini himoya qilish orqali mustamlaka bo'lgan Turkistonni dunyoning taraqqiy etgan mamlakatlari safida ko'rishni orzulagan ajdodlarimiz bugun o'z maqsadlariga erishdilar. Endilikda bizning — bugungi kun egalarining zimmasida ajdodlarimiz asriy orzularini ro'yobga chiqarish, tinchlik hukmron bo'lgan zaminni asray olish, o'z intilishlari, islohotlardagi ishtiroki, tashabbuslari orqali yoshlarga kimlarning avlodi ekanligini anglatishday kuchli vazifa borligini unutmasligimiz darkor!

Zero, Yangi O'zbekistonda inson qadri ulug'lanadigan adolatli, erkin va obod jamiyat, xalqparvar davlat, farovon hayot barpo etishga qaratilgan islohotlarimiz jadid bobolarimizning ezgu g'oya va dasturlariga har jihatdan uyg'un va hamohangdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. L.M.Qaraxanova. Oila – farzand tarbiyasida asosiy mas'uliyat bug'inidir // Raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim oluvchilarni kasbga yunaltirish: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. - Toshkent sh. 2024 10-dekabr. - B. 143-147.
2. L.M.Qaraxanova. Tarbiyani samarali tashkil etishda maktab, oila va mahalla hamkorligi// “Markaziy Osiyo ayollarining tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishda gender tenglik tamoyili” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi. 2024-yil 10-oktabr. - B. 75-76.

MAHBUDXO‘JA BEHBUDIY MA‘NAVIYAT VA MA‘RIFAT TARG‘IBOTCHISI

Atayeva Xulkaroy Murod qizi

Innovatsion rivojlanish agentligi mutaxassisi

Annotatsiya. XIX arning oxiri XX asr boshlarida jadidchilar harakati bilan Turkistonda bir necha hususiy kutubxonalar ochilishi haqida fikrlar bildirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy, yangi jadid maktabi, darslik, matbuot, ma‘rifat tarqatish, ma‘rifatparvar adib.

Bugungi kunda mushtarak tariximizni yorqin sahifalarini tashkil etadigan ma‘rifatparvar ajdodlarimizning ibratli faoliyatini, ularning o‘z qimmati va ahamiyatini yo‘qotmasdan kelayotgan boy merosini teran tadqiq va targ‘ib etish bizning ustivor vazifamiz hisoblanadi. Tarixan ma‘lum, zaminimiz allomalar yurti hisoblanib, bunday zamin, albatta, o‘zining madaniy yodgarliklari, bebaho asarlariga boy sanaladi. Mazkur madaniy me‘ros yosh avlodni barkamol etib voyaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Savodsizlikni tugatish uchun dastlab yangi usul (uslubi jadid) maktablarini tashkil etdilar. Bu usul Qrimda 1884-yili Ismoil Gasprinskiy tomonidan tashkil etilgan bo‘lib, 12 bola tomonidan o‘qilib, 40 kunda savodini chiqargan. Ismoil Gasprinskiy 1893-yilda Toshkentga kelib, ziyoli-ulamalar bilan uchrashib, jadid (yangi) maktablar haqida ma‘lumot beradi. Turkistonda birin-ketin yangi usul maktablari ochila boshlaydi. Birinchi bo‘lib Xusainov mablag‘i hisobiga 1893-yilda Samarqandda, 1898-yili Qo‘qonda Salohiddin domla tomonidan, 1899-yilda Eski shahar, Toshkentda Mannon qori, Andijonda Shamsiddin domla tomonidan jadid maktablari ochila boshlandi.

1900-yili Buxoroda Jo‘raboy qori tomonidan, 1903-yili Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z mablag‘i hisobidan yangi usul maktabini tashkil etadi.

Ma‘lumki, XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Turkiston shahar va qishloqlarida masjidlar, oliy, o‘rta va quyi madrasalarning kutubxonalari musulmon jamoalari ommaviy foydalanishi uchun mo‘ljallangan kutubxonalar, xonaqohlar qoshidagi kutubxonalar faoliyat ko‘rsatishda davom etdi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy matbuot sahifalarida e‘lon qilingan ko‘plab maqolalarida savdo va ishlab chiqarish vakillarini boshlangan xayriya ishlarini moddiy jihatdan qo‘llab quvvatlashga da‘vat qiladi. U shunday maqolalardan birida “Millatga dalda berish, maktablar islohi, yoshlarimizni Yevropa oliy o‘quv yurtlariga kirishlarga tayyorlash, umummilliy ishlarni amalga oshirish uchun bizga “Xayriya jamiyatlari”, kutubxonalar, jamg‘armalar, turli to‘garaklar, gazetalar, jurnallar, nashriyotlar va hakazolar kerak” deb yozgan edi.

1903-yili alloma tashabbusi bilan shogirdlari Siddiqiy Ajziy Halvoyi, Abduqodir Shakuriy Rajabamin qishlog‘ida, Hoji Muin Xo‘ja Nisbatdor mahallasida jadid maktablarini ochadilar.

Behbudiy 1908-yili “Qiroatxonayi Behbudiya” (keyinchalik “Behbudiya” nomi bilan mashhur bo‘lgan) kutubxonasini ochadi. Ushbu kutubxona ikki navbatda – soat 9.00 dan 17.00 gacha va soat 18.00 dan tungi 24.00 gacha ishlab, 60–110 atrofida kitobxonga xizmat ko‘rsatgan. Alloma “Samarqand kutubxona islomiyasi” maqolasida kutubxonada 600 ta kitob va risola, gazeta va jurnallar esa undan ham ko‘p bo‘lganini yozadi.

1914-yilgi sayohati davomida Kavkaz, Qrim, Turkiya, Yunoniston, Bulgʻoriston, Avstriya va Germaniyaning turli shaharlarida boʻlib, u yerlardan oʻz kutubxonasi uchun juda koʻp kitob va risolalar olib keladi.

Umuman olganda “Kutubxonai-Behbudiya”ning kitob fondi barcha manbalar miqdoriga koʻra Turkistondagi eng boy kutubxonalardan biri boʻlgan. Kutubxona fondida Qurʻoni Karimning har xil nashrlari, hadislar toʻplamlari, fan va bilimning turli sohalariga oid dunyoviy mazmundagi turkiy, fors, turk, arab, rus, nemis, fransuz, ingliz tillaridagi kitoblar toʻplangan.

Faqat birgina tarixga oid adabiyotlar ichida “Buyuk umumiy tarix”, uch jildli “Madaniyat tarixi”, “Tarixiy istiqbol”, “Islom tarixi”, “Islom olami va Ovrupo XX asrda”, “Turkiy xalqlar tarixi”, “Madaniyat tarixi”, “Shohlarning gʻalabalar kitobi”, “Usmoniylar saltanati koʻzgusi”, “Islom madaniyati tarixi”, “Amir Temur”, “Islom tarixi”, “Buyuk Eron tarixi”, “Amerikaning kashf etilishi tarixi” kitoblari bor edi.

XIX asrning soʻnggi yillari va XX asrning birinchi yarmida Turkiston oʻlkasi ilgʻor mahalliy aholi vakillarining tashabbusi bilan yangi ilmiy, madaniy va maʼrifiy jamiyatlar paydo boʻla boshladi. Mahalliy maʼrifatparvar va ziyolilari ham kutubxonalarning kitoblar bilan boyishiga oʻz hissalarini qoʻshishgan. Mahmudxoʻja Behbudi (1875–1919) tomonidan yozilgan qitoblari Turkistonda kitobga boʻlgan, kitob mutolaasiga boʻlgan qiziqishni oshirgan va maktablarda ushbu kitoblar oʻqitilgan. Maʼrifatparvar Abdulla Avloniy (1878–1934 yy.) oʻzining “Turkiy guliston yoxud axloq” kitobida Turkiston bolalarining ilmi va kitobga boʻlgan munosabati, kitobning inson tarbiyasi, axloqidagi va maʼnaviy kamolotidagi oʻrniga alohida etibor qaratgan. Abdurauf Fitrat (1886–1938 yy.) kitoblarida esa insonlar oʻrtasidagi yaxshiliklar, tarbiyaning goʻzal boʻlishi va bolalarning ilmini yuksaltirishda lozim boʻladigan axloqiy meʼyorlar toʻgʻrisida yozilgan. Oʻzbekiston Milliy arxiv hujjatlariga koʻra, Turkiston oʻlkasida dastlabki musulmon kutubxonalaridan biri Samarqand viloyatida ochilgan. OʻzMA fondida saqlanayotgan Mahmudxoʻja Behbudi tomonidan asos solingan kutubxona toʻgʻrisidagi maʼlumotlar buni tasdiqlaydi.

Samarqandda 1907 yil 12 sentyabrda Mahmudxoʻja Behbudiyning tashabbusi bilan otasi sharafiga “Behbudiya kutubxonasi” deb atalgan kutubxona tashkil qilingan. Uning kutubxonasi Turkistondagi musulmon kutubxonalari ichida kitobga boy hisoblanib, undan Munavvar qori tomonidan maktablar uchun yaratgan “Adibi avval”, “Adibi soniy”, “Er yuzi” kabi darsliklar hamda Abdulla Avloniy asos solgan “Shuhrat” gazetasi va maktab uchun toʻrt qismdan iborat “Birinch muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Maktab gulistoni”, “Turkiy guliston yoxud axloq” kabi kitoblari ham joy olgan. Abdulla Avloniy maktab-maorif ishlariga koʻmak koʻrsatuvchi “Jamiyati xayriya” tashkil etilib, “Nashriyot” shirkati tuzib, Xadrada “Maktab kutubxonasi” kitob doʻkonini ochadi. Mahmudxoʻja Behbudi, Munavvar Qori, Abdulla Avloniy va Fitrat kabi boshqa milliy taraqqiyparvarlar ham maʼrifatparvarlik faoliyatini olib borib, yangi maktablar, xayriya jamiyatlari, kutubxona hamda kitob doʻkonlari ochdilar va ulardan mahalliy aholini ham bahramand boʻlishlariga chaqirdilar.

Ular asos solgan kutubxonalarda koʻplab kitobxonalar Alisher Navoiy, Mirzo Bedil va Boborahim Mashrab tomonidan yozib qoldirilgan kitoblarni mutolaa qilib, oʻz bilimlarini mustahkamlaganlar. Behbudi asos solgan mazkur kutubxona tizimli faoliyat yuritgan va har yil yakunida Turkiston general-gubernatori devonxonasiga hisobot topshirib turgan. 1908 yildagi Samarqand viloyati musulmonlar kutubxonasining hisoboti ikki (oʻzbek va rus) tilida yozilgan .

Hisobotda kutubxonaga qilingan xayr-ehsonlar ham hisob-kitob qilingan. 1908 yildagi kutubxona hisobotiga koʻra, aʼzolik badallari va xayr-ehsonlardan jami 970 rubl 75 kopeyk daromad koʻrgani yozilgan boʻlsa, chiqimlar 604 rubl 24 kopeykni tashkil etganligi qayd

qilingan. Mazkur muassasadan asosan pedagoglar va maktab o'quvchilari keng foydalangan. Boshqa shaharlarda ham kutubxonalar bo'lgan. Buxoroda mahalliy mudarrisning kutubxonalar mavjud bo'lgan. Xivada ishchilar tomonidan kutubxona uchun pul hadiya etilgan va bu mablag'ga kutubxona ochilib, undan ko'pchilik foydalangan. Farg'onada ham mahalliy aholi tomonidan asos solingan “G'ayrat” kutubxonasi faoliyat yuritgan. Turkiston mahalliy pedagog va ziyoliy aholi uylarida ham kutubxonalar bo'lib, ularning katalogidan maktab darsliklari, mahalliy gazeta va jurnallar asosiy o'rin egallagan.

Buxoroda yosh buxoroliklar tomonidan “Ma'rifat” kutubxonasi tashkil etilgan. Uning fondida mamlakat va xorijda chop etilgan yangi adabiyotlar, gazeta va jurnallar, jumladan, Istanbulda chop etilgan “Hikmat”, “Siroti Mustaqim”, “Ta'rifi muslimin” jurnallari, Rossiyada chop etilgan “Tarjimon”, “Irshod”, “Vaqt” gazetalar va “Sho'ro” jurnali, Turkistonda chop etilgan jadid matbuoti namunalari mavjud edi.

Noshirlik faoliyati, kitob savdosi va kutubxonachilik ishi bilan shug'ullanuvchi birinchi kitob uyi-“Ma'rifat” shirkati jadidchilik harakatining ashaddiy tarafdorlaridan biri noshir R.Rasulzoda tashabbusi bilan 1912-yilda ochildi. Ikkinchi kitob uyi “Madora” 1914-yilda Qo'qonning Beshariq mahallasida ma'rifatparvar Ibrohim Davron tomonidan tashkil etildi. Hamza Hakimzoda Niyoziy qisqa vaqt ichida ikkita “G'ayrat” (1915) va “Birlik” (1916) kitob uylarini tashkil etdi. Shu davrda kitob noshirligi va savdosi, ayrim hollarda kutubxonalar va qiroatxonalar tashkil etish bilan o'sha davrdagi boshqa shirkatlar ham shug'ullangan.

Ular orasida Toshkentdagi “Nashriyot” (1914), “Maktab” (1916), “Nashri maorif”, Buxorodagi “Barakat” (1914), Samarqanddagi “Zarafshon” shirkatlari mavjud edi. Ushbu shirkatlarning ta'sis shartnomasida ularning maqsadi musulmon aholi o'rtasida Yevropa madaniyatini gazetalar, jurnallar, kitoblar va ularning savdosi orqali yoyish, kutubxonalar va qiroatxonalar ochish orqali aholi o'rtasida ma'rifat urug'ini sochishni maqsad qilib qo'yganligi takidlab o'tilgan edi.

Behbudiyning ijtimoiy-siyosiy va axloqiy qarashlari shakllanishida sayohat, yurt kezish, dunyo ilmi va tajribasini o'rganish ayniqsa katta rol o'ynagan. U qayerga bormasin, o'sha yerdagi idora usuli va jamiyatning demokratik jarayonlari bilan qiziqdi. Behbudiy asos solgan “Oyna” jurnalining 1914-1915-yillardagi bir qancha sonida bosilgan “Sayohat xotiralari” adib dunyoqarashi to'g'risida muayyan tasavvur hosil qilishga imkon beradi. Bu borada nemis olimasi Ingebor Baldauf fikriga qo'shilish mumkin. U ham ushbu masala haqida so'z yuritib, agar “Oyna” Parijdan Yaponiyaga qadar dunyoni O'rta Osiyo burjuaziyasiga ko'rsatgan bo'lsa, “Sayohat xotiralari” Turkiston qarshisidagi musulmon Sharqini kashf etib berdi”, deb yozgan.

Shubhasiz, Behbudiy o'z xalqi kelajagini faqat ma'rifat bilangina bog'lamagan. Alloma o'z xalqining kelajagi qanday kechishi lozimligi masalasi bilan ham qiziqqan. Shuning uchun boshqa davlatlar siyosiy tuzumini o'rgangan va ularning qay biridan andoza olish mumkinligi to'g'risida bosh qotirgan. U o'z xalqi taraqqiyotini nafaqat ma'rifati, balki siyosiy maqomining o'zgarishida, mustaqilligini qo'lga kiritishda, deb bilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M.Abdurashidxonov. (2001) Xotiralarimdan (Jadidchilik tarixidan lavhalar).
2. M.Behbudiy. (1917) Bizga isloh kerak// Najot.
3. M.Behbudiy. (1914) Sayohat xotiralari// Oyina, №48.

JADID MA`RIFATPARVARLARINING OILA TARBIYASIGA OID PEDAGOGIK QARASHLARI

Tuychiyeva I.I.¹, M. N. A'zamova²

¹FarDU Pedagogika kafedrası mudiri P.f.b.f. d. (PhD), professor,

²FarDU Pedagogika yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. ushbu maqolada jadid ma'rifatparvarlarining oila tarbiyasiga oid fikrlar bayon etiladi. Fitratning “Oila va oila boshqaruvi tartiblari”, Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” hamda Mahmudxo'ja Behbudiyning oila tarbiyasiga oid ko'plab asarlaridagi fikrlarning farzand tarbiyalashga oid o'ziga xos pedagogik jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: oila, jamiyat, shaxs, jadidchilik, ota-ona, axloqiy tarbiya, salomatlik tarbiyasi, millat, nasl, irsiyat.

Har bir millatning dunyoda davomiylik orzusi mavjud. Ushbu davomiylik pokiza nasl qoldirish hamda ushbu naslni milliy ruhda, ajdodlar azmiga monand, yurt sharafiga munosib tarzda tarbiyalash bilan ta'minlanadi. Asrlar davomida o'zbek xalqiga xos bo'lgan oliy qadriyatlardan biri oila sanalishining ham ayni sababi kelajak avlodning tomirida oqayotgan qonning pokligini, salomatligini, ilmu tarbiyaga moyilligini, o'zida ijobiy fazilatlarni jamlashi hamda millat davomiyligini mustahkam saqlab turish lozimligini nazarda tutadi.

Turli asrlarda avlodlar tarbiyasiga oid qarashlar, yondoshuvlar va tendensiyalar o'zgarib turgan bo'lsada barcha fikrlar asosida farzand tarbiyasining eng chuqur ildizi oila tarbiyasi hamda irsiyatga borib taqalaveradi. Jadid mutafakkir olimlarining asarlaridagi fikrlarda oila tarbiyasi mazmuniga oid ko'plab ta'rif hamda pedagogik qarashlar keltirilgan. XIX asrda ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan nom olgan va XX asr boshida rivojlangan jadidchilik harakatining taraqqiyparvarlik nomoyondalari bo'lgan – Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Shakuriy, Hamza Hakimzoda Niyoziy va bulardan tashqari yuzlab yurt erkiga chog'langan, ijodi va faoliyatida kelajak avlodlar ta'limi va tarbiyasiga mas'uliyat bilan yondoshish zarurligini baralla chorlov kabi uqtirgan ushbu allomalarning asarlari tadqiq qilinganda bola tarbiyasining muhim omili sifatida oila muhiti ekanligi ko'rinadi.

Jadidlar Turkistondagi xalqlarni birlashtirish va butun o'lkaning milliy mustaqilligi uchun kurash g'oyasini ilgari surdilar. Bunday g'oyalar avvalambor yosh avlodni milliy, ma'naviy hamda g'oyaviy jipslashtirish, ularni o'lka taqdiriga dahldorlik tuyg'usi bilan yashashga jalb etish, xalq uyg'otish ishini avvalo oilalarda ota onalarni farzand tarbiyasiga mas'uliyatli bo'lishga da'vat etishdan boshlash kabilarda aks etdi.

Xususan, Fitratning “Oila yoxud oila boshqarish tartiblari” asarida oila institutning jamiyatdagi roli, bola tarbiyasidagi ahamiyati, oila qurishning diniy asoslari, tarixiy tajriba asosida to'plangan ko'plab onalik va otalikka doir fikrlar mavjud. Asarda keltirilishicha: “Inson muhabbatdan tug'ilgan, oiladagi ilk onalik m ehri va otalik muhabbati bilan yo'rgaklangan. Go'dakning insoniy sifatleri kamol topishida ham mana shu mehr-muhabbat tarbiya maskani hisoblanadi. Binobarin, nikohdan birinchi maqsad ham naslning davomiyligidir”. Olim farzandning mehrli va g'amxo'r bo'lishi uning yoshlikdan olgan shafqatli xotiralari bilan bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Kimki oilada mehr va oqibatni tuymay ulg'aysa unda atrofdagilarga va butun

bir jamiyatga nisbatan mas’uliyatsizlik, loqaydlik, befarqlik va mehrsizlik kabi illatlar ildiz otishi mumkinligi ta’kidlanadi.

Olimning yozishicha, “Dunyoda izzat va saodat tolibi bo’lmagan birorta qavm yo’q. Har bir millatning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog’liq. Tinchlik va totuvlik esa shu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qayerda oila munosabati kuchli intizom va tartibga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo’ladi”. Ushbu fikrlar qanchalik to’g’ri ekaniga bugungi kunda maktablarda o’quvchilarning fe’l atvorida, azmu-qarorlarida, intilishlarida, ilmga bo’lgan ishtiyoqlarida ota-onalari hamda oila a’zolariga xos xususiyatlarni namoyon etishlarini kuzatish orqali amin bo’lish mumkin.

Agar jamiyatda barcha oilalarda birdek jonkuyarlik, insonparvarlik, ilmsevarlik va vatanparvarlik tushunchalari talqin etilganda edi, millatning ertangi taqdiridan mutlaqo tashvishga tushishning hojati qolmasdi. Umumiy qilingan harakatning samarasi ham ulkan bo’lishi asarda quyidagi jumlarlar orqali ifodalanadi. “Qaysi millatning umumiy sa’y harakati va amali ko’p bo’lsa, kuch -qudrati va izzati ham shuncha salmoqli va buyuk bo’ladi”. Olim o’zining “Rahbari najot” asarini ham to’liq ta’lim tarbiya masalalariga bag’ishlaydi. Asar mazmunida oilada tarbiya usullarining to’g’ri tanlanishi bilan bog’liq fikrlar joy olgan.

Buyuk va mustahkam jamiyat qurishda kelajak avlodning sihat salomatligi ham muhim ahamiyat kasb etishi Mahmudxo’ja Behbudiyning “Hifzi sihhati oila” nomli maqolasida keng yoritilgan. Maqolada yozilishicha, “Biz munda atibboi jadidaning kitoblaridan bir necha so’z yozarmiz va o’z tajriba va ilovamizni ham qo’sharmiz. Xoduyi zuljalol: “O’z qo’lingiz ila o’zingizni tahlikaga otmangiz”, degan”. Ya’ni ota-onaning salomatligi farzandning sog’ligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Inson o’z salomatligidagi kamchilikni bartaraf etmay turib, oila qurishga axd qilishi o’z kelajagini tahlikaga qo’yishga tenglanadi. Jism, aql va axloq tarbiyasi birligi umumiy holda barkamol shaxsni ulgaytirishda muhim ahamiyat kasb etishi maqolada ifoda etilgan. Bundan tashqari Behbudiyning “Xotun olmoqni kerakligi”, “Uylanmaslikni zarari”, “Qiz bola tarbiyasi” kabi asarlari oilada o’gil va qiz bolalar tarbiyasini tashkil etish, oila a’zolarining salomatligini saqlash, oilada ayollarga qilinadigan g’amxorlikning foydalariga doir muhim dasturul amal sifatida qayd etiladi.

Yana bir zabardast jadid taraqqiyparvari bo’lmish Abdulla avloniy o’zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida tarbiyaning zamoni haqida shunday yozadi va bolani oilada tarbiyalashga oid ta’sirli va mulohazali fikrlarini ifodalaydi Asarda yozilishicha: “Endi ochiq bo’ldiki, tarbiyani tug’ilgan kundan boshlamak, vujudimizni quvvatlandurmak, fikrimizni nurlandurmak, axloqimizni go’zallandurmak, zehnimizni ravshanlandurmak lozim ekan. Tarbiyani kimlar qilur? Qayda qilinur? -degan savol keladur. Bu savolga, “Birinchii –uy tarbiyasi. Bu ona vazifasidur. Ikkinchi –maktab va madrasa tarbiyasi. Bu ota, muallim, mudarris va hukumat vazifasidur”, -deb javob bersak, bir kishi deyrki, “Qaysi onalarni aytursiz, bilimsiz, boshi paxmoq, qo’li to’qmoq onalarni? O’zlarida yo’q tarbiyani qaydan olib berurlar”, -der. Mana, bu so’z kishini yuragini ezar, bag’rini yondurar. Otasiga nima dersiz, desak, “Qaysi ota? To’ychi uloqchi, bazmchi, do’mbirachi, karnaychi, surnaychi, ilm qilmagan, zamondan xabarsiz otalarni aytursizmi? Avval o’zlarini o’qutmak, tarbiya qilmak lozimdur”, -der. Mana bu so’zni eshitgach, umid qo’llari qo’ltuqqa urilur”.

Buyuk olimning maqsadi ham birinchi navbatda oilaning katta yoshlilarini tarbiyalash, bu orqali esa yosh avlodni ilm va ezgulik ortidan ergashtirish bo’lgan. Bundan tashqari, oila bo’sagasidagi yoshlarni, bo’lajak ota-onalarni ziyoli va tarbiyali qilib, so’ngra oila atalmish ulug’ dargohga qadam qo’yishlarini, farzand deb atalmish murg’ak qalbga avvalo o’zlarining mukammal pokiza fazilatlarini namuna qilib ko’rsatishga tayyor bo’lganlaridagina ushbu xilqat haqida o’ylashlari lozimligini uqtirgan ushbu asar har bir ota va onalikka qadam qo’yayotgan

yoshlar o`rganishi zarur bo`lgan falsafiy, diniy, ijtimoiy hamda axloqiy bilimlarni o`zida aks ettirgan.

Xulosa o`rnida shuni aytish zarurki, oila tarbiyasi bolaga ta`sir etishi mumkin bo`lgan eng muhim rivojlanish omilidir. Har bir bola o`z uyidagi tartibni, muomalani, o`zaro munosabatlarni, axloqiy sifatlarni hamda jamiyiyki salbiy va ijobiy xususiyatlarni oyna kabi namoyon etadi. Jamiyatning yuksalishi esa ushbu farzandlardagi ijobiy xislatlarni qanchalik shakllanishi va rivojlanishi bilan bog`liq. Yuqorida tilga olingan jadid olimlarining asarlarida bildirilgan har bir fikr va mulohazalar shunchalik o`rinliki, buni hech qanday shaxs rivojlanishga oid yondashuvlar rad etolmaydi. Shunday ekan, ushbu fikrlardan foydalangan holda har bir yangi oila institutining poydevorlarini barpo etish, kelajakda bu oilalarning farzandalaridan kutilayotgan buyuk natijalarni kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fitrat “Oila yoki oila boshqarish tartiblari”. Cho`lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Tashkent —2013.
2. Nosirjonov Faxriddin Muxiddin o`g`li 2. M.M.Agzamova “Mahmudxo`ja Behbudiy asarlarida oila va oilada salomatlik masalalari” “Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya” nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya
3. Ro`ziyeva Nafosat Abdumumin qizi “Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda abdulla avloniyning axloqiy qarashlari” Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari Actual Problems of Humanities and Social Sciences Volume 4 | Special Issue 6| 2024 ISSNOnline: 2181-1342

BUXORO JADID MA'RIFATPARVARLARI TOMONIDAN ISHLAB CHIQILGAN QOIDALAR (TA'LIM TO'G'RISIDAGI QONUN) MAZMUN MOHIYATI VA ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMI BILAN UYG'UNLASHUVI MASALASI

Aslonov MadaminMansurovich¹, Mansurova Gulchehra Madamin qizi²

¹Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi,

²Buxoro davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro jadidlarining ta'lim-tarbiya tizimidagi faoliyatlari va ular tomonidan ishlab chiqilgan Qoidalar (Ta'lim to'g'risidagi qonun) mazmun mohiyati, ta'lim tizimida olib borilgan islohotlarning asl maqsadi haqida fikr yuritilib, ushbu harakatlar o'sha davrda ta'lim-tarbiyaning yuksalishiga ulkan hissa qo'shganligi ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar: Jadid taraqqiyarvarlari, Qoidalar, maorif, zamonaviy ta'lim, ta'lim, tarbiya, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi, taraqqiyot, madaniyat.

Аннотация. В данной статье рассматривается деятельность бухарских джадидов в системе образования, суть разработанных ими Правил (Закона об образовании), истинная цель реформ, проводимых в системе образования, и результаты этих действий. Научно и теоретически доказано, что он внес большой вклад в развитие образования в прошлом.

Ключевые слова: Новые разработки, Правила, образование, современное образование, воспитание, образование, Бухарская Народная Советская Республика, развитие, культура.

Abstract. This article discusses the activities of the Bukhara Jadids in the education system and the essence of the Rules (Law on Education) developed by them, the true purpose of the reforms carried out in the education system, and the fact that these actions made a great contribution to the development of education at that time is scientifically and theoretically substantiated.

Keywords: Jadid Taraqqiyarvarlari, Rules, education, modern education, education, upbringing, Bukhara People's Soviet Republic, development, culture.

Mamlakatimizda istiqlolning dastlabki yillaridan boshlab ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga alohida e'tibor qaratilib, yanada rivojlanish uchun an'anaviy ta'lim bilan zamonaviy innovatsiyalar uyg'unligini ta'minlash, o'tmish tajribasini o'rganib, undan tegishli xulosalar chiqarib ish ko'rish taraqqiyotning eng muhim tamoyili hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev "El-yurtimizning qon-qonida azaldan bo'lgan aql-zakovat, ilm-ma'rifat tufayli zaminimizda yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ulug'beklar yetishib chiqishiga ishonch bildirib, eng katta boylik bu aql-zakovat va ilm. Eng katta meros – bu yaxshi tarbiya. Eng katta qashshoqlik – bu ilmsizlikdir. Ta'limning barcha bo'g'inlarini isloh qilishni boshladik, ilm yo'q joyda qashshoqlik, jaholat va to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi. Ilm-ma'rifat va yuksak ma'naviyat kerak"¹⁶. Shuningdek, ma'rifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati uchun poydevor bo'lib xizmat

¹⁶ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'taramiz. Tom I. – T.: O'zbekiston NMIU, 2018. – B.179

qilishi tabiiy ekanligi, "Bu kimgadir yoqadimi yoki yo'qmi, xalqimiz jadid bobolarimiz ko'rsatib bergan yo'ldan og'ishmay borishi kerak. Chunki ularning g'oya va dasturlari Yangi O'zbekistonni barpo etish strategiyasi bilan har tomonlama uyg'un va hamohangdir", – deb fikr bildirib o'tganliklari, bugungi kun ta'lim-tarbiya jarayonlarini Buxoro jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik fikrlar taraqqiyotini o'rganish va keljak avlodga yetkazish hamda ta'lim mazmuniga singdirishni taqozo etmoqda. XIX asr oxiri XX asr dastlabki o'n yilliklarida an'anaviy ta'lim tizimini isloh qilish, modernizatsiyalash, bu borada parokandalik va qoloqlikdan qutilishning yo'li deb qaralganligi, shuningdek, amalga oshirilgan ishlar tarixiy tajribasini o'rganish muhim vazifa qilib qo'yilganligi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Jadid taraqqiyatparvarlari o'zlarining asarlari bilan yurtimizda ta'lim – tarbiya tizimini modernizatsiya qilish, bu yo'nalishda islohatlar o'tkazish borasida keskin talab va takliflar bilan chiqilar. Ular orasida amir boshqaruv tizimida ishtirok qilgan amaldor shaxslar borligi alohida etiborga loyiq. Jumladan, 1911-yilda Buxoro jadidlarining ilhomchisi Muhammad Ikromning (Ikromcha) (1847-1925) "Ikozu-n-noimin va elomu-l-johilin" ("Uyg'ongan tushlar va bilimdon johillar") nomli risolasi nashr etildi. Arab va tojik tillarida chop etilgan ushbu kitob ilg'or fikrli shaxslarning e'tiborini tortadi. Bu kitobning ahamiyati shundaki, Buxoroda hukm surgan ijtimoiy muhitni tushunish uchun dalolat beradi, bu yerda har bir ozmi-ko'p yangi so'z amirlik poydevoriga zarba sifatida qabul qilingan va uning muallifi uchun kutilmaganda siyosiy holatiga ta'sir o'tkazgan. Domulla Ikromcha kitobiga to'rtta risola kiritilgan: ikkitasi arab tilida, ikkitasi fors tilida. Birinchi uchtasi mazmunan mutlaqo begunoh edi, ammo oxirgisi "Satri niso" ("Ayollar pardasi") ruxsat etilmagan "fitna" sifatida qabul qilindi. Muallif bu risolada ayollardan burqani (xijob) olib tashlashni aslo yoqlamagan, balki u o'ziga Buxoroda uchramagan erkinlik bergan: birinchidan, u o'z pozitsiyalarini Quron va Hadis bilan emas, balki mantiqiy dalillar bilan asoslagan; ikkinchidan, u ayollarning faqat ma'naviy sabablarga ko'ra ro'mol o'rash kerak, diniy sabablarga ko'ra umuman emas, deb hisoblagan.

O'sha davrda tuzilgan Maorif nozirligi hozirda bizning ta'lim sohasidagi vazirliklarning faoliyatini amalga oshirganligini ko'rish mumkin. Biz jadid ma'rifatparvarlarining ta'lim-tarbiya tizimidagi rahbarlarni 1920-yilda BXSReda birinchi maorif noziri lavozimiga Qori Yo'ldosh Po'latov¹⁷ saylanganligini alohida ta'kidlash o'rinli bo'lardi.

Jadid marifatparvarlarining g'oyasi «Maorif kerak, chunki hech bir mamlakat, hech bir millat va hech bir inqilob maorifsiz yashamas, o'qimoq uchun maktab kerak, maorif kerak, kitob kerak, bular haqiqat»¹⁸,– degan qarashlari asosida faoliyatni tashkil qilishga to'la to'kis amal qilish foydadan xoli bo'lmaydi.

Jadid marifatparvarlari tomonidan Buxoroda 1920-yilning noyabr oyi uchinchi dekadasi Qoidalar (Ta'lim to'g'risidagi qonun) ishlab chiqilgan edi.

"Qoidalar"da, amirlik zamonida mavjud bo'lgan eskicha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish dunyoviy ta'limni joriylantirish va aholini yoppasiga savodxon qilish loyihasi ilgari surildi. "Qoidalar"ning 1- bo'lim 11- bandida: "Maktablarning har qaysisida tarbiya olmoq

¹⁷ Qori Yo'ldosh Po'latov (1890-1965) yirik savdogar oilasida Kerkida tavallud topgan, madrasa tahsilini olgan, Buxoro jadidchilik harakatida qatnashgan. 1920-1922 yillarda BXSReda Maorif Noziri, so'ngra "Buxoro axbori" gazetasi bosh muharriri, Moliya Noziri lavozimlarida ishlagan. 1925-1930 yillarda O'zbekiston SSR Moliya Noziri, qatag'onga uchragan, GULAG tutqunlar lagerida 10 yillab azob chekkan. 1965 yilda Toshkentda vafot etgan. Eng oxirgi lavozimi ombor qorovuli. (Qaralsin. Qori Yo'ldosh Po'latov / M.Mahmudov Barhayot siymolar. T.: 1990. –B.174-184; Hayitov Sh., Rahmonov K. Istiqlolning ikki buyuk farzandi. Buxoro-2003. 26 bet

¹⁸ Bekboy. Maorif ishlari to'g'risida // Buxoro axbori, 55-son. 1921 yil, 18 noyabr. (arab imlosida, o'zbek adabiy tilida)

bilan birga, bolalar uchun mumkin bo'lg'on ravishda osh, choy, kiyim ham berilur"¹⁹, –deb yozilgan. Maktablarda bolalar sog'ligini nazorat qilish uchun doimiy tibbiy nazorat ko'rigini tashkil etishga diqqat-e'tibor qaratilgan.

Maktablarda ta'lim va tarbiyani uyg'un ravishda olib borish, o'quvchilarni yosh xususiyatlariga qarab guruhlariga ajratish, dunyoviy fanlar dasturini ishlab chiqish kabilar nazarda tutilgan.

Ta'lim-tarbiyada "bolalarni so'kmoq, urmoq, jazo bermoq bitirilib, o'git-nasihat, tanbeh, o'rnak ko'rsatish (ibrat-namuna)" usullarini qo'llash qoidalari qat'iy qilib yozib qo'yilgan, shuningdek, ta'lim "axloqiy, faniy, siyosiy (mafkuraviy)" shakllarda bo'lishi, har bir sinfdagi o'quvchilar soni 30-35 tadan oshmasligi, bolalarni yosh xususiyatlariga qarab sinflarga ajratish kabilar ham ko'rsatilgan²⁰.

"Qoidalar" hozirgi zamon ruhi bilan hamohang ekanligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, ta'limning shakllari, ta'lim-tarbiya usullari, hatto, bir sinfdagi o'quvchilar soni kabilar zamonaviy ta'lim tizimi va jarayoni talablari bilan uyg'un keladi. "Qoidalar" tahlil qilinar ekan, unda istiqbolda ta'lim-tarbiya tizimida ahloqiy ta'lim-tarbiyaga, o'quvchilar ma'naviy komolligiga alohida e'tibor berilganligining guvohi bo'linadi. "Maktablarda odob-axloqqa juda ahamiyat berilib odobsizlik, tarbiasizliklar, tamaki tortmok, qimor, oshiq o'yinlari, bedana o'ynamoq maktab bolalariga qat'iy mumkin emasdur. Muallimlarga ham maktablarda tamaki tortmoq mumkin emasdur", - deb yozilgan, "Qoidalar"da²¹.

Ushbu qat'iy qoidalar Buxoro jadidlarining 1908--yil oktabrda Sallohxo'ja kvartalida ochgan birinchi jadid maktabi "Tarbiyai atfol" ("Bolalar tarbiyasi") maktabida ham amal qilgan edi. Maktabda ta'lim oladigan muallim va o'quvchilar ahloqan pok bo'lish, vino ichmaslik, o'z so'zida qat'iy turish, maorifga sadoqat ko'rsatish, o'z shaxsiy manfaatlaridan jamiyat manfaatlaridan ustun qo'yish kabi xislatlarga ega bo'lish uchun qasamyod qilgan edilar.²² "Qoidalar"ning "Maktab idorasi hay'ati ta'limiya vazifasi", "Maktab sho'rosining vazifasi" kabi bo'limlarida maorif tizimi rahbarlari va o'qituvchilarning vazifalari bayon qilingan.

Bugungi kunda har kimdan mehnatiga yarasha har kimga qobilyatiga yarasha jamiyat taraqqiyoti tamoyli kuchayib bormoqda. O'qituvchilarga toifa va kategoriyalar bilan maosh berish 1920-yil oktabr oyinin oxirida "Maktablar haqida qoidalar"da belgilanganidek, Maktablarda qat'iy tartib-intizomga bo'ysunish, darslarni jadval asosida o'tish, o'quv jarayonini uyushtirish, maktabning moddiy-ma'naviy bazasini mustahkamlash, yaxshi pedagog mutaxassislarni tanlash kabi keng miqyosdagi vazifalar rahbariyat zimmasiga yuklandi. "Maktab rahbarlari maktabni idora qilg'onlari uchun 25 foiz ortiq maosh olganliklari, xaftasinda 12 soat dars berilganligi hozirgi kundagi zamonaviy ta'lim tizimida ham ko'rish mumkin. "Qoidalar"ning "Maktab xodimlari uchun kategoriyalar" bo'limida o'qituvchi murabbiylarga maosh to'lashda ularning malakasi, ma'lumoti, ish tajribasiga qarab yul tutilishi kabilar aniq qilib ko'rsatilgan.

Jadid marifatparvarlari nazariyalari asosida yaratilgan "Maktablar haqida umumiy qoidalar" dagi bandlar bilan tanishilar ekan, barcha millat vakillarinig ta'lim olishda teng huquqqa egaligi, har bir millatning urf-odatlarini hurmat qilish, bolalarni yosh xususiyatlariga

¹⁹ Maktablar haqida umumiy qoidalar // Buxoro axbori, 10-son. 1920- yil 29-noyabr..

²⁰ Hayitov Sh., Badriddinov S., Rahmonov K. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi: iqtisodiyot, ijtimoiy siyosat va madaniy hayot. Buxoro: "Buxoro" nashriyoti, 2005 - B. 72.

²¹ Maktablar haqida umumiy qoidalar // Buxoro axbori, 10-son. 1920-yil 29-noyabr.

²² Qarang. Ergashev B.X. Ideologiya natsionalno-osvoboditelno go dvijeniya v Buxarskom emirate. T.: Fan, - 1991. S.24.

qarab dars soatlarini belgilash, o'quvchi va xodimlarga ta'til berish kabi masalalarga atroflicha e'tibor berilganligining guvohi bo'linadi.

Hozirgi Yangi O'zbekiston sharoitida davlat rahbari takidlaganlaridek, barcha sohada jadal islohotlar amalga oshirilmoqda. Ta'limning samaradorligini yanada rivojlantirish islohotlarni jadallik bilan hayotga tadbqiq etish uchun jadid marifatparvarlarining ta'lim sohasidagi tajribalarini amaliyotga tadbqiq qilsak, mamlakatimiz taraqqiyoti rivojiga, imkoniyatlariga yanada ko'proq yo'l ochgan bo'lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. «Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz». Tom I. T.: O'zbekiston NMIU, 2018. – 592 b.
2. Mirziyoev Sh.M. «Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir». Tom II. T.: O'zbekiston NMIU, 2018. – 508 b.
3. O'zbekiston Milliy Arxivi (O'ZMA) R – 48 – fond – BXSX Xalq Nozirlar Sho'rosi.
4. Hayitov Sh., Rahmonov K. Istiqlolning ikki buyuk farzandi. Buxoro-2003. 26 bet.
5. Ergashev B.X. Ideologiya natsionalno-osvoboditelnogo dvijeniya v Buxarskom emirate. T.: Fan, - 1991. S.24.
6. Hayitov Sh., Badriddinov S., Rahmonov K. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi: iqtisodiyot, ijtimoiy siyosat va madaniy hayot. Buxoro: "Buxoro" nashriyoti, 2005 - B. 72.
7. “Jadidlar g'oyasi - Yangi O'sbekiston va uchinchi renessansni bunyod etishning mustahkam poydevori” loyihasi asosida maqolalar to'plami. Buxoro davlat pedagogika instituti , 2024-yil
8. Naimov N. Buxoro jadidlari.Toshkent. Fan. 2000.B-8-13.
9. M.Aslonov. “Buxoro maorif uyi”ning ma'naviy-madaniyatini rivojlanishidagi o'rni. “Pedagogik mahorat” ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2021, № 1 71-b.
10. Ahadova D. ”Abdurauf Fitratning ma'rifiy pedagogik qarashlari”. Ped.fan.nomzd.dissert. Toshkent.1998.b-163.
11. Buxoro axbori, 55-son. 1921- yil,18-noyabr, Bekboy. Maorif ishlari tegrasida .
12. Buxoro axbori, 10-son. 1920- yil 29-noyabr, Maktablar haqida umumiy qoidalar

JADID MA'RIFATPARVARLARINING MA'NAVY-AXLOQIY TARBIYA HAQIDAGI TA'LIMOTLARI

Salayeva Muxabbat Saburovna¹, Abdullayeva Malika Ravshanbekovna²

¹Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti professori, p.f.d,

²Urganch davlat pedagogika instituti

mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadidchilik ma'rifatparvarlik harakati asoschilari Abdulla Avloniy va Mahmudxo'ja Behbudiyning yoshlar tarbiyasida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ahamiyati haqidagi qarashlari tahlil qilinib, ular tom ma'noda ma'naviy-axloqiy tarbiya g'oyasining targ'ibotchilari ekanligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: jadidchilik, ma'rifatparvarlik, yoshlar tarbiyasi, ma'naviy-axloqiy tarbiya, qarashlar, g'oya, targ'ibotchi, yaxshilik, ezgulik, ilm egallash, ezgu g'oya, vatan tuyg'usi, ona tiliga muhabbat, sadoqat.

Аннотация. В данной статье анализируются взгляды Абдуллы Авлони и Махмудходжи Бехбуди, основателей джадидистского просветительского движения, о значении духовно-нравственного воспитания в воспитании молодежи, а также анализируется, что они являются буквально пропагандистами идеи духовно-нравственного воспитания.

Ключевые слова: борьба, просвещение, воспитание молодежи, духовно-нравственное воспитание, взгляды, идея, пропагандист, добро, доброта, обретение знаний, благородная идея, чувство Родины, любовь к родному языку, верность.

Annotation. This article analyzes the views of Abdullah Avloni and Mahmudhoja Behbudi the founders of the Jadidist educational movement, on the importance of spiritual and moral education in the upbringing of youth, and also analyzes that they are literally propagandists of the idea of spiritual and moral education.

Key words: struggle, education, upbringing of youth, spiritual and moral education, views, idea, propagandist, goodness, kindness, acquisition of knowledge, noble idea, feeling of the Motherland, love for the native language, loyalty.

Tarixning turli bosqichlarida ham insonning ruhiy-ma'naviy kamolotiga jamiyat taraqqiyotining asosiy tayanchi sifatida qarab kelinadi va ilg'or tafakkur sohiblari bu borada hamisha bilim va tajribalar asosida turli ko'rinishdagi targ'ibot ishlari olib borishadi. Yosh avlodga mukammal ta'lim-tarbiya berish orqali kelajak farovonligini kafolatlashga undashadi. Zotan, inson yaralganidan buyon uning ruhiy-ma'naviy barkamolligi, yetuk ta'lim-tarbiyasi eng muhim muammolardan

Jadidchilik ma'rifatparvarlik harakati XIX asrda vujudga kelgan ommaviy ma'rafiy harakat hisoblanadi. Jadid so'zi arabcha "yangi" degan ma'noni anglatadi. Jadidchilik harakatining bosh g'oyasi xalqni ma'rifatli qilish orqali mustamlaka zulmidan ozod qilishga qaratilgan ma'rifatparvarlik harakatidir. Bu harakatning yorqin namoyondalari Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Isoqxon Ibrat, Sadriddiy Ayniy,

Abdurauf Fitrat va boshqa bir qator ziyolilar hisoblanadi. Jadidlar o‘z milliy dasturlarida tarbiya masalalariga keng o‘rin beradi. O‘zlari ochgan yangi usul jadid maktablarida ham o‘quvchilar tarbiyasiga alohida e‘tibor qaratishgan. Jadidlar maktabni tarbiya maskani deb hisoblashgan. Tarbiya inson dunyoga kelgan kunidan to umrining oxirigacha davom etadiga uzluksiz jarayondir.

Jadidlar tom ma’noda ma’naviy, ma’rifiy tarbiya g‘oyasining targ‘ibotchilaridir. Ularning asarlarida ilgari surilgan ta’lim-tarbiyaga oid fikrlar milliy ma’naviyatimizning rivojlanishida qimmatli manbalar sanaladi. Jadidlar asarlari bugungi kun yoshlari uchun ibrat maktabi desak adashmaymiz. Taniqli jadid marifatparvari, birinchi o‘zbek pedagogi Abdulla Avloniyning tarbiyaga bergan ta’rifi jadidchilik faoliyatida tarbiya masalalari nechog‘liq yuksak o‘rin tutganidan dalolat beradi “ Alhosil tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir”. Tarbiya masalasi bugungi kunda ham dolzarb masala hisoblanadi. Jadidchilar orasida A. Avloniy o‘z faoliyati davomida tarbiya masalalariga juda keng o‘rin ajratadi. Avloniy o‘zi yaratgan asarlarda ta’lim bilan bir qatorda tarbiyaga ham alohida e‘tibor qaratish lozimligini ta’kidlaydi. Uning “Turkiy guliston yoxud Axloq” asari aynan tarbiya masalalariga bag‘ishlangan. A. Avloniy tarbiya doirasini keng ma’noda tushunadi, uni faqat axloq bilan chegaralab qo‘ymaydi, balki tarbiya vatanga sadoqat, el-yurtga hurmat kabi insoniy fazilatni ham o‘zida mujassamlashtiradi, degan g‘oyani ilgari suradi. Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda 4 bo‘limga ajratadi:

1. Tarbiyaning zamoni;
2. Badan tarbiyasi;
3. Fikr tarbiyasi;
4. Axloq tarbiyasi va uning ahamiyati haqida so‘z yuritadi.

“Tarbiyaning zamoni” bo‘limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani, ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta’kidlaydi. Avloniy bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va atofidagi kishilar muhim omil bo‘lib xizmat qilishini aytib o‘tadi. Shuningdek, Avloniy tarbiya masalasida so‘z yuritib, “Agar bir kishi yoshligida nafs buzilib, tarbiyasiz, axloqsiz bo‘lib o‘sdimi, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq, yerda turib yulduzlarga qo‘l uzatmak kabidir” ,- deydi.

“Turkiy guliston yoxud axloq” asari axloqiy, ta’limiy va tarbiyaviy asardir. Avloniyning fikricha, “Tarbiya xususiy ish emas, milliy, ijtimoiy ishdir. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo‘lishi avlodlar tarbiyasiga ko‘p jihatdan bog‘liq”.

Abdulla Avloniy o‘z asarlarida bayon etilgan fikrlar inson uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlagan. Ahloqiy tarbini bolaga singdirish o‘rgatish ota-onaning vazifasi ekanligi va bu mas’uliyat bilan amalga oshirili kerakligi haqida fikrlar bildirgan. Tarbiya berish jarayonida bolaning yosh xususiyatlari ham e‘tiborga olinishi lozimligini bildirib o‘tgan.

Mamlakat taraqqiyoti, davlatning qudratli bo‘lishi yosh avlod tarbiyasiga har jihatdan bog‘liq deb hisoblagan alloma tarbiya xususiy emas, milliy, ijtimoiy ishdir degan xulosaga keladi. Tarbiyani keng ma’noda tushungan Avloniy uni birgina axloq tarbiyasi bilan chegaralab qo‘ymaydi.

Avloniy insonga yaxshilik va ezgulik faqat ilm egallash orqali singadi degan qat’iy fikrni bildiradi. Ilmli, ezgu g‘oya ruhida tarbiyalangan kishidagina vatan tuyg‘usi shakllanadi, ona yurti va ona tiliga muhabbat uyg‘onadi, sadoqati qaror topadi. Bu fazilatlarsiz komil insonni tasavvur

etib bo'lmaydi. Xulq ezgulik yoki uning butunlay aksi bo'lgan razillikning muayyan bir insonda namoyon bo'lishi shaklidir. Demak, insonlarda mavjud bo'lgan xulq ezgulik va olijanoblik yoki razillik va yovuzlik timsolidir. Bu xususiyatlar insonda o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Ularning shakllanishida o'ziga xos sharoit va tarbiya talab etiladi. Avloniyning fikricha, odam tug'ilishidan yomon xulq bilan tug'ilmaydi. Muayyan bir sharoitda yomon tarbiya natijasida ularda yomon xulq paydo bo'ladi va shakllanib boradi. Insondagi qobiliyatni kamolga yetkazish tarbiya bilan amalga oshadi. Avloniyning ta'kidlashicha, agar inson yaxshi tarbiya topib, yomon xulqlardan saqlansa, go'zal xulqlarga odatlanib, voyaga yetsa, u barchaning hurmati va e'tiboriga sazavor bo'lgan baxtiyor inson bo'lib shakllanadi. Agar aksincha bo'lsa, uning har qanday buzuvchi ishlarni qiladigan, nodon, johil, yovuz bir odam bo'lib yetishishiga olib keladi.

Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida yaxshi va yomon xulq haqida shunday fikrlarni bildiradi. Xudoning rahmati, marhamati hamma insonga barobardir, lekin tarbiya bilan bir-biridan ajralib turadi. Bola tug'ilganidan keyin uni parvarish qilib, tarbiya berilsagina bola sizga kelgusida mehribon va g'amxo'r bo'ladi, tarbiya berilmasa, tashlab qo'yilsa u tarbiyasiz bo'lib, noqobil bo'ladi. Temirchining farzandiga tarbiya berilsa, kelajakda olim bo'lishi mumkin. Donolikda tengi yo'q Luqmoni hakimning o'g'li tarbiyasiz bo'lsa, u zolim bo'lishi mumkin. Shuning uchun har bir farzandning kelajakda qanday inson bo'lishi uning tarbiyasiga, xulq-atvoriga bog'liq.

Xudoning rahmat-u fayzi hama insonga yaksardur,
Va lekin tarbiyat birla yetushmak sharti akbardur.
Tug'ub tashlov-la bo'lmas bola, bo'lg'ay balo sizga,
Vujudi tarbiyat topsa, bo'lur ul rahnamo sizga.
Temirchining bolasi tarbiyat topsa, bo'lur olim,
Buzulsa xulqi, Luqmon o'g'li bo'lsa, bo'lg'usi zolim.
Yomonlarga qo'shuldi Nuhning o'g'li, o'ldi beimon,
Yurudi Kahf iti xublar-la bo'ldi oti inson .

Abdulla Avloniy bu asarida yaxshi xulqlar sanalmish oliyhimmatlik, vijdonlilik, sabrli, adolat, sadoqat, hayo, iffat, muhabbat, vatanparvarlik, muloyimlik, oqillik kabi insoniy fazilatlar va ularning sifatleri haqida, shuningdek, yomon xulqlar atalmish g'azab, jaholat, hasad, razillik, adovat, xudbinlik, chaqimchilik, g'iybat singari illatlar, ularning inson hayotidagi zarari to'g'risida ibratli fikr-mulohazalar bildiradi. Alloma g'iybatning kishilar orasiga nifoq soluvchi yomon illat ekanligini, g'iybat qilgan odam ham uni eshitgan ham gunohga qolishini quyidagi misralarida ta'kidlaydi: Agar jurm-u gunah bo'lsun desang oz, Tilingni saqla g'iybatdan qish-u yoz. Quloqqa paxta tiq, g'iybat eshitma, Shikoyatchi kishiga bo'lma damsoz. Ma'naviyatni shakllantirishga bevosita ta'sir qiladigan yana bir muhim hayotiy omil - bu ta'lim-tarbiya tizimi bilan chambarchas bog'liqdir, deb yozadi.

Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" degan chuqur ma'noli so'zlarini eslaymiz. Buyuk ma'rifatparvar bobomizning bu so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi vaqtda ham biz uchun shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi".

Jadidlarning yana bir yorqin vakili Abdurauf Fitrat xalqni ma'rifatli qilishda ta'lim-tarbiya masalari juda muhim deb hisoblagan. Fitrat o'z asarlarida Buxorodagi barcha maktablarni keltirib o'tadi, ammo ta'lim-tarbiya berish axloqiy sifatlarni shakllantirishda hech

qanday ahamiyati qolmaganini aytib o'tgan. Fitrat maktabni tarbiya o'chog'i deb hisoblagan, maktabni jamiyat hayotini rivojini ta'minlovchi asosiy manbalardan biri ekanligini ta'kidlagan. Maktab bolalarga tarbiya berib, jamiyatdagi buzuvchiliklar, o'g'irlik, razolatni yo'qotishi lozim deb biladi. Fitrat darsliklarida ko'plab hikoyalar keltiradi, bu hikoyalarda axloqiy tarbiya berishga va turli axloqiy xislatlarni singdirishga harakat qiladi.

Fitrat inson shaxsini tarbiyalash uchun kurashgan mohir pedagogdir. U millatparvarlik va vatanparvarlik haqidagi qadriyatlarga tayanib, shunday ta'limot yaratdiki, bu ta'limot bugungi kunimizda vatanparvarlik mafkurasini yaratish va yoshlarni vatanni, millatni sevishtirishda muhim qo'llanma bo'la oladi. Fitrat vatan, vatanparvarlik va insonparvarlikni eng yuksak axloqiy xislat deb bilib, kishilarni uni asrashga, unga siddiqdildan xizmat qilishga chaqiradi. Fitrat ijodiyotidagi eng muhim masalalardan biri uning islom dini g'oyalarini har taraflama chuqur o'rganib, tahlil etib, ulardan komil insonni imon-e'tiqod va insofli qilib tarbiyalashda foydalanishni targ'ib qilganligidir.

Fitrat barkamol inson tarbiyasida axloqiy tarbiyaning o'rni juda katta deb biladi. Uning fikricha, axloqiy tarbiyaning vazifasi insonni axloqiy barkamol, barchaga foydali inson qilib tarbiyalashdan iborat. U hikmat, iffat, shijoat va adolatni asosiy axloqiy sifatlar deb hisoblaydi. Fitrat bolalar tarbiyani o'zi yashayotgan atrof-muhit va atrofidagi bolalardan olishlarini ta'kidlaydi. U ijtimoiy muhitning bola tarbiyasiga katta ta'sir o'tkazishini isbotlab beradi. Fitrat o'zining asarida: "Dunyoda izzat va saodat tolibi bo'lmagan birorta qavm yo'q. Har bir millatning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik esa shu millat oilalarining intizomiga tayanadi", - deya yozadi Fitrat inson kamolotga yetishishi uchun doimo intilishi, harakat qilishi lozimligi, doim oldiga maqsadlar qo'yishi va unga erishish uchun kurashishi kerakligini uqtiradi.

Fitrat axloqi buzuvchi kishilarni maktabda muallimlik vazifasidagina emas, balki maktab qorovulligiga ham yaqinlashtirmaslikni juda to'g'ri harakat deb biladi. U o'z asarlarida vatanparvarlik, insonparvarlik, ozodlik, mehnatsevarlik, maqsad sari intilish, insonlarga mehrshafqatli bo'lish, o'z manfaatidan xalq manfaatini ustun qo'yish g'oyalarini ulug'laydi.

Behbudiy axloq va tarbiyaning asosi maktab, barcha ilmlarning boshimaktab, saodatning, fozil insonning ma'naviy chashmasi-maktab degan aqidaga qat'iy amal qilgan. Mahmudxo'ja Behbudiy uchun milliy g'oya-millatni taraqqiyotga olib chiqish g'oyasi edi. Bugunda ma'rifatparvar jadidlarning bebaho asarlari, ilmiy, nazmiy va nasriy meroslari, ijtimoiy-falsafiy va axloqiy g'oyalari o'zbek xalqining ma'naviy ma'rifatini, milliy tarbiya, milliy qadriyatlar va milliy ongni yuksaltirish yo'lida xizmat qilib, yoshlar qalbida vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini tarbiyalab kelmoqda.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, Avloniy siymosi doimo avlodlar xotirasida vatanparvarlik, xalqparvarlik, fidoiylilik timsoli bo'lib qoladi inson hayotida kamolotga erishish uchun ta'lim va tarbiyaning ahamiyati kattadir. Abdulla Avlomaning "Turkiy guliston yoxud axloq" asari o'zining tarbiyaviy, axloqiy, ta'limiy ahamiyatga egaligi bilan pedagogika, psixologiya, ta'lim-tarbiya sohalarida shuningdek, hozirgi kunda ham muhim o'rin tutadi.

Abdurauf Fitrat o'zining butun hayoti davomida milliy mustaqillikka erishish va mustamlakachilikka qarshi kurashgan, Yevropa davlatlari ilmi, texnikasi madaniyatidan o'rganish muammolarini tinimsiz targ'ib qilgan siymolardan biri sifatida barchaga, eng avvalo yoshlarga katta ibratdir. Mahmudxoja Behbudiy Turkiston jadidlari otasi, jadidchilikning yana bir yorqin vakilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. 2-jild. /Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: Ma’naviyat, 2006-yil.
2. Abdurauf Fitrat “Tanlangan asarlar”. “Oila yoki oila boshqarish tartiblari”. Toshkent. “Ma’naviyat” nashriyoti. 2009-yil.
3. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. Darslik.: “Nodirabegim” nashriyoti, – Toshkent 2021-yil. – 598-b.
4. Salayeva M.S., Sodiqova U.B. Oila pedagogikasi. Darslik.: “Bookmany print” nashriyoti, – Toshkent 2023. – 172-b.

TARBIYA VA MA'RIFAT: JADIDCHILIK HARAKATI PEDAGOGIK MEROSINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Islamova Dilfuza Dilshodovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti dotsenti

Annotatsiya. mazkur maqolada jadidchilik harakatining pedagogik merosi va uning o'ziga xos xususiyatlari tahlil etiladi. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan ta'lim va tarbiya usullari, milliy pedagogik meros bilan bog'liq jihatlar o'rganiladi. Shuningdek, jadid maktablarining tashkil etilishi, o'quv dasturlari va interfaol metodlarning o'sha davr ta'lim tizimida qo'llanilishi tahlil qilinadi. Maqolada jadidchilik pedagogikasining hozirgi ta'lim tizimiga ta'siri ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, pedagogik meros, interfaol metodlar, milliy ta'lim, jadid maktablari, ta'lim islohoti, qizlar ta'limi, ma'rifatchilik.

Аннотация. В данной статье анализируется педагогическое наследие джадидского движения и его особенности. Рассматриваются методы обучения и воспитания, предложенные джадидами, их связь с национальным педагогическим наследием. Также изучается создание джадидских школ, их учебные программы и применение интерактивных методов в образовательной системе того времени. В статье обсуждается влияние педагогики джадидов на современную систему образования.

Ключевые слова: джадидизм, педагогическое наследие, интерактивные методы, национальное образование, джадидские школы, реформа образования, женское образование, просвещение.

Abstract. This article analyzes the pedagogical heritage of the Jadid movement and its distinctive features. The educational and upbringing methods proposed by the Jadids, as well as their connection with the national pedagogical heritage, are examined. The establishment of Jadid schools, their curricula, and the use of interactive methods in the educational system of that time are also studied. The article discusses the influence of Jadid pedagogy on the modern education system.

Keywords: Jadidism, pedagogical heritage, interactive methods, national education, Jadid schools, education reform, girls' education, enlightenment.

**"Jadidlar g'oyalari yangi O'zbekiston
strategiyasi bilan uyg'un va hamohangdir"**

Sh.M.Mirziyoyev

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistonda haqiqiy Milliy uyg'onish (Renessans) davri boshlandi. Bu davr jamiyatning yangilanishi, milliy o'zlikni anglash va madaniy-ma'rifiy taraqqiyot jarayonlarining jadallashuvi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, jadidchilik harakati ushbu uyg'onishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, jamiyatda islohotlar o'tkazish va siyosiy uyg'onishda muhim burilish yasadi. Taraqqiyparvar jadid ziyolilari milliy mustaqillik, ma'rifat va taraqqiyot g'oyalarini ilgari surdilar.

1917-yilda Turkiston jadidlari, milliy ziyolilari va islom ulamolarining yetakchilari, jumladan, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori, Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev, Fitrat, Cho‘lpon, Abdulla Avloniy kabi ziyolilar maorif, matbuot, adabiyot, san‘at hamda ijtimoiy-ma‘naviy sohalarida keng miqyosda faoliyat olib bordilar. Ular xalqni o‘zlikni anglashga, ijtimoiy-ma‘naviy g‘aflat uyqusidan uyg‘otishga, turmush tarzi va tafakkurini o‘zgartirishga bel bog‘ladilar.

Abdulla Avloniyning “Tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot; yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir” degan hikmati jadidlar uchun asosiy e‘tiqod va amaliy faoliyat dasturiga aylandi. Bu davrda millatni halokat va falokatdan asrab, saodat sari yetaklovchi jadidlar tarbiyasi bilan millatni qaram qilib, halokatga duchor etuvchi mustamlakachilar tarbiyasi o‘rtasidagi qarama-qarshilik yaqqol sezildi. Mustamlakachilar Turkistonda siyosiy erksizlikni qaror toptirib, milliy o‘zlikni yo‘qotishga intildilar. Bu holatni sharqshunos olim N.N.Veselovskiyning quyidagi fikrlari ham tasdiqlaydi: “Biz Turkistonga madaniyat olib keldik deb o‘ylaymiz. Bo‘ysundirilgan osiyoliklarga tinchlik va osoyishtalik berdik deb o‘zimizni ovutamiz. Ammo bularda bir oliy tuyg‘u borki, bu – millat va uning milliy iftixoridir.”

Jadidchilik harakati o‘zbek milliy ma‘rifatparvarligi tarixida muhim bosqich bo‘lib, uning asosiy maqsadi ilm-fan va ta‘lim orqali jamiyatni taraqqiy ettirish edi. Ushbu maqolada jadidchilik namoyandalarining pedagogik merosi, ularning darsliklari va ta‘lim usullari, shuningdek, ularning zamonaviy ta‘lim jarayoniga ta‘siri yoritiladi.

Jadidlar milliy ta‘lim tizimini modernizatsiya qilish, yangi usul maktablarini tashkil etish va ilg‘or pedagogik yondashuvlarni joriy etishga intildilar. Ular ilm-fan va zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish orqali milliy taraqqiyotga erishish mumkin deb hisobladilar. Ushbu fidoiy zotlar o‘z bilim va insoniylik xislatlari bilan “Ilmdan boshqa najot yo‘q” degan hadisi sharifni hayotiy e‘tiqod deb bildilar.

Jadidlar faqat nazariy fikrlar bilan cheklanib qolmay, o‘z g‘oyalarini amaliyotga tatbiq etish uchun harakat qildilar. Ular gazeta va jurnallar chiqarib, ommani savodli qilishga intildilar. Shuningdek, teatrlashtirilgan asarlar orqali jamiyatdagi dolzarb muammolarni ko‘tarib chiqdilar. Ularning faoliyati natijasida yangi avlodni yangicha tarbiyalash, xususan, ayollar va erkaklar tengligi, zamonaviy ilmlarni o‘rganish kabi tamoyillar jamiyatda shakllana boshladi.

Jadidchilik harakati uslubiy jihatdan tahlil qilinadigan bo‘lsa, uning asosiy yo‘nalishlari, metodologik asoslari va ta‘sir doirasi quyidagi jihatlar asosida baholanadi:

Jadidlar ijtimoiy taraqqiyotni faqat ilm-fan va ma‘rifat orqali amalga oshirish mumkin deb hisobladilar.

Ular ta‘lim tizimini modernizatsiya qilish, yangi maktablarni tashkil etish va ilg‘or pedagogik yondashuvlarni joriy etishga alohida e‘tibor qaratdilar.

Xalq ongini uyg‘otish uchun gazeta, jurnal, badiiy adabiyot va teatr kabi ommaviy axborot vositalaridan foydalandilar.

Jadidchilik harakati o‘sha davrda mavjud mustamlakachilik va qoloqlikka qarshi kurashning mafkuraviy asosini yaratdi.

Milliy uyg‘onish g‘oyalarini ilgari surish orqali Turkiston xalqining mustaqil fikrlashiga, o‘zligini anglashiga va zamonaviy dunyoda o‘z o‘rnini topishiga xizmat qildi.

Xalqni jaholat va qoloqlikdan qutqarish uchun diniy va dunyoviy ilmlarni uyg‘unlashtirish muhim deb hisoblandi.

Pedagogik yondashuv va ta‘lim tizimini isloh qilish.

Jadid maktablarida o‘qitish jarayoni an’anaviy madrasalardan tubdan farq qilib, unda zamonaviy fanlar, xususan, matematika, tabiiy fanlar, geografiya, tarix kabi fanlar o‘qitila boshlandi.

O‘qitish jarayonida o‘zbek tilida darslik va qo‘llanmalar yaratilib, ta’lim samaradorligi oshirildi.

Yangi metodlar (bosma darsliklar, jadvallar, vizual tasvirlardan foydalanish) tatbiq etilib, bolalar bilimni osonroq o‘zlashtirishlariga imkon yaratildi.

Madaniy va axloqiy qadriyatlarining shakllanishi.

Jadidlar milliy adabiyot va teatr orqali xalq ongini yuksaltirishni maqsad qilib oldilar.

Ayollarning jamiyatdagi o‘rnini oshirish, ularni ilmga jalb qilish va huquqlarini himoya qilish muhim yo‘nalishlardan biri bo‘ldi.

Adabiyotda realistik tasvirlar kuchayib, millatning ijtimoiy hayoti aks ettirildi.

Jadidlarning ilgari surgan g‘oyalari o‘zbek xalqining milliy uyg‘onish jarayonida katta ahamiyat kasb etdi.

Mustamlakachilik siyosatiga qarshi milliy g‘urur va o‘zligini anglash g‘oyalarini shakllantirdi.

Ularning o‘quv, ilmiy va madaniy faoliyati bugungi kunda ham zamonaviy ta’lim islohotlari uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

jadidchilik harakati mustamlaka zulmiga qarshi ma’rifat orqali kurashgan taraqqiyparvar oqim bo‘lib, uning ta’lim va ijtimoiy hayotga tatbiq etgan usullari bugungi kunda ham dolzarb hisoblanadi.

Jadidchilik harakati pedagogik merosi zamonaviy ta’lim tizimi uchun muhim tajriba va bilim manbai bo‘lib xizmat qiladi. Ularning ilgari surgan ta’lim uslublari va darsliklarining bugungi ta’lim jarayoniga ta’siri davom etmoqda. Shu bois jadidchilik pedagogikasi o‘rganilishi va amaliyotga tatbiq etilishi muhimdir. Bugungi kunda ta’lim tizimida jadidchilik merosidan samarali foydalanish uchun ularning ilg‘or g‘oyalarini kengroq targ‘ib etish va zamonaviy ta’lim jarayoniga moslashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Jadidlar tarix sahnasida o‘zlarining taraqqiyparvar ma’rifatchilik g‘oyalari bilan muhim o‘rin tutdilar. Ular xalqning taqdirini faqatgina bilim orqali o‘zgartirish mumkinligiga ishonch hosil qilgan edilar. Jadidlarning asosiy maqsadi xalqni ma’rifatli qilish, yangicha fikrlash madaniyatini shakllantirish va yangi avlodni ilmli, barkamol shaxs sifatida tarbiyalash edi. Ular turkiy tillarni rivojlantirish, shu tillardagi adabiyotni boyitish, dunyoviy ilmlarni o‘rganish va fan yutuqlaridan foydalanish g‘oyalarini ilgari surishgan. Shu sababli, jadidlar yangi usuldagi maktablarni tashkil etibgina qolmay, maktab ta’limini rivojlantirishda ham nazariy, ham amaliy jihatdan jonbozlik ko‘rsatdilar.

Darsliklari va ta’lim uslublari: Jadidlar tomonidan ishlab chiqilgan darsliklar zamonaviy ta’lim metodikalarining shakllanishiga asos bo‘ldi. Quyida jadidlarning eng mashhur darsliklari va ulardagi ilg‘or yondashuvlar keltirilgan:

Abdulla Avloniy – “Turkiy Guliston yoxud axloq” – axloqiy tarbiya, ma’naviyat va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishga qaratilgan, “Birinch Muallim” va “Ikkinchi Muallim” – savod o‘rgatish bo‘yicha bosqichma-bosqich darsliklari, **Hamza Hakimzoda Niyoziy** – “Yengil adabiyot”, “O‘qish kitobi”, “Qiroat kitobi”-adabiy nutqni shakllantirish, mutolaa madaniyatini rivojlantirishga mo‘ljallangan.

Munavvarqori Abdurashidxonov – “Adibi avval”, “Adibi soniy” - mavzularni

takrorlash orqali mustahkamlash usuliga asoslangan darsliklar. **Mahmudxo‘ja Behbudiy** – “Risolayi asbobi savod”, “Risolayi jug‘rofiyayi umroniy”, “Muntaxabi jug‘rofiyai umumiy” - ilk zamonaviy o‘quv qo‘llanmalardan bo‘lib, savod o‘rgatishning ilg‘or usullaridan foydalanilgan. **Saidazoda** – “**Rahnamoi savod**”, “**Hikmat xazinalari**” - o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Mirzo **Xo‘qandiy** “Gulshani Mirzo”, “Gulshani xayol” nomli darsliklar tuzgan. **Ibrat (Muhammad Sharif Sufizoda Ibrat)** – “**Miftah ul-talim**”, “**Tarjimayi hol**”- savod o‘rgatish bilan birga, dunyo madaniyati va ilm-fanni tushuntiruvchi darsliklar.

Sadriddin Ayniy – “Tahzib us-sibyon” darsligidan tashqari “Yoshlar tarbiyasi” darsligini 1909-yilda chop ettirganligi ma‘lum. U o‘z asarlarida ta‘lim-tarbiyada oilaning muhim o‘rin tutishini ta‘kidlagan. Saidrasul **Aziziy** – “Ustozi avval” alifbe darsligi 3-4-sinf o‘quvchilari uchun bo‘lib, unda avval bolalarga tanish uy, maktab, ko‘cha, uy hayvonlari haqida kichik-kichik matnlar berilgan, ularning hajmi asta-sekin kattalashib, mazmuni murakkablashib borgan, “**Ustodi avval**”, “**Muallimi soniy**”- mustaqil fikrlashga yo‘naltirilgan o‘quv darsliklari.

Abdullaxo‘ja Saidahmadxo‘jayev – “Rahbari soniy” rasmi (21ta rasm bor) darsligini yaratdi. Darslikda hikoyalar oddiydan murakkabga tamoyili asosida o‘quvchilarni ilm olishga bo‘lgan qiziqishini orttiradi, undagi rasmlar esa o‘quvchilarni yanada zukko bo‘lishiga ko‘maklashadi.

Shokirjon Rahimiy - 1918-yilda Abdurauf Fitrat va Qayum Ramazonlar bilan hammualliflikda “Ona tili” darsligini tuzdi. Darslikda o‘quvchilarga ona tilining grammatik tuzilishi, tinish belgilari haqida batafsil tushunchalar bergan.

Aliasqar ibn Bayramali Kalinin -1903-yilda ikkinchi sinf o‘quvchilari uchun “Muallimi soniy” darslik-majmuasini yozgan. U majmuani tuzishda S.M.Gramenitskiyning “Книга для чтения” (1889) darsligiga tayandi.

Shuningdek, jadidlar o‘quv jarayoniga chet el tajribasini joriy qilish uchun ko‘plab darsliklarni tarjima qilganlar. Jumladan, **Behbudiy va Munavvarqori** Rossiya va Turkiya ta‘lim tizimidan ilhomlanib, zamonaviy pedagogika bo‘yicha asarlarni tarjima qilganlar. **Ibrat** arab, fors va rus tillaridan muhim ilmiy adabiyotlarni tarjima qilib, ularni o‘quv dasturiga kiritgan. **Hamza va Avloniy** bolalar uchun mo‘ljallangan adabiy hikoyalar va she‘rlarni tarjima qilishgan. Aliasqar ibn Bayramali Kalinin rus tilini yaxshi bilgani uchun A.S.Pushkin, S.Krilov, L.Tolstoylar ijodiga mansub bolalarning yosh xususiyatlariga mos asarlarni tarjima qildi va darslikka kiritdi. Bu tarjimalar jadidlarning ta‘lim tizimini yangilash yo‘lidagi muhim qadamlari bo‘lgan.

I. Jadidchilik pedagogikasining o‘ziga xos xususiyatlari:

Boshlang‘ich ta‘limda milliylik, ma‘rifatparvarlik, amaliy ta‘limga urg‘u berilgan;

Milliylik – darsliklar mahalliy til va madaniyatga asoslangan bo‘lib, bolalarga o‘z ona tilida ta‘lim olish imkoniyati yaratilgan;

Ma‘rifatparvarlik – jadidlar o‘quv dasturlariga dunyoviy fanlarni (matematika, geografiya, tabiiyot, tarix) kiritgan;

Amaliy ta‘lim – nazariy bilimlarni real hayotiy misollar orqali o‘rgatish tamoyili ilgari surilgan;

Tarbiyaviy ta‘lim – badiiy asarlar orqali tarbiyaga hikoya va qissalar orqali xulosa qilishga chorlagan, shuningdek, tarbiyada oilaning muhim o‘rin tutishini ham ta‘kidlaganlar.

II. Jadidlarning ta'limga oid reformalari va ta'lim tizimiga kiritgan aniq yangiliklari:

Jadidlar ilgari mavjud bo'lgan madrasaviy ta'lim tizimidan farqli ravishda, zamonaviy ta'limni rivojlantirish uchun bir qancha islohotlarni amalga oshirdilar. Ularning asosiy yangiliklari quyidagilardan iborat:

Ta'limning ommaviyligini oshirish. Ilgari faqat boylar va ruhoniylarning farzandlari madrasalarda o'qish imkoniyatiga ega bo'lgan bo'lsa, jadidlar maktablarida har qanday ijtimoiy qatlam vakillari ta'lim olishi mumkin bo'ldi.

Sinf tizimini joriy qilish. An'anaviy madrasalardagi yosh va bilim darajasi bo'yicha ajratilmagan ta'lim o'rniga, sinflarga ajratilgan tizim yo'lga qo'yildi.

Qizlar ta'limi. An'anaviy jamiyatda ayollar ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lmagan. Jadidlar qizlar maktablarini tashkil etib, gender tenglik yo'lida muhim qadam qo'ydilar.

Fanlar bo'yicha taqsimot. Dastlabki maktablarda faqat diniy bilim berish amaliyotidan voz kechilib, matematika, geografiya, tarix, musiqa, tabiiyot kabi dunyoviy fanlar o'quv dasturiga kiritildi.

Ilmiy-pedagogik dasturlar yaratish. O'quv rejalari va dasturlarini ishlab chiqib, ta'lim jarayonini tizimli tashkil etishga harakat qildilar.

Bosma nashr va darsliklar. Yangi ta'lim tizimiga mos darsliklar ishlab chiqildi va bosmaxonalar orqali tarqatildi.

Baholash tizimi. Madrasaviy ta'limda baholash tizimi mavjud bo'lmagan bo'lsa, jadid maktablarida o'quvchilarning yutuqlari imtihon va yozma nazorat ishlari orqali baholangan.

Dars jarayonini amaliyotga yo'naltirish. Nazariy bilim bilan bir qatorda, amaliy mashg'ulotlarga e'tibor qaratganlar.

O'qituvchilar tayyorlash. Malakali pedagog kadrlar yetishtirish uchun o'qituvchilarni tayyorlovchi maxsus kurslar tashkil etildi.

Jamiyatni yangilashga intilish. Ta'limni faqat bilim olish vositasi sifatida emas, balki jamiyatni rivojlantirishning asosiy omili sifatida ko'rganlar.

III. Jadidchilik pedagogikasi va uning zamonaviy ta'lim bilan bog'liqligi.

Jadidlar ta'lim islohotlari orqali jamiyatni o'zgartirish va yangi avlodni ilm-ma'rifat asosida tarbiyalashga intilganlar. Ularning ilgari surgan metod va tamoyillari bugungi ta'lim tizimining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib qolmoqda. Jumladan:

Mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv. Jadidlar yodlashdan ko'ra, o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirishga urg'u berganlar. Hozirgi ta'lim tizimi ham shu tamoyilga asoslangan bo'lib, yodlash emas, mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va ijodiy yondashuvga urg'u berilmoqda.

Interfaol metodlar. Jadid maktablarida o'quvchilar bilan faol muloqot qilish, savol-javob va bahs-munozara usullari qo'llanilgan bo'lsa, bugungi kunda interfaol metodlar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Hozirgi ta'lim tizimida bu metodlar "Aqliy hujum", "Muammoli ta'lim" kabi shakllarda davom etmoqda.

Qizlar ta'limining rivojlanishi. Hozirgi kunda gender tenglik tamoyili asosida ayollar ta'lim olish huquqiga ega bo'lib, hatto ta'lim olishlari uchun imtiyozlar ham belgilangan, bu jadidchilik harakatining muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Fanlarni kengaytirish. Jadidlar tomonidan boshlang‘ich ta‘limga geografiya, tabiiyot, tarix, matematika kabi fanlar kiritilgan bo‘lsa, bugungi ta‘lim dasturlarida ham STEAM, informatika, xorijiy tillar yo‘nalishidagi fanlar o‘qitilmoqda.

Bosma nashrlar va elektron ta‘lim resurslari. Jadidlar bosma darsliklarni ishlab chiqqan bo‘lsa, bugungi ta‘lim jarayonida esa elektron ta‘lim platformalari orqali davom etmoqda.

Yodlash emas, fikrlash. Jadidlarning darsliklari o‘quvchilarni mustaqil tafakkurga undaydi. Bugungi ta‘lim tizimi ham bu yondashuvga asoslanadi.

Darsliklardan foydalanish. Bugungi darsliklar tuzilishida jadidlarning metodlari (matnlarni tahlil qilish, axloqiy tarbiya berish, o‘quvchini qiziqtiruvchi misollar orqali ta‘lim berish) hanuz dolzarb bo‘lib qolmoqda.

IV. Jadidlar tarbiyaviy jihatlariga ham alohida e‘tibor qaratib, yosh avlodni har tomonlama yetuk insonlar sifatida tarbiyalashni maqsad qilganlar.

Jadidlar ta‘lim islohotlarida nafaqat ilmiy bilim berishga, balki tarbiyaviy ahamiyatiga ham katta e‘tibor qaratgan. Ular o‘quvchilarni faqat bilimli emas, balki axloqli, vatanparvar, mehnatkash va halol insonlar sifatida tarbiyalashga intildilar.

Ilm va axloq uyg‘unligi. Bu borada **tarbiyaviy darsliklar yaratilgan bo‘lib**, ta‘lim faqatgina bilim berish emas, balki insonning axloqiy barkamolligini shakllantirish vositasi sifatida qaralgan. Masalan, Abdulla Avloniy o‘zining “*Turkiy Guliston yoxud axloq*” asarida ilm olish bilan birga odob-axloq qoidalarini ham o‘rganish zarurligini ta’kidlagan. Munavvarqori, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi jadidlar tomonidan yaratilgan darsliklarda axloqiy tarbiya asosiy o‘rinni egallagan. “*O‘qish kitobi*”, “*Qiroat kitobi*” kabi asarlarda ezgulik, halollik, bilimga intilish kabi fazilatlar tarannum etilgan. Hozirgi maktab dasturlarida ham axloqiy tarbiya masalalariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bunga “Tarbiya” fani yaqqol misol.

Vatanparvarlik va milliy g‘ururni shakllantirish. Jadid maktablarida tarix va adabiyot fanlariga katta ahamiyat berilgan. Bu orqali o‘quvchilar milliy merosni hurmat qilish, vatan va xalq taqdiriga befarq bo‘lmaslik ruhida tarbiyalangan. Bugungi maktab darsliklarida ham milliy g‘ururni shakllantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. Bu bevosita jadidchilik ta‘lim tamoyillarining davomidir.

Mehnatsevarlik va halollik. Ustozlar o‘quvchilarga halol mehnat qilish, o‘z kuchi bilan muvaffaqiyatga erishish kerakligini uqtirganlar. Maktablarda amaliy mashg‘ulotlarga e‘tibor berilishi ham bunga xizmat qilgan.

Oila va jamiyatning ahamiyati. Sadriddin Ayniy ta‘lim-tarbiyada oila muhim o‘rin tutishini ta’kidlagan. Farzand tarbiyasi jamiyat va millat kelajagi uchun muhim bo‘lib, har bir ota-ona buni chuqur his qilishi va farzandining har tomonlama komil inson bo‘lib yetishishi uchun e‘tibor qaratishi kerak.

Milliy va diniy qadriyatlarga asoslangan ta‘lim tizimi. Xoja Muin Xo‘qandiy, Is‘hoqxon Ibrat va Saidaziz Saidiy kabi jadidlar nafaqat ilmiy, balki diniy-ma‘naviy tarbiya masalalariga ham e‘tibor qaratganlar. O‘z darsliklarida hadislardan, maqollardan foydalanib, yoshlarni ezgulik va odobga yo‘naltirgan bo‘lsa, bugungi kunda maktablarda sinfdan tashqari o‘qish, to‘garak mashg‘ulotlarida, tarbiyaviy soatlarda va dunyo dinlari tarixi fanida o‘quvchilarga axloqiy va ma‘naviy bilim beriladi.

Bosma adabiyot va tarbiya. Jadidlar bolalar uchun maxsus axloqiy-tarbiyaviy hikoyalar, maqolalar va badiiy asarlar tarjima qilib, ularni kitobxonlik orqali tarbiyalashga harakat

qilganlar. Bugungi kunda axloqiy-tarbiyaviy badiiy asarlar bilan birga elektron kitoblar, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari, TV kanallarda tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatuvlar, ijtimoiy roliklar orqali yoshlarga milliy tarbiya, urf-odatlarimiz, kattalarga hurmat, vatanni sevish kabi axloqiy tarbiya usullari keng qo'llanadi.

Jadidlarning ta'limga oid reformalari va ta'lim orqali jamiyatni yangilash, millatni ma'rifatli va axloqli qilishga intilganlar. Ularning ta'limga oid islohotlari, **jadidchilik merosining bugungi ta'lim va tarbiya jarayonidagi o'rni**, jadidlar ilgari surgan tarbiyaviy tamoyillar hanuzgacha dolzarb hisoblanadi. Jadidlar ta'lim tizimiga nafaqat ilmiy yangiliklar, balki tarbiyaviy qadriyatlarni ham olib kirdilar. Ular yosh avlodni vatanparvar, halol, bilimli va mustaqil fikrlovchi insonlar sifatida tarbiyalashga harakat qildilar. Bugungi ta'lim islohotlari jadidchilik merosini davom ettirib, ularning ilgari surgan tamoyillarini zamonaviy ta'lim jarayonida aks ettirmoqda.

Jadidlar o'z zamonasining ilg'or ziyolilari bo'lib, ular milliy taraqqiyot, ta'lim islohoti va madaniy yuksalish yo'lida xizmat qilganlar. Ularning fidoiyligi va ma'rifatparvarligi bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. Ular yaratgan ilmiy va ma'rifiy meros milliy uyg'onish yo'lida muhim o'ringa ega bo'lib, zamonaviy ta'lim islohotlari uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nazarov. O'zbek falsafasi. –T., 2003.
2. Qosimov. Milliy uyg'onish: Jasorat, ma'rifat, fidoiylilik. –T., Ma'naviyat, 2002.
3. Sh.G'affarov. Istibdod davrida Turkistondagi ta'lim tizimi. – Samarqand.: SamDU nashr, 200.
4. Tog'aev. va boshqalar. Darsda jadidchilik va uning mohiyatini o'rganish.// “Xalq ta'limi”, 1993, 1-son.
5. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. –T.: Universitet, 1999.
6. Xo'jayev. Tanlangan asarlar: uch tomlik. –T.: Fan, 1976. 1-tom.

ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALALARIGA OID QARASHLAR

Olimova Zulfiyaxon Ibrohimjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Avloniy tomonidan yaratilgan asarlarda ta'lim va tarbiya masalalariga oid qarashlar va ularning yosh avlod tarbiyasi uchun ta'siri haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, Abdulla Avloniyning tarbiyaviy faoliyati, asarlaridan yoshlarning yuksak axloqiy fazilatlarini shakllantirishda foydalanish masalalari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, Mergancha, Saidrasul Aziziy, “Birinch muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Maktab gulistoni”, axloq, Miravlon, fikr tarbiyasi, O'qchi, Mulla Umar Oxund, Shayxontohur.

Аннотация. В статье подробно изложены взгляды на проблемы образования и воспитания в произведениях Абдуллы Авлони и их влияние на воспитание подрастающего поколения. Также описывается просветительская деятельность Абдуллы Авлони и использование его произведений в формировании высоких нравственных качеств молодежи.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, Арчер, Саидрасул Азизи, «Первый учитель», «Второй учитель», «Турецкий розовый сад или нравственность», «Школьный розовый сад», нравственность, Миравлон, интеллектуальное образование, Арчер, Мулла Умар Ахунд, Шайхонтохур.

Annotation. This article provides detailed information about the views on education and upbringing issues in the works created by Abdulla Avloni and their impact on the upbringing of the younger generation. Also, the educational activities of Abdulla Avloni and the issues of using his works in the formation of high moral qualities of young people are described.

Keywords: Abdulla Avloni, Mergancha, Saidrasul Aziziy, “First teacher”, “Second teacher”, “Turkish rose or morality”, “School rose”, morality, Miravlon, education of thought, Oqchi, Mulla Umar Akhund, Shaykhontohur.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlarida O'rta Osiyoda ta'lim, madaniyat, ma'rifat va maorifni yuksaltirishda yirik olim, adib va fan arboblarning hissasi beqiyosdir. Ana shunday insonlardan biri jadidchilik harakatining mashhur namoyondasi Abdulla Avloniydir. U 1878-yil 12-iyulda Toshkentning Mergancha mahallasida tavallud topgan. Otasi Miravlon mayda hunarmandchilik hisobangan to'quvchilik bilan bilan shug'ullangan. Onasi Fotima ismli ayol bo'lgan. Abdulla 7 yoshdan boshlab O'qchidagi eski maktabda Akramxon domlada savod chiqardi. 1890-yilda shu yerdagi madrasaga o'tadi. Keyin esa Shayxontohurdagi Abdumalikboy madrasasida Mulla Umar Oxundda tahsil oladi. Abdulla avloniy bir qancha asarlar yaratgan. Uning asarlarida ta'lim – tarbiya masalalari muhim o'rin egallagan. Bunday asarlar yosh avlodni har taraflama barkamol va yetuk shaxs sifatida tarbiyalanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Yosh avlodning tarbiya masalalari XX asr boshida haqiqatdan ham favqulodda ahamiyat kasb etdi. Bu boradagi eng muhim ishlardan biri turli xil asarlar va darsliklar yaratish edi. “Yangi maktablar uchun tuzilgan alifbelar ro'yxati tuziladigan bo'lsa, boshida, shubhasiz, Saidrasul Aziziyning “Ustozi avval”i bilan Munavvarqorining “Adibi avval”i turadi. Avloniyning “Birinch muallim”i ham o'zining ma'lum o'rniga ega. “Birinch muallim” 1917-yilga qadar 4

marta nashr etilgan. “Ikkinchi muallim” yuqoridagi kitobning bevosita davomi, “Alifbodan so‘ng o‘qutmak uchun” yozilgan, “axloqiy hikoyalar, adabiy she‘rlar ila ziynatlangan”. Kitob dastlab 1912-yilda Toshkentda G‘ulom Hasan Orifjonov litografiyasida nashr etilgan”.²³ Uning “Birinchii muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Maktab gulistoni” kabi asarlari ilk savod chiqarishda, bilim va tushunchalarni o‘quvchilar ongiga sodda va tushunarli tarzda yetkazishi alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Shularni inobatga olgan holda adibning asarlarini o‘qib chiqish va unda ilk darslikka xos bo‘lgan tuzilmani, g‘oyaviy to‘liqlikni, kitoblaridagi o‘ziga xos xususiyatlarni o‘rganib chiqishimiz zarur.

Abdulla Avloniyning ta‘lim va tarbiyaviy jihatdan eng mashhur asari “Turkiy guliston yoxud axloq” asari hisoblanadi. Avloniyning azkur asari 1913-yilda bosilib chiqqan. 1917-yilda esa ikkinchi marotaba nashr qilingan. O‘sha davrda usbu kitob maktablarning yuqori sinfda tahsil oluvchi o‘quvchilariga darsik sifatida yaratilgan. Ammo asrimiz boshidagi o‘zbek jadid ma‘rifatchiligidan noyob hodisalaridan biri bo‘lgan mazkur asarning ahamiyati faqatgina maktab doirasi bilan cheklanib qolmaydi. U adabiyot va axloq havaskorlari uchun ham qo‘llanma sifatida xizmat qildi. Mazkur asarda insonlarni “yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilm” – axloq haqida fikrlar yuritiladi. “Axloq bu – xulqlar majmui. Xulq esa ezgulik yoxud razillikning muayyan bir insonda namoyon bo‘lishi shakli. Binobarin, har bir xulq ezgulik va oliyanoblikning yoki razillik va hudbinlikning timsoli. Shu jihatdan u kishida o‘z – o‘zidan paydo bo‘lmaydi. Ularning shakllanishi uchun ma‘lum bir sharoit, tarbiya kerak. Kishilar tug‘ilishdan yomon bo‘lib tug‘ilmaydilar. Ularni muayyan sharoit yomon qiladi. Demak, hamm narsa tarbiyaga bog‘liq. Tarbiya “yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” degan so‘zlari ham e‘tiborga molikdir”.²⁴ Insonda tarbiya tug‘igan kundan boshlanadi va to umrining oxiriga qadar davom etadi. U ikki bosqichdan – uy va maktab tarbiyasidan tashkil topgan. Avloniy tarbiyaning g‘oyasini keng tarxda tushunadi. Uni faqat birgina axloq bilan chegaralab qo‘ymaydi. “Sog‘ tanda sog‘ aql” degan hikmatning bejiz emasligini juda ham yaxshi biladi. Gapni, birinchi navbatda, bolaning sog‘ligi haqida qayg‘urish lozim ekanligidan boshlaydi. Badanning salomat, quvvatli bo‘lmog‘i insonga eng kerakli narsadir. Chunki o‘qimoq, o‘rganmoq va orgatmoq uchun insonga kuchli va sog‘lom jasad kerakdir.

Bolalarning fikrlash qobiliyatini hosil qilish, fikr tarbiyasi – benihoya zarur hamda muqaddas bir vazifadir. Binobarin u muallimlarning diqqatlariga suyalgan va vijdonlariga yuklangan bo‘lib, ularning yordam va ko‘magiga so‘ng daraja muhtoj. Negaki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimga juda ko‘p jihatdan bog‘liqdir. Bolalarning fikrlashi tarbiyachining o‘zini fikrlash hamda intilish doirasi, saviyasi bilan ham aloqador. Bu xususda adibning keskin mulohazalari mavjud. Abdulla Avloniyning vijdon haqidagi fikr-mulohazalari ham diqqatga sazovordir. Uning fikricha, vijdon – aql va tafakkur mezoni. Umuman olganda, bunday yondashish vijdonning ahamiyatini va mohiyatini to‘g‘ri tushunishga yorda beradi. Lekin unda biroz aniqlik yetishmaydi xolos. Vijdon tarozisining ‘aql va hikmatga muvofiq’ ishlarga muhabbat qo‘ydirib, “qabohat va yoon” ishlardan nafratlanishi aslini olib qaraganda to‘g‘ri tushuntirish bo‘ladi. Biroq, uning to‘g‘rilik darajasi yaxshi yoki yomon deb nomlanadigan muayyan bir hosisaga nisbatan qo‘llanilgandagina aniqlashadi. Har qaysi davrda bo‘lmasin vatan tuyg‘usi insonlar uchun eng insoniy, eng mo‘tabar tuyg‘ulardan biri bo‘lib kelgan. Vatanni shunchaki sevish mumkin bo‘lmagan. Uning dardi bilan yashamoq, uning baxtidan quvonmoq, u bilan faxrlanmoq kerak. Vatan – onamizday muqaddas, uni e‘zozlash, uning shodlik va

²³ Olim Oltinbek. Jadidlar. Abdulla Avloniy [Matn] risola. Toshkent, -2022

²⁴ <https://arxiv.uz> sayti

quvonchiga sherik bo‘lish, g‘am-hasratini baham ko‘rish farzandning burchi hisoblanadi. Avloniy vatan va uning oldidagi burchni shu tarzda tushunadi. Farzandlar ham ikki xil toifada bo‘ladi. Onaning baxtiga sherik bo‘lib, baxtsizligida esa yolg‘zi o‘zini tashlab ketguvchi farzandlar ham afsuski oramizda yo‘q emas. Vatanning ham go‘zal tabiatini, bog‘ – rog‘larini xush ko‘radigan insonlar, ammo tashvish va g‘am-anduhlarini o‘ylamaydigan farzandlari ham yo‘q emas. Vatanni u qanday bo‘lishidan qat’i nazar sevish kerak. Avloniy insonlarning xulqi umuman gapirib qo‘ya qolmay, unga konkret yondashishga harakat qiladi. Adibning diqqat markazida har doim umuminsoniylik mezonini turadi. Mazkur mezon islomiy axloqqa suyanadi hamda u kishilarni shu paytgacha ota-bobolarimiz tarbiyasiga xizmat qilib kelgan turmush qonun va qoidalari bilan bevosita bog‘laydi. “Turkiy guliston yoxud axloq” asarining “Yomon xulqlar” deb nomlangan bo‘limi mavjud. Unda kishilarga xos bo‘lgan 18 ta qusur haqida so‘z yuritiladi. Bularning hammasini bitta joyga jamlaydigan bo‘lsak, aossan bir narsaga – jaholatga kelib bog‘lanadi. Muallif nazdida ularning ba’zi bir aksariyati uchun xos bo‘lgan xususiyat johillikdir. Shu boisdan ham adib tanqid ti’g‘ini asosan jaholatga qaratadi. Uni insoniyat uchun eng katta illat deb biladi. “G‘azab, shaqovat, buzuqlik – safohat, hamoqat, yalqovlik – atolat, xasislik – xasosat, tanparvarlik – rahovat, takabburlik – anoniyyat, chaqimchilik – namimat, g‘iybat, qo‘rqoqlik – jibonat, hasad, yolg‘onchilik – kizb, nifoq tam’a kabilar ko‘pincha shundan kelib chiqadi”.²⁵

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Abdulla Avloniy jamiyatdagi ta’lim va tarbiya masalalariga alohida ahamiyat bergan shaxs hisoblanadi. U farzand tarbiyasi shaxsiy masala emas, balki bu davlat va jamiyat ahamiyatiga molik bo‘lgan buyuk ijtimoiy faoliyat hisoblanadi. Umuman olib qaraydigan bo‘lsak, farzandlar ham turlicha bo‘ladi. Ularni kichik yoshlardan boshlab tarbiya qilish va uni komil inson sifatida tarbiyalash bugungi kunimizda ham juda muhim ihslardan biri hisonlanadi. Avloniy asarlari orqali shu kabi masalaning asosiy jihatlariga e’tibor berishni o‘rganishimiz mumkin bo‘ladi. Bu kabi asarlar bugungi zaonaviy dunyoning jamiyatiga ham juda zarur manbalar bo‘lib xizmat qilish bejizga emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Olim Oltinbek. Jadidlar. Abdulla Avloniy [Matn] risola. Toshkent, 2022-yil.
2. Abdulla Avloniy. “Turkiy guliston yoxud axloq”. Toshkent, 1992-yil.
3. Qosimov B. Abdulla Avloniy. Toshkent. 1979-yil.
4. Abdulla Avloniy. “Tanlangan asarlar”. 2 jildlik. Ma’naviyat, 1998-yil.
5. Barakayev R. O‘zbek bolalar adabiyoti va Abdulla Avloniy ijodi. Toshkent, 2004-yil.
6. Said Ziyoy. Tanlangan asarlar. Toshkent; G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1974-yil.
7. <https://arxiv.uz> sayti.
8. <https://wikipedia.org> sayti.

²⁵ Olim Oltinbek. Jadidlar. Abdulla Avloniy [Matn] risola. Toshkent, -2022

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TARBIYAGA OID QARASHLARI

Namozova Madina Toyir qizi

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
2- bosqich doktoranti

Annotatsiya. mazkur maqolada dunyo miqyosida mashhur bo'lgan mutafakkirlarning tarbiya va ta'lim tizimiga oid qarashlari tahlil qilinadi. Tarbiya – insonning ma'naviy va jismoniy rivojlanishiga xizmat qiluvchi, uning hayotga bo'lgan munosabatini shakllantiradigan jarayon sifatida ko'riladi. Har bir mutafakkirning tarbiya haqidagi qarashlari ularning falsafiy qarashlari, jamiyatga bo'lgan munosabati, shuningdek, inson tabiati haqidagi tasavvurlari bilan chambarchas bog'liqdir. Maqolada Sharq mutafakkirlarining tarbiya sohasidagi fikrlari keltirib o'tilgan. Ayniqsa, Ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Imom Buxoriy kabi mutafakkirlarning ta'lim-tarbiya tizimiga doir qarashlari yoritiladi. Ularning pedagogik merosi nafaqat o'z zamonida, balki hozirgi kunda ham keng qo'llanilmoqda. Maqolada mutafakkirlarning tarbiya haqidagi fikrlari, ularning o'ziga xosliklari va bugungi kunda tarbiyaga qo'llaniladigan metodikalar haqida muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Tarbiya, mutafakkirlar, pedagogika, ta'lim tizimi, Ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Imom al-Buxoriy, pedagogik meros, falsafiy qarashlar.

Аннотация. В статье анализируются взгляды всемирно известных мыслителей на систему воспитания и образования. Образование рассматривается как процесс, способствующий духовному и физическому развитию человека и формирующий его отношение к жизни. Взгляды каждого мыслителя на образование тесно связаны с его философскими взглядами, его отношением к обществу и его восприятием человеческой природы. В статье представлены взгляды мыслителей Востока в области образования. В частности, будут освещены взгляды таких мыслителей, как Ибн Сина, Аль-Фараби и Имам Бухари, на систему образования. Их педагогическое наследие широко используется не только в свое время, но и сегодня. В статье рассматриваются взгляды мыслителей на образование, их уникальные особенности, а также методологии, используемые в образовании сегодня.

Ключевые слова: Образование, мыслители, педагогика, система образования, Ибн Сина, Абу Наср Фараби, Имам аль-Бухари, педагогическое наследие, философские взгляды.

Abstract. This article analyzes the views of world-famous thinkers on the system of upbringing and education. Upbringing is considered as a process that serves the spiritual and physical development of a person, shaping his attitude to life. The views of each thinker on upbringing are closely related to their philosophical views, attitude to society, as well as their ideas about human nature. The article presents the views of Eastern thinkers on upbringing. In particular, the views of thinkers such as Ibn Sina, Abu Nasr Farabi, and Imam Bukhari on the system of upbringing are highlighted. Their pedagogical heritage is widely used not only in their time, but also today. The article discusses the thoughts of thinkers on upbringing, their specific features, and the methods used in upbringing today.

Keywords: Education, thinkers, pedagogy, education system, Ibn Sina, Abu Nasr Farabiy, Imam al-Bukhari, pedagogical heritage, philosophical views.

Tarbiya - insoniyat tarixining barcha davrlarida muhim o'ringa ega bo'lgan jarayon. Mutaqakkirlar har doim tarbiya jarayonining mohiyatini, uning maqsadlari va usullarini tadqiq etib kelganlar. Tarbiya masalalari haqidagi fikrlar zamonaviy jamiyatning ta'lim tizimiga ta'sir qilishi va o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Shunday ekan, mutafakkirlarning tarbiya haqidagi qarashlarini o'rganish zarurati bugungi kunda yanada dolzarblashgan. Mutaqakkirlarning aksariyati tarbiyaning axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qilishi kerakligini ta'kidlashadi. Tarbiya nafaqat ilm olish, balki insonning ruhiy, ma'naviy holatini shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi.

Shunday mutafakkirlarimizdan biri Ibn Sino, o'zining falsafiy qarashlarida insonni nafaqat ilm, balki ma'naviy tarbiya orqali to'liq rivojlanishi zarurligini ta'kidlagan. Uning ta'lim tizimi nafaqat ilm olishni, balki axloqiy fazilatlarini rivojlantirishni ham nazarda tutgan. Ibn Sino insonning o'z-o'zini tarbiyalashining muhimligini, uning nafsini boshqarish uchun tarbiya zarurligini ko'rsatgan va yana o'zining ta'lim va tarbiya haqidagi fikrlarida insonni ma'naviy rivojlantirishni ilm olish bilan birlashtirgan. U "Nafsni tarbiyalash" g'oyasini ilgari surgan, ya'ni insonning ruhiy holatini va axloqiy fazilatlarini shakllantirish orqali uning to'liq rivojlanishiga erishish mumkinligini ta'kidlagan. Ibn Sino, ta'limning nafaqat ilmiy bilimlar, balki axloqiy va ma'naviy tarbiya jarayonlari orqali amalga oshirilishini muhim deb bilgan. Ibn Sino tarbiyani insonning ichki dunyosini shakllantirish, uning ma'naviy o'sishiga yordam berish va hayotdagi muvozanatni saqlash sifatida ko'rgan. Ibn Sinoning tarbiyaning axloqiy jihatlari haqidagi qarashlari ayniqsa muhimdir. U, insonning ahloqiy holatini tarbiya orqali shakllantirishga katta e'tibor berib, axloqiy tuyg'ularni rivojlantirish va ular asosida to'g'ri qarorlar qabul qilishni ta'kidlagan. Axloqiy qadriyatlar, uning fikriga ko'ra, insonning aqliy va ruhiy holatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ruhiy tarbiyaga ham katta e'tibor qaratgan. U ruhni jismoniy va aqliy holatlardan mustaqil, yuqori darajadagi bir mavjudot sifatida ko'rgan. Ruhning tarbiyasi insonning ma'naviy o'sishiga yordam beradi. Ibn Sinoning fikricha, ruhiy tozalikka erishish uchun inson axloqiy qoidalarga rioya etishi, o'z xulq-atvorini to'g'rilashi zarurdir. Bu jarayon esa uzoq va murakkab bo'lishi mumkin. Shuni ham aytish joizki, Ibn Sinoning fikricha, ta'lim va tarbiya o'rtasida mustahkam aloqalar mavjud. Ta'lim nafaqat bilim berish, balki insonning ruhiy, axloqiy va aqliy rivojlanishiga xizmat qiladi. Tarbiya esa bu ta'limni to'g'ri yo'lga solish, uni hayotga tatbiq etish va insonni mukammallashtirishga xizmat qiladi. Ibn Sinoning fikriga ko'ra, ta'lim va tarbiya birgalikda insonning mukammallikka erishishiga yordam beradi. Ibn Sinoning qarashlariga ko'ra, jamiyatning rivojlanishi ham tarbiya orqali amalga oshiriladi. U, insonlarning o'zaro aloqalari va jamiyatda o'z o'rnini topishining muhimligini ta'kidlagan. Tarbiya insonni nafaqat o'zining ichki dunyosini, balki jamiyatga nisbatan mas'uliyatini tushunishga ham yo'naltiradi. U, har bir insonning jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun axloqiy tarbiyani o'zida mujassamlashtirishi zarur deb bilgan.

Ibn Sinoning tarbiyaga oid qarashlari insonning barcha jihatlarini, jumladan, aqliy, jismoniy, ruhiy va axloqiy rivojlanishini birlashtirgan holda ko'rib chiqiladi. Uning fikriga ko'ra, tarbiya orqali inson nafaqat bilimga, balki yuqori axloqiy qadriyatlar va jamiyatga nisbatan mas'uliyatga ega bo'lishi kerak. Bu g'oyalar bugungi kunda ham tarbiya tizimida muhim o'rin tutadi.

Yana bir mutafakkirimiz Abu Nasr Farobiy o'z asarlarida axloqni muhim tamoyil sifatida ko'rsatganlar va "tarbiya jarayonini jamiyatni yaxshilash, ahloqiy fazilatlarini tarbiyalash orqali amalga oshirish kerak" deb hisoblaganlar. Uning fikriga ko'ra, insonning haqiqiy baxtga erishishi uchun adolatli jamiyatda yashash kerak. Abu Nasr Farobiy ta'limni nafaqat ilmiy bilish, balki axloqiy ma'naviy tarbiya bilan birga olib borish lozimligini ta'kidlagan. Abu Nasr Farobiy, jamiyatni yaxshilashning asosi sifatida ta'limni ko'rgan. U "madaniyatli shahar" tushunchasini

ishlab chiqqan va o'zining pedagogik qarashlarida, ta'limning asosiy vazifasi axloqiy fazilatlarini rivojlantirish va adolatli jamiyatni shakllantirish ekanligini ta'kidlagan. Abu Nasr Farobiyning ta'lim tizimida ma'naviy tarbiya, axloqiy me'yorlar va bilim olishning birligi o'rganish jarayonining muhim jihatlari hisoblanadi. Abu Nasr Farobiyning eng asosiy fikrlaridan biri – insonning maqsadi, uning baxtiga erishishi, adolatli jamiyatda yashashi va mukammallikka intilishidir. U, insonning eng oliy maqsadi – aqli va baxtli bo'lishini ta'kidlagan. Bu baxtga erishishning yo'li esa to'g'ri tarbiyadan o'tadi. Abu Nasr Farobiy, insonning tarbiyasini, uning ruhiy, aqliy va axloqiy rivojlanishiga yo'naltirgan. U insonning ruhini shakllantirish uchun axloqiy falsafalarni, odob-axloqni, haqiqatni va adolatni o'rgatishni muhim deb bilgan. Shu bilan birgalikda, tarbiyaning muhim bir qismi sifatida axloqiy tarbiyani ko'rgan. U, insonning axloqini shakllantirish uchun ilm va ta'lim berishning muhimligini aytgan. Axloqiy to'g'rilik, jamiyatda tinchlik va adolatni ta'minlash uchun zarur deb hisoblagan. Shuningdek, u axloqning nafaqat tashqi ko'rinishini, balki uning ichki mohiyatini ham o'rganishni talab qilgan. Abu Nasr Farobiy, axloqni, insonni yuqori darajaga olib chiqadigan bir vosita sifatida ko'rgan. Insonning axloqi ijtimoiy hayotdagi munosabatlar va jamiyatdagi boshqaruv tizimini shakllantiradi. Shu bilan birga, tarbiyalash jarayonida axloqiy qadriyatlarning asosiy o'rin tutishini ta'kidlagan.

Abu Nasr Farobiy, ilmning tarbiyadagi o'rni haqida ham ko'plab fikrlarni ilgari surgan. U, tarbiya jarayonida ilmiy bilimlarning shakllanishi va o'zlashtirilishi jamiyatning axloqiy va ma'naviy rivojlanishiga olib kelishini ta'kidlagan. Ilm nafaqat aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun, balki insonning ijtimoiy mas'uliyatini va ahloqiy idrokini shakllantirish uchun ham muhim ahamiyatga ega deb bilgan. Abu Nasr Farobiy, faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham tarbiya haqida o'zining yuksak fikrlarini qo'llagan. Uning ilmiy va axloqiy sohalardagi ishlari ko'plab o'quvchilarni o'zining to'g'ri yo'lga yo'naltirishga xizmat qilgan.

- Tarbiya bo'yicha o'qituvchilar va rahbarlar: Abu Nasr Farobiy o'qituvchilarning va rahbarlarning tarbiya jarayonidagi roli haqida o'z fikrlarini bayon qilgan. U, o'qituvchilarni bilimdon, axloqli, samimiy va sabrli bo'lishga chaqirgan. Rahbarlar va o'qituvchilar nafaqat bilimni, balki to'g'ri axloq va qadriyatlarni ham o'rgatishlari zarur bo'lgan.

- Jamiyatda tarbiya: Abu Nasr Farobiy, jamiyatni tartibga solishda ham tarbiya muhim o'rin tutishini ta'kidlagan. Insonlarni jamiyatda to'g'ri yashashga, ahloqiy qadriyatlarni hurmat qilishga va boshqalarga yordam berishga chaqirgan.

Abu Nasr Farobiy, o'zining falsafiy va axloqiy ishlarida tarbiya, axloq, ilm va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlab, insonni yuqori maqsadlarga yo'naltirish uchun to'g'ri ilm va tarbiyaga katta e'tibor bergan. U, jamiyatni to'g'ri shakllantirish va insonning baxtiga erishishi uchun axloqiy va aqliy rivojlanishni zarur deb bilgan. Uning fikrlari bugungi kunda ham inson tarbiyasi va axloqiy qadriyatlarning ahamiyatini tushunishda beqiyos ahamiyatga ega.

Shu bilan birgalikda, Imom al-Buxoriy — islom olamida juda hurmatli va e'tiborli bir olim bo'lib, u asosan "Sahih al-Buxori" hadis to'plami bilan mashhurdir. Bu to'plam islomiy ilmlar orasida eng ishonchli va o'rganishga arzigulik asarlardan biri sifatida tan olingan. Uning tarbiya haqida o'ylagan va hayotida amalda qo'llagan hikmatli so'zlari va ishlari jamiyatimiz uchun katta ahamiyatga ega. Imom al-Buxoriy o'zining ilmiy faoliyatida nafaqat diniy ilmlarni, balki insoniy tarbiya, axloq va ma'naviyatni ham o'zining e'tibor markaziga olgan. U insonni to'g'ri tarbiyalashda quyidagi asosiy g'oyalarni ilgari surgan:

- ✓ Yaxshi niyat va samimiyat - Imom al-Buxoriy, har bir ishni, ayniqsa tarbiya sohasida, yaxshi niyat va samimiyat bilan bajarishni ta'kidlagan. Hadislarida ham, niyatning ahamiyati haqida gapirgan. U, har qanday amal yoki ishda niyat muhimligini aytib, insonni

harakatlariga shariatga muvofiq yo'naltirish zarurligini bildirgan. Tarbiya jarayonida ham, o'qituvchi va tarbiyachining samimiyati va niyati ta'limning samarali bo'lishini ta'minlaydi.

✓ Qattiqqo'llik bilan emas, balki mehr-shafqat bilan tarbiya berish - odamlarni tarbiyalashda qattiqqo'llik va zo'ravonlikka qarshi bo'lgan. U, o'quvchilarga hurmat va mehr bilan yondoshuvni afzal bilgan. Unga ko'ra, insonni to'g'ri yo'lga solish, ularni qattiq jazolash yoki shafqatsiz muomala qilish orqali emas, balki mehr-muhabbat, sabr-toqat va tushunish orqali amalga oshiriladi.

✓ Ilm va tarbiya bir-biriga bog'liqdir - Imom al-Buxoriyning fikricha, ilm tarbiya jarayonining ajralmas qismidir. Ilm faqat ma'lumot berishdan iborat emas, balki insonni to'g'ri yo'ldan boshqarish, uning axloqini shakllantirish, ma'naviy dunyosini rivojlantirishga ham qaratilgan bo'lishi kerak. U, ilmni faqat miyyada saqlanadigan ma'lumot sifatida emas, balki amalda qo'llaniladigan hayotiy qoidalar sifatida tushungan. Tarbiyachi, ilm va axloqni o'zaro uyg'unlashtirgan holda tarbiya berishi kerak.

✓ Ota-onalar va o'qituvchilarning roli - Imom al-Buxoriy ota-onalar va o'qituvchilarning tarbiya sohasidagi mas'uliyatini ham yuksak qadrlagan. U, o'qituvchi va tarbiyachining insonning tarbiyasi uchun ko'rsatayotgan namunasi va amali uning shaxsiyatiga katta ta'sir o'tkazishini ta'kidlagan. Tarbiya nafaqat so'zlar bilan, balki o'zingizning amaliy harakatlaringiz orqali beriladi. Ota-onalar va o'qituvchilar o'zlarini yaxshi namunalar sifatida ko'rsatishlari lozim.

✓ Axloq va sabr-toqat - tarbiya jarayonida sabr-toqatning o'rni juda katta. Imom al-Buxoriy, tarbiya berishda sabr qilish, qiyinchiliklarga bardosh berish va doimo pozitiv yondoshuvni saqlash zarurligini tushuntirgan. U, insonlar o'rtasidagi ijtimoiy muammolarni hal qilishda ham sabr-toqatni, adolatni va rahm-shafqatni ta'kidlagan.

Imom al-Buxoriyning tarbiya haqidagi hikmatlari nafaqat so'zlar bilan cheklanib qolgan, balki uning hayoti va amaliy ishlarida ham yaqqol namoyon bo'lgan. U ilm olish va tarbiya berish jarayonida quyidagi amallarni amalga oshirgan:

- Ilmga bo'lgan hurmat: Imom al-Buxoriy o'zining ilmiy faoliyatida qat'iyatli va tajribali bo'lgan. U, hadislarga nisbatan juda ehtiyotkorlik bilan yondoshgan, faqat ishonchli va haqiqiy hadislarni jamlagan. Bu esa uning ilmga bo'lgan hurmatini va ishonchlilikni namoyon etadi.

- Kuchli axloqiy qadriyatlar: U o'zining doimiy amaliyoti bilan insonlarning yaxshi axloqqa ega bo'lishini targ'ib qilgan. Shaxsiy hayotida ham axloqiy masalalarga katta e'tibor bergan.

- O'quvchilarga rahm-shafqat bilan yondoshuv: Imom al-Buxoriy o'zining o'quvchilariga nisbatan doimiy mehr-muhabbat va sabr bilan yondoshgan, ular bilan muomala qilishda odobni yuqori tutgan.

Imom al-Buxoriy tarbiyaga alohida e'tibor qaratgan va haqiqiy ta'lim va tarbiya faqat diniy qadriyatlarga asoslangan bo'lishi kerak, shunda insonning ruhiy va axloqiy holati yaxshi tomonga o'zgaradi degan fikr yuritgan. Buxoriy hadislarida ta'lim va tarbiya jarayonining axloqiy jihatlarini ko'rsatgan.

Xulosa qilib aytganda, mutafakkirlarning tarbiya haqidagi qarashlari har doim o'zgarib turgan jamiyatni yaxshilashga, insonni ma'naviy, axloqiy va jismoniy rivojlantirishga qaratilgan. Tarbiyaga oid mutafakkirlarning qarashlari insonning ma'naviy, axloqiy, jismoniy rivojlanishiga doir tushunchalar bilan chambarchas bog'liqdir. Ibn Sino, Al-Farobiy, Imom al-Buxoriy kabi

mutafakkirlar tarbiya jarayonining asosiy maqsadi sifatida insonni nafaqat ilmiy bilimlar bilan, balki axloqiy va ma'naviy fazilatlarni rivojlantirish orqali to'liq rivojlantirishni ko'rganlar. Ularning pedagogik qarashlari, tarbiya jarayonining bugungi kunda ham dolzarbligini ta'minlaydi va mutafakkirlarning fikrlarini o'rganish orqali biz bugungi kunda ta'lim va tarbiya sohasida qanday yondoshuvlar mavjudligini va ular qanday qilib jamiyatda yaxshilanishlarga olib kelishi mumkinligini tushunamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. R.G.Safarova, N.R.Masharipova, N.Ch.Rustamov (2025). Milliy tarbiyamiz xazinasidan durdonalar. “Science and innovation” nashriyoti, Toshkent – 2025.
2. Abu Nasr Farobiy. “Fozil odamlar shahri”. – Toshkent: “O‘zbekiston milliyensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2004.
3. Uvatov U. Hadis ilmining sultoni. – Samarqand: Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2009.
4. O‘rta asr sharq allomalari ensiklopediyasi. – Samarqand: Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2016.

TURKISTONDA JADIDCHILIK HARAKATI HAMDA ULARNING FAOLIYATI

Fozilov Mirashraf Azamatovich

Buxoro Davlat universiteti Tarix va yuridik fakulteti
Siyosatshunoslik yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. ushbu maqolada Turkistondagi jadidchilik harakatining vujudga kelishi va uning namoyondalari, ularning faoliyati tadqiq etilgan. Jadidlarning Turkiston hayotiga ta'siri, Turkistondagi yangi usul maktablarining tashkil etilishi va ulardagi o'quv qo'llanmalar, Turkiston jadidlarining g'oya va maqsadlari, o'ziga xos xususiyatlari haqida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: taraqqiyparvar, aktual, ziyoli, milliy ma'daniyat, ma'rifatparvar, zamonaviy demokratiya.

Jadidchilik harakati dastlab XIX asrning 80-yillarida Qrimda Ismoilbek Gaspirali boshchiligida vujudga kelgan aktual harakatlardan biri hisoblanadi. Jadidchilik harakati namoyondalari o'zlarini taraqqiyparvarlar yoki marifatparvarlar deb atashgan keyinchalik esa "Jadidlar" nomi ostida faoliyat ko'rsatishgan. Jadidchilik harakati o'z davrining eng ilg'or taraqqiyparvar kuchlari va ziyolilar qatlamini tashkil etgan. Jadidchilik harakati namoyondalari eng avvalo mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan va zamon ruhidan orqada qolayotganligini his etib, jamiyatni isloh qilish zaruratini tushunib yetishgan. Jadidlar zamon ruhiga mos jamiyat qurish va mahalliy aholining savodxonligini oshirish bilan bir qatorda yoshlarni chet ellarga yuborib ularni jahon andozalaridan va tajribalaridan xabardor qilishga intilganlar. Jadidlar xalqni ma'naviy qoloqlik botqog'idan va savodsizlik girdobidan xalos qilishga intilib kelishgan. Jadidchilik harakatining shakllanish va tannazulga yuz tutish bosqichlari bo'lib, ularni shartli ravishda to'rt bosqichga bo'lish mumkin.

XX asr boshlariga kelib Turkiston o'lkasining Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva, Fargo'na vodiysi hududlarida o'nlab yangi usuldagi jadid maktablari ochila boshladi. Jadidlar yangi usul maktablarida yoshlarni bilimli, saviyali va ma'rifatli qilib tarbiyalab, yosh avlodni Turkistonda davlat asoslarini yaratish uchun milliy davlatchilik g'oyalarini ilgari surib, da'vat etib kelishgan. XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida jadid ziyolilarining butun bir ustuni ya'ni avlodi shakllandi. Jadidlar Turkiston o'lkasida ma'naviy-ma'rifiy va savodxonlikni oshirish, milliy madaniyat taraqqiyoti borasida ulkan hissalarini qo'shdilar. Bu davrda jadidchilik harakatiga o'z hissasini qo'shgan namoyondalar vujudga keldi. Bular Toshkentda Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev. Samarqandda Mahmudxo'ja Behbudiy, Said Ahmad Siddiqiy Ajziy, Abduqodir Shakuriy. Buxoroda Sadriddin Ayniy, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Usmonxo'ja. Xivada Bobo'xun Salimov, Polvonniyoz Hoji Yusupov, Xudoybergan Devonov. Fargo'ona vodiysida Obidjon Mahmudov, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Is'hoqxon To'ra Ibrat, Abdulhamid Cho'lpon kabi va boshqa jadidchilik harakatining faol namoyondalari edilar. Ular Turkiston o'lkasining haqqoniy vatanparvar va ma'rifatparvar rahnamolari hisoblanadi.

Turkiston jadidlarining yak dil bo'lib ularni birlashtirish yo'lida o'z hissasini qo'shgan "O'rta Osiyo jadidlar otasi" deb tan olingan Mahmudxo'ja Behbudiyning xizmatlari juda beqiyos hisoblanadi. Mahmudxo'ja Behbudiy (1875-1919) 1875-yilning 19-yanvarida Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog'ida tug'ilgan. Uning otasi islom huquqshunosligi bo'yicha yirik mutaxassis bo'lib bu borada kitoblar turli xil risolalar yaratgan. Bu esa Behbudiyning tarbiyasida

chuqur ta'sir ko'rsatmay qo'ymagan. Behbudiy dastlab Samarqand, so'ngra Buxoro madrasalarida tahsil oladi. U dastlab imom-xatib, qozi, keyinchalik muftiy darajasiga ko'tariladi. Mahmudxo'ja Behbudiy O'rta Osiyodagi jadidchilik harakatining asoschisi hamda uning yuksalishi va taraqqiy etilishida o'zining ulkan hissasini qo'shgan jadidlar yo'lboshchisi hisoblanadi. Behbudiy Turkistondagi ma'rifatparvarlik ilhomchisi hamda uning rivojlanishida va taraqqiy etishida o'z hissasini qo'shgan jadidchilik namoyondalaridan biri hisoblanadi. Behbudiyning “Padarkush”, “O'qimagan bolaning holi” dramasi mashhur hisoblanadi. Shu bilan birgalikda Mahmudxo'ja Behbudiyning tashabbusi bilan o'z otasi sharafiga bag'ishlab Samarqandda “Behbudiya” nomli kutubxonasi tashkil etilgan. Behbudiy jadidchilik harakatining O'rta Osiyo bo'ylab yoyilishida xizmatlari beqiyos hisoblanadi.

Jadidchilik harakatining yana bir yo'lboshchilaridan biri ilm-ma'rifat yo'lida islohotchilik tarafdori, Turkiston o'lkasining ozodligi yo'lida kurashgan faol namoyondasi hisoblanmish Munavvarqori Abdurashidxonovning ham o'rni beqiyos hisoblanadi. Munavvarqori Abdurashidxonov (1878-1931) 1878-yilda Toshkentning Shayhontohur dahasining Darxon mahallasida dindor ziyoli oilada tavvalud topadi. Munavvarqori dastlab mahalla maktabida ta'lim-tarbiya oladi so'ngra Toshkentdagi Yunusxon madrasasida keyinchalik Buxoro madrasalarida tahsil oladi. 1904-yildan boshlab ijtimoiy-siyosiy, ma'daniy-ma'rifiy harakatlarda faol qatnasha boshladi. Munavvarqori Turkistondagi yangi usul maktablari ochilishining tashabbuskori hamda amaliyotchisi hisoblanadi. U gazeta va jurnallar asoschisi hamda muharriri va jadid teatrlarining targ'ibotchisi hisoblanadi. Munavvarqori yangi usul maktablari uchun “Adibi avval” “Adibi Soniy” “Yer yuzi” kabi darsliklarni yaratadi va ularni jadid maktablarida qo'llay boshlaydi.

Bu davrning yana bir ko'zga ko'ringan ma'daniy-ma'rifiy sohada hissasini qo'shib, o'zining Turkiston o'lkasidagi ezgu ishlari va izchil faoliyat ko'rsatgan jadidchilik namoyondasi hisoblanmish Abdulla Avloniydir. Abdulla Avloniy (1878-1934) - iste'dodli shoir, dramaturg, pedagog, jurnalist, o'zbek madaniyati va adabiyotining asoschilaridan biri hisoblanadi. Abdulla Avloniy 1878-yilning 12-iyulida Toshkentning Mergancha mahallasida kosib oilasida tavvalud topadi. U maktab va madrasada ta'lim tarbiya olib o'z zamonasining yetuk ilm-marifatli, chuqur bilim sohibiga aylandi. Avloniy XX asr boshida jadidchilik harakatiga qo'shildi. Toshkentdagi jadidlarning faol ishtirokchilaridan biri sifatida tanildi.

Abdulla Avloniy Turkiston o'lkasida ta'lim, matbuot, teatr sohalarining taraqqiy etilishida ulkan hissasini qo'shdi va shu bilan bir qatorda 1907-yilda “Shuhrat” gazetasiga hamda 1913-yilda Toshkentda “Turon teatr truppasi” tashkil etiladi Avloniy ushbu “Turon teart truppasi” ning badiiy rahbari bo'ladi. Avloniy yangi usul maktabini ham tashkil qiladi va yangi usul maktabi uchun “Birinch Muallim” “Ikkinchi Muallim” “Turkiy guliston yoxud axloq” darsliklarini yaratadi. Turkiston o'lkasida Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashixonov, va Abdulla Avloniylar xayriya jamg'armalari va kitob do'konlari ham tashkil etishadi. Ular bir kun kelib bu ezgu ishlarning samarali bo'lishiga ishonishardi va umid bog'lashgandi.

O'z zamonasining yana bir ko'zga ko'ringan ilm ma'rifat rahnamosi jadidchilik harakati namoyondasi Is'hoqxon To'ra Ibrat hisoblanadi. Is'hoqxon To'ra Ibrat (1862-1937) 1862-yilda Namangan yaqinidagi To'raqo'rg'on qishlog'ida tug'ilgan. Dastlab boshlang'ich ta'lim-tarbiyani eski maktabda hamda onasidan oladi. Keyinchalik Qo'qonga borib 1878-1886 yillari Muhammad Siddiq Tunqator madrasasida tahsil oladi. Ibrat 1886-yilda o'z qishlog'i To'raqo'rg'onga qaytib keladi va aholi orasida ilm ma'rifat tarqatish orqali o'z faoliyatini boshlaydi. Ibrat yangi maktabga asos soldi va u boshqa maktablardan o'qitish tizimi bilan ajralib turardi. Uning maktabi uzoq faoliyat yuritmaydi Ibrat Chet el mamlakatlari ma'daniyati va

ularning hayoti bilan yaqindan tanishishni istagan. Ibrat Sharq mamlakatlari bo‘ylab sayohat qiladi. Ibrat ko‘p yillik muhojirlikdan so‘ng qaytib keladi. Ibrat olti tilni o‘z ichiga olgan “Lug‘ati sitta alsina” (olti tilli lug‘at) asarini yozadi. Asar 1901-yili Toshkent bosmaxonasida chop etiladi. Ibrat ilm ma‘rifat tarqatish borasida o‘zining ulkan hissasini qo‘shdi. Ibrat “Turkiston gazetasi” “Sadoi Turkiston” “Sadoi Farg‘ona” gazetalari orqali o‘z faoliyatini yoritib borgan. U millatni uyg‘otishdek ulkan maqsadni o‘z oldiga qo‘ygani tufayli “ Millatchi” sifatida Ibrat 1937-yilda qatag‘on qurboniga aylandi.

Xiva, Buxoro, Samarqand, Toshkent, Vodiy hududlarida hur fikrli va taraqqiyparvar kishilarning ayrim guruhlari tomonidan ochilgan madaniy-ma‘rifiy yo‘nalishdagi jamiyat va uyushmalardan jadidchilik harakati shakllandi. Turkiston jadidchilik harakatining namoyondalari haqiqiy ma‘rifatparvar va ziyoli kishilar edilar. Ular Turkiston xalqini ilmi, ziyoli qilish, xalqmizni o‘rta asr feodal tartiblaridan qolgan asoratlarini yo‘qotish bo‘yicha o‘z sa‘y-harakatlarini amalga oshirganlar. Milliy ziyolilar g‘oya maqsadlari o‘z davrida amalga oshmay qolgan bo‘lsada, ularning o‘z davrida amalga oshirishga qaratilgan g‘oya maqsadlari hozirgi kunga kelib milliy davlatchilik tizimimizni zamonaviy demokratik davlat qilib yaratish uchun asosiy poydevor vazifasi bo‘lib xizmat qilmoqda.

“Shu nuqtayi nazardan qaraganda, taraqqiyparvar ajdodlarimizning ilg‘or g‘oya va qarashlarini tadqiq etish va tizimlashtirish, Turkiston jadidlarining milliy davlatchilik rivojidadagi o‘rni va ta‘sirini o‘rganish, XX asrning birinchi choragida ular tomonidan barpo etilgan davlat tuzilmalarining qonunchilik bazasini tahlil qilish, dunyoviy, huquqiy va demokratik jamiyat qurishga qaratilgan faoliyatiga tarixiy baho berish, Yangi O‘zbekiston va Uchinchi Renessansni bunyod etishda ushbu merosning mustahkam poydevori bo‘lib xizmat qilib kelmoqda”

Sh.Mirziyoyev

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustakillik va tarakkiyot uchun kurash. (Turkiston va Buxoro jadidchiligi tarixiga yangi chizgilar) Davriy to‘plam. N° 1 Toshkent "Universitet" 1999. 9-B.
2. M.Matniyozov. “Xorazm tarixi” I jild. Urganch. “Xorazm” 1997. 374-B.
3. O‘zbekiston tarixi (xix asrning ikkinchi yarmi - xx asr boshlari) Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati toshkent – 2019. 117-6.

YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING TA'LIMOTLARI VA TA'SIRI

Amrilloyeva Mavjuda A'lamjonovna

Samarqand viloyat O'zbekiston-Finlandiya insitituti

1-kurs magistr

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadid ma'rifatparvarlarining ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari, ularning yosh avlodni komil inson sifatida shakllantirishdagi o'rni va ta'siri tahlil qilinadi. Jadidlar maktab va madrasalarni isloh qilish, ilm-fan va dunyoviy bilimlarni keng targ'ib etish orqali o'z zamonasining ilg'or g'oyalarini ilgari surganlar. Maqolada aynan ularning pedagogik qarashlari, metodik yondashuvlari hamda bugungi zamonaviy ta'lim tizimiga ta'siri ochib beriladi. Shuningdek, jadidlarning asarlari va amaliy faoliyati asosida yosh avlodni vatanparvarlik, ma'naviyat va ma'rifat ruhida tarbiyalash muhimligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: jadidlar, tarbiya, ta'limot, usuli jadid, g'oya, maqsad, xotin-qizlar.

Аннотация. В данной статье анализируются взгляды джадидских просветителей в области образования и воспитания, их роль и влияние в формировании молодого поколения как всесторонне развитых личностей. Джадиды продвигали передовые идеи своего времени посредством реформирования школ и медресе, широкой пропаганды науки и светских знаний. В статье раскрываются именно их педагогические взгляды, методические подходы, а также влияние на современную систему образования. Кроме того, на основе произведений и практической деятельности джадидов освещается важность воспитания молодого поколения в духе патриотизма, духовности и просвещения.

Ключевые слова: джадиды, воспитание, учение, метод джадид, идея, цель, женщины.

Annotation. This article analyzes the views of the Jadids enlighteners in the field of education, their role and influence in the formation of the younger generation as a complete person. The Jadids put forward the progressive ideas of their time by reforming schools and madrasas, and widely promoting science and secular knowledge. The article reveals their pedagogical views, methodological approaches, and their influence on today's modern education system. Also, based on the works and practical activities of the Jadids, the importance of educating the younger generation in the spirit of patriotism, spirituality, and enlightenment is highlighted.

Keywords: jadids, education, teachings, Jadid method, idea, goal, women.

Kirish. Har bir xalqning tarixiy taraqqiyotida uning ma'naviy-ma'rifiy yuksalishi muhim o'rin tutadi. Xususan, o'zbek xalqining ijtimoiy va madaniy hayotida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida vujudga kelgan jadidchilik harakati alohida o'rin tutadi. Bu harakat vakillari bo'lgan jadid ma'rifatparvarlari xalqni jaholat, nodonlik va savodsizlikdan qutqarish, uni yangi davr talablariga mos tarzda rivojlantirish g'oyasini ilgari surganlar. Ular zamonaviy bilim, fan, texnika, adabiyot va san'at orqali jamiyatni o'zgartirish mumkin deb hisoblagan. Jadidlar fikricha, xalqni uyg'otishning eng muhim yo'li- bu yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida, yuksak ma'naviyat va sog'lom tafakkur ruhida tarbiyalashdir.

Shuning uchun ham ular ta'lim sohasiga alohida e'tibor bergan, yangi usuldagi maktablar tashkil etgan, o'quv dasturlarini zamonaviy fanlar bilan boyitgan va pedagogik faoliyatni ilg'or tamoyillar asosida olib borganlar. Jadidchilik harakati vakillarining g'oyalari nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ularning yosh avlod tarbiyasiga oid qarashlari, ilgari surgan ta'limiy tamoyillari va amaliy faoliyati bugungi ta'lim tizimi uchun muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu maqolada jadid ma'rifatparvarlarining yosh avlod tarbiyasiga oid ta'limotlari va ularning jamiyatga ko'rsatgan ta'siri yoritiladi.

Jadidlarning ta'lim va tarbiya borasidagi g'oyalari.

Jadidchilik harakati o'z mohiyatiga ko'ra, xalqni yangi davrga olib kirish, uni ilmfan, texnika va madaniyat asosida rivojlantirishga yo'naltirilgan edi. Bu harakat vakillari yosh avlodni tarbiyalash masalasini jamiyatning kelajagi bilan bevosit bog'liq deb bildilar. Ular, avvalo, maktab va madrasalarda mavjud bo'lgan eski, yodlashga asoslangan, hayotdan uzilgan ta'lim tizimini tanqid ostiga olishdi. Bu tizim xalqni ilmiy tafakkurdan uzqolashtirib, unga faqat diniy ta'lim bilan kifoyalanishni o'rgatar edi. Jadidlar esa yangicha yondashuv-**"usuli jadid"** deb nomlangan yangi o'qitish usulini ilgari surdi. Bu usul quyidagi jihatlari bilan ajralib turar edi:

Tarbiyaning milliy va zamonaviy uyg'unligi. Jadilar yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash bilan birga, ularni dunyoqarashi keng, zamonaviy fikrlovchi shaxslar etib shakllantirishga intildilar. Jadidlar yoshlar rus tuzumi ta'sirida qolib ketmasliklari uchun qo'llaridan kelgan barcha harakatlarni qilishgan. O'g'il va qiz bolalar alohida-alohida o'qitilgan va qizlarga ayollar, o'g'illarga erkaklar dars bergan. Jadidlar yoshlarni halollik, mehnatsevarlik, odob-axloq va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga katta ahamiyat bergan. Ularning adabiy asarlarida bu g'oyalar keng targ'ib etilgan.

Ilm-fanga asoslangan ta'lim. Ular darsliklarda matematika, tabiatshunoslik, geografiya, tarix, fiziologiya kabi fanlarni kiritdilar. Bu o'zgarish o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirdi.

O'quvchilarning ongli ishtiroki. Eski maktablarda yodlash asosiy tamoyil bo'lsa, yangi usulda o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, savol-javoblar orqali o'z fikrini ifoda eta olishiga urg'u berildi.

Bosma nashrlar orqali targ'ibot. Gazeta va jurnallar, risola va darsliklar orqali xalqni, xususan yoshlarga ta'lim va tarbiya masallaridagi ilg'or g'oyalar tushuntirildi.

Yangi usuldagi maktablar faqatgina o'quvchilarning kelajagi uchun xizmat qilgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki bu maktablardan o'quvchilar qaysidir ma'noda ongli shaxs sifatida shakllanib, jamiyatda o'z o'rnini topgan desak bo'ladi.

Jadidlar faoliyatining amaliy natijalari.

Jadidlar o'z faoliyatlarini nafaqat nazariya, balki amaliyotda ham keng ko'lamda olib bordilar. Ular yangi usuldagi maktablar tashkil etdilar, dastlabki zamonaviy darsliklarni yozdilar, o'quvchilarni faol va ongli shaxs sifatida tarbiyalash uchun teatr, adabiyot, matbuotdan keng foydalandilar. Jadidlar keyinchalik qatag'on yoki qurbon bo'lishlarini bilsalar ham yoshlar kelajagi uchun umuman orqaga chekinmadilar, faqagina porloq kelajak sari intildilar. Biz ma'rifatparvar jadidlar deb Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Ismoil Gaspirali, Fayzulla Xo'jayev, Saidahmad Vasliy

Samarqandiy kabi bobolarimizni faxr bilan aytsak bo‘ladi. Jadidchilikning asosiy g‘oya va maqsadlari quyidagilardan iborat edi:

Turkistonni o‘rta asrlarga xos qoloqlik va diniy xurofotdan ozod qilish, shariatni isloh qilish, xalqqa ma‘rifat tarqatish, Turkistonda muxtoriyat hukumatini barpo etish uchun kurash va hokazolar.

Mashhur jadidlarning faoliyati:

Mahmudxo‘ja Behbudi (1875-1919)- dramaturg, noshir, pedagog, qozi, muftiy, din va jamoat arbobi. Jadidchilik milliy ma‘rifatparvarlik harakatining tarafdori. “Behbudiya kutubxonasi” hamda “Nashriyoti Behbudiya” faoliyatining, “Samarqand” gazatasi hamda “Oyna” jurnalining asoschisi hisoblanadi. O‘zining maqola va dramalari (“Padarkush”, “Besh kunlik dunyo” va boshqalar) orqali milliy ong va madaniyatni targ‘ib qilgan.

Ismoil Gaspirali (1851-1914)- qrim-tatar millatiga mansub ziyoli qatlam vakili, pedagog, noshir, yirik siyosiy va jamoat arbobi. U jadidchilik va panturkizmning asoschilaridan biri deb ham hisoblanadi. “Tarjimon” gazetasi orqali musulmon xalqlarni birlashtirish, ilm va taraqqiyotga undashni maqsad qilgan.

Abdulla Avloniy (1878-1934)- XIX asr oxiri XX asr boshidagi o‘zbek milliy madaniyatining mashhur vakillaridan biri, ma‘rifatparvar shoir, dramaturg, jurnalist, olim, davlat va jamoat arbobidir. O‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asari bilan axloqiy tarbiyaning asoslarini bayon qilgan, milliy o‘zlikni shakllantirishga chaqirgan.

Munavvar qori Abdurashidxonov (1878- 1931) — O‘rta Osiyo jadidchilik harakatining yo‘lboshchisi, XX asr o‘zbek milliy matbuoti va yangi usuldagi milliy maktab asoschisi, yangi milliy teatr tashkilotchilaridan biri, yozuvchi, adib va shoir. Turkistondagi Sho‘ro Islomiya tashkilotining rahbari. Toshkentda birinchi yangi usul maktablaridan birini ochgan, o‘quv dasturlarini ishlab chiqqan.

Fayzulla Ubaydullayevich Xo‘jayev (1896- 1938) — atoqli davlat va siyosat arbobi, Buxoro jadidchiligining faol ishtirokchisi, “Yosh Buxoroliklar” partiyasining rahbarlaridan biri. Buxoro Xalq Sovet Respublikasining Nozirlar Kengashi raisi. Shuningdek, keyinchalik O‘zbekiston SSRning rahbarlaridan biri sifatida faoliyat yuritgan.

Ularning har biri maktab va madrasalarda yangi o‘quv metodlarini tatbiq etdi, zamonaviy o‘qituvchilarni tayyorlashga alohida e‘tibor berdi. Jadidlar doimo xalq, yosh avlodning ongini kengaytirish, birovga qaram bo‘lib qolmasliklari uchun harakat qilib, o‘zlarini fido qilgan qahramolar desak mubolg‘a bo‘lmaydi. Chunki o‘sha davrlarda ta‘lim uchun kurashish katta kuch va sabrni talab qilgan mamlakatning ichidagi bir kichik kurash edi. Jadidlar taqdirlari nima bilan tugashini bilsalar ham bu mashaqqatli yo‘ldan chekinmadilar.

Yosh avlod tarbiyasiga jadidlarning ta’siri va ta’limoti.

Jadidlar g‘oyalari o‘z davrida katta o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Ular o‘qitgan maktablardan chiqqan yoshlar keyinchalik yangi ziyolilar safini tashkil qildilar. Bu avlod orasidan adiblar, olimlar, jurnalistlar, davlat arboblari yetishib chiqdi. Aynan shu jadidiy ta‘lim asosida shakllangan avlod milliy mustaqillik uchun kurashga bosh-qosh bo‘ldi. Bundan tashqari, ayollar ta’limi masalasi ham jadidlar e‘tiboridan chetda qolmagan. Qizlar uchun maktablari ochildi, xotin-qizlarning savodini oshirish va ularni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga chorlovchi maqolalar yozildi. Bu o‘z navbatida ilmiy ona tarbiyasining ahamiyatini anglashga olib keldi. Jadid ma‘rifatparvarlarining yosh avlod tarbiyasiga oid

g'oyalari o'zbek xalqining ma'naviy uyg'onishida muhim o'rin tutadi. Ular tomonidan ilgari surilgan yangicha ta'lim tizimi, insonparvarlik g'oyalari bugungi kunda ham dolzarbdir. Yoshlarni har tomonlama yetuk, bilimli, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat bilan qaraydigan shaxs sifatida tarbiyalashda jadidlar merosidan foydalanish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Jadidlarning ta'limoti murakkab va keng qamrovli bo'lib, ularning maqsadi eski an'anaviy va diniy asosdagi ta'limni zamonaviy, ilmiy yondashuvga asoslangan ta'lim bilan almashtirish edi.

Jadidlar ta'limotining asosiy tamoyillari:

1. Ilm-fan va dunyoviy bilimlarni rivojlantirish. Jadidlar savodsizlikni, ilm-fandan uzoqlikni jamiyatning orqada qolish sababi deb bildilar. Shuning uchun ular:

Geografiya, tariz, matematika, tabiiy fanlar, adabiyot kabi fanlarni ta'lim tizimiga kiritishni talab qildilar. Faqat diniy bilim bilan cheklanib qolmasdan, zamonaviy ilm va texnologiyalarni o'rganishga da'vat etdilar.

Ismoil G'aspirali shunday degan edi: "Dunyoni bilmoq uchun ilm kerak, taraqqiyot uchun esa zamonaviy bilim shart.

2. Yangi usul maktablari va metodikasining joriy qilinishi.

An'anaviy madrasalarda faqatgina diniy bilimlar yodlanar, fikrlash va tahlil qilish rivojlantirilmas edi. Yangi usul maktablarini tashkil qildilar. Yozuv va o'qishni tez va samarali o'rgatadigan metodikani tatbiq etdilar (masalan, harflarni yodlash emas, o'qib tushunish va fikrlashga o'rgatish) O'quvchilarni faollikka, savol berishga, mustaqil fikrlashga o'rgatdilar.

3. Ona tilida ta'lim va adabiyotni rivojlantirish.

Jadidlar ilm faqat arabcha yoki forsha emas, balki ona tilida o'qitilishi kerak, deb hisobladilar. O'zbek tilida darsliklar, o'quv qo'llanmalari yaratildi. Gazeta va jurnallar chiqarilib, keng xalq ommasiga ilm-ma'rifat targ'ib qilindi.

4. Axloqiy tarbiya va insonparvarlik.

Jadidlar faqat bilim emas, balki inson axloqi va ma'naviy qadriyatlarini ham ta'limning ajralmas qismi deb bildilar. Yoshlarni halollik; fidoyilik; mehnatsevarlik; vatanni sevish hamda Ota-onaga hurmat bilan tarbiyalashni zarur deb hisoblaganlar.

5. Ayollar ta'limi va jamiyatdagi o'rni.

Jadidlar ayollarni ham ta'lim olishga haqli deb bilgan va bu borada jiddiy islohotlar qilgan. Qizlar maktabini ochdi; Ayollar savodsizligini jamiyatning tarqqiyotiga to'siq deb bildi;

Ayolning o'qimishli va bilimdon bo'lishi farzand tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatishini o'qtirdilar. Bu o'z davrida inqilobiy qarash edi.

6. Musqatil fikrlash va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish.

Jadidlar yoshlarni mustaqil fikrlashga, mavjud holatni tahlil qilishga va zamonaviy hayot talablariga mos ravishda harakat qilishga chaqirdi. An'anaviy dogmatik yondashuvdan voz kechishni, O'quvchilarni faollikka, ijodkorlikka undashni istadilar.

7. Vatanparvarlik va milliy uyg'onish.

Jadidlar yosh avlodni vatanni sevishga, milliy qadriyat va madaniyatni asrab-ayaylashga chaqirdilar. Ularning asarlarida, spektakllarida va ma'ruzalarida: Milliy mustaqillik; O'z tilini, madaniyatini asrash, diniy va madaniy erkinlik uchun kurash g'oyalari ko'zga tashlanadi.

Xulosa. Yosh avlod tarbiyasida jadid ma'rifatparvarlarining ta'limotlari va amaliy faoliyati Turkiston jamiyatining modernizatsiya jayaronida muhim o'rin tutdi. Jadilar ilm-ma'rifatni tarqiyotning asosiy omili sifatida talqin qilib, ta'lim tizimini isloh qilish, zamonaviy fan asosida ta'lim berish, milliy o'zlikni anglash va axloqiy-ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berdilar. Ularning yangi usul maktablari, darsliklari va pedagogik faoliyati natijasida jamiyatda erkin fikrlovchi, bilimli va vatanparvar yosh avlod shakllandi. Jadidlarning yosh avlod tarbiyasida oid ta'limotlari nafqat o'z davrida, balki keyingi davrlarning ijtimoiy va madaniy rivojlanishida ham uzviy davom etdi. Xususan, ularning ilm-fan va ma'rifatga asoslangan qarashlari zamonaviy O'zbekiston ta'lim tizimi va yoshlar siyosatining shakllanishida muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. Bugungi kunda ham jadidlar ilgari surgan bilim olish, mustaqil fikrlash, milliy qadriyatlarni e'zozlash kabi tamoyillar yosh avlodni tarbiyalashning asosiy yo'nalishlari sifatida e'tirof etiladi. Demak, jadid ma'rifatparvarlarining yosh avlod tarbiyasiga oid ta'limot va faoliyati tarixiy tajriba sifatida bugungi zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayonida ham dolzarbligini saqlab qolmoqda va ijtimoiy taraqqiyot uchun muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ABABIYOTLAR

1. Avloniy. A. Turkiy Guliston yoxud Axloq. – Toshkent: Fan nashriyoti; 1992-yil.
2. Behbudiy. M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq nashriyoti; 1997-yil.
3. G'oziyev. E. Jadidchilik va milliy uyg'onish. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 2000-yil.
4. Qosimov. B. O'zbek ma'rifatparvarlari va jadidchilik harakati. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2008-yil.
5. Saidov. A. X. Jadidchilik va zamonaviylik. – Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti, 2001-yil.
6. Ziyo. A. O'zbek jadidlarining ma'naviy merosi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010-yil.
7. G'ulomov. A. Jadidchilik harakati va uning tarixiy ahamiyati. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1987-yil.

JADIDLAR VA MUTAFAKKIRLARNING TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARI ASOSIDA O'QUVCHILARDA KASBIY MA'NAVIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH

Mutallibjonov Ma'rufjon

Qori Niyoziy nomli Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti tayanch doktoranti

Jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Uni qancha ko'p o'rgansak, bugun bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz.

SH. MIRZIYOYEV

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek mutafakkirlari va jadidlarning tarbiya borasidagi ilg'or g'oyalari tahlil qilinadi hamda ushbu qarashlar asosida o'quvchilarda kasbiy ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishning metodik imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, pedagogik jarayonlarda milliy qadriyatlarga asoslangan holda kasbiy axloq, mas'uliyat va mehnatsevarlik kabi tushunchalarni o'rgatish zarurati asoslanadi.

Kalit so'zlar: jadidlar, mutafakkirlar, tarbiya, kasbiy ma'naviyat, ma'naviy qadriyatlar, pedagogik metodika, tarbiyaviy yondashuv.

Kirish. XX asr boshlarida o'zbek jadid mutafakkirlari millatning rivoji, yosh avlodning ma'naviy-axloqiy kamoloti va ilm-fan orqali taraqqiyotga erishish masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Ular tarbiyani — inson shakllanishining markaziy omili sifatida ko'rgan va uni zamonaviylik, milliylik hamda kasbiy tayyorgarlik bilan uyg'unlashtirishga harakat qilgan. Ayniqsa, kasb egallash, mehnatni qadrlash, ijtimoiy foydali faoliyatga intilish kabi jihatlar jadid pedagogikasining asosiy g'oyalaridan edi.

Bugungi ta'lim tizimida aynan mana shu merosga tayanib, o'quvchilarda kasbiy ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish dolzarb vazifalardan biridir. Yosh avlodni barkamol inson etib tarbiyalash, ularning kasb tanlashdagi ongli yondashuvini shakllantirish, jamiyat oldidagi mas'uliyatini oshirish — har qanday zamonaviy ta'lim tizimining muhim strategik yo'nalishlaridan biridir. Ayniqsa, bugungi globallashtirish davrida shaxsning ma'naviy-axloqiy tayyorgarligi, kasbga sadoqatli munosabati, milliy qadriyatlarga asoslangan kasbiy ma'naviyatini shakllantirish zarurati yanada ortib bormoqda.

Kasbiy ma'naviyat — bu insonning o'z kasbiga bo'lgan halol va vijdonli munosabati, mehnatga sadoqat, axloqiy qadriyatlarni faoliyatida ifodalashi, professional etikani anglab yetgan holda o'z kasbini halol bajarishga intilishidir. Bu tushuncha o'z ichiga shaxsiy intizom, mehnatsevarlik, fidoyilik, ijtimoiy manfaatni tushunish, kasbiy mas'uliyat kabi ko'plab fazilatlarni qamrab oladi.

O'zbek pedagogik tafakkurining rivojlanishida, ayniqsa, XX asr boshlarida faoliyat yuritgan jadid mutafakkirlari — Cho'lpon, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat kabi ulug' zotlarning o'rni beqiyosdir. Ular millatni ilm-fan, tarbiya va mehnat orqali yuksaltirish g'oyasini ilgari surganlar. Jadidlar fikricha, millatni taraqqiy ettiruvchi kuch — bu ma'naviyatli, kasb-hunarga ega, axloqan yetuk insondir. Aynan shu nuqtai nazar, bugungi ta'lim-tarbiya tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalar bilan hamohangdir.

Jadid pedagogikasining asosiy yo‘nalishlaridan biri yoshlarni ilmiy, madaniyatli va kasb egasi etib tarbiyalashdir. Jumladan, A. Avloniy “ma‘naviyat - insonning nuridir, axloq - uning qalbidir, kasb esa - hayotining tayanchidir” degan fikrni ilgari suradi. Fitrat esa farzand tarbiyasida oila, maktab va jamiyatning birgalikda harakat qilishini zarur deb biladi. Bu fikrlar zamonaviy “pedagogik hamkorlik”, “kasbiy tarbiya” va “umumiy ma‘naviy muhit” kabi tushunchalar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir.

Shu boisdan, mutafakkirlar va jadidlarning tarbiya haqidagi ilg‘or pedagogik qarashlarini bugungi ta‘lim tizimi bilan uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchilarda kasbiy ma‘naviy qadriyatlarni shakllantirish yo‘llarini ishlab chiqish, bu boradagi metodik yondashuvlarni takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy vazifalardan hisoblanadi.

Ushbu maqola aynan shunday yondashuv asosida:

- jadidlar va mutafakkirlarning tarbiya haqidagi ta‘limotlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish,
- ularning g‘oyalari zamonaviy tarbiya va ta‘lim metodikasiga integratsiyalash,
- va nihoyat, o‘quvchilarda kasbiy ma‘naviyatga oid tasavvurlarni boyitishning pedagogik yo‘llarini ishlab chiqishga qaratilgan.

1. Tarbiya masalasida jadidlar va mutafakkirlar qarashlari.

O‘zbek mutafakkirlari —Munavvarqori Abdurashidxonov, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi olimlar tarbiyani jamiyatning asosiy tayanchi deb bilganlar. Jumladan:

• **Abdulla Avloniy** “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida tarbiyani “millatni saqlovchi qalqon” deb ataydi. U axloq, kasbga mehr, mehnatsevarlik, halollik, fidoyilik kabi fazilatlarni yoshlarga singdirishni tarbiyaning ustuvor vazifasi deb biladi.

• **Abdurauf Fitrat** “Oila” asarida bolaning kasbiy shakllanishi avvalo oilada boshlanishini ta‘kidlaydi. Fitrat asariga ko‘ra, har bir bola yoshligidan kasbga yo‘naltirilishi, mehnatni qadrlashi lozim.

• **Munavvarqori** esa ta‘limni dunyoviy bilimlar bilan boyitish orqali jamiyatga foydali shaxslar yetishtirish tarafdori edi. Uning fikricha, yoshlar kasb-hunar egallashga qodir, aqliy va ma‘naviy jihatdan yetuk bo‘lishi kerak.

Kasbiy ma‘naviyat - bu o‘quvchining kasbga nisbatan hurmat, halollik, vijdonlilik, mas‘uliyatlilik, fidoyilik kabi axloqiy-ruhiy holatlarini ifodalovchi tushuncha bo‘lib, u quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- Kasbga muhabbat
- Mehnatga mas‘uliyat
- Halollik va adolatparvarlik
- Jamiyat manfaatini ustun qo‘yish
- Vijdoniy yondashuv

Ushbu fazilatlarni shakllantirish uchun tarbiyaviy jarayonlar milliy qadriyatlarga, jadid g‘oyalari asoslariga tayanmog‘i lozim.

Jadidlar tarbiyada quyidagi tamoyillarga asoslangan:

Kasb-hunarga yo‘naltirish – har bir shaxs jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishi uchun kasbga ega bo‘lishi lozim;

Axloqiy yetuklik – kasb tanlashda axloqiy mezonlar muhim;

Mehnatga hurmat – har bir halol mehnat qadrlanishi kerak;

Milliy va diniy qadriyatlarga asoslanish – o‘zlikni anglash orqali kasbda mas‘uliyatli bo‘lish.

Ushbu tamoyillarni zamonaviy metodik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

Tarix, adabiyot va ma‘naviyat asoslari darslarida mutafakkirlar asarlarini o‘rganish;

“Ustoz-shogird” an’analarini joriy qilish;
 O‘quvchilarning kasbiy qiziqishlariga mos ekskursiyalar va amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish;
 Rolli o‘yinlar, sahna ko‘rinishlari orqali kasbiy qadriyatlarni anglashga yo‘naltirish.
 O‘quvchilarda kasbiy ma‘naviyatga oid tasavvurlarni boyitish uchun quyidagi metodik usullar samaralidir:

Metodik usul	Maqsadi	Amalga oshirish shakli
Jadidlar asarlarini tahlil qilish	Tarixiy tajribani o‘zlashtirish	Darslarda matnli ishlov
Kasb festivallari	Qiziqishni oshirish	Sinfdan tashqari tadbir
Ustoz-shogird loyihasi	Real tajriba asosida o‘rganish	Mahalliy ustalar bilan uchrashuvlar
Rolli o‘yinlar	Axloqiy holatlarni his qilish	“Kasb tanlayman” mavzusida sahna ko‘rinishlari

Xulosa qilib aytganda, jadid va mutafakkirlarning tarbiya haqidagi boy pedagogik merosi zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarda kasbiy ma‘naviy qadriyatlarni shakllantirishda muhim manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bu g‘oyalar asosida yaratilgan metodik yondashuvlar yoshlarni maqsadli, halol, fidoyi va kasbiga sadoqatli etib tarbiyalashga xizmat qiladi.

Bugungi kun pedagogi ushbu merosga tayanib, o‘quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashi kerak. Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek mutafakkirlari va jadidlarining tarbiya haqidagi qarashlari nafaqat o‘z davrida, balki bugungi zamonaviy ta’lim tizimi uchun ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Ularning asarlarida ilgari surilgan g‘oyalar – insonparvarlik, axloqiy poklik, kasbga sadoqat, ilm va mehnatga hurmat, shaxsiy mas’uliyat kabi qadriyatlar o‘quvchilarni kasbiy jihatdan yetuk, ma‘naviy boy, milliy g‘oyaga sodiq qilib tarbiyalashda asosiy tayanch sifatida namoyon bo‘ladi.

Jadid mutafakkirlar ta’lim-tarbiyani faqatgina bilim berish vositasi emas, balki shaxsning ma‘naviy va kasbiy shakllanishida hal qiluvchi omil sifatida ko‘rganlar. Ular tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar – o‘quvchilarda mustahkam dunyoqarash, ijtimoiy faollik, mehnatsevarlik va axloqiy barkamollikni shakllantirishda pedagogik metodikalar uchun boy manba hisoblanadi. Bu g‘oyalar zamonaviy ta’lim konsepsiyalaridagi “kompetensiyaviy yondashuv”, “shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim” kabi tamoyillar bilan uyg‘unlashadi.

Shuningdek, kasbiy ma‘naviyat - bu insonning nafaqat bilim va ko‘nikmasi, balki jamiyat oldidagi mas’uliyati, kasbga bo‘lgan axloqiy munosabati bilan belgilanadi. O‘quvchilarda kasbiy ma‘naviyatni shakllantirish uchun faqat nazariy bilimlar yetarli emas, balki tarbiyaviy jarayonlarda shaxsiy namuna, real hayotiy holatlar, ustoz-shogird munosabatlari, mahalla va oila bilan hamkorlik kabi amaliy mexanizmlar ham muhim o‘rin tutadi.

- Jadidlar tarbiyani jamiyat taraqqiyotining omili deb baholaganlar;
- Ular kasb tanlashni inson axloqiy kamolotining muhim bosqichi sifatida ko‘rganlar;

- Bugungi o'quvchilarda kasbiy ma'naviyatni shakllantirishda jadidlarning g'oyalari samarali metodik negiz bo'la oladi;

- Tarbiyaviy jarayonlarda milliy merosni zamonaviy metodlar bilan uyg'unlashtirish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Shunday qilib, kasbiy ma'naviyatni shakllantirish jarayonida jadid pedagogik merosidan foydalanish:

- O'quvchilarning shaxsiy va kasbiy kamolotini uyg'un rivojlantirishga;
- Ma'naviy-axloqiy tarbiya mazmunini boyitishga;
- Milliy qadriyatlar asosida kasbiy mas'uliyat hissini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bu boradagi ilmiy-amaliy izlanishlar davom ettirilsa, ta'lim jarayoni yanada samarali, maqsadli va milliy qadriyatlarga tayanadigan asosda tashkil qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – T.: Fan, 1992.
2. Fitrat A. *Oila*. – T.: Ma'naviyat, 2000.
3. Behbudiy M. *Maktab*. – Samarqand, 1913.
4. Xoldorova M. *Jadid pedagogik merosi*. – T.: O'qituvchi, 2017.
5. Mahmudxo'ja Behbudiy. *Milliy uyanish va ma'naviy yangilanish*. – T.: Ma'naviyat, 2005.

MUTAFAKKIRLARNING TARBIYA HAQIDAGI AN'ANAVIY QARASHLARI

Sharapatova Aykúmis Asqar qizi

Nukus davlat pedagogika instituti Tarix fakulteti
"Tarix" bakalavr ta'lim yo'nalishi, 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalqining qadimiy tarixi va madaniyatini ta'lim va tarbiya sohasida qanday aks ettirganini tahlil qiladi. O'zbekistonning buyuk allomalari va mutafakkirlarining qarashlari, jumladan, ma'naviy-axloqiy fazilatlarining shakllanishi va jamiyat hayotida qanday rivojlanishi haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, jadidlar harakati vakillari, xususan, Abdulla Avloniy va Mahmudxo'ja Behbudiylarning tarbiya va ta'lim haqidagi ilmiy qarashlari ham alohida yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek xalqining madaniyati, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, ta'lim va tarbiya, ma'naviy-axloqiy fazilatlar, jamiyat hayoti, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudi, yosh avlodni tarbiyalash, tarbiya islohotlari, o'zbek ma'naviyati, barkamol inson, tarixiy tajribalar, ilmiy qarashlar, tarbiya sohasidagi islohotlar, madaniy meros.

Аннотация. В данной статье анализируется, как древняя история и культура узбекского народа отражены в сфере образования и воспитания. Речь идет о взглядах великих ученых и мыслителей Узбекистана, в том числе о том, как формируются духовно-нравственные качества и как они развиваются в жизни общества. Также отдельно освещены научные взгляды представителей джадидского движения, в частности, Абдуллы Авлони и Махмудходжи Бехбуди на воспитание и образование.

Ключевые слова: Культура узбекского народа, Абу Наср Фараби, Ибн Сина, Алишер Навои, Ахмад Яссави, образование и воспитание, духовно-нравственные качества, жизнь общества, Абдулла Авлони, Махмудходжа Бехбуди, воспитание молодого поколения, воспитательные реформы, узбекская духовность, гармонично развитая личность, исторический опыт, научные взгляды, реформы в области воспитания, культурное наследие.

Annotation. This article analyzes how the ancient history and culture of the Uzbek people were reflected in the field of education and upbringing. The views of the great scientists and thinkers of Uzbekistan, including the formation of spiritual and moral qualities and how they develop in the life of society, are discussed. Also, the scientific views of representatives of the Jadid movement, in particular, Abdulla Avloni and Mahmudhoja Behbudi, on upbringing and education, are highlighted separately.

Keywords: Culture of the Uzbek people, Abu Nasr Farabi, Ibn Sina, Alisher Navoi, Ahmad Yassavi, education and upbringing, spiritual and moral qualities, life of society, Abdulla Avloni, Mahmudkhoja Behbudi, upbringing of the younger generation, educational reforms, Uzbek spirituality, a harmoniously developed person, historical experience, scientific views, reforms in the field of upbringing, cultural heritage.

O'zbek xalqi o'zining ming yillar davomida o'tgan uzoq va boy tarixiy taraqqiyoti davomida ta'lim-tarbiyaga oid nihoyatda qadimiy va sarmazmun merosni vujudga keltirgan. Bu meros avlodlardan avlodga o'tib, insonparvarlik, kamtarlik, mehnatsevarlik, do'stlik,

vatanparvarlik, iymon-e'tiqod, mehr-oqibat, odoblilik kabi umuminsoniy fazilatlarni shakllantirish va mustahkamlash borasida bebaho tajriba sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Ma'lumki, ma'naviy-axloqiy fazilatlar o'z-o'zidan, tasodifiy tarzda yuzaga kelmaydi. Ularning vujudga kelishi o'ziga xos tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillarga bog'liq bo'lib, har bir axloqiy qoidaning shakllanishida aniq sabablar, ehtiyojlar va harakatga keltiruvchi ichki kuchlar mavjuddir. Axloqiy qadriyatlar jamiyat hayotining muayyan bosqichida paydo bo'ladi, tarixiy zaruriyat natijasida yuzaga chiqadi va o'z rivojlanish qonuniyatiga muvofiq taraqqiy etadi.

Shu o'rinda alohida ta'kidlash joizki, Sharq mutafakkirlarining ta'lim va tarbiyaga oid ilg'or g'oyalari, inson ruhiy olamini chuqur o'rganishga qaratilgan fikrlari ushbu boy tajribaning shakllanishiga va rivojlanishiga ulkan ta'sir ko'rsatgan. Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Sadridin Ayniy kabi allomalar o'z asarlarida inson ma'naviyatining, axloqiy kamolotining asosiy tamoyillarini chuqur tahlil qilganlar. Ularning ibratli qarashlari nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham ta'lim-tarbiyaning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Jadidlarining tarbiya masalasidagi qarashlari milliy-ma'naviy uyg'onish, zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va jamiyatni isloh qilish yo'lida muhim rol o'ynagan. Bu davrda tarbiya nafaqat bilim olish, balki insonning axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy jihatdan kamol topishi sifatida talqin qilingan.

Xalqimizning qadimiy an'analari, ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlari va ulug' allomalarning ibratli merosi bugungi kunda ham yosh avlod tarbiyasida, ularning barkamol inson sifatida voyaga yetishida mustahkam tayanch bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bois o'zbek xalqi har doim o'z ta'lim-tarbiya tajribasiga tayangan, uni asrab-avaylagan va zamon talablari asosida boyitib kelmoqda.

Yosh avlodda yuksak ma'naviy fazilatlarni kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, boy madaniy merosimiz, tarixiy an'analарimiz va umuminsoniy qadriyatlarga chuqur hurmat, Vatanga muhabbat va istiqloл g'oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash — mamlakatimizda olib borilayotgan barcha islohotlarning hal qiluvchi omilidir. Bu yo'nalishdagi harakatlar xalqimizning ertangi kuni uchun poydevor yaratadi, millatimizning ma'naviy barkamolligini ta'minlaydi. Inson o'zligini chuqur anglashi, mustaqillik ne'matining qadriga yetishi, milliy tafakkurning tobora kengayib va yetuklashuvi, tarixiy xotira va ozodlik ruhining uyg'onishi — ma'naviyat sohasidagi siyosatimizning asosiy maqsadiga aylangan.

Aslida, ajdodlarimiz tomonidan tarbiya masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Boy madaniy va ma'naviy merosimizda tarbiya — insonni komil va barkamol etib voyaga yetkazishning eng asosiy sharti sifatida qaralgan. Sharq mutafakkirlari va jadidlar tarbiyani faqat bilim berish bilan cheklamay, balki insonda ezgulik, adolat, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, sabr-toqat va halollik kabi olijanob fazilatlarni shakllantirishning asosiy vositasi sifatida ko'rganlar. Ularning fikricha, chinakam ma'naviy yetuk shaxs — o'z xalqiga, Vatani va insoniyatga sadoqat bilan xizmat qiluvchi odamlardir.

Buyuk allomalarimiz, xususan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy kabi mutafakkirlar o'z asarlarida tarbiyaning ahamiyatini yuksak baholaganlar. Forobiy komil insonni jamiyat taraqqiyotining tayanchi deb bilgan. Ibn Sino esa tarbiyani bolalikdan boshlash zarurligini ta'kidlagan. Alisher Navoiy esa o'z g'azal va dostonlarida halollik, mehr-oqibat, vatanparvarlik, do'stlik va adolat kabi fazilatlarni tarannum etgan.

Jadidlar harakati vakillari — Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi ma'rifatparvarlar esa millatni uyg'otish va yoshlarni zamonaviy bilim va tarbiya asosida yetishtirishni o'z oldilariga asosiy maqsad qilib qo'yg'anlar. Abdulla Avloniy

“Tarbiya” asarida shunday deydi: “Har bir millatning kamoloti — tarbiyada, har bir millatning zavoli — tarbiyasizlikda.” Bu soʻzlar bugungi kunda ham oʻz dolzarbligini yoʻqotmagan.

Shu boisdan, biz ham yosh avlodni boy madaniy merosimiz va qadimiy anʼanalarimiz ruhida tarbiyalashga, ularda mustaqillik gʻoyalari sadoqat, yuksak maʼnaviy ong va sogʻlom milliy tafakkur shakllanishiga alohida eʼtibor qaratmogʻimiz zarur. Chunki maʼnaviy barkamol insonlarga Vatan ravnaqi, xalq farovonligi yoʻlida fidokorona xizmat qila oladi. Jumladan tarbiya haqida qarashlar jadidlarimiz tomonidan keng yoritib berilgan. Taniqli oʻzbek pedagogi va maʼrifatparvari Abdulla Avloniy oʻz asarlarida tarbiyaning hayotdagi oʻrni va ahamiyatiga chuqur eʼtibor qaratgan. U oʻzining mashhur fikrida: “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” deya taʼkidlaydi. Ushbu soʻzlar inson tarbiyasining faqat individual hayot emas, balki butun jamiyat va millat taqdiri uchun naqadar muhim ekani haqida chuqur oʻy surishga undaydi.

Tarixiy tajribalardan maʼlumki, mashoyixlar ham tarbiyaning xalq va davlat hayotidagi rolini alohida taʼkidlab: “Har bir millatning saodati, davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bogʻliqdur”, deya ibratli fikrlar bildirganlar. Bu esa yosh avlod tarbiyasini har bir zamon uchun dolzarb vazifa qilib qoʻyadi.

Abdulla Avloniy oʻzining “Turkiy guliston yoxud axloq” nomli asarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uygʻunlashtirib, yangi usul maktablarining yuqori sinf oʻquvchilari uchun mukammal darslik yaratdi. Ushbu asar nafaqat oʻquv dasturining bir qismi sifatida, balki oʻquvchilarning axloqiy fazilatlarini shakllantirish, ularni komil inson etib tarbiyalash uchun muhim manba sifatida xizmat qildi.

Avloniy asarini chuqur oʻrganganimizda, u zamon maktablarida taʼlim jarayonida umuminsoniy va diniy qadriyatlar, xalq ogʻzaki ijodi namunalaridan, Qurʼon oyatlari va hadislardan, shuningdek, buyuk allomalarimizning hikmatli soʻzlaridan imkon qadar keng foydalanganligini koʻramiz. Masalan, “Yaxshi xulqlar” qatorida taʼriflangan “Sabr” mavzusi ham ana shunday qadriyatlar asosida ochib berilgan.

Avloniy sabr fazilatini shunday taʼriflaydi: “Sabr insonlar uchun buyuk bir fazilatdurki, Janobi Haq sobrlarni madh qiladi. Shariatda esa Janobi Haq tarafidan kelgan balo va qazo-yu qadaraga sabr qilish farz hisoblanadi”. Shuningdek, bir hadisi sharifning maʼnosiga murojaat qilinadi: “Ilm – imonli kishilarning muhibi, hilm – homiysi, aql – dalili, yaxshi amal – sarmoyasi, muloyimat – volidi, afv – axavoni, sabr – hokimi va vijdoni”, deya sabrning inson kamolotidagi oʻrni teran ochib beriladi. Arablarning mashhur hikmati esa bu fikrni yanada mustahkamlaydi: “Assabru miftohul falah” – yaʼni, “Sabr shodlik kalitidir”.

Bugungi kunda esa, oilada bolalarni maʼnaviy-axloqiy tarbiyalash jarayonida milliy qadriyatlarning oʻrni va ularning amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ilmiy-nazariy asosda ishlab chiqish dolzarb masalaga aylangan. Zotan, globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida yosh avlodni oʻz milliy qadriyatlari va tarixiy xotirasiga sodiq holda, zamonaviy bilim va koʻnikmalarga ega etib tarbiyalash, jamiyat taraqqiyotining asosiy shartlaridan biri boʻlib qolmoqda.

Shu boisdan ham, oilada va taʼlim muassasalarida bolalarni maʼnaviy-axloqiy tarbiyalashda Abdulla Avloniy kabi mutafakkirlarning merosi, ularning tarbiya haqidagi ilmiy-nazariy qarashlarini chuqur oʻrganish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb vazifalardan sanaladi. Bu yoʻlda milliy pedagogik va uslubiy yondashuvlarni optimallashtirish, zamonaviy tarbiya texnologiyalari bilan uygʻunlashtirish, shuningdek, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni muvozanatli shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Jadid maʼrifatparvarlari voyaga yetayotgan yosh avlodni Turkiston kelajagining tayanchi va taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida koʻrganlar. Shu bois, jadidlar yoshlarni har xil illatlardan,

jaholat va kamsituvchi odatlardan xalos etish zarurligini uqtirganlar. Mahmudxo'ja Behbudiy bu borada alohida sa'y-harakat qilgan va yoshlarni yomon odatlardan, axloqiy va ijtimoiy illatlardan ogoh etish tarafdori bo'lgan. U, o'z asarlarida va ma'ruzalarida, xususan, Samarqand shahrida ruslar tomonidan ochilgan pivo do'konlari faoliyatini keskin tanqid qilgan. Behbudiyning ta'kidlashicha, bunday do'konlarning masjid va madrasalar yaqinida joylashgani yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, axloqiy buzqlik va beparvolikni kuchaytiradi. Mahmudxo'ja Behbudiy o'z fikrlarida xalqni hushyorlikka chaqirib, kelajak avlodni sog'lom, bilimli, ma'rifatli etib tarbiyalash muhimligini ta'kidlaydi. U yoshlarning faqatgina diniy bilim emas, balki zamonaviy fanlardan ham xabardor bo'lishini, shuningdek, Turkiston taraqqiyotiga xizmat qiluvchi shifokorlar, huquqshunoslar, iqtisodchilar va boshqa zamonaviy mutaxassislar safini kengaytirish zarurligini orzu qilgan. Behbudiy uchun har bir oila va jamiyat zimmasiga katta mas'uliyat yuklatilgan: bu mas'uliyat kelajak uchun sog'lom va bilimdon avlodni voyaga yetkazishdan iborat edi

Jadidlar ta'limotida yoshlarning ma'naviy-axloqiy pokligi va ilmiy salohiyati jamiyatning kelajakdagi ravnaqi va mustaqilligini belgilovchi asosiy omil sifatida talqin qilingan. Shu ma'noda, Mahmudxo'ja Behbudiy kabi ma'rifatparvarlar o'z asarlarida yoshlarni nafaqat shaxsiy kamolotga, balki butun Turkiston xalqlarining yuksalishiga xizmat qilishga undaganlar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak o'zbek xalqining uzoq asrlik tarixiy tajribasi, boy ma'naviy merosi va ulug' mutafakkirlarining ilmiy-axloqiy qarashlari yosh avlod tarbiyasida bebaho o'rin tutadi. Tarbiya, har qanday jamiyatning ravnaqi va mustaqilligini ta'minlovchi asosiy omil sifatida qadrlanib, insonning ma'naviy, axloqiy va intellektual yetukligini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy kabi allomalar hamda jadid ma'rifatparvarlari - Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonovlar tarbiyaning ahamiyati va zamonaviy ta'limning zarurligi haqida chuqur fikrlar bildirganlar. Ularning qarashlari shundan dalolat beradiki, yosh avlodni milliy qadriyatlar va umuminsoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash, ularda Vatanga muhabbat, istiqloq g'oyalari sadoqat va sog'lom tafakkur shakllantirish har doim dolzarb vazifa bo'lib qoladi. Bugungi globallashuv davrida esa bu masala yanada ahamiyat kasb etib, milliy madaniy merosga asoslangan holda zamonaviy bilim va tarbiya usullarini uyg'unlashtirish talab etilmoqda. Shu bois, xalqimizning boy pedagogik tajribasidan samarali foydalanish va uni zamon talablariga mos ravishda rivojlantirish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov, I.A. "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" Toshkent: 2008.
2. Karimov, I.A. "O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li". Toshkent: 1994.
3. A. Avloniy "Turkiy Guliston Yoxud axloq" Toshkent: 1992.
4. Qosimov, B. "Jadidchilik harakati va ma'rifat" Toshkent: Sharq 2002.
5. Haydarov, A. "Inson kamoloti va milliy-ma'naviy qadriyatlar" Toshkent: 2008.
6. Zunnusov, A. Mahkamov, A.U. "Didaktika" Toshkent: 2006.

MUTAFAKKIRLARNING HALOL RIZQ TOPISH HAQIDAGI QARASHLARIDAN FOYDALANISH

Ravshanov Surat Botir o'g'li
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti tayanch doktoranti

***Annotatsiya.** Ushbu ilmiy maqolada mutafakkirlarning halol rizq topish haqidagi qarashlariga bag'ishlangan. Maqolada halol rizq tushunchasi, uning diniy, axloqiy va iqtisodiy taraqqiyoti hamda jamiyatda tutga o'rni va ahamiyati yoritilgan. Halol rizq olishning diniy asoslari, shari'atning bu boradagi to'g'ri yo'li va imkoniyatlari, mutafakkirlarning bu boradagi fikrlari tahlil qilingan. Al-G'azzoliy, va Imom Shofi'iy, Alisher Navoiy, Fitrat kabi mashhur mutafakkirlarning asarlari orqali halol rizq olishning farovonlik, balki jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'sishga bo'lgan ta'siri ko'rsatilgan.*

***Kalit so'zlar:** halol rizq, mutafakkirlar, axloqiy me'yorlar, shariat, jamiyatdagi madaniyat, Islom iqtisodiyoti, mehnat, savdo, tijorat, sadaqa, ijtimoiy mas'uliyat, ma'naviy o'sish, Al-G'azzoliy, Imom Shofe'iy, axloqiy barqarorlik.*

Halol rizq — bu Quron va belgilab qo'yilgan, musulmonlarga ruxsat berilgan, to'g'ri va halol yo'llar orqali topilgan daromaddir. Islomda rizq, Alloh tomonidan berilgan ne'mat sifatida tushuniladi va bu ne'matni olishda shari'atning paydo bo'lishi, ya'ni ijtimoiy tenglik, halollik, va insonlarning haqqiga xiyonat qilmaslik va adolat tamoyillariga amal qilish zarurati muhim o'rin tutadi. Halol rizqni topish har bir musulmonning diniy, balki axloqiy va ijtimoiy mas'uliyati sifatida qaraladi.

Halol rizq har bir musulmonning hayotida markaziy o'ringa ega bo'lib, shari'atga mumkin, to'g'ri va halol yo'llar orqali topilgan daromadni anglatadi. Islomda rizq faqat Alloh tomonidan berilgan ne'mat sifatida qaraladi va uning halolligi diniy, axloqiy va ijtimoiy mezonlarga asoslanadi. Mutafakkirlar halol rizqning ahamiyatini keng yoritib, uning insonning ma'naviy holati, diniy e'tiqodi va jamiyatdagi o'rni bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlab o'tganlar. Halol rizqni olish faqat iqtisodiy muvaffaqiyatni ta'minlash uchun emas, balki musulmonning ruhiy, jismoniy va ma'naviy rivojlanishiga, jamiyatdagi adolat va ijtimoiy tenglikni, barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi.

Halol rizq, insonning o'z farovonligini, balki uning atrofdagi va boshqalar bilan bo'lgan munosabatlarini, jamiyatda axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiradi. Mutafakkirlarning fikricha, halol rizq olish orqali moddiy imkoniyatlarga erishish bilan birga, insonning ma'naviy rivojlanishi va axloqiy me'yorlarga sodiqligini ham anglatadi.

Shariatga ko'ra, halol rizqni olishda "harom" yoki "shubhali" yo'llardan saqlanish juda yuqori. "Harom" daromadlar, masalan, riba (foyda olish), o'g'rilik, firibgarlik, korrupsiya, zoravonlik yoki boshqa shariat taqiqlagan yo'llardan olingan pullar. Shuningdek, Islomda tekshirilgan, "shubhali" daromadlar, ya'ni shari'atga to'g'ri kelmaydigan, ammo halollik va harom o'rtasida noaniqlik mavjud bo'lgan faoliyatlar, musulmon uchun talab bilan yondashishni qiladi. Bu qoidalarga amal qilish faqat shaxsiy farovlikni ta'minlashga emas, balki jamiyatda axloqiy barqarorlikni saqlash, ijtimoiy adolatni ta'minlash va musulmonlar o'rtasida o'zaro ishonchni kafolatga xizmat qiladi.

Halol rizqni olish jarayoni, faqat iqtisodiy samarali bo'lishni emas, balki insonning ma'naviy, diniy va ijtimoiy mas'uliyatini ham ta'minlashni nazarda tutadi. Mutafakkirlar va diniy

olimlar, musulmonlarni halol rizq olish, shari'atga bo'lgan mehnat va daromadning ahamiyatini ta'kidlab, har bir narsaga o'z faoliyatida halollik va adolatni saqlashni buyuradilar[1].

Mutafakkirlar halol rizqni olishning moddiy, diniy, balki axloqiy va ijtimoiy vaziyatini ham chuqur o'rganganlar. Al-G'azzoliy va Imom Shofi'iy kabi islom olimlari, halol rizqning jismoniy shaxsiy hayotdagi, balki jamiyatdagi tinchlik va tinchlikka bo'lgan ta'sirini keng tahlil qilganlar.

Mutafakkirlarning qarashlariga ko'ra, halol rizq olishning asosiy tamoyillari quyidagilardir.

Halollik va adolat: islomda, rizqni halol yo'llar orqali moddiy shaxsiy farovonlikni ta'minlash, balki jamiyatda adolat va ijtimoiy barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi. Halol rizqni ta'minlash uchun, shaxs har bir faoliyatda adolatga amal qilishi, o'z mehnatini haqqoniy va shari'atga mos ravishda saqlashi kerak. Bu, ayniqsa, iqtisodiy faoliyatlarda — savdo, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish yoki boshqa kasblarda — faqat halol yo'llarni tanlashni anglatadi.

Ijtimoiy mas'uliyat: yordam, kambag'allarga yordam berishni ham o'z ichiga oladi. Halol rizq olishning ijtimoiy jihati, har bir musulmonning jamiyatda tenglik, adolat va barqarorlikni ta'minlash uchun hissa qo'shishni talab qiladi. Mutafakkirlar, daromadlarni faqat o'z manfaatlari uchun foydalanishni ma'qullamaganlar, ularga, boshqalarning farovonligini ta'minlashga ham yordamlashishni tavsiya etganlar. Masalan, zakot va sadaqa berish, qiynalganlarga yordam ko'rsatish, jamiyatdagi ijtimoiy tenglikni saqlashda muhim o'rin tutadi.

Shukr va sabr: halol rizqni olishda sabr va shukr, muhim axloqiy sifat sifatida ta'kidlanadi. Islomda sabr va shukr, insonning ma'naviy o'sishi va Allohning ne'matlariga bo'lgan to'g'ri munosabatini aks ettiruvchidir. Mutafakkirlarning fikricha, sabr va shukr, halol rizqning barakali bo'lishi uchun zarur bo'lgan ikki muhim omildir.

Sabr, har qanday qiyinchilik va sinovlarga bardosh berish, Allohning irodasiga bo'lgan to'liq ishonch va sabrli bo'lishni anglatadi. Halol rizqni olish jarayonida sabr, musulmonlarni harom yo'llardan saqlanishga undaydi. Sabrli insonning har qanday iqtisodiy va ijtimoiy sinovlarga qarshi chiqishlarini va uni halollik bilan rizq topishga undaydi. Qur'onda va Hadislarda sabrning ahamiyati alohida ta'kidlanib, bu fazilatning Alloh tomonidan mukofotlanishi haqida bir necha marta so'z boradi. Sabr, shaxsning ruhiy barkamolligini ta'minlashda va ijtimoiy hayotda adolatni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Mutafakkirlarning halol rizq topish haqidagi qarashlari.

Al-G'azzoliy halol rizqni olishning faqat iqtisodiy emas, balki uning ruhiy va ma'naviy ahamiyatini ham chuqur o'rgangan. O'zining mashhur asarlaridan biri bo'lgan "*Ihyo ulum ad-din*" asarida u halol rizqni topishning ma'naviy tomonini keng yoritgan. Al-G'azzoliy halol rizqdan foydalanish, iqtisodiy farovonlikka, balki shaxsning ma'naviy va axloqiy tozaligini saqlashning muhim omili deb hisoblaydi. Unga ko'ra, halol rizq olish, insonning qalbini pokiza qiladi, uning ruhiy holatini mustahkamlaydi va uni Allohga yaqinlashtiradi [2].

Al-G'azzoliy, halol rizq topishning o'zi, insonning ma'naviy rivojlanishiga yordam berishini ta'kidlagan. U, har bir musulmonni faqat halol yo'llar bilan rizq topishga undaydi, chunki harom rizqning olinganidan keyin uning barakasi yo'qoladi va insonni ruhiy ifloslanishga olib keladi.

Al-G'azzoliy, halol kasbning ahamiyatini alohida ta'kidlagan. Unga ko'ra, har bir musulmon, Allohning izni bilan rizqni halol yo'llar bilan olish uchun, ishonchli va to'g'ri kasbni tanlashi kerak. Bu kasb orqali olingan daromad nafaqat shaxsiy daromadlarni qondiradi, balki jamiyatga foyda keltiradi va musulmonning diniy jamiyatini saqlab qolishga yordam beradi.

Imom Shofi'iy halol rizqni topishning muhim tamoyillaridan biri sifatida mehnatni, ishlab chiqarishni va savdoni qadrlagan. O'zining "Al-Umm" asarida, rizqni faqatgina halol

yo'llar bilan olishning ijtimoiy muhimligini ta'kidlaydi va har bir musulmonning o'z ishini to'g'ri bajarishini, mehnatga hurmatni e'tirof etadi [3].

Alisher Navoiy halol rizqni iqtisodiy, balki axloqiy nuqtai nazardan ham juda muhim deb hisoblagan. Uning qarashlariga ko'ra, halol rizq faqat halol yo'llar bilan topilishi kerak. U, insonni harom yo'llardan saqlashga undagan va har bir kishiga o'z mehnati bilan rizq topishni maslahat bergan. Navoiy "Mehnat" va "haqqoniylik" kabi qadriyatlarni yuksak qadrlagan, chunki mehnat orqali halol rizq olish insonga Allohning barakalarini olib keladi[4].

Navoiy, halol rizqni ma'naviy tozalik va qalbning pokligi bilan bog'lagan. U, harom yo'llardan saqlanish orqali insonning qalbi pokiza bo'lishini, bu esa uning ruhiy holati va axloqiy holatiga ta'sir qilishini ta'kidlagan. Halol rizqning barakasi, uning fikricha, insonning ruhiy yuksalishiga xizmat qiladi va ma'naviy osoyishtalikni ta'minlaydi. Haromdan olingan daromadlar esa, qalbni ifloslantiradi, jismoniy diniy jarohat bo'ladi, balki insonning ijtimoiy munosabatlarini ham buzadi.

Alisher Navoiy halol rizqning ijtimoiy ahamiyatini ham chuqur tushungan. U jamiyatdagi adolatni ta'minlash, tenglik va hurmatni rivojlantirish har bir shaxsning halol yo'llar bilan rizq topishining zarurligini ta'kidlagan. Halol rizq olish jamiyatdagi farovonlikni tiklash, kambag'allarga yordam berish, ular bilan adolatli munosabatda bo'lish va ijtimoiy barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi. Navoiy halol rizqni olish orqali inson milliy o'zligining balki jamiyatning umumiy farovonligini ta'minlashga hissa qo'shishini belgilagan.

Abdurauf Fitrat, halol rizq olishni insonning tabiatan halol va to'g'ri yo'llarni tanlashi uchun mugimligini ta'kidlaydi. Fitratning fikriga ko'ra halol rizq olish, insonning ichki tinchligini, ruhiy farovonligini va ma'naviy pokligini ta'minlashga xizmat qiladi. Halol rizqni olish, insonning asl maqsadlariga erishishiga xizmat qiladi[5].

Fitratga ko'ra, inson boshqalarga faqat halollar bilan yordam berishi kerak. Halol yo'llar masalan savdo, mehnat, ilm olish va o'z mahoratini kuzatish mumkin bo'lgan amallar bo'ladi. Fitrat insonni harom va shubhali yo'llardan, masalan, ribo, o'g'rilik, firibgarlik kabi yo'llardan saqlanishga undaydi, chunki bu yo'llar insonning holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Fitratning halol rizq uchun har bir inson o'zining mehnati orqali rizq topishi lozim. Islomda mehnat qilish, o'z kasbini hurmat qilish va to'g'ri yo'llar orqali rizq izlash talab etilgan. Fitrat, insonni barcha ijtimoiy mehnatlarga mos ravshan rizq izlashga undaydi, lekin bu faqat halol yo'llar orqali amalga oshirilishi kerak.

Fitratning halol rizqqa bo'lgan qarashlari, rizqning barakasi haqida ham ta'kidlaydi. Halol rizqni olish va uni to'g'ridan-to'g'ri, faqat jismoniy hayotlarni emas, balki ruhiy tozalikka va diniy mas'uliyatni qo'shadi. Fitratga ko'ra, halol yo'llar orqali topilgan rizq, barakali bo'ladi va insonning qalbini pokiza qiladi. Halol rizq olinganida, bu rizq jismoniy shaxslarni qondiradi, balki insonni jamiyatda yaxshi o'rnatishga ham undaydi.

Halol rizqni olishning bir nechta usullari mavjud. Asosiy yo'llar quyidagilardir:

1. Mehnat va kasb qilish: Halol rizqni olishning eng asosiy usuli — bu mehnat qilishdir. Mehnatni halol yo'llar bilan qilish, shuningdek, har bir musulmonning mas'uliyati hisoblanadi. Shaxs o'zining bilimini, iqtidorini va kuchini ishlatib, to'g'ri yo'llar bilan daromad topishi lozim.

2. Savdo va tijorat: Halol savdo qilish, muqaddas Qur'onda va Hadislarda ta'kidlangan yo'llardan biridir. Shubhasiz, savdo orqali daromad topish, faqat haqiqatga mos keladigan mahsulotlarni sotish va firibgarlikdan saqlanish muhimdir.

3. Zakot va sadaqa: Halol rizqni olishda, o'z mol-mulkidan zakot va sadaqa berish, ijtimoiy mas'uliyatni anglash hamda boshqalarga yordam berish muhimdir. Mutafakkirlar, zakot va sadaqa berish orqali, halol rizqning barakali bo'lishini ta'kidlaydilar.

Halol rizq olish, faqat shaxsiy farovonlik uchun emas, balki jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, ma'naviy yuksalish va iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun ham zarurdir. Mutafakkirlarning halol rizq haqidagi qarashlari, shubhasiz, musulmonlar uchun yo'l-yo'riq bo'lib, ularni to'g'ri mehnat qilishga, halol yo'llar bilan daromad topishga va boshqalarga yordam berishga undaydi. Halol rizq olish, faqat iqtisodiy jihatdan emas, balki diniy va axloqiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, jamiyatdagi tinchlik va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Usmonov O. “Islomda iqtisodiy halollik va jamiyatdagi roli”. Toshkent: O'zbekiston Islom akademiyasi. 2020-yil. 50-65-betlar.
2. G'azzoliy, Abu Homid. “Ihyo ulumid-din” (O'zbek tiliga tarjima. 4 jildlik nashr), 2-jild – Halol va harom, rizq va kasb boblari. Qohira: Al-Azhar kutubxonasi. 2005-yil. 200-230-betlar.
3. Imom Shofe'iy. “Al-Um” (Al-Um). Tarjimon: Abu Ishoq ash-Shirazi. Toshkent: Sharq nashriyoti. 2010-yil. 45-72-betlar
4. Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Toshkent: Fan nashriyoti, 2000-yil. 15-20 betlar.
5. Fitrat, A. *Oila*. Toshkent: Turkiston nashriyoti. 1916-yil.

MUTAFAKKIRLAR VA JADID MA'RIFATPARVARLARINING TARBIYA TURLARIGA OID TA'LIMOTLARI HAMDA UNDAN FOYDALANISH MEXANIZMLARI

Jo'rayev Shaxzod Sharofiddin o'g'li
Qarshi Davlat universiteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek mutafakkirlari va jadid ma'rifatparvarlarining tarbiya borasidagi qarashlari tahlil qilingan. Al-Farobiy, Ibn Sino, Al-G'azzoliy kabi allomalarning aqliy, axloqiy va ruhiy tarbiyaga oid ta'limotlari, shuningdek, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov singari jadidlarning yangi usul maktablari orqali bergan tarbiyaviy g'oyalari o'rganilgan. Maqolada, shuningdek, ushbu merosdan zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish mexanizmlari taklif qilingan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, mutafakkirlar, jadidlar, Avloniy, Farobiy, axloqiy tarbiya, yangi usul, ma'naviy meros, ta'lim-tarbiya, o'zlikni anglash.

Kirish. Tarbiya har qanday jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Inson shaxsini har tomonlama kamol toptirish, uning aqlan, ruhiy va jismoniy jihatdan yetuk bo'lishini ta'minlashda tarbiya asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. O'zbek xalqining boy tarixida bu masalaga alohida e'tibor berib kelinib, mutafakkirlar va jadidlar tomonidan nazariy asoslar ishlab chiqilgan. Ayniqsa, ularning g'oyalari bugungi ta'lim-tarbiya jarayonida o'ta dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Jadidchilik ma'rifatparvarlik harakati XIX asrda vujudga kelgan ommaviy ma'rafiy harakat hisoblanadi. Jadid so'zi arabcha “yangi” degan ma'noni anglatadi. Jadidchilik harakatining bosh g'oyasi xalqni ma'rifatli qilish orqali mustamlaka zulmidan ozod qilishga qaratilgan ma'rifatparvarlik harakatidir. Bu harakatning yorqin namoyondalari Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Isoqxon Ibrat, Sadriddiy Ayniy, Abdurauf Fitrat va boshqa bir qator ziyolilar hisoblanadi. Jadidlar o'z milliy dasturlarida tarbiya masalalariga keng o'rin beradi. O'zlari ochgan yangi usul jadid maktablarida ham o'quvchilar tarbiyasiga alohida e'tibor qaratishgan. Jadidlar maktabni tarbiya maskani deb hisoblashgan. Tarbiya inson dunyoga kelgan kundan to umrining oxirigacha davom etadiga uzluksiz jarayondir. Jadidlar tom ma'noda ma'naviy, ma'rifiy tarbiya g'oyasining targ'ibotchilaridir. Ularning asarlarida ilgari surilgan ta'lim-tarbiyaga oid fikrlar milliy ma'naviyatimizning rivojlanishida qimmatli manbalar sanaladi. Jadidlar asarlari bugungi kun yoshlari uchun ibrat maktabi desak adashmaymiz. Taniqli jadid marifatparvari, birinchi o'zbek pedagogi Abdulla Avloniyning tarbiyaga bergan ta'rifi jadidchilik faoliyatida tarbiya masalalari nechog'liq yuksak o'rin tutganidan dalolat beradi “ Alhosil tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir”. Tarbiya masalasi bugungi kunda ham dolzarb masala hisoblanadi. Jadidchilar orasida A. Avloniy o'z faoliyati davomida tarbiya masalalariga juda keng o'rin ajratadi. Avloniy o'zi yaratgan asarlarda ta'lim bilan bir qatorda tarbiyaga ham alohida e'tibor qaratish lozimligini ta'kidlaydi. Uning “ Turkiy guliston yoxud Axloq” asari aynan tarbiya masalalariga bag'ishlangan. A. Avloniy tarbiya doirasini keng ma'noda tushunadi, uni faqat axloq bilan chegaralab qo'ymaydi, balki tarbiya vatanga sadoqat,

el-yurtga hurmat kabi insoniy fazilatni ham o‘zidamujassamlashtiradi, degan g‘oyani ilgari suradi.

1. O‘rta asr mutafakkirlarining tarbiyaga oid qarashlari

Farobiy insonni “ijtimoiy mavjudot” deb atar ekan, uni tarbiya orqali jamiyatga foydali a‘zo etib voyaga yetkazishni muhim deb biladi. Uning fikricha, to‘g‘ri tarbiya – fozil jamiyatning asosi. Farobiy, shuningdek, musiqa va san‘atni ham tarbiyaning muhim vositasi deb hisoblaydi.

Ibn Sino pedagogik fikrlarda shaxsning aqliy salohiyatini rivojlantirishda dars berish uslublarining muhimligini urg‘ulaydi. U o‘qituvchi va murabbiyga nisbatan yuqori talab qo‘yadi, sabr-toqat, bilimdonlik va axloqiy fazilatlarini talab qiladi.

Al-G‘azzoliy esa ilm va tarbiya orqali nafsni poklashga e‘tibor qaratadi. U “Kim o‘zini bilsa, Robbini biladi” degan hikmat asosida ruhiy tarbiyaning asosini belgilaydi. U axloqiy illatlardan saqlanishni, o‘z ustida ishlashni asosiy tarbiya mezonini deb hisoblaydi.

Bahouddin Naqshband “Dil ba yoru, dast ba kor” shiori bilan ish va zikrni uyg‘unlashtirish orqali tarbiyani yurak va amalda uyg‘un tarzda olib borishni targ‘ib qilgan.

2. Jadid ma‘rifatparvarlarining tarbiya haqidagi qarashlari

Jadidlar uchun tarbiya faqat maktab doirasidagina emas, balki oilada, jamoada va butun jamiyatda olib borilishi lozim bo‘lgan jarayon edi. Ular uchun ilm olish diniy majburiyat emas, balki milliy taraqqiyotning asosi edi. Avloniy ta‘limni millatni qutqaruvchi kuch sifatida ko‘radi: “Millatning najoti – tarbiyada, tarbiya esa ustozdadir,” degan mashhur gapi bunga misol bo‘la oladi.

Ismoil G‘aspirali o‘zining “Tarbiya yo‘q bo‘lsa, inson hayvonlardan farq qilmaydi” degan gapi bilan ma‘naviy tarbiyaning ahamiyatini ifodalagan. Uning “Tong yulduzi” gazetasi orqali bergan tarbiyaviy fikrlari turkiy dunyo miqyosida katta ta‘sir ko‘rsatgan.

Munavvarqori, Fitrat, Abdulla Qodiriy kabi jadidlar asarlarida milliy uyg‘onish, ma‘naviyat va millatparvarlik tarbiyaning markaziy g‘oyalariga aylangan.

3. Tarbiya turlarining tahlili va zamonaviy ahamiyati

Mutafakkirlar va jadidlar qarashlarida tarbiyaning quyidagi turlari ajralib chiqadi:

- Aqliy tarbiya – ilm-fan asoslarini o‘rgatish, tafakkurni rivojlantirish;
- Axloqiy tarbiya – odob, halollik, sabr-toqat, poklik;
- Ruhiy tarbiya – qalbni poklash, ichki dunyoni tarbiyalash;
- Jismoniy tarbiya – sog‘lom turmush tarzi;
- Estetik tarbiya – san‘at va adabiyot orqali go‘zallikni anglash;
- Vatanparvarlik tarbiyasi – tarixiy xotira, milliy qadriyatlar.

Jadidlarning yana bir yorqin vakili Abdurauf Fitrat xalqni ma‘rifatli qilishda ta‘lim-tarbiya masalari juda muhim deb hisoblagan. Fitrat o‘z asarlarida Buxorodagi barcha maktablarni keltirib o‘tadi, ammo ta‘lim-tarbiya berish axloqiy sifatlarni shakllantirishda hech qanday ahamiyati qolmaganini aytib o‘tgan. Fitrat maktabni tarbiya o‘chog‘i deb hisoblagan, maktabni jamiyat hayotini rivojini ta‘minlovchi asosiy manbalardan biri ekanligini ta‘kidlagan. Maktab bolalarga tarbiya berib, jamiyatdagi buzuvchiliklar, o‘g‘irlik, razolatni yo‘qotishi lozim deb biladi. Fitrat darsliklarida ko‘plab hikoyalar keltiradi, bu hikoyalarda axloqiy tarbiya berishga va turli axloqiy xislatlarni singdirishga harakat qiladi. Fitrat inson shaxsini tarbiyalash uchun kurashgan mohir pedagogdir. U millatparvarlik va vatanparvarlik haqidagi qadriyatlarga tayanib, shunday ta‘limot yaratdiki, bu ta‘limot bugungi kunimizda

vatanparvarlik mafkurasini yaratish va yoshlarni vatanni, millatni sevishga o'rgatishda muhim qo'llanma bo'la oladi. Fitrat vatan, vatanparvarlik va insonparvarlikni eng yuksak axloqiy xislat deb bilib, kishilarni uni asrashga, unga sidqidildan xizmat qilishga chaqiradi. Fitrat ijodiyotidagi eng muhim masalalardan biri uning islom dini g'oyalarini har taraflama chuqur o'rganib, tahlil etib, ulardan komil insonni imon- e'tiqod va insofli qilib tarbiyalashda foydalanishni targ'ib qilganligidir. Fitrat barkamol inson tarbiyasida axloqiy tarbiyaning o'rni juda katta deb biladi. Uning fikricha, axloqiy tarbiyaning vazifasi insonni axloqiy barkamol, barchaga foydali inson qilib tarbiyalashdan iborat. U hikmat, iffat, shijoat va adolatni asosiy axloqiy sifatlar deb hisoblaydi. Fitrat oila tarbiyasi va jamiyatda ayollarning o'rni, masalalariga ham alohida to'xtaladi.

4. Foydalanish mexanizmlari

Bugungi ta'lim tizimida ushbu g'oyalarni quyidagi yo'llar bilan joriy etish mumkin:

- Darslik va o'quv dasturlarida allomalarning asarlarini o'rganish;
- Tarbiyaviy soatlarda g'oyalari asosida suhbatlar, sahna ko'rinishlari;
- Murabbiylar tayyorlashda ularning tajribalariga asoslanish;
- Tarbiyaviy loyihalarda ularning qarashlarini amaliyotga joriy qilish.

Xulosa: Mutafakkirlar va jadid ma'rifatparvarlarining tarbiya haqidagi qarashlari bugungi ta'limda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ularning boy merosi asosida yoshlarni har tomonlama yetuk inson etib tarbiyalash, ma'naviy va ijtimoiy jihatdan barkamol avlodni voyaga yetkazish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdirauf Fitrat "Tanlangan asarlar" "Oila yoki oila boshqarish tartiblari ".Toshkent "Ma'naviyat " nashriyoti .2009-yil
2. K. Hoshimov, S.Nishoinova "Pedagogika Tarixi" Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti.Toshkent. 2005-yil.
3. B.Qosimov Karvonboshi-Mahmudxo'ja Behbudiy "Tanlangan asarlar". Toshkent."Ma'naviyat" nashriyoti, 2006-yil.
4. A.Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" Toshkent yoshlar nashriyoti. 2019-yil.

SHARQ XALQLARI TARBIYA MODELLARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNI MA'NAVY-AXLOQIY RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Raximova Surayyo Otabek qizi

Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sharq xalqlari, xususan, O'zbekiston, Eron, Hindiston, Xitoy va boshqa shu kabi xalqlarning tarixiy-madaniy merosida shakllangan tarbiya modellari tahlil qilinadi. O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini ta'minlashda ushbu modellarning ijtimoiy-didaktik ahamiyati, pedagogik-psixologik yo'nalishlari hamda tarixiy tajribalar tahlili ochib beriladi. Tarbiya jarayonining bugungi kundagi dolzarb masalalari, globalizatsiya sharoitida milliy qadriyatlarni saqlab qolish va yosh avlodni barkamol inson sifatida shakllantirishdagi roliga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: sharq xalqlari, tarbiya modellari, ma'naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik meros, o'quvchi shaxsini rivojlantirish, didaktik yondashuv, axloqiy qadriyatlar, barkamol avlod, sharq pedagogikasi, tarbiya texnologiyalari, ta'lim va tarbiya integratsiyasi.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini ta'minlash eng muhim vazifalardan biri sanaladi. Bugungi globallashuv davrida ma'naviy inqiroz, madaniyatsizlik, axloqiy buzilishlar yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu boisdan ham Sharq xalqlari tomonidan asrlar davomida shakllantirilgan tarbiya modellari zamonaviy ta'limda ijtimoiy-didaktik zaruriyat sifatida o'rganilishi va qo'llanilishi lozim.

Asosiy qism. Sharq xalqlari tarixida tarbiya masalasi doimo muhim o'rin egallab kelgan. Asrlar davomida bu xalqlarda o'ziga xos tarbiya tizimi va modeli shakllangan bo'lib, ularning markazida inson ma'naviy dunyosining yuksalishi, axloqiy barkamollikka erishish, jamiyatda o'z o'rnini topgan shaxs sifatida voyaga yetkazish g'oyalari yotgan.

O'zbekiston, Eron, Hindiston, Xitoy, Arab xalqlari kabi yirik madaniyat sohiblari bo'lgan mintaqalarda tarbiya an'analari quyidagi tarixiy bosqichlardan o'tgan: Ilk davr – og'zaki xalq ijodi asosida tarbiya: Afsonalar, maqollar, rivoyatlar orqali axloqiy qadriyatlar singdirilgan; Yozma manbalar va diniy-pedagogik g'oyalar asosidagi tarbiya: Qur'on, Hadis, Avesto, Konfutsiy axloqi, Veda kitoblari asosida inson axloqiga oid aniq ko'rsatmalar berilgan; Renessans davri – buyuk mutafakkirlar ta'limoti: Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Sa'diy, Hofiz, Gandi va boshqalar; Zamonaviy davr – an'anaviy va innovatsion uslublarning integratsiyasi: An'anaviy qadriyatlar asosida zamonaviy pedagogik yondashuvlar shakllanmoqda.

Tarbiya modeli – bu shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan aniq g'oyaviy, maqsadli, metodik tizimdir. Sharq xalqlarida shakllangan tarbiya modellari quyidagi ijtimoiy-didaktik xususiyatlarga ega:

Ma'naviyat va axloq uyg'unligi – Tarbiyaning markazida inson qalbini poklash va komillikka yetkazish turadi. Oila va jamiyat birligi – Tarbiya faqat maktabda emas, balki oilada va jamiyatda olib borilishi lozim. Shaxsga yo'naltirilganlik – Har bir inson noyob va uning rivojlanishiga individual yondashuv zarur. Axloqiy ideallar orqali namuna ko'rsatish –

O'tmishdagi allomalar, payg'ambarlar, buyuk shaxslar hayoti orqali tarbiya. Bu jihatlar didaktik nuqtayi nazardan ham muhim bo'lib, ta'lim mazmunining boyishi, metodlarning takomillashuvi, o'quvchilarning mustaqil tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Jamiyat taraqqiyoti, eng avvalo, uning ma'naviy sog'lomligiga bog'liq. Agar inson axloqiy jihatdan yetuk bo'lsa, jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyot bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, tarbiya jarayonida quyidagilar ijtimoiy zaruriyat darajasiga ko'tariladi: Ma'naviy immunitetni shakllantirish – Turli zararli g'oyalarga qarshi mustahkam ichki pozitsiyani egallash. Vatanparvarlik va fuqarolik hissini rivojlantirish – Milliy g'urur va mas'uliyat hissini uyg'otish. Global va milliy qadriyatlar uyg'unligi – Jahon tamadduni bilan milliylikni uyg'unlashtirish orqali kuchli shaxsni tarbiyalash. Bugungi kunda yoshlarning radikallashuvi, axloqiy buzulqilik va ma'naviy qarama-qarshiliklarga qarshi eng samarali vosita – bu o'z ildiziga, ya'ni Sharqona tarbiya modellariga tayanuvchi ta'lim tizimini shakllantirishdir.

Sharq xalqlari pedagogik merosi, xususan, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Bahouddin Naqshband, Sa'diy, Konfutsiy kabi allomalarning qarashlari, bugungi ta'lim jarayonida axloqiy, estetik va intellektual tarbiyani shakllantirishda muhim metodologik manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Sharq pedagogik tafakkurining asosiy tamoyillari: Tarbiyaning butunlik tamoyili – jismoniy, aqliy, ma'naviy va estetik tarbiyaning uyg'unligi; Ibratli misollar orqali ta'sir etish – tarixiy shaxslar hayoti, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish; Ichki dunyoni boyitish – nafaqat bilim, balki qalb tarbiyasini ham asosiy maqsad qilish. Mazkur tamoyillar zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirilganda ta'lim samaradorligi ortadi.

Zamonaviy ta'limda tarbiya alohida dars sifatida emas, balki har bir fanning mazmunida mavjud bo'lishi zarur. Bu jarayonda quyidagi fanlar bilan integratsiya samarali natija beradi; Adabiyot darslarida – Alisher Navoiy, Avloniy, Sa'diy asarlari orqali axloqiy qadriyatlar; Tarix darslarida – Buyuk shaxslar hayoti va tarixiy voqealar asosida saboq berish; Texnologiya va mehnat darslarida – mehnatsevarlik, vatanparvarlik, halollik kabi qadriyatlarni singdirish. Fanlararo yondashuv orqali o'quvchining dunyoqarashi kengayadi, u o'zini jamiyatning bir qismi sifatida anglay boshlaydi.

O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirishga oid tavsiyalar:

- Darslarda qadriyatga asoslangan yondashuvni kuchaytirish: Har bir fanda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish.
- Axloqiy muammoli vaziyatlardan foydalanish: Real hayotiy holatlarni muhokama qilish orqali o'quvchilarda axloqiy tanlov qilish ko'nikmasini rivojlantirish.
- Sharq allomalari hayotidan motivatsion hikoyalar: Darslarda Forobiy, Ibn Sino, Navoiy, Sa'diy kabi mutafakkirlar hayotidan hikmatli saboqlarni faol qo'llash.
- Oila-maktab hamkorligini kuchaytirish: Tarbiya yagona tizimda olib borilishi uchun ota-onalar bilan ishlash usullarini kengaytirish.

Xulosa. Sharq xalqlari tomonidan asrlar davomida shakllantirilgan tarbiya modellari nafaqat tarixiy, balki bugungi kunda ham dolzarb ijtimoiy-didaktik vositadir. Bu modellardan foydalanish o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish, ularni barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazish, eng muhimi – milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Sharq xalqlari tarbiya modellarining ildizi uzoq tarixga ega bo'lib, bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Bu modellarda insonni kamolot sari yetaklovchi ma'naviy-axloqiy qadriyatlar mujassam. O'quvchilarni tarbiyalashda ushbu modellardan

foydalanish jamiyat taraqqiyotining asosiy kafolatidir. Sharq xalqlari tarbiya modellarining zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiyasi o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu modellarga asoslangan didaktik texnologiyalar tarbiya jarayonini yangicha va samarali tashkil etishga imkon beradi. O'quvchining shaxsiyati, qadriyatlarga bo'lgan munosabati, mustaqil fikrlashi va ongli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda bunday yondashuvlar katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Haydarov. Inson kamoloti va milliy-ma'naviy qadriyatlar. T.: Muharrir, 2008 y.
2. M.Xajiyeva. Xoja Ahmad Yassaviyning ma'naviy-tarbiyaviy qarashlari. Avtoreferat. T.: 2004 y.
3. M.Shoxadjayev. Burxoniddin Marg'inoniyning axloqiy-huquqiy tarbiyaga oid qarashlari. Avtoreferat. T.: 2006 y.
4. M.Hamdamova. Ma'naviyat asoslari. T.: “Fan va texnologiya”. 2008 y. S.Dolimov, U.Dolimov. Kaykovus unsurulmaoniy qobusnoma T.: “Istiqlol” 1994
5. Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. T.: O'qituvchi. 1992 y.
6. Z.B.Jalilov. Sharq mutafakkirlari merosini o'rganishning didaktik metodlari. Zamonaviy ta'lim jurnali. 2017 yil, 5-son.

AJDODLARIMIZ PEDAGOGIK TAʼLIMOTLARIDA SHAXS BILISH FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Meruert Pazilova

Nukus davlat pedagogika instituti,
pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada mutafakkirlarning asarlarida moddiy borliq va uning mohiyati, shaxsning bilish imkoniyatlari, insonning narsa va xodisalarning mohiyatini faol oʻzlashtirish, idrok etish, mushohada qilish imkoniyatlari, aqliy taraqqiyoti, taʼlim-tarbiya mahsuli ekanligi haqidagi qarashlari bayon etilgan.

Kalitli soʻzlar: Shaxsning bilish faoliyati, oʻquv bilish, insonning yuksalishi, aql-idrok

Аннотация. В данной статье изложены взгляды мыслителей на материальное бытие и его сущность, познавательные возможности личности, способность человека активно осваивать, воспринимать и наблюдать сущность вещей и явлений, умственное развитие и то, что оно является продуктом обучения и воспитания.

Ключевые слова: Познавательная деятельность личности, обучение, развитие человека, интеллект

Abstract. This article presents the views of thinkers on material existence and its essence, the possibilities of individual cognition, the possibilities of active assimilation, perception, and reflection on the essence of things and phenomena, intellectual development, and the product of education and upbringing.

Keywords: Cognitive activity of the individual, learning, human development, intellect.

Ajdodlarimiz shaxsni faollashtirish, uni bilimlarni faol oʻzlashtirishga undash sohasida katta nazariy-amaliy boylik qoldirganlar. Bu sohada dastlabki yondashuvlar, qarashlar, xalq ogʻzaki ijodi namunalarida oʻz ifodasini topgan.

Ilk uygʻonish davri shaxsning bilish faoliyatini rivojlantirishga oid nazariy yondashuvlarning vujudga kelganligi bilan alohida ajralib turadi. Bu davrda inson salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan koʻplab gʻoyalar ilgari surilgan.

Ilk uygʻonish davrining oʻziga xos xususiyati shaxs kamolotini taʼminlashga oid sharqona taʼlimotning vujudga kelganligidadir. Bu davrda Termiziy al-Hakim, Imom al-Buxoriy, Abu Iso Muhammad Termiziy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Ahmad Yassaviy, Abu Hafs Najmiddin Umar Ibn Muhammad Nasafiy, Mahmud Qoshgʻariylar insonning bilish imkoniyatlarini kengaytirishga oid pedagogik taʼlimotlarni ilgari surganlar.

Jumladan, al-Hakim Termiziy (taxm. 750/760 – Termiz – taxm. 869) ning bizgacha yetib kelgan asarlarida koʻplab qarashlar bilan bir qatorda shaxsning bilish imkoniyatlarini rivojlantirish yoʻnalishidagi fikrlar ham oʻz ifodasini topgan. Termiziyning fikricha, aql-zakovat oʻzlashtira oladigan eng oliy bilim – maʼrifat yoki hikmatdir, bu – inson qalbini yorituvchi «ilohiy nur»dir [1;56]. Turfa ilmlarni oʻqib-oʻrganish jarayonida uni egallash mumkin.

Buyuk xadishunos Imom al-Buxoriy (810.21.7, Buxoro — 870.31.9, Samarqand yaqinidagi Xartang qishlogʻi) ham “Al-Adab al-mufrad” (Adab durdonalari” [2], “Sahihi

Buxoriy” (asl nomi “al-Jomi' as-sahih” – “Ishonchli to‘plam”) [3] asarlarida insonning bilish imkoniyatlarini kengaytirish orqali uni kamol toptirishga alohida e'tibor qaratgan.

Shaxsning bilish faoliyati va uni rivojlantirish nazariyasiga alohida hissa qo'shgan mutafakkirlardan biri Abu Nasr Forobiy (873-950) dir. Forobiy o'z didaktik qarashlarida shaxs fazilatlarini ikki guruhga ajratib ko'rsatgan. Ular: tug'ma va insonning hayotiy faoliyati davomida shakllanadigan fazilatlar. Farobiyning fikricha, tug'ma fazilatlarga insonning o'ta o'tkir zehnliligi, biror narsani bilishga o'ta qobiliyatligi kiradi. Asosiy axloqiy fazilatlarni shaxs hayotiy faoliyati davomida egallaydi. Yuksak aql-zakovat egasi bo'lgan insonlar ham ta'lim-tarbiyaga ehtiyoj sezadilar. Ta'lim-tarbiya jarayonida ularning bilish imkoniyati kengayadi degan g'oyani ilgari suradi. Bunday insonlarning bilish layoqatlarini ta'lim-tarbiya jarayonida kengaytirib, ularni faollashtirishga erishish lozim deya uqtiradi mutaffakkir [4.;24]. Forobiy musiqani inson aql-zakovatini rivojlantiruvchi omillardan biri sifatida e'tirof etgan.

Insonning bilish faoliyatini rivojlantirish nazariyasiga buyuk mutaffakkir Beruniy (973.4.9, Kot (Kat) shahri - 1048.11.12) ham alohida hissa qo'shgan. Uning fikricha, bilishning asosi, bizning dunyo haqidagi bilimlarimiz manbai bo'lmish sezgi a'zolari orqali olingan bilimlardir. Beruniy ilmiy bilimlar haqida fikr yuritarkan, uni aql-idrok tufayli erishilgan intellektual boylik sifatida baholaydi [43]. Beruniy insonning bilish faoliyatini rivojlantirishda tajribaning ahamiyatiga alohida e'tibor qaratadi. Beruniy shaxsni aqliy jihatdan rivojlantirish orqali uning bilish imkoniyatlarini kengaytirish va faollashtirish mumkinligiga e'tibor qaratgan.

Insonning bilish imkoniyatlarini kengaytirish nazariyasiga Ibn Sino(980.8, Buxoro v., Afshona qishlog'i – 1037.18.6, Hamadon sh., Eron) ham o'ziga xos tarzda xissa qo'shgan. Uning ushbu yo'nalishdagi qarashlari “Bilimlar kitobi” asarida o'z ifodasini topgan. U ilm va axloq birligi g'oyasini ilgari surgan [5]. Uning ta'biricha, shaxs aqlning ulkan kuchi, tafakkurning faolligiga asoslanib, haqiqat bilan noto'g'ri qarashlar o'rtasidagi chegarani farqlashga muvaffaq bo'ladi. Ilm va axloqiy fazilat mushtarakligi insonni donishmand va olijanob shaxsga aylantiradi.

Ahmad Yassaviy ijodida ham shaxsni ma'rifat va oriflikka undash ustivor o'ringa ega bo'lgan. U o'zining “Devoni hikmat” [6] asarida insonlarni ilm-ma'rifat egallashga da'vat etgan.

Zamaxshariy (to'liq ismi-sharifi Abulkosim Mahmud ibn Umar ibn Ahmad) (1075.18.3, Xorazm, Zamaxshar qishlog'i-1144, xoz. Ko'hna Urganch) o'zining “Atvoq uz-zahab fil-mavo'iz val-xutab” (“Va'zlar va xutbalar bayonida oltin shodalar”) va “Navobig' ul-kalim”(“Nozik iboralar”) [7] kabi asarlarida inson kamolotining asosini aql-zakovat va moddiy borliq voqea-xodisalarini bilish tashkil etishini ko'rsatgan. Uning fikricha, “Har qanday mushkul ish aql egalari tufayli isloh qilinur, chunonchi yeru ko'k faqat o'z tegrasi qutblari atrofida aylanur”.

Insonning yuksalishida aql-idrok va ilmning o'rni beqiyos ekanligini ta'kidlagan. “Yoki ilmiy bo'l, yoki, ilmga tayanib ish tutadigan bo'l, loqal ilmni tinglab eshitadigan bo'l, biroq to'rtinchisi bo'lma, chunki kasodga uchrab xalok bo'lasan (jumormang bo'lasan)” [7.;8], - deya ta'kidlagan mutafakkir. Zamaxshariy o'z asarlarida ilm-ma'rifatning shaxs va jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini asoslab bergan.

Buyuk sarkarda Amir Temur esa o'zining “Temur tuzuklari” asarida insonning aqliy harakatlarini faollashtirishga oid qimmatli fikrlarini ilgari surgan. U harbiy ta'lim-tarbiyaning inson faolligi bilan bog'liq jihatlarini chuqur tahlil qilgan [8]. Genofond tozaligini ta'minlash haqidagi fikrlari bugungi kunda ham pedagogika fani uchun alohida qimmatga ega.

Abdurazzoq Samarqandiyning maktab, ta'lim-tarbiya sohasidagi fikrlari alohida pedagogik qimmatga ega. U ta'lim-tarbiyaning shaxsni aqliy-ma'naviy rivojlantirish imkoniyatiga egaligini aniq dalillar yordamida asoslab bergan.

Sharqning buyuk mutafakkirlaridan biri Jaloliddin Davoniy ham shaxs kamoloti va aqliy taraqqiyotini ta'minlashning o'ziga xos yo'llarini ko'rsatib bergan. U rivojlanish doimiy harakat va faoliyat mahsuli ekanligini ta'kidlagan. Jaloliddin Davoniyning “Axloqi Jaloliy” asarida aqliy va axloqiy tarbiya masalalari o'zaro mutanosiblikda talqin qilingan, inson jamiyatda, kishilar orasida, ular bilan munosabatda rivojlanadi, degan fikrni ilgari surgan. Davoniyning ta'kidlashicha, aqlli inson jamiyatning barcha sohasida faol qatnashadi. Uning aqliy bilishni ustun qo'yishi ilm-fan, ma'rifat, ta'lim-tarbiya va axloq masalalarini talqin etishida yaqqol namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham Davoniy shaxs ta'lim-tarbiyasida aqliy tarbiyaga alohida e'tibor qaratish lozimligini uqtirgan. Shuningdek, Davoniy “Ilm kishilarni yomon odatlardan, razil ishlardan saqlaydi”, ilm egallash bilan shug'ullanish doimiy bo'lishi kerak [9.;12], – deb hisoblaydi.

Mutafakkir shaxsning sifatlarini ikki guruhga bo'lgan: tug'ma sifatlar va insonning ijtimoiy faoliyati davomida vujudga kelgan sifatlar. Tug'ma sifatlar sirasiga shaxsning aqliy-axloqiy sifatleri va qobiliyatlarini kiritgan. Insonning faraz qilishi, o'zaro bir-birini tushunishi kabi faol aqliy harakatlari uning tug'ma sifati mahsuli hisoblanadi.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy asarlarida insonni bilim olish, doimiy faol harakatda bo'lishga undash g'oyasi ustuvor o'rin egallagan. Alisher Navoiy o'zining barcha asarlarida moddiy borliq va uning mohiyati, shaxsning bilish imkoniyatlari, insonning narsa va xodisalarining mohiyatini faol o'zlashtirish, idrok etish, mushohada qilish imkoniyatlari, aqliy taraqqiyoti, ta'lim-tarbiya mahsuli ekanligi haqidagi qarashlari bayon etilgan. Alisher Navoiy shaxsning tafakkuri, aql-idroki va bilish layoqatlarini rivojlantirishga ilmiy yondashgan holda yuksak baho bergan. U insonning aql-zakovati tabiat va jamiyat xodisalarini idrok qilish, axloq va ta'lim-tarbiyada faollik ko'rsatish imkoniyatiga ega [10.;34], deb hisoblaydi.

Zaxiriddin Muhammad Bobur xalqni ma'rifatli qilish, ilmni jamiyat ravnaqi yo'lida xizmat qildirishga intilish g'oyasini ilgari surgan. U o'z davrida ta'lim oluvchilarning jadal tarzda savod o'rganishlari uchun keng imkoniyatlar yaratgan. Boburning “Boburnoma” asari qomusiy xarakterga ega bo'lib, unda fanning ko'plab sohalariga qimmatli fikrlar bayon qilingan. Ushbu asar bugungi kunda alohida pedagogik, metodik ahamiyatga ega bo'lib, shaxsning intellektual jihatdan rivojlantirish, uning mushohada qobiliyatini jadallashtirish, bilimlarni faol egallash imkoniyatini kengaytirishga xizmat qiladi [11].

Ajdodlarimizning ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslarini yaratishlarida etnopedagogik yondashuvlar ham muayyan darajada asos yaratgan. Insonning bilish faoliyatini rivojlantirishga oid yondashuvlar dastlab O'rta Osiyo xalqlarining pedagogik merosida o'z ifodasini topgan. Ushbu manbalarni o'rganish va tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatdiki, ajdodlarimiz juda qadim zamonlardan boshlab, shaxs ta'lim-tarbiyasiga alohida talablar bilan yondashganlar. Chunki ular yoshlarning aqliy faoliyatlarini rivojlantirish, ularda zukkolik sifatlarini tarkib toptirishga intilganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Iso at-Termiziy. Al-Jome' as-Sahih. Sahihi Termiziy: Tanlangan hadislar. – T.: G'ofur G'ulom, 1993. – 208 b.

2. Imom Ismoil Al-Buxoriy. Al-Adab al-Mufrad. 4 tomlik. –T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1992. T -4. – 528 b.
3. Al Buxoriy Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil. Hadis: al Jomi’ as Sahih (Ishonarli to‘plam). 4 jildlik. – T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1991.
4. Abu Nasr Foroviy. Baxt-saodat va kamolot haqida.-T.: O‘quvchi, 2004. -243 b.
5. Ibn Sino. Donishnoma. Donishmandlik kitobi. Stalinabad, 1957
6. Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot – matbaa birlashmasi. 1992. -163 b.
7. Mahmud Zamaxshariy, T., 1971; Uvatov U., Nozik iboralar, T., 1992; Uvatov U., Mahmud az-Zamaxshariy, T., 1995; Ma’naviyat yulduzlari, T., 2001.
8. Temur tuzuklari / Forschadan A.Sa’diy va X.Karomatov tarjimalari. – T.: Adabiyot va san’at, 1996. – 34 b.
9. Alikulov X. Jaloliddin Davoniy. Toshkent, Uzbekiston, 1992. – 20
10. Alisher Navoiy. Maxbub-ul-kulub. Asarlar. 15 tomlik. 13-tom. — Toshkent, Badiiy adabiyot nashriyoti, 1966. -123 b.
11. Bobur Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. –T.: Yulduzcha, 1990. – 368 b.

AMIR TEMUR DAVRI SIYOSIY ANTROPOLOGIYASI

Ubaydullaev Rahmatullo Abdumalik o'g'li¹, Ismoil Xo'jaxonov²

¹Oriental universiteti Tarix fakulteti 2-kurs talabasi

²Ilmiy rahbar, Oriental universiteti dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqola Amir Temur davrining siyosiy antropologiyasini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, uning davlat boshqaruvi tizimi, ijtimoiy tabaqalanish xususiyatlari va siyosiy legitimatsiya mexanizmlari tahlil qilingan. Unda Sohibqironning liderlik xususiyati va imperiya boshqaruvidagi madaniy an'analar tahlil qilinib, ushbu boshqaruv tizimining barqarorlik va davomiylikka ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: Amir Temur, siyosiy antropologiya, liderlik, legitimatsiya, boshqaruv.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению политической антропологии эпохи Амира Темура. В ней проанализированы система государственного управления, особенности социальной стратификации и механизмы политической легитимации. Особое внимание уделено лидерским качествам Сахибкирана и культурным традициям в управлении империей, а также их влиянию на стабильность и преемственность системы власти.

Ключевые слова: Амир Темура, политическая антропология, лидерство, легитимация, управление.

Abstract. This article is devoted to the study of the political anthropology of the era of Amir Temur. It analyzes the system of state governance, the characteristics of social stratification, and the mechanisms of political legitimation. The paper explores the leadership qualities of Sahibqiron and the cultural traditions in imperial administration, highlighting their influence on the stability and continuity of the governing system.

Keywords: Amir Temur, political anthropology, leadership, legitimation, governance.

Tarixiy shaxslar orasida Amir Temur nafaqat harbiy dahosi, balki davlat boshqaruvidagi noyob yondashuvi bilan ham alohida o'rin tutadi. Uning hokimiyati faqat qudratli harbiy yurishlarga emas, balki ijtimoiy va siyosiy tuzilmani murakkab boshqaruv tamoyillari asosida shakllantirishga ham asoslangan edi. Amir Temur davri siyosiy antropologiyasini o'rganish bugungi kunda davlat boshqaruvi, liderlik fenomeni, ijtimoiy tabaqalanish va siyosiy hokimiyatning legitimatsiya jarayonlarini tahlil qilish uchun muhim ahamiyatga ega.

Siyosiy antropologiya jamiyatlardagi siyosiy tizimlar, hokimiyat va ijtimoiy tuzilmalarni tadqiq etuvchi fan sohasi bo'lib, hukmronlikning qanday shakllanishi, boshqaruv usullari va hokimiyatga bo'ysunish mexanizmlarini tahlil qiladi. (3.6.) Amir Temur hukmronligi aynan shu nuqtai nazardan o'rganilganda, uning boshqaruv tizimi faqat harbiy kuchga emas, balki mafkura, diniy va madaniy qadriyatlarga ham tayanishi ma'lum bo'ladi. U o'z hokimiyatini diniy va tarixiy qonuniyatlar asosida mustahkamlab, harbiy zodagonlar, ulamolar va savdogarlar kabi ijtimoiy qatlamlarning qo'llab-quvvatlashiga erishgan. (4.160-163). Sohibqiron davri siyosiy antropologiyasi keng qamrovli mavzu hisoblanib, quyida asosan uni hokimiyatining legitimligi masalasi haqida so'z yuritishga harakat qilamiz.

Amir Temur davrida hokimiyat tepasiga ma'lum bir sulolaning kelishi va uni hukmronligining legitimligini (qonuniyligini) asoslanishi muhim hisoblanib, u bir nechta omillarga bog'liq edi. Jumladan, bu davr odatiga ko'ra Chingizxon avlodiga mansub bo'lish xon unvoni va davlatni boshqarish huquqi uchun juda muhim hisoblangan. Shu bois, Amir Temur

ushbu omillarni e'tiborga olishga harakat qiladi, jumladan u chingiziy malikalarga, xususan, Saroy Mulk Xonimga uylanib, u orqali o'z hukmronligiga qonuniy asos yaratadi. Shu bilan birga, u dastlab chingiziy shaxzodalarni nominal xon sifatida taxtga o'tkazib, o'zi esa “Amir” va “Ko'ragoniy” unvoni bilan hukmronlik qiladi. Qolaversa, Amir Temur aslida barlos qabilasidan bo'lsa-da, mo'g'ul va turk hukmronlik an'analari davom ettirgan holda xon avlodlariga yaqinligini ilgari surishga harakat qilgan.

Sohibqironning hokimiyat tepasiga kelishi va uni hokimiyatining legitimligi masalasida Nizomiddin Shomiy shunday yozadi: “Amir Sohibqiron avvalo kamolot va martabalarga o'zining yetuk sa'y-harakati va jidd-u jahdi bilan erishdi. ...uning ulug'vor nasabiga kelsak, baxtiyor podshoh, ya'ni Chingizxon o'z farzandlarini oyoqqa turg'izgan vaqtda yasoq va yo'sunda boshqa farzandlaridan mumtoz bo'lgan ikkinchi o'g'li Chig'atoyni maxsus muruvvat bilan taqdirladi; o'z lashkarining sarasidan bir qismini tanlab unga taqdim etdi. Bu qism sardori barlos qabilasidan bo'lgan Qarocho edi, uning to'g'ri fikrliligi, yetukligi, siyosat va shijoatiga Chingizxonning to'la ishonchi bor edi. Shuning uchun, u komkor podshoh mamlakat ishlarini boshqarishni, siyosatu qonun-qoidalarini ko'rsatishni uning donishmandligi va aqlu zakovatiga havola qildi. Ana shu kishi Amir Sohibqironning ulug'vor bobosi edi. (1. 21). Demak, Chingizxon o'z davrida mamlakat ishlarini boshqarishni Temurning bobolariga ishonib topshirgan. Bu yerda yana shuni anglash mumkinki, Chingizxon va uning avlodlariga nisbatan Temur katta hurmat bilan munosabatda bo'lgan va uning hokimiyatini to'liq tan olgan.

Bundan tashqari, Amir Temur o'z hokimiyatining mafkuraviy asoslarini ham mustahkamlashga e'tibor bergan. U islom dinining himoyachisi sifatida diniy rahbarlar bilan yaqin aloqada bo'lgan va ularning qo'llab-quvvatlashiga erishgan. Uning hukmronligi davrida diniy ulamolarga bag'ishlangan ko'plab xonaqo va maqbaralar qurilgan. Sharofiddin Ali Yazdiy “Zafarnoma” asarida Temurning Samarqandda Bibi Xonim masjidi va Ahmad Yassaviy maqbarasini qurdirishi kabi diniy loyihalarni ta'kidlaydi, bu esa uning islom diniga sadoqatini va xalq orasida diniy legitimlikni mustahkamlashga qaratilgan harakatlarini ko'rsatadi. (2. 128).

Aytish mumkinki, musulmon sharqida hukmdorning adolatli boshqaruvi uning hokimiyatini mustahkamlovchi eng muhim omillardan biri bo'lgan. Shu munosabat bilan, Amir Temur o'zini shariat qoidalariga rioya qiluvchi adolatli hukmdor sifatida namoyon etadi va “Kuch adolatda” degan g'oyani o'z boshqaruvida amalga oshiradi. Nizomiddin Shomiy Sohibqironning adolatli boshqaruvi haqida shunday yozadi: “Asrlar mobaynida hali biror talabgorning aqdu nikohiga kirmagan ikki bo'y etgan go'zaldek bo'lgan Eronu Turon mamlakatlarini Amir Sohibqiron to'la zabt etish va adolatli siyosat yuritish orqali shunday boshqarmoqdaki, u yerlarning donishmandlari hayron qolmoqda.” (1. - 20). “...u zot (Amir Temur) tabiatan xalqni yaxshi ko'rar, ularning ahvolini kuzatib, odillik bilan ish ko'rar edi. Uning niyatlari doimo xalq manfaati yo'lida bo'lib, har bir ishlarida adolat mezonini ustun qo'yar edi. U davlat boshqaruvida har bir qavm va toifaning holatini o'rganib, ularga mos rahbarlarni tayinlar, zulmni qat'iy rad etib, xalq roziligini bosh maqsad qilar edi...” (1.).

Siyosiy antropologik jihatdan qaraganda, Amir Temur davridagi jamiyat iyerarxik tizim asosida boshqarilgan va unda hokimiyat vertikal aniqlik belgilangan edi. Har bir tabaqa davlat tizimida muayyan rol o'ynagan, bu esa jamiyatning barqarorligini ta'minlashga xizmat qilgan. Temur o'z hukmronligini nafaqat kuch bilan, balki aniqlik ishlab chiqilgan ijtimoiy siyosat orqali ham mustahkamlashga erishgan. Masalan, u har bir viloyatda mahalliy rahbarlardan maslahatchilar sifatida foydalanib, xalqning ahvolini yaxshilashga intilgan. U har bir mamlakat

va tumanni o‘z axloqi va urf-odatiga muvofiq boshqarish lozim, deb bilardi. Har joyda mahalliy kishilardan maslahatchilar tayinlab, ular orqali xalqning holatini kuzatardi.

Amir Temur davrida siyosiy legitimatsiya va davlat mafkurasi mustahkam hokimiyat barpo etish hamda imperiyani boshqarishning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan. Temur o‘z hokimiyatining qonuniyligini ta‘minlash va jamiyatda mafkuraviy birlikni shakllantirish uchun turli siyosiy, diniy va madaniy omillardan foydalangan. U o‘zini nafaqat buyuk sarkarda, balki adolatli va ilohiy ilhomga ega hukmdor sifatida ko‘rsatishga intilgan. Uning siyosiy legitimatsiyasi bir necha asosiy manbalarga tayanib shakllangan bo‘lib, eng avvalo, harbiy g‘alabalar, shaxsiy fazilatlar, diniy asoslar va tarixiy meros bilan bog‘liq edi.

Amir Temur davrida ijtimoiy tabaqalanish va siyosiy antropologik jihatlar davlat boshqaruvi va jamiyat tuzilishining asosiy tarkibiy qismlaridan biri edi. Uning imperiyasi turli etnik guruhlar, ijtimoiy sinflar va kasb-hunar sohalarini o‘z ichiga olgan murakkab ijtimoiy tuzilishga ega bo‘lib, bu tizim Temurning markazlashgan hokimiyatini mustahkamlash va davlat barqarorligini ta‘minlashga xizmat qilgan. Ushbu ijtimoiy tizim siyosiy antropologiya nuqtayi nazaridan jamiyatdagi ierarxiyani, hokimiyatga bo‘ysunish mexanizmlarini va siyosiy institutlarning ahamiyatini tushunish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Amir Temur davrining siyosiy antropologiyasi uning davlat boshqaruvi, ijtimoiy tabaqalanishi va legitimatsiya mexanizmlarini o‘rganish orqali yanada chuqur anglash mumkin. Temur o‘z hokimiyatini harbiy kuch, diniy mafkura va ijtimoiy tartib-intizom orqali mustahkamlagan. U o‘z davrining siyosiy sharoitini yaxshi tushungan holda, turli tabaqalar o‘rtasida muvozanat saqlashga erishgan va imperiya barqarorligini ta‘minlash uchun qat’iy boshqaruv usulidan foydalangan. Temurning kuchli davlat boshqaruvi, ijtimoiy va mafkuraviy barqarorlikka urg‘u berishi uning imperiyasini mustahkam va barqaror qilib, uni tarixdagi eng qudratli hukmdorlardan biriga aylantirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma.- Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
2. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. - Toshkent: Sharq, 1997.
3. Kalanov R., Sabirova U. Ijtimoiy antropologiya. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent: GoTo Print, 2020.
4. Xo‘jaxonov I. Reflection of different identities in historical sources of the time of Amir Timur / Oriental journal of Social Sciences. - № 2. 2022. - B. 160-163.
5. Bo‘riev O. Temuriylar davri yozma manbalarida Markaziy Osiyo. Toshkent: 1997.
6. Amir Temur Jahon tarixida. Toshkent: 2001.
7. Azamat Ziyov. O‘zbek davlatchiligi tarixi. T., 2000.
8. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma‘ruzasidan // Xalq so‘zi 2017-yil 4-avgust).
9. Xolbekov M. Sohiqiron Amir Temurning Yevropa qirollari bilan yozishmalari. Jahon adabiyoti, N (104), 2006-yil, 131-133-betlar.
10. Marino Sanudo “Venetsiya dojlarining hayoti”, Luys'en Keren “Temuerlan davrida Samarqand yo‘li” (1990), Flossan “Fransiya davlati tashkil topganidan to qiroli Lyudovik XVI hukmronlik qilgan davrga qadar fransuz diplomatiyasi tarixi” (1811), Sil’vestr de Sasi “Amir Temur va qiroli Karl VI o‘rtasidagi yozishmalar tarixi xususida” (1822).
11. Karimov I. “Yuksak ma‘naviyat yengilmas kuch”. T.: “Ma‘naviyat”. 2008-yil, 28-bet.

JADIDLARNING TA'LIM-TARBIYAGA OID FAOLIYATI: MILLIY UYG'ONISHNING ILDIZLARI

Madjidova Dildora Abduxamidovna¹, Cho'lliyev Mansur Mehmonqulovich²

¹ISFT instituti dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

²Toshkent shahar Mirzo Ulug'bek tumani 210-maktab tarix fani o'qituvchisi, ISFT instituti
pedagogika yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr boshlarida Turkistonda yuzaga kelgan jadidchilik harakati doirasidagi ta'lim islohotlari tahlil qilinadi. Jadidlar tomonidan yangicha maktablar tashkil etilishi, darsliklar yaratilishi va o'qitish usullari takomillashtirilishi masalalari yoritiladi. Shu bilan birga, jadidlarning ta'lim orqali milliy ongini uyg'otishga qaratilgan sa'y-harakatlari tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: jadidlar, xayriya jamiyatlari, yangi usul maktablari.

Bugungi kunda jamiyatda jadidchilik davridagi yangi usul maktablari tarixini o'rganish muhim ijtimoiy vazifalardan biri hisoblanadi. O'zligimizni anglashda ta'lim, tarbiya va ijtimoiy hayotda tenglik tamoyillarini joriy etishga qaratishlan jadidlarning ma'rifiy faoliyati davlatimiz taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Jadidlarning ma'naviy-ma'rifiy, ta'lim-tarbiyaviy, ijodiy faoliyatining o'sha davrdagi jamiyat taraqqiyotiga ta'sirini ilmiy tadqiqot etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

XX asr boshlarida Turkistonda jadidchilik harakati milliy uyg'onish jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida yuzaga keldi. Bu harakatning asosiy maqsadi — musulmon jamiyatini jahon taraqqiyot yo'liga olib chiqish, jamiyatni zamonaviy ilm-fan asosida rivojlantirish va milliy ozodlikka intilish edi. Jadidlar bu maqsadga erishish uchun, avvalo, ta'lim tizimini isloh qilishga kirishdilar.

XIX-XX asrlar boshlarida O'rta Osiyoda "jadidchilik" nomi ostida mahalliy ziyolilarning madaniy-ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy harakati yuzaga keldi. Jadidlar, haqiqiy tarixiy sharoitlarga asoslanib, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy muammolar yechimining yagona yo'lini ma'rifatda ko'radilar. Ular asrlar davomida o'zgaras bo'lgan o'rta asr sxolastikasiga asoslangan eski maktablarni isloh qilish tarafdori bo'ldilar va mazkur ta'lim tizimi o'rniga - «maktabxoi usuli jadid» tovush usulidagi yangi maktablar keng tarmog'ini targ'ib qildilar [3]. Ularda har bir musulmon uchun zarur bo'lgan diniy ta'limotlardan tashqari, tarix, geografiya, arifmetika, geometriya, mantiq, rus tili va boshqalar o'qitilardi. Mazkur maktablar o'qitish darajasi hamda o'quvchilarning egallaydigan bilimlari hajmiga ko'ra eski maktablardan ko'ra yuqori darajali hisoblanardi. Bu yerda bolalar savodxonlikni an'anaviy maktablardan ko'ra ancha tez va sifatli o'rganar edilar.

Jadidlar an'anaviy maktab — maktab va madrasalarni tanqid qilib, ularda zamonaviy fanlarning o'rgatilmasligi, faqat qur'oni karim va diniy fanlarga tayangan holda ta'lim berilishini qayd etar edilar.

Yangi usul maktablari ("usuli jadid") tashkil etilishi. Ushbu maktablarda arifmetika, geografiya, tabiatshunoslik, tarix, rus tili kabi fanlarning o'qitilishi. Arab yozuvining soddalashtirilgan shakli asosida harfbeharf o'qitish metodi joriy etildi. Amaliy mashg'ulotlarga e'tibor qaratilishi, ko'rgazmali ta'lim vositalarining foydalanilishi. Mahmudxo'ja Behbudiy — jadid maktablarining ilk tashabbuskorlaridan biri sifatida 1901 yilda Samarqandda birinchi yangi usul maktabini ochgan.

Jadid mutafakkirlari maktablar uchun maxsus darsliklar tayyorlab, ma'rifiy matbuot vositalarini yaratish orqali jamiyatda ta'limning ahamiyatini targ'ib qildilar.

Nomdor asarlardan "Rahbarii atfol" (Behbudiy) – bolalar uchun birinchi darsliklardan, "Tug'rul" va "Mehmandar" – Abdurauf Fitrat tomonidan tayyorlangan o'quv qo'llanmalar, "Mehnat", "Adab", "Ustod" kabi jurnallar – jadidlar ta'lim konsepsiyasining ifodasi sifatida xizmat qilgan, jadidlar ta'lim mazmunida faqat bilim emas, balki axloqiy tarbiya, vatanparvarlik, milliy g'ururni shakllantirish masalalarini ham nazarda tutdilar.

Xayriya faoliyati asosida, jadidlar ta'limining ilg'or tizimi bilan ko'pgina yangi usul maktablarini ochdilar.

«Usuli jadid» turidagi maktablarning ochilishi va ta'minlanishi, ularni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlashda jadidlarning turli xayriya jamiyatlari muhim rol o'ynadilar [4].

Ayollar ta'limi jadidlar nazariyasida alohida o'rin egallagan. Behbudiyning: "Bir qavmning taraqqiyoti ayollar tarbiyasiga bog'liqdir" degan so'zlari bu masalaga bo'lgan jiddiy yondashuvni ko'rsatadi. Ayollar uchun yangi usul maktablari tashkil etildi (masalan, Toshkent, Buxoro va Qo'qonda). Ayollar ta'limiga bag'ishlangan maqolalar va asarlar chop etildi.

Jadidlar ta'limni faqat kasbiy yoki diniy bilim olish vositasi sifatida emas, balki milliy ongni uyg'otish, mustamlakachilikka qarshi kurashishning ma'rifiy asosi sifatida ko'rdilar. Adeeb Khalid o'zining "The Politics of Muslim Cultural Reform" asarida ta'kidlaganidek: "Jadidlar uchun ta'lim — bu maorif emas, millatni qayta yaratish vositasi edi" [6]. Fitrat esa ta'limni "turkiy millatlarni birlashtiruvchi ma'naviy maydon" sifatida ta'riflagan.

Jadidchilik hamjamiyatlarining yuzaga kelishi va ularning a'zolarining maktab-ma'rifatchilik faoliyatlari Turkiston o'lkasi, Buxoro amirligi va Xiva xonligida yangi usul maktablarining rivojlanishida muhim qadam bo'ldi. Mazkur jamiyatlar, tabiiyki, yetarli daraja o'ylangan va ishlab chiqilgan dasturiy hujjatlariga ega bo'lmaganlar, ularning rahbarlarida ko'pincha tajribalari, ba'zan esa zaruriy kasbiy sifatlar ham yetishmagan.

Ammo mazkur bo'shliklar ma'lum olam bilan aloqalar orqali to'ldiriladi edi. Aynan jadidchilik xayriya jamiyatlari yoshlarni xorijiy davlatlarga ta'lim olishlari uchun yuborish tashabbusi bilan chiqdilar.

Jadidlar yoshlarni xorijiy davlatlarga ta'lim olish uchun yuborish to'g'risidagi tashabbuslari bilan chiqdilar. Ko'pgina badavlat insonlar jadidlarning mazkur g'oyalarini qo'llab-quvvatladilar va moliyaviy mablag'lar bilan yordam ko'rsatdilar. O'nlab iqtidorli o'smirlar Misr, Germaniya, Turkiya, Rossiyaning markaziy shaharlariga ta'lim olish uchun yuborildilar.

Munavvar-Qori Abdurashidxonov tomonidan Ubaydulla Xo'jaev, Abdulla Avloniy, Toshpo'latbek Norbutabekov, Karim Norbekov va boshqalarning ko'magi ostida Toshkentda ochilgan «Jam'iyati xayriya»ning haqiqiy rahbarligi toshkentlik zodagonlar vakillarining qo'l ostida bo'lib, muhtoj ota-onalarning farzandlari ta'lim olishida hamda yoshlarning xorijda ta'lim olishlarida yordam ko'rsatganlar [3]. Hatto Orenburgda chop etiladigan «Vaqt» gazetasi ham «Jam'iyati xayriya» xayriya jamiyati mahalliy kam ta'minlangan oilalar farzandlarining ta'limi uchun pul mablag'larini yig'ib, ularni maktablar o'rtasida taqsimlayotganligini xabar qiladi. U ko'zi ojizlar uchun mo'ljallangan edi. Mazkur namuna ko'pchilikni ilxomlantiradi. Tushgan mablag'larni jamiyatning faollari – jadidlar shuningdek yetimlar va muhtoj oilalar o'rtasida taqsimladilar. Mablag'larning bir qismi yetim bolalarning ta'limi uchun ajratilardi. Shu bilan birga, jamiyat nafaqat homiylarning mablag'lari hisobiga faoliyat ko'rsatgan, balki o'z a'zolarining mehnati tufayli ham pul ishlab topgan.

Insonlarga turli usullarda ta'sir o'tkazish to'g'risidagi maxsus kengashlar uyushtirilmagan bo'lsada, jadidlar mazkur maqsadlarda ko'pincha gaplardan foydalanardilar.

Jadidlarning maktab-maorif va xayriya jamiyatlari Turkistonning Toshkent shahri va Sirdaryo viloyatining boshqa burchaklaridan tashqari o'lkaning uzoq joylarida ham tashkil etilgan.

Jadidlar o'zining asosiy maqsadi sifatida ta'lim olishni istaganlarga yordam ko'rsatish hamda imkon qadar ko'proq aholi sonini bilim egallashda rag'batlantirishga intilgan. Masalan, Buxoroda yangi usul madrasalari bo'lmagan, faqatgina birgina yoshlarni xorijga ta'lim olishga yuborishga ko'maklashish yo'li qolgan edi.

Jadidlar tomonidan tuzilgan jamiyatlar maktablar va madrasalarni isloh qilish hamda oddiy xalq orasida ma'rifatni tarqatish, bolalar va kattalarni o'qitish masalalari bilan qiziqqan.

Jadidlar ta'lim sohasida amalga oshirgan islohotlar nafaqat Turkistonda, balki butun musulmon dunyosidagi ma'rifiy uyg'onish harakatlarining ilg'or namunasi bo'lib qoldi. Ular yaratgan maktablar, darsliklar va metodik yondashuvlar keyinchalik mustaqil O'zbekiston ta'lim tizimining shakllanishida muhim poydevor bo'lib xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Хотамов Н. Свержение эмирского режима в Бухаре.- Душанбе, 1997
2. Эргашев Б.Х. Идеология национально-освободительного движения в Бухарском эмирате.- Ташкент: Фан, 1991.
3. Ahmad Zohidov. "Jadidchilik: tarix va falsafa". - Toshkent, 2001
4. Yuldoshev. "Jadidchilik va milliy uyg'onish". - Toshkent, "O'zbekiston" nashriyoti, 1997.
5. E. Rahimov. "Jadidlar va zamonaviylik". - Toshkent, 2010.
6. Adeeb Khalid. The Politics of Muslim Cultural Reform. University of California Press, 1998.
7. J. Musurmonov. Jadidchilik va matbuot. Toshkent, 2018.

JADID MA'RIFATPARVARLARINING TARBIYAGA OID TA'LIMOTLARI

Gulzar Jumamuratova, Tumaris Azizova

Qori – Niyaziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi Milliy instituti Qoraqalpogiston filiali ilmiy xodimalari

Annotatsiya. mazkur maqolada jadid ma'rifatparvarlarining yosh avlodda mustaqil dunyoqarashini va tafakkurini shakllantirish, sog'lom fikrga ega shaxslar etib tarbiyalashga doir qarashlari haqida fikr bildirib o'tilgan.

Tayanch so'zlar: milliy o'zlik, qadriyat, tarix, jadidlar, g'oya.

Milliy o'zlik, istiqlool g'oyasi jamiyatni sog'lom, ezgu maqsadlarga birlashtiruvchi, ommaga ma'naviy-ruhiy kuch-quvvat beruvchi manba hisoblanadi. U ta'lim tizimida, mustaqil dunyoqarash va tafakkurni shakllantirishda, fikrli, o'z bilim va kuchiga ishonib yashaydigan komil insonni tarbiyalash jarayonida muhim rol o'ynaydi.

Milliy o'zlikni anglash milliy qadriyatlar tabiiy, tarihiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonida aksariyat hollarda uyg'unlashib, har birining bu jarayonga o'ziga xos o'rni bor.

Milliy qadriyatlar tizimiga yangicha yondashuv shuni taqoza qiladiki, bu qadriyatlarlarning tahlilida avvalo xalqning vujudga kelishi tarixi, uning bugungi va kelajagi bilan bog'liq jihatlarini e'tibordan qochirmaslik lozim.

Ta'lim mazmunida qo'shimcha ravishda tashkil etilayotgan ma'naviy-ma'rifiy jarayonda yoshlarda milliy o'zlikni anglash tuyg'usini rivojlantirishda xalq an'analari, milliy qadriyatlar, tariximizning yorqin sahifalarini tashkil etadigan ma'rifatparvar ajdodlarimizning ibratli faoliyatini, ularning o'z qimmatini va ahamiyatini yo'qotmasdan kelayotgan boy merosini o'rganish va ulardan foydalanish manbalari katta imkoniyatlar yaratadi. Jumladan, tarixiy shaxslar, buyuk alloma bobolarimizning hayotiy yo'li, ma'rifatparvar namoyandalarning harakati, olg'a surilgan g'oyaviy-siyosiy, ijtimoiy-ma'rifiy va axloqiy qarashlari, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat namunasidir.

Davlatimiz tarixi va xalqimizning shonli o'tmishi yetuk olim, ziyoli va jamoat arboblari ismlari bilan to'la. Ular hamma vaqt xalqimizning yuksalishi, adolat, tenglik, eng asosiysi ilm-marifat uchun kurashgan.

Shunday ajdodlarimizning bir guruhi XIX asr oxiri XX asr boshlarida milliy mustaqilligimiz va ilm-marifat yo'lida kurashga chiqqan jadidlardir. Ular milliy o'zlik, istiqlool va davlatchilik g'oyalarini ro'yobga chiqarishda va ozod davlat qurishda islohotlarni, eng avvalo, yoshlar va ta'limdan boshlash kerakligini ta'qidladi.

Davlatimiz raxbarining 2020-yili Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida: “Biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimish kerak. Bu bebaxo boylikni qancha faol targ'ib yetsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab etadi” (1) deya so'z yuritib, yetuk ajdodlarimiz, xususan, jadidlar faoliyatini o'rganish, ularning g'oyalarini zamonamizga mos holda davom etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri ekanligi haqida ta'qidlab o'tgan edi.

Tarixiy manbalarda jadidchilik turk-mamlakatlar – Turkistan, Kavkaz, Qrim, Tatariston tarixiga XIX asr oxiri XX asr boshlarida muhim ijtimoiy – siyosiy, ma'rifiy harakat sifatida kirgan. Jadidchilik harakati namoyandalari ko'pincha o'zlarini taraqqiyparvarlar, keyinchalik jadidlar deb atashgan. O'sha davrning ilg'or taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar

mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini his etib, jamiyatni isloh qilish zaruriyatini tushunib yetgandilar. Jadidchilik harakatining asosiy g'oyasi avvaluga madaniyat sohasidagi harakat tarzida namoyon bo'lib, ijtimoiy hayotning taraqqiyoti uchun kurashish turkumini tillarni rivojlantirish, shu tillarning adabiyotini shakllantirish va boyitish, dunyoviy ilmlarni chuqurroq o'zlashtirishga harakat qilganlar.

Maxmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdul-xamid Chulpon, usmon Nosir singari ma'rifatparvar ulug' maqsadlarga erishish millat madaniyati, ma'rifati, ilm-fanning rivoji bilan bog'likligini har tomonlama terang anglaganlar.

Jadidchilik harakati nomoyondalari va ta'limga qo'shgan hissalari

1. Ismoil Gaspirali (1851-1914): Jadidchilik harakatining asoschisi. “Usuli jadid” (yangi usul) deb nomlangan, zamonaviy va samarali ta'lim usulini joriy etdi. Musulmon xalqlari uchun ilk o'zbek tilida nashr etilgan “Tarjumon” gazetasini chiqardi.

2. Abdulla Avloniy (1878-1934): “Turkiy guliston yoxud axloq” kitobida ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlangan. “Istiqbol” jurnalida ta'lim-tarbiya, xalq ma'rifati, milliy ong va tarbiya mavzularida maqolalar yozdi. Zamonaviy usulda, o'zbek tilida darsliklar va ilmiy-metodik asarlar yaratdi. O'quv yurtlarida ona tili va milliy madaniyatni rivojlantirishga katta hissa qo'shdi.

3. Behbudiy (1875-1919): Yangi usuldagi maktablar tashkil etishda faol ishtirok etdi. “Najot” gazetasida ta'lim-tarbiya, xalq ma'rifati, milliy ong kabi mavzularda chop etilgan. O'zbek tilida darsliklar yozdi va ularni nashr ettirdi.

4. Munavvar qori Abdurashidxonov (1878-1931): “Usuli jadid” maktablarini tashkil etishda faol qatnashdi. O'zbekistonda birinchi pedagogika institutining tashkil etilishida faol ishtirok etdi. Yangi pedagogika g'oyalarini targ'ib qildi va tashviqot qildi.

Sharqona ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limnan ajratib bo'lmaydi. Ma'naviyatni shakllantirishdagi muhim omil esa mamlakat yoshlarining ta'lim- tarbiya tizimi bo'lib, uning dolzarbligini jadidlarning etuk nomoyondalaridan biri Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridagi ko'ydagi satrlar ham isbotlaydi: “Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”(2) “Ilm insonlarning madori hayoti, raxbari, najotidir” degan fikrlari hozir ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Jadidlarlar nomoyondalari, jumladan A.Avloniyning fikricha, har bir kishi bilim olmog'i, ma'rifatni qalbiga joy qilmog'i, ma'naviy fazilatlar bilan bezanmog'i lozimki, bular oxir-oqibat milliy o'zlikni tanishga, komil inson sifatlariga erishuvga olib keladi va shunday shaxslar kamol topgan jamiyatda Vatan ravnaq topadi, xalq saodatga erishadi.

Ma'rifatparvar jadid namoyandalari millatning millatliligi uning ona tili va u tilde yaratilgan adabiyoti ekaniga alohida urg'u berganliklari uchun ham o'tgan asr boshida adabiyot ham shaklan, ham mazmunan yangilandi. Behbudiy “Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdir, zamona ilmi va fanidan bebaxo millat boshqalarga poymol bulur” degan so'zlarni keltirib o'tadi. Abdulhamid Chulponning mashhur “Adabiyot yashasa – millat yashar” degan shiori millat qalbida aks sado berdi.

Jadidchilik harakatining asosiy tamoyillaridan ta'limning jamiyatdagi o'zgarishlarga katalizator sifatida ko'rilishi edi. Ular zamonaviy pedagogik usullardan foydalangan holda o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, izlanuvchanlik va tirishqoqlik kabi ko'nikmalarni uyg'otdilar.

Jadidlar ta'lim-tarbiyani faqat maktabda o'rgatiladigan vosita emas, balki bu o'quvchida mustaqil fikrlash va ijodkorlik ruhini kashf etish deb hisoblagan.

Usuli jadid maktablarining vujudga kelishi bilan an'anaviy o'qitish usullarining tubdan isloh qilish, ta'lim olib borishning yangi usullarini ishlab chiqish, darslik va qo'llanmalar yaratish jadidlarning dolzarb masalasiga aylandi. Uqitishda ko'rgazmalik, ifodali o'qish va uning turlari,

nutq o‘stirish usullari (Bthbudi, Fitrat), "Tovush-harf" metodi orqali o‘qitish, ijtimoiy tarbiya, maktabgacha ta'lim tizimini yangi usulda olib boorish, isloh qilish kabilar aynan jaded pedagoglari tomonidan ishlab chiqildi.

Shunday qilib, jadidchilik harakati:

- Jamiyatning barcha qatlamlarini bir g‘oyaga ishonishga jalb eta oldi. Ushbu g‘oya milliy o‘zlikni anglash va milliy uyg‘onish mafkurasi bo‘lib xizmat qildi;

- Jadidlar o‘z g‘oyaviy va amaliy harakatlari orqali millat mustaqilligi uchun kurash olib bordi;

- Madaniyatni, ilm-fanni, matbuotni ijtimoiy-siyosiy maqsadlar asosida shakllantira oldi va millatni milliy o‘zlikni anglashga chaqirdi.

Milliy o‘zlikni anglash tuyg‘usini rivojlantirishda ta'lim jarayonida: o‘qituvchilarimiz xalq an‘analari mazmun-mohiyatini chuqur tushunishi va ularni yaxlit tarzda mavzuni tushuntirishga yo‘naltira olish mahoratiga ega bo‘lishi; ularni xalqning tarixi, millat sifatida shakllanishi va rivojlanishi nuqtayi nazaridan o‘rgatish; o‘quvchi-yoshlarning psixologik his-tuyg‘ulariga ta'sir eta oladigan, tushunchalarni o‘zlashtirishga rag‘bat uyg‘ota oladigan metod va shakllarni izlab topish; olgan nazariy bilimlarni amalga mustahkamlashga imkoniyat yaratishi samaradorlikka yerishishning muhim omillari hisoblonadi.

O‘quvchi-yoshlarda milliy o‘zlikni anglash tuyg‘usin, milliy istiqlool g‘oyasini rivojlantirish uchun millat tarixi, urf-odat va an‘analari, milliy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan ma'naviy meros, madaniy boyliklar, tarixiy yodgorliklar asoson mezon bo‘lib xizmat qilar ekan milliy mustaqillik g‘oyalarini ilgari surgan jadidlar harakati va ularning namoyondalarining faoliyatlarining bugungi kunda ahamiyati alohida e'tirofga loyiq. Shu sababli olimlarimiz istiqlool davrida shakllangan milliy tarbiyashunosligimizni jaded ma'rifatparvar pedagoglarning qarashlari bilan boyitish fikrini ma'qul toptilar. Shuningdek, davlat siyosatida jadid ma'rifatparvarlarning o‘z davrida uynagan roli e'tirof etildi.

Jadidlar ta'limni modernizatsiya qilish, ma'rifatparvarlik ruhini targ‘ib qilish yo‘lidagi fidoyiliklari tarixda o‘chmas iz qoldirdi. Bugungi kunda kelip jadidlarni tadqiq qilishda yo‘l ochilishi yoshlarning ular tasvirlagan va o‘stirishga intilgan avlod bo‘lishini undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 29.01.2020.//uza.uz/uz/posts/milliy-marifatimiz ustunlari.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq . Yoshlar nashriyot uyi, Toshkent, 2018,28b.
3. Behbudi B "Tiyotr nadur", "Oyina" jurnali, 1914 yil 10may. Tanlangan asarlar.Jild-II.-T.: Akademyashr, -2018 yil 15-b.

TA'LIM-TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA SHARQ MUTAFFAKIRLARINING G'OYALARI

Tumaris Azizova, Gulzar Jumamuratova

Qori Niyaziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi

Milliy instituti Qoraqalpog'iston filiali ilmiy xodimalari

Annotatsiya. Mazkur makolada mutaffakirlarning ta'lim-tarbiya va odob-axloq masalalari haqida fikrlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: mutaffakir, milliy qadriyatlar, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, tarbiya, g'oya.

Ta'lim mazmunida yoshlarda ta'lim- tarbiya samaradorligini oshirishda milliy kadriyatlar, xalq an'analari, tariximizning yorqin saxifalarini tashkil yetadigan sharq mutaffakirlarining ibratli g'oyalarni o'rganish va ulardan foydalanish manbalari katta imkoniyatlar yaratadi.

Ilm-marifat va madaniyatini jahonshumul darajaga olib chiqqan ulug' vatandoshlarimiz Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy, Al-Hakim Termiziy kabilar betakror insoniy va iste'dod egalari bo'lganlar. Iste'dodning jamiyatdagi ahamiyatini ko'rsatuvchi misollarni ijtimoiy hayotning boshqa jabhalaridan ham ko'plab keltirish mumkin.

Har bir xalqning taraqqiy qilishi; davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq.

Sharqning buyuk allomalaridan qomusiy olim Abu Nasr Forobiy yoshlarning ijtimoiy hayotda tutgan o'rni va uning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida ibratli g'oyalarni ilgari surgan. Sharq mutaffakirining fikricha, yoshlarga ta'lim-tarbiya berish, ilmiy qilish yo'lida ustoz tinmasdan mashaqqatli mehnat qilish, shunda yoshlar o'qishga, ta'lim-tarbiya olishga, bilimli bo'lishga intiladi. Allomaning mulohazasiga binoan har qanday yoshlar o'z xatti-harakatidan xabardor bo'lmog'i va shu sa'y-harakatlari tufayli baxtga erisha oluvchi insonligini anglamog'i lozimdir. Sharq mutaffakiri Forobiyning ta'lim-tarbiya yo'llari, usullari, vositalari haqidagi qarashlari ham tahsinga loyiqdir. Mutaffakir insonda go'zal fazilatlar ikki yo'l - ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi degan fikrni olg'a suradi. Ta'lim nazariy fazilatlarini birlashtirsa, tarbiya esa tug'ma fazilat - nazariy bilimlar va amaliy kasb-hunar, xulq-odob fazilatlarini birlashtiradi, ta'lim so'z va o'rganish bilan, tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan amalga oshiriladi degan fikrlarni ta'kidlab o'tadi.

Forobiy ta'limda barcha fanlarning nazariy asoslari o'rganilsa, tarbiyadama'naviy-ahloqiy qoidalar, odob me'yorlari o'rganiladi, kasb-hunarga oid malakalar hosil qilinadi. Bu muhim vazifa tajribali tarbiyachilar tomonidan ta'lim-tarbiyaning turli usullari yordamida amalga oshiriladi. Forobiy ta'lim-tarbiya ishlarini ikki yo'l bilan amalga oshirishni nazarda tutadi. «Amaliy fazilatlar va amaliy san'atlar va ularni bajarishga odatlanish masalasiga kelganda, bu ikki yo'l bilan hosil qilinadi» bulardan biri qanoatbaxsh so'zlar, chorlovchi, ilhomlantiruvchi so'zlar yordamida odob ahloq va odat hosil qilinadi, malakalar vujudga keltiriladi, odatdagi g'ayrat, intilish harakatga aylantiriladi. Ikkinchi yo'l - majbur etish yo'li. Bu usul gapga ko'nmovchi qaysar xalqlarga nisbatan qo'llaniladi. Demak, Forobiy ta'lim-tarbiyada rag'batlantirish, odatlantirish, majbur etish metodlarini ilgari surgan.

O'z zakovati, ilimi, buyuk ilmiy asarlari bilan jahondagi barcha xalqlarning hurmatiga musharraf bo'lgan atoqli olim Abu Ali Ibn Sino «Tayr» (qush) «Dayy Ibn Yakzon») kabi

qissalarida o'zining psixologik qarashlarini ifodalaydi. U «Tayr» asarida insonlarni do'stlikka, bilim o'rganishga chakiradi. Ibn Sino bolalarning tarbiyasi va o'qishi kabi masalalariga juda diqqat va mas'uliyat bilan qarash kerakligini ta'kidlaydi. «Bola olti yoshga yetgach, uni muallimga topshiriladi va ta'lim asta-sekinlik bilan berilishi kerak.», - deya ta'kidlaydi. Alloma haqiqatni bilish uchun bilimga ega bo'lish kerakligi, lekin harqanday bilim haqiqatga olib kelmasligi, inson o'z bilimining haqiqiylikini bilishi uchun mantiqni ham bilishi zarurligini uqtiradi. Yuqoridagi mulohazalar esa bolalarni yengil-yelpi bilim olish emas, balki har tomonlama chuqur va mustahkam bilim olishga yordam beradi.

Yoshlarga bilim ta'lim-tarbiya berish o'qituvchining mas'uliyatli burchidir. Shunga ko'ra Ibn Sino o'qituvchining qanday bo'lish kerakligi haqida fikr yuritir ekan, shunday yo'l-yo'riqlar maslahatlar beradi. Bular quyidagilardan iboratdir.

- bolalar bilan muomalada shirinsuxan, bosiq, jiddiy bo'lish;
- berilayotgan bilimning yoshlarlar qanday o'zlashtirib olayotganiga e'tibor berish;
- talimda turli usul va shakllardan foydalanish;
- yoshlarning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilish;
- berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olishi;
- bilimlarni yoshlarga tushunarli, uning yoshi, akliy darajasiga mos ravishda berish;

- har bir so'zning bolalar hissiyotini uyg'otish darajasida bo'lishga erishish zarur, deydi olim, o'qituvchining psixologik xususiyatlari va shaxsiy fazilatlariga oid mulohazalar qomusiy olim Umar Xayyomning asarlaridahamo'zifodasini topgan. Umar Xayyomning asarlarida ta'kidlanishicha, yoshlar bilimlarni o'qituvchi bergan ma'lumotlardan va kitob o'qish orqali emas, balki hayotiy hodisalarni bevosita o'rganish jarayonida ko'nikma va malaka)larning esa amaliyotda aynan bir xil harakat va amallarni esa ko'p marotaba takrorlashda ham turli usullarni qo'llash natijasida egallab olishini ta'kidlagan.

Abu Rayxon Beruniy bilim olishni ahloqiy tarbiya bilan bog'laydi. Zero, insonda komillikning muhim mezoni yuksak ahloqlikdir. Adib tarbiya zaruriyat, u dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadidegan g'oyani ilgari suradi.

O'rta asrlarda yashab ijod etgan donishmand, tabobat ilmining dohiysi Ibn Sino inson ruhiyati, tana va qalbning birligi, inson organizmining tuzilishi, undagi nerv faoliyati va ularning tarmoqlanishi, holatlari haqidagi qimmatli ma'lumotlari hozirga qadar tibbiyotning muhim negizini tashkil etadi. Buyuk vatandoshimiz Abu Ali Ibn Sino asarlarida sog'lom bolalar bilan birqatorda, alohida yordamga muhtoj bolalar tarbiyasiga oid tavsiyalar ham beradi. Nogiron bola tengqurlari qatori o'qishga, ta'lim-tarbiya olishga haqli ekanligini aytib, ularda kasb-hunar o'rganishga, ilm olishga qiziqish boshqalarga nisbatan kuchliligini ta'kidlaydi [Irisov A. 1.: 46-51.]. Ibn Sinoning fikrlari hozirgi maxsus ta'lim amaliyoti va nazariyasiga har tomonlama mos keladi va yosh avlod tarbiyasining ibtidosi qanday va nimalar bilan bo'lishi haqida quyidagilarni aytgan edi: "Yosh bola boshlang'ich ta'lim va tilga doir qoidalarni yod olganidan keyin u mashg'ul bo'lishi mumkin bo'lgan kasb-hunar va san'atga moyilligiga, uni shunga yo'llaymiz. Agar u kotiblikni hohlasa til, xatyozi, nutq so'zlash va odamlar bilan muomala qilish kabilarga tavsiya qilamiz. Albatta, bu o'rinda bolaning mayli ham ahamiyatga ega". Shuningdek, quyidagi fikrlari ham e'tiborga loyiqdir: "Yosh bola ta'lim-tarbiya oladigan joyda odob-ahloqli, turish-turmushi namunali kishilar bo'lishi lozim. Zero, yosh bola har bir narsani ularga taqlid qilib o'rganadi va ular bilan do'st bo'ladi" [Qahhorov S.Q., Qahhorova D.S. 2.: 126-130]. Darhaqiqat, tarbiya farzand dunyoga kelgan kundan boshlanadi. Kichik yoshdagihar bir bola o'z hayotida duch kelgan voqea va hodisalarni sinchkovlik bilan kuzatib boradi. U

kattalarga taqlid qilishi, har qanday hatti-harakatni o'zi ham sinab ko'rishga intiladi. Ana shuning uchun ham har bir ota-ona namunali hayot kechirishlari, farzandlariga har tarafdan o'rnak va ibrat bo'lishlari lozim.

Shunday qilib, Sharq mutafakkir olimlari va marifatparvarlari yoshlar kuchli xotiraga, irodaga va tafakkurga, aql-zakovatga, farosatga, chiroylinutqqa ega bo'lishi, ko'zlagan maqsadni amalga oshirish yo'lida jonbozlik, qat'iylilik ko'rsatishi, o'z imkoniyatlari dunyosiga to'g'ri yo'l topa olishga ular vijdoni, samimiy, odobli, nazokatli ishga mas'ul yoshlar sifatida faoliyat ko'rsatishi zarur ekanligini ta'kidlab o'tadilar va yoshlarning ongli, ifodali to'g'ri va tez o'qishi o'zaro ichki bog'lanishlariga egadir deb ta'kidlaydilar. Ularning shunday qarashlari hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, desak xato bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Forobiy. "Fozil odamlar shahri." T., Abdulla Qodiriy nomidagi xalqmerosinashriyoti, 1993.y.
2. Abu Rayhon Beruniy. "Hikmatlar". T., Yosh gvardiya, 1973 y.
3. Abdulahatov N., Abubakirova K., "Allomalar to'g'risidagi asotirlar". Farg'ona - 2012-y.

GLOBAL TA'LIM MUHITIDA TALABALARNING MA'NAVIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA MUTAFAKKIR AJDODLARIMIZNING TARBIYAGA OID TA'LIMOTLARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Atakulova Nargizaxon Alijonovna

Andijon davlat universiteti, pedagogika kafedrası dotsenti

***Annotatsiya.** ushbu maqolada talabalar tafakkurining falsafiy yo'nalishlari, borliqni bilishga bo'lgan munosabatlari, bilimlarni o'zlashtirish ehtiyoji, qat'iy nuqtai nazarlar va e'tiqodlarini shakllanishi, xulq-atvor va faoliyat prinsiplariga qat'iy amal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik yo'nalishlari haqida fikrlar bildirilgan. Talabalarda ma'naviy dunyoqarashni shakllantirishning asosiy vositasi sharqona axloq-odob me'yorlarini o'zida mujassamlashtirgan didaktik hamda badiiy asarlar, mutafakkir ajdodlarimizning tarbiyaga oid ta'limotlaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan.*

***Tayanch so'zlar:** dunyoqarash, global, ta'lim, talaba, ma'naviy, xulq-atvor, odob-axloq, tasavvuf, ajdodlar, mutafakkirlar.*

Talaba-yoshlarning eng zaruriy ehtiyojlari sifatida o'z menini tasdiqlash, jamiyatda o'z o'rnini izlab topishga intilishlarini ko'rsatish mumkin. Ushbu ehtiyojni qondirish talabalarning jamiyat a'zolari bilan muloqot doirasini kengaytiradi. Ularni o'z shaxsiy tajribalari doirasidan chiqib atrofda gilarining tajribalarini ijodiy o'zlashtirishga yo'naltiradi, o'z maqsadlari, hayotiy qonun-qoidalarini shakllantirishlariga turtki beradi. Natijada ularning hukmlari, nuqtai nazarlari, o'z o'zini baholash ko'nikmalari rivojlanadi. Mazkur jarayonda talabalarni jamiyatdagi voqea-hodisalarni mustaqil, asosli tarzda baholashga undash alohida ijtimoiy pedagogik ahamiyatga ega.

Hozirgi globallashtirish vaziyatda jamiyatdagi voqea-hodisalarni ob'ektiv baholash ijtimoiy-siyosiy hamda ma'naviyatga oid bilimlardan xabardor bo'lishni ham talab qiladi. Bu davrga kelib talaba-yoshlar jismoniy hamda ma'naviy jihatdan yetuklikka intiladilar. Bu esa ularning ilmiy hamda ma'naviy dunyoqarash asoslarini egallashga tayyorliklarini anglatadi. Talabalar tafa falsafiy yo'nalishlari, borliqni bilishga bo'lgan munosabatlari, bilimlarni o'zlashtirish ehtiyoji ularda fundamental, metodologik g'oyalar, yuqori darajadagi umumlashtirish, qat'iy nuqtai nazarlar va e'tiqodlar, olamni bilishga intilish, xulq-atvor va faoliyat prinsiplariga qat'iy amal qilish ko'nikmalarining rivojlanishini ta'minlaydi. Natijada talabalarda shaxsiy o'z o'zini anglash va qadriyatlarga amal qilish, o'z o'zini baholash, ideallarga ega bo'lish, hayotiy rejalar tuzish kabi sifatlar rivojlanadi.

Talabalarning ma'naviy dunyoqarashlari va nuqtai nazarlari ularning kasbiy axloq-odobi, kasbiy nuqtai nazarlari aniqlashida ham o'z ifodasini topadi. Mazkur kasbiy odat o'zida insonparvalik, faollik, milliy qadriyatlarga asoslangan munosabatlar, maqsadlar, etalonlar, me'yorlar, qat'iy qoidalarini mujassamlashtiradi. Shu bilan bir qatorda talabalarda axloqiy-psixologik hamda kasbiy tayyorgarlikni ta'minlashga ko'maklashadi. Milliy axloq-odob me'yorlarini o'zlashtirgan talabalar o'zlarining ijtimoiy va fuqarolik burchlarini chuqur anglashga muvaffaq bo'ladilar.

Talabalarda ma'naviy dunyoqarashni shakllantirishning asosiy vositasi sharqona axloq-odob me'yorlarini o'zida mujassamlashtirgan didaktik hamda badiiy asarlar xalqning ijtimoiy tajribasi, xalq og'zaki ijodi namunalari, xalq pedagogikasiga oid manbalar, tasavvuf ta'limoti namoyondalarining asarlari, urf-odat va an'analardan iborat. Agar talabaning dunyoqarashi, nuqtai nazarlari mazkur vositalar yordamida rivojlangan bo'lsa, xalqning turmush tarzini va o'ziga xosligini anglashga muvaffaq bo'ladi. Natijada o'z xalqining ravnaqi va jamiyat taraqqiyoti yo'lida harakat qilishga intiladi. Chunki talabalarda ma'naviy dunyoqarashni shakllantirish uchun ularning intellekti, irodasi, his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatilib, faol tarzdagi amaliy faoliyat ko'rsatishlariga ko'maklashadi. Dunyoqarash tarkibidagi intellektual komponent borliqni hissiy idrok etishdan abstrakt tafakkurgacha bo'lgan jarayonni qamrab oladi. Tushunchalarga asoslangan tafakkur ilmiy hamda o'quv bilishning oxirgi elementi hisoblanmaydi. Buning natijasida abstrakt tafakkurdan aniq fikrlashga yo'nalgan faoliyat amalga oshadi. Bu esa talablarga yuqori darajada rivojlanish imkonini beradi. Natijada talabalar ma'naviyatga oid bilim va tushunchalarni chuqur va har tomonlama tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ajdodlarimiz ongida sog'lom ma'naviy dunyoqarashini vujudga kelishi bevosita tasavvuf ta'limoti bilan bog'liq. Tasavvufni pedagogik nuqtai nazarda tahlil va talqin qilish bir qadar murakkab hisoblanadi. Bu haqida taniqli tasavvufshunos N.Komilov quyidagi fikrlarni yozgan edi: "Tasavvuf, bir tomondan, dinvashariat, ikkinchi tomondan, falsafa va hikmat ilmi bilan bog'liq holda rivojlanib kelgan o'ziga xos ta'limotdir". Chunki tasavvufda pedagogik ta'limotlar, g'oyalar, yondashuvlarga ustuvor o'rin ajratilgan. Bugungi kunning muhim vazifalaridan biri tasavvuf ta'limotida yetakchi o'rin egallagan shaxsning ma'naviyatini shakllantirishga xizmat qiladigan sog'lom ma'naviy dunyoqarashning asosiy negizlarini aniqlashdan iborat. Sog'lom ma'naviy dunyoqarash tasavvuf ta'limoti negizida rivojlandi va ko'p asrlar mobaynida inson ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat qilib kelmoqda.

Tasavvuf ta'limotida ifodalangan sog'lom ma'naviy dunyoqarash turli shakl va yo'nalishlarda namoyon bo'lib keldi. Tasavvuf ta'limotining ma'naviy-ma'rifiy, ta'lim-tarbiyaviy imkoniyatlari kengaygan sari, uning vazifalari ham o'zgarib bordi. Barcha davrlarda tasavvufiy dunyoqarash egalari aqidaparastlik, ortodoksal islomiy g'oyalarga qarshi kurashib, hurfikrlilikni qo'llab quvvatlaganlar. Ortodoksal islomiy g'oya markaziy o'ringa qo'yiladigan ma'naviy tafakkur turidir. O'qitish, har qanday mafkura yoki dunyoqarashga rioya qilish, qabul qilingan pozitsiyalarni qo'llab-quvvatlash, ma'naviy ongning ma'lum darajada konservativ turini anglatadi. Sog'lom ma'naviy dunyoqarash egalari tasavvufga oid manbalarda ta'kidlanishicha, aqidaparastlik va ortodoksal islomga qarshi kurashib ilm-ma'rifat egallash va hurfikrlilikni qo'llab quvvatlaganlar. Tasavvuf ta'limotida ilgari surilgan sog'lom ma'naviy dunyoqarash Sharq xalqlari ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat qilgan. Shuning uchun ham o'zida sog'lom ma'naviy dunyoqarash asoslarini mujassamlashtirgan tasavvuf ta'limoti adabiyotshunoslar, jamiyatshunoslar, madaniyatshunoslar, psixologlar, faylasuflar bilan bir qatorda pedagoglarning ham e'tiborini o'ziga jalb qilmoqda. Tasavvuf ta'limotida ifodalangan dunyoqarash Sharq xalqlarining madaniyati va ma'naviyati haqida talaba-yoshlarda to'liq tasavvur qilish imkonini beradi. Sog'lom ma'naviy dunyoqarash tasavvuf ta'limoti namoyondalarining ilmiy hamda badiiy asarlarida keng targ'ib qilingan.

Tasavvuf namoyondalarining asarlari yordamida ajdodlarimizga xos bo'lgan turmush tarzi, ularning ma'naviyati va madaniyatini o'rganish va qadriyatlarni qabul qilish imkoniyati mavjud. Mustaqillik yillarida ma'naviy dunyoqarash asoslarini egallash va qadriyatlarni o'rganish uchun keng yo'l ochildi. Mutafakkir ajdodlarimizning madaniy-ma'rifiy merosini talaba-yoshlarga taqdim etish uchun qulay pedagogik muhit vujudga keldi. Sog'lom ma'naviy

dunyoqarash asoslarini o'zida mujassamlashtirgan yo'nalish sifatida tasavvuf ta'limoti g'oyalarini talaba-yoshlarga o'rgatish zarurati bugungi kunda yanada kuchaymoqda.

Islom fanatizmiga hurfikrlilik g'oyasi qarshi qo'yiladi. Bu masala har qachongidan ham dolzarblashmoqda, chunki talaba-yoshlar orasida ham islomiy fanatizmni targ'ib qilishga oid faoliyat bilan shug'ullanuvchilar mavjud. Talaba-yoshlar orasida hurfikrlilikning quyidagi shakllarini keng targ'ib qilish orqali islomiy fanatizmga qarshi kurashish taqozo qilinmoqda: so'zsiz amal qilinadigan ortodaksal va islomiy urf-odatlarga beparvolik bilan munosabatda bo'lish; boshqa din va millat vakillarga nisbatan tolerantlik sifatlarini namoyon etish; fanatizmni keskin qoralash va unga murosasiz bo'lish kabilar.

Tasavvuf ta'limotida hurfikrlilik qo'llab quvvatlangan. Shuning uchun ham uning g'oyalarini talaba-yoshlar orasiga keng targ'ib etish lozim. Tasavvuf ta'limoti namoyondalari uchun xos bo'lgan va bugungi kunda ham alohida ahamiyat kasb etayotgan quyidagi sifatlarni talaba-yoshlarda shakllantirish taqozo qilinmoqda: askeza o'ze'tiqodini, barchajismoniyvaruhiyma'naviykuch-g'ayratini ezgulik yo'lida safarbareti. Ushbu o'rinda askeza zohidlik, ya'ni o'z o'zini tarbiyalash, jamoada o'zini tutish, faoliyatda fidoiylilik ko'rsatish, og'ir ishlarni bajarish mashqlari yordamida ruhiy maqsadlarga erishish usuli hisoblanadi. Qadimgi yunon tilida akseza so'zi tana mashqlari yoki ong va iroda mashqlari degan ma'noni anlatgan. Bugungi kunda mazkur mashqlar talabalarning ma'naviyatini sog'lomlashtirish jismi va ruhiyatini poklash uchun nihoyatla zarur hisoblanadi.

Mutafakkir ajdodlarimiz sog'lom ma'naviy dunyoqarashga tayangan holda birinchi hamda ikkinchi Renessans davrida (IX-XV asrlar)shaxs ma'naviyatini rivojlantirish sohasida ulkan ishlarni amalga oshirganlar. Buning natijasida ma'naviy-axloqiy, falsafiy-pedagogik ta'limotlar rivojlangan. Sog'lom ma'naviy dunyoqarash namoyondalari o'z faoliyatlarida ma'naviy hamda dunyoviy bilimlarni uyg'unlashtirishga muvaffaq bo'lganlar. Shuning uchun ham ular tomonidan ilgari surilgan barcha g'oyalar, pedagogik ta'limotlar inson aql idroki va ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat qilgan. Tasavvuf ta'limoti ma'naviy, falsafiy, pedagogik ta'limotlarni o'zida mujassamlashtirgan ta'limot sifatida bugungi kunda ham ta'lim tizimida talaba shaxsini har tomolama rivojlantirish imkoniyatiga ega. Tasavvuf ta'limoti namoyondalaridan bizga ulkan falsafiy pedagogik meros yetib kelgan. XII-XIV asrlarda yashab faoliyat ko'rsatgan mutafakkirlar tomonidan yaratilgan falsafiy-pedagogik, axloqiy-estetik yondashuvlar shaxsni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. Chunki unda insonparvarlik tarbiyasiga ustuvor o'rin ajratilgan. Abu Rayxon Beruniy tasavvufni donishmandlik sifatida ta'riflaydi. U sog'lom islomiy dunyoqarashda shakllangan mistik oqimning mazmun mohiyatiga taalluqli.

Tasavvuf ta'limoti sog'lom ma'naviy dunyoqarash negizida vujudga kelgan va Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan. Uning asosini Qur'on va hadislardagi ilg'or, sog'lom dunyoqarashga oid ma'naviy qarashlar tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda tasavvuf o'zigacha amal qilgan ma'naviy dunyoqarashlarda mavjud bo'lgan ezgu g'oyalarni mujassamlashtirgan. Shuningdek tasavvufda antik davr falsafasining axloq-odobga oid qarashlari ham o'z ifodasini topgan. Tasavvufdagi sog'lom ma'naviy dunyoqarash Sharq xalqlari teologik adabiyotida yaqqol ifodalandi. Ko'rinib turibdiki, sog'lom ma'naviy dunyoqarashga asoslangan tasavvuf ko'plab madaniyatlarning elementlarini o'zida mujassamlashtirgan.

Tasavvuf aqliy-ratsional tafakkurga irratsionalizmni qarshi qo'yib, ma'naviy hurfikrlilikni qadrlagan. Shuning uchun ham tasavvufning pedagogik imkoniyatlari ancha kengdir. Tasavvufni o'rganish natijasida bugungi kunda shaxs ma'naviyati bilan bog'liq muammolariga yechim izlash muhim vazifa hisoblanadi. Chunki tasavvufni o'rganish bugungi kunda shaxs ma'naviyatini rivojlantirish bilan bog'liq ko'plab muammolarni tushunish idrok

etish uchun ilmiy asos yaratadi. Bugungi kunda talaba-yoshlar ta'lim-tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan mavjud voqelikni idrok etish tarixiy madaniy taraqqiyotning tarixiy bosqichlarini o'rganish va undagi ilg'or yondashuvlarga tayanishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nishonova S. Sharq uyg'onish davri pedagogik fikr taraqqiyotida barkamol inson tarbiyasi. Ped. fan. dokt... yozilgan diss. – Toshkent, 1998.-288 b.
2. Masharipova N. “Sharq xalqlari pedagogik tafakkurida o'zlik tarbiyasining didaktik vositalari”. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand.:2021, 58 b.
3. Safarova R.G. Qadriyatlar – bo'lajak o'qituvchilarni ma'naviy, madaniy hamda shaxsiy-kasbiy rivojlantirishning manbai sifatida. “Yangi O'zbekiston ta'lim sharoitida talabalarni umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar, yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani. 2024-yil 20-iyun.
4. Safarova R.G., Masharipova N.R., Rustamov N.Ch. Milliy tarbiya tarbiyamiz xazinasidan durdonalar. – T.: “Science and innovation”, 2024. – 84 b.
5. Safarova N.O. Xojagon tasavvufiy ta'limotida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar masalasi. fal.fan.nom. diss... - Toshkent, 2002. - 152 b.

JADID MA'RIFATPARVARLARI TOMONIDAN ILGARI SURILGAN MILLIY DIDAKTIK QADRIYATLAR

Jalilova Nilufar Toxir qizi
Profi Universiteti
“Tillar” kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Oliy pedagogik ta'limda talabalar o'rganishi zarur bo'lgan jadid ma'rifatparvarlari ilgari surgan milliy didaktik qadriyatlar mazmuni aks ettirilgan bo'lib, ulardan bo'lajak kasbiy faoliyatlarida innovativ mazmun bilan boyitgan holda foydalanish muhim masala sifatida yoritilgan.

Kalit so'zlar: milliy didaktik qadriyat, jadidlar, munozara, oliy pedagogik ta'lim.

Аннотация. В статье отражено содержание выдвигаемых джадид просветителями национальных дидактических ценностей, которые должны усвоить студенты высшего педагогического образования, а их использование в будущей профессиональной деятельности, обогащенное инновационным содержанием, выделено как актуальный вопрос.

Ключевые слова: национальные дидактические ценности, метод, джадиды, дискуссия, высшее педагогическое образование.

Abstract. The article reflects the content of national didactic values put forward by jadid enlighteners, which should be learned by students in Higher Pedagogical Education, and their use in future professional activities, enriched with innovative content, is highlighted as an urgent issue.

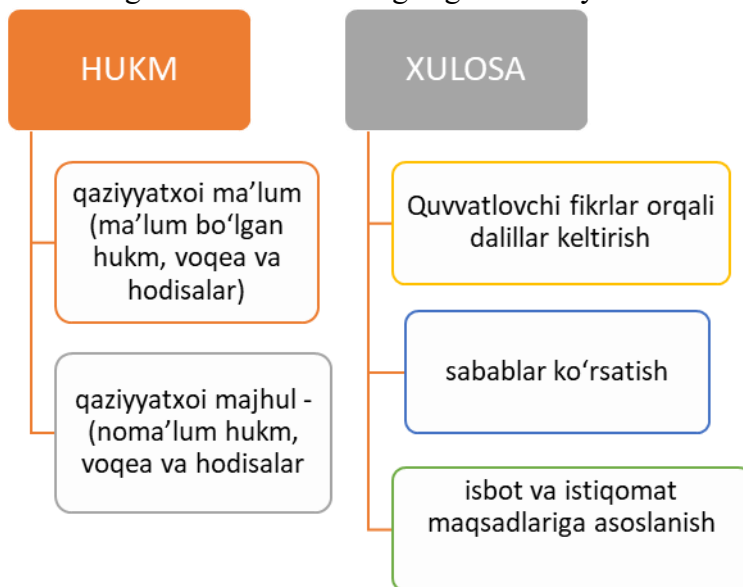
Key words: national didactic value, method savtiya, jadids, discussion, higher pedagogical education.

Jadidchilik harakati davrida ta'lim islohotiga xorijiy davlatlar ta'lim tajribalari juda katta ta'sir ko'rsatdi. Jadidlar Yevropadagi fan-texnika taraqqiyoti, ilg'or ta'lim tuzilmasi, usullari hamda shart-sharoitlarini ibrat-namuna sifatida e'tirof etib, yoshlarni xorijiy davlatlarda o'qitishga, shu yo'l bilan xalqimizni iqtisodiy-siyosiy, madaniy rivojlantirishga intilishgan. Bu haqida adabiyotshunos olim N.Karimov shunday deydi: "... yoshlarni nafaqat Yaqin Sharq mamlakatlari, balki birinchi navbatda, Germaniya, Fransiya, Angliya, Polsha singari mamlakatlarga o'qishga yuborgani tasodifiy emas. Ular kelajakda Yevropa tipidagi dunyoviy davlatni barpo etish g'oyasi bilan yashaganlar, desak, mubolag'a bo'lmaydi" [1,205-b.].

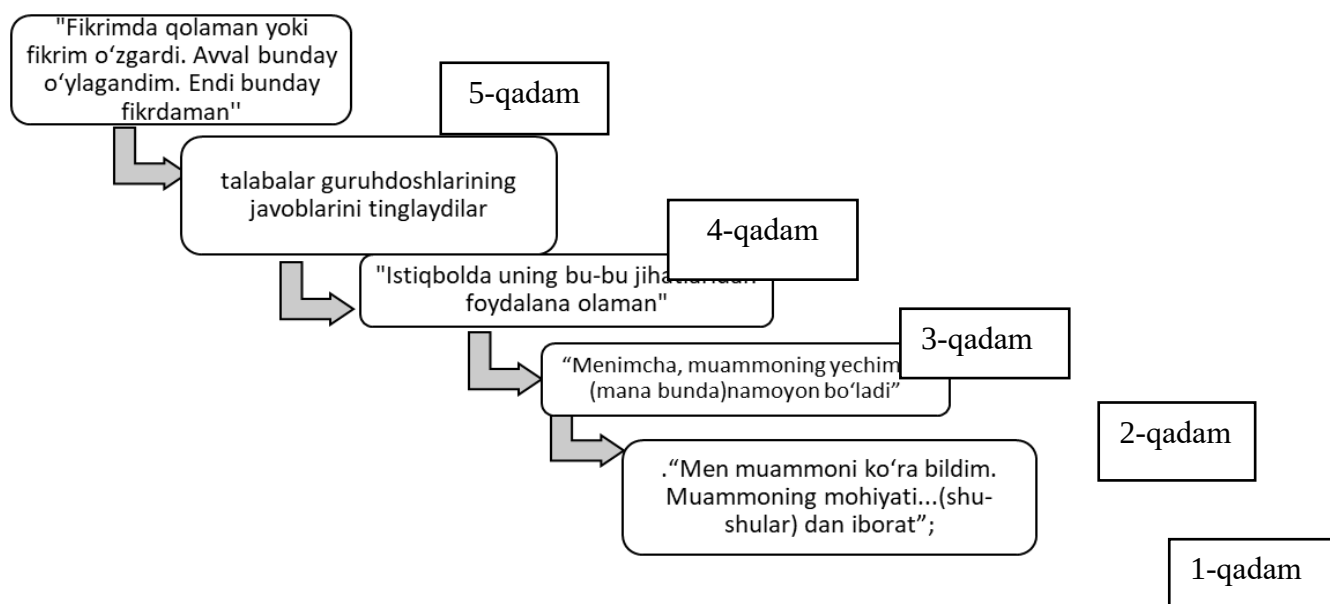
Jadidlarning individual, differensial hamda gender qarashlari ularning ilm olishda erkak va ayolning teng huquqliligi hamda turli jins vakillarining qobiliyat va layoqatlarini o'ziga xosligini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya berishga asoslanadi. Xususan, jadidlar ta'lim-tarbiyada milliy didaktik qadriyatlarning retro, innovatsion va istiqbolga qaratilgan tizimiga oid yondashuvlarida ayolning farzand tarbiyasida o'rni va roliga katta e'tibor qaratadilar. Markaziy Osiyoda Jadidchilik harakatining itasi hisoblangan Ismoil Gaspirinskiy(1851-1914) o'z asarlarida va o'zi noshirlik qilgan "Tarjimon" gazetasida Turkiston ma'rifatparvarlarining gender qarashlarga doir dasturining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat kabilarning publististik va badiiy asarlarida xotin-qizlar ta'lim-tarbiya masalalariga katta e'tibor qaratilgan. Abdurauf Fitrat "Oila yoki oilani boshqarish tartiblari" deb atalgan maxsus risolasi [2]da qizlarga individual va differensial ta'lim-tarbiya berish muammosini dolzarb masala sifatida ilgari surgan. Jadidlar ta'lim jarayonini ilmiy-metodik ta'minlash; zaifalar (qizlar)

ta’limi sifatini ko‘tarish; milliy ta’lim muassasalarining moddiy bazasini kuchaytirish, ta’limda jahondagi ilg‘or mamlakatlar tajribasidan foydalanish kabi yo‘nalishlarda turli harakatlar olib borganlar.

So‘fizm ta’limotidagi diniy bilimlarni o‘rgatish tizimi asosan takrorlashga asoslanib, rag‘bat (motivatsiya), jazo kabilarni o‘z ichiga olgan holda bixeviorizm g‘oyalariga yaqindir. XX asr boshlarida Abdurauf Fitrat o‘zining “Rahbari najot” asarida AQSh pedagoglari tomonidan taklif etilgan kognitiv yondashuviga yaqin g‘oyalarni ilgari suradi. Xususan, Fitrat juz‘iy (kichik) masalalar tahlili asosida umumlashma xulosalar chiqarishga o‘rgatishni ta’lim jarayonida amalga oshirilishi zarur deb hisoblaydi. Chunki aqliy tarbiyada muhokama va munozara muhim o‘rin tutadi. Zero, muhokama hukm va xulosaga tayanadi. Uning asosida muayyan narsa, hodisalar haqida hukm chiqarish va unga ko‘ra o‘z xulosasiga ega bo‘lish yotadi.

Abdulla Avloniyning “Fikr tarbiyasi” [3] ta’lim texnologiyasini yangi sharoitda qo‘llashga qaratilgan mashg‘ulotimiz talabalarning pedagogik hodisani reflektiv anglashida juda qo‘l keladi. Bunda muayyan ta’lim hodisasi haqida muammo ilgari surilgach, talabalarning guruhlararo innovatsion faoliyati amalga oshiriladi. Bunda ular quyidagi kabi pastdan-yuqoriga qarab qadam-baqadam algoritmi asosida faoliyat olib boradilar:

A. Avloniyning fikr tarbiyasi texnologiyasi

Qadam-baqadam algoritmi asosida faoliyat olib borishda talaba avval muammo yuzasidan fikrini qog'ozga yozadi (1,2,3-qadamlar), so'ng guruh tarkibida faoliyat olib boradi (4-qadam), keyin yana alohida mustaqil ishlaydi (5-qadam). Mashg'ulot so'ngida qur'a tashlash yo'li bilan guruhlar tarkibidagi ayrim talabalarning javoblari tinglanadi va muhokama qilinadi. O'qituvchi fikrlarni xulosalab, to'ldiradi.

"Pedagogika nazariyasi va tarixi" o'quv fanining "Pedagogika tarixi" moduli bo'yicha jadidchilik harakati davri pedagoglari faoliyatiga oid amaliy mashg'ulotda **Fitratning "Muhokamaga yangicha yondashuv metodi"**ni ijodiy qayta ishlanganini misol qilib keltirish mumkin. Ushbu metodning innovatsion ishlanmasini tayyorlash uchun talabalar mashg'ulotga oldindan tayyorgarlik ko'rib keladilar. O'qituvchi talabalarga 3ta muammoli masala (hukmlar)ni havola qiladi va ularni milliy-tarixiy tajriba (ya'ni, Fitratning o'quv jarayonida muhokamani amalga oshirishga qaratilgan merosi[4,66-67-b.]) asosida kreativ-ijodiy faoliyatni amalga oshiradilar (ushbu jarayonda loyiha metodidan foydalaniladi).

Mazkur metodni oliy pedagogik ta'lim amaliyotida qo'llash uchun talabalar mashg'ulotga oldindan tayyorlanib keladilar. O'qituvchi talabalarga 3ta muammoli masala (hukmlar)ni havola qiladi. Masalan, muhokama uchun namunaviy hukmlar:

1. Zamonaviy pedagogik ta'lim tizimida pand-nasihat eskirgan metodlardan biridir.
2. Ta'limda ustoz nufuzi talaba nufuzidan ustunroq bo'lishi lozim.
3. O'qituvchi mavzuni to'liq o'zlashtirganidan keyin baholash hozirgi zamonaviy ta'lim vaqt taqsimotiga to'g'ri kelmaydi.

O'qituvchi havola etilgan hukmlarni ma'qul yoki noma'qul ekanini isbotlash uchun zarur adabiyotlar va internet materiallari bilan tanishish va fikrini ular asosida isbotlashni so'raydi.

Mashg'ulot boshlangach:

Talabalar 4 kishidan 3 guruhga bo'linadilar (o'qituvchi talabalarning umumiy sonidan kelib chiqib guruhlar taqsimotini erkin belgilashi ham mumkin).

Har bir guruh doira shaklida joylashadi.

Guruh sardorlari oldindan tayyorlangan sandiqcha ichidagi hukmlardan birini tanlab oladi.

Guruhlar Fitrat metodiga asoslangan muhokama sxemasi bilan tanishtiriladi. (hukm – isbot – dalil – xulosa)

Hukm muhokamasi uchun har bir guruhga 10 daqiqadan vaqt beriladi. Guruhdagi 2 talaba hukm ijrochisi sifatida qolganlarni manbalardan yig'ilgan ma'lumotlar bilan tanishtiradilar, 2 talaba isbotlovchilar bo'lib, keltirilgan manbalardan isbot va dalillarni tanlab saralaydilar, xulosani aytuvchi talaba guruh xulosasini shakllantiradi va taqdim etadi (zaruriyat bo'lsa, isbotlovchi talabalar ham jarayonda chiqish qilishlari mumkin).

Har bir guruh o'z hukmi yuzasidan fikrlarini bildirgach, o'qituvchi isbot, dalil va xulosalarning asosiligi, ishonarliligiga qarab guruhlarini baholaydi. Guruhlar hukmlari bilan tanishilgach, bildirilgan fikrlar asosida muhokama davom ettirilishi ham mumkin. Bunda fikrlar xilma-xilligi va bir hukm doirasida turli guruhlarining fikrlari bilan o'rtoqlashish imkoniyati tug'iladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fitrat Abdurauf. Tanlangan asarlar. II jild. Ilmiy asarlar. - T.: Ma'naviyat, 2000. – 208 b.
2. Fitrat Abdurauf. Oila yoki oila boshqarish tartiblari // Mas'ul muharrir: D.A.Alimova. Tarj. va izohlar muallifi Sh.Vohidov. – 2-nashr - Toshkent: Ma'naviyat, 2000. – 112 b.

MUTAFAKKIR AJDODLARIMIZ SHAXSNI MUOMALA MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH MANBALARI VA IMKONIYATLARI HAQIDA

Tojjeva Nodira Yusupjanova

Urganch Davlat universiteti 3-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. *O‘zbek xalqi pedagogik merosida chuqur tahlil qilingan muomala madaniyati uni shakllantirish manbalari, muomala madaniyatining ijtimoiy funksiyalari, mazmun mohiyati, shaxs va jamiyat taraqqiyotida tutgan o‘rni muomala madaniyatiga zid holatlar, muomala madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladigan pedagogik vositalar, manbalar ko‘rsatib o‘tilgan. Maqola ilmiy pedagogik jamoatchilik, talabalar va o‘qituvchilar uchun manba sifatida xizmat qiladi.*

Tayanch so‘zlar: *nutq, muomala, muomala odobi, nutq madaniyati, til, lison, kalom, o‘quvchi, talaba, sergaplik, shirinsuxanlik, o‘rinsiz so‘zlash.*

O‘tmishda yashab o‘tgan ajdodlarimiz muomala odobiga alohida e‘tibor qaratganlar. Muomala madaniyatining ko‘rsatgichi bo‘lgan nutq birinchi navbatda tafakkur mahsuli hisoblanadi. Ajdodlarimiz insonning muomala madaniyatiga qarab unga baho berganlar. Ajdodlarimizning muomala odobiga oid qarashlari xalq og‘zaki ijodi namunalari yozma manbalardagi dialoglar orqali bizgacha yetib kelgan. O‘zbek xalqining muomala odobi uning nutqida namoyon bo‘ladi. Uning asosiy ko‘rinishlari Respublikamizdagi turli shevalarda saqlanib qolgan. Folklor namunalari hisoblangan rivoyatlar, ertaklar, dostonlarda personajlar orasidagi muloqotlar xalqimizning muomala odobini, ya‘ni muomala madaniyatini namoyon etadi. Qadim-qadim zamonlarda turlicha shakllarda bizgacha yetib kelgan etnopedagogik qadriyatlarda o‘zbekona lutf, ya‘ni muomala madaniyati o‘z ifodasini topgan.

Zardo‘shiylik ta‘limotini o‘zida mujassamlashtirgan “Avesto”, “Devonu lug‘otit turk”, “Qutadg‘u bilig”, “Xibatul haqqoyiq”, “Qobusnoma” shuningdek, Abu Nasr Farobiy, Beruniy, Ibn Sino asarlarida muomala madaniyatiga oid namunalar berilib, unga oid qarashlar tahlil qilingan. Dastlab “Avesto”da muomala odobi, nutq me‘yori, ona tiliga ehtiyotkorona munosabat kabi muhim masalalar o‘z ifodasini topgan. Shuning uchun ham “Avesto”da ezgu so‘z, ezgu amal, ezgu fikr g‘oyasi ilgari surilgan. Bu muomala madaniyatining asosiy komponentlarini tashkil etadi, chunki ezgu fikr, ezgu so‘z, ya‘ni muomala madaniyatining asosi bo‘lgan ezgu amalning namoyon bo‘lishini tashkil etadi. Ezgu amal esa insonning so‘zi bilan amali birligini ko‘rsatadi. “Avesto”da ta‘kidlanishicha inson har doim atrofdagilar uchun foydali bo‘lgan fikrni ifodalab, unga mos amallarni bajarishi kerak. Bir so‘z bilan aytganda fikr, so‘z va amal birligi insonning ma‘naviy qiyofasini belgilaydi. Ma‘naviy qiyofa esa muomala odobida namoyon bo‘ladi. Muomala madaniyatiga amal qilgan insonlarning xatti-harakati ta’sircha bo‘lib, atrofdagilarda o‘ziga nisbatan ijobiy his-tuyg‘ularni uyg‘otadi.

Ajdodlarimiz asarlarida muomala odobi insonga xush yoqadagigan kalom kabi tushunchalar orqali ifodalangan. Turkiy xalqlarga mansub bo‘lgan qadimiy yozma yodgorliklarda insonlar shirinsuxanli bilan uzoq uzoqlarda yashaydigan odamlarni o‘ziga yaqinlashtira olishini ta’kidlangan. Bunga “Qul tegin” yodgorligidagi shurunsuxanli haqidagi fikrlar asos bo‘ladi.

Kaykovus muomala madaniyati haqida to‘xtalib har doim rost so‘zlash lozimligini uqtirgani holda yolg‘on so‘z insonni beburd qilib, atrofdagilarning ishnochini yo‘qotini

ta’kidlaydi. U muomala madaniyatining ahamiyatiga yuksak baho bergan. Bu haqida quyidagilarni yozadi: “yaxshi hunar bila o’rgatg’il va muloyim so’z din boshqa narsani odat qilmag’il. Nedinkim, tilga har nechuk so’zni o’rgatsang, shuni aytur, so’zni o’z joyida ishlatg’il, so’z agar yaxshi bo’lsa, ammo noo’rin ishlatilsa, garchand u har nechuk yaxshi so’z bo’lsa ham yomon, nobop eshitilur. Shuning uchun behuda so’zlamag’ilki, foydasizdur. Bunday befoйда so’z ziyon keltirur va har so’zki undan hunar isi kelmasa, bunday so’zni gapirmaslik lozim”²⁶. Kaykovus yoshlarga so’zning qadrini baland tutish haqida o’git beradi. U inson so’z boyligini puxta egallashi uchun undan o’z o’rnida foydalana olish lozimligini ta’kidlaydi.

Alisher Navoiy ham shaxsning muomala madaniyati, lutf san’ati haqida qimmatli fikrlarni bayon qilgan. Alisher Navoiyning muomala, nutq odobi haqidagi qarashlari pedagogik xarakterga ega. Alisher Navoiy til, nutq so’zi bilan bir qatorda lutf, kalom, lison tushunchalarini ham qo’llagan. Mutafakkir til so’zini 6 xil ma’noda qo’llaydi: muloqot vositasi, muomala quroli, og’zaki yoki yozma matn, kommunikativ jarayon, etnik aloqa quroli, kalom – so’z ilmiy ma’nolarida.

Barcha Sharq mutafakkirlari kabi Alisher Navoiy ham nutq va muomala madaniyatining ijtimoiy funksiyasini oydinlashtirishga harakat qilgan. Mutafakkir shoir Alisher Navoiy nutq madaniyati va muomala odobiga zid keladigan holatlarni ham ko’rsatib o’tgan. Ular chuqur o’ylamasdan so’zlash, yuzaki fikrlash, til odobiga rioya qilmaslik, nutq mas’uliyatini sezmaslik, uzoq so’zlash, sergaplik, maqsadsiz so’zlash, atrofdagilarni tinglamasdan faqat o’zi so’zlash, o’rinsiz takror takror gapirish kabilar.

Mutafakkir ajdodlarimiz merosining asosiy qismini nutq odobi tashkil qiladi. Birinchi, ikkinchi Renessans davrida kalom ilmining paydo bo’lishi va rivojlanishi ham mutafakkir ajdodlarimizning muomala, muloqot odobiga alohida e’tibor qaratganliklaridan dalolat beradi.

Madaniy muomalada so’zdan foydalanish muloqot odobining asosini tashkil etadi. O’zbek xalqi har doim yoshlarda muomala madaniyatini shakllantirish haqida qayg’urgan. Bu xalq og’zaki ijodi namunalari maqollar va hikmatlarda yaqqol namoyon bo’ladi, masalan “So’zdan – so’zning farqi bor, o’ttiz ikki narxi bor” (Xalq maqoli). Bu masala xalq og’zaki ijodi va mutafakkirlarning tarbiyaviy faoliyatida yetakchi o’rin egallagan. So’z va uning ma’nolariga e’tibor qaratish muloqotga kirishuvchi har bir shaxsning diqqat markazida turishi kerak. So’zlarning ma’naviy-ma’rifiy va tarbiyaviy xususiyatlari haqida o’zbek xalqi va uning donishmand farzandlari har doim o’z fikrlarini bayon qilganlar. Xalqimiz qo’yidagi hikmat va maqollardan kundalik hayotdan muntazam foydalanib kelmoqda. Jumladan “Yaxshi so’z jon ozig’i”, “Yomon so’z boshni yorar”, “Odam tilidan topar”, “Shirin so’z bilan ilon inidan chiqar” kabilar.

Alisher Navoiy so’zning sehri va qudrati uning tarbiyaviy imkoniyatlariga yuqori baho bergan. Shuning uchun ham mutafakkir shoir tomonidan ko’plab hikmatlar yaratilgan. U o’zining aksariyat asarlarida ustozning mahorati, odobi, muomala madaniyati haqida qimmatli fikrlarni bayon qilgan. Navoiy ustoz murabbiylarning muomala madaniyati, nutq odobi har doim o’quvchilarga etalon sifatida xizmat qilishini ta’kiddagan. Mutafakkir o’zining “Mahbubul qulub” asarida “Til shirinligi – ko’ngilga yoqimlidir, muloyimligi esa – foydali. Chuchuk til achchiqqa aylansa ko’pchilikka zarari tegadi; qanddan may tayyorlansa harom bo’ladi. Shirin so’z sof ko’ngillar uchun asal kabi totlidir; bolalar uchun muloyim tabiatli odam - halvofurush kabi sevimlidir” deb yozgan edi.

Alisher Navoiy til va so’z orasidagi ma’naviy aloqadorlikni chuqur tahlil qilgan. “Tiliga iqtidorlig’ – hakimi xiradmand (donishmand), so’ziga ixtiyorsiz – laimi najand (pastkash laqqi,

²⁶ Кайковус Унсрулмаолий. Қобуснома. Т.: Уқитувчи, 1986. — 168 б.

ahmoq)" (–B.60). Go‘zal va chiroyli so‘zli hamda yoqimli bo‘lgan til basharti shu aytilganlarni o‘zida tajassum etgan til ko‘ngil bilan bir bo‘lsa, nur ustiga a‘lo nur bo‘lur. Demak til va ko‘ngil birligi, ularning yaqinligi, hamkorligi, mushtarakligi haqida so‘z yuritgan Alisher Navoiy ularni, ya‘ni til va ko‘ngilni insonning eng a‘lo a‘zolari sifatida baholaydi.

Til inson nutqi, muomala odobining manbai hisoblanadi. Agar insonda muomala madaniyati yetarlicha shakllanmasa, u atrofdagilar bilan bepisandlik bilan munosabatda bo‘lsa, yomon so‘zlarni so‘zlasa til ofati tufayli boshiga balolar yog‘iladi. Mutafakkir ajdodlarimizning asarlari va etnopedagogik qadriyatlarda bu fikr qayta qayta takrorlangan. Muomala madaniyatining yuksak darajada shakllanganligi, shirinsuxanlik har bir shaxsning atrofdagilar bilan samarali muloqot o‘rnatishini ta‘minlab ishchan xarakterdagi kollaborativ muhitni vujudga keltiradi.

Navoiy o‘z asarlarida bu holatni obrazli tarzda ifodalaydi. Uning Maxbubul qulub asarida g‘iybatchilar, chaqimchilarga quyidagicha ta‘rif beradi: "Ulki so‘zni bir yerdin yana bir yerga yetkurgay, elning o‘tgan gunohini o‘z bo‘yniga indurgay". Muomala odobini esa quyidagicha tavsiflaydi: "Chin so‘z mu‘tabar, yaxshi so‘z muxtasar". "So‘zida parishonliq, o‘zida pushaymonliq" deyilar ekan, qo‘pol, muomala madaniyati yetarlicha shakllanmagan insonlar og‘zidan chiqqan har bir so‘zi uchun ajdodlarimiz ta‘kidlab ko‘rsatgan. Shuning uchun ham o‘quvchilarga juda yoshlikdan boshlab nutq, muomala odobini singdirish alohida pedagogik ahamiyatga ega. Buning uchun mutafakkirlarning asarlari va xalq pedagogikasi manbalarini har tomonlama chuqur o‘rgangan holda o‘qituvchilar o‘quvchilarda muomala madaniyatini shakllantirish uchun zarur bo‘lgan bilimlarni izlab topishlari, puxta o‘zlashtirishlari talab etiladi. Chunki atrofdagilar har bir shaxsning muomala madaniyatini kuzatadi. Insonlar shirin so‘zga muxtoj bo‘ladilar, muomala madaniyati me‘yorlarini egallash ayniqsa o‘qituvchilar uchun zarur hisoblanadi. Bu haqida Alisher Navoiy quyidagilarni yozadi:

Berur ul bir o‘luqqa jon so‘zidin,

Tanaro kirguzur ravon so‘zidin.

Jism bo‘stoniga shakar so‘zdir,

Ruh ashkorig‘a samar so‘zdir.

Navoiy muomala madaniyatining asosiy manbai bo‘lgan so‘zning kuchiga katta baho bergan. So‘zning qudrati uning o‘z o‘rnida qo‘llanishi va shirinsuxanlikni ta‘minlay olishadidir. Bu haqida shoir quyidagilarni yozadi:

Xush so‘zga kim o‘lsa mastu bexush,

Sharbataro zaharni qilur no‘sh.

Alisher Navoiy shaxsning muomala madaniyatiga alohida e‘tibor qaratib o‘quvchi hamda talaba yoshlarda muomala madaniyatini shakllantirishning ta‘sirchan vositasi bo‘lgan hikmatlarni yaratgan.

Og‘zingga kelgan takallum rishtasin chekma uzun,

Kim bu ishdan sarnigunlik yuzlanib, nuqson kelur.

Oz so‘zlaganidin istiqomat hosil,

Sohibligidin vale salomat hosil.

Bu til birla, to nazm erur xalq ishi,

Yaqin qilmamish xalq seningdek kishi

O‘qituvchilar o‘quvchilar hamda talaba yoshlarda muomala madaniyati ko‘nikmalarini shakllantirishda ushbu hikmatlardan tizimli tarzda foydalanishlari lozim. Mutafakkir shoir Alisher Navoiy yosh avlod tarbiyasiga alohida e‘tibor qaratib o‘z asarlari va she‘rlarida vataparvarlik, mehr oqibatlilik, do‘stlik, ilm ma‘rifatga intilish, muomala odobiga rioya qilish

haqida qimmatli o'gitlar qoldirgan. U muomla madaniyatining ijtimoiy muhit va jamiyatda tutgan o'rniga ham alohida e'tibor qaratgan. Muomala odobi qoidalarini o'rganish, unga amal qilish nafaqat o'quvchi va talaba uchun, balki jamiyatning barcha a'zolarining muhim burchi bo'lib, shaxslararo munosabatlarning barqarorligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karim Tohir. Muqaddas «Avesto» izidan: Ilmiy-badiiy qissa // So'zboshi: I. Bobojonov/. -T.: «Cho'lpon», 2000. - 176 b.
2. Navoiy Alisher. Asarlar. 10 jildlik. T.9. Mahbubul-qulub. – T.: G'afur G'ulom, 2011. – 765 b.
3. Kaykovus Unsurulmaoliy. Qobusnoma. – T.: O'qituvchi, 1986. –168 b.
4. Koshg'ariy, Mahmud. Devonu-lug'ati-t-turk (Turkiy so'zlar devoni) /. – T.: MUMTOZ SO'Z, 2016.
5. Adib Ahmad Yugnakiy. Hibat ul-haqoyiq (She'riy tabdilni am alga oshiruvchi, so'zboshi va izohlar muallifi: E.O chilov). - T.: “ S harq” , 2013. - 40 b.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MADANIYATSHUNOSLIK KOMPTENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Komilova Mohinur

Uganch Davlat universiteti 2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarda madaniyatshunoslik kompetensiyasini shakllantirishning metodologik asoslari, uning shaxs ma'anaviy axloqiy shakllanishidagi ahamiyati, madaniyatshunoslik yondashuvining ta'lim jarayonida tutgan o'rni, unga oid nazariy yondashuvlar haqida fikr yuritilgan. Mazkur maqola ilmiy pedagogik jamoatchilik, talabalar, tadqiqotchilar uchun muhim manba sifatida xizmat qildai

Tayanch so'zlar: madaniyatshunoslik, o'z o'zini rivojlantirish, madaniyatshunoslik kompetensiyasi, oliy pedagogik ta'lim, bo'lajak o'qituvchi, madaniy muhit, tarbiyaviy jarayon, umuminsoniy madaniyat, milliy madaniyat, pedagogik madaniya, empatiya, immanent.

Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish, unga madaniyatshunoslik nuqta nazaridan yondashish, o'qituvchi kasbiy madaniyatini rivojlantirishga ustuvor o'rin ajratish alohida dolzarblik kasb etmoqda. Zero, bu masalada o'zbek xalqi ulkan tarixiy-madaniy merosga ega. Mutafakkir ajdodlarimiz ustozning kasbiy madaniyati, uning madaniy dunyoqarashiga alohida e'tibor qaratganlar. O'qituvchining kasbiy madaniyati uning ichki dunyosi va imidjida birdey ifodalanishi zarurligini ta'kidlaganlar. Bunday yondashuvni Nosiriddin Tusiy, Shayx Xovand Tohur, Alisher Navoiy, Bobur asarlarida ko'rish mumkin. Ular ustoz shogird munosabatlari madaniyat darajasida namoyon bo'lishi lozimligini uqtirganlar. Shu maqsadda o'qituvchilar oldiga alohida talab qo'yilgan. Bugungi globallashuv sharoitida o'qituvchi kasbiy madaniyatini rivojlantirish, unda kasbiy madaniy kompetensiyalarni shakllanishiga alohida e'tibor qaratish davlat va jamiyatning asosiy talabiga aylanmoqda.

Bo'lajak o'qituvchilar ta'lim jarayonini madaniy muhit darajasida tashkil etishlari uchun zarur kompetensiyalarni egallashlari lozim. Chunki o'qituvchilar o'zlarini ochiq xarakterdagi madaniy muhitda munosib tutishlari, o'zbek xalqiga xos bo'lgan madaniy boyliklarini o'zlashtirishlari lozim. Ommaviy va marginal madaniyat xurujlari kuchayayotgan bugungi kunda o'qituvchilarni zararli axborotlardan himoya qilish, ularda bunday axborotlarga nisbatan kurashchanlik immunitetini shakllantirish o'qituvchilarning muhim vazifalari sirasiga kiradi.

Ta'lim jarayonidagi madaniyat hodisasi birinchi navbatda antropologik hodisa sifatida baholanadi. Chunki u o'zbek xalqining ko'p asrlik tarixiy-madaniy tajribasini o'zida mujassalashtiradi. Madaniyat inson o'zini ijodiy faoliyatning turli ko'rinishlarida namoyon etishini ta'minlaydi. O'qituvchilar esa ta'lim jarayonini madaniy boyliklar bilan to'ldirish, boyitishga oid madaniy pedagogik faoliyat bilan shug'ullanadilar.

O'tgan XX asrning oxirlarida ijtimoiy madaniy o'zgarishlar bilan bog'liq holda texnokratizmga muqobil tarzda madaniyatshunoslik yondashuvi vujudga keldi. O'zbek pedagogikasida madaniyatshunoslik yondashuviga oid dastlabki tadqiqotlar XXI asrda amalga oshirila boshlandi O.Musurmonova, R.Safarova, M.Quronov, B.Xodjayev, X.Tojiboyeva, N.Masharipova, D.Malikova, D.Qosimova, X.Yusupovanning ishlari bunga misol bo'la oladi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi doirasida ta'lim madaniyatning tarkibiy qismi sifatida talqin etiladi. Zamonaviy ta'limning madaniyatshunoslikka asoslangan negizini insonparvarlik prinsipi tashkil etadi. Bu jarayon o'qituvchilarni madaniyatning subyekt sifatida baholab, tarbiya

bilan madaniyat orasidagi aloqadorlikni vujudga keltiradi. Shunga asoslangan holda ta'lim mazmunini madaniyatga oid qadriyatlar tashkil etadi. Madaniyat bilan o'quvchi orasidagi munosabatlar esa ularni o'z o'zini madaniy rivojlantiradigan, madaniy jarayonlarda o'z o'zini namoyon etadigan shaxs sifatida shakllanishiga ko'maklashadi. Madaniyatshunoslik yondashuvi ta'lim jarayonini madaniyat sifatida tashkil etishda tayaniladigan asosiy yondashuv sifatida madaniy muhitda ana'analar va novatorlik faoliyatining uyg'unlashuvi va uzviyligini ta'minlaydi. Shuning uchun ham madaniyatshunoslik umuminsoniy xarakterga ega bo'lgan madaniy merosni bir nuqtaga jamlash, uning madaniy axloqiy tarbiyalovchilik funksiyasidan foydalanish imkonini beradi. Bu jarayonda madaniyat ta'lim-tarbiya jarayonining harakatlantiruvchi mexanizmi, shaxs va jamiyatni rivojlantirish imkonini beradigan xodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashda qadriyatlarning tizimi, uning nazariy-metodologik asoslari hamda tashkiliy-pedagogik texnologiyalarni umumiy hamda kasbiy madaniyatni egallash jarayonida qo'llash hamda amalga oshirishni ta'minlaydi. Shu bilan bir qatorda yaxlit tarzda pedagogik jarayonni amalga oshirishda madaniy qadriyatlar, metodlogik yondashuvlarni namoyish qilish uchun imkoniyat yaratadi. O.Musurmonova, R.Safarova, M.Quronov, B.Xodjayev, Ye. V. Bondarevskiy, O. S. Gazman, N. B. Krilova, N. Ye. Shurkovalarning tadqiqotlarida madaniyatshunoslik yondashuvi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiyaning barcha tarkibiy qismlarini amalga oshirish jarayonida qo'llanilishi haqida fikr yuritilgan. Bu jarayonda insonga madaniyatni yaratuvchisi va ijodkori sifatida murojaat qilinadi. Ushbu mutaxassislar madaniyatshunoslik yondashuvini ta'lim-tarbiya jarayoni nazariyasi va amaliyoti bilan bog'liq holda tavsiflaydilar. Madaniyatshunoslik yondashuvining nazariy asoslari mutaxassislarning ta'biriga ko'ra tarbiya jarayonining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Shuning uchun ham u ta'lim oluvchilarda ijodkorlik sifatlarining shakllanishini ta'minlaydi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida madaniyatshunoslikka oid g'oyalar va yondashuvlardan foydalanish o'quv jarayonida ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlari imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan bir qatorda ularni yuzakalik va sxematizmdan xalos qiladi. Ye.V.Bondarevskayaning fikriga ko'ra madaniyatshunoslik yondashuvi ta'lim jarayonini madaniyatni tanish, o'zlashtirishga yo'naltirilgan muhit sifatida tashkil etishni ta'minlaydi. Bu jarayonda ta'lim oluvchilarning erkinligi muustaqilligi hamda ijodiy layoqatlarining namoyon bo'lishi, shaxsiy rejalarini tuzishlari va amalga oshirishlari uchun qulaylik yaratiladi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi ta'lim jarayoni subyektlarida hayotiy qarashlar va fikrlarning shakllanishiga yo'naltirishini talab qiladi. Chunki qadriyatlarning ta'lim oluvchilar shaxsining umumiy madaniyati bilan uyg'unlashuvida madaniyatshunoslik yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Ye.V.Bondarevskayaning ta'biricha ta'limning asosiy maqsadi madaniyat vositasida insoning shakllanishi va uning saqlanishi natijasida madaniyatning o'zi vujudga keladi va rivojlanadi.

Madaniyatli shaxs ma'anviy-axloqiy jihatdan rivojlangan, insonparvar, mustaqillikka ega, ijodiy yaratuvchilikka intiluvchi, insoniyat va o'zi mansub bo'lgan millatning an'alariga sodiq shaxsdir. Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarning shakllanishida shaxsiy insonparvarlik yo'nalishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda ta'limning mazmuni madaniyatshunoslikka oid bilimlarni to'plash, insonparvarikka oid qadriyatlarni singdirishni ta'minlaydi. Ular sirasiga empatiya, tolerantlik, xayrihoxlik, ezgulikka intilish, pokniyatlilik kabi sifatlarining shaxs madaniyatining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lishini kiritish mumkin.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonining madaniyatshunoslik xarakteriga ega bo'lshiga e'tibor qaratish maqsadida uning tarkibiy qismi sifatida quyidagilar namoyon bo'lishi kerak:

- Insoniylikka asoslangan ta'lim muhitini tashkil etish;
- Ta'lim jarayoni subyektlarining ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, bunda ularning mustaqilligi, ochiqligi, shaxsiy-madaniy jihatdan o'z o'zini namoyon eta olishini ta'minlash;
- Ta'lim oluvchilarning o'z o'zinini namoyon qilishi jarayonida umuminosniy va milliy madaniyatga xos bo'lgan bilimlar, xalqning ijtimoiy madaniy tajribasining tarkibiy qismi sifatida o'zlashtirish natijasida o'z o'zini rivojlantirish kabilar.

Madaniyatshunoslik muhiti sifatida oliy pedagogik ta'lim jarayonini tashkil etish g'oyasi ko'pgina olimlar tomonidan qo'llab quvvatlanayotgan pedagogik hodisa hisoblanadi, jumladan N.Ye.Shurkina ham madaniyatshunoslikni pedagogik faoliyatni tashkil etishning metodologik asosi sifatida baholaydi. Bu jarayonda bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy- axloqiy sifatleri shakllanadi. Bu sifatlar umuminosniy va milliy madaniyatning sara namunalarini uyg'unlashtirish asosida tarkib topadi. Chunki bo'lajak o'qituvchilar o'zlarining istiqboldagi kasbiy faoliyatlari jarayonida o'quvchilarni zamonaviy O'zbekiston jamiyatidagi madaniy muhitga olib kirish va moslashtirish asosida muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirish kompetensiyasiga ega bo'ladilar. Zero, ta'lim-tarbiya jarayoni o'qituvchi tomonidan maqsadga yo'naltirilgan holda tashkil etiladigan madaniy-didaktik muhit sifatida madaniyatshunoslikning metodologik asoslariga tayanadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki ta'limni jamiyat va millat madaniyatidan tashqarida tasavvur qilish mumkin emas. Shu bilan bir qatorda bu jarayon shaxs madaniyati bilan immanent tarzda bog'langandir.

O.S.Gazmanning fikriga ko'ra ta'lim-tarbiyaning tayanch asosini shaxs madaniyati tashkil etadi. Mazkur madaniyat uning qadriyatli yo'nalishlari va shaxsiy tavsifida o'z ifodasini topadi. Shaxsning madaniyati uning o'z o'zini rivojlantirishi ijtimoiy madaniy muhit bilan o'zaro uyg'un tarza munosabatga kirishishini ta'minlaydi. V.I.Andreyev ham shaxs madaniyati bilan ta'lim-tarbiyaning o'zaro munosabatini asoslashga harakat qilgan.

Ta'lim oluvchilar umuminosniy hamda madaniyatning sara namunalarini o'zaro uyg'un tarzda o'zlashtirsalar o'z o'zlarini ijodiy jihatdan namoyon qilish madaniy vositalarning yaratuvchisi sifatida faoliyat ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu nuqtayi nazardan yondashganda bo'lajak o'qituvchilarda madaniyatshunoslik kompetensiyasini shakllantirish alohida ijtimoiy pedagogik ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бондаревская Е. В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания: учеб. пособие. Ростов н/Д.: Творческий центр «Учитель», 1999. 560 с.
2. Крылова Н. Б. Культурная парадигма как основа развития современной школы // Новые ценности образования: культурная парадигма. 2007. Вып. 4 (34). С. 128–136.
3. Щуркова Н. Е. Воспитание как вхождение ребенка в культуру // Воспитание школьников. 1998. № 5. С. 2–8.
4. Андреев В. И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. Казань: Центр инновационных технологий, 2000. 608 с.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING YOSHLARNI INTELLEKTUAL JIHATDAN RIVOJLANTIRISHGA OID QARASHLARI

Rustamov Nazir Choriyevich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti II bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada sharq mutafakkirlarining, jumladan, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali Ibn Sinoning yoshlarni intellektual jihatdan rivojlantirish, ta’lim-tarbiya masalalari, ilmning inson hayotida tutgan o’rniga oid qarashlariga to’xtalib o’tilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim, tarbiya, mutafakkir, ilm, tarbiya, ma’naviy, intellektual, g’oya, bilim, olam, tabiiy.

Intellekt inson aqliy faoliyatining, aql-zakovatini, ongli hatti-harakatining yuksak shakli hisoblanadi. Intellekt tevarak-atrofni, ijtimoiy muhitni hamda voqelikni bilish quroli, shuningdek, insonning keng ko’lamdagi faoliyatini oqilona amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi. Bugungi kunda yosh avlodni intellektual jihatdan rivojlantirish masalasi ta’lim tizimi oldidagi dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Chindan ham intellektual salohiyatni yuksaltirish bugungi kunda milliy taraqqiyotning asosiy sharti va mezoniga aylanmoqda. Chunki intellektual jihatdan qoloq xalq hech qachon rivojlanmaydi. Dunyodagi taraqqiy topgan mamlakatlar eksport qiladigan mahsulotlarining ko’pchiligi intellektual mulk hisoblanadi. Odamning intellekti ancha murakkab tuzilishga ega bo’ladi va faqat ko’plab fikrlash turlarini emas, balki har xil intellektual operatsiyalar, malaka va ko’nikmalarni o’z ichiga oladi. Intellekt individning ma’lum darajada mustahkam, barqaror aqliy qobiliyatlari tuzilishidan iboratdir. Intellektning mohiyati va taraqqiyotini tushuntirishda psixologiyada ikki xil qarash mavjud:

1. Intellekt - nasliy xususiyat, ya’ni avloddan avlodga o’tuvchi tug‘ma xususiyat sifatida.
2. Intellekt - organizm imkoniyatlari va maqsadga muvofiq ta’lim tarbiya ta’sirida shakllanuvchi xususiyat sifatida.

Intellekt (lotincha intellectus – aql, idrok, zehn) – keng ma’noda: kishining voqea-hodisa mohiyatini to’laligicha bilishiga asoslangan va u orqali namoyon bo’ladigan faoliyati; tor ma’noda: insonning tafakkur, fikr yuritish salohiyati. Intellekt kishilarning aql, idrok, zakovat, ma’naviy jihatdan yetuklik darajasini ham bildiradi; tasavvur, idrok, sinchkovlik orqali jamlangan materialni bilish usullari (taqqoslash, abstraksiya, tushuncha, hukm va hokazo.) orqali asosli bilimga ega bo’lish yoki mavjud bilimni tanqidiy tahlil etib chiqish qobiliyatini ham anglatadi.

Bugungi kunda yosh avlodni intellektual jihatdan rivojlantirish masalasi ta’lim tizimi oldidagi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Yosh avlodning intellektual salohiyatini rivojlantirish masalasi uzoq davrlardan beri ilgari surilayotgan g’oya hisoblanadi. O’tmishga nazar soladigan bo’lsak, sharq mutafakkirlarining asarlarida, jumladan, Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniylar ham bu haqda qimmatli pedagogik fikrlarni meros qoldirgan.

Abu Nasr Farobiy ta’lim-tarbiyaga bag’ishlangan asarlarida ta’lim-tarbiyada nimalarga e’tibor berish zarurligi, ta’lim-tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritib o’tadi. Alloma “Fozil odamlar shahri”, “Aql ma’nolari to’g’risida”, “Ixso al-ulum”, “Ilmlarning kelib chiqishi”, “Baxt-saodatga erishuv to’g’risida” kabi asarlarida ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari, yoshlarning

intellektini rivojlantirish masalalariga alohida to‘xtalib o‘tilgan. Farobiy odamlarni turli belgilariga qarab guruhlarga bo‘ladi. Bunda u kishilarning diniy masxabiga, millatiga, irqiga qarab emas, balki tabiiy xususiyatlari, qobiliyatlari, iqtidori, bilim va ko‘nikmalariga e‘tibor berish zarurligini ta’kidlab o‘tadi. Farobiy ta’lim-tarbiyani uzviylikda olib borish haqida asarlarida to‘xtalib o‘tgan bo‘lsada, ammo ta’limning ham tarbiyaning ham insonni kamolotga yetkazishda o‘z o‘rni borligini ta’kidlaydi.

Alloma “Baxt-saodatga erishuv to‘g‘risida” asarida bilimlarni o‘rganish tartibi haqida fikr yuritadi. Uning ta’kidlashicha, avval bilish zarur bo‘lgan bilim o‘rganiladi, bu – olam asoslari haqidagi ilmdir. Uni o‘rgangach, tabiiy ilmlarni, tabiiy jismlar tuzilishini, shaklini, osmon haqidagi bilimlarni o‘rganish lozim. Undan so‘ng, umuman, jonli tabiat, o‘simlik va hayvonlar haqidagi ilm o‘rganiladi, deya ta’kidlaydi o‘z asarlarida. Farobiy inson intellektual jihatdan rivojlanishda, kamolotga erishishda yolg‘iz o‘zi hech nima qila olmasligiga to‘xtalgan. Uning fikricha, inson boshqalar bilan aloqada bo‘lish, ularning ko‘maklashuvi yoki munosabatlariga muhtoj bo‘ladi. Mazkur jarayonda ta’lim-tarbiya jarayoni tajribali pedagog tomonidan tashkil etilishiga alohida urg‘u berib o‘tadi. Chunki har bir odam baxtni va narsa – hodisalar haqidagi ilmni o‘zicha bila olmaydi. Unga o‘qituvchi lozim deb ta’kidlaydi.

Farobiy ta’lim-tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi.

Ta’lim faqat so‘z va o‘rgatish bilan bo‘ladi. Farobiy “Aql ma’nolari haqida” risolasida aql masalasini tahlil qilib, aql bilish haqidagi ta’limotda mantiq (logika) ilmi muhim o‘rin tutadi, deydi. U mantiq ilmi bilan grammatika o‘rtasidagi mushtaraklikni qayd etib, mantiqning aqlga munosabati, grammatikaning tilga munosabati kabi, grammatika odamlar nutqini tarbiyalagani kabi, mantiq ilmi ham tafakkurni haqiqiy yo‘lga yo‘naltirib turadi, deydi.

Farobiy esa o‘qituvchi va o‘quvchi muloqotining ahamiyati kasbiy mahoratning ta’lim jarayonida tutgan o‘rni haqida fikr yuritib quyidagilarni bayon qilgan: “Ta’lim faqat so‘z va o‘rgatish bilangina bo‘ladi. Tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan bo‘ladi”.

Beruniy ilmiy bilimlarni egallash yo‘llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. Beruniy fan sohasidagi yodgorliklarni, ilmiy bilimlarga oid qoldirilgan barcha boyliklarni qunt bilan o‘rganishga da’vat etadi. Beruniy til va adabiyot, tarix, geografiya, geodeziya, biologiya, minerologiya fanlari, tibbiyot va dorishunoslik, fizika, falakiyot ilmiga oid tadqiqotlarini o‘zi targib etgan nazariya hamda kuzatishlar natijasida amaliyotda sinab ko‘rib, fanda haqiqat ustuvor o‘rinda turishini ta’kidlaydi. U barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikda deb biladi. Ilmlarni egallashda esa shaxsda intilish va qiziqish, muhitni alohida ta’kidlab o‘tadi.

Abu Rayhon Beruniy inson intellektining asosi bo‘lmish ilmni quyidagi uch yo‘l bilan hosil bo‘lishini ta’kidlaydi

1. Har bir ilm va san’atning borib taqaladigan boshlanish joyi bor. Shuni to‘g‘ri boshlash zarur.

2. Ilm boshlanish joyiga yaqinlashgan sari to o‘ziga borib yetguncha soddalashtirib borish.

3. Ilm o‘rganish vaqt va sabrni talab etadi. Shoshilish kerak emas.

Beruniy ilmsiz kishilarning ko‘ngli xurofotga moyil bo‘lishini, yolg‘on xuddi suv yuzidagi ko‘pikdek yo‘q bo‘lib ketishini ta’kidlab, ana shu fikrlarning to‘g‘riligini qator asarlarida turli voqea va hodisalar bilan isbotlab bergan.

Beruniy esa ilm dargohiga kirgan talabaning sog‘lom tafakkur yuritishga qalb pokligiga erishishga da’vat qilgan: “Ilm dargohiga kirar ekansan, qalbing kishini ozdiruvchi

illatlardan, odamni ko'rib qilib qo'yadigan holatlardan, chunonchi, qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, raqobatdan, ochko'zlikni quli bo'lishdan ozod bo'lmog'i darkor".

Beruniy o'z asarlarida badgumonlikni, odamlar orasida ig'vo tarqatishni qoralagan. Insonlarni ezgu amallarni bajarishga, har bir yomon xulqning tub ildizini topib odamlarni davlat etgan. Yomonlikning tub manbalarni tamagirlik, ya'ni badnafslilik, o'rinsiz g'azablanish va ilmsizlikda ekanligi va ularga qarshi kurashish kerakligini, badnafslilik va g'azab har qanday shaxsni noto'g'ri yo'lga boshlashini qayta-qayta ta'kidlagan. Nafs insonni halokat sari etaklovchi dushman deb bilgan, Beruniy. Olim mazkur illatlar inson boshiga bitmas-tuganmas musibat kelishini aytib o'tgan. Nafs tarbiyasiga berilgan kishi o'zining insoniy qiyofasini yo'qotib, "eb to'yimas hayvon"ga aylanishini ta'kidlagan. U nafsga berilgan kishilarni yirtqich hayvonga, iblisga o'xshatadi.

Yoshlarning bilim olishida, intellektual salohiyatini rivojlantirishda tushunib o'rganish, ilmiy tadqiqotchining poklikka rioya etishiga alohida e'tibor beradi. Jamiyatning ravnaqi, ma'rifatning rivojiga bog'liq degan g'oyani ilgari suradi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Beruniyning komil insonni shakllantirishga oid fikrlari faqat o'z zamonasi uchun emas, hozirgi davr ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega.

Abu Ali Ibn Sino ham boshqa mutafakkirlar kabi o'zining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini ijtimoiy-falsafiy qarashlari bilan bog'liq holda ifodalagan, maxsus risolalarda talqin etgan. Chunki ilm-fan insonga xizmat qilib, tabiat qonunlarini ochib avlodlarga etkazishi kerak. Bu maqsadga etishish uchun inson qiyinchiliklardan qo'rqmasligi zarur, deydi. "Ey birodarlar! Odamlarning botiri mushkulotdan qo'rqmaydi. Kamolot hosil qilishdan bosh tortgan kishi odamlarning eng qo'rqog'idir". Zero, ma'rifatli kishi jasur, o'limdan ham qo'rqmaydigan, faqat haqiqatni bilish uchun harakat qiladigan bo'ladi, deydi u fikrini davom ettirib. Bilimsiz kishilar johil bo'ladi, ular haqiqatni bila olmaydilar, deb ularni etuk bo'lmagan kishilar qatoriga qo'shadi. Bunday kishilardan ilmiy fikrlarni sir tutish kerakligini ta'kidlaydi. U haqiqatni bilish uchun bilimga ega bo'lish kerakligi, lekin har qanday bilim ham haqiqatga olib kelmasligi, inson o'z bilimining haqiqiylikini bilishi uchun mantiqni ham bilishi zarurligini uqtiradi. Ibn Sino o'z asarlarida yoshlarni intellektual jihatdan rivojlantirishning hamda kamolotga erishishning birinchi mezonini – ma'rifatni egallash deb talqin qiladi. Ibn Sino bolalarni intellektual jihatdan rivojlantirish uchun maktabda o'qitish va tarbiyalash zarurligini ta'kidlaydi. Mutafakkir bolaning maktabda jamoa bo'lib o'qishining foydasini quyidagicha ifodalaydi:

- agar o'quvchi birga o'qisa u zerikmaydi, fanni egallashga qiziqish yuzaga keladi, bir-biridan qolmaslik uchun harakat, musobaqalashish istagi rivojlanadi. Bularning hammasi o'qishning yaxshilanishiga yordam beradi;

- o'zaro suhbatda o'quvchilar bir-biriga kitobdan o'qib olganlari, kattalardan eshitganlarini hikoya qiladilar;

- bolalar birga to'planganlarida bir-birini hurmat qila boshlaydilar, do'stlashadilar, o'quv materiallarini o'zlashtirishda bir-biriga yordamlashadilar, bir-biridan yaxshi odatlarni qabul qiladilar.

Bolalarga bilim berish, intellektual salohiyatini rivojlantirish jarayonida quyidagilarga e'tibor berish zarurligini ta'kidlaydi:

- bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo'yimaslik;
- ta'limda yengildan og'irga borish orqali bilim berish;
- olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi;
- o'qitishda jamoa bo'lib maktabda o'qitishga e'tibor berish;
- bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- o'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borish.

Bu talablar hozirgi davr ta’lim prinsiplariga mos kelishi bilan qimmatlidir.

Ibn Sino aqliy tarbiya turli bilimlarni o’rganish natijasida amalga oshsa, axloqiy tarbiya ko‘proq yaxshi axloqiy xislatlarni mashq qildirish, odatlantirish, suhbat orqali amalga oshadi, deb ta’lim berdi. Inson hissiy va ma’naviy talablarni ajratib olish imkoniyatiga ega ekan, bu imkoniyat asta-sekin inson fe’l-atvoriga xos xislatga aylana boradi. Olim insonning shakllanishida uning atrofini o’rab olgan tashqi muhit, odamlar alohida muhim rol o’ynaydi, ana shu tashqi muhit va odamlar insonning atrof dunyoni bilishinigina emas, balki uning xulqini yaxshi yoki yomon jihatlarning tarkib topishiga ham ta’sir etadi. Shuning uchun ham bolalarni tarbiyalashda ehtiyotkor bo’lish kerakligini, bola yomon odamlarga o’rganmasligi uchun, uni yomon odamlardan, yomon muhitdan uzoqroq saqlash zarurligini uqtiradi.

Yuqoridagi masalalarga Ibn Sino o’zining “Tadbiri manzil” asarida maxsus bo’lim bag’ishlagan bo’lib, “Bolani maktabda o’qitish va tarbiyalash” bo’limida ta’lim va tarbiya jarayonini ochib beradi.

Xulosa qilib aytganda, sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlarida komil insonni shakllantirish, yoshlarni intellektual jihatdan rivojlantirish kabi falsafiy qarash yotadi. Bugungi yosh avlodni har tomonlama yetuk shaxs sifatida kamol toptirishda allomalarning fikrlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. K.Hashimov, S.Nishonova. Pedagogika tarixi. II qism. Darslik. A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent – 2005.
2. O.Hasanboyeva, J.Hasanboyev, H.Homidov. Pedagogika tarixi. – T.: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004.
3. R.G.Safarova, N.R.Masharipova, N.Ch.Rustamov. Milliy tarbiyamiz xazinasidan durdonalar. – T.: “Science and innovation nashriyoti”, 2004.
4. Intellekt. oyina.uz/uz/teahouse/1078

ВЗГЛЯДЫ МЫСЛИТЕЛЕЙ НА РОЛЬ ВОСПИТАНИЯ В РАЗВИТИИ ЗДОРОВОЙ ЛИЧНОСТИ

Капалыгина Ирина Ивановна

Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, доцент

Аннотация. В многовековой истории учеными неоднократно рассматривались идеи воспитания с позиции целостного всеединства природы, человека и социума. Древние мыслители в свое время считали, что деятельность, которая затрагивает развитие разных сторон личности, существенно влияет на образовательный процесс и на совершенствование личности в целом. Статья посвящена рассмотрению систем воспитания, каждая из которых акцентировала внимание на разных подходах.

Ключевые слова: воспитание, нравственное здоровье, физическое здоровье, социальное здоровье, интеллектуальное здоровье, психическое здоровье.

Annotation. In the centuries-old history, scientists have repeatedly considered the ideas of education from the perspective of the integral unity of nature, man and society. Ancient thinkers at one time believed that activities that affect the development of different aspects of personality significantly affect the educational process and the improvement of personality as a whole. The article is devoted to the consideration of educational systems, each of which focused on different approaches.

Keywords: upbringing, moral health, physical health, social health, intellectual health, mental health.

Annotatsiya. Kўn asrlik tarixda olimlar taʼlim zoʻrlarini tabiat, inson va jamiyatning ajralmas birliги nuqtasi nazariidan bir necha bor kўrib chiqdilar. Qadimgi mutaʼakkirlar bir vaqtning uʻzida shaxsning turli tomonlarini rivojlantirishga taʼsir qiluvchi faoliyat taʼlim jarayoniga va umuman shaxsni takomillashtirishga sezilarli taʼsir kўrsatadi, deb hisoblagan. Maqola har biri turli xil endashuvlarga qaratilgan taʼlim tizimlarini kўrib chiqishga bagʻishlangan.

Калим сўзлар: тарбия, ахлоқий саломатлик, жисмоний саломатлик, ижтимоий саломатлик, интеллектуал саломатлик, руҳий саломатлик.

Становление научных теорий создало основу для развития педагогики здоровья как науки в дальнейшем [1; 2]. Педагогическая мысль, сформировавшаяся еще до нашей эры, послужила формированию концепции гуманистической педагогики, теории физического и нравственного воспитания. Существенные разработки ученых в области теории обучения и воспитания принадлежат идее формирования *нравственного здоровья* личности. Сюда относятся следующие педагогические взгляды:

- идея Конфуция (551-479 гг. до н. э.) о всестороннем формировании личности, которое включает нравственное, умственное, эстетическое, физическое развитие через разные виды искусств;

- идеи Пифагора (570/540-500 гг. до н. э.), Гераклита (ок. 520 – ок. 460 гг. до н. э.), Цицерона (106-43 гг. до н. э.) о взаимосвязи нравственного здоровья и образования человека;

- обоснование необходимости нравственного развития личности Платоном (427-347 гг. до н. э.) и Сократом (470/469-399 гг. до н. э.);

- единство и гармония в формировании души и тела в теории Аристотеля (384-322 гг. до н. э.);

- идея Демокрита (ок. 460 - ок. 370 гг. до н. э.) о природосообразности в воспитании и свободы: воспитатель является преобразователем подрастающего человека, через его руки действует природа;

- развитие личности посредством семейного воспитания, которое должно оберегать ребенка от пребывания его в «неблагопристойных местах», М.Ф. Квинтилиана (ок. 35 - ок. 96 гг. до н. э.) [2].

В истории педагогики внимания заслуживает идея христианского воспитания в средневековье как фундамента *духовного здоровья* человека. Основой такого воспитания являлась вера в Бога, духовное совершенствование личности (А.А. Блаженный (354–430 гг.)). Духовное воспитание (рыцарское аристократическое) в эпоху Возрождения опиралось на постулаты послушания, жертвенности, умеренности, благородства, доблести [3]. Благодаря идее о природосообразности в образовании, в педагогике появился принцип природосообразности, согласно которому воспитание ребенка происходило в контексте его природного начала, возможностей и потребностей [1].

Уделяя особое внимание *физическому здоровью*, можно выделить исторические идеи, которые позволили сформировать еще одно направление в нашем исследовании:

- идея физического и эстетического воспитания человека, который может принести определенную пользу обществу (Витторино да Фельтре (1378-1446 гг.) и Гуарини да Верона (1374-1460 гг.));

- утопическая идея воспитания благополучного и интеллектуально развитого человека (Т. Мор (1478-1535 гг.) и Т. Кампанелла (1568-1639 гг.));

- признание ребенка как ценности и как чистого существа при рождении, однако в процессе жизнедеятельности он лишается чистоты в проблемном обществе (М. Монтень (1533-1592 гг.) и Ф. Рабле (1494-1553 гг.));

- признание принципа природосообразного воспитания (Я.А. Коменский (1592-1670 гг.), Ф. Бэкон (1561-1626 гг.)), природного равенства людей с учетом индивидуальных задатков;

- признание естественного развития ребенка в гармонии с природой без физических наказаний и вредных воздействий социума (Д. Локк (1632-1704 гг.), Ж.-Ж. Руссо (1712–1778 гг.));

- скачкообразный подход в детском развитии, в последующем именуемый как периоды развития (В.А. Лай (1862-1926 гг.)), признание врожденных и приобретенных рефлексов, которые имеют существенное значение в поведении [2].

Умственное воспитание, формирование научного мировоззрения являются неотъемлемой основой *интеллектуального здоровья* личности. Интересна в этом отношении мысль, которую высказал Р. Декарт (1596-1650 гг.). Он выдвинул идею о чистом сознании ребенка как чистой доске (*tabula rasa*), а воспитание, по его мнению, сообразно мыслительной деятельности – «*Cogito ergo sum*» («Мыслю, следовательно, существую»).

Интересна в этом отношении идея Г. Спенсера (1820–1903 гг.) об образовании, которое приносит пользу, социальную устойчивость, самоконтроль. Приобретается способность быть законопослушным гражданином, пользоваться природными ресурсами и создавать блага. Ученым И.Ф. Гербартом (1776–1841 гг.) была раскрыта сущность воспитывающего обучения, которое подразумевало развитие познавательного интереса у ребенка, самостоятельности мышления. Разработка метода элементарного воспитания

принадлежит И.Г. Песталоцци (1746–1827 гг.). Цель данного метода - развитие познавательных интересов, свободы мысли и слова, интеллектуальной самостоятельности. Элементами воспитания являются умственное (числа, язык), нравственное (гармоничные отношения в семье), физическое и трудовое (телодвижения) воспитание [1].

Среди ученых и педагогов прошлого присутствуют идеи социологии, аксиологии, антропологии, которые раскрывают сущность *социального здоровья*. В рамках представленных подходов можно обозначить следующие учения:

- утверждение антропологического принципа К.Д. Ушинским (1824-1870 гг.), означающего признание неделимости духовной и физической составляющей природы человека в синтезе с интеллектуальным и моральным воспитанием;

- идея демократической аксиологии В.Г. Белинского (1811-1848 гг.), Н.И. Пирогова (1810-1881 гг.), Н.Г. Чернышевского (1828–1889 гг.), Н.А. Добролюбова (1836-1861 гг.), в основе которой лежит воспитание «нового человека»;

- признание всесторонне развитого человека в социуме и семье, отрицание генетической обусловленности асоциального поведения людей П.Ф. Лесгафтом (1837-1909 гг.);

- развитие педагогической мысли о влиянии общества и социальной окружающей среды (Э. Дюркгейм (1858–1917 гг.), П. Наторп (1854-1924 гг.), Э. Шпрангер (1882-1963 гг.)) [2].

Взгляды на сохранение *психического и психологического здоровья* личности описаны у многих ученых прошлого:

- отказ от авторитарных методов в воспитании из-за отсутствия абсолютной истины, опыт педагога также подвергается сомнению, а учащиеся имеют неравные психологические возможности (Л.Н. Толстой (1828-1910 гг.));

- признание роли индивидуальной психической составляющей личности, в связи с чем обучение должно быть эмоционально-красочным, ярким, воссоздавать образы окружающего мира (В. Дильтей (1833-1911 гг.));

- свободный осознанный выбор цели обучения и воспитания, на котором строится впоследствии самовоспитание (Жан Поль Сартр (1905-1980 гг.)) [1].

Реформаторская педагогика провозглашала образование, направленное на активность личности, прагматизм, функциональность полученных знаний (А. Ферьер (1879-1960 гг.), Э. Кей (1849-1926 гг.), Р. Штайнер (1861-1925 гг.), Д. Дьюи (1859-1952 гг.), О. Декроли (1871-1932 гг.), М. Монтессори (1870-1952 гг.)). Признание получили индивидуальный подход к каждому ребенку, игровая деятельность, которая является ведущей на определенном возрастном этапе, отказ от унифицированного подхода (Э. Клапаред (1873-1940 гг.), А. Ферьер (1879–1960 гг.), С. Френе (1896-1966 гг.)) [2].

Педагогика как наука продолжала развивать идею о формировании нравственного, социального, физического, духовного и психологического здоровья на новом этапе. Существенный вклад в нравственное развитие подрастающего поколения внесла система коммунистического воспитания. Приоритетной задачей было воспитание человека, психологически здорового, морально устойчивого гражданина своей страны. Содержание образования было подчинено социетарной педагогике. За определенный период, кроме образовательных школ, появились внешкольные организации, различные клубы, станции юннатов, детские оздоровительные лагеря, которые также несли идеи коммунистического воспитания. Внеучебная деятельность с учащимися осуществлялась в школе на основе деятельности пионерской и комсомольской организаций.

Осуществлялась преемственность в воспитании детей между школьными и внешкольными учреждениями. Воспитательные программы таких организаций имели общие цели и практически одинаковые результаты. Таким образом, советская педагогика весьма эффективно решала вопросы нравственного воспитания учащихся, формирования научного мировоззрения, вместе с тем, очевидно, просматривалась забота о социальном, психическом и физическом благополучии каждого будущего гражданина.

В 1980-1990-х гг. идея воспитания приобретает другой оттенок. На первый план выступает партнерство, самостоятельность и гуманность. В педагогике стало активным понятие «демократический подход», вошедший в науку из сферы политологии. Появились новые учения о школе демократии, равенстве, сотрудничестве. Многие ученые создавали новую педагогическую концепцию воспитания.

Школа содействовала обеспечению индивидуального подхода к каждому учащемуся. На смену прежним схоластическим взглядам пришли новые ценности, которые, по своей сущности, модифицировали деформированную при тотальном режиме психологию человека. Приоритетом в образовании стала идея гуманизации, которая давала основу применения мер, направленных на общекультурное развитие и формирование зрелой личности. Субъект-объектный подход в обучении и воспитании сменился на субъект-субъектный, который давал возможность преодолеть отчужденность учителей от учащихся.

Теоретический анализ проблемы сохранения здоровья в историческом экскурсе позволяет сделать следующие выводы: идеи всестороннего развития здоровой личности, сотрудничества присутствовали в воспитании с древних времен; раскрывая сущность природосообразности в воспитании, сохранении гармонии сомы и психики, ученые рассматривали человека как существо социальное, биологическое и духовное; проблемы сохранения человека всегда рассматривались не только на уровне здравоохранительной деятельности, но и во взаимосвязи с педагогикой, психологией и другими областями человеческой деятельности в зависимости от избранных индивидом условий жизни.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Джуринский, А. Н. История педагогики / А. Н. Джуринский. - М. : ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
2. История педагогики : учеб. пособие [Электронный ресурс] / М. В. Богуславский [и др.] под общ. ред. М. В. Богуславского. – М., 2007 // Пятифан. - Режим доступа: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=36089>. - Дата обращения: 26.08.2018.
3. Педагогическое наследие: Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци / сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М. : Педагогика, 1987. – 415 с.

II SHO‘BA

O‘QUVCHILARNI RIVOJLANTIRISHDA MA’NAViy-AXLOQiy TARBIYANING TUTGAN O‘RNI HAMDA SHAXS KAMOLOTINI TA’MINLASHDA INTELLEKTUAL VA FIKR TARBIYASINING AHAMIYATI

O'YIN TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARINI TARBIYALASH

Maxmudov Abdulxalim Xamidovich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
"Milliy ta'limning raqamli pedagogik ta'minoti" ilmiy-tadqiqot bo'limi mudiri,
pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy tarbiyasining asosiy jihatlari ochib berilgan. Bu tarbiya bolaning yaxlit shaxsiyatini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, uning Vatanga, jamiyatga, jamoaga, odamlarga, mehnatga, o'z burchlariga va o'ziga bo'lgan munosabatini shakllantirishni nazarda tutadi. Axloqiy rivojlanishni belgilovchi tarbiyaning asosi tarbiyaviy ishning mazmuni, usullari, shakllaridan qat'i nazar, bolalarda insonparvarlik munosabatlarini shakllantirishdir.

Kalit so'zlar: Tarbiya, ma'naviy-axloqiy, boshlang'ich maktab, shaxs, madaniyat, qadriyat, jamiyat, metodlar, vositalar, o'yin texnologiyalari

Аннотация. В статье раскрываются основные аспекты нравственного воспитания учеников начальных классов, направленного на формирование и развитие целостной личности ребенка, и предполагает становление его к Родине, обществу, коллективу, людям, к труду, своим обязанностям и к самому себе. Основой воспитания, определяющей нравственное развитие, является формирование гуманистических отношений детей, не зависимо от содержания, методов, форм воспитательной работы.

Ключевые слова: Воспитание, духовно-нравственное, начальная школа, личность, культура, ценность, общество, методы, средства, игровые технологии.

Abstract. The article explores the key aspects of moral education for primary school students, aimed at shaping and developing a child's holistic personality. It considers the formation of the child's relationship to their homeland, society, collective, people, work, duties, and self. The foundation of upbringing that determines moral development is the formation of humanistic relationships in children, regardless of the content, methods, or forms of educational work.

Keywords: Upbringing, spiritual and moral, primary school, personality, culture, value, society, methods, means, game-based technologies.

Shafqatsizlik va zo'ravonlik tobora ko'payib borayotgan hozirgi davrda boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy tarbiyasi masalasi, ayniqsa dolzarb va ijtimoiy ahamiyatga ega muammoga aylandi. Bu muammo ta'lim jarayonidagi barcha shaxlarga tegishli bo'lsa ham birinchi navbatda bola tarbiyasiga ta'sir o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lgan o'qituvchining faoliyati muhim hisoblanadi.

Shu sababli maktab, xususan o'qituvchi tarbiya vazifalarini echishda insondagi aql va axloqqa tayanishi, har bir o'quvchiga o'z hayotiy faoliyatining qadriyatli asoslarini aniqlashda ko'maklashishi lozim.

Har qanday axloqiy fazilatni tarbiyalashda turli xil usullar qo'llaniladi. Axloqiy tarbiyaning negizida axloqiy mulohazalar, baholar, tushunchalarni shakllantirish hamda axloqiy e'tiqodni tarbiyalashga qaratilgan vositalar guruhi muhim o'rin egallaydi. O'qituvchining so'zi bola shaxsini tarbiyalashda o'ziga xos ta'sir quroli hisoblanadi. Aynan o'qituvchi bilan suhbatlar,

bolaning ma'naviy o'sishi, o'z ustida ishlashi, maqsadlarga erishish quvonchi va olijanob mehnat orqali inson o'zini anglab etadi. Agar bola bularni boshidan kechirmasa, u haqiqiy insoniy idrok nozikligini tushuna olmaydi[1].

Pedagogik shart-sharoitlar o'quvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini ta'minlaydi, ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini, xususan mas'uliyat, xayrixohlik va mustaqillikni ochib berish hamda rivojlantirishga ko'maklashadi. Jumladan:

1. bolalarda axloq va hayotiy qadriyatlar haqidagi tasavvurlarni shakllantirish;
2. atrofdagilarga nisbatan hurmat, xayrixohlik va insonparvarlik namoyon etish;
3. bolalarda Vatanga va ona yurtga muhabbat uyg'otish.

Ma'lumki tarbiyaning bir necha turi mavjud bo'lib, ulardan biri axloqiy tarbiyadir. Axloqiy tarbiyaga tuxtalib o'tamiz.

Axloq - ijtimoiy ongning o'ziga xos shakli va ijtimoiy munosabatlarning bir ko'rinishi bo'lib, insonning jamiyatdagi xatti-harakatlarini me'yorlar vositasida tartibga solishning asosiy usullaridan biridir. Oddiy me'yorlar va an'analardan farqli o'laroq, axloqiy me'yorlar ezgulik va yovuzlik, burch, adolat kabi ideallar ko'rinishida asoslanadi.

Axloqiy tarbiya jarayoni dinamik va ijodiy bo'lib, o'qituvchilar uni takomillashtirish maqsadida doimiy ravishda o'z tuzatishlarini kiritadilar. Shu sababli, maktab oldiga atrofdagi odamlar manfaatlarini hisobga olgan holda voqea-hodisalarga mustaqil baho bera oladigan va o'z faoliyatini tashkil eta oladigan mas'uliyatli fuqaroni tayyorlash vazifasi qo'yiladi. Bu vazifani hal etish o'quvchi shaxsining barqaror axloqiy fazilatlarini shakllantirish bilan bog'liq[2].

Demak, axloqiy tarbiya jarayonining muhim bo'g'ini axloqiy ma'rifat hisoblanadi. Uning maqsadi bolaga jamiyatning axloqiy tamoyillari va me'yorlari haqidagi bilimlar tizimini etkazishdir. Axloqiy tamoyil va me'yorlarni anglash hamda his etish axloqiy xulq-atvor namunalarini tushunish bilan bevosita bog'liq bo'lib, axloqiy baho va xatti-harakatlarning shakllanishiga yordam beradi.

Moddiy qadriyatlar ma'naviy qadriyatlardan ustun bo'lganligi sababli yosh avlod ezgulik, adolat, vatanparvarlik, mehr-oqibat, bag'rikenglik kabi tushunchalarni noto'g'ri talqin qilmoqda.

Shu munosabat bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarini shaxs va mamlakat fuqarosining ma'naviy-axloqiy rivojlanishi va tarbiyasi bilan tanishtirish zarurati paydo bo'ldi[3].

Bu borada maktab, sinf rahbarlarining o'rni juda muhim. Boshlang'ich maktab bitiruvchisining ma'naviy-axloqiy qiyofasi shunday bo'lishi kerak, u quyidagi mezonlarga javob berishi kerak, biz sinfdagi tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda ularning shakllanishi va rivojlanishiga tayanamiz:

- o'qiy oladigan, o'z faoliyatini tashkil eta oladigan, axborot manbalaridan foydalana oladigan;
- kommunikativ madaniyat asoslariga ega bo'lgan;
- qiziquvchan, dunyoni faol o'rganuvchi;
- o'z yurti va Vatanini sevuvchi;
- oila va jamiyat qadriyatlarini hurmat qiladigan va qabul qiladigan;
- mustaqil harakat qilishga va o'z xatti-harakatlari uchun oila va maktab oldida javob berishga tayyor;
- xayrixoh, o'z fikrini ayta oladigan.

Axloqiy tarbiya ishlarini boshlashda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish mumkin:

1. Ma'naviy-axloqiy tarbiya uchun adabiy o'qish darslarida ham qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Hikoyalar, she'rlar, ertaklarni o'qish jarayonida bolalarda yaxshilik va yomonlik haqidagi tasavvurlar shakllanadi.

2. Bolalarni xalq tili bilan tanishtirish orqali ularni xalq tafakkuri, xalq hayoti olamiga olib kirish. Hikoyalar, she'rlar, masallarni o'rganishga kirishar ekanmiz, bolalarni xalq ijodi bilan tanishtirish va shu orqali ma'naviyat va axloqning bir qismini tarbiyalash lozim. Teatrqa, sirkka borish ishning davomi bo'lib xizmat qiladi.

3. Tevarak-atrofdagi olam darslari o'lkashunoslik materiallari bilan to'laroq to'ldirilgan.

4. Bolalar bilan ishlashda ma'naviy-axloqiy xulq-atvor me'yorlari haqidagi tasavvurlarni shakllantirishga yo'naltirilgan darsdan tashqari tadbirlarga katta e'tibor berish.

5. Psixologik treninglardan ham foydalanadi. Masalan, "Menga va oyilam", "Menga va maktabim" kabilar o'z xatti-harakatlariga chetdan qarash imkonini beradi.

Har bir yo'nalish bo'yicha eng yaxshi natijaga erishish imkonini beradigan bolalar bilan ishlashning o'ziga xos shakllari mavjud.

Jamoadi o'zaro munosabatlarni rivojlantirishga, axloqiy o'z-o'zini hurmat qilishni mustahkamlashga ko'maklashish. Atrofdagilarga nisbatan hurmat, xayrixohlik va insonparvarlik munosabatni tarbiyalashda quyidagi o'yin texnologiyalardan foydalanish mumkin:

"Atrofdagilarga nisbatan hurmat" mavzuni eshitib unga o'z fikrini bildirish.

"Atrofdagilarga nisbatan xayrixohlik va insonparvarlik" mavzuni eshitib unga o'z fikrini bildirish.

"Atrofdagilarga nisbatan hurmat rasmini chiz" mashqi.

"Sovg'a" o'yini.

Quyidagi o'yin texnologiyalari axloqiy tanlov qilish qobiliyatini tarbiyalashga yordam beradi:

"Yaxshi," "mehribon", "xayrixohlik", "insonparvarlik" so'zlarining ma'nolarini aniqlash, ularga gap tizish.

Yaxshi odamning xulq-atvor qoidalarini keltirib chiqarish.

"Xayrixohlik", "insonparvarlik" vaziyatlarni modellashtirish (guruhlarda ishlash).

Maqolni tugat.

Ushbu faoliyat turlari nafaqat ushbu axloqiy qadriyatni anglash va qabul qilishga, balki uni hayotda qo'llashga ham yordam beradi. Shu tariqa shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi va tarbiyasining ahamiyatli samaralari paydo bo'lishi ta'minlanadi[4].

Pedagogning ushbu yo'nalishdagi tizimli ishlarining natijasi tarbiyalanuvchilarning axloqiy rivojlanishi, uning ma'naviy-axloqiy dunyosidagi sezilarli o'zgarishlardir. Bolalarda do'stona ishtirok etish, rahm-shafqat tuyg'usini uyg'otish, uni shubhalar, quvonchlar, qayg'ular bilan o'rtoqlashishga o'rgatish, jamoaviylik tuyg'usini singdirish, atrofdagi muhitda mo'ljal olish qobiliyatini shakllantirish muhimdir. Bunga o'qituvchi bolani o'zining maslakdoshiga, pedagogik jarayonning teng huquqli ishtirokchisiga aylantira olgan taqdirdagina erishish mumkin."

Quyidagilarni ishning ijobiy natijalari deb hisoblash mumkin:

- o'quvchilarning atrofdagilarga turli yordam ko'rsatishga bag'ishlangan turli tadbirlar, aksiyalarda ishtirok etishi o'quvchilarda atrofdagilarga nisbatan insonparvarlik va rahmdillik munosabatining mavjudligidan dalolat beradi;

- o'quvchilarda o'z Vatani va jonajon o'lkasiga bo'lgan qiziqishni oshirish;

- bolalarning turli axloqiy tushunchalar haqidagi bilimlarini kengaytirish.

Shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, bunday tarbiyaviy ishlar o'qitish samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, maktab o'quvchilarining o'quv motivatsiyasini oshiradi.

Tavsiyalar sifatida boshlang'ich sinf o'quvchilarini axloqiy tarbiyalash tizimiga ota-onalar bilan ishlashni kiritishni taklif qilishimiz mumkin: ota-onalar yig'ilishlarida, individual suhbatlar va maslahatlar orqali.

Hozirgi vaqtda bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga bag'ishlangan bir qator turli ta'lim dasturlari, uslubiy qo'llanmalar paydo bo'ldi. Shuning uchun ularning xilma-xilligini tushunish va asosiy, eng asosiysini tanlash qiyin. Ularni shunday qo'llash kerakki, bolani ortiqcha ma'lumotlar bilan ortiqcha yuklamasin, balki uni qiziqtirsin, o'ziga jalb etsin.

Biroq, tadqiqotlar quyidagi taxmini qilishga imkon beradi, bu ish turidan foydalanishning mumkin bo'lgan qiyinchiliklari o'qituvchining uni qo'llashga tayyor emasligida, ya'ni tizimlilikning yo'qligida, barcha o'quv fanlari va sinfdan tashqari tadbirlarning integratsiyasida bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Safarova R.G'. O'quvchilarni aqliy, ma'naviy rivojlantirishga xizmat qiladigan darsliklarning tarkibi va bajaradigan funksiyalari // Ilmiy-pedagogik va o'quv-metodik nashrlar orqali informatsiyaviy tahdidlarga qarshi kurashish: profilaktika, texnologiya, mexanizm. Respublika ilmiy- amaliy konferensiya materiallari to'plami.–T., 2017. – B. 8.
2. Махмудов А.Х., Фёдоров В.С., Камилова А.Б. Инновационные пути педагогического прорыва.-Ташкент, 2019. -№6. - С. 3-9.
3. D.R. Shabbazova Boshlang'ich sinf o'quvchilarini axloqiy tarbiyalashda xalq og'zaki ijodi va qadriyatlardan foydalanishning ahamiyati // Inter education & global study. 2024. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-o-quvchilarini-axloqiy-tarbiyalashda-xalq-og-zaki-ijodi-va-qadriyatlardan-foydalanishning-ahamiyati>.
4. Nurullayeva Sh. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasi. Monografiya. -T., 2009. - 166 b.

ABU RAYXON BERUNIYNING TABIIY FANLARINING SHAKLLANISHIDAGI O'RNI

B.A.Olimov

Qori Niyoziy nomidagi TPMI professori

Annotatsiya. Maqolada buyuk alloma Abu Rayxon Beruniyning ijodi tizimli tahlil asosida o'rganilib, uning fizika fanini shakllanishidagi roli tavsiflangan.

Kalit so'zlar: Abu Rayxon Beruniy, tibbiyot, tib qonunlari, mexanika, falsafa, she'riyat, mantiq, musiqa.

Аннотация. В статье на основе систематического анализа исследуется творчество великого ученого Абу Райхон Беруний и описывается его роль в становлении физики.

Ключевая слова: Абу Райхон Беруний медицина, законы медицины, механика, философия, поэзия, логика, музыка.

Annotation. The article studied the work of the great alloma Abu Raykhan Beruni on the basis of systematic analysis and described its role in the formation of physical science.

Keywords: Abu Rayhan Beruni and Ibn Sina, medicine, laws of medicine, mechanics, philosophy, poetry, logic, music.

Ilm-fan taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan buyuk shaxslarning ma'naviy dunyosi, fikriy intilishi, maqsadini to'g'ri ilmiy asosda talqin etish muhim rol o'ynaydi, chunki ular ijodida ma'lum bir davrning yutug'i, zamonaning katta bir guruhining o'yi, fikri-zikri o'z ifodasini topgan bo'ladi. Abu Rayxon Beruniy ilm va ma'rifat xazinasiga ulkan hissa qo'shagan shunday siymolardan biri edi. Uning asarlari orqali qo'lga kirita olgan barcha ilmlar mundarijasi va boyligi, bu davr dunyoqarashi, ma'naviy hayotining barcha masalalari, g'oyaviy muammolarini hal qila oladi.

Jahon ilm fani xazinasini o'zining bir kancha asarlari bilan boyitgan mashhur olim Abu Rayxon Beruniy fanning geografiya, tibbiyot, falsafa kabi sohalari bilan bir qatorda, tabiiy fanlar sohasida ham ijodiy ishlarni olib borgan. Uning asarlarining asosiy kismini fizika, matematika va astronomiya fanlariga ham katta o'rin berilgan. Olim o'zining falsafa va mantiqqa oid asarlarida ham bu fanlar haqida yozgan. Abu Rayxon Beruniy o'z zamonasining taraqqiy etishida qoldirgan asarlarining bizgacha 150 taga yaqini etib kelgan[1]. Abu Rayxon Beruniyning bir kancha qo'lyozmalari Respublikamizdagi Sharqshunoslik instituti, Yaqin va O'rta Shark, Mustakil davlatlar xamdo'stligi mamlakatlari va Xorijiy dalatlar kutubxonalari saqlanib kelmoqda.

Umuman olganda Abu Rayxon Beruniyning ilmiy yo'alishlarini quyidagicha tasvirlash mumkin[4]:

1. Matematika;
2. Fizika, Astronomiya;
3. Tibiiy;
4. Minerologiya;
5. Geodeziya;

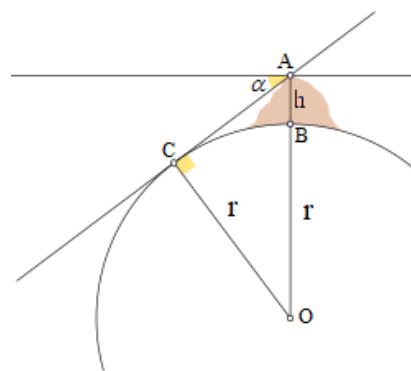
6. Etnografiya;

Abu Rayxon Beruniy boshlangich ta'limni usha davrda fan - madaniyat tarakkiy etgan Xorazmning peshkadam olimlaridan sabok oladi. Beruniy Xorazm tili bilan birga sugdiy, forsiy, suryoniy, Yunon, kadimgi yaxudiy tillarini, hatto qadimgi xind tili sanskritni ham o'rgangan. U Yunon klassik ilmi, astronomiya, geografiya, botanika, matematika, geologiya, tarix, etnografiya, falsafa va filologiyadan ham chuqur bilim oladi. Beruniy yirik olim Abu Nasr Ibn Irokdan Yevklid geometriyasi, Ptolemeyning astronomik ta'limotlarini o'rganib chiqqan.

995 yilgacha Beruniy astronomiya, geografiya, geodeziyaning amaliy masalalarini hal etish bilan birga, Sharkda birinchi bo'lib Yer va Osmon globusini yasadi va astronomiyaga oid bir necha kitob yozdi («Kartografiya», «Globus yasash kitobi», «Erdagi joylarning uzunlama va kenglamalarini aniqlash haqida maqola» va boshkalar). Beruniy hali juda yosh olim bo'lishiga qaramay, u 994-995 yillarda Kot shahrida astronomik kuzatishlar o'tkazgan. Bunday kuzatishlar uchun birinchilar katorida o'zining astronomik o'lchov asboblari ixtiro etgan va ular yordamida ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan.

Beruniyning 1017-1048-yillarda G'aznada kechirgan hayoti moddiy va siyosiy jihatdan mashaqqatli bo'lishiga qaramasdan, uning ilmiy faoliyati uchun mahsuldor davr bo'ldi. U Maxmud G'aznaviy saroyida kechgan dastlabki yillarda astronomiya va geodeziya masalalariga katta e'tibor berdi. Uning birinchilar katoridagi ijodiy ishlaridan biri bu erning aylana uzunligini o'lchash. Bu matematik hisob kitoblar va fizik kuzatishlar natijasidir[2,3].

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, o'qituvchilarimiz o'z ustida ishlashlari va o'quvchilarni har tomonlama etuk shaxs bo'lib tarbiyalanishlarida mutafakkurlarimiz, shu jumladan Abu Rayxon Beruniy ta'limining o'rni beqiyosdir. Ularning olib borgan ilmiy ishlari umum o'rta ta'lim maktab tabiiy fanlarni o'qitishdagi darslari va vatanimizni kelajakda har tomonlama dunyoga tanilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibn Sino «Me'yorul ukul». Moskva markaziy kutubxonasi. «Zarubejnyy Vostok», 17-4/273. Nusxasi Sharqshunoslik instituti kutubxonasida saklanadi.
2. T.Usmonov . Fizika tarixidan metodik qo'llanma. Toshkent: 2003.
3. T.Usmonov. Fizika VI-IX sinflar uchun darslikka qo'shimcha. Toshkent: 2002.
4. M.Ahadova. Abu Rayxon Beruniy va fizika, matematika fanlari. Toshkent: 1965.

YOSHLARDA MILLIY G'OYASINI SHAKLLANTIRISHDA JADID MA'RIFATPARVARLARI VA XALQ OG'ZAKI IJODIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Tilegenov A.T.

Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi milliy instituti
Qoraqalpog'iston filiali direktori, professor

Tayanch so'zlar: *xalq og'zaki ijodi, yoshlarda milliy istiqlool g'oyasini shakllantirish, mafkura, Yangi O'zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm, pedagog, Sharq donishmandlari, milliy g'oya, Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba-yoshlar, milliy g'urur.*

Ключевые слова: *фольклор, формирование идеи национальной независимости у молодежи, идеология, идеология Нового Узбекистана – добро, человечность, гуманизм, педагог, мудрецы Востока, национальная идея, студенты, обучающиеся в высших учебных заведениях, национальный гордость.*

Key words: *folklore, the formation of the idea of national independence among young people, ideology, the ideology of New Uzbekistan - goodness, humanity, humanism, teacher, sages of the East, national idea, students studying in higher educational institutions, national pride.*

Har qanday millat, har qanday xalq bor ekan, uning o'z manfaatlari, o'z maqsad va orzu-idealiga ega bo'lishi tabiiy. Ana shu orzu-umidlar va maqsadlarni ifoda etadigan, ularni ruyobga chiqarish uchun xalqni safarbar qiladigan g'oyalar esa muayyan mafkuraga asos bo'ladi. Milliy istiqlool g'oyasi O'zbekistonda yashovchi barcha millat va elat vakillarining tub manfaatlarini, xalqimizning asrlar mobaynida intilib kelgan orzu-ideallarini, olijanob maqsad-muddaolarini o'zida mujassam etadi.

Sh.M.Mirziyoev "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" nomli kitobida «Afsuski, hali oramizda milliy g'oyaning, ma'naviyatning mohiyatini to'liq anglab etmaganlar, ma'naviyat kerakmi-yo'qmi deb yurganlar ham yo'q emas. Milliy g'oya deganda eski sovet mafkurasini tasavvur qilib, labiga uchuq toshayotganlar ham yo'q emas. Bu ham haqiqat. Lekin agar mafkura odamiy bo'lsa, insonning huquq va erkinliklarini, uning qadr-qimmatini ulug'lashga xizmat qilsa, nima uchun undan qo'rqishimiz kerak? Hamma harakatlarimizning asosi - xalqimizni rozi qilish, odamiylik nuqtai nazaridan nimaki qilayotgan bo'lsak, hammasining asosi shu. Shu munosabat bilan ta'kidlab aytmoqchiman, biz yaratayotgan Yangi O'zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi

Ana shu nuqtai nazar bilan qaraganda, hozirgi globallashuv davri o'ta shiddat bilan o'zgarayotgani va turli tahdidlar ko'pligi, geosiyosiy manfaatlar to'qnashuvi, xalqaro aloqalarda o'zaro ishonch va hamkorlik munosabatlariga putur etishiga, qarama-qarshilik va nosog'lom raqobat kuchayishiga olib kelayotgani ijtimoiy pedagogika oldida hal etishni kechiktirib bo'lmaydigan g'oyat murakkab vazifalarni qo'ymoqda. Shu sababli «Ta'lim va ma'rifat - tinchlik va bunyodkorlik sari yo'l» g'oyasiga tayanib turli yangi tahdid va xavflar paydo bo'layotgan bugungi kunda ma'naviyat va ma'rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga etishga intilishiga e'tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir.

Fikrimizcha, milliy istiqloq g'oyasi yoshlarning bugungi hayoti va kelajagi bilan bog'liq eng muhim masalalarni o'zida namoyon etgan. Bu esa talaba-yoshlarni xalqimizning urf-odatlarini va an'analari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ijtimoiy jarayondagi o'zgarishlarni anglashga, hozirgi globallashuv jarayonida o'ziga to'g'ri yo'l tanlashga, xushyorlikka o'rgatadi.

Sharq donishmandlari aytganidek, "Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir!". Shu sababli yoshlarimiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak. Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur. Bu yoshlarimizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib borayotgani ko'p narsalarni hal qiladi kabi ijtimoiy tarmoqlar va video-hamda audioportallarga to'g'ri kelsa, ma'lum bir qismigina etmaydigan, ilmiy, madaniy va ma'rifiy saytlardan iborat ekan, bugungi kunda axborot sohasida ommaviy axborot vositalaridan, shundan televidenie, Internet-kafelar, Internet provayder, davlat axborot resurslari, "ZiyoNet", "Lex.uz", "Kitob.uz" yoshlar erkin foydalanish uchun sharoit yaratilishini e'tirof etuvchi normalar qonunlarimizda o'z aksini topdi.

Hech kimga sir emaski, Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba-yoshlar orasida ham bilib bilmay diniy aqidaparastlik ko'rinishidagi g'oyalar bilan sug'orilayotgan, xalqaro axborot tarmoqlari va Internet jahon axborot tarmog'i: "Facebook", "Odnoklassniki.ru", "Telegram", "Mail.ru" «Twitter», «Facebook», «Odnoklassniki», «YouTube» kabi ijtimoiy tarmoqlardagi yoshlar kamoloti uchun yot bo'lgan turli illatlardan, "onlayn" tanishuvlardagi muloqot, zararli ta'sirlar girdobiga tushib qolishiga sabab bo'lmoqda.

Haqiqatdan ham yoshlar ma'naviy tarbiyasida yadro maydonlari emas, mafkura maydonlarida bo'layotgan kurashlar, zamonaviy xalqaro axborot maydonidagi mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion tahdid kuchayib borayotgan bir paytda milliy istiqloq g'oyasini yoshlar ongiga singdirish, xalq og'zaki ijodi asosida yoshlarni g'oyaviy xurujlardan asrash, ularda hayotga ongli munosabatni shakllantirish zarur.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, yoshlarda milliy istiqloq g'oyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish mohiyatiga ko'ra, xalqimizning asosiy maqsad-muddaolarini ifodalaydigan, uning o'tmishi va kelajagini bir-biri bilan bog'laydigan asriy orzu-istaklarni amalga oshirishga xizmat qiladigan tarbiyaviy - ijtimoiy g'oyalar tizimidir.

Demak yoshlarda milliy istiqloq g'oyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini ta'lim tizimida o'rganilishi ham ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalashning asosiy yo'li bo'lib qolmoqda.

Alohida ta'kidlash zarur-ki, milliy g'oyaning tarixiy shakllanish jarayoniga murojaat etmay turib, uning bugungi kundagi holatini to'liq ochib berish mumkin emas.

Qadim davrlardan boshlab shakllangan va xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lgan ertak, rivoyat, maqol va dostonlarda milliy g'oya asoslarini ifodalovchi bunyodkor g'oyalar o'z ifodasini topadi. Jumladan, islomgacha va islom madaniyati amal qilgan davrda shakllangan bunyodkor g'oyalar, «Sharq renessansi» deb nom olgan Uyg'onish davri g'oyalari va XIX asr oxiri XX asrning boshlarida ma'rifatparvarlik harakati zaminida shakllangan milliy mustaqillik g'oyasi hamda mustabid sovet hokimiyati yillarida o'zbek xalqining ilg'or vakillari ongida yashirin tarzda vujudga kelgan milliy ozodlik g'oyalari bugungi jamiyatimiz milliy mafkurasining poydevori bo'lib xizmat qildi.

Pedagog olimi O.Musurmanovning fikricha talaba yoshlarda milliy istiqloq g'oyasini shakllantirishda fol'klor ya'ni xalq og'zaki ijodidagi an'anaviylikdan foydalanish asosiy kategoriyalar biri hisoblanadi. Mazkur an'anaviylik: ming yillardan buyon maqoldan

topishmoqqacha, qo'shiqdan dostonlargacha bo'lgan asarlar og'zaki an'ana; ikkinchidan, fol'klor asarlarning ijrosi ijro qilinish vaziyati (to'y va boshqa vaziyatlar) va ijro usuli jihatidan an'anaga ega; Uchinchidan, an'anaviylik og'zaki asarlarning matnida namoyon bo'ladi.

Olima tomonidan yoshlarni xalq og'zaki ijodi bo'lgan asotir, afsona, rivoyat, ertak, doston, maqol, matal, qo'shiq, lof, xalq dramasi, askiyalarni o'zida mujassam etgan qadriyatlar asosida tarbiyalash ularda millatiga, xalqiga, vataniga bo'lgan mehr tuyg'usini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek A.Musurmanova izlanishlarida qadriyatlarni falsafiy-pedagogik jihatdan o'rganib, ularni bir necha turlarga bo'ladi: moddiy va ma'naviy qadriyatlarni xar tomonlama tahlil etadi va ularning yoshlarda vatan tuyg'usini shakllantirishda muhim ma'naviy manba sifatida qaraydi. Fikrimizcha, yoshlarda inson qalbi va ongiga ijobiy ta'sir etadigan tushuncha va tuyg'ular, xalq og'zaki ijodining unitilmas merosi, eng qadimiy ma'rifiy boyliklarda ifoda etilgan va qadrlangan xislatlar: jasurlik, mardlik, adolat, sadoqat, insoniylik, xushmuomalalik kabi fazilatlarni tarbiyalashda milliy qadriyatlarga asoslangan tarixni xotirani uyg'otish, o'tmishdan saboq chiqarish va o'zlikni anglash muhim ijtimoiy ahamiyatga ega.

Talaba-yoshlarda milliy istiqlool g'oyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish imkoniyatlarini ilmiy o'rganishga, uni tahlil qilishga va ularni ta'lim-tarbiya sohasida qo'llashga keng imkoniyatlar yaratildi. O'zbek xalqi turmush tarzi, dunyoqarashi, urf-odati, an'analari va milliy xususiyatlarini yanada mustahkamlash va uni rivojlantirishda, ma'naviy jihatdan barkomol avlodni voyaga etkazish va ularda ilg'or milliy urf-odatlarimizni shakllantirish ehtiyoji mavjud ekanligi yaqqol ko'zga tashlanmoqda.

Aytish joizki, ma'naviy kamol topgan yoshlarga Yangilanayotgan O'zbekiston rivojiga o'z ulushlarini qo'shishlari, yangilanayotgan jamiyatni barpo etishda kamarbasta bo'lishlari shubhasiz. Zero, xalqimizning qadim zamonlardan buyon amal qilib kelayotgan xalq og'zaki ijodi namunalari milliy istiqlool g'oyasini shakllantirishda muhim omil sanaladi.

Mamlakatimizda milliy istiqlool g'oyasini shakllantirish yuzasidan olib borilayotgan islohotlar juda katta ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy asoslarga ega bo'lib, u rahbariyatning ijtimoiy sohada og'ishmay amalga oshirayotgan siyosatining natijasidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28-iyul 2017-yildagi PQ-3160-sonli "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi Qarorida «milliy g'oyani yurtimizda yashayotgan barcha millat va elatlar, ijtimoiy toifa vakillari o'rtasida keng targ'ib etish, bunyodkorlik ruhini yalpi ijtimoiy harakatga aylantirish, ertangi kunga ishonch tuyg'ularini kuchaytirish» muhimligi e'tirof etilgan.

Shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 26-mart 2021-yildagi PQ-5040-sonli "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida "Milliy davlatchiligimiz tarixi, buyuk ajdodlarimizning boy ma'naviy merosini o'rganish, ularda insonparvarlik g'oyalarini hayotga keng tatbiq etish" masalalariga alohida urg'u berib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28-noyabr 2018-yildagi "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-4038-sonli Qarorida "...milliy va umuminsoniy qadriyatlarni yoshlarimiz ongiga singdirish, etnik madaniy an'analarni asrab-avaylash va shu asosda xalq ijodiyotini qo'llab-quvvatlash" masalalariga alohida urg'u berib o'tilgan bo'lib, mazkur Kontseptsiyada:

-mamlakatning tarixiy rivojlanish jarayonida madaniyat va san'at xalqimizning ma'naviy boyligini saqlab, to'plab avlodlarga etkazib kelgani, xalqimizda birdamlik, vatanparvarlik va milliy g'urur hissini tarbiyalaganini e'tirof etgan holda, madaniyatning ustuvorligiga urg'u berish, jamiyat hayoti sifatining yanada yuqori darajasini ta'minlash, unda fuqarolarning hamjihat bo'lishiga erishish, ma'naviyatli, mas'uliyatli, mustaqil fikrlovchi ijodkor shaxsni shakllantirish;

-ajdodlar tomonidan to'plangan tarixiy va madaniy tajriba jamiyat a'zolarining individual va umumiy rivojlanishi uchun zaruriy shart ekanligini jamoatchilik ongiga singdirish, bu borada jamoatchilik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash;

-insoniyat taraqqiyoti va jahon madaniyatiga munosib hissa qo'shgan yurtimizning madaniy merosini YUNESKOning tegishli ro'yxatlariga kiritish choralarini kuchaytirish;

-xalqimiz, ayniqsa, yoshlar qalbida milliy istiqlol g'oyalariga sadoqat, milliy va umumbashariy qadriyatlarga hurmat, ona Vatanga muhabbat, buzg'unchi g'oyalarga qarshi immunitetni yanada kuchaytirishda teatr va kino san'atining rolini oshirish asosiy vazifalar jumlasiga kiritilgan.

-tarixiy va madaniy merosimizni saqlash hamda uni yosh avlod tarbiyasida keng qo'llash;

-milliy va umuminsoniy qadriyatlarni yoshlarimiz ongiga singdirish, etnik madaniy an'analarni asrab-avaylash va shu asosda xalq ijodiyotini qo'llab-quvvatlash;

-xalq ijodiyoti va badiiy havaskorlik san'atini saqlab qolish va rivojlantirish, badiiy va amaliy ijodiy jamoalar, havaskorlik guruhlarini tashkil etish va ularning faoliyat yuritishi uchun qulay shart-sharoit yaratish hamda ijodiy jarayonni tizimli ravishda boyitib borish asosiy vazifalar sifatida qayd etib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” Farmonining **70-maqsadi: Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish masalalariga qaratilgan bo'lib, unda** “Yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash;

71-maqsadi: o'zbek xalqining milliy qadriyatlari va ma'naviy merosini asrab-avaylash, keng ommalashtirish hamda rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash vazifalariga alohida ahamiyat qaratilgan.

Haqiqatdan ham «Milliy g'oya birinchi navbatda yosh avlodimizni vatanparvarlik, el-yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbiga insonparvarlik va odamiylik fazilatlarini payvand qilishdek olijanob ishlarimizda madadkor bo'lishi zarur». Buning uchun, yoshlarda milliy istiqlol g'oyasini shakllantirish jarayonini davr talablariga hamohang tashkil etish, ularni o'z xalqi tarixini chuqur biladigan, o'tmish va bugungi davr yangiliklarini tez idrok etib, xalq og'zaki ijodi namunalaridan o'z faoliyatida qo'llay oladigan qilib tarbiyalash oliy maktab va pedagogika fani oldida turgan muhim vazifalaridan bo'lib hisoblanadi.

Aytish joizki, asrlar mobaynida xalqimiz asrab kelayotgan umuminsoniy milliy va ma'naviy qadriyatlarni ruyobga chiqarish va shakllantirishda yangi davr boshlandi. Bu davr, bugungi texnologiya va globallashtirish talablaridan kelib chiqqan holda, yoshlar ilmiy dunyoqarashini takomillashtirishga xizmat qiladigan manbalar bilan boyitilishi, «Yoshlar - Yangi O'zbekiston bunyodkorlari» shiori ostida «Yangi O'zbekiston — Uchinchi Renessans» g'oyasining ro'yobga chiqarilishini ta'minlashga xizmat qilishi kerak.

Bilamizki, hamma narsaning: moddiy va ma'naviy boyliklarning ham, ilm-fan, madaniyat, adabiyot va san'atning asoschisi xam xalqning o'zidir. Xalqimizning ana shu bebaho – milliy qadriyatlarimizni tiklash, ulardan to'la bahramand bo'lish, yosh

avlodga insonparvarlik vatanparvarlik singari fazilatlarini qaror toptirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Xalq og'zaki ijodi namunalaridan o'rinli foydalanish yosh avlodni ma'naviy tomondan mustaqil qilib etishtirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Yoshlarda milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish mazmunini tahlil qilish jarayoni shuni ko'rsatmoqdaki, ijtimoiy taraqqiyotning hal qiluvchi kuchi va tarix ijodkori bo'lgan xalq ommasining amaliy faoliyatiga uning bunyodkorligiga aqliy va jismoniy kamoloti, siyosiy ongligi va ma'naviy-axloqiy etuklik darajasiga bog'liq yoshlar umummilliy madaniyatini yuksaltirish lozimligini tajribalar yaqqol ko'rsatmoqda.

Yoshlarda milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish o'quv jarayonidagi o'ziga xos sifatlar majmui bo'lib, davlat, jamiyat va o'sib kelayotgan yosh avlodning ehtiyojlarini qondirishga yunaltilgan uzluksiz pedagogik jarayonning natijasi ifodasidir. Respublikada ijtimoiy sohada, ayniqsa, ta'lim - tarbiya jarayoni bilan bog'liq o'zgarishlar Oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uni milliy ruh bilan sug'orish, samarali an'anaviy uslublarni saqlab qolgan holda yangilarini yaratish va amaliyotda qo'llash borasida olib borilayotgan ishlarga bog'liq.

Talaba-yoshlarda milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish jarayonining yaxlit pedagogik tizimini ishlab chiqish, yangicha metodologik yondoshuvga asoslangan, milliy istiqlol g'oyasi kursini modullashgan dastur asosida o'qitishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish texnologiyalarini yaratishga erishish pedagogika oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" Farmoni. [www//lex. Uz.](http://www.lex.uz)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 28 noyabrdagi PQ-4038-son "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Qarori (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.11.2018 y., 07/18/4038/2243-son, 11.12.2019 y., 06/19/5892/4134-son)
3. Otamurodov S. "Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik"(siyosiy-falsafiy tahlil). T.: "O'zbekiston" 2013 – 3 b
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 3 maydagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yisha qo'shimsha shora-tadbirlar to'g'risida" PQ-4307-son Qarori (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 04.05.2019 y., 07/19/4307/3079-son)
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqishga ko'tarish shora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-sonli Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. (www.lex.uz)
1. 6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 5-iyuldagi "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston Yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida" gi PF-5106-son Farmoni.[www// lex. Uz.](http://www.lex.uz)
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yisha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni. [www// lex. Uz.](http://www.lex.uz)

8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 31.12.2019 y. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya kontsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish shora-tadbirlari to‘g‘risida”gi №1059-sonli Qarori. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. (www.lex.uz)
9. Vohidova.N., Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida xalq og‘zaki ijodi asosida milliy g‘ururni tarbiyalash. Ped. fan. nom-di dissertatsiyasi–Toshkent.2011
10. Qilichev R. Milliy g‘oya va mafkura. Buxoro. “Durdona” 2016. – 131 b
11. Tulenov J.T. Hayot falsafasi .-T.: O‘zbekiston, 1993. - 319 b.
12. Yo‘ldoshev M. M “Mustaqil O‘zbekiston Respublikasi yoshlarini tarbiyalash jarayonida xulq odob madaniyati va siyosiy madaniyatni shakllantirish muammolari” Fal. fan. nom. ... dis. – T.: 2005. – 119 b.
13. Quvondiqov I Huquqiy madaniyat va milliy g‘oya. T.: “O‘zbekiston” 2011 -122 b
14. Mirzaeva F.O. Bo‘lajak o‘qituvchilarda shaxslararo munosabat madaniyatini rivojlantirish. P.f.b.f.d (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Namangan 2020
15. Nurumbekova Ya.A. Bo‘lajak o‘qituvchilarning ma’naviy-axloqiy tayyorlash tizimini takomillashtirish. P.f.b.f.d (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent 2020
16. Farsaxonova D.R. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalash metodikasini takomillashtirish P.f.b.f.d (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent 2020
17. Kushakova G.E Yoshlarda toleriantlik tafakkurini shakllantirish texnologiyasi. (Oliy ta’lim muassasalari misolida) P.f.b.f.d (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent 2020
18. Aliyarov A.D. Oliy ta’lim muassasalari talabalarida ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirish. P.f.b.f.d (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent 2020
19. Mamashokirov S, A.Otamurodov, E.R.Qodirova, M.Ortiqov, Sh.Tog‘aev, O.Muxammadieva. Milliy taraqqiyotning g‘oyaviy-mafkuraviy asoslari.O‘quv qo‘llanma T.: 2010. -42 b.
20. A.Tilegenov, A.Tojiboev, A.Temirbekova. Istiqlologa intilgan siymolar. Toshkent-2021.

ABDULLA AVLONIYNING YOSH AVLODNI MA'NAVIY TARBIYALASHGA OID QARASHLARI

Karimov Komiljon Abduraximovich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti "Inklyuziv ta'lim-tarbiya metodikasi ilmiy-tadqiqot" bo'limi boshlig'i, pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent

Annotatsiya. mazkur maqolada Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'langanligi adibning boy pedagogik merosi ta'lim-tarbiya masalalarini rivojlantirishga alohida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: jadid, ta'lim-tarbiya, darslik, hikoya, jurnal, milliy.

XIX asrning oxiri - XX asr boshida Turkiston madaniyati qator talantli olim, sayyoh, shoir, pedagog, jurnalistlarni yetishtirib chiqardi, ular xalqimizning umumiy madaniy rivojlanishiga juda katta ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda Ahmad Donish, Berdaq, Feruz, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Bayoniy, Avaz O'tar kabi olim, shoirlar o'z davrining muhim masalalarini ko'tarib chiqdilar va xalqni ilm-fan, marifatni egallashga undadilar. XIX asr oxiri XX asr boshidagi o'zbek milliy pedagogikasining mashhur vakillaridan biri - ma'rifatparvar shoir, dramaturg, jurnalist, olim, davlat va jamoat arbobi Abdulla Avloniydir. Uning madaniyatimiz tarixidagi o'rni haqida gap ketganda, ikki jihatini alohida ta'kidlash zarur: pedagogik faoliyati va adabiy - badiiy ijodi. Uning pedagogik faoliyati, ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlari XX asrning boshlarida yangi bosqichga ko'tarilgan ma'rifatchilikning xususiyatlarini belgilashda muhim manbalardandir.

Abdulla Avloniy asarining "Yaxshi xulqlar" bobida fatonat, diyonat, islomiyat, nazorat, g'ayrat, riyozat, qanoat shijoat, ilm, sabri hilm, intizom, miqyosi nafs, vijdon, vatanni sevmok, haqqoniyat, nazari ibrat, iffat, hayo, idrok va zako, hifzi lison, iqtisod, viqor, xavf va rijo, itoat, haqshunoslik, xayrixohlik, munislik, sadoqat, muhabbat, afv haqida atroflicha fikr yuritadi, o'z qarashlarini dalillash uchun Qur'oni karim oyatlaridan, hadisi sharifdan namunalar, ulug' mutafakkirlar Aflotun, Arastu, Suqrot, Buqrot, ibn Sino, Mavlono Rumsiy, Shayx Sa'diy, Mirzo Bedil fikrlarini keltiradi. Jadidchilik harakati namoyandalari qarbiy Yevropa ma'rifatparvarlari kabi ilm-ma'rifatni, zamonaviy taraqqiyotni bayroq qilib ko'tardilar, taraqqiyotga to'g'anoq bo'layotgan mutaassib ulamolarga, qadimchilarga qarash keskin kurash olib bordilar. Shuni unutmaslik kerakki, o'zbek ma'rifatparvarlarining Yevropa ma'rifatparvarlaridan ajralib turadigan asosiy jihati shundaki, ularning faoliyati zaminida millatni mustamlakachilik zulmidan ozod etish, istiqbol g'oyasi yotar edi. Shuning uchun ham jadid mutafakkirlari oq va qizil imperiyaga birday ma'qul emas edilar.

Farzand tarbiyasi shaxsiy masala emas, u davlat, jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan buyuk ijtimoiy ishdir, u shu darajada buyuk ishki, Vatan istiqboli ham, millat taqdiri ham tarbiya bilan bog'liq. Avloniy so'zlari bilan aytganda —tarbiya bizlar uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidur. Abdulla Avloniy axloq bergan tar'ifi: Insonlarni yaxshilikga chavqruguvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurgan kitobni axloq deyilur. Avloniy tarbiyani keng ma'noda tushungan, tarbiyani birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. «Sog' tanda, sog'lom aql» degan hikmatning bejiz emasligini yaxshi biladi. U bolaning sog'lig'i haqida qayg'uradi. Uning ta'kidlashicha,

badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchlik, kasalsiz jasad lozimdur. Avloniyning vijdon haqidagi mulohazalari ham diqqatga sazovor. «Vijdon deb ruhimizga, fikrimizga ta'sir qiladurgon hissiyot, ya'ni sezuv tuymakdan iborat ma'naviy quvvatni aytilur. Biz har vaqt af'olu va harakatimizning yaxshi va yomonligini, foyda va zararligini onjak vijdonimiz ila bilurmiz. Vijdon insonning aql va fikrini haqiqiy mezonidurki, bu tarozu ila o'z kamchiliklarini o'lchab, bilmaq barobar boshqalarning ham fa'ol harakatini sezur. Agar ishlagan ishi sharoit, aql va hikmatga muvofiq bo'lsa, muhabbat qilur. Qabohat va yomon ishlarni qilsa, nafrat qilur... Vijdon yaxshi ishlarning manbai o'ldig'indin vijdon sohiblari har bir ishni beg'araz, xolis niyat ila ishlar. Shul sababli har kim nazarida maqbul va suyakli bo'lur... Al-hosil, vijdon har kimning af'ol va harakatini ko'rsatadugon musaffo bir o'ynadurki, bu ko'zguga chin nazar qilg'on kishi o'z aybu kamchiliklarini tuzatmak harakatida bo'lub, boshqalarning ayb va qusurlarini ohtarmoqg'a vaqti bo'lmas...» [4]. Avloniy tarbiyaning aslini ko'rsatadigan mezon – bu vijdon deydi.

Har bir millatning o'z ma'naviy qiyofasi mavjud. Bugungi kunda har tomonlama taraqqiy topib borayotgan jamiyatimizda ma'naviyatni yuksaltirish yuksak vazifalardan biridir. Ma'naviyatimizni yanada rivojlantirishda esa millatimiz tarixini, ma'naviy qiyofasini o'zida badiiy aks ettirgan tarixiy badiiy hamda ilmiy asarlarning ahamiyati va o'rni beqiyosdir. O'zbek adabiyotida bunday asarlar juda ko'p. Ular yosh avlodni barkamol qilib voyaga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Bu jihatdan, taniqli o'zbek adibi Abdulla Avloniyning maktab uchun yaratgan to'rt qismdan iborat “Adabiyot yoxud milliy she'rlar” hamda “Birinchi muallim”, “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Ikkinchi muallim”, “Maktab gulistoni” kabi darsliklari ham xarakterli bo'lib hisoblanadi. Bu asarlardagi mukammal fikrlarning g'oyaviy to'liqligi, ta'lim-tarbiya tizimiga va tushunchalariga doir fikrlarning ilmiy-nazariy asoslanganligi yuqoridagi fikrlarimiz dalilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. 2-jild. T.: “Ma'naviyat”, 2009 y.
2. Abdulla Avloniy.. Turkiy guliston yoxud axloq - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019-y.
3. Nurullayeva D.D., Qarshiboyeva B.A., Razzoqov H.R., Ollomurodova F.G'. Abdulla Avloniy asarlarida tarbiyaga oid ma'naviy qarashlar. “Innovative academy” ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi. 128-130-betlar.

ФАСИЛИТАЦИЯ И ВООБРАЖЕНИЕ ПЕДАГОГА КАК ОСНОВЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО И МЫСЛИТЕЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

Ли Елена Робертовна

Сеульский Национальный Университет Р. Корея. г. Сеул. докторант. Филология. Русский язык и литература.

ТФ Московского Государственного Университета им. М.В.Ломоносова г.Ташкент. магистрант. Психология.

Аннотация. в статье рассматривается роль фасилитации и воображения учителя в развитии интеллектуального и мыслительного воспитания учащихся. Освещается интеграция гуманистического подхода, фасилитационного стиля педагогической коммуникации и воображения учителя как основы для формирования целостного образовательного процесса. Исследуются философские, социальные и психологические аспекты, подчеркивается их значимость в формировании когнитивного, культурного и личностного развития учащихся. Также акцентируется внимание на новизне синтеза этих подходов и актуальности в современных образовательных практиках.

Ключевые слова: фасилитация, воображение учителя, интеллектуальное воспитание, мыслительное воспитание, гуманистический подход, фасилитационный стиль педагогической коммуникации, диалогическое обучение.

Annotation. The article considers the role of facilitation and teacher's imagination in the development of intellectual and thinking education of learners. The article highlights the integration of humanistic approach, facilitative style of pedagogical communication and teacher's imagination as a basis for the formation of a holistic educational process. Philosophical, social and psychological aspects are explored, emphasizing their significance in shaping the cognitive, cultural and personal development of learners. The novelty of the synthesis of these approaches and their relevance in modern educational practices are also emphasized.

Key words: facilitation, teacher's imagination, intellectual education, thinking education, humanistic approach, facilitation style of pedagogical communication, dialogical learning.

Annotatsiya. maqolada o'quvchilarning intellektual va tafakkurini rivojlantirishda yordam berish va o'qituvchi tasavvurining roli ko'rib chiqiladi. Yaxlit ta'lim jarayonini shakllantirish uchun asos sifatida insonparvarlik yondashuvi, pedagogik muloqotning qulay uslubi va o'qituvchining tasavvurining integratsiyasi ta'kidlangan. Falsafiy, ijtimoiy va psixologik jihatlar o'rganilib, ularning o'quvchilarning bilim, madaniy va shaxsiy kamolotini shakllantirishdagi ahamiyati ta'kidlanadi. Shuningdek, ushbu yondashuvlar sintezining yangiligi va ularning zamonaviy ta'lim amaliyotida dolzarbligiga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: fasilitatsiya, o'qituvchining tasavvuri, intellektual ta'lim, tafakkur tarbiyasi, gumanistik yondashuv, pedagogik muloqotning fasilitatsion uslubi, dialogik ta'lim.

Современная педагогика сталкивается с необходимостью адаптации к вызовам глобализации, культурного многообразия и социальных трансформаций. Интеграция гуманистического подхода, фасилитационного стиля педагогической коммуникации и воображения педагога формирует уникальный методологический синтез. Современное

образование требует не только передачи знаний, но и развития у учащихся гибкости мышления, творческого подхода и самостоятельности. Воображение играет в этом процессе ключевую роль, поскольку позволяет учителям создавать новые методики, адаптированные к реалиям цифрового общества. Как отмечал Эрих Фромм, человек должен не просто получать знания, а уметь развивать все свои способности и применять их в новых ситуациях [17;67]. В образовательном контексте это означает, что учитель должен не просто передавать информацию, а создавать условия для её осмысления и преобразования.

Фасилитация в сочетании с воображением учителя приводит к формированию инновационных методов обучения, таких как: **а)** игровое обучение (gamification) – включает развитие когнитивных, социальных и эмоциональных навыков через игровые механики, **б)** проектное обучение – учащиеся работают над реальными задачами, развивая исследовательские и аналитические способности, **с)** метод открытых вопросов – способствует развитию самостоятельного мышления без опоры на стереотипные решения, **д)** обучение через сторителлинг – помогает учащимся воспринимать сложную информацию через метафоры и образы, **е)** использование цифровых технологий – виртуальная реальность, интерактивные платформы и искусственный интеллект позволяют расширять границы учебного процесса.

Роль воображения учителя в интеллектуальном и мыслительном воспитании

Воображение играет ключевую роль в формировании интеллектуального и мыслительного воспитания учащихся. Оно не только развивает творческие способности, но и способствует более глубокому пониманию окружающего мира. По мнению С. Л. Рубинштейна, воображение неразрывно связано со способностью человека трансформировать реальность и создавать новые смыслы [11;48]. В педагогическом процессе оно становится связующим звеном между знанием и его практическим применением, помогая учащимся формировать гибкость мышления и способность к самостоятельному анализу. Теодюль Рибо утверждает, что воображение не является простым воспроизведением прошлого опыта, а представляет собой активный процесс, включающий трансформацию и комбинирование образов. На примере творческого воображения он приходит к выводу, что творческое воображение находится в упадке, однако это лишь регресс, но не уничтожение, поскольку творческое воображение ни у кого не исчезает полностью [12;132]. Воображение можно классифицировать на репродуктивное (основанное на памяти) и творческое (генерирующее новые идеи). Ф. Кейра, А. Селли и П. П. Блонский выделяли репродуктивное воображение как механизм, основанный на воссоздании образов прошлого опыта, тогда как творческое воображение включает в себя преобразование этих образов и создание новых концепций [10;317]. В образовательной практике творческое воображение учителя позволяет адаптировать методики обучения к потребностям учащихся, создавая интерактивные и развивающие среды.

По мнению Т. В. Мальцевой, воображение можно структурировать следующим образом: **а)** пассивное воображение – отсутствие конкретной цели (мечты, грёзы). **б)** Активное воображение – направленное на решение задач (например, моделирование педагогических ситуаций). **с)** Интенциональное воображение – связанное с волевым усилием (например, разработка новых методик преподавания). **д)** Неинтенциональное воображение – возникающее спонтанно, без осознанного контроля [9;9].

Как следствие, развитие воображения учителя способствует:

1. Повышению качества образования – педагог с развитым воображением способен разрабатывать инновационные методы обучения, что положительно влияет на мотивацию и уровень знаний учащихся.

2. Личностному и профессиональному росту – воображение способствует расширению профессиональных горизонтов, помогая педагогам адаптироваться к изменениям образовательной среды.

3. Созданию инновационных методик обучения – воображение стимулирует разработку новых образовательных технологий, адаптированных к современным требованиям.

Фасилитация как основа эффективного обучения

Термин «фасилитация» был введен в педагогику американским психологом Карлом Роджерсом в середине XX века. Он оказал значительное влияние на развитие гуманистического образования, утверждая, что роль учителя должна быть не авторитарной, а поддерживающей, создающей условия для самостоятельного обучения и развития учащихся [13;35]. Фасилитационный стиль педагогической коммуникации представляет собой диалогическое взаимодействие, в котором педагог не диктует знания, а помогает учащимся самостоятельно находить решения и формулировать собственные гипотезы. В отличие от традиционного подхода, где учитель является основным носителем информации, фасилитативное обучение ориентировано на развитие критического мышления, способности к самоанализу и самостоятельной постановке учебных целей. Карл Роджерс и Джером Фрайберг выделяли ключевые особенности фасилитационного подхода: **а)** Человекоцентрированное обучение, где акцент делается на индивидуальные потребности учащегося. **б)** Создание атмосферы доверия и открытости, что способствует активному взаимодействию. **с)** Эмоциональная поддержка, направленная на снижение тревожности и повышение уверенности в себе [14;25].

Таким образом, фасилитация играет важную роль в развитии интеллектуального воспитания, поскольку она: **а)** Способствует автономии мышления – учащиеся учатся самостоятельно анализировать информацию и делать выводы. **б)** Развивает рефлексию – педагог помогает учащимся осмысливать свои ошибки и находить пути их исправления. **с)** Формирует умение работать в коллективе, развивая коммуникативные навыки и способность к сотрудничеству.

Приемы и методы, используемые в программе TESOL (Teaching English to Speakers of Other Languages), также основаны на фасилитативном стиле педагогического взаимодействия: «Desuggestopedia», „Total Physical Response“, „Communicative Language Teaching“, Concept Checking Questions (CCQ), Effective Seating Arrangement [8; 18]. Для целей инновационного изучения английского языка как иностранного Джим Скривнер разработал учебное пособие, содержащее сотни идей и проверенных методов, которые можно сразу же применить в практике проведения интерактивных занятий [15; 14]. Фасилитация также подразумевает необходимость эмоционального и социального развития учащихся наряду с академическим развитием, когда эффективное преподавание невозможно без учета эмоционального благополучия студентов. Филь Т.А. в своей статье отметил высказывания Т. Грегори о том, что учитель, не уделяющий должного внимания эмоциональной составляющей ученика, испытывает трудности в преподавании предмета. Поэтому, по мнению Т. Грегори, аффективный учитель — это эффективный учитель [16;2].

Роль фасилитации в мыслительном воспитании

Фасилитатсия не ограничивается только передачей информации, она предполагает организацию образовательного процесса таким образом, чтобы учащиеся могли самостоятельно ставить вопросы и искать на них ответы. Это перекликается с теорией «зоны ближайшего развития» Л. С. Выготского, где педагог играет роль наставника, помогающего ученику двигаться вперёд и достигать новых уровней развития. Фасилитатсионный стиль общения также важен для развития креативного и критического мышления. Как отмечал П. Г. Щедровицкий, современный педагог выполняет функцию тьютора, который не просто передаёт знания, а создаёт условия для самостоятельного исследования и активного мышления учащихся [18;207]. Кроме того, фасилитатсия способствует развитию гибкости мышления, позволяя учащимся: а) самостоятельно моделировать учебные ситуации, б) осознавать многообразие точек зрения, в) развивать способность к аргументации и обоснованию своих идей.

С. Л. Киселева отмечает, что воспитание должно способствовать формированию у детей умения выделять в действительности не только предметы и компоненты, но и отношения между ними, а также уметь ориентироваться и обобщать их. Рассуждения Э. В. Ильенкова о генезисе восприятия человеком предметов позволяют глубже понять этот процесс. Способность видеть целое раньше частей важна не только для художественного восприятия, но и для более широких когнитивных процессов, таких как мышление, связанное с восприятием социального опыта и осмыслением окружающей действительности [4; 108]. А.Г. Асмолов подчеркивал: именно деятельность учителя должна стать основой для достижения развивающих целей обучения - «знания не передаются в готовом виде, а строятся самим учеником в процессе познавательной и исследовательской деятельности» [1;76]. В условиях стремительного развития цифровых технологий педагог должен уметь адаптироваться к новым форматам обучения, используя интерактивные платформы, виртуальную реальность и искусственный интеллект в образовательном процессе. Однако эффективность этих инструментов зависит от того, насколько учитель способен реализовать потенциал фасилитации в своей практике.

Диалогическая образовательная среда

Воображение и фасилитатсия также способствуют развитию диалогического обучения, где учащиеся не просто получают знания, а активно участвуют в их создании. Карл Роджерс подчеркивал, что настоящий образовательный процесс возможен только в условиях доверительного общения, где учитель и ученик являются равноправными участниками диалога [13;35]. В этом контексте фасилитатсия помогает: а) развивать критическое мышление, позволяя учащимся формировать собственные выводы, б) стимулировать творческое самовыражение через работу с образами и символами, в) формировать навыки коммуникации и коллективной работы, что особенно важно в мире глобализации.

Взаимодействие предполагает взаимные действия и активное участие в учебном процессе как учителя, так и учащихся. Е.В. Коротаева отмечает, что общение и взаимодействие как отдельные области исследования представляют собой сложное диалектическое единство [6; 18]. В. Я. Ляудис выделяет продуктивный (творческий) тип учебного взаимодействия, где выделяются следующие характеристики: активное участие каждого учащегося в решении творческих задач, оптимизация познавательных процессов и межличностных взаимодействий, а также овладение процессами смыслообразования и целеполагания [7;14]. Майкл Вилкинсон выделяет гуманную составляющую фасилитации - заботу о людях, желание помочь, отодвинуть свое «я» на второй план, а также считает, что «фасилитатсия — это скорее навык, чем роль» [3; 18]. Т.Ю. Базаров отмечает, что цель

современного учителя - организовать эффективную групповую работу, не вмешиваясь в содержательный контекст работы над заданием. Фасилитатор оперирует групповыми ролями участников, действует через назначение групповых норм и правил взаимодействия. Фасилитатор использует различные методы организации групповой работы с четко определенными правилами [2;92]. М. Коул, пишет, что в современном обществе педагогика должна учитывать культурно-исторический контекст, помогая учащимся не только адаптироваться к миру, но и развивать в нём новые смыслы [5;301].

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Асмолов А.Г. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе: от действия к мысли: пособие для учителя. / Асмолов А.Г., Бурменская Г.В., Вольдарская И.А., Карабанова О.А., Салмина Н.Г., Молчанов С.В. М.П. Образование. 2008. р.151.
2. Базаров Т.Ю. Организационная психология. 2013. Том 3. №4. с. 92-108 Бизнес-образование: развитие организаций или организация развития?
3. Вилкинсон Майкл. Секреты фасилитации. SMART-руководство по работе с группами. - Альпина Диджитал 2012. с.475.
4. Киселева С.Л. Воображение как универсальная способность человека. Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология 2015 Выпуск 4 (39) с. 108-117 <https://cyberleninka.ru/article/n/voobrazhenie-kak-universalnaya-sposobnost-cheloveka/viewer>
5. Коул М. Культурно-историческая психология - наука будущего М. Коул «Когито-Центр», 1997. с. 431.
6. Коротаева Е.В. Теория и практика педагогических взаимодействий: учебник и практикум для вузов М.: Изд. Юрайт 2024. с. 242.
7. Ляудис В.Я. Негурэ И.П. Психологические основы формирования письменной речи у учащихся начальной школы М.: Инт. пед. Академия. 1994. р. 148.
8. Larsen-Freeman Diane. Techniques and Principles in Language Teaching Oxford University Press. Second Edition. Редакторы серии Рассел Кэмпбелл. Уильям Резерфорд. 2009. р.189.
9. Мальцева Т.В. Психология: учеб. пособие / Т.В. Мальцева. -М. РИОР ИНФРА-М. 2017. р.275.
10. Петухов В. В. Общая психология Тексты: в 3-х томах. Т3 Предмет познания. М. 2007. с.719.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в двух томах. Т.1. -М.1989. р. 488.
12. Рибо Теодуль. Творческое воображение / Перевод с франц. Предтеченский Е. и Ранцев В. СПб. тип. Ю.Н.Эрлиха. 1901.- X. с.318.
13. Роджерс Карл Р. «Свобода учиться»: взгляд на то, каким может стать образование / Карл Р. Роджерс. Columbus, Ohio: C.E. Merrill Pub.Co. 1983. р.358.
14. Роджерс К., Фрейберг Дж. Свобода учиться // научный редактор Орлов А.Б. Перевод с англ. Английский. Орлов А.Б., Степанов С.С., Пятаева Е.Ю. 2019. р.527.
15. Scrivener Jim. Learning Teaching, The Essential Guide to English Language Teaching. Macmillan books for teachers, Second Edition, Series Editor: Adrian Underhill ISBN 978-1-4050-1399-4. 2009. р 431.
16. Филь Т.А. Теоретический обзор проблемы фасилитации преподавателя// Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2013 №8 р.1-5.

17. Фромм Эрих Человек для себя. Революция надежды. Душа человека: [сборник: перевод с английского на немецкий] / Эрих Фромм. М. АСТ МОСКВА 2009. с.763.
18. Щедровицкий П.Г. Критика педагогического разума работы 1985-2004 / П.Г. Щедровицкий. М. Политическая энциклопедия. 2021. р.551.

MUTAFAKKIRLAR VA JADID MA'RIFATPARVARLARINING TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARINI O'QUVCHILAR O'RTASIDA TADBIQ ETISH VA IJTIMOY-MADANIY MUHITNI RIVOJLANTIRISH

Malikova Dilraxon

Pedagogika fanlari bo'yicha PhD,

Qori Niyoziy nomidagi TPMI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mutafakkirlar va jadid ma'rifatparvarlarining tarbiya haqidagi qarashlari tahlil qilinadi, ularning o'quvchilar orasida tadbiq etilishi yo'llari va bu orqali ijtimoiy-madaniy muhitni rivojlantirish istiqbollari yoritiladi.

Абстрактный. В статье анализируются взгляды мыслителей и современных просветителей на образование, освещаются пути их реализации в студенческой среде и тем самым проливается свет на перспективы развития социокультурной среды.

Abstract. This article analyzes the views of thinkers and modern enlighteners on education, highlights the ways in which they can be implemented among students, and thereby sheds light on the prospects for developing the socio-cultural environment.

Tayanch so'z va iboralar: Mutafakkirlar, jadidlar, tarbiya, ma'rifatparvarlik, pedagogik qarashlar, axloqiy tarbiya, milliy qadriyatlar, zamonaviy ta'lim, ijtimoiy-madaniy muhit, vatanparvarlik, o'zlikni anglash, ta'lim islohoti, ma'naviyat, ilm-fan, mustaqil fikrlash, o'quvchi shaxsiyati, "Tarbiya – millatning ma'naviy tayanchi".

Ключевые слова и фразы: Мыслители, новаторы, образование, просвещение, педагогические взгляды, нравственное воспитание, национальные ценности, современное образование, социокультурная среда, патриотизм, самосознание, образовательная реформа, духовность, наука, самостоятельное мышление, личность студента, «Образование – духовная опора нации».

Key words and phrases: Thinkers, Jadids, education, enlightenment, pedagogical views, moral education, national values, modern education, socio-cultural environment, patriotism, self-awareness, educational reform, spirituality, science, independent thinking, student personality, "Education is the spiritual support of the nation."

Nazariya. Tarbiya – har qanday jamiyatning asosiy tayanchi. O'zbekiston ma'naviy-ma'rifiy tarixida jadid mutafakkirlari alohida o'rin egallaydi. Ularning pedagogik qarashlari nafaqat o'z zamonasida, balki bugungi kunda ham dolzarbdir. Mutafakkirlar va jadidlar tarbiyani shaxsiy va ijtimoiy taraqqiyotning asosi deb bilgan. Ularning ilg'or g'oyalari bugungi zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimi uchun ham dolzarbligicha qolmoqda. Bu qarashlarni zamonaviy ta'lim jarayoniga moslashtirish ijtimoiy-madaniy muhitni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Sharq mutafakkirlari va jadid ma'rifatparvarlari o'z asarlarida tarbiya va ta'limni inson kamoloti, axloqiy fazilatlar va ma'naviyat bilan chambarchas bog'lab ko'rsatganlar. Ularning pedagogik qarashlari bugungi ta'lim tizimiga ham muhim ta'sir ko'rsatmoqda.

Sharq mutafakkirlarining tarbiya haqidagi ta'limotlari

Ibn Sino (Avitsenna)

Ta'limning ko'p qirraliligi: Ibn Sino ta'limni aqliy, jismoniy, axloqiy, estetik va hunar o'rgatish kabi sohalarga bo'lib, har birini muhim deb bilgan.

Oila tarbiyasining ahamiyati: U o'zining "Tadbiri al-manozil" asarida oilaning bola tarbiyasidagi o'rni va ota-onaning mas'uliyatini ta'kidlagan.

Jismoniy tarbiya: Ibn Sino jismoniy mashqlarni salomatlikni saqlash va rivojlantirish vositasi sifatida ko'rgan.

Abu Nasr Forobiy

Ilm va axloq uyg'unligi: Forobiy ilm va axloqni bir-biriga bog'lab, insonning baxt-saodati ilmga bog'liqligini ta'kidlagan.

Tarbiyaning bosqichlari: U bola tarbiyasini yoshga qarab bosqichlarga bo'lib, har bir davrda ma'lum fazilatlarini rivojlantirish zarurligini ko'rsatgan.

Alisher Navoiy

Ma'rifat va xulq: Navoiy ma'rifatni ilm, amal va odob bilan bog'lab, insonning axloqiy kamolotini ilm bilan shakllantirishni maqsad qilgan.

Tarbiyaning ijtimoiy roli: U tarbiyaning jamiyatdagi o'rni va uning ijtimoiy ahamiyatini ta'kidlagan.

Jadid mutafakkirlarining tarbiya haqidagi g'oyalari.

Abdulla Avloniy: Tarbiyani millatning qutqaruvchisi deb bilgan. Unga ko'ra, axloqiy, jismoniy, aqliy va estetik tarbiya uyg'un holda olib borilishi lozim.

"Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" – degan edi.

– Inson axloqi, vatanparvarlik, ilmga rag'bat – tarbiyaning ustun yo'nalishlari.

Ismoil G'aspirinskiy: "Yangi usul" maktablarini tashkil etib, xalqni ilm bilan uyg'otishga chaqirgan. "Til – din – millat" tamoyili asosida milliy o'zlikni saqlash va yangicha ta'lim bilan uyg'unlashuv.k,mm nnffxccc cvjkjccccc

Mahmudxo'ja Behbudiy: Ta'lim va tarbiyani isloh qilish orqali milliy tiklanishni ko'zlagan. Diniy va dunyoviy bilimlarni uyg'un o'rgatish, zamonaviy fanlar orqali millatni uyg'otish.

Munavvarqori Abdurashidxonov: Maktablar zamonaviy bo'lishi, bolalar tafakkurini uyg'otuvchi ta'lim tizimi zarur.

Bu mutafakkirlar ta'limda o'z fikrini bildirgan: "Millatni tarbiya qilmoq – dunyoni tarbiya qilmoqdir."

Metod. O'quvchilar orasida jadid qarashlarini tadbiq etish yo'llari.

- Darslik va mashg'ulotlarda integratsiya: Tarix, adabiyot, ma'naviyat saboqlarida jadidlarning hayoti va ta'limotlarini kiritish.

- Tanlov va viktorinalar: "Jadidlar izidan", "Ma'rifat yo'lida" kabi nomlar bilan tadbirlar tashkil qilish.

- Ijodiy ishlar: Insho, referat, sahna ko'rinishlari orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va milliy ongini kuchaytirish.

Ijtimoiy-madaniy muhitni rivojlantirishda ta'siri

- Milliy g'urur va qadriyatlarni shakllantirish
- Ma'rifatparvarlik ruhini kuchaytirish
- Mahalla, maktab va ota-onalar o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yish.

Bu ishlar orqali o'quvchilar faqat bilim emas, balki madaniyat, axloq va fuqarolik mas'uliyatini ham o'zlashtiradi.

Quyida 5–6-sinf o'quvchilari uchun jadid ma'rifatparvarlar ta'limoti asosida tuzilgan namunaviy dars ishlanmasini taqdim etamiz. Dars sodda, tushunarli va axloqiy-ma'naviy tarbiyaga yo'naltirilgan.

DARS ISHLANMASI

Mavzu: Jadid bobolarimiz – millat faxri

Dars turi: Yangi bilim berish, tarbiyaviy dars

Dars shakli: Suhbat, guruhli ish, rolli o‘yin

Dars vaqti: 45 daqiqa

Dars maqsadlari:

Ta’limiy. O‘quvchilarga Mahmudxo‘ja Behbudiy, Ismoilbek Gasprinskiy va Abdurauf Fitrat faoliyati haqida oddiy va tushunarli shaklda ma’lumot berish.

Tarbiyaviy. Milliy g‘urur, tarixga hurmat, o‘zini anglash va qadriyatlarni ardoqlash tuyg‘usini uyg‘otish.

Rivojlantiruvchi. O‘quvchilarning og‘zaki nutqi, tafakkuri, eslab qolish va o‘z fikrini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish.

Dars jihozlari: Jadidlar suratlarini, oddiy tushuntiruvchi slaydlar “Jadid kim?” savollari yozilgan kartochkalar. O‘quvchilar uchun tayyorlangan soddalashtirilgan bio-ma’lumotlar.

Darsning borishi:

I. Tashkiliy qism (3 daqiqa)

Salomlashish, davomatni aniqlash, darsga qiziqish uyg‘otish:

- “Siz tarixdagi ustozlardan biri bilan suhbatlashmoqchi bo‘lsangiz, kimni tanlardingiz?”

II. Yangi mavzuni o‘rganish (15 daqiqa)

O‘qituvchi qisqa tushuntiradi:

Jadid degani nima? (“Yangi” degan ma’noni anglatadi)

Bu kishilar maktablar ochgan, bolalarga o‘qish-o‘rganish kerakligini targ‘ib qilgan.

Oddiy so‘zlar bilan shaxslar haqida:

Mahmudxo‘ja Behbudiy: maktab ochgan, “Tarbiya xalqni o‘zgartiradi” degan.

Ismoilbek Gasprinskiy: “Tilda, fikrda, ishda birlik” degan.

Abdurauf Fitrat: “Ilm – xalq nuridir” degan.

III. Faoliyat bosqichi (20 daqiqa)

1. Rolli o‘yin (10 daqiqa):

3 o‘quvchi jadid bobolar rolini o‘ynaydi (soddalashtirilgan suhbat):

“Men Behbudiyman. Bolalarning o‘qishini istayman.”

“Men Gasprinskiyman. Biz hammamiz birga o‘qishimiz kerak.”

“Men Fitratman. Ilm bo‘lmasa, taraqqiyot ham bo‘lmaydi.”

2. Guruhlarda ishlash (10 daqiqa): Har bir guruhga bir jadid boboning kartochkasi beriladi. Ular:

- U kim?

- Nima qilgan?

- Bugun biz unga nima deb aytardik?

Guruhlar javoblarini plakatda ifodalaydi.

IV. Mustahkamlash (5 daqiqa)

“Agar men jadid bo‘lsam, maktabda nima o‘zgartirardim?” – har bir o‘quvchi 1 jumla aytadi.

V. Uyga vazifa (2 daqiqa)

“Men o‘qigan jadid bobom” nomli rasm yoki insho (5–7 jumla bilan).

Baholash mezonlari (rag‘batlantiruvchi).

Xulosa. Sharq mutafakkirlari va jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik ta’limotlaridan foydalanib, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ijtimoiy-madaniy muhitni rivojlantirish uchun ilmiy, axloqiy, madaniy va ijtimoiy jihatdan boy, hamjihatlikni ta’minlovchi tizimni yaratish

zarur. Bu yondashuv nafaqat o'quvchilarning bilimini oshirishga, balki ularni ma'naviy, axloqiy va ijodiy jihatdan rivojlantirishga ham imkon yaratadi. Jadid ma'rifatparvarlarining qarashlarini ta'lim jarayoniga tadbiq etish orqali yoshlarda nafaqat bilim, balki teran tafakkur, axloqiy fazilatlar, milliy ong va ijtimoiy mas'uliyat rivojlanadi. Ularning pedagogik merosi zamonaviy tarbiya tizimi uchun boy manba bo'lib xizmat qiladi. Shu asosda ijtimoiy-madaniy muhitni mustahkamlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Avloniy – “Turkiy guliston yoxud axloq” – Toshkent: “Fan”, 1992 (asl nusxa – 1913).
2. Ismail G'aspirinskiy – Maqolalar to'plami (Tarbiya va maorif haqida) – Qrim nashrlari, qayta nashrlar: 1993, 2003-yillar atrofida – Alohida maqolalar: “Tarjimon” gazetasi (1883–1914).
3. Munavvarqori Abdurashidxonov – Asarlar. – Toshkent: “O'zbekiston”, 1993 – “Maktablar va ularning holi” kabi maqolalari – XX asr boshida yozilgan.
4. Mahmudxo'ja Behbudiy – “Tanlangan asarlar” – Toshkent: “Fan”, 1997 – Padarkush” dramasi – 1911-yil.
5. Naim Karimov – “Jadidlar: tarixiy-badiiy portretlar” – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2006.
6. Karimov – “Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch” – Toshkent: “Ma'naviyat”, 2008.
7. G'oyibnazarova M. – “Pedagogik tafakkur tarixidan” – Toshkent: “O'zbekiston”, 2005.
8. Yusupova M. – “Jadidlar pedagogik merosi” (maqolalar) – Chop etilgan yillar: 2000–2010 oraliqlarida, turli ilmiy jurnallarda (masalan, "Ma'rifat", "Ta'lim tarbiya").
9. Xodiyev – “Milliy pedagogika asoslari” – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2014.

ZAMONAVIY TARBIYA PARADIGMALARINING NAZARIY ASOSLARI VA ULARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYAGA TATBIQ ETISHDAGI ROLI

Qurbonova Zebiniso Mamarajab qizi

Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti,

TerDPI o'qituvchisi

Annotatsiya. mazkur maqolada zamonaviy tarbiya paradigmalari, ularning nazariy asoslari hamda yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashdagi o'rni tahlil etilgan. Xususan, pedagogik, andrologik, akmeologik va kommunikativ paradigmalarining mazmuni yoritilib, ular orqali shaxsning ijtimoiy va ma'naviy shakllanishiga ta'siri ko'rsatib berilgan. Milliy qadriyatlar, urf-odatlar, madaniy meros va zamonaviy yondashuvlar uyg'unligida yoshlar tarbiyasini tashkil etishning dolzarb jihatlari ochib berilgan. Globalizatsiya sharoitida yosh avlodda milliy o'zlikni shakllantirish, ularni ma'naviy immunitet bilan qurollantirish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya paradigmalari, ma'naviy-axloqiy tarbiya, milliy qadriyatlar, shaxs kamoloti, zamonaviy yondashuvlar, pedagogik jarayon, globalizatsiya.

Аннотация. в данной статье рассматриваются современные парадигмы воспитания, их теоретические основы и роль в духовно-нравственном воспитании молодежи. Раскрывается содержание педагогической, андрологической, акмеологической и коммуникативной парадигм, а также их влияние на социальное и духовное становление личности. Особое внимание уделено значению национальных ценностей, традиций и культурного наследия в воспитательном процессе. Обоснована необходимость формирования национального самосознания и духовного иммунитета у молодежи в условиях глобализации.

Ключевые слова: парадигмы воспитания, духовно-нравственное воспитание, национальные ценности, развитие личности, современные подходы, педагогический процесс, глобализация.

Abstract. this article explores modern paradigms of education, their theoretical foundations, and their role in the moral and spiritual upbringing of youth. It examines the content of pedagogical, andragogical, acmeological, and communicative paradigms and their impact on the social and spiritual development of the individual. The article emphasizes the significance of national values, traditions, and cultural heritage in shaping the educational process. The necessity of fostering national identity and moral resilience among youth in the context of globalization is substantiated.

Keywords: educational paradigms, moral and spiritual upbringing, national values, personal development, modern approaches, pedagogical process, globalization.

Bugungi globallashtirish davrida yoshlarda mustahkam ma'naviy-axloqiy qarashlarni shakllantirish, ularni yuksak ijtimoiy faollik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash masalasi tobora dolzarb tus olmoqda. Ushbu jarayonda zamonaviy tarbiya paradigmalarining nazariy asoslarini aniqlash, ularning mohiyatini ochib berish va milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, shubhasiz, ta'lim-tarbiya sohasida samarali yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasida: "Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish" sari dasturiy g'oya yoshlarni Ona

yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularda tashabbuskorlik, fidoyilik, axloqiy fazilatlarini rivojlantirish o‘ta sharaflı vazifa ekanligini ta’kidladilar”[1].

Tarbiya jarayoni — bu nafaqat shaxsning xulq-atvorini shakllantirish, balki uning ichki dunyosi, o‘zini anglash darajasi, axloqiy pozitsiyasi va jamiyatdagi o‘rnini belgilashga xizmat qiluvchi murakkab va ko‘p qirralı ijtimoıy-pedagogik tizimdir. Bu fikrni psixolog olimı V. Karımova quyidagicha izohlaydi: ““Tarbiya” tushunchasining tub ma’nosiga e’tıbor beradigan bo‘lsak, bu - insonning o‘zi va o‘z xulqi haqidagi tasavvurining to‘g‘ri, xolis va obyektiv bo‘lishiga olib keluvchi murakkab jarayondır” [2]

Zamonaviy pedagogik paradigmalarining shakllanishida g‘arb va sharq ilmiy maktablarining, xususan, T. Kun, P. Freire, A. Maslou, J. Devey, shuningdek, O‘zbekistonlik olimlarning asarlari alohida ahamiyat kasb etadi. Paradigma tushunchasini T. Kun “ilmiy qarashlarning ma’lum bir davrga xos nazariy-ideologik modeli” sifatida izohlab, uning har bir davr ijtimoıy hayotidagi o‘zgarishlar bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatib o‘tadi [Kuhn T. The Structure of Scientific Revolutions].

Zamonaviy tarbiya paradigmalarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish ularning tarbiyaviy jarayonni tashkil etishdagi yo‘nalishi, maqsadi, vositalari va metodlarini aniqlash imkonini beradi. Quyida ushbu paradigmalarining asosiy xususiyatlari yoritiladi:

Tarbiya sohasida samarali natijalarga erishish uchun esa, zamonaviy pedagogik paradigmalarining nazariy mazmunini chuqur o‘rganish va ularni milliy-tarixiy tajriba bilan uyg‘unlashtirish zarur. Paradigma tushunchasi, T. Kun ta’kidlaganidek, ma’lum tarixiy davrda ilmiy hamjamiyat tomonidan umumiy qabul qilingan yondashuv, nazariy konsepsiya va qadriyatlar majmuasidir. Pedagogik paradigmalarining har biri ma’lum bir davr, ijtimoıy-tarbiyaviy ehtiyoj va metodologik yondashuv asosida shakllangan bo‘lib, ular yosh avlodni tarbiyalashda turli xil usullar va prinsiplarni ilgari suradi. [3]. E.V.Berejkova, V.V.Kraevskiy, N.A.Korshunova kabi olimlar ham xuddi shunday nuqtai nazarga asoslanadilar “Paradigma (grekcha, paradeigma) so‘zining o‘zi keng ma’noda turmush va fikrlashning biror sohasining fundamental asoslarini aniqlab beruvchi o‘ziga xos tuzilishga ega nazariya” [4], deb izohlanadi. Paradigma – aniq vaqt doirasida ilmiy jamoatchilikka muammolarni qo‘yish va ularni hal etish modeli sifatida taqdim etiladigan barcha ilmiy yutuqlarga tegishli tadqiqot vazifalarini hal etish namunasi sifatida qabul qilingan nazariya (yoki muammolarni qo‘yish modeli).

Pedagogik paradigma. Pedagogik paradigmanning konsepsiyasi insonni majburlash asosida tarbiyalashda yotadi. Ushbu paradigmada tarbiyalashning asosi-tarbiyachining tarbiyalanuvchi ustidagi hukmdorligi (pedagog yoki ota ona) . Ushbu tarbiya paradigmasi pedagogik ta’sir qadriyatlarni singdirish va ushbu jarayonlardan ixtiyoriy og‘ishishlarni yo‘q qilishni nazarda tutadi. Bu erda tarbiyalanuvchi tarbiyaning mohiyatini anglab etmaydi, uning zarurligini baholay olmaydi, shuning uchun ham tarbiyada qo‘yilgan vazifalarga erishish uchun tarbiyaning majburiy usullaridan foydalaniladi. Shaxsi o‘shish va rivojlanish jarayonida bo‘lgan har qanday kichkina bola, haqiqatdan ham tarbiya jarayonlarini mustaqil holda anglay olmaydi. Biroq bola shaxsining rivojlanishierkin, hech qanday bosimlarsiz amalga oshirilishi lozim.

Ushbu pedagogik paradigmadagi asosiy qarama qarshilik bolani majburan tarbiyalashda bolaning erkin ijodi haqida so‘z borishidadir. Shuni yodda tutish lozim: tarbiya jarayonida erkinlik bo‘lmasa, boladan erkin shaxsni tarbiyalab bo‘lmaydi. Pedagogik paradigmanning afzalligi tarbiyachi o‘zining tarbiyalanuvchilarining individual xususiyatlarini xisobga olishda hech qanday zaruriyat yo‘qligidir. Bunday sharoitlarda ixtiyoriy inson pedagog bo‘lishi mumkin. bunday insonlar u yoki bu usul yordamida o‘zining afzal tomonlarini uqtirishi mumkin.

Andrologik paradigma. Andrologik paradigma konsepsiyasi tarbiyalanuvchining tarbiyaning barcha jarayonlarini tushunishi va hayotda aniq maqsadlarga erishishini nazarda tutadi. Ushbu holatda pedagog faqatgina insonni bu yo‘lda qo‘llab quvvatlovchi inson yoki yordamchi vazifasini bajaradi. Ushbu paradigmanning afzal tomoni tarbiyachi va tarbiyalanuvchining tengligidir. Ushbu paradigma tarafdorlari bola boshidan mehribon va qobiliyatli bo‘lib tug‘ilishi, bunda bolaga faqatgina ushbu qadrlı sifatlarning rivojlanishiga, ushbu qobiliyatlarning tabiatini zo‘rlamagan holda rivojlanishiga yordam berish kerak xolos deb uqtiradilar. Bola shaxsining shakllanishida, tarbiyachi va tarbiyalanuvchining roli tengdir, ular o‘rtasidagi munosabat dialog va o‘zaro ta’sir xarakterini mujassamlashtiradi.

Andrologik paradigmanning asosiy qarama-qarshiligi qandaydir maqsadning shakllanishida, tarbiyalanuvchida maqsadni tanlash muhitini shakllantirish zaruriyatidir. Tanlovni yakunlash uchun esa, nimalardan tanlashni namoyon etish lozim.

Biroq, buni tarbiya jarayonida yoki tarbiya jarayonidan keyin namoyish etish mumkin. ushbu vaziyatda pedagogga bo‘lgan talab albatta ortadi, chunki ushbu jarayonda talabalarning individual xususiyatlarini xisobga olish, ularning har biri berilayotgan bilim va malakalardan foydalanishini (yoki foydalanmasligini) tushunishni talab etadi. Ushbu sifatlarda hamma tarbiyachi ham pedagog bo‘lad olmaydi.

Akmeologik paradigma.

Akmeologik paradigma konsepsiyasi tarbiya jaranida insonga uning individual va ijodiy imkoniyatlarini maksimal darajada namoyon etishga yordam berini nazarda tutadi. Ushbu paradigmanning afzalligi, unda ijodiy yo‘nalganlikning yorqin namoyon bo‘lganligi, ijtimoiy, turli tasviriy va boshqa maktablar hamda studiyalarda qo‘llanish imkonining mavjudligidir.

Ushbu paradigmada tarbiyalanuvchiga nisbattan maksimal darajada individuallik namoyon etiladi, tabiyachidan esa ushbu jarayonda katta harfli Shaxs bo‘lish talab etiladi. Tarbiyachi bu erda nafaqat maxsus balki, yaxshi psixologik tayyorgarlik ko‘rgan bo‘lishi, insonlarni yaxshi bilishi lozim.

Kommunikativ paradigma.

Kommunikativ paradigma konsepsiyasi rivojlanish darajasidagi barcha tarbiyalanuvchilarning bitta guruhda, bitta fan sohasida o‘zaro muloqoti va o‘zaro yuksalishini nazarda tutadi. Ularning uzviy muloqoti natijasida axborot, bilim va malakalar almashinuvi, insonlarning yuksalishi sodir bo‘ladi. Masalan, kommunikativ paradigma turli xil guruhıy psixologik treninglar asosida yotadi. Tarbiyachi umumiy bilimlarga ega bo‘lishidan tashqari, muloqotchan, egiluvchan hamda muloqotda korrektiv bo‘lishi ham lozim. Kommunikativ paradigmanning maqsadiga erishish uchun tarbiya jarayonining barcha qatnashchilari ushbu jarayonga qiziqtirilgan bo‘lishlari shart. Tarbiyaning ushbu paradigmasiga alternativ sifatida gumanistik pedagogika olinadi.

Gumanistik pedagogika tarafdorlari: A.Maslou [5], G. Olport shaxsning shakllanishini avlodlarning ijodiy o‘zaro ta’sirlashuvi kontekstida ko‘rib chiqadi. Ularning shiori-tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o‘rtasidagi hurmat, tabiiylikni mukofotlash, boshqarish va bosim berishning eng past darajasini qo‘llashda individuallikdir.

Zamonaviy tarbiya paradigmalarining har biri ma’lum tarixiy, ijtimoiy va pedagogik ehtiyojlarga javoban shakllangan bo‘lib, ularning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish bugungi tarbiyaviy strategiyalarni belgilashda muhim metodologik tayanch bo‘la oladi. Ta’lim-tarbiya jarayonida esa, ushbu paradigmalarni milliy qadriyatlar, tarixiy meros, urf-odat va an’analar bilan uyg‘unlashtirish orqali barkamol, ma’naviy etuk shaxsni shakllantirishga erishish mumkin. Prezidentimiz ta’kidlaganidek, “Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari”

yoʻnalishi yoshlar tarbiyasida zamonaviylik va milliylik uygʻunligini taʼminlashga asos boʻlib xizmat qilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, tarbiyaning zamonaviy paradigmalari – bu faqat metodologik yondashuvlar emas, balki ular orqali yoshlar ongiga milliy oʻzlik, maʼnaviyat, ijtimoiy javobgarlik va insoniy fazilatlarini chuqur singdirish imkonini beruvchi konseptual yoʻnalishlardir. Milliy qadriyatlarimiz va tarixiy tajribamiz bu yoʻlda ishonchli poydevor boʻlib xizmat qiladi. Shunday ekan, yoshlar tarbiyasida **anʼanaviy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik paradigmalarning integratsiyasi** eng toʻgʻri yoʻl boʻlib, bu orqali har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/Lex.uz>.
2. Karimova V.M. Yoshlarda milliy gʻoya va milliy mafkurani shakllantirish omillari va shartlari.- «Taʼlim va tarbiya»- 2000 , 1-2 son, 37- b.
3. Кун Т. Структура научных революций. – М.: ВЛАДОС, 2002
4. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti.Darslik – T.: Sano-standart, 2017.
5. A.Maslou A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
6. Filipp Zimbardo, Maykl Lyayppe. Sotsialnoe vliyanie.- SPb, 2000.- 448 s.

O'QUVCHILARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA O'QITUVCHINING TUTGAN O'RNI

Komila Dekanovna Alimova

Toshkent davlat stomatologiya instituti

"O'zbek tili va pedagogika" kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. ushbu maqolada o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish jarayonida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy tushunchalari, uning o'quvchilar shaxsiyati va ijtimoiy faolligini shakllantirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, ta'lim tizimi, oila va jamiyatning o'zaro hamkorligi orqali ma'naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirish yo'llari ko'rib chiqiladi. O'quvchilarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berish ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish, ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topish va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarini hurmat qilishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tarbiya, ta'lim, globallashuv, shaxsiy fazilatlar, axloqiy qarashlar, oila tarbiyasi, jamoatchilik ta'siri, madaniy meros, vatanparvarlik, tarbiyaning usullari, axloqiy ong, komil inson.

Аннотация. в данной статье анализируется значение духовно-нравственного воспитания в процессе всестороннего развития учащихся. В статье раскрыты основные понятия духовно-нравственного воспитания, его роль в формировании личности и общественной активности студентов. Также рассмотрены пути развития духовно-нравственного воспитания через взаимное сотрудничество образовательной системы, семьи и общества. Духовно-нравственное воспитание студентов способствует повышению их способности мыслить самостоятельно, находить свое место в общественной жизни, уважать национальные и общечеловеческие ценности.

Ключевые слова: образование, образование, глобализация, личностные качества, нравственные взгляды, семейное воспитание, общественное влияние, культурное наследие, патриотизм, методы воспитания, нравственное сознание, совершенный человек.

Abstract. This article analyzes the importance of spiritual and moral education in the process of comprehensive development of students. The article covers the basic concepts of spiritual and moral education, its role in the formation of the personality and social activity of students. It also considers ways to develop spiritual and moral education through the cooperation of the education system, family and society. Providing spiritual and moral education to students helps them increase their ability to think independently, find their place in social life, and respect national and universal values.

Keywords: upbringing, education, globalization, personal qualities, moral views, family upbringing, public influence, cultural heritage, patriotism, methods of upbringing, moral consciousness, perfect person.

Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni har tomonlama etuk, bilimli va ma'naviy-axloqiy barkamol shaxs sifatida tarbiyalash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O'quvchilarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatning barqarorligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim jarayonida ushbu tarbiya shakllanishining samaradorligini oshirish, xalq og'zaki ijodi va milliy qadriyatlardan foydalanish orqali yanada kuchaytirilishi mumkin. Ushbu maqolada ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'quvchilar rivojlanishidagi o'rni, uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati va samaradorligini oshirish usullari tahlil qilinadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya tushunchasi va uning ahamiyati:

Ma'naviy-axloqiy tarbiya insonning ichki dunyosini boyitish, unga oliy qadriyatlarni singdirish jarayoni bo'lib, bu jarayonda o'quvchilar hayotining asosiy yo'nalishlari shakllanadi. O'zbek xalqining boy an'alariga asoslangan ma'naviy-axloqiy tarbiya yosh avlodning odob-axloq me'yorlariga rioya qilishi, insoniylik va vatanparvarlik ruhida kamol topishiga xizmat qiladi.

Bu borada mashhur pedagog va psixologlar, jumladan, J.J. Russo, L.N. Tolstoy, A.S. Makarenko va K.D. Ushinskiylarning asarlarida axloqiy tarbiyaning inson kamolotiga ta'siri keng yoritilgan.

O'zbek xalqining boy an'alariga asoslangan ma'naviy-axloqiy tarbiya yosh avlodning odob-axloq me'yorlariga rioya qilishi, insoniylik va vatanparvarlik ruhida shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish, rivoyatlar, dostonlar va maqollar orqali axloqiy tushunchalarni o'quvchilarga singdirish tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi.

O'quvchilarning rivojlanishida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'rni: Ma'naviy-axloqiy tarbiya o'quvchilarga quyidagi jihatlar bo'yicha ijobiy ta'sir ko'rsatadi:

Shaxsiy fazilatlarni shakllantirish – halollik, adolat, sabr-toqat, mas'uliyat va mehnatsevarlik kabi xislatlarni rivojlantirish.

- Axloqiy qarashlarni rivojlantirish – yaxshi va yomonni farqlash, ijtimoiy axloqiy normalarga rioya qilish.
- Mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish – fikrlar xilma-xilligi va tanqidiy tafakkur asosida shaxsiy qarashlarni shakllantirish.
- Jamiyatda o'z o'rnini topish – ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish va etakchilik qobiliyatlarini shakllantirish.
- Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilish – milliy madaniyat, an'alar va xalq merosiga sodiqlik ruhida tarbiyalash.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirish usullari

1. Ta'lim tizimida ma'naviy qadriyatlarni singdirish

-Tarix, adabiyot, falsafa va diniy ta'lim fanlari orqali ma'naviy qadriyatlarni o'quvchilarga etkazish;

- Badiiy asarlar va og'zaki xalq ijodi namunalarini o'rganish orqali axloqiy qarashlarni shakllantirish.

2. Oila muhitining roli.

- Oilada milliy qadriyatlarni mustahkamlash va ota-onalar tarbiyasining ahamiyatini oshirish;

- Ota-onalar va farzandlar o'rtasida samimiy muloqotni rivojlantirish.

3. Jamoatchilik va muhit ta'siri.

- Maktab va mahalla muhitida ma'naviy tarbiya masalalariga e'tibor qaratish.

- Yoshlar tashkilotlari, kutubxonalar va madaniy muassasalar orqali tarbiya jarayonini rivojlantirish.

4. Zamonaviy texnologiyalar va axborot resurslari imkoniyatlaridan foydalanish.

- Ma'naviy-axloqiy tarbiya bo'yicha audio va video materiallar, elektron darsliklardan foydalanish.

Internetdagi ijobiy ta'lim platformalari orqali tarbiya jarayonini takomillashtirish. Ma'naviy-axloqiy tarbiya o'quvchilar hayotida muhim ahamiyat kasb etib, ularning kelajagini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. U jamiyatning ma'naviy poydevorini mustahkamlashga, yosh avlodni komil inson sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ta'lim tizimi, oila va jamiyatning o'zaro hamkorligi orqali bu jarayonni yanada takomillashtirish muhim vazifa hisoblanadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya o'quvchilar hayotida muhim ahamiyat kasb etib, ularning kelajagini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bu jarayon jamiyatning ma'naviy poydevorini mustahkamlashga, yosh avlodni komil inson sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ta'lim tizimi, oila va jamiyatning o'zaro hamkorligi orqali bu jarayonni yanada takomillashtirish muhim vazifa hisoblanadi.

Kelajak avlodning ma'naviy-axloqiy etukligi millatning buyuk kelajagining kafolati ekanligini anglagan holda, bu sohada tizimli yondashuv zaruriyatga aylanmoqda. Shu boisdan, barchamiz yosh avlodga to'g'ri tarbiya berish mas'uliyatini his etib, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni ularga chuqur singdirishimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Olimov Sh.Sh. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari. Toshkent: 2022.
2. Mirzayev T. O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 2014, №6, 102-bet.
3. "Экономика и социум" jurnali, №5 (120), 2024 yil.
4. Nasrulla Saburov, Malik Murodov. Gulruxpari. Toshkent: 1967.
5. Zubayda Husainova. Qirq minglar. Toshkent: 1992.
6. Nizamiddin O'. Usmanov. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini milliy g'oya targ'ibotiga tayyorlash texnologiyasi. Toshkent: 2021.
7. Alimova, K. D. (2020). Interviews of Citology in Uzbek Language Problems and Objectives, International Journal on Integrated Education, 3(2), 192-bet.
8. Alimova, K. D. (2022). Novatorlikning ta'limda namoyon bo'lishi. Science and Education, 3(5), 1470- bet.
9. Алимова К.Д., Юлдашева З.Дж. “Современные тренды в преподавании иностранных языков: инновационные подходы и технологии” ТА’ЛИМ ВА INNOVATION TADQIQOTLAR журнали 2024й
10. Alimova, K. D. (2019). Pravilnost gistologii v uzbekskom yazike. Ekonomika i sotsium, (4), 459-bet.
11. Alimova, K. D. Hamid Olimjonning poetik mahorati. in “Filologiyaning umumnazariy masalalari” ga bag'ishlangan Respublika miqyosidagi ilmiy–amaliy konferensiya materiallari (p. 72).

MUTAFAKKIRLAR VA JADIDLARNING TA'LIM OLUVCHILAR SHAXSINI RIVOJLANTIRISHDA TARBIYA TURLARINING TUTGAN O'RNI HAQIDAGI QARASHLARI

Uzoqmirzayeva Oydinoy

Qo'qon Universiteti Andijon filiali talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek mutafakkirlari va jadidlarning ta'lim oluvchilar shaxsini shakllantirishdagi tarbiya turlariga bo'lgan qarashlari tahlil qilinadi. Forobiy, Ibn Sino, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va boshqalarning tarbiya orqali shaxsni har tomonlama etuk qilib tarbiyalash g'oyalari yoritiladi. Maqola ilmiy- ommabop uslubda yozilgan bo'lib, zamonaviy ta'limda bu qarashlarning ahamiyatini ham ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: tarbiya, mutafakkirlar, jadidlar, shaxs kamoloti, ta'lim, axloqiy tarbiya, aqliy tarbiya.

Ta'lim va tarbiya har qanday jamiyatning ijtimoiy, madaniy va ma'naviy taraqqiyotida hal qiluvchi o'rin egallaydi. Ayniqsa, shaxs kamoloti masalasi bugungi globallashuv va raqobat sharoitida yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Har qanday taraqqiy topgan jamiyatning tayanchi - bu intellektual va axloqiy barkamol avlodidir. Shuning uchun ham tarix davomida buyuk allomalar, mutafakkirlar va islohotchi ziyolilar ta'lim bilan tarbiyani bir butun jarayon sifatida ko'rib chiqqanlar.

O'zbek xalqi tarixida Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar, keyinchalik esa jadidlar – Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi ma'rifatparvarlar shaxsni har tomonlama rivojlantirishda tarbiya turlarining ahamiyatiga alohida e'tibor berganlar. Ular zamonasining ilg'or pedagogik qarashlarini ilgari surib, bu orqali shaxsda aqliy, axloqiy, jismoniy va estetik kamolotni uyg'un ravishda shakllantirishini maqsad qilganlar.

Bugungi kunda ta'lim tizimini o'z oldiga faqatgina bilim berishni emas balki barkamol insonni tarbiyalash vazifasini qo'yimoqda. Shunday ekan, tarixiy merosimizdan saboq olib, mutafakkirlar va jadidlar tomonidan ilgari surilgan tarbiya turlarini o'rganish va ularni zamonaviy ta'limga integratsiya qilish dolzarb vazifalaridan biridir.

Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida jamiyatni fozil, ya'ni axloqiy barkamol insonlar asosida qurish mumkinligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, inson faqat bilim bilan emas, balki tarbiya orqali ma'naviy yuksaladi. Forobiy insonni kamolga etkazish uchun aqliy, axloqiy va amaliy tarbiyani muhim deb biladi.

Ibn Sino esa ta'lim va tarbiyani insonning yosh xususiyatlariga qarab bosqichma -bosqich olib borishni tavsiya qiladi. U o'zining “Donishnoma”sida tarbiyani aqliy, jismoniy va axloqiy turlarga ajratadi hamda har birining metodikasini bayon qiladi. Ibn Sinoning fikricha, bolaning tabiiy qobiliyatlarini tarbiya orqali to'g'ri yo'naltirish mumkin.

Alisher Navoiy o'zining ko'plab asarlarida, xususan “Mahbubul- qulub”da tarbiya masalasiga alohida to'xtaladi. U insonni kamolat sari etaklovchi omil sifatida axloqiy tarbiyani ulug'laydi. Navoiyda insonni inson qiluvchi eng muhim xususiyat - bu adolat, halollik, sabr, ilmu hunar egasi bo'lishdir. Shuning uchun u tarbiyani faqat ota - ona emas, balki butun jamiyatning muqaddas vazifasi deb hisoblaydi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O'rta Osiyoda yuzaga kelgan jadidchilik harakati o'zining ta'lim islohati va ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan ajralib turadi. Jadidlar ta'limida

nafaqat diniy bilimlar, balki dunyoviy fanlarni ham joriy qilishga harakat qilishgan. Ammo ularning asosiy e'tibori shaxs tarbiyasiga qaratilgan edi. Mahmudxo'ja Behbudiy maktab va madrasalarda zamonaviy tarbiya usullarini joriy qilishni taklif etgan. U yosh avlodni nafaqat bilimli, balki vatanparvar, axloqiy pokiza, jismonan sog'lom tarzda tarbiyalashni targ'ib qilgan. Abdulla Avloniy esa “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida tarbiya masalasini to'liq tizimli tarzda ochib bergan. Uning fikricha, tarbiya - bu hayot, u bolaga hayotga tayyorlanish imkonini beradi. Avloniy aqliy, jismoniy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasi turlarini alohida ko'rsatgan va har birining mazmunini tushuntirgan.

Mutafakkirlar va jadidlar tomonidan ilgari surilgan tarbiya haqidagi qarashlar bugungi ta'lim tizimi uchun bebaho manba bo'lib xizmat qilmoqda. Ularning fikricha, shaxsni shakllantirish – bu faqat bilim berish emas, balki uni komil inson sifatida tarbiyalashdir. Har bir tarbiya turi - aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik va vatanparvarlik tarbiyasi – inson ruhiyati va ongini shakllantiruvchi muhim omillardir.

Forobiy, Ibn Sino kabi buyuk allomalar shaxs kamoloti uchun tarbiyaning ilmi va ma'naviy asoslarini ishlab chiqqan bo'lsalar, jadidlar bu g'oyalarni amaliyotga tatbiq etish yo'lida harakat qilganlar. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadidlar maktab tizimini isloh qilish, yangi o'quv dasturlari yaratish, bolalarni hayotga tayyorlash orqali shaxsni komillika etkazishni asosiy maqsad deb bilganlar.

Zamonaviy jamiyatda har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlay oladigan, yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan avlodni tarbiyalash eng muhim vazifalardan biridir. Bu borada o'zbek mutafakkirlarning tarixiy va madaniy merosi o'rganilishi, tahlil qilinishi va ta'lim jarayoniga tatbiq qilinishi zarur. Shuningdek, bu qarashlar milliy g'oyamiz- “ma'naviy etuk avlod tarbiyasi” bilan hamohangdir. Ular bugungi kun ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarni olib borishda, yangi metodikalarni ishlab chiqishda, pedagogik yondashuvlarni takomillashtirishda muhim nazariy asos bo'la oladi. Xulosa qilib aytganda, mutafakkirlar va jadidlarning shaxs tarbiyasiga oid qarashlari vaqt sinovidan o'tgan, chuqur hayotiy tajribalarga asoslangan bo'lib, ular bugungi yosh avlod tarbiyasida ham dolzarbligini yo'qotmagan. Bu boy ilmiy-ma'naviy merosni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish orqali biz yanada barkamol jamiyat sari dadil qadam qo'ya olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abu Nasr Forobiy. “Fozil odamlar shahri”. Toshkent, “O'zbekiston” nashriyoti. 1995-yil.
2. Abu Ali Ibn Sino. “Donishonoma”. Toshkent. “Fan” nashriyoti, 2000-yil.
3. Alisher Navoiy. “Mahbub ul-qulub”. Toshkent. “Navoiy” nashriyoti, 2006-yil.
4. Mahmudxo'ja Behbudiy Behbudiy. “O'zbekiston madaniyati va jadidlar islohotlari”. 2001-yil.
5. Abdulla Avloniy. “Turkiy guliston yoxud axloq”. 2003-yil.

MUSTAQILLIKGACHA DAVRLARDA QADRSIZLANGAN MILLIY QADRIYATLARIMIZ HAQIDA

Pazilov Arzi Kenjebaevich

Nukus davlat pedagogika instituti.
Pedagogika fanlari nomzodi, professor

Annotatsiya. Maqolada qadriyat tushunchasiga ilmiy nuqtayi nazardan baho berilib, davlat va jamiyatning Mustaqilligimizdan oldingi davrlaridagi milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabatlari haqida fikr yuritiladi.

Tayanch so'zlar: etnopedagogika, qadriyat, inson, milliy qadriyat, ádep-ikramlilik, siylasiq, húrmet, izzet, ata-miyras.

Аннотация. В статье даётся научная оценка понятию ценности и рассматривается отношение государства и общества к национальным ценностям в период до обретения независимости.

Ключевые слова: этнопедagogika, ценность, человек, национальная ценность, нравственность, уважение, почёт, наследие предков.

Annotation. The article provides a scientific assessment of the concept of value and discusses the relationship between the state and society towards national values in the pre-independence period.

Keywords: ethnopedagogy, value, human, national value, morality, respect, honor, ancestral heritage.

Kirish. Xalqimiz pedagogikasida inson, er, suv, havo muqaddas sanaladi. Ularni eng ulug' qadriyatlar deb hisoblaydi. Qadriyat tushunchasiga olimlarimiz tomonidan ham turlicha fikrlar aytiladi. Taniqli faylasuf Q.Nazarov «...qadriyat narsa va buyumlarning qimmatiga nisbatan qo'llanilmasdan, balki inson uchun biror ahamiyatga ega bo'lgan voqelikning shakllari, holatlari, narsalar, voqealar, hodisalar, jarayonlar, holatlar, sifatlar, talab va tartiblar va boshqalarning qadrini ifodalash uchun qo'llaniladigan aksiologik kategoriyadir» [3; 27.] deb ko'rsatadi.

Adabiytlar sharxi. Pedagogik ensiklopediyada ko'rsatilichicha qadriyat, "Voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy, manaviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llaniladigan tushuncha" [5,579]. O'zbek pedagogikasi antologiyasida qadriyatni keng qamrovli, purmanoli, xikmatli so'z deb tushuntiradi. «Sababi, milliy qadriyat xalq o'tmishiga, buguni va kelajagiga, fan va madaniyot taraqqiyotiga, milliy ahloq-odobga nisbatan yuksak hurmat bilan belgilanadi» [7; 20].

Tarbiya ensiklopediyasida ko'rsatilishi bo'yicha «Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar, masalan, erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, marifat, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalar qadriyat hisoblanadi» [6; 509.] delinadi.

Lekin Q.Nazarov dastur bilan urf-odatlarni o'z nomi bilan atashni, qadriyatga aralastirmaganni maqul deb hisoblaydi. Qadriyat so'zining ommalashib ketkanini yaxshi deb tushunadi, lekin undan ham kengroq «...manoda ishlatishga intilish bu tushunchaning mazmunini xiralashtiradi» [3; 5.] degan xulosaga keladi.

Olimlardan A.Qaldibekova va B.Xodjaevlar «...narsa va hodisalarni baholashga doir insonning amaliy va emosional munosabatini tariflash; insonning psixologik tavsifini aniqlovchi axloqiy kategoriyalarni tavsif etish; odamlar orasidagi munosabatlarni xarakterlovchi ijtimoiy hodisalarni tariflash»larni [2; 6.] qadriyat deb tushuntiradi.

O'zbek tilining izohli lug'atida «Qadriyat – voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy, manaviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha ... hisoblanadi» [8; 20.].

Qoraqalpoq tilining izohli lug'atida qadriyat haqida fikr yuritilmaydi. Lekin qadr haqida fikr yuritilganda «...jamiyatdagi odamlar orasidagi hurmat, izzat» [9; 385] kabi qadriyat namunalarini berganni maqul deb hisoblaydi.

Bizning fikrimizcha qadriyat deganimizda odamlar tomonidan yaxshi bilan yamanning, axloqiylik bilan axloqsizlikning, aqllilik bilan aqlsizlikning, sevimli xulq-atvor bilan sevimsiz xulq-atvorning farqiga borish uchun yaratilgan, o'ylab topilgan va ularning odamlar turmushida foydalanishi, ko'rishi, eshitishi, aql yuritishlariga imkoniyat yaratadigan bebaho boylik tushuniladi. Qoraqalpoq xalqining dasturlari bilan urf-odatlar o'zida xalqimiz tomonidan asrab-avaylab, saqlanib kelayotgan qadriyatlarni birlashtiradi.

Asosiy qism. Odamlar orasida qadriyat so'zini qo'llashning o'ziga xos izoh doirasi va o'lchovi bor. Shu jihatlarni hisobga olganimizda, hayotimizda uchraydigan va o'zining ajoyibligi bilan ko'zga tashlanadigan biror voqea yoki hodisalarning, ko'rinishlarning amalga oshirilish shakllarini qadriyat deb tushunishimiz mumkin.

Milliy qadriyatlarning talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashdagi o'rni nihoyatda yuqori. Biroq kommunistik mafkura hukmron bo'lib turgan bir paytlarda milliy qadriyatlarimizni, urf-odat, an'analарimizni, madaniyatimizni ta'lim-tarbiya ishlarida foydalanishga deyarli ruxsat berilmadi. Ular ochiqdan ochiq tazyiqqa uchradi. Taqiqlandi. Maktab dasturlariga kiritilmadi. Uning o'rniga evropaning, rus xalqining adabiyotini, madaniyatini, tarixini, pedagogikasini o'rganish ishlari zo'rlik bilan kiritildi.

Qoraqalpog'istondagi birinchi fan doktori N.Davqarayev Berdaq Qarg'aboy o'g'li haqidagi materiallarni, ayrim dostonlarni e'lon qilishga uringani uchun nohaq tuhmatlarning qurboni bo'ldi. 1937-yili nashrdan chiqarilgan "Edige" dostoni tadqiqot obyektiga aylana olmadi. Hatto, Moskva kutubxonasida undan ksero nusxa ko'chirib olishga 1977-1978-yillari o'zimizga ham ruxsat etilmadi. Ro'za tutganlarga komissiya bo'lib yurib, non edirib azobini berdi. Namoz o'qish, 1980-1989-yillar oralig'ida ovqatdan keyin yaxshi tilaklar aytib fотиha qilish ham taqiqlandi.

Xalqimizning insonni oxirgi manzilga kuzatib qo'yish ishlariga ham taqiq qo'yila boshladi. Marhumga bag'ishlangan janozani ochiq tarzda o'qishga ruxsat etilmadi. Shuning uchun ulamolar, mullalar yashirin tarzda o'qishga majbur bo'ldi. Bu qoidani buzgan mansabdor shaxslar ishdan bo'shatildi, partiya a'zolidan chiqarildi. Hatto, 1939-yil 14-oktyabr kuni "SSSR IIXK UsazLagning "Malik" sovxozı 4-b. L/P III da saqlangan No156725 - sonli jinoyat ishi bo'yicha mahbus Joldasov Lepesdan Kechirim (avf etish) to'g'risida arizasida [4; 30-31.] ko'rsatilishi bo'yicha qo'shnisining janoza namoziga qatnashgani uchun 10 yil qamoqqa hukm etilgan.

Qoraqalpog'istondagi eng katta Qoraqum eshon madrasasi 1925-yili yopildi. Avlodlari Tojiddin, Idris, Ilyos eshonlar quvg'in qilindi. Ma'lumotlarga ko'ra, eng ulug' qadriyatlarimizdan biri bo'lgan "Egasiz qolgan madrasa"ning ulkan kitob fondi talon-taroj qilinadi. Kitoblarning bir qismi olti ho'kiz aravaga orilib, Chimboyning qoq o'rtasiga keltirilib, butun xalqning ko'z oldida yoqildi" [4; 39.]

"Xudo asrasin", "Alloh yor bo'lsin" degan so'zlarni aytishning o'zi qiyinlashdi. Familiyasi yoki ismida "xudo," "mulla" degan nomlar bo'lsa, ularning ota-onalari quvg'in qilindi. Shu bois taniqli olim, filologiya fanlari doktori, professor Srajatdiyev Moldaxmedov hukumat tazyiqiga dosh berolmay familiyasini Axmedov deb o'zgartirishga majbur bo'ldi. Ammo uning qarindoshi Kamol eplab Moldaxmedov degan familiyani saqlab qoldi.

Etnopedagogik merosimizda saqlanib qolgan qadriyatlardagi xalqimiz tomonidan eslatib o'tilgan "Ustoz otangdek ulug'," "Ustozi yaxshining - ustomi yaxshi" va boshqa hikmatli so'zlar afsonaga aylangandek tuyuldi. Mustaqillikgacha va mustaqillikning dastlabki yillarida Respublikamizda o'qituvchilarning ahvoli yaxshilanib ketavermadi. Ular mahalliy boshqaruv organlarining qo'l ostidagi «indamaydigan» tirik qurolga aylandi va o'z ishlaridan tashqari paxta dalalarida paxta terdi, chopiq qildi, har bir xonadonning foydalangan gazi, chirog'ining hisobini olib chiqdi. Bundan tashqari gazdan, chirog'dan, soliqdan qarzidor xo'jaliklarga borib, "Qopizlaringizni to'lang, iltimos" deb yolvorishgacha etib bordi. Sababi, o'qituvchilar qarzidor xo'jaliklarga ta'sir qilib, qarzlarni to'latmasa o'zlarining oyligidan undirilishi eslatildi. O'qituvchilar bunday xo'rliklarga ham chidadi. Chidamaganlari ishlarini tashlab, boshqa talablarning boshini ushlab ketdi. Faqatgina Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev hokimiyat tepasiga kelgach, o'qituvchilar bu haqoratlardan qutuldi. Ustozlarni e'zozlash, ularning qadr-qimmatini joyiga qo'yish, obro'sini ko'tarish kabi qadriyatlar davlat darajasiga ko'tarildi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 52-moddasida "Davlat o'qituvchilarning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish, ularning ijtimoiy va moddiy farovonligi, kasbiy jihatdan o'sishi to'g'risida g'amxo'rlik qiladi" [10.] deb alohida ko'rsatildi. Natijada aksariyat o'qituvchilar o'zlarining odatiy ishlariga qaytdi.

Ilgarilari uyga kirganda ham, chiqqanda ham o'ng oyoqdan boshlab kirib va chiqilishi, dasturxonda qolgan nonning ushoqlarini axlatga tashlamay, qo'lga yig'ib olib eb qo'yishning "savob" deb hisoblanishi, non yopgan yangalarning, qiz-kelinchaklarning tandirning oldidan o'tib borayotganlarga non og'iz tekkizmasa uyat bo'lishi (Tandir yopgan yangalardan bor muruvvat, ilojing yo'q og'iz tegmay o'tishga. I.Yusupov), nonni o'rinsiz isrof qilmaslik uchun uyiga kelgan mehmonlarning oldiga nonni sindirmay qo'yishi, kerak odamning nonni o'zining sindirib eyishi, kelinlarning azonda erta turib qaynota bilan qaynonaga tahorat suvini isitib, choy qaynatib berishi (Erta turib azonda, otang bilan onangning, choyini qaynat kelinchak. Bet ochardan), qaynota, qaynona, qayin, qaynog'a, biyakesh, ovsinlarining hurmatini o'rniga qo'yganligining timsoli sifatida o'ziga moslab ism qo'yib olishini (Sharsharaning bu yog'ida, shildiramaning narigi yog'ida, uvillagish mang'iramani eyajak. (Kelinning tushuntirishidan. (...Jilg'abay, Qashqirbay, Qo'ziboy degan qaynog'alarining ismlari bo'lgani uchun ularning ismlarini keltirmagandagisi), ovqatdan keyin, yo'lga otlanarda, safardan kelib kattalarga salomga kelganda oqsoqolning fotiha berishi, oqsoqolning nabira-chevaralariga ism qo'yishi, uning chevaraning kaftidan yog' yalashi, to'y-marosimlarda qiz-kelinchaklarning tik turib non-bugirsoqlarga aylanishi, erkak odamlarning kattasidan kichigigacha xizmatda bo'lishlari, to'y-marosimlarni boshqaruvchi biylarning topshiriqlarining hamma uchun majburiyligi, uyga kelgan mehmonlarning qo'lga suv olishlari, kelinlarning tovoq olishlari, fotihaga qo'l yoyishlari, qiz uzatish, kelin tushirish to'ylari, xullas hammasi ham juda boy tarbiyaviy ahamiyatga ega qadriyatlardan hisoblanib, qoraqalpoq etnopedagogikasidan o'rin olgan.

Darhaqiqat, davlatimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritganidan so'ng qisqa vaqt ichida ma'naviyatimizning tiklanishiga yo'l ochildi. Chunki, "Ma'naviy dunyo - insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch-qudrati" [1; 29] ekanligiga ishonch ortdi.

Mustaqillik natijasida xalqimiz etnopedagogikasini, xalq pedagogikasini o'rganish ishlariga keng yo'l ochildi. Qoraqalpoq xalq pedagogikasini o'rganishga oid J.Bazarbayev va O'.Aleuovning "Movarounnahr xalqlari pedagogikasi" nomli o'quv dasturi, P.Abdimuratovning "Qoraqalpoq xalqining urf-odatlari, an'analari va ularning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati," A.Tajimuratovning "Qoraqalpoq xalq pedagogikasi" nomli asarlari chop etildi. Bu asarlarda qoraqalpoq xalqining ta'lim va tarbiya masalasidagi necha asrlar davomida to'plangan boy ma'lumotlari, amaliy tarbiya metodlari va usullari, ayrim muammolari ham yoritildi.

Hozirgi vaqtda xalq pedagogikasi materiallaridan foydalanish orqali maktab o'quvchilariga, talaba yoshlarga ta'lim va tarbiya berish masalalari bo'yicha Qoraqalpog'istonlik bir qator olimlardan P.Abdimuratov, G.Bekimbetova, G.Babasheva, B.Bekniyazov, Q.A.Kadirov, Z.Kurbaniyazova, M.Pazilova, T.Pazilov, U.Seytjanova, Moyanov, Artiqboy, A.Tilegenov va boshqalar o'zlarining dissertatsiya ishlarini muvaffaqiyatli himoya qilib chiqdi.

Xulosa. Mustaqillikgacha davrlarda qadrsizlangan, mustaqilligimizdan keyin qayta tiklangan milliy, etnopedagogik qadriyatlarimiz yordamida yoshlarda ham, bo'lajak o'qituvchilarda ham axloqiy ko'nikmalarni takomillashtirish - haqiqiy ijtimoiy-pedagogik zaruriyat ekanligi o'z isbotini topdi. Natijada, talaba-yoshlarning ta'lim va tarbiya ishlarida ham milliy, etnopedagogik qadriyat namunalaridan foydalanish imkoni kengaytirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev. Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutq. 2016-yil 18-oktyabr. / Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz Toshkent - «O'zbekiston» NMIU – 2017.
2. Kaldibekova A, Xodjaev B. Pedagogik aksiologiya [Text]: uslubiy qo'llanma / A.Qaldibekova, B.Xodjaev. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashri, 2009.
3. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). T.: Akademiya, 2011.
4. Nizanov M. Qaraqalpaqlar [Tekst]; II kitap. – Nókis: Bilim, 2021.
5. Pedagogika. Ensiklopediya. III jild. Tuzuvchilar: jamoa – Toshkent "O'zbekiston
6. milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2017.
7. Tarbiya: (ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya) / tuzuvchi M.N.Aminov, T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2010.
8. O'zbek pedagogikasi antologiyasi (ikki jildli) 1-jild. Toshkent «O'qituvchi» - 1995.
9. O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Toshkent. www.ziyouz.com kutubxonasi. 207-bet.
10. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi. Jeti tomliq. Tórtinshi tom Z-Q (qozdırıwshılıq) - [Tekst] Nókis: «Qaraqalpaqstan» baspası, 2023.
11. uploads_constitution_uz.pdf.

РОЛЬ СТАРШЕГО ПОКОЛЕНИЯ СЕМЬИ В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Ашурова Азиза Эркиновна

Сотрудник Президентской школы в Термезе, Узбекистан

Аннотация. статья представляет собой исследование проблемы педагогических особенностей формирования нравственных качеств у детей дошкольного возраста на основе научно-теоретических, методологических, социально-политических источников, анализа современной ситуации на практике. Дается определение и обоснование взаимосвязи понятия нравственных качеств детей дошкольного возраста с педагогическими и социальными нравственными характеристиками детей.

Ключевые слова: нравственное воспитание, нравственные качества, моральное воображение и знания, формирование культурного поведения и позитивных установок, поощрение нравственных чувств и установок, нормы и правила поведения.

Annotation. The article is a study of the problem of pedagogical features of the formation of moral qualities in preschool children on the basis of scientifictheoretical, methodological, socio-political sources, analysis of the current situation in practice. The definition and substantiation of the relationship between the concept of moral qualities of preschool children and the pedagogical and social moral characteristics of children is given.

Key words: moral education, moral qualities, moral imagination and knowledge, the formation of cultural behavior and positive attitudes, the encouragement of moral feelings and attitudes, norms and rules of behavior.

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy fazilatlarni shakllantirishning pedagogik xususiyatlari muammosi ilmiy, nazariy, uslubiy, ijtimoiy-siyosiy manbalar asosida o'rganiladi, amaldagi mavjud vaziyat tahlil qilinadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy fazilatlari tushunchasi bilan bolalarning pedagogik va ijtimoiy axloqiy xususiyatlari o'rtasidagi munosabatlarning ta'rifi va asoslanishi berilgan.

Kalit so'zlar: axloqiy tarbiya, axloqiy fazilatlar, axloqiy tasavvur va bilim, madaniy xulq-atvor va ijobiy munosabatni shakllantirish, axloqiy tuyg'u va munosabatlarni rag'batlantirish, xatti-harakatlar normalari va qoidalari.

Совершенство человека определяется его духовным миром. Хорошее воспитание - драгоценное сокровище. Духовность узбекского народа требует привития таких человеческих качеств, как правдивость и справедливость, препятствование невежеству и жестокости, человечность, доброта, просвещение, дружба, отвага, братство, гостеприимство, чистота, доброта, честность, патриотизм. Обычаи, образ жизни, образование и культурные традиции узбекского народа уходят корнями в глубину веков. Настоящее и будущие поколения должны знать и следовать узбекской национальной духовности. Только тогда общество будет процветающим, люди будут жить мирной и культурной жизнью. Это всегда признавали все поколения. Нравственное воспитание - важная составляющая всестороннего развития личности. Это процесс, направленный на привитие детям нравственного воображения и знаний, воспитание в них нравственных чувств и качеств личности, культуры позитивного отношения и поведения. Изучение опыта воспитания детей в дошкольных образовательных учреждениях и наблюдения за воспитанием дошкольников в условиях семьи показывают, что как у родителей, так и у

представителей старшего поколения семьи (бабушек и дедушек) вызывают затруднения вопросы организационно-педагогически целесообразного воспитания детей в меняющихся социокультурных условиях.

При изучении мнения родителей об участии старшего поколения семьи в воспитании детей было обнаружено, что молодая семья рассматривает отношения ребенка со старшим поколением в рамках необходимой помощи при выполнении функций присмотра, ухода, воспитания и образования, которые они сами не имеют возможности выполнять в полном объеме. Вместе с тем критериями для оценки вклада старшего поколения в воспитание ребенка, прежде всего, становятся воспитательные приоритеты самих родителей, которые сводятся к реализации ближайших воспитательных задач.

Анализ семейного воспитания в российских семьях показывает, что степень участия представителей старшего поколения отстает от реальных потребностей и современных требований общества. Предпринимаемые попытки воспитания, совместно родителями и старшим поколением семьи недостаточно эффективны, т.к. накопленный старшим поколением ценный опыт игнорируется или упрощается.

Ввиду недостаточной теоретической разработанности проблемы, участие представителей старшего поколения семьи в воспитании дошкольников остается стихийным, плохо управляемым процессом. В связи с этим возникает необходимость поиска резервов повышения воспитательного потенциала многопоколенной семьи, научно обоснованных путей взаимодействия старшего поколения семьи в воспитании детей дошкольного возраста, что обусловило педагогическую актуальность исследования.

Анализ имеющихся исследований позволил выявить противоречие между потребностями общества в усилении влияния многопоколенной семьи на воспитание дошкольников и недостаточной теоретической разработанностью в педагогике проблемы взаимодействия старшего поколения семьи с детьми дошкольного возраста.

Предмет исследования - педагогические условия взаимодействия старшего поколения семьи с детьми дошкольного возраста.

Для реализации поставленных выше задач в исследовании был использован комплекс взаимодополняющих методов: теоретические (логический анализ психолого-педагогической, социологической, научно-методической, справочно-энциклопедической литературы по проблеме исследования), диагностические (беседы с детьми, рисуночные методики, опрос (анкетирование родителей и воспитателей), педагогическое наблюдение и т. д.); анализ массовой и передовой педагогической практики; проектирование модели и методики воспитания дошкольников; педагогический эксперимент (констатирующий, формирующий, контрольный), математическая обработка результатов, вычисление средних величин.

Личное участие соискателя в исследовании и получении научных результатов выражается в изучении теоретического и практического состояния проблемы; выделении основных показателей и критериев в разработке содержания и методов работы с педагогами и членами многопоколенной семьи, в организации опытной работы по проверке эффективности реализации модели взаимодействия старшего поколения семьи с детьми дошкольного возраста; во внедрении результатов исследования в педагогическую практику; анализе результатов исследования.

Научная новизна исследования заключается в том, что:

- раскрыто значение взаимодействия старшего поколения семьи с детьми дошкольного возраста, определено его содержание;

- выявлены причины, приводящие к рассогласованию взглядов родителей и представителей старшего поколения семьи на воспитание ребенка и на роль бабушек в этом процессе.

- определены педагогические условия взаимодействия старшего поколения семьи с детьми дошкольного возраста.

Теоретическая значимость исследования состоит в следующем:

- расширены имеющиеся теоретические представления о сущности воспитательного взаимодействия старшего поколения семьи с детьми дошкольного возраста;

- определены критерии воспитательного взаимодействия старшего поколения семьи с детьми дошкольного возраста;

- разработаны структурные компоненты модели взаимодействия старшего поколения семьи с детьми дошкольного возраста (когнитивный, эмоционально-мотивационный, деятельностный).

Практическая значимость исследования состоит в разработке содержания и методов, направленных на гармонизацию взаимодействия старшего поколения семьи с детьми дошкольного возраста, которые могут быть использованы в работе дошкольных учреждений; в определении перспективного плана работы с педагогическим коллективом дошкольного учреждения по повышению его квалификации в работе с многопоколенной семьей. На основании эмпирического исследования были определены особенности участия старшего поколения семьи в воспитании дошкольников. В ходе констатирующего эксперимента нами было установлено, что, хотя представители старшего поколения принимают достаточно активное участие в воспитании внуков дошкольного возраста, тем не менее, они не реализуют передачу семейных традиций и семейной истории следующему поколению. Кроме того, среди воспитательных приоритетов родителей дошкольников качества, способствующие оптимизации отношений детей с представителями старшего возраста, занимают недостаточно высокое место. Также было установлено, что представления педагогов ДОО о возможных формах включения представителей старшего поколения в процесс воспитания внуков расплывчаты.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 27 июня 2018 г. № ПП-3808 «Концепция укрепления семьи в Республике Узбекистан».
2. Постановление Президента Республики Узбекистан от 8 мая 2019 года № ПП-4312 «Концепция развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года».
3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года № ПП-2707 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы дошкольного образования в 2017-2021 годах». - «Собрание законодательства Республики Узбекистан», 9 января 2017 г., № 1, статья 11.
4. Абдурауф Фитрат «Семья или управление семьей» - Т «Манавият».
5. Абдулла Авлони "Турецкий Гулистан или Мораль", учитель 1992.
6. Рагимов С. Абу Али ибн Сино по образованию и воспитанию.
7. М. Давлетшин. Г.Шумаров «Современная узбекская семья и ее психологические особенности».

РОЛЬ КУЛЬТУРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В РАЗВИТИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Г.Б.Бабашева

Доктор философии по педагогическим наукам, доцент
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda pedagogik munasabatning o'rni haqida aytiladi.*

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikr, tarbiya posessi, muammoli vaziyat, taxlil, xatolarni aniqlash, intellektuallik, o'z fikrini etkazish, echim topish.*

Аннотация. В данной статье рассматривается роль педагогического подхода в развитии критического мышления учащихся.

Ключевые слова: *критическое мышление, воспитательный процесс, проблемная ситуация, анализ, выявление ошибок, интеллект, донесение своего мнения, поиск решения.*

Abstract. *This article discusses the role of pedagogical approaches in developing students' critical thinking.*

Key words: *critical thought, educational process, problematic situation, analysis, identifying mistakes, intellectuality, conveying one's thoughts, finding solutions.*

В настоящее время в современных школах учащиеся не только осваивают приобретенные знания, умения и навыки, но и способны формировать собственное мировоззрение и рационально отстаивать свои взгляды. Это также включает в себя воспитание самостоятельной личности, способной ставить перед собой цели и мыслить рационально.

Решение этой проблемы заключается в развитии критического мышления у учащихся. Критическое мышление включает в себя способность видеть проблемы, находить нестандартные решения, думать о своей интеллектуальной активности, анализировать свои действия и выявлять допущенные ошибки.

Культура педагогического подхода играет всесторонне важную роль в организации воспитательного процесса и развитии критического мышления учащихся. Это можно представить следующим образом:

Первый этап - это ознакомление учащегося с процессами критического мышления.

Второй этап - привлечение внимания объекта культуры критического мышления.

Третий этап - организация работы, связанной с культурой критического мышления, подготовка учителя к изложению нового материала, подготовка учащихся к предстоящему обсуждению и объяснению нового материала.

Четвертый этап - совершенствование развития культуры критического мышления посредством взаимодействия.

Пятый этап педагогического воздействия - это реализуемая обратная связь. Обратная связь является важнейшей структурной частью любого процесса критического мышления и играет решающую роль в осуществлении педагогической деятельности.

Таким образом, как в процессе обучения, так и в процессе проведения воспитательной работы, школьные учителя находятся в постоянном контакте друг с другом в индивидуальном критическом мышлении с учащимися.

Устное народное творчество играет важную роль в развитии критического мышления у детей. Поэтому в учебнике "Читательская грамотность" есть раздел под названием "Сказки ведут к добру." Включённые в неё сказки играют важную роль в воспитании детей в духе хороших манер и нравственного развития. Например, образы крестьянина и богача в сказке "Ур тўкмоқ" отражают в сознании учащихся хорошие и плохие образы. Они размышляют в своих мыслях о том, чтобы восхищаться хорошими образами и любить их, но ненавидеть отрицательные образы, дистанцироваться от них и избегать их. Их учат, что хвастовство, несправедливость и жадность - очень плохие привычки, а щедрость, доброта к друзьям и честность способствуют духовному развитию человека.

Детям говорят подготовиться к составлению двух таблиц. Одному говорят писать слова, относящиеся к добру, а другому - слова, относящиеся ко злу, что является его противоположностью. Ученики были разделены на две группы. Дети первой группы нашли такие слова, как добрый, щедрый, ласковый, приятный, красивый, красивый, трудолюбивый, внимательный, скромный, сознательный и знающий. Дети второй группы нашли такие слова, как плохой, неприглядный, грубый, наглый, хитрый, сварливый, недисциплинированный, скупой и завистливый.

Полезно проводить работу по развитию критического мышления в связи с экономическим воспитанием. При этом используются такие слова, как семья, дружба, солидарность, сотрудничество, добросовестность, польза, вред, помощь, уважение.

Работа по развитию критического мышления учащихся связана с обогащением их словарного запаса. Чем богаче словарный запас детей, тем более правильно они мыслят. Поскольку требования Государственного образовательного стандарта направлены на повышение у учащихся способности полностью понимать чужое мнение и содержание текста, а также четко и целенаправленно излагать свои мысли в письменной и устной форме, особо подчеркивается необходимость сосредоточить основное внимание на этом процессе, поскольку он является необходимым не только в области грамотности, но и во всей системе образования.

Таким образом, речь - это инструмент для правильного выражения критического мышления, посредством которого человек выражает свои мысли и взгляды. Более того, мы оцениваем внутренний мир человека и уровень его знаний, исходя из его/её речи. Поэтому важно с раннего школьного возраста уделять особое внимание критическому мышлению, которое считается эффективным в усвоении знаний и сборе информации о природе и бытии.

В развитии критического мышления у учащихся начальных классов не только использование таких методов, как запоминание, объяснение или пересказ слов, но и использование интересных для них игр, особенно в достижении поставленных целей и высоких результатов, очень помогает. Потому что игра играет ключевую роль в активности учащихся начального школьного возраста. Исходя из возрастных и психологических особенностей детей, игра является основным инструментом познания мира и самосознания, критического мышления. На уроках мы приводим примеры нескольких игр, в которых учащиеся с большим интересом участвуют.

"Рассказ" Учитель пишет несколько слов на доске. Например: Часы, дождь, книга. Ученики самостоятельно составляют рассказ с использованием этих слов. При этом, наряду с увеличением словарного запаса, у них формируются навыки целенаправленного построения предложений, творческого и критического мышления. Своевременное поощрение учителем активных участников повышает уверенность учащихся в себе и

способствует их дальнейшей активности. Эти игры можно свободно использовать на внеклассных занятиях и в кружках.

"Опровержение." Эта игра способствует развитию логического мышления и речи. Игру можно проводить как индивидуально, так и в группе. Условия игры следующие: учитель говорит ребенку или ученику слово, и ученик должен найти и сказать слово, противоположное его значению. Например: большой - маленький, горячий - холодный, горький - сладкий, темный - светлый, широкий - узкий, дальний - ближний и так далее. Обычно дети немного затрудняются в начале игры, отвечая на сказанное слово не антонимом, а синонимом, например: большой - высокий, длинный - длинный. Но после того, как они поймут суть игры, ученики будут хорошо играть. После того, как игра будет проведена несколько раз, учащиеся будут легко понимать и отвечать на абстрактные понятия, и их речь начнет развиваться. Например, они смогут быстро отвечать на такие слова, как "быстрый" - "ленивый", "искусный" - "ленивый."

"Четвёртый лишний." Эта игра играется без картин. Называются три предмета, принадлежащих к одной группе с учеником или ребенком, и один предмет, принадлежащий к другой группе. Например: розовый, подснежник, цветок бенафша, смородина. После того, как ученик выскажет предпочтение, его/её следует попросить обосновать своё мнение. Эти игры не только способствуют развитию мышления учащихся, но и способствуют развитию речи.

Даже если игра проводится индивидуально, она даёт хорошие результаты. Если она проводится в форме группового соревнования, интерес учащихся ещё больше возрастает.

Взаимосвязь Учащимся будут розданы карточки с картинками. Они знакомятся с карточками, и ученик рассказывает о предмете на картинках. Например: "это яблоко." Яблоки растут в саду и плодоносят. Ученики любят это. Затем второй ребенок также рассказывает о своем предмете и должен объяснить взаимосвязь между своим предметом и предметом первого ученика. Например: "Это солнце. Когда восходит солнце, воздух нагревается. Ученики любят его/её. Когда солнце греет, созревают яблоки и другие фрукты. Затем третий ученик рассказывает о предмете у себя и должен найти связь между предметом у второго ребенка и предметом у себя. Игра продолжается в том же порядке.

"Как это можно использовать?" Ученикам сообщается название предмета, которое можно использовать как можно чаще. Каждый ученик получает возможность представить свой метод. Например: Вы можете произнести слово "ручка." Способы его использования могут быть различными: рисование, надпись, указатель и т.д.

"Поиск общности." Ученики сидят в кругу. Бросая мяч в одного из ведущих учеников, он произносит два несвязанных слова. Например: школа и ученик, книга и шкаф для одежды, солнце и цветок и так далее. Ученик, поймавший мяч, называет общий знак из пары слов и возвращает мяч.

"Сафар." Ученикам даётся задание описать свой путь от школы или дома до определённого здания. Ученики самостоятельно наблюдают за "объектом" в течение нескольких дней и устно описывают его. С помощью этой игры, требующей внимательности, чуткости, наблюдательности и внимания к окружающей среде, можно воспитывать чувства патриотизма, любви к природе и внимания к окружающей среде. Кроме того, использование этих игр способствует развитию речи учащихся, повышению их словарного запаса и развитию навыков самостоятельного критического мышления.

Вышеупомянутые образовательные игры, наряду с повышением активности учащихся на уроке, облегчают и укрепляют процесс усвоения знаний и способствуют

интересной организациии каждого упражнения, направленного на развитие словарного запаса.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Abdinazimov Sh. Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı 1-bólim 2-klass ushin sabaqlıq. – Tashkent: Respublika bilimlendiriw orayı, 2021. – 120 b.
2. Babasheva G.B., Yo‘ldashev.S., Shaxslarda munosabat turlari va muloqat haqida tushuncha// The role of exact sciences in the era of modern development(respublican sciences and practical conference) 4.06.2024. 9-10 p. <https://uzresearchers.com/index.php/RESMD/article/view/2832>.
3. Babasheva G.B. Boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida o‘quvchilarning o‘quv-biluv motivatsiyasini kompleks takomillashtirish (Qoraqalpog‘iston Respublikasi misolida). O‘quv qo‘llanma. 120-b.
4. Babasheva.G.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy fikrlash jarayoniga psixologik va pedagogik yondashuvlar. // «Ilim hámjámıyet» 2020, №1, 114-115-b.
5. Bakieva H. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil ta’lim orqali nutq va tafakkurni rivojlantirish metodikasi. Ped. fan.dokt. (PhD)...diss. avtoref. – Samarqand, 2020. 20-6.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОХЛЕАРНЫХ ИМПЛАНТОВ И ЦИФРОВЫХ СЛУХОВЫХ АППАРАТОВ

Саламова Феруза Хакимбековна

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза
кафедры «Дошкольное воспитание и дефектологии»
старший преподаватель

***Аннотация.** Статья посвящена вопросам инклюзивного образования для детей с нарушениями слуха в современных технологии кохлеарной имплантации и цифрового слухопротезирования революционизируют образовательные возможности детей с нарушениями слуха, требуя научного осмысления их эффективности и условий оптимального применения.*

***Ключевые слова:** кохлеарные импланты, высокотехнологичные медицинские устройства, цифровые слуховые аппараты, направленные микрофоны, шумоподавление, Fm-системы и Bluetooth-подключение, сигнал от учителя к устройству ребенка, комплексное психолого-педагогическое сопровождение.*

Цель: Выявить ключевые характеристики и доказать эффективность инновационных технологий слуховой реабилитации в образовательном процессе.

Объект: Дети с кохлеарными имплантами и слуховыми аппаратами.

Современные инновационные технологии, такие как кохлеарные импланты (КИ) и цифровые слуховые аппараты (СА), играют ключевую роль в обучении детей с нарушениями слуха, обеспечивая доступ к звуковой информации, улучшая восприятие речи и способствуя интеграции в образовательную среду.

Кохлеарные импланты – высокотехнологичные медицинские устройства, позволяющие компенсировать тяжелые формы нейросенсорной тугоухости. Исследования (Зонтова, Королева, 2020) показывают, что ранняя имплантация и последующая педагогическая реабилитация способствуют развитию устной речи и улучшению коммуникативных навыков. [1]

Кохлеарные импланты (КИ) представляют собой прорывную медицинскую технологию, которая кардинально изменяет возможности реабилитации и обучения детей с тяжелыми формами нейросенсорной тугоухости. Современные исследования (Зонтова, Королева, 2020) демонстрируют, что своевременная кохлеарная имплантация в сочетании с системной педагогической поддержкой позволяет достичь принципиально нового уровня развития слухового восприятия, речевых навыков и коммуникативных способностей у данной категории обучающихся.

Ключевым аспектом является технологические особенности КИ, которым входят прямая электростимуляция слухового нерва, цифровая обработка звуковых сигналов и возможность тонкой индивидуальной настройки параметров. Технологическими особенностями КИ: прямая электростимуляция слухового нерва, цифровая обработка звуковых сигналов и возможность тонкой индивидуальной настройки параметров.

Критическое значение сроков имплантации это оптимальный возраст - 1-3 года (период максимальной нейропластичности), важность раннего слухоречевого развития и данные о эффективности поздней имплантации

В педагогическое сопровождение входят обязательность послеоперационной реабилитации, интеграция технических возможностей КИ в образовательном процессе и специальные методики развития слухового восприятия.

Кохлеарная имплантация, являясь сложным многоэтапным процессом, требует не только медицинского, но и комплексного психолого-педагогического сопровождения. При соблюдении всех условий эта технология позволяет детям с глубокими нарушениями слуха достигать принципиально нового качества жизни и образовательных результатов.

Цифровые слуховые аппараты с адаптивными алгоритмами обработки звука (например, направленные микрофоны, шумоподавление) повышают разборчивость речи в шумной учебной среде (Кукушкина, 2018). [2]

Применение кохлеарных имплантов и цифровых слуховых аппаратов в сочетании с педагогическими методами значительно улучшает образовательные результаты детей с нарушениями слуха, способствуя их речевому развитию и социальной адаптации.

Современные цифровые слуховые аппараты (СА) с адаптивными алгоритмами обработки звука представляют собой важный инструмент в образовании детей с нарушениями слуха. Благодаря технологиям направленных микрофонов, шумоподавления и частотной компрессии, они значительно улучшают разборчивость речи, особенно в шумной учебной среде (Кукушкина, 2018).

Технологические особенности цифровых слуховых аппаратов

Современные СА обладают рядом ключевых функций, повышающих эффективность восприятия речи:

Направленные микрофоны

- Автоматически фокусируются на речи преподавателя, снижая влияние окружающего шума. Позволяют выделять главный звуковой источник (например, голос учителя в классе).

Системы шумоподавления

- Анализируют звуковую среду и подавляют фоновые шумы (разговоры, уличный шум, технические помехи). Улучшают соотношение «сигнал/шум», что критически важно для понимания речи.

Частотная компрессия и адаптивное усиление

- Настраиваются под индивидуальные особенности слуха ребенка. Усиливают тихие звуки и смягчают громкие, предотвращая дискомфорт.

Анализ работы Т.В. Николаевой "Современные технические средства реабилитации в инклюзивном образовании" (2021) в контексте обучения детей с нарушениями слуха здесь основные положения исследования как в монографии Николаевой Т.В. систематизированы современные подходы к использованию технических средств реабилитации (ТСР) в инклюзивном образовательном процессе. [3]

Особое внимание уделяется:

- Классификации ТСР для детей с сенсорными нарушениями
- Методикам интеграции технических средств в образовательную среду
- Критериям эффективности применения ТСР

Исследование существенно дополняет понимание педагогических аспектов применения цифровых слуховых аппаратов, предлагая системный подход к их интерпatsiи в образовательный процесс.

В монографии Т.Г. Богдановой "Психология детей с нарушениями слуха" (2019) в контексте инновационных технологий слухоречевой реабилитации [4]

Так как в методологическом основании исследования Богданова Т.Г. рассматривает психологическое развитие детей с нарушениями слуха через призму:

- Биопсихосоциального подхода
- Теории компенсаторного развития Л.С. Выготского
- Современных нейрокогнитивных исследований

Ключевые аспекты, значимые для технологической реабилитации это особенности когнитивного развития как специфика формирования, слухового восприятия, речевого мышления, памяти (особенно кратковременной слуховой) и феномен "визуальной когнитивной компенсации"

Монография существенно обогащает понимание психологических аспектов внедрения инновационных технологий, подчеркивая необходимость баланса между техническими возможностями и индивидуальными психологическими особенностями детей с нарушениями слуха.

Заключение. Современные цифровые слуховые аппараты благодаря сложным алгоритмам обработки звука значительно улучшают качество восприятия речи, что особенно важно в образовательной среде. Их эффективность зависит от правильной настройки и комплексного психолого-педагогического сопровождения. Комплексное психолого-педагогическое сопровождение является обязательным условием успешной реабилитации и образования детей с нарушениями слуха. Только сочетание технических средств коррекции с профессиональной педагогической и психологической помощью позволяет достичь максимальных результатов в развитии таких детей.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Зонтова О.И., Королева И.В. Реабилитация глухих детей после кохлеарной имплантации. – СПб., 2020.
2. Кукушкина О.И. Цифровые технологии в обучении детей с нарушенным слухом // Дефектология. – 2018. – №3. – С. 45-52.
3. Николаева Т.В. Современные технические средства реабилитации в инклюзивном образовании. – М., 2021.
4. Богданова Т.Г. Психология детей с нарушениями слуха. – М., 2019.

KOGNITIV FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHNING DIDAKTIK TIZIMI

Xolmurodova Umida

Termiz Davlat Pedagogika Instituti "Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (Maktabgacha ta'lim)"
yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish orqali ularni maktabga tayyorlashning didaktik tizimi yoritilgan. Muallif tomonidan kognitiv faoliyat tushunchasi, maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari hamda ularni o'qishga tayyorlashda qo'llaniladigan didaktik metodlar tahlil qilingan. Shuningdek, samarali ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishda vizual, interaktiv va o'yinli yondashuvlar orqali kognitiv qobiliyatlarni shakllantirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Maqola pedagog va tarbiyachilarga metodik tavsiyalar berish bilan birga, amaliy mashg'ulotlar uchun ham foydalidir.

Kalit so'zlar: kognitiv faoliyat, maktabgacha ta'lim, didaktik tizim, bolalarni maktabga tayyorlash, psixologik xususiyatlar, bilish jarayoni, didaktik o'yinlar, pedagogik metodika.

Kirish.

Bugungi kunda ta'lim sohasidagi islohotlar maktabgacha ta'lim bosqichiga ham katta e'tibor qaratmoqda. Ayniqsa, bolalarning kognitiv (bilish) faoliyatini rivojlantirish orqali ularni maktabga tayyorlash muhim pedagogik vazifa bo'lib qolmoqda. Ushbu jarayonda didaktik tizim orqali bolaning mantiqiy tafakkuri, e'tibor, xotira va kuzatuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism.

Kognitiv pedagogika atamasi o'tgan XX-asrning ikkinchi yarmidan qo'llanila boshlandi. Bugungi kunda kognitiv pedagogikani rivojlantirishga kuchli ehtiyoj sezilmoqda. Kognitiv pedagogik pedagogikaning eng yosh istiqboli tarmog'i bo'lganligi uchun ham o'zining shakllanish, rivojlanish tarixi va takomillashish tendensiyalariga ega. Kognitiv pedagogika kognitiv psixologiyaga tayanadi. Kognitiv pedagogika kognitiv o'qitish muammolarini o'rganadi.

Pedagogika ensiklopediyasida "kognitiv", "kognitiv ta'lim" tushunchalariga quyidagicha ta'rif berilgan: kognitiv – shaxsning mustaqil ijodiy fikrlash jarayonini ifodalovchi atama. Kognitiv ta'lim – atrof olam haqidagi bilim doirasini kengaytirish, differensiallovchi tafakkurni shakllantirish, bilish ehtiyojlarni rivojlantirish ta'limi, psixologik tadqiqot sohalaridan hamda pedagogikaning yo'nalishlaridan biri.

Kognitiv pedagogika tarbiyalanuvchilar shaxsiga olamni bilishga intiluvchi, o'zaro munosabatga kirishuvchi, maxsus tashkil etilgan va tashkil etiladigan kognitiv tizim sifatida yondashish g'oyasiga tayanadi. U kognitiv psixologiya nazariyasi, metodologiyasi va instrumentariysiga asoslanadi. Uning asosiy maqsadi tarbiyalanuvchilarni ijtimoiy, pedagogik jihatdan moslashtirish, o'quv jarayonining samaradorligini ta'minlashdan iborat. Ushbu tizimda tarbiyachining roli tarbiyalanuvchilarning rivojlanishi, ularda alohida kognitiv layoqatlarning tarkib topishi hamda bilish instrumentariysining takomillashuvi uchun qulay sharoit yaratishdan iborat. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, kognitiv pedagogikaning axborotli modeli bugungi

kunda o'quv muhitining jozibadorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Bu bevosita axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog'liq.

1. Kognitiv faoliyat - bu bolaning bilimlarni qabul qilishi, eslab qolishi, qayta ishlashi va amalda qo'llash qobiliyatidir. Bunga quyidagilar kiradi: xotira, diqqat, tafakkur, idrok, nutq faoliyati.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari. Bu yoshda bolalar obrazli tafakkur asosida fikrlaydi, o'yin faoliyati orqali o'rganadi, rangli va harakatli tasvirlar orqali bilim oladi.

3. Kognitiv faoliyatni rivojlantirish usullari. Didaktik o'yinlar, interaktiv mashg'ulotlar, hikoyalar va ertaklar asosida tahlil qilish, kuzatish mashqlari, multimedia materiallaridan foydalanish.

4. Didaktik tizimning tarkibiy qismlari. Maqsad: Bolaning maktabga intellektual tayyorgarligini ta'minlash. Mazmun: Bilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan materiallar. Metod: Vizual va interaktiv yondashuvlar. Vosita: Didaktik materiallar, o'yinchoqlar, audio-vizual vositalar.

5. Tajriba asosida natijalar.

Masalan, 3 oy davomida har kuni 15 daqiqa davomida didaktik mashg'ulotlar olib borilgan 5 yoshli 20 nafar bola orasida e'tibor va xotira darajasi 30% ga oshgani kuzatildi.

Xulosa.

Kognitiv faoliyatni rivojlantirish maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlashda eng muhim omillardan biridir. Bu borada puxta o'ylangan didaktik tizim asosida olib borilgan mashg'ulotlar bolalarning fikrlash qobiliyatini kuchaytiradi, o'qishga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi va muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuvga zamin yaratadi.

Tavsiyalar:

- Tarbiyachilar uchun kognitiv mashg'ulotlar bo'yicha metodik qo'llanmalar ishlab chiqish;
- Kognitiv rivojga xizmat qiluvchi o'yinchoqlar va interaktiv darsliklar yaratish;
- Har bir bolaga individual yondashuvni ta'minlash.

Bugungi kunda kognitiv pedagogikada quyidagi yo'nalishlarni ilmiy asoslashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ular:

- Ta'lim oluvchilarning kognitiv jarayonlarini rivojlantirish texnologiyalarini ishlab chiqish;

- ta'lim oluvchilarning shaxsiy kognitiv jarayonlarini faollashtirish imkoniyatlarini aniqlash, orqali ularda ijodkorlik sifatlarini rivojlantirish;

- ta'lim oluvchilarning nuqtai nazarlari, dunyoqarashlari, kognitiv sohalari o'z-o'zlarini mustaqil rivojlantirish omili ekanligini nazariy jihatdan asoslash kabilar.

Kognitiv ta'lim jarayonida quyidagi metodlar ustuvor o'rin egallaydi:

1. Reproduktiv;
2. Izlanuvchanlikka undovchi evristik;
3. Kreativ metodlar.

Ko'rinib turibdiki, kognitiv pedagogika tadqiqotlarning yangi sohasini kashf etish imkonini beradi. Kognitiv pedagogikada shaxsning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladigan kognitiv texnologiyalardan foydalanish zaruriyati kuchaymoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmedova N. Bolalarni maktabga tayyorlash metodikasi, Toshkent, 2021.

2. Vigotskiy L.S., Pedagogik psixologiya, Moskva, 1983.
3. Qodirova Z. va boshqalar, Maktabgacha ta'lim nazariyasi va amaliyoti, Toshkent, 2020.
4. Safarova R.G. Kognitiv pedagogikaga oid nazariy yondashuvlar. Monografiya. – Toshkent: “Science and innovation”, 2024. – 186 bet.

VAQTNI QADRLASH – ABADIY QADRIYAT

Nurullayev Jasurbek Xayrulla o'g'li¹, Pazilov Arzi Kenjebaevich²

¹Nukus davlat pedagogika instituti

Tarix fakulteti "Tarix" bakalavr ta'lim yo'nalishi, 2-bosqich talabasi

²Nukus davlat pedagogika instituti, professor, pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya. Maqolada talabalar va tadqiqodchilarning ba'zi bo'sh vaqtlarining nimalarga sarflanayotgani haqida fikrlar yuritiladi.

Tayanch so'zlar: vaqt, bo'sh vaqt, inson tabiati, insonning yoshi, psixologik barqarorlik, behuda sarflanayotgan vaqtlar, talaba, tadqiqodchi.

Аннотация. В статье рассматривается, на что студенты и исследователи тратят часть своего свободного времени.

Ключевые слова: время, свободное время, человеческая природа, возраст человека, психологическая стабильность, напрасно потраченное время, студент, исследователь

Annotation. The article discusses how students and researchers spend some of their free time.

Keywords: time, free time, human nature, a person's age, psychological stability, wasted time, student, researcher.

Kirish. O'tmishdagi donolarning ko'rsatishicha "Uch narsaning qadriga uch toifadagi odamlar etadi: yoshlikning qadriga - qariyalar, sog'likning qadriga - kasallar, xotirjamlikning qadriga - g'am-tashvishsiz odamlar" (5, 21). Demak, oliy o'quv yurtlarining talabalari bo'lgan bizlar bekor o'tkazgan vaqtlarimizning qadriga vaqtimizni yo'qotib olganimizdan keyin etar ekanmiz.

Inson tabiati juda murakkab va qiziqarli. U mol-dunyosidan ayrilsa qayg'uradi, ammo, bekorga o'tib ketgan vaqtlariga qayg'urmaydi.

Biz o'tgan vaqtlarni qaytarib joyiga keltira olmaymiz. O'tib borayotgan vaqtni ushlab turishga ham imkoniyatlarimiz yo'q. Boshqacha aytganda, biz o'tayotgan yoki o'tib ketgan vaqtlardan ikkinchi marta foydalanish imkoniyatiga ega emasmiz.

O'zbekiston Qahramoni Ibroyim Yusupov vaqt haqida o'z fikrlarini bildirganda ba'zi vaqtlarda odamlarning vaqtlari o'tmasligini, ba'zi vaqtlarda esa vaqtning etishmasligini o'zining to'rtligida shunday keltiradi:

"Bir paytlar vaqtdan arzon narsa yo'q,

Vokzalda o'tirsang hech vaqt o'tmas.

Bir paytlar vaqtdan qimmat narsa yo'q,

Poyezdga minishda bir minut etmas."

"Tarbiya" ensiklopediyasida ko'rsatilishicha "Bo'sh vaqt - insonning tabiiy, ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarini qondirishdan tashqari, uning ma'naviy va jismoniy jihatdan kamol topishini ta'minlash uchun ixtiyoriy ravishda ajratilgan vaqtdir" (6, 94).

Pedagogik ensiklopediyada bayon etilishicha, insonning yoshi, uning ijtimoiy ehtiyojlaridan qat'i nazar har qanday odamdagi kundalik hayotni ish vaqti, o'qish vaqti, ishdan tashqari vaqt va o'qishdan tashqari vaqt deb bo'lishimiz mumkin ekan. Demak, bo'sh vaqt har bir insonning ham jismoniy-biologik, ham ruhiy-intellektual jihatdan kamol topishini ta'minlashda eng hal qiluvchi tushunchalardan biri hisoblanadi. Har bir kishining ma'naviy-ruhiy

darajasi uning o'z bo'sh vaqtlaridan qanday foydalanganligi bilan belgilanadi. Jamiyatning rivojlanganlik darajasi ham fuqarolarning o'z bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham taraqqiyot yo'liga kirgan va o'z fuqarolarining ma'naviy yuksalishini maqsad qilgan mamlakatlarda bo'sh vaqt miqdorining tobora ko'payib borishiga va o'z fuqarolarining bo'sh vaqtlardan unumli foydalanishiga alohida e'tibor beriladi.

Hozirgi vaqtda oliy ta'lim tizimida nafaqat talabalarni bilim, malaka, ko'nikmalar bilan qurollantirish, balki bo'sh vaqtlarini qanday tashkil etishlariga ham e'tibor qaratiladi. Talabalarining bo'sh vaqti - bu o'quv jarayonidan tashqaridagi, lekin ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim bo'lgan vaqtni bildiradi. Ayrim xorijlik olimlarning tadqiqotlariga nazar tashlasak, bo'sh vaqtni samarali o'tkazish talabalarining psixologik va ijtimoiy salomatligiga, shuningdek, ilmiy yutuqlariga bevosita ta'sir ko'rsatar ekan (3). Demak, bu fikr oliy ta'lim muassasalarida talabalarining bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish va boshqarish pedagogik jarayonning samarali bo'lishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Pedagogik manbalarga ko'ra, bo'sh vaqtni samarali o'tkazish talabaning psixologik barqarorligini oshirish, kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va stressni kamaytirishda ham muhim rol o'ynaydi (4). Bo'sh vaqtni to'g'ri boshqarish talabalarining ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi, turli madaniy va ilmiy faoliyatlarda ishtirok etish orqali ular ko'proq o'zini anglaydi (3). So'nggi yillarda, talabalarining bo'sh vaqtlarini o'tkazishdagi yangi yondashuvlar va texnologiyalar, ayniqsa onlayn platformalar orqali taqdim etilayotgan resurslar, talabalarga yanada ko'proq imkoniyatlar eshigini ochmoqda (2) Shuning uchun ham, oliy ta'lim tizimida talabalarining bo'sh vaqtini qanday tashkil etish kerakligi haqida tadqiqot ishlarini olib borish zarurati mavjud. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 20-yanvardagi 36-sonli qarorida ham talabalar va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish, bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish va qobiliyatli yoshlarni rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratiladi.(1)

Biz ilmiy-tadqiqod ishimizni amalga oshirish jarayonida OTMlari talabalari va tadqiqodchilarining, o'zlarining bo'sh vaqtlaridan qanday foydalanayotganligini aniqlash asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqishni o'z oldimizga maqsad qilib olganmiz.

Ushbu maqsadimizni amalga oshirish uchun qo'yidagi vazifalarni ham belgilab oldik:

- talaba va tadqiqodchilarning bo'sh vaqtlaridan foydalanish darajalarini aniqlashtirish;
- talaba va tadqiqodchilarning bo'sh vaqtlarining behuda utish sabablarini aniqlashtirish;- talaba va tadqiqodchilarning o'z bo'sh vaqtlaridan samarali foydalanishini amalga oshirishga doir tavsiyalar ishlab chiqish.

Ilmiy-tadqiqod ishimizni amalga oshirish jarayonida tarix fakulteti 1-3 kurs talabalarini ko'zatish, ular bilan suxbatlashish, anketa savollaridan foydalanish va matematik-statistik tahlil kabi ilmiy-pedagogik metodlar foydalanildi. Bundan tashqari bo'sh vaqtlarning behuda sarflanishiga majbur qiluvchi, ba'zi hollarda imkon beruvshi ayrim jarayonlar eksperiment metodi yordamida sinovdan o'tkazildi.

Ilmiy-tadqiqod ishimizga fakultet talabalaridan 160 nafar talaba tanlab olindi va qatnashtirildi. Bundan tashqari o'zlarining ilmiy-tadqiqod ishlarini yakunlab, ochiq himoyaga chiqoyatgan 14 nafar tadqiqodchi kuzatuvga olindi. Ularning ochiq himoyagacha hujjatlarini rasmiylashtirish ishlarining mazmuni o'rganildi va ustozimiz bilan birgalikda ushbu ishlarga sarflanadigan behuda vaqtlar jamg'armasi eksperiment metodi yordamida aniqlandi.

Anketa savollari 3 bosqichda olib borilib, jami talabalarga 34 savoldan iborat bo'lgan anketa savollari tarqatildi va talabalardan anketa sabollariga 5100 javoblar olindi. Natijada,

anketa savollariga javob bergan jami 160 nafar talabadan 116 nafarining (73%) kun tartiblarining borligi, 44 (27 %) nafar talabaning kun tartibining yo‘qligi aniqlandi.

O‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari tahlili asosida shuni aytish mumkinki, oliy ta‘lim muassasalari talabalari bo‘sh vaqtlarini turlicha faoliyatlar bilan o‘tkazayotgan bo‘lsalar-da, ularning mazmuni va samaradorligi turlicha darajada ekanligi kuzatildi.

Aksariyat talabalar darsdan bo‘sh vaqtlarining bir qismini dars tayyorlash, badiiy va ilmiy adabiyotlar o‘qish 59 (37%), sport bilan shug‘ullanish 38 (24%) kabi ijobiy faoliyatlarga sarflayotgan bo‘lsa-da, sezilarli qismi bu vaqtni passiv yoki kam samara beruvchi mashg‘ulotlarga – mobil telefon, televizor, video ko‘rish va ijtimoiy tarmoqlarda bo‘lish 63 (39%) kabi faoliyatlarga ajratmoqda.

Shuningdek savollarga javob berganlarning juda oz qismi, aniqrog‘i 3 (2 %) nafar talaba kompyuter va mobil telefondan umuman foydalanmaydi. Talabalarining 74 (46 %) nafari kuniga uch soatdan ortiq vaqtdan foydalanishini ma‘lum qilgan. 42 (26 %) nafar ishtirokchi kuniga 3–6 soat, yana 21 (13 %) nafar kuniga 6 soatdan ortiq foydalanishini qayd etgan. Qolgan 20 (13 %) nafar talabalar esa aniq javob berishda qiynalgan. Bu ma‘lumotlar, oliy ta‘lim muassasalarida talabalarining elektron qurilmalarga sarflaydigan vaqti kattaligini ko‘rsatib, ularning bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Badiiy adabiyot o‘qish vaqti bo‘yicha so‘rov natijalari shuni ko‘rsatdiki, 25 % (40 nafar) hozirda badiiy asar o‘qiyotganini ma‘lum qilgan, 24 % (38 nafar) “bir hafta oldin” o‘qigan, 11 % (18 nafar) “bir oy oldin” badiiy adabiyotga qo‘l urgan, 18 % (29 nafar) esa “yarim yil oldin” o‘qigan va 22 % (35 nafar) aniq javob bera olmadi. Bu natijalar talabalarining o‘qish odatlari va bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish zarurligini yana bir bor ta‘kidlaydi.

Internet kundalik hayotingizning ajralmas qismimi? degan savol natijalari shuni ko‘rsatdiki, 45 % (72 nafar) “ha” deb javob bergan, 27 % (43 nafar) “yo‘q” deb javob bergan va 28 % (45 nafar) aniq javob bera olmagan. Bu natijalar Internetning talabalar hayotidagi o‘rni va uning bo‘sh vaqtni tashkil etishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Ayniqsa, talabalar orasida internetdan kundalik hayotda faol foydalanish, mobil qurilmalarga nisbatan yuqori bog‘liqlik, vaqti-vaqti bilan rejasiz harakat qilish holatlari ko‘plab uchramoqda. So‘rov natijalari, talabalarining kun tartibiga ega ekanligi yuqori ko‘rsatkichlarni ko‘rsatti, bo‘sh vaqtlarining ma‘lum qismini o‘zlashtirishga qaratayotgani ijobiy holat sifatida baholandi. Shu bilan birga, sport, to‘garaklar va madaniy-ma‘naviy tadbirlarda ishtirok etish ko‘rsatkichlari unchalik yuqori emasligi ayon bo‘ldi.

Umuman olganda, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish talabalar hayotida ijtimoiy faollik, bilim doirasining kengayishi, sog‘lom turmush tarzining shakllanishi hamda shaxs sifatida kamol topishida muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

O‘z navbatida har bir tadqiqodchi ham vaqtning qadriga etishga intiladi. Lekin ish bobida har xil noqulay vaziyatlar bilan toqnashishga ham tug‘ri keladi. Ba’zi rahbarlar ish unumdorligini oshirish, shaxsiy javobgarliklarni kuchaytirish maqsadida vaqtni tejash imkonini bermaydigan ish uslublarini amaliyotga kiritib, boshqalarni ham, o‘zini ham qimmatli vaqtlarini behuda utkazishga majbur qiladi. Ushbu masala bo‘yicha 14 nafar tadqiqodchini kuzatuvimiz natijasida tadqiqotchilarning qo‘llanilayotgan amaliy jarayonlari, aniqrog‘i, himoya ishiga taalluqli bo‘lgan avtoreferat nusxalarini chop ettirgandan keyingi ularni imzolash operatsiyalarining vaqt jihatdan behuda va samarasiz sarflanishi aniqlandi.

Biz ilmiy rahbarimiz bilan olib borgan tadqiqod ishimiz davomida himoyaga tavsiya etilgan tadqiqotchilarning avtoreferatlarini tayyorlashdan tashqari ularni imzolash uchun tadqiqodchi, ilmiy kengash raisi, ilmiy kotib, ilmiy seminar raisi va muhrdorlarning qancha

vaqtlarini sarflashlarini hisoblab ko'rdik. Buning uchun, tadqiqod ishini himoya qilishga kelgan 14 nafar doktorant va mustaqil tadqiqodchilar bilan suhbatlashdik. O'zlarimizni ularning urniga quyib kurdik. Natijada qo'yidagilarni aniqladik:

Har bir tadqiqodchi ilmiy kotib roziligidan keyin 60 dona avtoreferatni maxsus tipografiyalarda chop ettiradi. Undan keyin:

1. Ilmiy kengash raisi, ilmiy kotib, ilmiy seminar raisi va muhrdorlarning qimmatli vaqtlarini olmaslik uchun tadqiqodchi har bir avtoreferatni imzolab, muhr quydirishga tayorlaydi. Buning uchun dastlab skrepka sotib oladi. Skrepkaning avtoreferat betlariga zarar etkazmasliklari uchun skrepka bilan avtoreferat orasiga mo'ljallab mazsus 180 dona qozozni qiyib, tayorlaydi. Ushbu ishlarni bajarishlari uchun tadqiqodchining har bir avtoreferatga 6 soniya vaqti, 60 avtoreferat uchun 3 minut vaqti sarflanadi. Demak 14 nafar tadqiqodchining 42 minut vaqti isrof bo'ladi.

2. 60 avtoreferatning har birining qo'l qo'yilmaydigan betlarini maxsus tayyorlangan qog'oz va skrepkalar yordamida uch joydan birlashtirib, tayorlaydi. Sababi, ilmiy kengash raisi, ilmiy kotib, ilmiy seminar raisi 60 avtoreferatning har birining mazsus tayyorlangan uch joyiga o'z imzolarini quyib chiqadi va muhrdor ularning imzolarini tastiqalaydi. Buning uchun har bir avtoreferatni tayorlashga 36 sekund, jami $60 \times 36 = 2160:60 = 36$ minut vaqtlari ketadi. Demak 14 nafar tadqiqodchining 504 minut, aniqrog'i 5 soat 40 minut vaqtlari isrof bo'ladi.

3. Agarda imzo qoyuvchilar faqat avtoreferatga imzo quyish bilan band bo'lganda va yonida avtoreferatning betlarini tayyorlab berib turadigan tadqiqodchi xizmatidan ham foydalanganda bir avtoreferatga 8 soniya vaqt ketadi. Demak 60 avtoreferat uchun 8 minut vaqt sarflanadi. Bu degani 14 nafar tadqiqodchining avtoreferatini imzolash va muhr qo'ydirish uchun yuqorida ko'rsatilgan xodimlarning har birining 32 minut vaqtlari isrof bo'ladi deganni anglatadi.

Umuman olganda yuqorida qayd etilgan jarayonlar tadqiqodchining kutib turishlarini hisobga olmaganda 86 minut vaqtini oladi. Nukus davlat pedagogika institutida bir yilda 60 nafar tadqiqodchi himoya qiladi deb hisoblaganimizda 5160 minut (86 soat) vaqtlari ketadi. Yanada imzolovchilarning har birining bir tadqiqodchining avtoreferatini imzolash uchun 8 minut vaqtlari ketadigan bo'lsa, unda 60 avtoreferatni 3 joyini imzolash uchun 480 minut (8 soat), 4 nafar xodimning esa 32 soat vaqtlari isrof bo'ladi. Bu jarayonning vaqt jihatdan samaradorligi pastligi quyidagi sabablar bilan tavsiflanishi mumkin:

1. Qayta-qayta bajariladigan oddiy operatsiyalar: Qog'ozni tayyorlash, ildirip chiqish va imzolash kabi jarayonlar avtomatlashtirilmagan bo'lib, har bir nusxa uchun individual tarzda bajarilishi tufayli jami ish vaqti keskin oshadi.

2. Manfiy resurs isrofi: 94 soatdan ortiq vaqt inson resurslarini boshqalar uchun ham zarur bo'lgan ilmiy faoliyatdan chetga surib qo'yadi, bu esa tadqiqot samaradorligini pasaytiradi.

3. Ta'lim va texnologik imkoniyatlardan samarali foydalanish yo'qligi: Raqamli texnologiyalar, elektron hujjat almashuvi va raqamli imzo tizimlarining joriy qilinmaganligi jarayonni qo'lda bajarishga olib keladi.

Tadqiqotchilarning himoyasi uchun nusxalarni tayyorlashga sarflanishi ilmiy jarayonni samarasiz va vaqtni behuda sarflash sifatida baholashga olib keladi. Mazkur holatni oldini olish va resurslardan samarali foydalanish uchun raqamli texnologiyalarni joriy etish, jarayonlarni avtomatlashtirish hamda operatsion protseduralarni qayta ko'rib chiqish zarurati mavjud

Ilmiy-tadqiqot ishlarimiz natijalarining tahlili asosida biz qo'yidagicha xulosalarga keldik:

1. Oliy ta’lim muassasalari talabalari bo’sh vaqtlarini turlicha faoliyatlar bilan o’tkazayotgan bo’lsalar-da, ularning mazmuni va samaradorligi turlicha darajada ekanligi aniqlandi;

2. Aksariyat talabalar darsdan bo’sh vaqtlarining bir qismini dars tayyorlash, badiiy va ilmiy adabiyotlar o’qish, sport bilan shug’ullanish kabi ijobiy faoliyatlarga sarflayotgan bo’lsa-da, sezilarli qismi bu vaqtni passiv yoki kam samara beruvchi mashg’ulotlarga – mobil telefon, televizor, video ko’rish, ijtimoiy tarmoqlarda bo’lish kabi faoliyatlarga ajratmoqda;

3. Ayniqsa, talabalar orasida internetdan kundalik hayotda faol foydalanish, mobil qurilmalarga nisbatan yuqori bog’liqlik, vaqti-vaqti bilan rejasiz harakat qilish holatlari ko’plab uchramoqda. So’rov natijalari, shuningdek, talabalarning kun tartibiga ega ekanligi, bo’sh vaqtlarining ma’lum qismini o’zlashtirishga qaratayotgani ijobiy holat sifatida baholandi. Shu bilan birga, sport, to’garaklar va madaniy-ma’naviy tadbirlarda ishtirok etish ko’rsatkichlari unchalik yuqori emas.

4. Tadqiqodchilarni va ularning avtoreferatlariga imzo qo’yuvchilar tomonidan sarflanayotgan, besamarali vaqtlarni samarali vaqtlarga aylantirish masalasini yaqin kunlarda amalga oshirish lozim.

Umuman olganda, bo’sh vaqtni mazmunli tashkil etish talabalar hayotida ham, tadqiqodchilar hayotida ham ijtimoiy faollik, bilim doirasining kengayishi, sog’lom turmush tarzining shakllanishi hamda shaxs sifatida kamol topishida muhim omil bo’lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi talaba va o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish markazi faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 20.01.2024-yildagi 36-sonli qarori
2. Anderson, T. (2021). Online Learning and the Student Experience. Journal of Educational Technology, 24 (1), 45-58.
3. Feldman, D. (2014). Leisure and Academic Performance: A Study of College Students. Journal of Educational Psychology, 34 (3), 244-260.
4. Miller, S. (2018). The Role of Leisure in Student Development. Pedagogical Review, 10 (2), 75-90.
5. Oz-ozdan o‘rganib dono bo‘lur. Toshkent.1988. 21-bet.
6. Tarbiya. (A.M.Majitovning mas’ul tahririda) Ota-onalar va ustozlarga bag‘ishlangan ensiklopediya. T.; “O‘zbekiston milliy enciklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. – 528 bet.

O'QUVCHILARDA MILLIY IDENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA, RIVOJLANTIRISHDA MA'NAVIY- AXLOQIY TARBIYANING O'RNI

Rizaeva Ra'no Barnoevna

Navoiy viloyat bolalar kutubxonasi direktori

Annotatsiya. Ta'limning milliy hamjamiyat rivojlanishiga ta'sirining yana bir ko'rsatkichi shundaki, uning ta'sir doirasiga jalb qilingan ijtimoiy guruhlar orasida milliylikning shakllantiruvchi mezonlarining tuzilishi shaxsning milliy hamjamiyatga qo'shilishi uchun yanada yorqinroq tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: milliy istiqlool, ma'naviyat, pedagogika, vatanparvarlik, barkamol avlod, milliy identlik

Аннотация. Another indicator of the influence of education on the development of the national community is that among the social groups involved in the sphere of its influence, the structure of the formation of criteria of nationality for the integration of the individual into the national community is more clearly traced.

Ключевые слова: национальная независимость, духовность, педагогика, патриотизм, зрелое поколение, национальная идентичность.

Annotation. Eshche odnim pokazatelem vliyaniya obrazovaniya na razvitie natsionalnogo soobshchestva yavlyaetsya to, chto sredi sotsialnyx grupp, vovlechyonnyx v sferu ego vliyaniya, bolee yarko proslejivaetsya struktura formirovaniya kriteriev natsionalnosti dlya integratsii lichnosti v natsionalnoe soobshchestvo.

Key words: national independence, spirituality, pedagogy, patriotism, mature generation, national identity.

Kirish: Maqolada bugungi kunda jamiyatda etakchi va ustun hisoblangan sotsiomadaniy identifikatsiya odatda, nafaqat shaxsni, balki sotsiumda istiqomat qilaётgan avlodlarning ham o'zini har tomonlama ijobiy baholashi ёki sotsial muhitga muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi bilan bog'liq mutanosibliklarni aks ettiradi. U ёki bu identifikatsiyaning ijtimoiy strukturadagi o'rni sotsiomadaniy kontekstning o'zgarishi ta'sirida almashishi mumkin. Masalan, har bir davrning boshqaruv apparatidagi o'zgarishlar yangi shaxslararo ёki avlodlararo identifikatsiyani paydo qilishi mumkin. Jumladan, XX asrning 30-60 yillaridagi insonlar uchun non mukofot rolini bajarishi muqarrar edi. Ammo bugungi kun avlodiga nonning qadrini android tizimidagi texnik vositalar (kompyuter, telefon, turli maishiy texnika buyumlari) qiymati bilan solishtirish mutlaqo tushunarsiz holat hisoblanadi. Lotincha (identus – aynanlik, mansublik, o'xshashlik) - shaxs tomonidan o'zining qaysi sotsial guruhga mansubligi hamda shu sotsial guruh doirasida ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy, maishiy, axloqiy stereotiplarga amal qilinishi. Identiklik insonda «men kimman», «mening boshqalardan farqim nima» degan savollar asosida vujudga keladi va bunda inson o'zlikni anglash jaraёnidagi murakkab yo'lni bosib o'tadi.

Identiklik ijtimoiy rivojlanish jaraёnida paydo bo'lib, muayyan yaxlik strukturaga daxldorlik hissi bilan bog'liq holda, inson tomonidan o'zining ana shu strukturani bir qismi ekanligi va uning tarkibida muayyan aniq o'ringa ega ekanligini anglashni bildiradi. Identiklik kishiga o'z ehtiёjlarini qondirish va jamiyatda o'z o'rnini topishga ёrdam beradi. Bu esa o'z navbatida unga eng og'ir azob – butkul ёlg'izlik va shubhalardan xalos bo'lish imkonini beradi

«Identiklik – bu rivojlanish jarayonida paydo bo‘ladi va muayyan yaxlit strukturaga mansublik hissini tuyish, shuningdek, shaxsning aynan ushbu strukturaga tegishli ekanligi va uning tarkibida muayyan aniq ijtimoiy guruhning bir qismi ekanligini anglashni bildiradi. Identiklik vositasida inson o‘zi mansub bo‘lgan ijtimoiy makondagi sotsiomadaniy ehtiyojlarini qondiradi va u orqali jamiyatda o‘z o‘rnini topadi». Shunday bo‘lsada, ayrim holatlarda identiklik milliy ruh, xarakter va o‘zlikni anglash omillari bilan e‘tirof qilinadi.

Yaqin vaqtlargacha «identiklik» tushunchasi ilmiy bahs-munozarlarda deyarli ishlatilmas va qo‘llanmasdi. Mazkur atamaning nazariy va empirik o‘rganish predmeti bo‘lmagan. U monografiya, darslik va jurnal materiallarida uchramasdi. Bu tushunchani hatto falsafa, psixologiya lug‘atlarining so‘nggi nashrlarida ham uchratmaymiz. Faqat so‘nggi o‘n yilliklarda «identiklik» atamasi milliy matbuot sahifalarida paydo bo‘la boshladi. Shunday bo‘lsa-da, u hamon aksariyat o‘quvchilar uchun notanish, tushunarsiz bo‘lib, odatiy ilmiy kategorial apparatga qiyinchilik bilan moslashmoqda. Milliy identiklikni tushinishda èndashuvlar tahlilini mutahassislar instrumental, primordial va konstruktiv èndashuvlarga ajratadilar. Aynan shu èndashuvlar identiklik omilini belgilashda ko‘plab munozara va baxslarga sabab bo‘lmoqda. Identiklik rivojlanish jaraënida paydo bo‘ladi va kishilarning muayyan yaxlit strukturaga daxldorlik hissini tuyish asosida o‘zining muayyan aniq o‘ringa egaligini u orqali namoèn etishini anglatadi. Identiklik insonga o‘z ehtiøjlarini qondirishga va jamiyatdagi o‘z o‘rnini topishga èrdam beradi. Bu esa o‘z navbatida insonga eng og‘ir azob, ya‘ni butkul èlg‘izlik va shubhalardan xalos bo‘lish imkonini beradi

Jamiyat rivojlanishi yangi axborot-telekommunikatsiya texnologiyalari, internet va kompyuterlar, AKTlar (axbopot kommunikatsiya texnologiyalari) yaratgan virtual voqelik, ommaviy madaniyat jamiyat ma‘naviy xayotini, odamlar dunyokarashnni ancha o‘zgartirib yubordi. Inson xozirgi jamiyatda juda ziddiyatli, chalkash ta’sirlar ostida koldi. Illy sababdan ma‘naviyatga insonning asl tabiatidan, autentligidan kelib chikib yondashish, ya‘ni ekzistensialistik yondashuv dolzarblik kasb etmokda. Ammo bir narsani nazarda tutish kerakki, ekzistensializmning ontologik karashlari, bilish nazariyasi, jamiyat va inson tugrisidagi fikrlari, xulosalari yaxlit va izchil ta‘limot emas. Lekin ekzistensializmning inson autentligi to‘g‘risidagi fikrini deyarli barcha ijtimoiy va gumanitar fanlar foydali, ilmiy samarador usul sifatida tan olgan. Ma‘naviyat tushunchasiga kaytamiz. Ayrim mualliflar, ma‘naviyatning moxiyatini ilohiy deb talkin kilmokdalar. Ular to‘lik diniy-mistik nukta nazarga o‘tib ketmasa-da, diniy yondashuv tarafdoridir. Ma‘naviyatni ular ongning to‘lik tushuntirib berish mumkin bo‘lmagan sirli jixdtlari, insonning ruxiy kuchi, undagi tug‘ma diyonat, vijdon, iymon, Xudo insonning ko‘ngliga solgan ijtimoiy va ijodiy moyillik, intilish, deb talkin kiladilar. Bu karashlarga muvofik ma‘naviyat iloxiy yoki tabiiylikdan ustun xodisadir. “O‘zbekiston taraqqiyotining o‘ziga xos modelida kadrlar tayyorlash milliy dasturi, “tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q”, “barkamol avlod”, “yuksak ma‘naviyat-yengilmas kuch”, “yuksak bilimli, intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning muhim sharti” haqidagi Islom Karimovning konseptual ta‘limoti XXI asrda pedagogika fani taraqqiyotining metodologik asosini belgilab berdi”.

Mamlakatimiz milliy istiqlolni qo‘lga kiritgach, xususiy metodologiyaga ham shakllana bordi. O‘zbekiston Respublikasi taraqqiyotining ma‘naviy-axloqiy negizlari, milliy qadriyatlarga sodiqlik jahon pedagogikasining ilg‘or yutuqlaridan foydalanish, ta‘lim jarayoniga samarali pedagogik texnologiyalarni kiritish va ta‘lim-tarbiya sifatini tubdan yangilash, ta‘lim-tarbiya konsepsiyalari pedagogika fanining metodologik yondashuvlarini boyitdi. Vatanparvarlik, insonparvarlik hamda demokratik tamoyillar asosida ta‘lim-tarbiya uzviyligini ta‘minlovchi pedagogikaning o‘ziga xos qonuniyatlari umumlashtirildi.

O'zbek pedagogika fani nazariy konsepsiyalarni yaratish, ta'lim va tarbiya jarayonini mazmunan yangilash borasida yangi-yangi nazariy xulosalarni qo'lga kiritdi. Ta'lim tizimida umumta'lim fanlarini o'qitishda tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Maktab darsliklarining yangi avlodlari yaratildi va sinovdan o'tkazildi. Bir fan yuzasidan bir necha muqobil darsliklar yaratildi. Yaratilgan darsliklarda maktab o'quvchilarining milliy ruhda tarbiyalashni ko'zda tutgan mavzular bo'lishi e'tiborga olindi.

O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida o'ziga xos taraqqiyot modeli yaratilgan bo'lib, unda jamiyat tarraqqiyotini ta'minlovchi muhim omillar sirasida ta'lim va tarbiyaning ustuvorligi, "Ta'lim, tarbiya va rivojlanishning uyg'unligi qonuniyati", Sharq pedagogikasining falsafiy qonuniyati – Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmasligini e'tibor markaziga qo'yilishi, barkamol avlod rivojlanishining "portlash effekti" haqidagi ta'limot hayotda o'z ifodasini topmoqda. Abu-l-Mu'in an-Nasafiyning "Kitob at-tavhiyd li-qavo'id at-tavhiyd" asarida keltirilgan "Bilish nazariyasi", Usturashiyning 1228 yilda Samarqandda yozilgan "Jomiu ahkami-s-sig'or", Shamsiddin Muhammad ibn Abi Bakr ibn Qayyim Javziyaning "Tuhfat ul-mavdud bi ahkomi-l mavlud" asarlarida keltirilgan bolalar bilim olish huquqlari hamda Xojagon va Naqshbandiya ta'limotlari ta'lim-tarbiya tizimining takomillashuvi ta'lim-tarbiyaning o'quvchilar imkoniyati, qobiliyatiga mosligini ta'minlash dolzarb masalalar sirasida kun tartibiga qo'yildi. O'zbekistonda yaratilgan "Kadrlar tayyorlashning milliy modeli" yoshlarni jahon miqyosida qo'lga kiritayotgan yutuqlarida o'z isbotini topmoqda.

Hukumatimiz tomonidan qabul qilingan "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da innovatsion ta'lim-tarbiya texnologiyalarini izchil joriy etishni bosqichma-bosqich amalga oshirish ko'rsatib o'tilgan. Kadrlar tayyorlashda milliy identlikni shakllantirish, barkamol avodni voyaga etkazish, dunyoviy bilimlarni egallagan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash o'zbek pedagogikasi oldiga ulkan vazifalarni yuklamoqda. Bu mas'uliyatli vazifalar xalqimizning yorug' istiqbolini yaratuvchi yangi avlod vakillarini tarbiyalash zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Jahon hamjamiyatida yuz berayotgan siyosiy o'zgarishlar globallashuvga olib kelmoqda. Yet sayyorasining turli hududlarida istiqomat qiluvchi elatlar umumiy ma'nodagi ulkan migratsion jarayonni bolab berdi. Avvallari Afrika va Yevropa qit'alarida kuzatilgan migratsion jarayon Markazy Osiyoni ham chetlab o'tayotgani yo'q. Bugun bizning vatandoshlarimiz Nafaqat Rossiya, balki Amerika, Afrika, Yevropa qit'alariga turli sabablar bilan ko'chib bormoqda. Amerika Qo'shma Shtatlarining Nyu- York shahrida o'zbeklar mahallasi guzarini tashkil etilganligi, Yevropa mamlaatlarning ko'pgina shaharlarida o'zbeklar milliy markazi tashkil etilganligini kuzatishimiz mumkin. Bu nimadan dalolat beradi?

Bugun biz bilan hamnafas bo'lib turgan qo'shnimiz, qarindoshimiz ertaga taqdir taqazosi bilan tirikchilik kuyida boshqa mamlakatga ko'chib ketishi ehtimoldan holi emas; ikkinchidan, o'zga millatlar orasida vaqtincha yashab turgan vatandoshlarimizning farzandlari kelajakda O'zbekistonni Vatan sanashi, o'zini to'laqonli o'zbek hisoblashi uchun ularning ongida milliy identlik shakllangan bo'lishi shart. Sanab o'tilgan har ikki holat ham milliy belgilarning so'nishi, milliy qadriyatlarining aksariyat yoshlar ongida unitilishiga, milliy til va adabiyotning qadsizlanishiga, milliy tariximizning kelajak xotirasida xiralashishi yoki butunlay unitilishiga sabab bo'lishi mumkin. Demak, globallashuv jarayoni har qanday millatning milliy o'zligini saqlab qolishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biridir.

Bugungi O'zbekiston ijtimoiy hayotida farzandlarimiz tarbiyasiga dunyoda yuz berayotgan siyosiy, iqtisodiy o'zgarishlar ta'sir qilmasligiga kim kafolat bera oladi? Hech kim.

Ayni paytlarda O'zbekistonning chekka qishlog'idagi o'smir dunyoning narigi burchagida sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni bemalol kuzatib turibdi. Bugungi globallashuv jarayoni axborot tarqalish tezligini quyosh nuri tezligiga tengashtirib qo'ydi. Bu kabi shiddatli

axborot almashinuv jarayonida axborotlarni filtrlash imkoni juda past. Bu esa, hali axloqiy tarbiya jarayonida bo'lgan farzandlarimiz tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Eng muhimi, uzlukiz ta'lim tizimida ta'lim – tarbiya olayotgan farzandlarimizning taqlidchanligi, ularga nisbatan axborot xurujining ta'siri, atrof muhitning ta'siri, zamondoshlarining xorijiy yurtlarga borib ishlashi va boshqa ulkalarga qiziqtirishlari milliy qadriyatlarimizning saqlanib qolishiga, farzandlarimizning milliy identligini shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Uzluksiz ta'lim tizimi tarbiyalanuvchilari bilan olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning sifati, mazmuni tadbir o'tkazilayotgan unda muhokama qilinayotgan mavzuning auditoriyaga mosli masalasi ham muhim muammolardan bo'lib turibdi. Xush muammo qaerda? Birinchidan kadrlar tayyorlash tizimida ma'naviy axloqiy ishlarning talab darajasidan pastligida bo'lsa, ikkinchidan ommaviy e'tiborsizlik va ijtimoiy loqaydlikning jamiyatimizda tomir otib borayotgani; uchinchidan odimning o'z kasbiga nisbatan mas'uliyasiz va mantiqsiz yondoshuvi, tarbiya maskani tarbiyachi pedagoglariga nisbatan munosabatini ko'rsatadi. Demak, profilaktik tadbir o'tkazayotgan xodimlarning o'zlarida milliy identlik belgilari to'liq shakllanmagan, axloqiy tarbiya borasidagi bilimlari etarli emas degan xulosaga kelish mumkin.

O'quvchilar milliy identligini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish texnologiyalarini sinovdan o'tkazishda avvalo ularning identlik belgilarini o'rganish va milliylik kategoryasi ko'rsatgichlarini aniqlash darkor. O'quvchilarning milliy identligini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirishda tarbiyalanuvchilarning ongida Vatan obrazi, vatanparlar va millatning sha'ni sanalgan shaxslar timsollashtirilishi maqsad qilib olinishi zarur. O'quvchilar ongiga Vatan obrazini singdirishdan oldin ularni milliy streotiplar bilan tanishtirish, ularning faoliyati, karomatlari borasidagi qiziqarli hikoyalarni o'quvchilarga etkazish lozim.

Millatning obro'siga aylangan shavkatli tarixiy shaxslar: Jaloliddin Manguberdi, Muqanna, Shiroq, Tumaris, Siyovush, Afroiyob, Amir Temur, Dukchi eshon; ulug' avliyolar: Bahauddin Naqshband; Xoja Ahmad Yassaviy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy singari allomalar obrazlari milliy stereotiplardir. Vatan obrazi tushunchasi milliy stereotiplar tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. "Ijtimoiy stereotip atamasi ilk bor amerikalik olim U. Lippman tomonidan ilmiy ta'limga kiritilgan edi. Uning izohlashicha, "Stereotip – standartlashtirilgan va barqaror obraz bo'lib birxil hodisalar yoki narsalar umumiy tasavvur hosil qilish imkonini beradi". Rus olimlari sotsiologlar V.Sergeev va N.Biryukovlar esa, "Stereotiplar barqaror bo'lib, bir necha avlod hayoti davomida saqlanadi,- deb hisoblaydi. Darhaqiqat, milliy streotiplar millatning boshqa xalq vakillaridan ajratib turuvchi ijobiy belgiga aylanib ulgurgan uning shavkatli farzandlari, ularning qahramonliklari, bashariyat va xalqining istiqboli yo'lida amalga oshirgan sharaflı mehnatlari, millatning urf-odat va qadriyatlarini anglatadi. Vatan obrazi tushunchasi u haqidagi ma'lumotlarning sub'ektiv o'lchovi bo'lib, ob'ektiv ilmiy bilimlarning yig'indisi sifatida mohiyat tushunchasi bilan taqqoslanadi. Obraz mohiyatdan biroz uzoqlashishi mumkin. Vatan obrazini yaratgan xalq uning uzoq o'tmish qa'ridagi tarixiy voqea-hodisalarning mohiyati bilan boyitadi. Vatan obrazining mohiyatida esa, uning shavkatli farzandlari, ulug' insonlari siymosi mujassamlashadi. Ayni shu jihatdan obraz va mohiyat o'quvchilarning ongiga ijobiy ta'sir o'tkazadi va ularning "men ham shu millatning bir parchasiman" degan qarorga kelishiga sabab bo'ladi.

O'quvchilar milliy idenligi borasida gapirar ekanmiz avvalo milliylik tushunchasi borasida mulohazalarimizni bildirsak. Ma'lumki, milliylik – shaxsning o'ziga xos xususiyati sifatida etnik belgining ko'p qirrali hodisasi bo'lib, ma'lum ijtimoiy-madaniy sharoitlarda, faoliyatda va muloqotda rivojlanadigan va xulq-atvor usullarini belgilaydigan shaxsiy xususiyatlarning yig'indisi sanaladi. Rus sotsiologi M.S.Kontorning tushuntirishicha,

"Millatlararo munosabatlar haqida gap ketganda, biz ma'lum bir etnik guruhga xos bo'lgan, milliy substansiyani yaratadigan xususiyatlarni tushunamiz. Har bir etnik jamoaning guruh xulq-atvorida namoyon bo'lish darajasi va shakli bo'yicha farqlanadigan xarakterologik fazilatlar to'plami taqdim etiladi". Olima tavsiflagan xarakterologik fazilatlar to'plami millatning o'ziga xos identligini anglatadi.

Butun millatga xos belgilar tarixiy va ijtimoiy-madaniy rivojlangan jamiyatning ayrim qatlamlarida xalqning xarakteri bir etnik guruh vakillarining avloddan-avlodga o'tib kelayotgan urf-odatlarida namoyon bo'ladi. Milliy til va folklorida ma'lum bir xalqning ramziyligini aks etsa, millat vakillarining xulq-atvorida turli vaziyatda o'zini namoyon qilishida, muloqotda bir shaxsning eng aniq xususiyati aks etadi.

Milliy o'z-o'zini anglash masalalari turli fanlarning maxsus tadqiq predmetiga aylanib, bu hodisani quyidagi nuqtai nazardan belgilab bergan. O'tgan asrning boshlarida Rossiyada milliy masalar yuzasidan tadqiqot olib borgan P.N.Milyukov esa, milliy ongni jamoaviy ong deb hisoblaydi, bu erda yagona jamoaning har bir a'zosi o'zini o'zi anglashi, boshqalar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni topish darajasida idrok qiladi. Biroq muallif milliy o'zlikni shakllantirish o'xshash va turli belgilar izlashga to'liq bog'liq emasligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, milliy belgilarni o'zida mujassamlashtirgan muayyan millat vakilining his-tuyg'ularini, intilishlarini ifodalovchi asosiy vosita uning ona tilidir²⁷. Sovet olimlari: faylasuflar, sotsiologlar milliy ongni shakllantirish omili sifatida millatning diniy etiqodi muhim faktor hisoblanishini ta'kilganlar. Shuningdek, milliy ongning o'zagi o'sha millatning tarixini o'rganish bilan belgilanadi. Aynan tarix xalq tarixiy taqdirlarining birligini, bir avlodning ikkinchi avlod bilan uzluksiz bog'lanishini ta'minlaydi.

G.L.Frank milliy ongni umuminsoniy kategoriya deb hisoblab, uni milliy ruh sifatida tushunadi. U madaniy va hayotiy tajribani ma'naviy qadriyatlarning umumiyliigi, birligi va o'zaro to'qnashuvi tamoyillarida shakllangan milliy ongni rivojlantirish omillari sifatida belgilaydi. Bundan kelib chiqib, milliy o'z-o'zini anglash qadriyatlar tizimi sifatida shakllangan, deb taxmin qilish mumkin-deydi. Bizning fikrimizcha, globallashtirish jadal ketayotgan maktab sharoitida barkamol shaxsni tarbiyalash muhim muammolardan biridir.

Milliy o'zlikni anglashning tarixiy asosi, o'ziga xos borliq va o'ziga xoslikka ega bo'lgan millatning belgisidir. Bizningcha, milliy o'z-o'zini anglashni shakllantirish milliy madaniyatni o'rganish, milliy urf-odatlar, umummilliy ahamiyatdagi e'tiqod va milliy ijtimoiy hayotning shaxs hayoti bilan bog'liq uzvlarini o'rganish orqali amalga oshiriladi. G.P.Fedotov tomonidan milliy ong tarbiyasi mantig'i: instinktdan ongga, o'zlikni anglashdan milliy o'zlikni anglashga va ijodkorlik. A.Avloniyning o'z-o'zini anglashni tarbiyalashga qaratilgan nuqtai nazari bizni hayratda qoldirdi. U milliy o'zlikni anglash xalqlarning birlashuviga hissa qo'shishi kerak, deb hisoblaydi. U shaxsning ijodiy faoliyatini faollashtirishni milliy o'z-o'zini anglashni tarbiyalashning asosiy sharti deb biladi. Bizningcha, milliy bunyodkorlik natijalarini bilish orqali milliy o'zlikni anglash rivojlanadi.

Ko'pchilik tadqiqotchilar, asosan, milliy o'zlikni anglash – bu millatning belgisi, millatning o'zini anglashi, uning tarixdagi o'rni va taraqqiyot istiqboli, degan fikrga qo'shiladilar. So'nggi o'n yillikda, R.X.Shogenovning fikricha, ma'naviy shakllanish sifatida, milliy stereotiplar, hudud, madaniyat, til, tarixiy o'tmish haqidagi g'oyalar milliy o'z-o'zini anglash mazmunida shakllandi. Kavkaz xalqlari etnik xususiyatlarini tadqiq etgan M.A.Xokonov milliy ong – millatning o'zi, manfaati, qadri haqidagi g'oyalar majmuasi sifatida axloqiy tarbiyaning muhim elementi ekanligini ta'kidlaydi. Yu.V. Bromley milliy etnik belgilarning har

qanday ko‘rinishi shaxsning milliy o‘zini identifikatsiya qilishiga xizmat qiladi deb hisoblaydi. Bizning fikrimizcha, milliy identlik o‘quvchilarning milliy hamjamiyatidagi o‘rnini to‘g‘ri belgilashi, millati va Vatani taqdiri bilan o‘z taqdirini mushtarak ko‘rishini ta‘minlaydi.

Ijtimoiy-psixologik va pedagogik tadqiqotlarning tahlili milliy identlikni shakllantirishga ta‘sir qiluvchi eng muhim omillarni aniqlashga imkon berdi. Bular: kundalik turmush madaniyati, shaxs va jamoalarning imidjga bo‘lgan qadriyat yo‘nalishi, diniy e‘tiqodi va dunyoqarashi, milliy qadriyatlar va urf-odatlar. Keyinchalik xuddi shu tajriba davomida umumta‘lim maktabining ko‘p madaniyatli makonining modelini yosh o‘smirlarning milliy identligini rivojlantirish muhitini yaratishga imkon berdi. Ijtimoiy beqarorlik sharoitida milliy o‘zlikni anglashni tarbiyalash muammosi ta‘lim tizimi uchun ustuvor masala hisoblanadi. Hozirgi vaqtda milliy mafkuraning o‘zagi, R.Raxmonovning fikricha, omon qolish g‘oyasiga asoslangan jamiyatning o‘zini o‘zi asrashiga, uning milliy-madaniy o‘ziga xosligini saqlashga moyillikdir. R.Raxmonov ta‘limda bugungi kunda milliy o‘zlikni anglashni ta‘minlovchi omillarni qayta ko‘rib chiqadi. Ta‘limning gumanistik tendensiyalarida u ijtimoiy-madaniy amaliyotni o‘zgartirishning yanada samarali vositalarini topish imkoniyatini ko‘radi. **G.S.Zeleneev**ning fikriga ko‘ra, o‘quv jarayonining mazmuni gumanitar bilim sifatida "milliy va jahon fanlari va san'atining yutuqlari, bag‘rikenglik va tushunish, boshqa madaniyat va boshqa odamlarning fikrini hurmat qilish, konstruktiv muloqot o‘tkazish, oqilona qarorlar qabul qilish, keng ko‘lamli fikrlash qobiliyati kabi shaxsiy xususiyatlarni shakllantirishga hissa qo‘shishi mumkin". U milliy o‘zlikni anglashni tarbiyalash jarayonida o‘qituvchi, qanday qilib o‘qitish va tarbiyalash masalasini hal etish kalitini o‘zida ushlab turgan pedagog shaxsiga alohida o‘rin beradi. Ta‘lim va tarbiyada gumanistik texnologiyalarga yo‘naltirilgan maktab o‘quvchilarining milliy ongini shakllantirish jarayonini tinch hayotning ijtimoiy-madaniy amaliyotini shakllantirishning asosi sifatida qaraydi.

O‘zbekistonda milliy ta‘limning haqiqiy holati va istiqbollari o‘rganish bilan bog‘liq bir qator vazifalarni hal qiladi. Bular quyidagilarda ko‘rinadi:

- O‘zbekistondagi milliy ta‘limning asosiy muammolarini ta‘lim faoliyati sub’ektlari nuqtai nazaridan aniqlash;
 - ta‘lim sohasidagi O‘zbekiston aholisining milliy ta‘limga bo‘lgan ehtiyojlarini tahlil qilish.
 - O‘zbekistonda ta‘lim sub’ektlarining milliy ta‘limga munosabatini ko‘rib chiqish.
 - O‘zbekistonda yagona milliy ta‘lim makonini yaratish imkoniyatlarining xususiyatlari;
- O‘zbekiston aholisining etnik identifikatsiyasini shakllantirishga milliy ta‘limning ta‘sirini tahlil qilish.

Milliy ta‘limning etno-milliy identifikatsiyaning sub’ektiv mexanizmlariga ta‘sirini tavsiflashga murojaat qilsak, ushbu muammoga bag‘ishlangan ko‘psonli adabiyotlarda milliy-etnik o‘ziga xoslikning universal modeli yo‘qligiga guvoh bo‘lamiz. Identifikatsiya modellari hududiy va ijtimoiy-madaniy farqlarga ega ekanligi isbotlangan. Katta metropolda yashovchi va bizning tadqiqotimiz ob’ekti bo‘lgan o‘zbek millati vakillari identligini shakllantirish mexanizmlarini jarayonlari ham bir qator omillarning kombinatsiyasi tufayli o‘ziga xos xususiyatlarga ega, ular orasida eng muhimlaridan biri milliy ta‘limdir.

Aholining ayrim guruhlarida etnik o‘ziga xoslikni shakllantirishda madaniy dominantning paydo bo‘lishi haqiqati milliy ta‘limning shaxs va jamiyatning ijtimoiy-madaniy rivojlanishiga bevosita ta‘siridan dalolat beradi.

Bu xulosalar respondentlarning o‘zini o‘zbek deb hisoblanishi mumkinligi haqidagi hukmlari bilan tasdiqlangan. O‘quvchilar va ularning ota-onalari asosiy ko‘rsatkichlardan biri sifatida “milliy madaniyat, milliy qadriyatlar, milliy ijtimoiy turmush tarzi bilan bog‘liqlik”ni ajratib ko‘rsatishadi.

Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, milliy ta‘limning milliy identifikatsiyaga ta‘sirining o‘ziga xos xususiyati shaxsni identifikatsiya qilish jarayonlarini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy taqqoslash bazasini kengaytirishdan iborat.

Identifikatsiya omillarining tuzilishi ham o‘zgarmoqda. Agar milliy ta‘lim tizimiga aloqador bo‘lmagan guruhdagi milliy identifikatsiya ijtimoiy-demografik mezonlarga asoslangan bo‘lsa, unda ishtirok etganlar ijtimoiy-madaniy identifikatsiyani ko‘rsatadilar. Axborot asri atalmish ozirgi kishilik jamiyatini shakllantirish sharoitida jamiyat rivojlanishidagi integratsion jarayonlar, shubhasiz, ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog‘liq bo‘ladi.

Rossiyada istiqomat qiluvchi yahudiylar milliy identligi borasida tadqiqotlar olib borgan Ye.Nosenkoning fikricha, “zamonaviy mamlakatlarning aksariyati ikkita tendensiya bilan ajralib turadi - etnik-madaniy farqlarni yo‘q qilish va madaniyat sub’ekti sifatida xalqlarning ikkinchi tug‘ilishi”. Demak, har qanday millatning milliy urf-odatlarini, tili, adabiyoti, san’ati, madaniyati, ijtimoiy-maishiy an’analari, diniy tasavvurlari uning barqaror yashovchanligini ta‘minlovchi muhim omillardan biridir. Maxmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Avdulla Avloniylar o‘quvchilarda milliy identlikni shakllantirishning ijtimoiy pedagogik mexanizmi omillari quyidagilardan iborat deb ta’kidlashgan.

- Yurt tabiatini anglash;
- Milliy madaniyatni anglash;
- Milliy til vatafakkurni anglash;
- Diniy e’tiqodiy qadriyatlarni anglash;
- Milliy tarixiy haqiqatni tushunish.

Yurt tabiatini anglash muhim pedagogik prinsipdir. Mohiyatan yurt tabiati sirasiga uning tabiiy unsurlari: o‘simliklar, nobotot, hayvonot olami va odamlari ham kiradi. Tabiiylik-bu ijtimoiy pedagogikaning prinsipi bo‘lib, unga ko‘ra ijtimoiy pedagog o‘zining amaliy faoliyatida bolaning tabiiy, tabiiy rivojlanish omillarini boshqaradi. Tabiiylik tamoyilining xususiyatlarini uning ayrim jihatlarini aks ettirgan o‘qituvchilar, psixologlar, faylasuflarning asarlarida topish mumkin.

Tabiatni anglash omili ilk bor Ya.A.Kamenskiyning “Buyuk didaktika” asarida qayd etiladi. U inson ham o‘simliklar va hayvonot olami singari tabiat qonunlariga bo‘ysunuvchi jamiyat a‘zosi, tabiatning bir bo‘lagi deb hisoblaydi. Uning yozishicha, qaerdaki inson tug‘ilarkan, tabiat ne‘matlaridan to‘g‘ri fooydalanishi uchun unga albatta tarbiya zarur. Ya.A.Komenskiy nafaqat tabiatning umumiy qonuniyatlari, balki bola shaxsining psixologiyasiga ham tayanib, o‘zining bollarni tarbiyalashga ularning yosh xususiyatlarini inobatga olishga qaratilgan tarbiya tizimini taklif qiladi.

Tabiatni anglash omili asta-sekin turli pedagogik, xususan, ijtimoiy pedagogikning nazariy qurilishi asosiga aylana bordi. Fransuz faylasufi Jan-Jak Russo (1712-1778) bola tarbiyasi tabiatga muvofiq amalga oshirilishi kerak, -degan qarashni olg‘a surdi. Uning qayd etishicha, bolalar ulg‘ayishdan oldin bolalik gashtini surishi zarur. U tarbiya tabiiylik kasb etishini alohida ta’kidlaydi. Uning uqtirishicha, tabiiylik inson qobiliyatlarining ichki rivojlanishi, his-tuyg‘ularni rivojlantirish orqali amalga oshirilishi kerak. Shuning uchun J.J.Russo bola tarbiyasida bolaning tabiatini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Bola tarbiyasidagi tarbiya

jarayoni tabiiy sharoitda amalga oshishi lozim deb hisoblagan olim o'zining erkin tarbiya nazariyasida bolalarning yosh davriyligiga e'tibor qaratish zarurligini ta'kidlaydi.

Nemis pedagogi Adolf Disterveg (1790-1866) ham tabiiylik tarbiyaning muhim omillaridan biri deb sanaydi. A.Disterveg tabiatni anglash omili inson tabiati o'zgarmaganidek o'zgarmas xususiyatga ega deb hisoblaydi.

Tabiatni anglash yoki tabiiylik g'oyasi K.D.Ushinskiy (1824-1871) uning izdoshlari: P.P.Blonskiy, S.T.Shaskiy, N.K.Krupskaya, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy, Yu.K.Babanskiy, G.I.Illukin, T.I.Ilin kabi XX asr zamonaviy pedagogikasining darg'alari asarlarida ham e'tirof etildi.

Milliy madaniyatni anglash omili. Milliy identlikni shakllashtirish mexanizmlari omillaridan biri milliy madaniyatni anglash omili birinchi omilning mantiqiy davomidir. Negaki, milliy madaniyat millat vakilining tabiatida mujassamlashgan bo'ladi. Inson biologik mavjudot sifatida dunyoga kelganida hali shaxs bo'lmaydi. U hayotiy ijtimoiy tajribalar, tarbiya jarayonida shaxs sifatida kamol topadi, uning tafkkuri takomillashib boradi. Uning tarbiya jarayoni avlodlariga o'tadi. Shu tariqa insonning avlodlari o'zlarining ajdodlari tomonidan yaratilgan san'at, adabiyot, marosimlar va bayramlar haqidagi madaniy ijtimoiy tajribani o'zlashtiradi va keyingi avlodlariga meros qoldiradi. Milliy madaniyatni anglashda yoshlar ajdodlarining badiiy dahosi, esetik qarashlari, iste'dodi va san'atining maftunkor qirralari, marosimlarining betakrorligi hamda o'ziga xosliklarining mohiyatini o'zlashtiradi. O'zbek ma'rifatparvari A.Avloniy bizga meros qoldirgan "Turkiy guliston yohud axloq" asarida miliy madaniyatni anglash omilini axloq tarbiyasining bir necha tushunchalarida ifodalaydi. Nemis olimi A.Disterveg tomonidan taklif qilingan nazariyada madaniy anglash omili haqida ilk bor fikr bildirilgan edi. A.Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asarida sharqona tarbiyaning mantiqiy mohiyati, hijjalab tushuntiriladi. Tarbiyalanuvchining ilm olishi, millatini vatanini sevishi, fahm-farosatini rivojlantirish, hunar o'rganish, diniy bilimlarni olish kabi axloqiy tarbiyani amalga oshirishda muhim bo'lgan omillardan bir nechalarini atama falsafiy tushuncha sifatida izohlanadi. A.Avloniy taklif etgan omillar bevosita o'quvchilarning milliy identligini shakllantirishning muhim omillari tarkibida bo'y ko'rsatadi.

Har qanday millat, har qanday avlod madaniy rivojlanishning u yoki bu bosqichida bo'ladi. Bu ajdodlar tarixi, maishiy hayoti va madaniy merosida aks etadi. K.D.Ushinskiy "Inson tarbiya predmeti sifatida" nomli asarida: "Biz ma'rifatli insonni tarbiyalashni maqsad qilgan ekanmiz ishni uning xalqchilik xususiyatlari: dini, Yurti, yurtining tabiati, geografiyasi, tarixi va madaniyatini anglatishdan boshlashimiz zarur", deb yozadi. Olim **xalqchil** deganda har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, geografik, tabiiy iqlim sharoitlarining o'ziga xosligini nazarda tutadi. Zero, milliy identlik parametrlari millatning makoni tabiati, tarixi, manadiyati va san'atini ham o'z ichiga oladi.

Millatning milliy iftixori, uning boshqa elat vakillaridan ajratib turadigan muhim belgilardan biri uning tili va o'ziga xos tafakkuridir. Milliy til o'sha millat vakillarining asrlar davomida aloqa vositasini bajarib kelgan tildir. Tilni millatsiz, millatni tilsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Taniqli ma'rifatparvar Abdulla Avloniyning yuqorida keltirganimiz "turkiy guliston yohud axloq" asarida alloma axloqiy tarbiya xususida tushunchalar berar ekan, tilni ham uning arjalmas qismi sifatida e'tirof etadi. Asarning "Hifzi lison" deb izohlangan qismida "Hifzi lison deb har bir millat o'z ona tili va adabiyotini saqlamagini aytilur. Har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurg'on oyina hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur. Hayhot!" - deb milliy tilning mohiyatini ochib bergan.

Milliy til millatning aloqa vositasi dedik. Millat o'zining butun ma'naviy olamini til vositasi asosiga quradi. Uning ajdodlari tomonidan har qanday madaniy va ma'naviy boylik

uning tili, so‘z ifodasida etib keladi. O‘quvchilar tilning ijtimoiy mohiyati, o‘z ona tilining leksik qatlami, so‘zlarning semantik mohiyati bilan yaqindan tanisharkan, o‘z milliy tiliga nisbatan mehr hissini tuyadi. Taniqli tilshunos A.Nurmonov milliy tilimiz tarixi borasida fikr yuritib, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniylar garchi arab tilida o‘z ilmiy merosini qoldirgan bo‘lsalarda, asarlarida milliy til millatning eng muhim milliy belgisi, uning borlig‘i ekanligini yozadi. Darhaqiqat milliy til millatning eng muhim ma‘naviy belgisi. Hech bir millat o‘z tilisiz milliy mansubiyatiga da‘vogarlik qila olmaydi. Shunday ekan o‘quvchilarga milliy identlikni shakllantirishning ijtimoiy pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishda milliy tilni anglash uning mohiyatini tushinishiga alohida e‘tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Millatning milliy idenligini ajralmas qismi sanalga milliy tafakkur omili ham alohida ahamiyatga ega. Abu Nasr Forobiy «Falsafatu Aristutalis» asarida inson tafakkuri borasida o‘zining falsafiy izohini beradi beradi. Forobiyning fikricha, faqat insongina bilimga intiladi. Inson o‘zini qurshab turgan olamni va o‘zini o‘zi bilish orqaligina eng etuk mavjudotga aylanadi. Bilish insonning mohiyati. Bilishdan maqsad haqiqatga erishmokdir. Har qanday bilish, dastavval, o‘zini qurshab turgan olamdagi narsa va hodisalarni kuzatishdan boshlanadi. Chunki tafakkur faoliyati bilan hosil qilingan mohiyat o‘zining tabiiy asosidan oldin bo‘lishi mumkin emas. Tafakkur faoliyati bilan mohiyatning hosil qilinishi – millatning o‘ziga xos tasavvurlari, fikrlashi, tushunishi, narsa va hodisalarni talqin qilishini anglatadi. Chunki milliy tafakkurda faqat shu millat vakillari dunyoqarashi, tushunchasi va odamu olamga munosabati o‘z ifodasini topadi. Masalan, barcha inson bolasi uchun mushtarak bo‘lgan ota-onaga g‘amxo‘rlik qilish masalasida o‘zbekning tafkkuri bilan polyakning tafakkurida juda katta farq bor. O‘zbek farzand sifatida keksaygan otasi va onasini xizmatini qilish, ularning duosini olish, imkoni bo‘lsa, haj ziyoratiga olib borishni oliy maqsad, sharaf deb hisoblaydi. Polyaklardachi? Farzandlari voyaga etgach, ota – onasi bilan xayrlashadi. Ularda keksaygan ota-ona oldida farzandlik burch degan tushunchaning o‘zi yo‘q. Ular farzand sifatida mas‘uliyatni zimmasiga olmaydilar. Bizning tafakkurimizdagi **o‘zbekchilik** degan tushuncha zaminida o‘zbek xalqining qadriyatlari, milliy belgilari, turmush tarzi, dunyoqarashi odamga va olamga munosabatlari o‘z aksini topadi.

Diniy e‘tiqodiy qadriyatlarni anglash. O‘quvchilar milliy identligini shakllantirishda millatning muhim belgilarini o‘zida mujassamlashtirgan diniy qarashlar va diniy tarbiya ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o‘rinda L.E.Shaposhnikovning dinning organik va neorganik mohiyati to‘g‘risidagi nazariy qarashlari e‘tiborga molik. Olimning tushuntirishicha, dinning organik mohiyati ma‘naviy asosga ega. U milliy ruhiyat, madaniyat, ta‘lim, etnosning estetik va axloqiy qarashlariga asoslanadi. U millatning mentalitetini belgilab beradi. Tarixning barcha bosqichlarida organik din jamiyatning rivojlanishi jarayoniga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi va hatto eng noqulay sharoitlarda ham millat uchun muhim qadriyatlar saqlanib qoladi. Millatning milliy belgilarini saqlab qolinishi uning makoni, istiqomat qiluvchi doimiy joyi – Vatanining mavjud bo‘lishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Bizningcha, Vatan g‘oyasi mening kindik qonim to‘kilgan makon, ajdodlarimning boshpanasi, oilam istiqomat qiladigan makon tushunchalaridan kelib chiqqan. Vatan va oila borasidagi tasavvurlar keyinchalik oilaviy tarbiyani maydonga keltirgan. Qadimgi ajdodlarimiz farzandlarini oilasida har tomonlama etuk qilib tarbiyalashga intilganlar. Oila tarbiyasida bolaga nafaqat ilm olish, balki hunarli, oqil va faxmli bo‘lish ham o‘rgatilgan. Rus olimi V.V.Zenkovskiy oila tarbiyasini diniy tarbiya deb ataydi. U: “Oilaviy his –tuyg‘u bu diniy mavzu. Bolaning xudo bilan yashashiga imkoniyat bor muhitda, diniy e‘tiqodli oilada bola diniy bilimlar bilan oziqlanishi mumkin. Shunday qilib, pravoslav oilasi rus xalqining bolalari va yoshlarining etnik identligini shakllantirishning etakchi omilidir: bu xalqning ma‘naviy va axloqiy hayotida ming yillik tajribaga ega bo‘lgan pravoslav oilaviy madaniy va tarixiy

an'analarning davomiyligini saqlashni ta'minlaydi. Rus qabr madaniyati va rus xalqining vatanparvarlik sadoqati oilaviy an'analardan va uning sharofati bilan ajdodlar va ota qabrlari, oila o'chog'i va milliy urf-odatlariga alohida ehtirom asosida yaratilgan, - deb yozadi. Olimning nazariy qarashlari juda o'rinli. Bizningcha ham har qanday millatning milliy o'zligini saqlab qolishda diniy tarbiyaning o'rni beqiyos. Diniy tarbiya o'z o'zidan diniy marosimlar, ularga daxldor oilaviy maishiy marosimlar (to'y, dafn)ning mohiyatini anglashga xizmat qiladi. Tabiiyki, har bil etnosning maishiy hayotidagi to'y va dafn marosimlari, diniy marosimlarga o'yg'unlashadi. Insonning tug'ilishi, uning o'z jufti bilan oila qurishi, uning bu dunyoni tark etishi xudoning irodasi sifatida qaraladi. Shuning uchun milliy tasavvurlarda odamning dunyoga kelishi sabablari va uning o'zga olamga sayohati ya'ni o'limi o'ziga xos mohiyat kasb etadi. Millatning ijtimoiy hayotida mana shu qadimiy e'tiqodiy qarashlari pirovardida yuzaga kelgan an'analar va urf odatlar ajdodlardan avlodlarga o'tib qadriyat sifatida saqlanib qolgan. Ayni shu qadriyatlar millatning boshqa millatlardan ajratib turadigan idensifiksion belgi bo'lgani uchun ham millat vakilining shaxsiyatida bo'y ko'rsatadi.

Milliy tarixiy haqiqatni tushunish. Milliy identlik tarixiy dalillar, tarix syujetlar orqali amalga oshishi ko'pgina pedagog ustozlar: T.V.Vodolajskaya, A.M.Kondakov, V.V.Luxovskiy, Ye.L.Rusakova, Yu.M.Siling, M.S. Zaxarkin, S.N.Golikova, L.A.Kuznesova, S.O.Buranok, Ya.A.Levinlarning tadqiqotlarida qayd etilgan. O'quvchilar milliy identligini shakllantirishning muhim omillaridan biri bu uning ajdodlari shonli tarixi bilan yaqindan tanishtirish. Ajdodlarining ijtimoiy maishiy hayoti, qahramonliklari borasidagi qiziqarli syujetlarni o'zlashtirishi, tarixiy dallillarni yaxshi tushnishi orqali ajdodlarimiz uzoq tarixi borasida o'zining mustaqil fikriga ega bo'lishi ham o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixiy dallillar mohiyatida millatning ayanchli kechmishi, istibdodi, istiqloq uchun kurashlari, bosqinchilardan o'z qavmini asrab qolishining sababini oydinlashtiruvchi haqiqat yotadi. Bu tarixiy dalillar bilan tanshgan o'quvchilar ongida nafaqat milliy iftixor, balki, Vatanga muhabbat, xalqiga yuksak ehtirom hissi ham paydo bo'ladi.

O'quvchilarda milliy identlikni shakllantirishning ijtimoiy pedagogik mexanizmi asosiy mezonlari quyidagilarda ko'rinadi:

- **Ob'ektning sub'ektga munosabati sifatini aniqlash.** Bunda ob'ekt – tarbiyalanuvchi o'quvchi, sub'ekt bu xalq, odamlardir. O'quvchilarning odamlarga munosabatida o'z identligi borasidagi tasavvurlarini aniqlash. Uning milliy qadriyatlar va milliy mentalitet doirasidagi xulosalariga aniqlik kiritish nazarda tutiladi;

- **O'quvchi shaxsini tarbiyalash jarayonida pedagog pozitsiyasi va vazifalarini oydinlashtirish.** Bunda pedagogning tarbiyalanuvchi shaxsini takomillashuvida nimalarga e'tibor qaratishi, tarbiya jarayonini qay tariqa amalga oshirishi, pedagog va tarbiyalanuvchi munosabatlarining semantik mazmunini aniqlash nuq tai nazaridan yondoshuv nazarda tutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 29 dekabr.
2. Xodjaev B., Choriev A., Salieva Z., Choriev I. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. Darslik. – Toshkent, 2019. – B. 6/<https://library.samdu.uz/>
3. Uvatov U. Kitob at-tavhiyd li-qavo'id at-tavhiyd/Buyuk yurt allomalari. – Toshkent, O'zbekiston, 2018. – B.165-166. (424 b)
4. Сергейев В., Бирюков Н. Россияъ Роад то Демосраей: Парлиамент, Соммунисм анд Традиционал Султуре. Броокфиелд. 1993.
5. Кантор Майя Семеновна. Натсиональное образование как фактор формирования и развития натионально-этнической общности : Дис. ... канд. сотсиол. наук : 22.00.06 Екатеринбург, 2006. 181 с.

6. Лихачев Д.С. Декларация прав культуры: проект: [к 90-летию со дня рождения
7. акад. Д. С. Лихачева] / вступ. ст. А. С. Запесоского. – СПб.: СПбГУП, 1996. – 19 с.
8. П.Н. Национальный вопрос: происхождение национальности и национальные вопросы в России. Логос, 1925. – 192 с./ *Biblioteka Izdatelstva "Svobodnaya Rossiya" Biblioteka izd-a "Svobodnaya Rossiya" (Tom 4).*
9. Евгеньевич А.Г., Резвых Т.Н. С.Л.Франк о религиозном смысле и нравственной основе демократии//Вестник ПСТГУ. Серия И: Богословие.Философия. Религиоведение. 2019. Вып. 82. – С. 111–127.
10. **Зеленева Г.С.** Этнодемографические процессы на селе: как спасти деревню? (на примере Республики Марий Эл) - Ёшкар-Ола, 2014. - 390 с.
11. Дистервег Ф. А. Избранные педагогические сочинения. – Москва: Учпедгиз, 1956. – С. 23.
12. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri.– Toshkent, A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – В.3.

O`ZBEKISTON TA`LIM TIZIMIDA INTERAKTIV TEXNOLOGIYALARNING TALABALAR INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHGA TA`SIRI

Otepbergenov Jetkerbay Saqbergenovich

Qoraqalpog`iston. Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti “Informatika o`qitish metodikasi” kafedrası mudiri dotsent, p.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tadqiqotda O`zbekiston ta`lim tizimida interaktiv texnologiyalarni joriy etish orqali talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tahlil asosida interaktiv metodlarning afzalliklari, amaliy natijalari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo`llari ko`rib chiqiladi. Tadqiqotda anketalash, intervyu, pedagogik kuzatuv va statistik tahlil usullari asosida xulosalar keltirilgan.

**Kalit so`zlar:** interaktiv texnologiyalar, intellektual qobiliyat, talabalar, ta`lim tizimi, O`zbekiston, raqamli ta`lim, kognitiv rivojlanish, innovatsion metodlar.

Аннотация. В данном научном исследовании анализируются возможности развития интеллектуального потенциала студентов путем внедрения интерактивных технологий в систему образования Узбекистана. На основе анализа рассматриваются преимущества интерактивных методов, их практические результаты, существующие проблемы и пути их преодоления. В исследовании представлены выводы, основанные на методах анкетирования, интервьюирования, педагогического наблюдения и статистического анализа.

Ключевые слова: интерактивные технологии, интеллектуальные способности, студенты, система образования, Узбекистан, цифровое образование, когнитивное развитие, инновационные методы.

Abstract. This scientific study analyzes the potential for developing students' intellectual capabilities through the implementation of interactive technologies in Uzbekistan's education system. Based on the analysis, the advantages of interactive methods, their practical outcomes, existing challenges, and ways to address them are examined. The study presents conclusions derived from questionnaires, interviews, pedagogical observations, and statistical analysis methods.

Keywords: interactive technologies, intellectual ability, students, education system, Uzbekistan, digital education, cognitive development, innovative methods.

Kirish. Bugungi kunda jahon ta`lim tizimi global raqobat, texnotrendlar va inson kapitalini rivojlantirish kabi omillar ta`sirida yangi bosqichga o`tmoqda. Ta`lim sohasida raqamlashtirish, texnologiyalashtirish va interaktivlashtirish asosiy tendentsiyaga aylandi. Jahon banki, UNESCO va OECD kabi nufuzli tashkilotlar ta`lim sifatini oshirishda interaktiv texnologiyalar alohida o`rin tutishini ta`kidlashmoqda [1].

O`zbekistonda ham ta`lim sohasi shiddat bilan raqamli transformatsiya bosqichini boshdan kechirmoqda. Bu jarayon mamlakatning 2030 yilgacha mo`ljallangan ta`lim strategiyasi, raqamli iqtisodiyot kontseptsiyasi va ta`limni isloh qilish bo`yicha Prezident qarorlarida o`z aksini topgan. Ayniqsa, “2020–2030 yillarda raqamli ta`lim tizimini rivojlantirish kontseptsiyasi” [1] bu borada dasturiy hujjat vazifasini o`tamoqda. Mazkur kontseptsiyada ta`lim

muassasalarida raqamli texnologiyalar asosidagi interaktiv ta'lim usullarini joriy etish, talabalarning mustaqil bilim olish va tahlil qilish qobiliyatini shakllantirish belgilangan [2].

Zamonaviy interaktiv texnologiyalar — bu faqat elektron resurslar emas, balki talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi faol muloqotga, hamkorlikda ta'lim olish jarayoniga asoslangan pedagogik yondashuvlardir. Interaktiv texnologiyalarning asosiy maqsadi — talabani bilim jarayonida passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchiga aylantirishdir. Bunday faol ishtirok asosida talabalarning intellektual qobiliyatlari — tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, muammoli vaziyatlarda echim topish va mustaqil izlanish ko'nikmalari faol rivojlanadi [3].

Jumladan, ta'lim jarayonida AR/VR texnologiyalaridan foydalanish, mul'timediali simulyatsiyalar, onlayn hamkorlik, geymifikatsiya va keys-metodlar orqali talabalar bilimni chuqurlashtirish bilan birga, ularning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish ham ta'minlanadi. Bu esa zamonaviy iqtisodiyot va mehnat bozorida talab qilinayotgan raqobatbardosh, mustaqil va innovatsion fikrlaydigan mutaxassislarni tayyorlashga zamin yaratadi.

2. Interaktiv ta'lim texnologiyalarining nazariy asoslari

Interaktiv ta'lim texnologiyalari — bu o'quv jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi faol hamkorlikka, muloqotga va o'zaro ta'sirga asoslangan pedagogik yondashuvlar majmuidir. Ushbu texnologiyalar talabalarni ta'lim jarayonining markaziga qo'yadi, ya'ni ular faqatgina bilimni qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi, izlanuvchi va yaratuvchiga aylanadi.

Interaktiv usullarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi doimiy muloqot — ta'lim jarayonida fikr almashish, savol-javob, bahs va tahlil orqali talabalar bilimni mustaqil ravishda o'zlashtiradi.

Faol ishtirok va jamoaviy o'rganish — jamoada ishlash, keys-tahlil, guruhlik topshiriqlar orqali ijtimoiy va kognitiv ko'nikmalar rivojlanadi.

Real hayot bilan bog'liq simulyatsiyalar — hayotiy muammolarni hal qilish, simulyatsiya va modellashtirish orqali talabalar tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish — masofaviy ta'lim platformalari (Google Classroom, Moodle, Edmodo), onlayn viktorinalar (Kahoot, Quizizz), video-konferentsaloqa (Zoom, Microsoft Teams), virtual laboratoriyalar va AR/VR muhitlari ta'limni samarali va qiziqarli qiladi.

Bunday yondashuvlar konstruktivizm nazariyasi asosida shakllangan bo'lib, unga ko'ra, talabalar bilimni faol harakatlar va tajriba orqali o'zlari yaratadilar [6]. Bu nazariyada ta'lim — faqat ma'lumot berish emas, balki shaxsiy ma'no yaratish jarayoni sifatida qaraladi.

Pedagogik psixologiyada interaktiv ta'limning asoslaridan biri — L.S. Vygotskiyning “**yaqin rivojlanish zonasi**” nazariyasidir. Vygotskiy ta'limni ijtimoiy muloqot va hamkorlikka asoslangan jarayon deb baholagan. Uning fikricha, har bir o'quvchi ma'lum vazifani mustaqil bajara olmasligi mumkin, ammo pedagog yoki tengdosh ko'magida muvaffaqiyatga erishishi mumkin. Bu holat “yaqin rivojlanish zonasi” deb ataladi va u zamonaviy interaktiv ta'lim kontseptsiyalarining nazariy asosini tashkil etadi [9].

Bundan tashqari, interaktiv ta'lim modellari Blum taksonomiyasida qayd etilgan bilim va ko'nikmalar ierarxiyasini ham qo'llab-quvvatlaydi. Unga ko'ra, talabalar faqat yodlash va tushunish emas, balki bilimni tahlil qilish, baholash va yangilik yaratish bosqichlarigacha etib boradi [4;3].

SHuningdek, interaktiv ta'lim turli o'quv uslublari va shaxsiy yondashuvlarni e'tiborga oladi. Garnerning “ko'p zehniyat nazariyasi”ga ko'ra, har bir talaba turlicha o'rganadi: kimdir vizual, boshqasi kinestetik, yana biri musiqiy yoki verbal usullar orqali bilimni yaxshi

o'zlashtiradi. Interaktiv texnologiyalar turli o'quv uslublarini birlashtirishga va shaxsiylashtirilgan ta'lim muhitini yaratishga imkon beradi [5].

Hozirgi kunda foydalanilayotgan interaktiv ta'lim texnologiyalari, xususan, geymifikatsiya, masofaviy sinflar, mental kartalar, interaktiv slaydlar va simulyatsiyalar talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan samarali vositalar hisoblanadi. Ta'lim platformalaridagi faol muloqot, fikrlashni rag'batlantiruvchi topshiriqlar, "obratnaya svyaz" tizimlari — bularning barchasi yuqori tajribaviy samara berayotgani amaliyotda ham isbotini topgan.

3. Intellektual qobiliyat tushunchasi va uning shakllanish omillari

Intellektual qobiliyat — bu insonning bilish, anglash, tahlil qilish, umumlashtirish, baholash, ijodiy fikrlash va muammoli holatlarda echim topish kabi qobiliyatlar majmuidir. Ta'lim jarayonida ushbu qobiliyatlarni rivojlantirish uchun samarali metodika va texnologiyalar talab etiladi. Zamonaviy psixologiya va pedagogikada intellektual qobiliyatlar tanqidiy va ijodiy fikrlash, kognitiv faollik va mustaqil qaror qabul qilish bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi.

Intellektual rivojlanishga ta'sir etuvchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

Ta'lim muhitining xususiyatlari (interaktiv yoki an'anaviy);

Pedagogik yondashuvlar (konstruktivistik, refleksiv, ijtimoiy);

Talabning shaxsiy xususiyatlari (motivatsiya, qiziqish, bilish faolligi);

Axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish darajasi.

Bloom taksonomiyasida ta'lim maqsadlari intellektual rivojlanish darajalarini qamrab oladi: yodlash, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez va baholash va ushbu modelni rivojlantirib, ta'lim jarayonida yuqori darajadagi fikrlash amaliyotlariga alohida e'tibor berish zarurligini ta'kidlaydilar [4;3].

Garner tomonidan ishlab chiqilgan "ko'p zehniyat nazariyasi"ga ko'ra, har bir insonda turli xil zehniyatlar mavjud (logik-matematik, vizual, til, musiqiy, kinestetik va h.k.), va ta'lim jarayonida ushbu individual xususiyatlar inobatga olinishi lozim [5]. Interaktiv texnologiyalar aynan shunday shaxsiylashtirilgan yondashuvni ta'minlash imkonini beradi.

4. O'zbekiston ta'lim tizimidagi raqamli islohotlar

So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli transformatsiya va innovatsion pedagogik yondashuvlar faol joriy etila boshladi. Prezident farmonlari va hukumat qarorlari asosida qabul qilingan strategiyalar ta'lim sohasida raqamlashtirishni ustuvor yo'nalish sifatida belgiladi. Xususan, 2020 yil 28 oktyabrdagi PQ-4851-sonli qaror bilan tasdiqlangan "2020–2030 yillarda raqamli ta'lim tizimini rivojlantirish kontseptsiyasi"da barcha ta'lim bosqichlarida interaktiv va axborot-kommunikatsion texnologiyalarni keng joriy etish nazarda tutilgan [1].

O'zbekiston Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023 yilgi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatdagi oliy ta'lim muassasalarining 85 foizi elektron ta'lim platformalariga ulangan, ular orasida Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams va Ziyonet kabi tizimlar keng tarqalgan. SHuningdek, Toshkent, Samarqand va Nukus shaharlaridagi ayrim universitetlarda virtual laboratoriyalar, AR/VR texnologiyalari, videokonferentsaloqa platformalari joriy etilgan.

Ta'limda raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi ta'lim sifatini oshirish, akademik samaradorlikni ta'minlash va talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Interaktiv platformalar orqali tashkil etilgan darslar talabalarda mustaqil izlanish, axborotni tahlil qilish va yangicha yondashuvni shakllantiradi.

5. Interaktiv texnologiyalarning amalda qo'llanilishi: tahlil va misollar

Tadqiqot doirasida Toshkent davlat pedagogika universiteti, Samarqand davlat universiteti va Urganch davlat universitetlarida o'tkazilgan kuzatuv va tahlillar asosida talabalar va o'qituvchilarning interaktiv texnologiyalardan foydalanish amaliyoti o'rganildi.

Natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan:

Texnologiya turi	Qo'llanish darajasi (%)	Studentlarning bahosi (1–5)
Moodle	78%	4.1
Google Classroom	55%	3.9
Zoom (onlayn seminar)	63%	4.2
Kahoot/Quizizz	41%	4.6
AR/VR simulyatsiyalar	9%	4.8

Kuzatuvlardan ma'lum bo'lishicha, talabalar ko'proq vizual va amaliy xarakterdagi interaktiv usullarga qiziqish bildirmoqda. Ularning fikriga ko'ra, AR/VR kabi simulyatsiyalar real hayotga yaqinlashtirilgan sharoitda bilimni o'zlashtirish imkonini beradi. SHuningdek, test va kvest shaklidagi viktorinalar talabalarda raqobat va qiziqish uyg'otadi.

O'qituvchilarning aksariyati interaktiv usullarni samarali deb hisoblagan holda, ularni kengroq tatbiq qilish uchun qo'shimcha tayyorgarlik va texnik imkoniyatlar zarurligini ta'kidlashgan.

6. Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda miks-uslubiy yondashuv (mixed methods approach) qo'llanildi. YA'ni, ham sifatli, ham miqdoriy ma'lumotlar yig'ildi va tahlil qilindi. Quyida tadqiqotning asosiy bosqichlari keltirilgan:

So'rovnoma: 500 nafar talabadan anketa to'ldirildi. Savollar talabalarning ta'lim jarayonidagi ishtirok darajasi, intellektual faollik, interaktiv texnologiyalarga munosabati kabi masalalarni qamrab oldi.

Interv'yu: 40 nafar oliygoh o'qituvchilari bilan yarimstrukturalangan suhbatlar o'tkazildi.

Pedagogik eksperiment: 3 ta universitetda 2 oy davomida nazorat va tajriba guruhleri bilan interaktiv texnologiyalarning ta'siri o'rganildi.

Statistik tahlil: ma'lumotlar SPSS dasturi orqali korrelyatsiya, tafovutlar tahlili (t-test) va deskriptiv statistika asosida baholandi.

Bu yondashuv talabalarning kognitiv qobiliyatlari va ta'lim jarayonidagi o'zgarishlarni chuqurroq tushunish imkonini berdi.

7. Empirik ma'lumotlar tahlili

Tadqiqot davomida yig'ilgan ma'lumotlar interaktiv texnologiyalarning talabalar intellektual salohiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatdi.

So'rovnoma natijalari:

79% talabalar interaktiv darslarda qatnashish bilimni chuqurroq o'zlashtirishga yordam berganini ta'kidlashdi;

66% talabalarda savol berish, mulohaza qilish va mustaqil fikr yuritish qobiliyati rivojlangan;

53% talabalarning akademik natijalari yaxshilanganini bildirishdi.

Pedagogik eksperiment natijalari:

Ko'rsatkich	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi
Tanqidiy fikrlash	3.1	4.4
Muammo echish qobiliyati	3.2	4.6
Mustaqil izlanish	2.8	4.2
Y Aratuvchanlik	3.0	4.5

Bu natijalar interaktiv texnologiyalar talabalarning bilish, tahlil qilish va ijodiy yondashish qobiliyatlarini faollashtirayotganini ko'rsatadi.

8. Mavjud muammolar va ularni hal etish takliflari

Tadqiqot davomida muayyan muammolar ham aniqlandi. Ular quyidagilar:

Ayrim hududlarda internet tarmog'i sifatining pastligi;

Barcha o'qituvchilarning interaktiv texnologiyalar bo'yicha tayyorgarlik darajasining etarli emasligi;

Elektron resurslar va platforma kontentining to'liq emasligi;

Studentlarning raqamli savodxonligida tafovut mavjud.

Takliflar:

Barcha oliy ta'lim muassasalarida interaktiv metodika bo'yicha qayta tayyorlash kurslarini joriy etish;

Raqamli infratuzilmani, ayniqsa, hududiy oliygohlarda mustahkamlash;

O'zbek tilida sifatli va fanlararo elektron kontentlarni yaratish;

Studentlar uchun geymifikatsiya va AR/VR laboratoriyalarini tashkil etish;

Davlat va xususiy hamkorlikda interaktiv ta'lim platformalarini ishlab chiqish.

9. Ilmiy xulosalar va tavsiyalar

Tadqiqot natijalari shundan dalolat bermoqdaki, interaktiv texnologiyalar:

Talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi;

Ta'lim jarayonini faol, samarali va shaxsiylashtirilgan shaklda tashkil etishga xizmat qiladi;

Akademik natijalarni yaxshilash, ijodkorlik va tahlil qobiliyatlarini oshirishda samarali vosita hisoblanadi;

Oliy ta'limda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash uchun strategik instrumentdir.

Ta'lim tizimini zamonaviy interaktiv usullar bilan boyitish orqali O'zbekiston yoshlarining intellektual salohiyatini yanada yuksaltirish mumkin. Bunda davlat siyosati, pedagoglarning malakasi va infratuzilmaviy ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

10. Xulosa

Xulosa qilib aytganda, interaktiv texnologiyalar ta'lim tizimida ilg'or yutuqlarga erishish, talabalarning bilimga bo'lgan munosabatini o'zgartirish va intellektual qobiliyatlarini faol rivojlantirishda katta salohiyatga ega. Ta'lim jarayonini interaktiv asosda tashkil etish nafaqat akademik samaradorlikni oshiradi, balki talabalarni mustaqil fikrlovchi, ijodiy va tanqidiy yondashuvga ega shaxslar sifatida shakllantiradi. Bu esa O'zbekistonning yangi avlod kadrlarini tayyorlashda strategik ahamiyatga ega.

Demak, ta'lim sohasida interaktiv texnologiyalarning keng joriy etilishi, ularni metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish va barcha manfaatdor tomonlarning hamkorligi mamlakatning ta'lim sifatini yuksaltirishda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori PQ-4851-son, 2020 yil 28 oktyabr. "2020–2030 yillarda raqamli ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi". <https://lex.uz/docs/5080744>
2. O'zbekiston Oliy ta'lim vazirligi (2023). Raqamli o'zgarishlar to'g'risidagi hisobot.
3. <https://edu.uz/ru/news/view/6781>
4. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Longman.
5. Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives. Handbook I: Cognitive Domain*. New York: Longmans.
6. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.
7. Jonassen, D.H. (1999). Designing Constructivist Learning Environments. In *Instructional Design Theories and Models*, 2, 215–239.
8. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1–6.
9. Siemens, G. (2005). *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. <https://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm>
10. Выготский Л.С. (1978). *Мышление и реч.* Москва: Педагогика.
11. Tursunov, F.Sh. (2023). *Interaktiv ta'lim texnologiyalari: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Fan.
12. OECD. (2021). *Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots*. <https://www.oecd.org/education/ceri/digital-education-outlook-2021.htm>

O'QUVCHILARDA AXLOQIY FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISHDA HADISLARDAN FOYDALANISH YO'LLARI

Otaboyeva Dilafruz Nusratullayevna¹, Xolmatova Ziroatxon Anvarovna²

¹QDU Magistratura bo'limi pedagogika nazariyasi va
tarixi mutaxassisligi 1-kurs magistranti,

²QDU professori, Pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya. Ushbu maqolaning mazmunida mamlakatimiz ta'lim-tarbiya tizimida o'quvchilar axloqiy fazilatlarini rivojlantirishda hadis ilmining o'rni va roli, jumladan o'quvchi yoshlarni tarbiyalashda odob-axloqqa doir hadis namunalarining bugungi kun yoshlari uchun naqadar katta ahamiyatga ega ekanligi bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Yosh avlod, o'quvchi, ta'lim, tarbiya, odob-axloq, Islom dini. Qur'oni karim, hadis, sahih hadis, muhaddis, payg'ambar, sahobalar, tobeinlar

Abstract. In the context of this article the author examines the great role of examples of hadith in moral and ethical topics in moral education in pupils as well as the place and role of hadith teaching in shaping the educational system of our country.

Key words: Young generation, student, education, upbringing, morality, Islam, the Quran, hadith, muhaddith, prophet, companions, followers.

Jahon mamlakatlarida yoshlarning intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, mafkuraviy immunitetni mustahkamlash, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usini singdirish, barkamol, ma'nan etuk avlodni tarbiyalashga a'lohida e'tibor qaratilmoqda. Bunga yana bir sabab, bugungi kunda g'oyaviy-mafkuraviy kurashlar maydoniga aylanib borayotgan shiddatli dunyoda yoshlar o'rtasida madaniyat rivojida ijobiy jarayonlar bilan bir qatorda biz turli xil salbiy harakatlarga - milliy qadriyatlarga hurmatsizlik, zararli yot g'oyalarga ko'r-ko'rona berilish, diniy ekstremizm kabi jirkanch harakatlarga aldanib qo'shib qolayotganliklari bugungi kunning muhim vazifasi bo'lib qolmoqda.

Dunyodagi ma'naviyat sohasidagi ichki va tashqi tahdid va xavf-xatarlarni oldini olish, ularga qarshi samarali kurashish, ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish, jamiyatda mafkuraviy immunitetni mustahkamlash, yoshlar orasida islomiy bilim, turli ma'ruzalarga bo'lgan qiziqishlarining sezilarli darajada ortib borayotganligi buni butun bir davlat va jamoatchilik faoliyatiga aylantirish dolzarb masala sifatida qabul qilinishiga va ushbu tadqiqot ishini olib borilishiga sabab bo'lmoqda.

So'nggi yillarda mamlakatimizda bu borada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish, aholi, ayniqsa, yoshlarning intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, mafkuraviy immunitetni mustahkamlash, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usini singdirish, barkamol, ma'nan etuk avlodni tarbiyalashga a'lohida e'tibor qaratilmoqda. Bunga yana bir sabab, hozirgi g'oyaviy-mafkuraviy kurashlar maydoniga aylanib borayotgan shiddatli dunyoda yoshlar o'rtasida milliy qadriyatlarga hurmatsizlik, zararli yot g'oyalarga ko'r-ko'rona berilish, diniy ekstremizm kabi jirkanch harakatlarga aldanib qo'shib qolayotganliklaridir. Mana shunday ma'naviyat sohasidagi ichki va tashqi tahdid va xavf-xatarlarni oldini olish, ularga qarshi samarali kurashish, ma'naviy-

ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish, jamiyatda mafkuraviy immunitetni mustahkamlash, buni butun bir davlat va jamoatchilik faoliyatiga aylantirildi.

O'quvchilarda axloqiy fazilatlarni shakllantirish muammolari mutaxassislar tomonidan o'rganilganligi ma'lum. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mashriq xalqlarining madaniyati, falsafasi, dunyoqarashida shaxs axloqiy fazilatlari ulug'lab kelingan. Tom ma'noda, Sharq ijtimoiy fikri va adabiyotini axloqiy fazilatlarlar qomusi deyish mumkin. Sharq mutafakkirlari – Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Muslim, Muhammad Muso Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Hofiz Sheroziy, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar axloqiy fazilatlarlarni o'z ilmiy va ijodiy faoliyatlarining etakchi mavzusi deb bilganlar. Tarixiy manbalarga ko'ra, hadis ilmi VIII asrdan boshlab o'rganilgan va ta'lim tarbiya jarayonida qo'llanilgan. Qadim Movorounnahr zaminida boshlang'ich maktablarda asosan hadis sharifni o'qitish maqsad qilingan va o'quvchilar harflarni o'rganishgandan so'ng hadislardan namunalar o'qishgan, yod olishgan. O'rganilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mashriq xalqlarining madaniyati, falsafasi, dunyoqarashida shaxs axloqiy fazilatlari ulug'lab kelingan. Tom ma'noda, Sharq ijtimoiy fikri va adabiyotini axloqiy fazilatlarlar qomusi deyish mumkin. Sharq mutafakkirlari – Imom Buxoriy “Al-jom'e as-sahih”, “Al-adab al-mufrad” kabi asarlarida, Imom Termiziyning “Sunani Termiziy”, Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida, Abu Ali ibn Sinoning “Tib qonunlari” majmuasida, Ahmad Yassaviyning “Devoni hikmat” asarida, Kaykovusning “Qobusnoma” asarida, Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub”, “Arba'in” kabi asarlarida, Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yohud axloq” asarida axloqiy fazilatlarlarni o'z ilmiy va ijodiy faoliyatlarining etakchi mavzusi deb bilganlar va o'z pedagogik qarashlarini hadislar orqali talqin etishgan.

Shu o'rinda mamlakatimiz olimlaridan Muhammadjon Quronovning “Milliy tarbiya”, Ubaydullo Uvatovning “Buyuk ajdodlarimiz”, “Ikki buyuk muhaddis”, “Donolardan saboqlar”, Shayx Zohidxon Qodir Otaxon o'g'lining “Payg'ambarlar qissasi”, Ibrohim Haqqulning “Ahmad Yassaviy hikmatlari”, Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning “Hadis va Hayot” silsilasi turkumlari, Ahmad Muhammad Tursunning “Imom Buxoriy –Muhaddislar sultoni”, Saidazim Mamadaliyevning “Imom Termiziy”, Mas'udxon Ismoilovning “Muhammad al-Buxoriy. Muhaddislar imomi” kabi asarlarini, Mereyurt Pazilovanning pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan “O'quvchi ma'naviyatini hadislar vositasida shakllantirishning pedagogik asoslari” (2004), Alisher Bolibekovning pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan “Adabiy ta'lim orqali o'quvchilar axloqiy fazilatlarini takomillashtirishda hadislardan foydalanish yo'llari”(2008) mavzusidagi dissertatsiyalarini alohida qayd etish lozim.

Xorij tadqiqotchilari orasida ham bir qator hadis ilmi bilan qiziqqan olimlarni sanab o'tishimiz mumkin. Bular J.A.K.Brown, D.S.Powers, F.M.Donner, H.Berg, M.Schulte-Nafeh, A.A. B.Philips, A.R.M.Khalid, H.Yaqublar Islom sivilizatsiyasi, Muhammad s.a.v. hayot yo'li va hadislar haqida o'rganib chiqishgan.

O'quvchilarning axloqiy fazilatlarini rivojlantirishda hadislardan unumli foydalanishning ahamiyatini boshqa usullarga qiyoslab bo'lmaydi. Bir necha asrlardan buyon o'z milliyligimizning tarkib topish asosi sifatida sevimli payg'ambarimizning so'zlari, amallari, qarashlari jamlanmasi bo'lgan hadislar asosiy manba sifatida qoraladi. Bunga yana bir sabab sifatida Imom Buxoriy, Imom Termiziy kabi buyuk muhaddislarning bizning zaminimizda yashab o'tganliklarini misol qiishimiz mumkin. Bu buyuk allomalarimizning boy ilmiy me'roslari milliy axloqimiz shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Hadislarning o'quvchilar axloqiy fazilatlarini shakllantirishida pedagogik ahamiyati haqida so'z borganda hadislarning umumta'lim maktablari o'quv fanlarida o'qitilish soatlariga ahamiyat berish kerak bo'ladi.

Hadislar asosan 5- va 9-sinflarning adabiyot darsliklarida Imom Buxoriy mavzulari doirasida 5 soat berilgan bo'lib, unda hadislariga umumiy yondoshilgan. Hozirgi kunda o'qitiladigan Tarbiya fani darslari davomida esa juda kam miqdorda mavzular ichida namunalar berib o'tilganligini ko'rish mumkin.

Umumta'lim maktablari o'quvchilari hadislarini oilasida yoki darsliklardan kam miqdorda o'rganganligini hisobga olgan holda, hadislarini dars mashg'ulotlari va arbiyaviy sinf soatlarida qo'shimcha shug'ullantirishga ahamiyat berilishi maqsadga muvofiq bo'lardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Birlashgan millatlar tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutq. (Nyu-York, 2017 yil 19 sentyabr) / Xalq so'zi, 2017 yil 20 sentyabr <https://president.uz/oz/lists/view/1063>
2. Mirziyoyev Sh.M. “O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi” Toshkent-2022 O'zbekiston nashriyoti <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Sh.Mirziyoyevning 2022 yil 24 avgustda Samarqand viloyatida amaliy tashrifida Imom Buxoriy ziyorati
4. Mansurov A, Jo'rayev Y, Lafasov M. “Hadis ilmi saboqlari” G'. G'ulom nashriyoti. Toshkent -1999
5. Islom Ensiklopediyasi <https://namdu.uz/books/8783/>
6. Pazilova M.Ye. “O'quvchi ma'naviyatini hadislar vositasida shakllantirishning pedagogik asoslari”. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diSSERTatsiyasi. Toshkent - 2004
7. Bolibekov A. A. “Adabiy ta'lim orqali o'quvchilar axloqiy fazilatlarini takomillashtirishda hadislardan foydalanish yo'llari”. pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diSSERTatsiyasi. Toshkent - 2008.

EFFECTIVE METHODS FOR RAPID ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Saparbaeva Suliwxan Ken'esbay qizi

NSPI, doctoral student of the Department of Pedagogy

Abstract. This article explores effective methods for developing rapid English language learning skills among primary school students, with a specific focus on grade-appropriate strategies. Drawing upon theories of second language acquisition and child development, the study outlines pedagogical approaches suitable for Grades 1 to 4, including Total Physical Response, phonics instruction, guided reading, and project-based learning. It emphasizes the integration of educational technologies and the strategic use of supplementary materials to support and enhance the acquisition of core language skills—listening, speaking, reading, and writing. The findings highlight the need for a structured, systematic approach that aligns with learners' cognitive and linguistic development, and suggests implications for educators, curriculum designers, and policymakers.

Keywords: English language learning, primary education, language acquisition, early literacy, phonics, communicative language teaching, educational technology, child-centered pedagogy.

Аннотация. В статье рассматриваются эффективные методы ускоренного освоения английского языка учащимися начальных классов с акцентом на стратегии, соответствующие возрастным особенностям. На основе теорий усвоения второго языка и детского развития представлены педагогические подходы, подходящие для 1–4 классов, включая метод полного физического реагирования (Total Physical Response), обучение фонетике, направленное чтение и проектное обучение. Особое внимание уделяется интеграции образовательных технологий и стратегическому использованию дополнительных материалов для развития ключевых языковых навыков — аудирования, говорения, чтения и письма. Полученные результаты подчеркивают необходимость структурированного и системного подхода, соответствующего когнитивному и языковому развитию учащихся, и предлагают рекомендации для педагогов, разработчиков учебных программ и политиков в сфере образования.

Ключевые слова: изучение английского языка, начальное образование, усвоение языка, ранняя грамотность, фонетика, коммуникативное обучение языку, образовательные технологии, педагогика, ориентированная на ребенка.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida ingliz tilini tezkor o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali usullari ko'rib chiqiladi, bunda yoshga mos strategiyalarga alohida e'tibor qaratiladi. Ikkinchi tilni o'zlashtirish va bolalar rivojlanishi nazariyalariga asoslangan holda, 1–4-sinflar uchun mos pedagogik yondashuvlar — Total Physical Response (to'liq jismoniy javob usuli), fonetik o'qitish, yo'naltirilgan o'qish va loyiha asosida o'rganish metodlari bayon etiladi. Maqolada ta'lim texnologiyalarini integratsiya qilish va qo'shimcha materiallardan strategik foydalanish orqali tinglash, gapirish, o'qish va yozish kabi asosiy til ko'nikmalarini rivojlantirish muhimligi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning kognitiv va lingvistik rivojlanishiga mos keladigan tuzilgan va tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi hamda o'qituvchilar, o'quv dasturi tuzuvchilari va ta'lim siyosatchilari uchun tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: ingliz tilini o‘rganish, boshlang‘ich ta‘lim, tilni o‘zlashtirish, erta savodxonlik, fonetika, kommunikativ til o‘qitish, ta‘lim texnologiyalari, bolaga yo‘naltirilgan pedagogika.

In today’s interconnected and rapidly evolving world, proficiency in English has become a fundamental requirement for global communication, academic achievement, and access to information. As such, the early acquisition of English language skills has garnered increased attention in educational systems worldwide, particularly at the primary school level. Research consistently shows that children possess heightened cognitive flexibility and language receptivity in the early stages of development, making primary education a critical period for language acquisition.

Developing rapid and effective English language learning skills in young learners is not solely dependent on exposure, but also on the strategic implementation of age-appropriate methodologies. When combined with engaging techniques, modern technologies, and relevant supplementary materials, these methods can significantly enhance the language learning experience and outcomes. However, the choice of methods must align with the developmental stage of the learners, ensuring that instruction is both pedagogically sound and practically applicable.

This article aims to examine and present a structured, grade-specific approach to fostering fast and effective English language learning among primary school students. By analyzing methodological frameworks suitable for each grade (1–4), and exploring how educational technologies and supplementary resources can be integrated, the study offers practical insights for educators seeking to improve English instruction in early education contexts. At the initial stage of primary education, students are introduced to the English language primarily through aural and oral modalities. Cognitive theories of second language acquisition suggest that young learners benefit significantly from multisensory and kinesthetic input, which facilitates retention and comprehension. In this regard, Total Physical Response (TPR) emerges as an effective approach. By associating language with physical movement (e.g., “stand up,” “clap your hands”), learners create meaningful connections between words and actions.

Techniques such as the use of visual aids, realia, and songs with repetitive structures enhance vocabulary acquisition and phonemic awareness. The incorporation of interactive digital resources, including animated videos and educational songs, further amplifies engagement and motivation. Supplementary materials such as alphabet cards, picture dictionaries, and interactive flashcards provide tangible support for language recognition and early pronunciation skills.

In the second year, learners are developmentally prepared to expand their lexical repertoire and initiate basic reading literacy. Phonics-based instruction is central at this stage, promoting grapheme-phoneme correspondence and enabling students to decode unfamiliar words independently. The Look-Say method complements phonics by fostering recognition of high-frequency sight words, which are essential for reading fluency. Effective instructional techniques include dialogue practice, word wall creation, and contextual vocabulary learning through thematic units such as “family,” “animals,” and “school.” The integration of educational technologies, such as phonics applications (e.g., Starfall, ABCmouse), offers adaptive and gamified experiences that cater to diverse learner needs. Supplementary resources at this level should include phonics readers, interactive worksheets, and word-picture association games. These tools reinforce vocabulary retention, reading fluency, and sentence structure acquisition in a scaffolded manner.

By grade three, students demonstrate increased cognitive maturity and are capable of engaging in more complex linguistic tasks, including reading comprehension and introductory writing. The Guided Reading approach, wherein the teacher supports small groups of students as they read leveled texts, is instrumental in developing inferential understanding and textual analysis skills. In parallel, Process Writing pedagogy introduces learners to basic composition skills. Students progress from word and sentence-level construction to producing short narrative texts. Activities such as sentence jumbles, guided story creation, and journal writing promote syntactic awareness and encourage creative expression. Technological integration at this stage includes listening comprehension platforms, digital storybooks, and flashcard applications, which support self-paced learning. Complementary materials—such as graphic organizers, comprehension task cards, and story prompts—aid learners in organizing and expressing their ideas coherently.

In the fourth grade, the focus shifts toward the integration of the four core language skills: listening, speaking, reading, and writing. Students are now expected to apply their linguistic knowledge in communicative and functional contexts. Project-Based Learning (PBL) and Task-Based Language Teaching (TBLT) are particularly effective, as they foster collaboration, problem-solving, and real-world language use. Instructional activities such as oral presentations, peer interviews, short essay writing, and storytelling with illustrations enhance fluency and critical thinking. Integrated skills lessons—where one thematic unit (e.g., “My Country,” “My Daily Routine”) encompasses all four skills—ensure holistic language development. The application of digital storytelling tools (e.g., Toontastic, Book Creator), as well as interactive language platforms (e.g., Fun English, Duolingo Kids), provide dynamic opportunities for learners to practice and showcase their language abilities. Supplementary materials such as writing frames, rubrics, and audio-visual texts support diverse learning styles and promote autonomy.

The early years of primary education represent a critical window for the acquisition of a second language, particularly English, which functions as a global lingua franca. This study underscores the importance of implementing developmentally appropriate, methodologically sound, and technologically enriched strategies to foster rapid and effective English language learning among primary school students. A grade-specific analysis reveals that young learners benefit most from multisensory, interactive, and communicative approaches, which align with their cognitive and linguistic readiness at each developmental stage. From the use of Total Physical Response and phonics-based instruction in the lower grades, to guided reading, process writing, and integrated skills instruction in the upper primary years, the selection and sequencing of methods play a pivotal role in ensuring sustained linguistic growth.

Moreover, the integration of educational technologies and well-curated supplementary materials significantly enhances learner engagement, motivation, and autonomy, enabling differentiated instruction that caters to diverse learner profiles. It is therefore recommended that curriculum developers, teacher educators, and classroom practitioners adopt a systematic, evidence-based framework when designing English language programs for primary education. Further research may focus on longitudinal outcomes of early English instruction and the impact of emerging digital tools on language proficiency and learner confidence.

REFERENCES:

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Pearson Longman.
2. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press.

3. Harmer, J. (2015). *The Practice of English Language Teaching* (5th ed.). Pearson Education Limited.
4. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.
5. Nation, P., & Newton, J. (2009). *Teaching ESL/EFL Listening and Speaking*. Routledge.
6. Pinter, A. (2006). *Teaching Young Language Learners*. Oxford University Press.
7. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
8. Shabani, K. (2016). Applications of Vygotsky's sociocultural approach for teachers' professional development. *Cogent Education*, 3(1), 1–10. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2016.1252177>
9. Wright, A., Betteridge, D., & Buckby, M. (2006). *Games for Language Learning* (3rd ed.). Cambridge University Press.

SADRIDDIN AYNIYNING HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATIDAN AYRIM LAVHALAR

Qalbay Seytmuratov¹, Abat Saparov²

¹Ajiniyoz nomli Nukus DPI
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

²Assistent o'qituvchi

Annotatsiya. *Maqolada mashhur ma'rifatparvar adib Sadridin Ayniyning jadidchilik-ma'rifiy faoliyati va ta'lim-tarbiyaviy qarashlari haqida so'z boradi.*

Tayanch so'zlar: maktab, darslik, jadid maktabi, islohot, o'quvchilar, mustaqillik, madrasa, ta'lim, tarbiya, ma'rifat.

Jadidchilik harakatining asosini jadid uslubidagi maktablar tashkil etishi ko'pchilik tomonidan tan olingan haqiqat hisoblanadi. Bu harakatning asosiy maqsadi millatning o'zligini tanitish, ijtimoiy-madaniy tuzumni tubdan isloh qilish, millat, Vatan mustaqilligi edi. O'z davrida ko'plab buyuk insonlarni tarbiyalab voyaga etkazgan an'anaviy maktablar so'nggi davrlarda dunyo taraqqiyotidan uzilib qolgan, buning ustiga bosqinchilik oqibatida butunlay yo'q bo'lib ketish holiga kelgan edi. Shu bois mahalliy maktablarni tubdan isloh qilish, zamon talablariga to'la javob bera oladigan ta'lim-tarbiya maskanlarini tashkil etish jadid ziyolilarining eng asosiy vazifalaridan biriga aylangan edi.

Buxoro jadidchilik harakatining mashhur vakillaridan biri, taniqli ma'rifatparvar, yozuvchi, olim va davlat arbobi Sadridin Ayniy (to'liq ismi-Sadridin Saydmurodzoda Ayniy) hozirgi Buxoro viloyatining G'ijduvon tumaniga qarashli Sektare qishlog'ida 1878-yili 27-aprelda (keyingi yil hisobi bo'yicha) kambag'al dehqon oilasida tug'ilgan. Birinchi ma'lumotni olti yoshidan boshlab o'z qishlog'idagi boshlang'ich maktabda oladi. U 12 yoshga to'lganda otasonasi vabo kasalligidan vafot etib, Buxoro shahrida yashovchi katta akasining qo'lida tarbiyalanadi. U keyinchalik Mir Arab (1890-91), Olimxon (1892-93), Badalbek (1894-96), Hoji Zohid (1896-99), Ko'kaldosh (1899-1900) madrasalarida tahsil olgan. S. Ayniy dunyoqarashining shakllanishi va rivojlanishiga o'zining yozib ko'rsatishicha mashhur shoir Ahmad Donish, ozarbayjon adibi Xo'ja Marog'iy, boshqa jadid ma'rifatparvarlari asarlarining ta'siri katta bo'ladi [1.153].

Sadridin Ayniy o'zining yuqorida nomi tilga olingan asarining "Ilmiy inqilobga tayyorgarlik" bo'limida keltirishicha Ahmad Donish (1827-1897) bilan shaxsan uchrashib, ko'rishmasa ham, uni "Navodir ul vaqoe" asari orqali bilishini, bu asar uning dunyoqarashida katta o'zgarishlarning bo'lishiga sababchi bo'lganligini, shu sababli ham bu olimni ustoz deb bilishini keltiradi.

Uning ijodi 1896-yili ilk bor "Ayniy" (Ko'ragan) degan taxallus bilan chop etilgan "Roza" nomli she'ri bilan boshlanib, uning "Guli surx" (Qizil gul) nomli birinchi asari 1897-yili 19 yoshida nashr etilgan.

U bu davrda mehnatkash xalqning og'ir ahvoriga yagona sabab - uning savodsiz, ma'rifatsiz ekanligi deb tushundi. Shuning uchun u tez orada o'lkadagi jadidchilik oqimining faol a'zosi bo'lib etishdi va yangi usuldagi maktab ochish uchun ko'p kuch sarflaydi. U "Yosh buxoroliklar" harakatining faol a'zosi sifatida aholini savodli qilish, iqtidorli yoshlarni chet ellarga o'qishga yuborish, yangi usuldagi jadid maktablarini ochish bo'yicha katta xizmatlar qilgan.

Sadriddin Ayniy o'zining "Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar" nomli asarida boshqa materiallar qatorida "Maktab masalasi," "Buxoroda birinchi jadid usulidagi maktabning ochilishi," "Maktabning yopilishiga tayyorgarlik va imtihon," "Maktabning birinchi marta yopilishi," "Maktab haqida qaror va bahslar," "Rus hukumatining Buxoro islohoti, maktab masalasiga e'tibor va munosabat," "1914 yilgi ahvol va maktablar," "Maktablarning ikkinchi marta yopilishi" nomli alohida bo'limlar ajratilgan [2.66]. U bu erda o'sha davrda Buxoroda paydo bo'lgan yangi jadid maktablarining ahvoli, ularni tashkil etgan insonlar haqida keng ma'lumotlarni keltirgan. Bu ma'lumotlarni muallif o'z tilidan ham o'sha voqea va hodisalarning jonli guvohi sifatida bayon etgan. Chunki, olimning bevosita o'zi Buxoroda jadid maktablari ochilishining tashkilotchilaridan biri bo'lganligi uchun ham ko'plab tarixiy voqealarning jonli guvohi bo'lganligi aniq haqiqat hisoblanadi.

Shuningdek u shu asarida: "Ta'lim usuli juda buzuk, aynigan edi. Biz hammamiz qoida bilan metodni bilmasdan qiynalar edik. Bizni bolalarga ta'lim berishni isloh qilish (qayta qurish) muammosi qiziqtirar edi."

Sadriddin Ayniy o'zining "Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar" asarida shunday deb yozadi: 1914-yili "Yosh buxoroliklar" tashkiloti tomonidan ikkita juda muhim ishga qo'l urildi. Bular "Buxoroyi sharif" va "Turon" gazetalarining yopilib qolishi munosabati bilan ularning o'rnini to'ldirish, aholini turli yangi adabiyotlar, gazeta-jurnallar bilan ta'minlash maqsadida "Ma'rifat kutubxonasi" nomli kutubxona va "Baraka" shirkatining tashkil etilishidir. "Baraka" shirkati keyinchalik xalq orasida "Jadidlar shirkati" degan nomga ham ega bo'lgan.

1883-1884-yillardan boshlab Buxoro ziyolilari Ismoilbek Gaspirali asos solgan "Tarjumon" gazetasi orqali jadid maktablari, jadidchilik harakati va ularning islohotchilik g'oyalari haqidagi materiallar bilan tanishib borgan. Sababi 1884 yili shu gazetaning 1000 obunachisining 200 tasi Turkistondan bo'lgan. Olimning yozishicha, 1905-yildan boshlab "Tarjumon" gazetasi faqat tatar tilida chiqa boshlagan.

Sadriddin Ayniyning yozishicha, Buxoroda birinchi yangi usuldagi jadid maktabini 1900-yilning boshlarida mahalliy ziyoli Mulla Jo'raboy Pirmastiy degan kishi tashkil etgan. Lekin bu maktab ko'p o'tmay yopib tashlangan. Mulla Jo'raboy Pirmast tumanida tug'ilib, o'z vaqtida Rossiyadagi yangi usul maktablarini borib ko'rib kelgan va Buxoroning Po'stindazon (po'stin tikuvchi) guzarida yangi usuldagi maktabini ochgan.

Buxoroda tashkil etilgan yangi usuldagi maktablar faoliyati samarali bo'lishi uchun darslik, o'quv qo'llanmalari zarur edi. Shulardan kelib chiqib va Samarqanddagi yangi usuldagi maktab tashkilotchilaridan biri bo'lgan A.Shakuriyning maktabidagi ta'lim-tarbiya ishlari bilan tanishgan S.Ayniy tojik tilida "Tartil-ul Qur'on" (Qur'onni to'g'ri o'qitish haqida), "Zaruriyati diniya" (Diniy yo'l-yo'riqlar), "Tahsib-us-sibyon" (Bolalar tarbiyasi) kabi darsliklarini yaratadi va bu kitoblar "Yosh buxoroliklar" tomonidan tuzilgan "Buxoroyi sharif" shirkati yordamida dastlab 1909 yili Orenburg shahrida nashrdan chiqadi.

O'sha davrda Samarqand shahrida yangi usuldagi jadid maktablari eng avvalo tatar ziyolilari tomonidan tatar tilida ta'lim beruvchi maktablar sifatida ochilgan va ular ko'plab yangi usuldagi maktablarga namuna bo'ldi. S. Ayniyning o'zi ham o'zining yangi usuldagi maktabini ochishdan oldin, 1908-yili tatar maktablarida ishlab, dars berish va o'qitish usullarini o'rganganligini "Tatar maktabida olti oy ishlab, tajriba orttirdim" deb yozadi.

Bu kitoblar orasida "Tahsib-us-sibyon" (Bolalar tarbiyasi) pedagogika fani uchun muhim ahamiyatga ega. Bu asarni muallif Ismoil Gaspralining "Xo'jai sibyon" (Bolalar muallimi) nomli kitobidan ta'sirlanib, unga taqlid qilib yozgan. Asarda o'sha davrlar uchun dolzarb bo'lgan ko'plab pedagogik g'oyalar ilgari surilgan. Bu kitob 1917-yili Samarqandda "Ma'rifat kutubxonasi" nomli nashriyotda chop etilgan [2.67].

Buxorolik ayrim eskicha fikrlovchi, reaksiyon guruhlari S.Ayniyni bu darsligidagi erkinlikni sevuvchi oldingi qatordagi fikrlarni sezgandan keyin Buxoro amiriga arz qilib, shu darslikdan foydalanib darslar o'tilayotgan maktablarni yopirishga erishadi. Biroq yangi usul maktablarining tarafdorlari "Bolalar tarbiyasi" ("Tarbiyai atfol") nomli yashirin jamiyat tuzadilar. Jamiyatning asosiy maqsadi aholini savodli qilish, xalq ommasi orasida kitoblar tarqatish, isrofgarchilik va salbiy odatlarga qarshi kurash olib borish, salbiy illatlarga qarshi targ'ibot ishlarini olib borishdan iborat edi. Bu jamiyat yangicha o'qitadigan maktablarni yashirincha ochib, bolalarni o'qitib, savodli qilgandan so'ng Orenburg, Ufa, Qozon, Qrim va boshqa shaharlarga o'qishini yana davom ettirishlari uchun yuboradi.

O'zining ijtimoiy sohadagi xizmatlari jarayonida S. Ayniyni keng ko'lamli xalq ommasining og'ir turmush kechirishi sabablariga bo'lgan qarashlari ham o'zgarib bordi. Natijada u Buxoro amiri tomonidan 1917-yili o'tkazilgan islohotga jon-jahdi bilan qarshi chiqdi. Jadidlarning rahbarlari amir bilan bitim tuzmoqchi bo'lgan paytlarida bunday bitim tuzishga to'g'ridan-to'g'ri qarshi chiqdilar: "Amir bilan yarashib bo'lmaydi," dedi u [3.294]. Natijada S. Ayniy qamoqqa olinadi va etmish besh darra urish jazosi bilan jazolanib, zindonga tashlanadi. Lekin, ko'p o'tmay u o'sha davrda etib kelgan rus bolsheviklari tomonidan boshqalar qatori ozod etiladi. O'sha davrdan boshlab S. Ayniyni ma'lum darajada yangi hukumat bilan hamkorligi boshlanadi.

1917 yilgi to'ntarishdan keyin Sadridin Ayniy xalq ta'limi muammolari bilan bevosita shug'ullana boshladi. U Samarqand shahrining Qo'shhovuz mahallasida bir sinfdan iborat maktab ochib, yosh avlodga ta'lim-tarbiya bera boshladi. Uning bu maktabi sakkizinchi sinf miqyosida ta'lim berar edi. Maktabda Sadridin Ayniyni o'zi o'zbek tili va adabiyoti, tojik tili va adabiyoti, tarix, she'riyat, mehnatdan saboq bergan. Shuning bilan bir qatorda o'zi darsliklar tuzdi. Xususan, o'zbek, tojik maktablari uchun ona tili va adabiyotidan darsliklar yaratish ishlarida ishtirok etdi. Qizlar maktabi uchun yozgan "Qiz bola yoki Xolida" nomli o'quv kitobi shu darsliklardan biri bo'lib, yangi usuldagi maktablarda keng foydalanib kelingan.

Sadridin Ayniyni bevosita tashkilotchilik harakati bilan Buxoroda dastlab tojik tilida "Buxoroi sharif," keyinchalik o'zbek o'quvchilarining ko'pligi hisobga olinib, o'zbek tilida "Turon" gazetalari tashkil etildi va bir qancha muddat xalqni savodxon qilish ishlariga xizmat qildi.

Sadridin Ayniy O'rta Osiyo xalqlari tarixining ulkan bilimdoni sifatida "Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar" (1926), "Buxoro mang'it amirlarining tarixi" (1921) nomli tarixiy asarlar yozdi. Shuningdek, "Odina," "Tojik adabiyotidan namunalar" (1926), "Qul bobo yoxud ikki ozod" (1928) kabi ocherk, qissa, hikoyalari chop etildi. Uning "Buxoro jallodlari" (1922), "Sudxo'ring o'limi" nomli qissalari, tojik tilida "Doxunda" (1927-29), o'zbek tilida "Qullar" (1934) romanlari, shuningdek to'rt qismdan iborat "Xotiralar" (1949-54) nomli ijtimoiy-madaniy asarlari yaratildi. Uning "Buxoro" (1951) nomli kitobi sobiq ittifoq davlat mukofotiga sazovor bo'ldi. Uning bir qancha kitoblari nemis, polyak, venger, xitoy, fransuz, rumin, hind, chex va boshqa tillarga tarjima qilindi. Uning "Eski maktab" (1935) asarida eski maktablardagi o'qish va o'qitish jarayonlari haqida so'z boradi.

Yigirmanchi yillarda nashr etilgan bir qator satirik asarlari, "Yana bu qaysi go'rdan chiqdi," "Puling halol bo'lsa to'y ber" (1924), "Mashrab bobo," "Yo to'nim" (1925), "Bilganim yo'q," "Kengash" (1926) kabi o'zbek tilidagi feletonlari, satirik she'r va maqolalari, ayniqsa "Sudxo'ring o'limi" nomli satirik qissasi yozuvchining mohir satirik ekanligini ko'rsatdi. Muqanna va Temurmali boshchiligidagi xalq ozodlik qo'zg'olonini tasvirlagan adabiy-tarixiy ocherklar yozdi.

Olim o'zbek va tojik adabiyotining klassik yozuvchilarining ijodini o'rganish bo'yicha ham katta ilmiy izlanishlar olib bordi. "Firdavsiy va uning "Shohnoma"si haqida" (1934), "Kamol Xo'jandiy," "Shayxurrais Abu Ali ibn Sino" (1939), "Ustoz Rudakiy" (1940), "Shayx Muslihiddin Sa'diy Sheroziy" (1942), "Alisher Navoiy" (1948), "Zayniddin Vosifiy" (uning "Badoye' ul-vaqoye'" asari haqida), "Mirzo Abdulqodir Bedil," Ahmad Donish, Muqimiy, G'afur G'ulom, Sayid Nazar kabi jami 200 dan ortiq buyuk sharq ziyolilari haqidagi ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borib, adabiyotshunoslik va tanqid janrining taraqqiyotiga, ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shdi. Shuningdek, u adabiyotshunos, tilshunos, sharqshunos olim sifatida "Fors va tojik tillari haqida," "Tojik tili" kabi ilmiy ishlari tojik tilshunosligiga qo'shilgan ulkan hissa bo'ldi. Ushbu ilmiy mehnatlarini hisobga olib Leningrad davlat universitetining Ilmiy Kengashi unga filologiya fanlari doktori (1948) ilmiy darajasini berdi.

U Tojikiston Fanlar akademiyasi akademigi va birinchi prezidenti (1951-54) bo'ldi, O'zbekiston Fanlar akademiyasining faxriy a'zosi (1943), Tojikistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1940), professor (1950) unvonlari berildi. U ikki marta sobiq ittifoq Oliy Sovetining deputati bo'lib saylandi.

Sadriddin Ayniyga Tojikiston Qahramoni (vafotidan so'ng 1998) unvoni berilgan. O'zbekiston Respublikasining "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni (vafotidan so'ng 2001) bilan mukofotlangan. Tojikistonning So'g'd viloyatidagi bir tuman, Samarqand davlat pedagogika instituti, Tojikiston davlat pedagogika instituti, Dushanbe shahridagi opera va balet teatri, Buxoro viloyat musiqali drama va komediya teatri uning nomi bilan ataladi. Olim nomiga Toshkent, Samarqand, Dushanbe, Buxoro, Bishkek va b. shaharlarda xiyobonlar, ko'chalar, kutubxonalar qo'yilgan. Dushanbe, Buxoro va Samarqandda uning uy-muzeylari tashkil etilgan.

Uning ko'plab fan doktorlari va nomzodlarining ilmiy ishlariga rahbarlik qilganligi hamda Samarqand davlat universitetida ishlagan davridagi pedagogik va ilmiy xizmatlari diqqatga sazovordir.

Sadriddin Ayniyni yozuvchi sifatidagi mehnatlari yuksak baholanadi. Bunga misol, atqli ukrain yozuvchisi va adabiyotshunosi Ivan Dzyuba 1962-yili Qohira shahrida o'tkazilgan Osiyo va Afrika yozuvchilari konferensiyasida so'zga chiqib, S. Ayniyni mashhur adiblar Rabindranat Tagor, Lu Sin, Taxa Husayn bilan tenglashtiradi, Samuil Marshak, Lui Aragonlar esa uni Jek Londonga tenglashtiradi.

S.Ayniy o'z faoliyati davomida I.V.Stalin, M.Gorkiy, Ya.Kolas, Yu.Fuchik, S.Borodin va b. bilan uchrashgan va suhbatlashgan. Olim 1954 yil 15 iyulda Dushanbe shahrida vafot etgan. Sadriddin Ayniyni hayoti va ijodi, pedagogik xizmatlari o'sib kelayotgan yosh avlod uchun namuna hisoblanadi. Undagi mehnatsevarlik, uning matonatligi, ilm-ma'rifatni ko'kka ko'tarishi va uni boyitishga intilishi, mardlik kabi ulug' fazilatlar yosh avlod tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi o'qituvchilar shaxsini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatuvchi omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ayniy S. Esdaliklar. 4 qism. (Asarlar.8 jildlik, 7 jild, T.: 1966. 153 b.)
2. F.Temirov. Sadriddin Ayniy asarlarida Buxorodagi jadid maktablari va matbuot tarixi masalalari. Sohibqiron yulduzi. 2021-yil, No4, 66-bet.
3. K.Hoshimov va b. Pedagogika tarixi. T.: "O'qituvchi," 1996.448 bet.

MA'NAVIY-MA'RIFIY TADBIRLARNI O'TKAZISHDA JADIDLAR MEROSIDAN FOYDALANISH

Aqimova Nodira Rajabboyevna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU Xorijiy filologiya fakulteti
tyutori mustaqil tatqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadidchilik harakati vakillarining ma'rifiy va madaniy merosi zamonaviy tadbirlarni tashkil etishda qanday asos bo'lib xizmat qilishi mumkinligi tahlil qilinadi. Jadidlarning milliy uyg'onish, innovatsion ta'lim va ijtimoiy faollik tamoyillari zamonaviy tadbirlarning mazmun-mohiyatini boyitishga, yosh avlodda vatanparvarlik va madaniy ongni rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqolada tarixiy tajribadan samarali foydalanish mexanizmlari, amaliy tavsiyalar hamda zamonaviy metodologik yondashuvlar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, madaniy meros, tadbirlarni tashkil etish, milliy uyg'onish, innovatsion ta'lim, ijtimoiy faollik, metodologiya.

Аннотация. В данной статье анализируется, каким образом наследие представителей джадидистского движения может служить основой для организационных мероприятий современных мероприятий. Принципы национального возрождения, инновационного образования и социальной активности, заложенные джадидами, обогащают содержание мероприятий, способствуют развитию патриотизма и культурного самосознания у молодежи. В статье изложены механизмы эффективного использования исторического опыта, практические рекомендации и современные методологические подходы.

Ключевые слова: Джадидизм, культурное наследие, организационные мероприятия, национальное возрождение, инновационное образование, социальная активность, методология.

Annotation. This article analyzes how the cultural and educational legacy of the Jadid movement can serve as a foundation for organizing contemporary events. The principles of national awakening, innovative education, and social activism promoted by the Jadids enrich the content of modern activities and foster patriotism and cultural awareness among the youth. The article presents mechanisms for effectively utilizing historical experience, practical recommendations, and contemporary methodological approaches.

Keywords: Jadidism, cultural heritage, event organization, national awakening, innovative education, social activism, methodology.

Kirish. Tarix sahifalarida milliy uyg'onish harakati sifatida o'z o'rnini mustahkam egallagan jadidchilik — nafaqat o'z zamonasi uchun, balki bugungi kun uchun ham bebaho tajriba va ilhom manbaidir. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan bu harakatning asosiy maqsadi — milliy ongni uyg'otish, ma'rifat va zamonaviy ta'limni rivojlantirish orqali jamiyatni ijtimoiy va madaniy jihatdan yuksaltirish bo'lgan. Jadidlarning ilg'or g'oyalari, ular tomonidan yaratilgan ta'lim tizimi va madaniy tashabbuslar bugungi globallashuv davrida ham dolzarbligini yo'qotmagan. Zamonaviy dunyoda, ayniqsa yosh avlodni tarbiyalash, vatanparvarlikni mustahkamlash va milliy qadriyatlarni saqlab qolish borasida, o'tmishdan olingan saboqlar nihoyatda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadbirlarni samarali tashkil etish va ularning mazmunini boyitish uchun jadidlarning tajribasidan foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Zero, ularning faoliyati — faqat tarixiy meros emas, balki ijodiy yondashuv, yangilikka intilish va ijtimoiy mas'uliyat namunasi sifatida baholanishi lozim. Jadidlar tashkil etgan yangi usul maktablari, teatr sahnalari, matbuot nashrlari, ijtimoiy-ma'rifiy jamiyatlar va ilmiy doiralar o'z vaqtida keng ijtimoiy qatlamni qamrab olgan va jamiyat tafakkurida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirgan. Bugungi kunda tadbirlar mazmunini boyitish,

ularning o'quvchi-yoshlar va keng jamoatchilik ongiga chuqur ta'sir ko'rsatishini ta'minlash uchun, jadidlarning bu boradagi yondashuvlarini chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish lozim. Tadbirlarni o'tkazishda jadidlarning merosidan foydalanish — bu faqatgina tarixiy shaxslar va hodisalarni eslash emas, balki ular ilgari surgan tamoyillar asosida zamonaviy metodologiyalarni shakllantirishdir. Jadidlar har bir tadbirni jamiyatda ijtimoiy ongni uyg'otish, bilim va madaniyatni rivojlantirish vositasi sifatida ko'rganlar. Ularning faoliyati bugungi kunda ko'plab sohalarda, jumladan ta'lim, madaniyat, ijtimoiy faoliyat va hatto davlat boshqaruvi yo'nalishlarida ham ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Zamonaviy tadbirlarni tashkil etishda jadidchilik merosidan foydalanish bir qator afzalliklarni beradi. Birinchidan, bu yondashuv milliy o'zlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Jadidlarning asarlari va faoliyati orqali yoshlarga o'z tarixini, madaniyatini, buyuk ajdodlarini tanitish imkoniyati yaratiladi. Ikkinchidan, tadbirlar orqali innovatsion fikrlash, zamonaviy tafakkur va ilg'or g'oyalarga ochiqlikni shakllantirish mumkin bo'ladi. Uchinchidan, bu tajriba ijtimoiy faollik va fuqarolik ongini rivojlantirishga xizmat qiladi, chunki jadidlar har doim o'z jamiyati uchun faol va mas'uliyatli fuqarolarni tarbiyalashni maqsad qilganlar. Shu o'rinda, zamonaviy tadbirlarni tashkil etishda jadidlarning merosidan foydalanish nafaqat maqsad, balki mahorat va san'atdir. Har bir tadbirda nafaqat tarixiy faktlar berilishi, balki ularning zamonaviy talqini, yosh avlod uchun dolzarbligi, shuningdek, ishtirokchilarda mustaqil fikr yuritish va baholash qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar ham qo'llanilishi kerak. Mazkur maqolada jadidchilik harakatining asosiy g'oyalari va qadriyatlarini, ularning tadbirlarni tashkil etishdagi amaliy yondashuvlari, shuningdek, bugungi zamon sharoitida bu tajribadan qanday samarali foydalanish mumkinligi tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy o'quvchi va tadbir ishtirokchilari uchun qiziqarli va samarali bo'lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Maqola davomida tarixiy va zamonaviy paralellar o'rnatilib, tadbirlarni tashkil etishda innovatsion uslublar va ilg'or tajribalar tahlil qilinadi. Shubhasiz, har bir tadbir — bu ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan kommunikatsiya vositasi. Uni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun nafaqat tashkiliy qobiliyat, balki chuqur mazmun va mustahkam g'oyaviy asos kerak. Jadidlarning o'tmishdagi tadbirlar orqali milliy birlik va taraqqiyot g'oyalarini ilgari surishga erishgani — biz uchun katta saboqdir. Ularning harakatlari ko'rsatadiki, samarali tadbir — bu hissiyotlar va fikrlarni uyg'otuvchi, ijtimoiy ongni o'zgartiruvchi kuchdir. Bugungi kunda ushbu tajribani qayta tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish — tarixdan saboq olib, kelajak sari dadil intilish demakdir. Demak, bugungi maqola nafaqat jadidchilik harakati merosining qadri va ahamiyatini ochib beradi, balki tadbirlarni tashkil etishda uning zamonaviy tatbiq etish yo'llarini ham ko'rsatib beradi. Zero, tarix — bu shunchaki o'tgan voqealar ketma-ketligi emas, balki kelajak uchun o'zida kuch va ilhom saqlovchi bebaho xazina ekanini yana bir bor eslatadi.

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri va XX asr boshlarida musulmon xalqlari, xususan, Turkiston mintaqasida yuzaga kelgan ma'rifiy va madaniy yangilanish harakati bo'lib, uning asosiy maqsadi xalqni zamonaviy bilimlar, milliy o'zlik va dunyoviy tafakkur asosida rivojlantirish edi. Jadidlarning shiorlari — "Bilim", "Ma'rifat", "O'zlikni anglash" — bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Ularning "yangi usul" maktablari, matbuot faoliyati, teatr sahnalari va jamoatchilik harakati zamonaviy jamiyat uchun qimmatli meros bo'lib, zamonaviy tadbirlarni tashkil etishda boy tajriba manbaidir. Jadidlarning harakati ikki asosiy tamoyilga asoslangan Innovatsion fikrlash va metodlarni joriy qilish va Milliy qadriyatlar va ilg'or g'oyalarni uyg'unlashtirish. Bu ikki tamoyil zamonaviy tadbirlarni samarali va maqsadli tashkil etish uchun o'ziga xos metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki bugungi yosh avlod ham qadimiy ildizlar va zamonaviy g'oyalar uyg'unligida tarbiyalansa, ular global dunyoda o'z milliy o'zligini yo'qotmasdan rivojlana oladi. Zamonaviy tadbirlarning samaradorligi, avvalo, ularning g'oyaviy asosida yotgan maqsad va mazmunga bog'liq. Jadidlarning faoliyati shuni ko'rsatadiki, har bir ijtimoiy-ma'rifiy tashabbus chuqur o'ylangan maqsad va xalq manfaatiga xizmat qiladigan g'oya asosida qurilgan. Shu bois, bugungi tadbirkor, ta'limchi va madaniyat xodimlari uchun quyidagi qadriyatlar muhim metodologik poydevor bo'lib xizmat qiladi. Milliy

g‘urur va o‘zlikni anglashni kuchaytirish. Innovatsion tafakkur va zamonaviy bilimlarni singdirish. Ijtimoiy mas’uliyat va fuqarolik faolligini oshirish. Estetik va madaniy didni shakllantirish. Jadidlar har bir tadbirni xalqni uyg‘otish, ilmga chanqoqlikni oshirish, o‘z milliy qadriyatlariga munosib ravishda global dunyoda o‘z o‘rnini topishga da’vat etish vositasi sifatida ko‘rganlar. Bugungi tadbirlar ham shunday ruhda tashkil etilishi kerak. Jadidlarning o‘tmishda o‘tkazgan tadbirlarini tahlil qilar ekanmiz, ular quyidagi asosiy metodlardan foydalanganini ko‘ramiz. Jadidlar tomonidan tashkil etilgan maktablarda, sahnalarda va matbuotda ishtirokchilarning faol qatnashuvi ta’minlangan. Ular auditoriyani passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida ko‘rgan. Yangi shakl va janrlar izlanishi. Dastlab an’anaviy shakllarga suyanilgan bo‘lsa-da, jadidlar tez orada yangi teatr janrlarini, ommaviy o‘qishlar, mushoiralar, ma’ruzalar va bahs-munozaralar shaklini joriy etdilar. Har bir tadbirda nafaqat ilmiy yoki axloqiy tarbiya, balki estetik tarbiya ham ko‘zda tutilgan. Bu orqali ishtirokchilarda nafosatga, madaniyatga bo‘lgan munosabat shakllantirilgan. Zamonaviy tadbirlar uchun bu uslublar yana ham takomillashtirilgan holda tatbiq etilishi mumkin. interaktiv seminarlardan tortib, kvest o‘yinlari, teatrlashtirilgan sahna ko‘rinishlari, zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan virtual ko‘rgazmalar va master-klasslarga. Bugungi tadbirlarni jadidlar merosiga asoslangan holda shakllantirish uchun quyidagi bosqichma-bosqich modelni qo‘llash mumkin. Har bir tadbirning asosiy maqsadi milliy o‘zlikni anglash va ijtimoiy ongini oshirishga qaratilishi lozim. Tadbir milliy qadriyatlar va zamonaviy global g‘oyalarni uyg‘unlashtirishga asoslanishi kerak. Interaktiv usullar, texnologik imkoniyatlar, vizual materiallar va yangi taqdimot shakllari tadbir samaradorligini oshiradi. Tadbir faqat ma’lumot berish emas, balki emotsional ta’sir ko‘rsatish orqali ishtirokchilarda barqaror taassurot qoldirishi lozim. Har bir tadbirdan so‘ng uning samaradorligini tahlil qilish, ishtirokchilar fikrini o‘rganish va natijalarga asoslangan holda kelgusi rejalarni ishlab chiqish zarur. Quyida zamonaviy tadbirlarni jadidlar merosiga asoslangan holda tashkil etish uchun ba’zi amaliy tavsiyalar keltiriladi. Jadidlar hayoti va ijodiga bag‘ishlangan ko‘rgazmalar, viktorinalar va tanlovlar tashkil etish. Milliy uyg‘onish mavzusida interaktiv ma’ruzalar va seminarlar o‘tkazish. Teatr sahnalashtirish asosida tarixiy voqealarni jonlantirish. Innovatsion ta’lim texnologiyalaridan (virtual haqiqat, AR/VR) foydalanib tarixiy shaxslarni jonlantirish. Tadbir ishtirokchilarini faol jalb qiladigan, muhokamaga undaydigan metodik yondashuvlar (debate, kvest)ni keng tatbiq etish. Bu yondashuvlar orqali o‘tkazilgan har bir tadbir o‘z ishtirokchilariga nafaqat bilim, balki hissiy ruh, milliy iftixor va yangilanish ruhini singdiradi. Bugungi globallashtirish davrida milliy qadriyatlar va madaniy merosni saqlab qolish, ularni zamonaviy shakllarda yosh avlodga etkazish nihoyatda muhim vazifaga aylangan. Jadidlarning tajribasi shuni ko‘rsatadiki, har qanday yangilanish, har qanday global ta’sirlarni milliy o‘zlik va an’analarga asoslangan holda qabul qilish jamiyatning mustahkamligini ta’minlaydi. Bugungi sharoitda tadbirlarni tashkil etishda Multikultural kompetensiyani shakllantirish (har xil millat va madaniyat vakillarini birlashtirish). Axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish (onlayn tadbirlar, vebinarlar, raqamli ko‘rgazmalar). Kreativ yondashuvni rivojlantirish (san’at, musiqa, adabiyot orqali milliy ruhni etkazish). Tadbirlar orqali ijtimoiy muammolarni ko‘rsatish va hal qilishga qaratilgan tashabbuslarni ilgari surish. Jadidlarning tajribasi — faqat o‘tgan asr saboqlari emas, balki zamonaviy jamiyat uchun ham zarur strategik asosdir. Ular singari biz ham o‘z tadbirlarimiz orqali jamiyatni tarbiyalash, milliy g‘urur va ilm-ma’rifatga intilishni uyg‘otishga xizmat qilishimiz kerak.

Mavzuga oid empirik tahlil tadbirlarni tashkil etishda jadidlarning merosidan foydalanish holatini aniqlash, uning samaradorligini o‘rganish va amaliyotdagi real natijalarni tahlil qilish maqsadida olib borildi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi. madaniyat muassasalari, ta’lim tashkilotlari va nodavlat notijorat tashkilotlar vakillari o‘rtasida o‘tkazildi. Tajribali tadbir tashkilotchilari va mutaxassislar bilan chuqur suhbatlar o‘tkazildi. Real sharoitda o‘tkazilgan tadbirlar monitoringi amalga oshirildi. Tadbir ssenariylari, dastur materiallari va hisobotlar o‘rganildi. Tadqiqot Namangan, Samarqand va Toshkent shaharlaridagi 15 ta muassasada o‘tkazildi. Umumiy hisobda 100 dan ortiq respondentlarning fikri o‘rganildi. So‘rovnoma

ishtirok etgan respondentlarning quyidagi savollarga bergan javoblari tahlil qilindi. Siz tashkil etadigan tadbirlarda milliy qadriyatlar va jadidlar merosidan qanchalik foydalanasiz? Doimiy foydalanaman – 35% Ba'zan foydalanaman – 47% Juda kam hollarda – 15% Hech qachon – 3% Jadidlarning qaysi tamoyillarini tadbir tashkil etishda eng muhim deb bilasiz? (bir nechta javob variantlari tanlash mumkin edi) Innovatsion yondashuv – 62% Milliy g'ururni oshirish – 75% Estetik tarbiya – 58% Ijtimoiy faollikni kuchaytirish – 48% Tadbir ishtirokchilari jadidlar g'oyalari qanday munosabatda bo'ladi? Juda ijobiy – 41% Ijobiy – 45% Bevosita qiziqish yo'q – 10% Salbiy – 4% Jadidlarning qadriyatlari asosida o'tkazilgan tadbirlar ishtirokchilarning motivatsiyasini oshiradi, ularni faol va ijodiy ishtirok etishga undaydi. Milliy ruhda tashkil etilgan tadbirlar, ayniqsa yoshlar o'rtasida, milliy o'zlik va ma'rifatga qiziqishni oshirishda samarali bo'lmoqda. Ba'zi tashkilotchilar jadidlarning estetikaga e'tibori etarlicha e'tiborga olinmayotganini va bu borada hali imkoniyatlar mavjudligini ta'kidladi. Intervyuda ishtirok etgan tashkilotchilarning 68 foizi o'z tadbirlarini rejalashtirishda jadidlarning asarlaridan (Gazeta maqolalari, dramalar, she'rlar) ilhom olishini ma'lum qildi. Tadbirlar monitoringi jarayonida aniqlangan holatlar. Jadidlarning teatr shaklidagi ta'lim metodlari – hozirgi interaktiv treninglar va ma'rifiy sahnalar shaklida qayta tatbiq etilgan. Maqsadli auditoriyaga moslashtirilgan tadbirlar – yoshlar uchun musobaqalar, o'quvchilar uchun mushoiralar, talaba yoshlar uchun ilmiy va ma'rifiy anjumanlar. Emotsional ta'sir – sahnaviy chiqishlar va she'riyat orqali tadbir ishtirokchilarining hissiy holatini faollashtirish tendensiyasi mavjud. Biroq, kuzatuv natijalariga ko'ra, ba'zi tadbirlar faqat tashqi ko'rinishda jadidlar merosiga suyanadi, lekin ichki mazmun va g'oya to'liq anglanmay qolgan holatlar ham uchradi. Tadbir ssenariylari va hisobotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki. O'rganilgan 50 ta tadbir ssenariysidan 60% da jadidlarning g'oyalari va maqsadlari to'g'ridan-to'g'ri tilga olingan. 25% hollarda esa jadidlarning asosiy tamoyillari (innovatsiya, milliy g'urur) bilvosita tarzda ifodalangan. Faqat 15% hollarda tadbirlar yuzaki milliy ruhda tashkil etilgan, ya'ni asl mazmun va g'oyaviy asos etishmagan. Bu natijalar jadidlar merosidan to'liq va ongli foydalanishni oshirish uchun tadbir tashkilotchilari uchun qo'shimcha o'quv kurslari va metodik qo'llanmalar zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqotdan kelib chiqib quyidagilarni xulosa qilish mumkin. Jadidlarning merosi zamonaviy tadbirlarni mazmunan boyitadi va ishtirokchilarning emotsional va intellektual faolligini oshiradi. Tadbir tashkilotchilari jadidlar tamoyillarini qadrlashadi, biroq ba'zi hollarda ularni to'liq anglash va tatbiq etishda tajriba va metodik yordam etishmaydi. Empirik ma'lumotlar asosida aytish mumkinki, jadidlarning g'oyalari asosida tashkil etilgan tadbirlar odatiy an'anaviy tadbirlarga qaraganda ko'proq ishtirokchilik faolligi va ijobiy baho olmoqda. Kelgusida jadidlar merosidan foydalanishni kengaytirish uchun metodik resurslarni ko'paytirish, maqsadli seminarlar tashkil etish va amaliyotda ilg'or tajribalarni tarqatish muhimdir.

Tadqiqot natijalari asosida shuni ta'kidlash joizki, tadbirlarni tashkil etishda jadidlarning boy ma'rifiy, estetik va ijtimoiy merosidan foydalanish bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jadidlarning zamonaviylik, milliy o'zlikni anglash, ijtimoiy faollikni oshirishga qaratilgan tamoyillari o'z mohiyati va qadriyatlar bilan bugungi tadbirlar konsepsiyasiga bevosita uyg'un kelmoqda. Empirik tahlil ko'rsatdiki, tadbir tashkilotchilarining aksariyati jadidlar g'oyalarini o'z faoliyatida qo'llashga intilmoqda va bu orqali tadbirlarning mazmunan boyishi, ishtirokchilar motivatsiyasining oshishi kabi ijobiy natijalarga erishilmoqda. Ayniqsa, yoshlar auditoriyasi uchun milliy qadriyatlar va ma'rifatni o'zida mujassam etgan tadbirlarning ahamiyati beqiyos ekani aniqlandi. Biroq, kuzatuvlar va hujjatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ba'zi hollarda jadidlar merosidan foydalanish yuzaki amalga oshirilmoqda. G'oya va mazmunni to'liq anglash va ongli ravishda tadbir konsepsiyasiga singdirish borasida metodik ko'rsatmalarga, tajriba almashish platformalariga va maxsus o'quv dasturlariga ehtiyoj sezilmoqda. Tadbir tashkilotchilari uchun jadidlarning merosi va g'oyalari bo'yicha maqsadli seminarlar va treninglar tashkil etish. Jadidlarning estetik, innovatsion va ijtimoiy tamoyillarini tadbirlar ssenariy va formatiga moslashtirgan holda, metodik qo'llanmalar ishlab chiqish. Jadidlar asarlaridan olingan g'oya va uslublarni zamonaviy madaniy tadbir shakllariga — interaktiv

ma'ruzalar, teatrlashtirilgan chiqishlar, kreativ mushoiralar shaklida tatbiq etishni rag'batlantirish. Jadidlar merosidan foydalanilgan tadbirlar natijalarini tahlil qilish va ilg'or tajribalarni ommalashtirish uchun maxsus monitoring va baholash tizimini joriy etish. Xulosa qilib aytganda, tadbirlarni o'tkazishda jadidlarning boy ilmiy, ma'rifiy va estetik merosidan samarali foydalanish nafaqat tadbirlarning sifatini oshiradi, balki jamiyatda milliy o'zlikni anglash, ijtimoiy faollik va madaniy taraqqiyot jarayonini kuchaytirishga ham xizmat qiladi. Bu esa zamonaviy O'zbekistonning ma'rifatli jamiyatini qurish yo'lidagi muhim qadamlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurauf Fitrat. O'zbek jadidchiligi va ma'rifat. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2001.
2. Abdullah Qodiriy. O'tkan kunlar. Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2017.
3. Xudoyberdi To'xtaboyev. Jadidchilik harakati tarixidan lavhalar. Toshkent: Fan, 1995.
4. B. Valixojayev. Jadid adabiyoti: tarix va tadqiqot. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
5. M. Shukurov. Jadidlar ma'rifiy faoliyati va uning dolzarbligi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
7. D. Jo'rayev. O'zbek jadidchiligi tarixiy va madaniy meros sifatida. Toshkent: Ma'naviyat, 2019.
8. Muminov N. O'zbek milliy uyg'onish harakati: Jadidchilik. Samarqand: Zarafshon, 2005.
9. Mirvaliev N. Tadbirlarni tashkil etish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2020.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ma'rifat va milliy g'oya bo'yicha nutqlari va chiqishlari. (Rasmiy manbalar)
11. UNESCO. Safeguarding Intangible Cultural Heritage in Central Asia. Parij: UNESCO Publishing, 2017.
12. Fathi H. Jadidism and its Influence on Central Asian Societies. London: Routledge, 2003.

YOSHLAR MA'NAVİY SALOHİYATINI YUKSALTIRISHDA TARBIYAVIY JARAYONLARNING AHAMIYATI

Raxmatova Mexrinoz Majitovna¹, G'ofurova Muxlisa G'ulom qizi²

¹TIIU v.b.dotsenti, PhD,

²TIIU talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlar, ularning dunyoqarashi, tafakkuri, jamiyat hayotida faolligi, ma'naviy yuksakligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida ta'lim va tarbiya jarayonining uzviyligi ekanligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar, ma'naviyat, ma'naviy salohiyat, ta'lim va tarbiya jarayoni, fuqarolik pozitsiyasi, milliy va umumbashariy qadriyat, ilmiy salohiyat, tarixiy sharoit, an'anaviy jamiyat, strategiya.

Annotation. In this article, it is revealed that one of the main factors that ensure youth, their worldview, thinking, activity in society, spiritual height is the membership of the education and training process.

Key words: youth, spirituality, spiritual competence, education and training process, citizenship position, national and universal value, scientific competence, historical conditions, traditional society, strategy.

Аннотация. В данной статье раскрывается непрерывность процесса образования и воспитания как одного из основных факторов, формирующих мировоззрение, мышление и духовное развитие молодежи, а также обеспечивающих ее активность в жизни общества.

Ключевые слова: молодежь, духовность, духовный потенциал, процесс образования и воспитания, гражданская позиция, национальные и общечеловеческие ценности, научный потенциал, исторические условия, традиционное общество, стратегия.

Mamlakatimizda yoshlarning har tomonlama barkamol, bilimli, mehnatsevar, sog'lom va vatanparvar bo'lib o'sishlarida ularning ma'naviy salohiyatini yuksaltirish muhimdir. Yoshlarimiz orasidan intiluvchan, ilm o'rganishga chanqoq, iqtidorli va iste'dodlilarning tarbiyalanishi, o'z orzulari yo'lida olg'a qadam tashlashi, izlanishi, ilmning yuksak cho'qqilarini egallashlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-sonli qarori asosida qabul qilingan dasturning V bobidagi "Ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot ishlari samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot tadbirlari"ning rejasi yoshlarimiz ma'naviy salohiyatini yuksaltirish borasida amalga oshirilayotgan navbatdagi muhim qadam deyish mumkin. 2012 yilda "Jaholatga qarshi ma'rifat" g'oyasi asosida "Madaniyat va ma'rifat", 2019 yil 1-sentyabridan boshlab "O'zbekiston tarixi" telekanallarining tashkil etilishi ushbu yo'nalishdagi o'ziga xos muhim hodisa bo'ldi desak, xato bo'lmaydi. So'nggi yillarda mamlakatimiz yoshlarining ma'naviy salohiyatini yuksaltirishda nodavlat tuzilmalari tarmog'ining roli kengayib bormoqda. Mustaqillik yillarida "Bolalar", "Sog'lom avlod uchun", "El-yurt umidi" jamg'armalarining faoliyati keng yo'lga qo'yilib, "Yoshlar" teleradiokanali, "Yoshlar" markazlarining faoliyati tashkil etildi.

Jamiyat hayotida demokratik tamoyillarni joriy etish muayyan ijtimoiy qatlamlar va guruhlarning ishtiroki orqali kechadi. Bu qatlamlar orasida yoshlar va uyushmagan yoshlar bilan ishlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda yoshlarning ma'naviy olami borasidagi faoliyatni qayta ko'rib chiqish lozimdir. Yoshlarni ish bilan ta'minlashda ularning bandligi darajasini oshirish dolzarb muammodir. Oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarini tamomlayotgan yoshlarni kasbga yo'naltirish, ish bilan ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan ishlarni qayta ko'rib chiqish va zamon talablari darajasida hal qilish lozim.

Asrlar davomida yoshlarning ijtimoiy-madaniy, falsafiy-huquqiy qiyofasi ham jamiyat bilan bog'liq holda o'zgarmoqda. Agar bu mezonlar, fuqarolar, ayniqsa yoshlar manfaatlaridan kelib chiqsa, siyosiy manfaatlar insonparvarlik xarakteriga ega bo'ladi. Bu masala mamlakatimizning demografik holati bilan ham bog'liqdir. Yoshlar ma'naviyatining siyosatda aks ettirilishi tor iqtisodiy darajadan, ya'ni yoshlarning ijtimoiy ishlab chiqarishga jalb etilganligini ifodalovchi ijtimoiy-iqtisodiy kategoriyadan siyosiy muammo darajasiga ko'tarildi. Bu degani, yoshlarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtiroki, g'oyaviy-mafkuraviy dunyoqarashning takomillashganligi, ularning siyosiy ong va madaniyati, eng avvalo, manfaat va qiziqishlari, qarashlari, intilishlarini namoyon etadigan ijtimoiy-madaniy, siyosiy qiyofasidagi o'zgarishlar mamlakat taraqqiyotini belgilab beruvchi muhim omilga aylanadi.

I.Saifnazarov bu xususda "Biz umummilliy aspektidagi komillik tushunchasini umuminsoniy aspektidagi komillik tushunchasiga uyg'unlashtirib, chinakam zamonaviy, ma'rifiy insonni tarbiyalashga kirishdik", - deb ta'kidlaydi.

Jamiyatning demokratlashuvi jarayonida yoshlar qobiliyati, cheksiz imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun barcha sharoitlar yaratildi. Hozirgi kunda yosh avlod o'zini erkin his etishi, mustaqil faoliyat ko'rsatishi, yaratuvchanlik qobiliyatini shakllantirishi, tom ma'noda o'zining taqdirini o'zi belgilashi lozimligini anglamoqda. Jamiyatning demokratlashuvi bilan uyg'unlikda yoshlarning ijtimoiy, madaniy, siyosiy qiyofasining takomillashuvi mamlakatning yanada rivojlanishiga poydevor yaratadi hamda taraqqiyotning asosiy tayanchi vazifasini o'taydi.

Yoshlarning ma'naviy salohiyatini yuksatirish masalasi istiqloqlning dastlabki kunlaridan boshlaboq, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan barkamol avlod ta'lim-tarbiyasi, uning ma'naviyatini yuksaltirish borasida milliy va umumbashariy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan, tizimli va bosqichma-bosqich ravishda amalga oshiriladigan yoshlarga oid davlat siyosati sifatida belgilab olindi.

O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda yoshlarga oid kuchli davlat siyosatining ilg'or xalqaro andozalarga mos bo'lgan mustahkam huquqiy asoslari yaratildi. Mazkur huquqiy asoslar, avvalo O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, ushbu sohaga oid 20 dan ortiq qonunlarda va bir qator qonun osti hujjatlarda o'z aksini topgan.

Tizimli ishlar natijasida 2008 yilda qabul qilingan "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni ushbu sohadagi normativ-huquqiy bazani xalqaro andozalarga moslashtirishga xizmat qildi. Bola huquqlari sohasidagi munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish mexanizmini takomillashtirish yo'li bilan bolalarni, shu jumladan, etim va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy va huquqiy himoya qilishning amaldagi tizimi samaradorligini oshirish mazkur qonunning asosiy maqsadi etib belgilandi. Mazkur qonunda yoshlarning huquq va manfaatlarini barcha jabhalarda kafolatini ta'minlash bo'yicha davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari qatorida bolaning huquq, erkinlik va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, hayoti, sog'lig'i, sha'ni va qadr-qimmatini muhofaza qilish, yoshlar huquqlari va imkoniyatlarining tengligini ta'minlash kabi muhim vazifalar sifatida belgilandi. Bu borada 2010 yilda tatbiq etilgan "Barkamol avlod" davlat dasturi muhim ahamiyat kasb etdi. Bolalar va yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularni barkamol rivojlantirishga qaratilgan

normativ-huquqiy bazani takomillashtirish mazkur hujjatning asosi hisoblanadi. Bunda xalqaro huquqiy hujjatlar va xorijiy mamlakatlar qonunchiligi qiyosiy-huquqiy tahlil qilinib, amaldagi hujjatlarga o'zgartirish, qo'shimchalar kiritib yoshlarning ijtimoiy ta'minoti va mehnat qilish huquqini ta'minlashga e'tibor qaratildi.

O'quvchi va talaba-yoshlarga zamonaviy axborot texnologiyalari asosida axborot-kutubxona, internet xizmati ko'rsatishni yanada yaxshilash maqsadida O'zbekiston Respublikasining 2011-yil 13-aprelda “Axborot-kutubxona faoliyati to'g'risida”gi O'RQ-289-sonli Qonuni qabul qilindi.

Huquqiy islohotlarning davomi sifatida “2016-yildan viloyat va tuman hokimlarining yoshlar masalalari bo'yicha o'rinbosarlari lavozimi joriy qilindi”. Shundan kelib chiqqan holda, “yoshlarga oid davlat siyosatining samradorligini oshirishda Yoshlar masalalari bo'yicha respublika idoralararo kengashi tuzildi”.

Yoshlar ma'naviy salohiyatini yuksaltirish borasidagi muammolarni echishda quyidagi vazifalarni belgilab olish muhim ahamiyat kasb etadi:

- yosh avlod konsepsiyasi shakllanishining nazariy-metodik asoslarini aniqlash;
- O'zbekistonda yoshlarning jamiyat siyosiy hayotidagi o'рни va rolini prognozlash;
- yoshlar siyosati va yoshlar muammolarining o'zaro munosabati va mohiyatini ochish;
- yoshlar ijtimoiylashuvining hozirgi jarayondagi xususiyatlarini aniqlash va undagi an'anaviy hamda innovasion shakllarning o'zaro uzviy bog'liqligini ta'minlashga erishish;
- nodavlat va jamoat tashkilotlari faoliyatida yoshlar masalasiga berilayotgan e'tiborning o'rnini alohida baholash;

- yoshlar siyosiy faolligining shart-sharoitlari, omillarini siyosiy institutlar xilma-xilligi bilan bog'liq holda asoslash;

- yoshlar o'rtasida ijtimoiy so'rovlar tashkil etish asosida ularning qiziqish va ehtiyojlarini o'rganish, siyosiy-ijtimoiy faollik darajalarini aniqlash, respublikamizda yoshlar siyosatining shakllanishi bosqichlarini tariximiz va jahondagi taraqqiy etgan mamlakatlardagi yoshlar siyosati bilan taqqoslash orqali o'rganish;

- jamiyatimiz rivojlanishining bugungi bosqichida yoshlar siyosatini amalga oshirishda ta'lim-tarbiya, ma'naviy-ma'rifiy sohalarida hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan islohotlarni tadqiq etish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularning istiqboli haqida nazariy tavsiyalar berish. Bu maqsadni amalga oshirishda yoshlarning siyosiy-ijtimoiy faollik darajasini, shuningdek, ularning muammolarini o'rganuvchi psixologik-dagnostik markazni tashkil qilish va bu ishga tajribali, bilimli mutaxassislarni jalb etish.

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, “Maktab ta'limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturi”ning hayotimizga tatbiq etilayotgani yoshlarimizning ta'lim tizimidagi barcha huquq va manfaatlarining himoyasiga xizmat qilmoqda.

Yoshlarning ijtimoiylashuvi jarayonida, ya'ni madaniyat unsurlarini o'zlashtirishida tashqi omillar (oilalar, ta'lim muassasalari, ijtimoiy va siyosiy institutlar, din, OAV va alohida siyosiy voqealar)ning ta'siri muhimligini qayd etib o'tish lozim. Ularning yoshlar tarbiyasiga ta'sir etishining bir nechta sabablari bor. Yoshlarning yosh xususiyati, ichki dunyosi, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga kirishuvdagi layoqati, mavjud funksiyalarni bajara olish qobiliyati, shuningdek, tarixiy sharoit muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, an'anaviy jamiyatda shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida oilalar va dinning ta'siri ko'proqdir. Zamonaviy demokratik davlatlarda ta'lim va kommunikativ tizimlarning ta'siri kuchlidir. Sababi, bunday davlatlarda yoshlarning intellektual salohiyati yuqoriligi tufayli, siyosat dunyosini yoshlar tomonidan individual tarzda

idrok etish faol kechadi. Yoshlar ta'lim jarayoni natijasida to'plagan tajribasi asosida televideniya va boshqa OAV orqali tarqatilayotgan reklama, xabar va axborotlardan xabardor bo'lish mobaynida siyosiy jarayonlarda ishtirok etib boradi. Natijada, yoshlarning siyosiy ong va madaniyati shakllanib, ularning siyosiy jarayondagi faolligi oshadi.

Siyosiy ijtimoiylashuv ikki bosqichdan iborat. Dastlabki ma'naviy ijtimoiylashuv – yoshlarning siyosiy kategoriyalarni anglash orqali siyosiy tizimda individual tanlov munosabatlarini shakllantirishdir. Amerikalik olimlar D.Iston va I.Denisonlarning fikricha, bu erda ijtimoiylashuv jarayonining to'rt jihatini farqlash lozimdir: yoshlarning siyosiy hayotdagi voqea-hodisalarni o'z ota-onalarining munosabatidan kelib chiqib bevosita qabul qilishi orqali siyosiy tizimga munosabati yaxshilanadi. Mazkur siyosiy obrazlarni ideallashtirish natijasida yoshlarda siyosatga nisbatan barqaror munosabat shakllanib, ularda shakllantirilgan xususiyatlarning o'ziga xos institusionallashuvi, siyosat to'g'risidagi fikrlarini kengaytirib, siyosiy jarayonlarda mustaqil ishtirok etishiga zamin yaratadi.

Ma'naviy ijtimoiylashuvning ikkinchi bosqichi yoshlar faoliyati mobaynida qabul qilgan axborotlarni qayta ishlashi hamda har qanday guruh tomonidan ko'rsatilayotgan ta'sirga mustaqil individual mafkuraviy pozitsiyasini bayon qilishi, madaniy me'yor va an'analarni qayta baholashi bilan xarakterlanadi.

Darhaqiqat, jamiyatda yoshlarning ma'naviy ijtimoiylashuviga to'g'ri yondashuv va munosabat ularning ijtimoiy-siyosiy faollashuvini ta'minlaydi. Binobarin, ma'naviy ijtimoiylashuv yoshlarning ma'naviy olamini shakllantirishning muhim shartidir.

Bugungi kunda yoshlar tafakkuri, fe'l-atvori, sa'y-harakatlarida yangi qadriyatlar qaror topmoqda. Yoshlarda hayotga munosabat tizimi o'zgarib ularning qiyofasida yangi jihatlar shakllana boshladi. Bu esa bevosita siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalarida tub yangilanishlarga asos bo'lmoqda:

1. Yoshlarning fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda olg'a intilishi, demokratik islohotlarning maqsad va mazmunini chuqur anglashi, yangi munosabatlarga qiziqishi, izlanishi, tarixiy-siyosiy tafakkurining shakllanishi, o'zligini tanishi, fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishi uchun harakat qilishi, o'zi va idrokiga ishonchining ortishi, o'z salohiyatini jamiyatning demokratlashuvi uchun sarflashga tayyor turishi, shaxs sifatida komillikka intilishi, o'z kamolotini jamiyat taraqqiyoti bilan bog'lashi, bunyodkorlik ishlarida faol ishtirok etishi, hayotga ochiq nazar va sofdillik bilan qarashi ularning ijtimoiy-madaniy, ma'naviy qiyofasida demokratik islohotlarning ijobiy natijasi mavjudligini ko'rsatadi.

2. "Yoshlar orasida bir qolipga tushib qolish, hayotdan zerikish, boqimandalik, befarqlik, davlat hokimiyati boshqaruviga ishochsizlik, o'z huquq va erkinliklarini bilmasligi natijasida, o'z ijtimoiy holatidan noroziligi, "davlat inson uchun barcha sharoitni yaratib berishi lozim" degan fikrni ilgari suruvchi, boylik ortidan quvish oqibatida engil daromad topishga ishtiyoqmandlik, o'z manfaatini ustun qo'yuvchi, ma'naviy qashshoq, faqat bugungi kun dardi bilan yashashi natijasida kelajagini tasavvur qila olmaslik, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga loqaydlik kabi sosial-madaniy, siyosiy-madaniy, siyosiy qiyofalarning tushkun kayfiyatlarini bartaraf etish lozim". Bunday yoshlarning ijtimoiy-madaniy qiyofasini birdaniga o'zgartirib bo'lmaydi. Yoshlarning ijtimoiy-madaniy va ma'naviy qiyofasidagi o'zgarishlarni bevosita milliy o'zlikni anglash, tarixiy-siyosiy voqelikni idrok etish orqali amalga oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Teshaboyeva G. Yoshlar tashkilotlari yangi bosqichda: Holati, muammolari, istiqbollari // Fuqarolik jamiyati. – Toshkent, 2019. - №16/3(59). -B.43-46.
2. Muxammadjanov O, Muxiddinova F. O‘zbekistonda Yoshlar huquqi: Qonun va imtiyozlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2019. –B.4.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Shukrona – H / 5 jildli. Beshinchi jild. A.Madvaliev tahriri ostida. Tahrir hay’ati: E.Begmatov va boshq. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 331-bet.
4. Законы воспитания // https://studref.com/360549/pedagogika/zakony_vospitaniya.

INGLIZ TILINI O‘QITISHDA INTELEKTUAL VA FIKR TARBIYASINING O‘RNI

Ibraimova Gulmira Askarovna

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur tezis ingliz tili ta’limi jarayonida o‘quvchilarning intellektual va fikr salohiyatini rivojlantirish masalasini o‘rganishga bag‘ishlangan. Unda Sharq mutafakkirlarining va G‘arb pedagogikasining etuk vakillarining ta’lim tarbiyadagi yondashuvlari, ularning shaxs rivoji va fikr tarbiyasiga doir g‘oyalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar fikr tarbiyasini til ta’limining ajralmas qismi sifatida ko‘radi.

Kalit so‘zlar: intellektual tarbiya, fikr tarbiyasi, ingliz tili o‘qitish, Sharq mutafakkirlari, G‘arb pedagogikasi, shaxs rivoji.

Аннотация. Данный тезис посвящён изучению вопросов развития интеллектуального и мыслительного потенциала учащихся в процессе преподавания английского языка. В нём научно анализируются подходы восточных мыслителей и ведущих представителей западной педагогики к обучению и воспитанию, а также их идеи о развитии личности и формировании мышления. Современные педагогические подходы рассматривают воспитание мышления как неотъемлемую часть языкового образования.

Ключевые слова: интеллектуальное воспитание, воспитание мышления, преподавание английского языка, восточные мыслители, западная педагогика, развитие личности.

Abstract. This thesis is dedicated to exploring the development of students' intellectual and cognitive potential in the process of English language instruction. It provides a scientific analysis of the educational approaches of Eastern thinkers and prominent representatives of Western pedagogy, focusing on their ideas concerning personality development and the cultivation of thinking. Modern pedagogical approaches consider the cultivation of thinking as an integral part of language education.

Keywords: intellectual education, cultivation of thinking, English language teaching, Eastern thinkers, Western pedagogy, personality development.

Bugungi globallashuv davrida xorijiy tillarni, ayniqsa ingliz tilini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning intellektual va fikriy salohiyatini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Zamonaviy metodikalar shundan dalolat beradiki, til o‘rganish — faqat grammatik bilimlar emas, balki mustaqil fikrlash, analitik yondashuv va ijodiy tafakkurni rivojlantirish vositasiga aylangan. Sharq va G‘arbning buyuk allomalari ham bilim va fikr tarbiyasining bir-birini to‘ldiruvchi muhim jihatlari sifatida qaraganlar. Xususan, Abu Nasr Al-Farobiy, Al-Beruniy kabi Sharq mutafakkirlari ilm-fan va aql rivoji orqali shaxs kamolotini ta’minlashni o‘rgatganlar. G‘arb olimlari — Lev Vygotskiy, J. Piage, J. Deweylar esa bolalarda fikrning rivojlanishi va kognitiv taraqqiyot jarayonlarini nazariy va amaliy asosda ishlab chiqqanlar.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan jadal islohotlar davrida jahon sivilizatsiyasiga o‘zining boy ma’naviy me’rosi bilan muhim hissa qo‘shgan buyuk allomalarning shaxsiyati, ilmiy-ma’naviy merosini har tomonlama, chuqur o‘rganishga katta e’tibor berilmoqda. Mazkur

masalada Prezident Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasida “Hozirgi kunda O‘zbekistonning kitob fondlarida 100 mingdan ziyod qo‘lyozma asarlar saqlanmoqda. Afsuski, bu nodir kitoblar hali to‘liq o‘rganilmagan, ular olimlar va o‘z o‘quvchilarini kutib turibdi. Ushbu noyob asarlarda bugungi davr o‘rtaga qo‘yayotgan juda ko‘p dolzarb muammolarga javob topish mumkin”[1], deya ta’kidlaydi.

O‘rta asr ijtimoiy – falsafiy fikr taraqqiyoti mutafakkir Abu Nasr Forobiy nomi bilan bog‘liq bo‘lib, uning inson kamoloti haqidagi ta’imoti ta’lim – tarbiya sohasida katta ahamiyatga ega. Mashhur Yunon faylasufi Arastudan keyin sharqda o‘z bilimi, fikr doirasining kengligi bilan nom chiqargan Forobiyni yirik mutafakkir – «Muallimiy soniy» – «Ikkinchi muallim» deb ataydilar. Forobiy ta’lim tarbiyaga bag‘ishlangan asarlarida ta’lim – tarbiyaning muhurligi, unda nimalarga e’tibor berish zarurligi, ta’lim – tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. «Fozil odamlar shahri», «Baxt saodatga erishuv to‘g‘risida», «Ihso–al–ulum», «Ilmlarning kelib chiqishi», «Aql ma’nolari to‘g‘risida» kabi asarlarida allomaning ijtimoiy – tarbiyaviy qarashlari o‘z ifodasini topgan. Forobiy ta’lim – tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta’lim bergan bo‘lsa ham, ammo har birining insonni kamolga etkazishda o‘z o‘rni va xususiyati bor ekanligini aytib o‘tgan.

Farobiy aqlni, bir tomondan, ruhiy quvvat, ya’ni tug‘ma, ikkinchi tomondan, ta’lim-tarbiyaning mahsuli ekanligini ta’kidlaydi. Forobiy axloq tushunchasiga aql bilan uzviy bog‘liq holda, tafakkurga asoslangan ahloq sifatida qaraydi. Bundan biz Forobiyning axloqni xulq me’yorlari ifodasi sifatidagini emas, balki kishilarning aqliy faoliyatining natijasi sifatida ham talqin etganligini ko‘ramiz. Forobiy «Aql ma’nolari haqida» risolasida aql masalasini tahlil qilib, aql bilish haqidagi ta’limotida mantiq (logika) ilmi muhim o‘rin tutadi deydi. U mantiq ilmi bilan grammatika o‘rtasidagi mushtarakligini qayd etib, mantiqning aqlga munosabati, grammatikaning tilga munosabati kabidir. Grammatika odamlar nutqini tarbiyalagani kabi, mantiq ilmi ham tafakkurni haqiqiy yo‘lda olib borish uchun aqlni to‘g‘irlab turadi deydi [2].

Intellectual tarbiya — shaxsning bilim olish, fikr yuritish, tahlil qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonidir. Fikr tarbiyasi esa insonda mustaqil va tanqidiy tafakkurni shakllantirish, mavjud axborotlarni qayta ishlash va o‘z fikrini aniq ifoda etish mahoratini rivojlantirishga qaratilgan. Ingliz tilini o‘qitishda bu jarayonlar dialoglar va bahs-munozaralar, insho va esse yozish, muammoli vaziyatlarni hal qilish mashqlari, kritikal fikrlash asosidagi topshiriqlar orqali amalga oshiriladi.

Yoshlarda insoniy fazilatlarni shakllantirish xususidagi g‘oyalari, ta’lim, bilim berish, tarbiyalash vositalari, ta’lim va tarbiyani amalga oshirish usullari haqidagi tavsiyalari milliy pedagogika tarixi rivojiga qo‘shgan hissalariga bugungi kunda ham yoshlar tarbiyasi uchun xizmat qilmoqda. Xuddi shunday qomusiy olimlarimizdan biri Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al - Beruniy (973-1048) hisoblanadi.. Beruniyning pedagogikasida hozirgi pedagogik texnologiyalar, jumladan o‘quvchini zeriktirishni oldini olish maqsadida fanning bir turidan ikkinchi turiga o‘tish (fanlararo bog‘lanish) orqali qiziqtirish usuli bayon etiladi. Bu haqda Beruniy bunday deydi:” ... Maqsad gapni cho‘zish emas balki o‘quvchini zeriktirmaslik, chunki doimo bir xil narsaga qaray berish malollik va sabrsizlikka olib keladi. O‘quvchi fandan fanga o‘tib tursa, turli bog‘larda yurganga o‘xshaydi. Birini ko‘rib ulgurmay boshqasi boshlanadi va u kishi har bir narsada o‘ziga xos lazzat bor deyilganidek, ularni ko‘rishga qiziqadi va ko‘zdan kechirishni istaydi. Bir xil narsa charchatadi va malol keltiradi”[3].

Zamonaviy ta’limning asosiy vazifalaridan biri — o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va mustaqil izlanish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Bu vazifa buyuk alloma Abu Rayhon Al-Beruniy merosida chuqur aks etgan. Uning ilmiy-metodik yondashuvi kuzatuvchanlik, dalillarga asoslanish, tanqidiy tahlil va ilmiy izlanishga urg‘u berishi bilan ajralib turadi. Mazkur

yondashuvni ingliz tili ta'limiga integratsiya qilish orqali nafaqat til ko'nikmalarini, balki o'quvchilarning tafakkurini ham rivojlantirish mumkin.

Ingliz tili darslarida mustaqil tadqiqot loyihalari tashkil etish — o'quvchilarga nafaqat tilni o'rganish, balki o'z fikrlarini izchil bayon qilish, axborotni tahlil qilish va muammolarga echim topish ko'nikmalarini shakllantirishda xizmat qiladi. Masalan, o'quvchilarga "Atrof-muhit muhofazasi", "Texnologik taraqqiyot", yoki "O'zbek allomalari" mavzusida kichik loyihalar tayyorlash topshiriladi. Ular ingliz tilida material yig'adi, matnlar o'qiydi, tarjima qiladi va so'ngra o'z tadqiqot natijalarini ingliz tilida taqdim etadi. Bu esa til ko'nikmalarini va tanqidiy fikrlashni bir vaqtda rivojlantiradi.

Shuningdek, tanqidiy maqolalarni tahlil qilish ham Al-Beruniy metodikasining amaliy ko'rinishidir. Dars jarayonida o'quvchilar ingliz tilida yozilgan maqolalarni o'qib, ularning asosiy g'oyasini tahlil qiladi, muallif fikriga baho beradi va o'z nuqtayi nazarini bildiradi. G'arb psixologiyasi va pedagogikasida intellektual rivojlanish va fikrlash tarbiyasi muhim o'rin egallaydi. Bu sohadagi eng etuk nazariyotchilar sifatida J.Piage va L. Vygotskiy ko'plab ilmiy ishlar va ta'lim tizimlariga asos bo'lib xizmat qilgan. Ularning nazariyalari nafaqat bola psixologiyasini tushunishda, balki ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil qilishda ham muhim ahamiyatga ega.

J.Piage Shvetsariyalik olim bo'lib, kognitiv rivojlanish nazariyasini ishlab chiqqan. Uning fikricha, bola intellekti tug'ilganidan boshlab tashqi muhit bilan o'zaro aloqada bo'lish orqali bosqichma-bosqich shakllanadi. Muallif, bola aql-idrokini quyidagi psixik rivojlanish davrlariga tasniflaydi:

1) sensomotor intellekti - tugilgandan 2 yoshgacha; 2) operatsiyagacha tafakkur davri - 2 yoshdan 7 yoshgacha; 3) aniq operatsiyalar davri - 7, 8 yoshdan - 11, 12 yoshgacha; 4) rasmiy operatsiyalar davri. Har bir bosqichda bolaning fikrlash va bilim olish qobiliyati o'zgarib boradi. J. Piagega ko'ra, bola bilimni tayyor shaklda emas, balki faol ravishda o'rganadi va quradi.[4]

Lev Vygotskiy esa rus psixologi bo'lib, garchi u Sovet davrida yashagan bo'lsa-da, uning g'oyalari butun dunyo, ayniqsa G'arb pedagogikasida katta ta'sir ko'rsatgan. Vygotskiy fikricha, intellektual rivojlanish ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liq. U "yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development — ZPD) tushunchasini ilgari surgan[5].

Bu tushunchaga ko'ra, bola o'ziga mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni kattalar yoki tengdoshlar yordamida bajara oladi. Vygotskiy tilni fikrlash vositasi sifatida ko'rgan va muloqotni intellektual o'sishning asosiy manbasi sifatida baholagan. Har ikkala olimning qarashlari ingliz tilini o'qitishda, xususan kichik yoshdagi bolalarga til o'rgatishda nihoyatda dolzarbdir. Interaktiv metodlar, muloqotga asoslangan topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, rolli o'yinlar va fikrlashga undovchi savollar orqali o'quvchilar nafaqat tilni, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammo echish kabi ko'nikmalarni ham egallaydi.

Shu tarzda, Piage va Vygotskiyning nazariyalari asosida qurilgan ta'lim modeli nafaqat akademik bilimlarni, balki o'quvchining intellektual va psixologik rivojlanishini ham ta'minlaydi. J. Piage intellekt nazariyasini ikkita muhim jihatga ajratgan bo'lib, intellekt funksiyalari va intellektning asosiy davrlarini o'z ichiga qamrab oladi. Intellektning asosiy funksiyalari qatoriga uyushqoqlik (tartiblilik) va adaptatsiya (moslashish) kiritilib, ular Intellektning funksional invariantligi deb yuritiladi. Intellekt faoliyatining tartiblilik deganda subektning intellektual aktivligini ko'rsatish jarayonida yaxlit holatning va unga kiruvchi boshqa elementlarning, shuningdek, ularning o'zaro munosabatlarini ajrata olish tushuniladi[6].

Lev Vygotskiy "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasida ta'lim jarayonida o'quvchining mustaqil fikrlash imkoniyatini oshirish uchun ijtimoiy muloqot va yordam zarurligini ko'rsatadi.

O'quvchilarga juftlikda yoki guruhda ingliz tilida muammolarni hal qilish vazifalari topshirish, real hayotiy vaziyatlar asosida ingliz tilida rol o'ynash (role-playing) metodini qo'llash ingliz tilini o'qitishda samarali ekanligi ma'lum bo'ldi.

Xulosa: Sharq va G'arb mutafakkirlarining qarashlarini uyg'unlashtirgan holda, ingliz tilini o'qitishda intellektual va fikr tarbiyasini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar o'quvchilarda nafaqat til kompetensiyasini, balki mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv va madaniy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim samaradorligini oshiradi. Tafakkur (fikrlash) muammoli vaziyatni yaratish va shu vaziyatda intellektual faoliyat uchun motiv vujudga kelishi bilan boshlanadi.

Aytish mumkinki, aynan shu nuqtada o'quv faoliyatini "intellektuallashtirish"ning muhim kaliti yotadi. O'quv jarayoni talaba uchun o'zaro bog'liq muammolardan iborat bo'lgan tizimga aylanishi kerak; bu muammolar asta-sekin murakkablashib boruvchi topshiriqlar zanjiri ko'rinishida taqdim etilishi lozim. Bu topshiriqlar ta'limning barcha jihatlarini qamrab olishi, va ularda qo'llanilayotgan metodik usullar talabaning ijodiy faoliyatini rag'batlantirishga hamda mexanik, mazmunsiz amaliyotlarni minimallashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Intellektual, tafakkurga oid faoliyat — o'qitish, jumladan chet tilini o'qitishning ajralmas qismidir. Bunday faoliyatni ta'lim metodikasiga joriy etishning turli yo'llari mavjud, biroq hozirda ular asosan yakka tartibdagi, cheklangan muvaffaqiyatli eksperimentlar ko'rinishida mavjud. Asosiy vazifa — butun metodikani qayta qurib, uni tafakkur va kommunikativ vazifalarga bo'ysundirish, va o'quv faoliyatini mavhum til bilimlarini mexanik o'zlashtirish va oddiy ko'nikmalarni takrorlashdan talabaning intellektual faolligiga asoslangan jarayonga aylantirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2018.-82-b
2. Forobiy. Fozil odamlar shahri. A.Qodiriy nomli xalq merosi nashriyoti. -Toshkent:1993. 107-b
3. Abdullaev I, Fayzullaeva O. Abu-Rayxon Beruniy tanlangan asarlar.Toshkent.1968 yil. 178-b
4. 4.E.F.G'oziev "Tafakkur psixologiyasi: T: "O'qituvchi" 1991, 122-123-b.
5. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press, 1978.
6. Gordon, Enn Mayls. Boshlanishlar va undan keyingi davrlar: erta bolalik ta'limining asoslari. - To'qqizinchi nashr. - Belmont, Kaliforniya. - xxiii, 527 b.

НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАЦИИ ДЕТЕЙ С ТЯЖЁЛЫМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Ажимова Зухра Ганибаевна¹, Кошаева Зулхумар²

¹Ассистент преподаватель, НГПИ имени Ажиниёза,

²Студентка 3-курса, НГПИ имени Ажиниёза

Аннотация. В статье рассматриваются современные технологии, способствующие развитию коммуникации у детей с тяжёлыми нарушениями речи. Описаны категории цифровых и альтернативных средств коммуникации (AAC), возможности программ на основе искусственного интеллекта и применения дополненной и виртуальной реальности в логопедической практике. Представлены условия эффективного внедрения инновационных средств в образовательный процесс, а также проанализированы результаты исследований по их применению.

Ключевые слова: тяжёлые речевые нарушения, коммуникация, AAC, логопедия, технологии, дети с ОВЗ.

Введение: Современные образовательные и коррекционные практики требуют переосмысления подходов к развитию коммуникации у детей с тяжёлыми речевыми нарушениями. Учитывая стремительное развитие цифровых технологий, становится очевидным, что инновационные средства могут существенно повысить эффективность логопедической помощи и обеспечить более полную социализацию ребёнка с ограничениями речевого развития. Особую актуальность данная тема приобретает в условиях инклюзивного образования, где встает задача обеспечить каждому ребёнку возможность полноценного взаимодействия с окружающим миром.

Цель данной статьи — проанализировать современные технологии, применяемые для развития коммуникации у детей с тяжёлыми нарушениями речи, выявить их потенциал и условия успешного внедрения в образовательную и коррекционно-развивающую практику.

Тяжёлые речевые нарушения (ТРН) у детей включают в себя широкий спектр расстройств — от моторной алалии и дизартрии до сенсорной афазии и тотального недоразвития речи. Эти нарушения оказывают влияние не только на речевую, но и на когнитивную, эмоционально-волевою и социальную сферы развития. Одной из центральных проблем является ограничение коммуникативных возможностей, что ведёт к социальной дезадаптации и формированию вторичных отклонений в развитии.

В логопедии и специальной педагогике: современные технологии обзор цифровых логопедических приложений. В современной логопедии и специальной педагогике цифровые технологии стали неотъемлемой частью коррекционно-развивающего процесса. Цифровые логопедические приложения представляют собой специализированные программные продукты, направленные на коррекцию различных компонентов речевой системы у детей, включая звукопроизношение, грамматический строй, лексический запас, слуховую и зрительную память, внимание и артикуляционную моторику.

Примеры таких приложений:

- **«ЛогоМир»** — интерактивный программный комплекс, включающий упражнения для автоматизации звуков, развития фонематического восприятия, тренировки слуховой и зрительной памяти, грамматического строя речи. Отличается многоуровневой структурой заданий и возможностью индивидуальной настройки под уровень речевого развития ребёнка.

- **«Речевой тренажёр»** — программа, содержащая серию артикуляционных и дыхательных упражнений, игровых заданий для формирования связной речи и понимания грамматических конструкций. Широко применяется как в индивидуальной, так и в групповой логопедической практике.

- **«Дети говорят»** — мультимедийное приложение, ориентированное на раннее речевое развитие, включает визуальные подсказки, звуковое сопровождение, эмоционально насыщенные персонажи и элементы геймификации, что значительно повышает мотивацию детей к участию в занятиях.

Преимуществами цифровых приложений являются:

- высокая наглядность и интерактивность,
- возможность многократного повторения заданий,
- адаптация сложности под индивидуальные особенности ребёнка,
- автоматическая фиксация результатов и динамики развития,
- интеграция аудио- и видеоматериалов для комплексного речевого воздействия.

1. ААС-технологии (альтернативная и дополнительная коммуникация)

Альтернативная и дополнительная коммуникация (ААС, *Augmentative and Alternative Communication*) представляет собой совокупность средств, методов и стратегий, предназначенных для поддержки и замещения устной речи у лиц с нарушениями коммуникативной функции. В логопедической и специальной педагогике эти технологии играют ключевую роль в работе с детьми, которые полностью или частично утратили возможность говорить, либо не овладели устной речью в силу тяжёлых речевых, когнитивных или множественных нарушений.

Современные ААС-средства включают:

- **Низкотехнологичные средства:** коммуникативные таблицы, книжки с пиктограммами, карточки PECS (Picture Exchange Communication System), жестовый язык и иные формы визуальной поддержки коммуникации.

- **Высокотехнологичные средства:** планшеты и коммуникаторы с речевыми синтезаторами, программное обеспечение для создания индивидуализированных коммуникативных интерфейсов (например, Grid 3, GoTalk NOW, CoughDrop), устройства с возможностью интеграции с переключателями (switches) и системами управления взглядом (eye-tracking).

Эти технологии предоставляют детям возможность участвовать в социальном взаимодействии, выражать потребности, чувства и намерения, что критически важно для развития эмоционального интеллекта и социальной адаптации. Использование ААС повышает уровень самостоятельности ребёнка, улучшает качество его жизни и способствует формированию позитивного образа «Я». Согласно исследованиям, своевременное внедрение ААС-средств способствует активизации речевых попыток и не препятствует, а наоборот, поддерживает развитие естественной речи при сохранённом речевом потенциале.

Особое внимание уделяется принципу индивидуализации: выбор средств AAC должен учитывать возраст, уровень когнитивного развития, моторные возможности и коммуникативные потребности ребёнка. Эффективность использования AAC значительно возрастает при интеграции этих средств в образовательную и бытовую среду ребёнка, а также при активном участии семьи.

2. R и VR технологии. Дополненная (AR — *Augmented Reality*) и виртуальная реальность (VR — *Virtual Reality*) — это инновационные технологии, которые находят всё более широкое применение в коррекционно-развивающей деятельности с детьми, имеющими тяжёлые речевые нарушения. Эти технологии позволяют создать иммерсивную, контролируемую и безопасную среду, в которой можно моделировать разнообразные речевые ситуации и управлять ими в реальном времени.

Дополненная реальность (AR) предполагает наложение цифровых объектов (изображений, текстов, звуков) на реальные объекты и пространство, что позволяет ребёнку взаимодействовать как с реальным, так и с виртуальным контентом. AR-технологии активно используются в логопедических приложениях и обучающих играх, стимулируя речевую активность через взаимодействие с анимированными персонажами, предметами или текстами. Такие форматы особенно полезны при формировании лексико-грамматических структур, развитии диалогической речи и понимании инструкций.

Виртуальная реальность (VR) создаёт полностью синтезированную трёхмерную среду, погружаясь в которую ребёнок может проигрывать социально значимые сценарии: посещение магазина, знакомство, просьбу о помощи и др. Благодаря этому появляется возможность формировать и закреплять речевые навыки в условиях, приближенных к реальным, но при этом — не вызывающих стресса. Это особенно актуально для детей с тревожностью, РАС (расстройствами аутистического спектра) и нарушениями поведения.

Применение AR/VR в логопедии позволяет:

- Повысить мотивацию к речевому взаимодействию;
- Поддержать внимание и интерес на протяжении всей сессии;
- Создать возможности для многократного повторения речевых ситуаций без утомления;
- Включить в работу детей с разным уровнем сенсорной и когнитивной активности.

Современные исследования показывают, что такие технологии особенно эффективны при комплексном использовании — в сочетании с традиционными методами логопедической коррекции и педагогической поддержки.

3. Искусственный интеллект и распознавание речи. Развитие технологий искусственного интеллекта (ИИ) и автоматического распознавания речи открывает новые возможности в диагностике, коррекции и мониторинге речевых нарушений у детей дошкольного возраста. ИИ-системы способны анализировать звучащую речь, распознавать отдельные звуки, слова и предложения, выявлять артикуляционные ошибки, а также адаптировать обучающие задания под уровень речевого развития ребёнка в режиме реального времени.

Ключевые направления использования ИИ в логопедии включают:

- **Автоматизированная диагностика речевых нарушений:** использование алгоритмов машинного обучения для выявления отклонений в произношении, темпе, интонации, грамматике. Пример — системы, анализирующие аудиозаписи речи и сопоставляющие их с эталонными образцами.

- **Адаптивные обучающие платформы:** ИИ позволяет создавать задания, которые подстраиваются под уровень речевых умений ребёнка, меняя сложность в зависимости от успешности выполнения. Это повышает эффективность занятий и минимизирует утомляемость.

- **Отслеживание динамики:** ИИ-системы способны вести статистику успешности выполнения заданий, сохранять аудиозаписи речи на разных этапах коррекционной работы, обеспечивая логопеда объективной информацией о прогрессе ребёнка.

- **Интерактивные речевые ассистенты:** виртуальные персонажи, управляемые ИИ, ведут диалог с ребёнком, задают вопросы, предлагают игры, имитируя речевое взаимодействие. Такие технологии особенно эффективны при работе с замкнутыми детьми и детьми с РАС.

Примеры практических решений:

- **Voiceitt** — приложение, обучающееся понимать и интерпретировать речь людей с тяжёлыми нарушениями дикции. Используется в логопедии для обратной связи и коммуникации.

- **Google Speech-to-Text API** и **IBM Watson Speech Recognition** — платформы, интегрируемые в логопедические тренажёры и приложения для анализа речи, автоматического распознавания звуков и фраз.

- **Dysarthria Analyzer** — программный комплекс для распознавания и анализа нарушений произносительной стороны речи, применяется для работы с детьми, имеющими дизартрию.

ИИ и технологии распознавания речи обладают высоким потенциалом для интеграции в логопедический процесс как вспомогательные средства диагностики, коррекции и мониторинга. Их применение способствует индивидуализации логопедической помощи, повышению точности постановки речевых задач и расширению коммуникативных возможностей детей с тяжёлыми нарушениями речи.

Анализ эффективности технологий в развитии коммуникации.

Экспериментальные данные показывают, что дети, занимающиеся с применением современных технологий, быстрее осваивают коммуникативные навыки. Использование ААС-коммуникаторов способствует снижению тревожности и повышению уверенности у детей с ТРН. Интерактивные среды стимулируют инициативность и устойчивый интерес к общению. Однако эффективность напрямую зависит от уровня подготовки специалистов и поддержки со стороны семьи.

Условия успешного внедрения технологий.

- **Подготовка специалистов.** Необходима целенаправленная работа по обучению педагогов и логопедов цифровой грамотности и владению коррекционными платформами.

- **Материально-техническое обеспечение.** Учреждения должны иметь доступ к современным устройствам и лицензионному программному обеспечению.

- **Включение семьи.** Родители должны быть активными участниками процесса, получая инструктаж и поддержку со стороны специалистов.

- **Индивидуальный подход.** Все технологии должны применяться с учётом психофизиологических особенностей ребёнка.

Выводы:

Использование современных технологий позволяет значительно расширить арсенал логопедической помощи детям с тяжёлыми нарушениями речи. Они способствуют

интенсификации коррекционного процесса, делают занятия более наглядными, интерактивными и мотивирующими. Однако их эффективность зависит от целого комплекса факторов, включая профессиональную подготовку, технические возможности учреждения и индивидуальный подход к каждому ребёнку.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Ахутина Т.В., Пылаева Н.М. Нарушения речи у детей: диагностика и коррекция. — М.: Просвещение, 2020.
2. Воронкова В.В. Логопедические технологии: современные подходы. — СПб.: Речь, 2019.
3. Глухов В.П. Инновационные средства обучения в логопедии. — М.: Академкнига, 2021.
4. Beukelman D., Mirenda P. *Augmentative and Alternative Communication*. — Baltimore: Brookes Publishing, 2020.
5. Blackstone S. *AAC Technologies for Communication Competence*. — San Diego: Plural Publishing, 2018.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIY MATNLARNI O'QITISH ORQALI O'QUVCHILARDA VATANPARVARLIK HISSINI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN YONDASHUVLAR

O'ktamova Mehriyoyo A'zamovna

Buxoro Davlat pedagogika instituti

2-bosqich tayanch doktoranti.

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'qish savodxonligi darslarida badiiy matnlarni o'qitish orqali vatanparvarlik hissini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar va usullar tahlil qilingan. Tadqiqotda, badiiy asarlarning o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishdagi ahamiyati, turli pedagogik metodlar va interaktiv materiallarning samaradorligi ko'rsatilgan. O'quvchilarga Alisher Navoiy, Erkin Vohidov kabi o'zbek adiblari asarlari orqali vatanparvarlik, fidoyilik, sadoqat kabi axloqiy qadriyatlar o'rgatilgan. Shuningdek, tarixiy video materiallar, rasmlar, rolli o'yinlar va viktorinalar kabi interaktiv usullar yordamida o'quvchilarda yurtga bo'lgan sevgi va g'urur hissi kuchaytirilgan. Tadqiqotning natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy matnlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarda mustahkam vatanparvarlik tuyg'usi va mustaqil fikrlash rivojlanadi. Maqola boshlang'ich ta'limda vatanparvarlikni shakllantirishda samarali pedagogik yondashuvlar va metodlarni amaliyotda qo'llashning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, o'qish savodxonligi, badiiy matnlar, vatanparvarlik hissi, pedagogik metodlar, interaktiv materiallar, adabiyot, axloqiy qadriyatlar, mustaqil fikrlash, o'quvchilar, yurtga sevgi.

Аннотация. В данной статье анализируются подходы и методы, направленные на развитие чувства патриотизма посредством обучения художественным текстам на занятиях по грамотности чтения у учащихся начальных классов. Исследование показывает значение художественных произведений в формировании чувства патриотизма у учащихся, эффективность различных педагогических методов и интерактивных материалов. Через произведения узбекских писателей, таких как Алишер Навои, Эркин Вахидов, студентам прививались такие моральные ценности, как патриотизм, самоотверженность и верность. Также с помощью интерактивных методов, таких как исторические видеоматериалы, картинки, ролевые игры и викторины, у учащихся укреплялось чувство любви и гордости за свою страну. Результаты исследования показывают, что в процессе обучения художественным текстам у студентов развивается сильное чувство патриотизма и самостоятельное мышление. В статье подчеркивается важность практического применения эффективных педагогических подходов и методов формирования патриотизма в начальном образовании.

Ключевые слова: начальная школа, грамотность чтения, художественные тексты, патриотизм, педагогические методы, интерактивные материалы, литература, нравственные ценности, самостоятельное мышление, учащиеся, любовь к Родине.

Abstract. *This article analyzes the approaches and methods aimed at developing a sense of patriotism through the teaching of artistic texts in reading literacy classes for primary school students. The research shows the importance of artistic works in the formation of patriotism in students, the effectiveness of various pedagogical methods and interactive materials. Through the works of Uzbek writers such as Alisher Navoi, Erkin Vahidov, students were taught moral values such as patriotism, selflessness, and loyalty. Also, with the help of interactive methods such as historical video materials, pictures, role-playing games and quizzes, students' sense of love and pride for the country was strengthened. The results of the research show that in the process of teaching literary texts, students develop a strong sense of patriotism and independent thinking. The article emphasizes the importance of practical application of effective pedagogical approaches and methods in the formation of patriotism in primary education.*

Key words: elementary school, reading literacy, artistic texts, patriotism, pedagogical methods, interactive materials, literature, moral values, independent thinking, students, love for country.

Kirish. Hozirgi kunda yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash o'zbek ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Badiiy matnlar o'qish darslari boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun faqat til va savodxonlikni rivojlantirish emas, balki ularning ma'naviy dunyosini shakllantirishga ham xizmat qiladi. O'quvchilarda vatanparvarlik hissini rivojlantirishda badiiy matnlar o'qish darslari muhim rol o'ynaydi, chunki ular bolalarni ona yurti, xalqining tarixiy o'tmishi, madaniy merosi va adabiy qahramonlarining yutuqlari bilan tanishtiradi. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishga qaratilgan yondashuvlarni qo'llash o'quvchilarda milliy g'urur, sevgi va faxr tuyg'ularini rivojlantirishga xizmat qiladi. Yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, har bir millat uchun muhim pedagogik vazifadir. Vatanparvarlik — bu o'z yurtiga, xalqiga, uning tarixiga, madaniyatiga, qadriyatlariga va an'alariga bo'lgan chin dildan sevgi va sadoqatdir. Vatanparvarlik hissi yoshlar ongida shakllanishi va kuchayishi, avvalo, ta'lim-tarbiya tizimida olib borilayotgan ishlar bilan bog'liqdir. O'quvchilarda bu tuyg'uni rivojlantirishda boshlang'ich ta'limning o'rni nihoyatda katta.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'qish savodxonligi darslari, til o'rgatish va badiiy matnlarni o'qish nafaqat tilni mukammal o'zlashtirishni, balki ularning ma'naviy dunyosini shakllantirishni ham nazarda tutadi. O'quvchilarda vatanparvarlik hissini rivojlantirish, ularni milliy qadriyatlar, madaniyat va tarix bilan tanishtirish, ularning yurtga bo'lgan muhabbatini mustahkamlashda badiiy matnlarning roli juda katta. Badiiy matnlar orqali o'quvchilar o'z xalqining buyuk tarixini, adabiyotini, urf-odatlarini va ma'naviy merosini o'rganishlari mumkin.

Bugungi kunda vatanparvarlik hissini shakllantirish, ayniqsa, globalizatsiya jarayonida o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarni o'z yurtiga, uning tarixiga, madaniy merosiga, kelajagiga bo'lgan hurmat va sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning ma'naviy va axloqiy sifatlarini yuksaltirish zarur. Shuningdek, vatanparvarlik hissi nafaqat milliy g'ururni oshirish, balki o'z yurtiga xizmat qilish, xalq manfaatlari uchun fidoyilik ko'rsatishga tayyor bo'lishni anglatadi.

Materiallar va uslublar

Badiiy matnlar o'qitish jarayonida turli xil materiallardan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadi va ularni o'qishga rag'batlantiradi. Quyidagi materiallar o'quvchilarda vatanparvarlik hissini rivojlantirishda samarali bo'lishi mumkin:

Badiiy asarlar o'quvchilarda nafaqat tilni rivojlantirish, balki ularning ma'naviy va axloqiy jihatlarini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

- **Milliy adabiyot namunalaridan foydalanish:** Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Erkin Vohidov, Muhammad Yusuf va boshqa o'zbek klassik adiblari asarlarini o'qitish orqali o'quvchilarga o'z xalqining buyuk madaniyatini tanitish mumkin. Bu asarlar orqali o'quvchilar yurtga bo'lgan muhabbat, fidoyilik va vatanparvarlikni o'rganadilar.

- **Vatanparvarlik tematikasidagi hikoyalar:** "Shum bola" (Muhammad Ali) kabi asarlarni o'qitish orqali o'quvchilarga yurt uchun xizmat qilish, fidoyilik, qahramonlik va sadoqat haqida tushunchalar berish mumkin.

O'quvchilarga o'z tarixini, milliy qadriyatlarini o'rgatish vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishga yordam beradi.

- **O'zbekistonning tarixiy shaxslarining faoliyati:** Amir Temur, Alisher Navoiy, Sherzodbek va boshqa tarixiy shaxslarning o'z yurtiga bo'lgan xizmatlarini o'rgatish orqali bolalar ulardan o'rnak olishadi.

- **Madaniy meros va an'analar:** Milliy urf-odatlar, bayramlar, O'zbekistonning tarixi va madaniy merosi haqida ma'lumotlar bolalar ongiga milliy g'urur tuyg'usini joylashtiradi. Masalan, Navro'z, Mustaqillik kuni kabi bayramlar o'quvchilarga vatanparvarlikni o'rgatishning samarali usulidir.

Rasm, video, audio va boshqa ko'rgazmali materiallar o'quvchilarga ma'lumotlarni o'rganishda yordam beradi.

- **Tarixiy video materiallar:** Mustaqillik yillaridagi O'zbekistonning yutuqlari, xalqaro muvaffaqiyatlar haqida videolar o'quvchilarda vatanparvarlik ruhini kuchaytiradi.

- **Fotolar va rasmlar:** Buyuk tarixiy shaxslar, o'zbek xalqining ma'naviy merosi, qadimiy yodgorliklar va urf-odatlar bilan tanishtiruvchi rasmlar yordamida o'quvchilarga o'z yurtining boy tarixini ko'rsatish mumkin.

O'quvchilarning faolligini oshirish uchun interaktiv materiallar foydalidir. Bu usul, o'quvchilarning fikrlashini rag'batlantiradi va ular o'rganayotgan ma'lumotlarni yanada chuqurroq anglashlariga yordam beradi.

- **Onlayn testlar va viktorinalar:** O'quvchilarga tarixiy shaxslar yoki vatanparvarlik mavzusida viktorinalar tashkil qilish orqali bilimlarini sinovdan o'tkazish mumkin.

- **Rolli o'yinlar:** O'quvchilarni tarixiy shaxslar yoki vatanparvar qahramonlar sifatida tasavvur qilishga rag'batlantiruvchi rolli o'yinlar yordamida vatanparvarlik hissi rivojlanadi.

Vatanparvarlik hissini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar va uslublar quyidagi usullar orqali amalga oshirilishi mumkin:

Badiiy matnlarni o'qitishda tahlil va muhokama qilish usulini qo'llash, o'quvchilarni matnning mazmunini chuqur anglashga yordam beradi.

• **Matnni tahlil qilish:** O'quvchilar matnning asosiy g'oyasini, qahramonlarning xarakterini tahlil qilish orqali o'z yurtiga, tarixiga, madaniyatiga bo'lgan munosabatlarini shakllantiradilar.

• **Muhokama qilish:** O'quvchilarni matn haqida fikr yuritishga chaqirish, ularning fikrlarini ifoda etish va baholash, o'zlari uchun vatanparvarlikni qanday anglashlarini muhokama qilish orqali ularning ongini ochish mumkin.

O'quvchilarni o'z tajribalarini boshqalar bilan almashishga rag'batlantirish, ularning o'z yurtiga bo'lgan sevgi va hurmatini mustahkamlashga yordam beradi.

- **Ko'rgazmalar tashkil qilish:** O'quvchilar o'z yurtining tarixiy obidalarini yoki madaniy merosini o'rganib, buni sinfda taqdim etishlari mumkin. Bu orqali ular yurtga nisbatan faxr va g'urur hissini sezadilar.

- **Insho va esse yozish:** O'quvchilarni yurtga bo'lgan munosabatlari haqida insho yozishga chaqirish, ularni o'z fikrlarini bayon qilishga va bu orqali o'z yurtiga bo'lgan muhabbatni ifoda etishga undaydi.

Yosh bolalar uchun o'quv jarayonini qiziqarli va ijodiy shaklda olib borish samarali natijalar beradi.

- **San'at va musiqa:** O'quvchilarni milliy san'at va musiqa bilan tanishtirish, xalq qo'shiqlari, raqslar, urf-odatlar va bayramlar haqida o'rganish, ularni yurtga bo'lgan muhabbat tuyg'usiga etaklaydi.

- **Loyihalar va o'yinlar:** O'quvchilarga turli loyihalar tayyorlash yoki g'oyalar ishlab chiqish orqali o'z yurtini qanday sevis va uni obod qilish haqida fikr yuritishga imkon yaratish mumkin.

Muammoli yondashuv, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Bu usulda o'quvchilarni yurtni sevisning turli tomonlari bilan tanishtirib, ulardan muammolarni hal qilishni so'rash mumkin.

- **Masalalar berish:** "Agar sening yurtga qanday yordam bera olishni istasang, qanday ishlar qilarding?" kabi masalalar orqali o'quvchilarni faol fikrlashga undash.

- **Vatanparvarlik mavzusida tadbirlar tashkil etish:** O'quvchilarni o'z yurtiga xizmat qilishda qanday amaliy ishlar qilishlari mumkinligi haqida fikr almashishga rag'batlantirish.

Natijalar va Muhokamalar

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida badiiy matnlarni o'qitish orqali vatanparvarlik hissini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar o'quvchilarning ma'naviy va axloqiy rivojlanishida, shuningdek, ularning o'z yurtiga bo'lgan munosabatini shakllantirishda ijobiy natijalar berdi. Quyida ushbu tadqiqotlarning asosiy natijalari va ular yuzasidan olib borilgan muhokamalarni keltiramiz.

O'quvchilarning vatanparvarlik hissi kuchayishi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanparvarlik hissi badiiy matnlarni o'qish jarayonida kuchaygan. O'quvchilar milliy adabiyot, tarixiy shaxslar va qadriyatlar bilan tanishgan sari, o'z yurtiga bo'lgan muhabbat va faxr tuyg'ularini kuchaytira boshlagan. O'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda dastlabki bosqichda o'qilgan badiiy matnlar va hikoyalar ularga ta'sir o'tkazgan.

Badiiy asarlarning ta'siri. O'quvchilarga o'qitilgan badiiy asarlar, masalan, Alisher Navoiy, Erkin Vohidov, Muhammad Yusuf kabi adiblarning asarlari orqali vatanparvarlik, sadoqat, mardlik, va fidoyilik kabi ma'naviy qadriyatlar o'rgatildi. Ushbu asarlar o'quvchilarning fikr va tasavvurlarini kengaytirishga yordam berdi, ularning hayotiy qarashlarini shakllantirishda katta o'rin tutdi. O'quvchilarning matnni tahlil qilish, ularni muhokama qilish va o'z fikrlarini ifodalashdagi faolligi ularning yurtga bo'lgan muhabbatini kuchaytirishiga yordam berdi.

Ko'rgazmali va interaktiv materiallarning samarasi. Tarixiy videolar, rasmlar, onlayn testlar, viktorinalar va rolli o'yinlar kabi interaktiv materiallar o'quvchilarning vatanparvarlik hissini rivojlantirishda muhim rol o'ynadi. Ushbu materiallar orqali o'quvchilar o'z yurtining boy tarixini, madaniyatini va xalqning urf-odatlarini yanada yaqinroq his qildilar. Ko'rgazmali

materiallar o'quvchilarning diqqatini jalb qilib, ularni faol o'rganishga, fikrlarini ifodalashga va o'zlarining vatanparvarlik hissini anglashga undadi.

Tajriba almashish va kreativ yondashuvlarning foydasi. O'quvchilarni o'z tajribalarini almashishga va kreativ usullar orqali vatanparvarlik mavzusida o'ylashga undash, ularda mustaqil fikrlashni rivojlantirdi. Masalan, o'quvchilar o'z yurtlarini qanday rivojlantirish mumkinligi haqida loyihalar ishlab chiqishdi, bu esa ularda yurtga bo'lgan mas'uliyat hissini kuchaytirdi. Insho va esse yozish orqali o'quvchilar o'z vatanlariga bo'lgan muhabbatlarini yanada chuqurroq ifodaladilar.

Badiiy matnlar orqali axloqiy tarbiya. Badiiy matnlar orqali o'quvchilarda axloqiy qadriyatlar, shuningdek, insoniylik, hamdardlik va o'zaro yordam ko'rsatish kabi sifatlar shakllantirildi. Bu o'quvchilarning nafaqat vatanparvarlik hissini kuchaytirishga, balki ularning ijtimoiy mas'uliyatini ham rivojlantirishga yordam berdi. Badiiy matnlardagi qahramonlarning fidoyiligi va yurtga sadoqatini o'rganish orqali o'quvchilar o'zlarining ham mas'uliyatli, vatanparvar inson bo'lib shakllanishlari uchun zarur bo'lgan qadriyatlarni o'rgandilar.

Vatanparvarlik hissini shakllantirishdagi pedagogik yondashuvlar. O'quvchilarda vatanparvarlik hissini shakllantirishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati katta. O'qituvchilar badiiy matnlarni nafaqat o'qitish, balki o'quvchilarni vatanparvarlik, insoniylik va mas'uliyatlilik kabi axloqiy qadriyatlarni o'rgatish orqali yurtga bo'lgan muhabbatni mustahkamlashlari lozim. Ushbu yondashuvni o'quvchilarni hayotga tayyorlashda samarali tarzda qo'llash, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va o'z g'oyalarini ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Badiiy matnlarning o'quvchilarga ta'siri. Badiiy matnlar o'quvchilarning fikrini kengaytirish, hissiy va axloqiy rivojlanishlarini ta'minlashda samarali vosita bo'lishi mumkin. Badiiy asarlarning o'quvchilarda vatanparvarlik hissini shakllantirishdagi samaradorligi faqat ularning mazmuni bilan bog'liq emas, balki matnni qanday usulda o'qitish, muhokama qilish va o'quvchilarga tushuntirishga ham bog'liqdir. O'qituvchilar o'z darslarida matnlarni qiziqarli va interaktiv tarzda taqdim etib, o'quvchilarda chuqur fikrlash va yurtga bo'lgan muhabbatni kuchaytirishlari mumkin.

Vatanparvarlik hissini shakllantirishda turli usullarning integratsiyasi. O'quvchilarda vatanparvarlik hissini shakllantirishda faqat badiiy matnlar emas, balki vizual materiallar, interaktiv faoliyatlar, tajriba almashish va kreativ yondashuvlar ham muhim rol o'ynaydi. Bu usullar o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularning faol ishtirokini ta'minlaydi. Shuning uchun, pedagoglar o'quvchilarga turli xil materiallar va usullarni integratsiyalash orqali darslarni yanada samarali o'tkazishlari kerak.

Kreativ va muammoli yondashuvlarning ahamiyati. O'quvchilarni yaratish va muammolarni hal qilishga undash orqali ularda mustaqil fikrlashni rivojlantirish, ularning yurtga bo'lgan muhabbatini yanada mustahkamlaydi. Kreativ va muammoli yondashuvlar o'quvchilarda nafaqat vatanparvarlik hissini, balki kelajakda yurtni rivojlantirishga oid fikrlarni shakllantiradi. Ularni o'z fikrlarini erkin ifoda etishga undash, ularni o'z yurtiga xizmat qilishga tayyorlaydi.

Xulosa. Boshlang'ich sinfda badiiy matnlarni o'qitish orqali o'quvchilarda vatanparvarlik hissini shakllantirish muhim pedagogik vazifadir. Badiiy asarlar, tarixiy va adabiy shaxslar, milliy madaniyat, urf-odatlar, amaliy faoliyat va xalqaro maydondagi muvaffaqiyatlar o'quvchilarda yurtga bo'lgan muhabbat, mas'uliyat va g'urur tuyg'ularini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarga o'z yurtining tarixini, madaniyatini va qadriyatlarini

o'rgatish, ularni o'z vatani uchun fidoyilik va jasorat ruhida tarbiyalashda samarali metodlarni qo'llash muhimdir. Bu orqali yosh avlodda kuchli vatanparvarlik tuyg'usi rivojlanadi, ular o'z yurtining kelajagi uchun fidoyi bo'lishga tayyor bo'ladilar. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida badiiy matnlarni o'qitish orqali o'quvchilarda vatanparvarlik hissini rivojlantirish uchun turli xil materiallar va uslublardan foydalanish kerak. Badiiy asarlar, tarixiy ma'lumotlar, interaktiv faoliyatlar va tahlil qilish orqali o'quvchilar yurtga bo'lgan muhabbatni kuchaytirib, ularni o'z yurtiga xizmat qilishga tayyor qilish mumkin. O'quvchilarga o'z xalqining madaniyatini, tarixini va qadriyatlarini o'rgatish, ularda vatanparvarlik hissini shakllantirishda samarali usullarni qo'llash juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov, A. (2019). *Boshlang'ich ta'limda vatanparvarlikni shakllantirish metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Xodjiev, B. (2021). *Adabiy matnlarni o'qitishning samarali usullari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Rahmatov, S. (2018). *O'quvchilarda vatanparvarlik hissini rivojlantirishda badiiy asarlarning roli*. Xorazm: Xorazm universiteti nashriyoti.
4. Ergasheva, M. (2020). *Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi: Teoriya va amaliyot*. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.
5. Davronov, J. (2017). *Vatanparvarlik va milliy ma'naviyatni rivojlantirishda adabiyotning ahamiyati*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
6. Vohidov, E. (2016). *Yoshlar tarbiyasida adabiyot va san'at*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
7. Ismoilov, D. (2015). *O'quvchilarda milliy qadriyatlar va vatanparvarlikni shakllantirish*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
8. Yunusova, N. (2020). *Badiiy matnlarni o'qitish jarayonida vatanparvarlikni shakllantirish*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.

O'YINLAR VA KOLLABORATIV YONDASHUVLAR: MAKTABGACHA TA'LIMDA INNOVATSIYALAR

Hasanova Gulnoz Qosimovna

Buxoro davlat pedagogika instituti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrası mudiri, p.f.n, dotsent

Annotatsiya. *Erta bolalik ta'limining dinamik sohasida o'yinni asosiy ta'lim strategiyasi sifatida integratsiyalash yosh bolalarda har tomonlama rivojlanishni ta'minlashning kuchli usuli sifatida paydo bo'ldi. Ushbu maqolada o'yin orqali o'rganishning ko'plab afzalliklarini ko'rib chiqadi va boyitilgan ta'lim muhitini rivojlantirish uchun etakchi muassasalar tomonidan qabul qilingan innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Steam texnologiyasi, san'at integratsiyasi, virtual haqiqat, kengaytirilgan o'yin muhitlari, slack, Trello va Google Workspace.*

Maktabgacha ta'lim jadal rivojlanmoqda, yangi tendentsiyalar va strategiyalar yosh bolalarning qanday o'rganishi va o'sishini o'zgartiradi. Bugungi kunda innovatsion yondashuvlar erda bolalik ta'limini o'zgartirib, uni yanada qiziqarli, inklyuziv va bolalarning rivojlanish ehtiyojlariga moslashtiradi.

Maktabgacha ta'lim so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Texnologiya, nevrologiya va ta'lim psixologiyasidagi yutuqlar bilan bolalar qanday qilib eng yaxshi o'rganishlarini chuqurroq tushunish mumkin. Ushbu tushunchalar yaxlit rivojlanish, ijodkorlik va shaxsiylashtirilgan o'rganishga qaratilgan yangi yondashuvlarni rivojlantirmoqda.

O'yin ijodkorlikni, muammolarni hal qilishni va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali miya rivojlanishini rag'batlantiradi. Tasavvurli o'yinlar orqali bolalar hikoyalar qurish, qarorlar qabul qilish va muammolarni hal qilishni o'rganadilar va shu bilan ularning bilim qobiliyatini oshiradilar. Qurilish bloklari, boshqotirmalar va rolli o'yinlar kabi tadbirlar bolalarni strategik fikrlashga va fazoviy ongini rivojlantirishga undaydi.

Kollaborativ yondashuvlari - bu umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda ishlaydigan odamlar, xoh talabalar, xoh mutaxassislar ishtirok etadigan strategiyalar. Ushbu yondashuvlar ishtirokchilarning turli iste'dodlari va ko'nikmalaridan foydalanadi. Ta'limda ular ko'pincha ta'lim natijalarini yaxshilashga qaratilgan guruh ishlarini o'z ichiga oladi. Asosiy element - o'zaro ta'sir va muammolarni birgalikda hal qilish.

Erta yoshdagi bolalar ta'limida texnologiyani qo'llash juda muhim sanaladi. Texnologiya maktabgacha ta'limning ajralmas qismiga aylandi. Ta'limda texnologiyadan o'ylangan holda foydalanilsa, o'rganish tajribasini oshirishi mumkin.

Interfaol ilovalar va raqamli platformalar bolalar uchun qiziqarli o'rganish usullarini taklif etadi. Ushbu vositalar ko'pincha o'rganishni qiziqarli va interaktiv qiladigan o'yinlar, videolar va viktorinalarni o'z ichiga oladi, bu esa tushunchalarni yoshlar ongiga mos keladigan tarzda mustahkamlashga yordam beradi.

Virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) ham ta'limni juda qiziqarli qiladi. VR va AR maktabgacha ta'lim muassasalariga kirib, chuqur o'rganish tajribasini taqdim eta boshlaydi. Tasavvur qilish orqali bolalar sinfdan chiqmasdan okeanni o'rganmoqda yoki kosmosda sayohat qilmoqda! Bu texnologiyalar qiziqish uyg'otishi va mavhum tushunchalarni an'anaviy o'qitish usullari imkoni bo'lmagan tarzda jonlantirishi mumkin.

STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) ta'limi maktabgacha ta'lim muassasalarida o'rganishga kompleks yondashuvni ta'kidlab, tobora ommalashib bormoqda. Bu usul bolalarni erta yoshdanoq tanqidiy fikrlash va muammoni echish ko'nikmalarini rivojlantirib, izlanish, savol va tajriba o'tkazishga undaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida oddiy fan tajribalari va muhandislik loyihalari mavjud bo'lib, ular bolalarga tushunchalar bilan aniq tarzda shug'ullanish imkonini beradi. Bu bloklar bilan kichik ko'prik qurish yoki oddiy sxema yaratish bo'ladimi, bu mashg'ulotlar qiziqish va o'rganishga bo'lgan muhabbatni kuchaytiradi.

San'at integratsiyasi ham maktabgacha ta'limda muhim rol o'ynaydi. San'atni STEM faoliyatiga kiritish (STEAMni yaratish) ijodkorlik o'rganishda birinchi o'rinda turishini ta'minlaydi. Ilmiy tushunchalar yoki matematik mulohazalar bilan bog'langan badiiy loyihalar bolalarga turli bilim sohalari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'limdagi innovatsiyalar yosh bolalarning ta'lim tajribasini oshirishga qaratilgan yangi g'oyalar, usullar, texnologiyalar va amaliyotlarni o'z ichiga oladi. Bu erda innovatsiyalarning ba'zi asosiy yo'nalishlari quyidagilardir:

1. Texnologiyalar integratsiyasi

Raqamli o'qitish vositalaridan foydalanish bolalarni o'rganishga jalb qilish uchun planshetlar, ta'lim ilovalari va interaktiv doskalardan foydalanib ta'lim samaradorligini oshiradi.

Virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) dan foydalanish Qiziqish va kashfiyotni rag'batlantiradigan immersiv ta'lim muhitini boshdan kechirishga olib keladi.

2. O'yinga asoslangan ta'lim

Kengaytirilgan o'yin muhitlariga ijodiy o'yin va ijtimoiy muloqotni rag'batlantiradigan innovatsion sinf sozlamalari kiradi.

Bo'sh qismlar o'ynash esa ijodkorlikni, muammolarni hal qilishni va hamkorlikda o'yinni rivojlantirish uchun turli xil materiallardan foydalanishga olib keladi.

3. Shaxsiylashtirilgan ta'lim

Moslashuvchan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish har bir bolaning o'ziga xos ehtiyojlari va o'rganish tezligiga mos keladigan ta'lim mazmunini moslashtiradigan baholash vositalaridan foydalanish samarali natija beradi.

Har bir bolaning kuchli tomonlari va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda shaxsiy ta'lim strategiyalarini yaratish mumkin.

4. STEM ta'limi

Amaliy fan va matematika mashg'ulotlaridan foydalanish tanqidiy fikrlash va izlanishni ta'kidlaydigan oddiy tajribalar, loyihalar qurish va muammolarni hal qilish vazifalarini o'z ichiga oladi.

Bolalar uchun kodlash usullarini o'rgatish qiziqarli o'yinlar va robototexnika orqali kodlash tushunchalariga erta kirishishga olib keladi.

5. Hamkorlikda o'qitish

Loyihalar va ishtirokli tadbirlar orqali oilalar va mahalliy hamjamiyatlarni ta'lim jarayoniga jalb qilish orqali hamkorlikda o'qitishni tashkil etish mumkin.

Tengdoshlarni o'qitish orqali bolalarni guruh faoliyati va tajriba almashish orqali bir-biridan o'rganishga undashga olib keladi.

6. Ochiq havoda va tabiatga asoslangan ta'lim

Tabiat o'yin maydonchalarida dars mashg'ulotlarini o'tish kashfiyot va ijodkorlikni ilhomlantirish uchun tabiiy materiallar va tashqi makonlardan foydalanishga olib keladi.

Ekologik ta'lim esa bolalarni ochiq havoda amaliy tajribalar orqali ekologiya va barqarorlik haqida o'rgatishda yaxshi samara beradi.

7. Moslashuvchan ta'lim muhitlari

Aralash yoshdagi sinflardan ta'limda foydalanish turli nuqtai nazarlar orqali ijtimoiy o'zaro ta'sir, murabbiylik va o'rganishni yaxshilash uchun yosh guruhlarini aralashtirish samarali ta'limni tashkil etishda muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Ushbu innovatsiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish ehtiyojlarini qondiradigan qiziqarli, qo'llab-quvvatlovchi va yaxlit ta'lim tajribalarini yaratishga qaratilgan. Ushbu strategiyalarni amalga oshirish erta bolalik ta'limini sezilarli darajada yaxshilaydi va bolalarni kelajakdagi ta'limga tayyorlashi mumkin.

Hamkorlikdagi yondashuvlar bolalarni birgalikda ishlashga undaydi, ularga do'stlikni rivojlantirishga yordam beradi va umumiy maqsadlarga erishishda hamkorlikning ahamiyatini o'rganadi. Tengdoshlar bilan ishlash og'zaki ko'nikmalarni oshiradi, chunki bolalar o'z fikrlarini ifoda etish, muzokaralar olib borish va fikr almashishni o'rganadilar. Hamkorlikdagi faoliyat bolalarni g'oyalarni aqliy hujumga o'tkazishga, echimlarni o'rganishga va guruh sifatida tanqidiy fikrlashga undaydi. Tengdoshlar bilan ishlash bolalarga empatiya va hissiy ongni rivojlantirishga yordam beradi, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va hurmat qilishni o'rganadi.

Maktabgacha ta'limga o'yinlar va hamkorlikdagi yondashuvlarni kiritish dinamik va boyituvchi ta'lim muhitini yaratadi. Ular birgalikda kognitiv, ijtimoiy, hissiy va jismoniy rivojlanishni ta'minlaydi, bolalarni kelajagi uchun muhim ko'nikmalar bilan qurollantiradi. Ushbu strategiyalarni ta'kidlash yosh o'quvchilar uchun qiziqarli, samarali va yaxlit ta'lim tajribasiga olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qosimovna, H. G. . (2025). Ta'lim Sifatini Baholashning Didaktik Vositalari. *Miasto Przyszłości*, 59, 73–77.
2. Saidovna T. G. Veb-Kvest Ta'lim Strategiyasi-Talabalarning Loyiha Faoliyatining Shakli Sifatida // *Miasto Przyszłości*. – 2023. – T. 31. – C. 343-345.
3. Saidovna, T. G. . (2024). Raqamli Transformatsiya Jarayonidagi Muammolar Va Ularning Yechimlari. *Miasto Przyszłości*, 47, 1187–1190.
4. G.S.Turdieva, G.R. Ruziyeva Kahoot, quizizz, prodigy kabi platformalar yordamida matematika darslarini qiziqarli tashkil etish usullari // *Inter education & global study*. 2024. №10.
5. Kosimovna, K. G. ., & kizi, K. M. K. . (2025). Development of Pedagogical Competence in Educators of Preschool Educational Organizations. *Miasto Przyszłości*, 59, 78–83.

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING ART-DIZAYNGA OID BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHDA KASBIY TAYYORLASH

Doniyorova Shahnoza Erkinovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Talabalarning kreativ yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning art-dizaynga oid bilimlarini rivojlantirishda kasbiy tayyorlash haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Art-dizayn, bo'lajak dizayner-pedagoglar, loyihalash, chizmalar, ijod qilish, pedagogik dizayn, ijodiy-kreativ, kreativlik, konstruktor, dizaynerlik, metodologiya, dizayn kursi, refleksiyalash, kasbiy motivatsiya, motivatsiya, kompetensiya.

Аннотация. Освещена профессиональная подготовка будущих педагогов по развитию художественно-конструкторских знаний на основе творческого подхода учащихся.

Ключевые слова: Арт-дизайн, будущие дизайнеры-педагоги, проектирование, рисунки, творчество, педагогическое проектирование, креативно-творческое, творчество, конструктор, дизайнер, методика, курс дизайна, рефлексия, профессиональная мотивация, мотивация, компетентность.

Annotation. Professional training of future teachers in the development of art-design knowledge based on the creative approach of students was covered.

Keywords: Art-design, future designer-pedagogues, design, drawings, creativity, pedagogical design, creative-creative, creativity, constructor, designer, methodology, design course, reflection, professional motivation, motivation, competence.

Bo'lajak o'qituvchining art-dizaynga oid bilimlarini rivojlantirishda kasbiy tayyorlash muhim hisoblanadi.

Art-dizayn kursining mazmunini ishlab chiqishda uning talabalar tomonidan o'zlashtirilishiga qulay bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi. Bo'lajak dizayner-pedagoglarga bilimlarni taqdim etishda eng samarali va qulay metodlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bugungi kunda talabalar oldiga qo'yiladigan talablardan biri taqdim etilgan bilimlarni o'zlashtirish va ularni pedagogik amaliyotda qo'llashdan iborat. Dizayner-pedagoglarni kasbiy tayyorlash jarayonida bir qator metodlarga tayaniladi. Ular quyidagilardan iborat:

1. Talabalarning e'tiborini jalb qilish. Bunda bo'lajak dizayner-pedagoglarda ushbu yo'nalishdagi bilimlarni egallashga nisbatan motivatsiya hosil qilinadi. Shu bilan bir qatorda ularda muayyan mavzular va dizaynerlikka oid faoliyat usullariga nisbatan qiziqish uyg'otiladi.

2. Bo'lajak o'qituvchilarda dizaynerlik faoliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv jarayonining maqsad va vazifalarni talabalarga tushuntirish. Mazkur yo'nalishda jarayondan kutilayotgan natijalar, qo'yilgan savollarga berilgan javoblar professor-o'qituvchilar tomonidan chuqur tahlil qilinadi.

3. Bo'lajak dizayner-pedagoglarga yangi o'quv materialini taqdim qilish. Talabalarga yangi o'quv materialini taqdim qilish o'quv jarayonining eng murakkab qismi hisoblanadi. Har qanday yangi bilimlarni o'zida mujassamlashtirgan o'quv materiallari shaxs

ruhiyatiga o'ziga xos tarzda ta'sir ko'rsatadi. Bu o'quv materialining muayyan qismini oldindan refleksiyalash zarurligini ko'rsatadi.

Bu esa bo'lajak dizayner-pedagoglarga o'quv materiallarining muayyan tarkibiy qismlarini eng qulay usullar va shakllar yordamida etkazish va uning muhim jihatlarini angalatishni talab etadi.

4. O'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish. Mohiyatga ko'ra dizayner-pedagog faoliyatiga bunday rahbarlik qilish ta'lim oluvchilarning egallagan bilimlarini uzoq muddat davomida xotiralarida saqlab qolishga ko'maklashadi.

5. Bo'lajak dizayner-pedagoglarning egallagan bilimlarine amaliyotda qo'llash jarayoniga tayyorlash. Buning uchun yangi bilimlarni qulay usullar yordamida amaliyotga tadbqiq etishlari uchun sharoitlar yaratiladi. Buning uchun talabalar o'zlashtirgan bilimlar ular tomonidan taqdim etilgan ijod namunalarini aniqligi va sifatini ta'minlaydi.

6. Bo'lajak dizayner-pedagoglarga yangi bilimlarni taqdim etish va ularning samarali qo'llanilishini ta'minlash maqsadida teskari aloqa usulidan foydalanish. Mazkur jarayonda o'qitishning tanlangan metodi va uning samaradorligini baholash uchun qulay imkoniyatlar yaratiladi. Shuning uchun ham kurs mazmunini ishlab chiqishda mustahkam teskari aloqani amalga oshirishni nazarda tutish maqsadga muvofiq. Buning uchun professor-o'qituvchilar guruhdagi barcha talabalarining imkoniyatlarini aniq hisobga olishlari kerak.

7. Bo'lajak dizayner-pedagoglarning kasbiy-ijodiy faoliyatlari natijalarini formativ baholash. O'quv kursi doirasida egallagan bilimlarni o'zlashtirish samaradorligi aniqlanib, bo'lajak dizayner-pedagoglarning shaxsiy-kasbiy faoliyati natijalari ular tomonidan yaratilgan ijodiy faoliyat mahsuliga ko'ra baholanadi.

8. Talabalarining bilimlarni o'zlashtirish jarayonidan amaliy faoliyat jarayoniga o'tishlari. Bunda bo'lajak dizayner-pedagoglarga kasbiy bilimlarni ijodiy o'zlashtirish va amaliy faoliyatlarga tadbqiq etish uchun zarur bo'lgan kreativ muhit yaratiladi. Bo'lajak dizayner-pedagoglar o'zlashtirilgan amaliy bilimlarini yangi sharoitlarda qo'llashga muvaffaq bo'ladi. Talabalarga berilgan topshiriqlar ularning o'quv kursi mazmunini chuqur o'zlashtirganliklarini aniqlash imkonini beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarga taqdim etiladigan dizaynga oid bilimlar bir nechta darajaga ega ekanligini alohida ta'kidlash lozim. Mazkur bilimlar bir tomondan ergonomik o'qitish modeli sifatida, ikkinchi tomondan esa o'qitishning o'quv faoliyatli modeli sifatida bo'lajak o'qituvchilarga taqdim etiladi. Yana bir tomondan esa sifatli, ta'limiy imkoniyatlar va resurslarni taqdim etuvchi model sifatida nomoyon bo'ladi. pedagogik dizaynning mazkur darajasi mantiqiy topshiriqlarni talabalarining guruhli faoliyati jarayonida bajarishni nazarda tutitadi. Ushbu jarayonda ishlab chiqiladigan buyumlar va narsalarga nisbatan qat'iy yondashuv tadbqiq etiladi. Ta'lim jarayoni esa tarkibiy elementlardan iborat bo'lgan barqaror darajada namoyon bo'ladi. Bu o'rinda bo'lajak o'qituvchilarga dizaynga oid bilimlarni taqdim etishning metodologiya va prinsiplarga tayanilgan holda tanlanishiga e'tibor qartiladi.

Dizayn kursining mazmuni uning tarkibiga kirgan bilimlarni o'zlashtirish jarayonida bo'lajak o'qituvchi kasbiy faoliyatining rivojlanishiga alohida ta'sir ko'rsatadi. Agar dizayn kursining mazmuni tizimli xarakterga ega bo'lsa, bilimlar ierarxik uslubda taqdim etiladi. Agar dizayn kursi konstruktor sifatida namoyon bo'lsa, har bir model talabalarga alohida-alohida taqdim etiladi va ularning dizaynga oid bilimlarini boyitishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda eng dolozarb masalalardan biri pedagogik dizaynga oid bilimlarni modul sifatida taqdim etish va bu jarayonda kompyuter texnologiyalarini keng qamrovda qo'llash hisoblanadi. Pedagogik dizayn texnologiyasi o'ziga xos bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarning ehtiyojlari va o'qitish maqsadlari yordamida aniqlanadi. Pedagogik dizayn kursi doirasida bo'lajak o'qituvchilarga bilimlar va axborotlarni jadal tarzda taqdim etish imkoniyati mavjud. Buning uchun dizayn pedagoglar tomonidan yaratilgan mahsulotlarning sifati va o'qitish maqsadlariga muvofiq tarzda yaratilishiga e'tibor qaratiladi. Bu o'z navbatida dizaynerlik faoliyatining rejali, maqsadga muvofiq tarzda bajarilishini ta'minlashga ko'maklashadi. Bu jarayonda bo'lajak pedagog-dizaynerning vazifalari quyidagicha keng qamrovli bo'lishi nazarda tutiladi. Ular:

- guruhdagi barcha talabalarining ehtiyojlarini tahlil qilish;
- ularning kompetensiyalarini va o'quv jarayoni natijalarini aniqlash;
- o'quv materiallarini o'zlashtirishdan ko'zlanadigan maqsad va vazifalarini oydinlashtirish;
- maqsad bilan bog'liq holda materiallarni tahlil qilish va tarkiblashtirish;
- o'quv ishlarining maqsad va vazifalarini aniqlash;
- o'ziga xos uslub bilan bog'liq jihatlarni aniqlash va dizayn kursi uslublarini belgilash;
- nazorat materiallarini ishlab chiqish;
- o'zaro muvofiq keladigan vositalar yordamida gurux a'zolariga muayyan tarkibiy qismlarni taqdim etish;
- dizaynga oid bilimlarni taqdim etish jarayonida o'quv kursi mazmunini zarur materiallar yordamida boyitish;
- bo'lajak o'qituvchilarning bilimlarini istiqbolda rivojlantirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqish.

Aniq izchillik asosida dizaynga oid bilimlarni talabalarga taqdim e'tganda ta'lim samaradorligi ortadi. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy topshiriqlarni echish jarayonida muammoli vaziyatlarga echim topish ko'nikmasini ham shakllantirish taqozo etiladi. Talabalardan o'zini mustaqil anglash, o'z-o'zini mustaqil boshqarish va refleksiyalash, tafakkurning moslashuvchanligi va ko'p variantlilik, axborot oqimlari sharoitida jadal moslashish layoqatiga ega bo'lish, bozor ehtiyojlariga moslashish, bilish qiziqishlarini qo'yilgan maqsad sari yo'naltirish, kasbiy motivatsiya, tashabbuskorlik, harakat algaritmlari va topshiriqlarini echish yo'llarini o'zlashtirish talab etiladi.

Har bir kasbiy ta'lim muhitida ta'lim mazmuni va metodlariga muayyan talablar qo'yiladi. Bo'lajak o'qituvchilar muayyan kompetensiyalarga ega bo'lishlari kerak. Bu mutaxassislarining kasbiy tayyorlashda muhim talab hisoblanadi. ma'lumki dizayner pedagoglik ijodiy xarakterdagi kasbiy faoliyatni talab qiladi. Bo'lajak dizayner-pedagoglarga qo'yiladigan muhim talablardan yana biri o'z kasbiy faoliyatini mustaqil amalga oshira olishi lozim. Shu bilan bir qatorda integrativ xarakterdagi kasbiy faoliyatni mustaqil bajara olish layoqatini ham o'zlashtirishi talab qilinadi. Dizayner pedagoglar o'z kasbiy mahoratini mustaqil rivojlantira olish usullarini ham chuqur o'zlashtirishi maqsadga muvofiq. Shu bilan bir qatorda turli pedagogik vaziyatlarda faoliyat ko'rsatishga ham har tomonlama tayyor bo'lishlari zarur. Bunda muammolarni echish yo'llarini qulaylashtirish, ko'p variantli didaktik vositalarni tanlash, loyiha bilan bog'liq topshiriqlar, dizayner-talabani o'ziga xos uslubini shakllantirish, bilish faolligini

ta'minlash, obrazli tafakkurri, obrazli, analitik, prognozlash tafakkurini rivojlantirish, o'zini anglash va o'z qarashlarini takomillashtirishga oid faoliyatini rivojlantirish kabilar nazarda tutiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga yangi pedagogik yondashuvlar tadbiq etiladi. Dizayn yo'nalishidagi talabalarni kasbiy tayyorlash jarayonida ijodiy xarakterdagi loyihalarni yaratish usullari va metodlari tadbiq etiladi. Bo'lajak dizayner-pedagoglarni tayyorlashda ularning kasbiy kompetentligini alohida e'tibor qaratiladi. Shu maqsadda bo'lajak o'qituvchilarga dizaynga oid yangi bilimlar taqdim qilinadi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashdan ko'zlanadigan asosiy maqsad kasbiy kompetentga ega, o'z ijodiy layoqatlarini namoyon eta oladigan, o'quv jarayonini ijodiy tashkil qiladigan, raqobatbardosh o'qituvchilarni etishtirishdan iborat. Oliy pedagogik ta'lim muassasalari bitiruvchilari o'ziga xos kompetensiyalarga ega bo'lish bilan bir qatorda o'z pedagogik faoliyatlarini samarali amalga oshirishlari va muntazam takomillashtirishlari lozim. Buning uchun oliy pedagogik ta'lim jarayonida o'qitishning innovatsion usullarini qo'llash asosida bo'lajak pedagog mutaxasislarning kasbiy bilimlari va kompetensiyalarini rivojlantirishga e'tibor qaratish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Актуальные проблемы дизайна и дизайн-образования: материалы III Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 18–19 апр. 2019 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: О. А. Воробьева (отв. ред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2019. – 391 с
2. Alimov N.N. Kasb-hunar kolleji o'quvchilarini texnik ijodkorlik faoliyatiga tayyorlash metodikasi (umumkasbiy fanlarni o'qitish misolida) ped.fan.nomzodi ilmiy darajisini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent. 2009, - 233 bet.
3. Амелина О. Ю. Формирование педагогической модели художественно-проектной подготовки дизайнеров среды в вузе (на примере эскизирования текстильных изделий). Дисс..... канд. наук. – ФГБОУ ВО "Московский педагогический государственнқй университет" 2015, - 199 с.
4. Андреев В.И. Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития – Казань: КГУ, 2003. – 608 с.
5. Boymurodova G.T. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy-shaxsiy tayyorgarligining texnologik tizimi. Ped. fan. nom.dis. Avtoreferati. – Toshkent, 2009. – 24 b.
6. Nishonaliev.U.N, Tolipov.O'Q, Sharipov.Sh.S Kasbiy ta'lim pedagogikasi. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2007. – 374 b
7. Сметанина А. Ю. Арт-педагогическое сопровождение духовно-нравственного развития детей в условиях дополнительного образования : дис. канд. пед. наук / А. Ю. Сметанина. – Великий Новгород, 2008. – 201 с
8. Современный философский словарь. 4-е издание Под общ. ред. В.Е. Кемерова и Т.Х. Керимова. – М.: Академический Проект, 2015. – 823 с.

O'QUVCHILARDA UMUMMADANIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA DINIY QADTIYATLARNING O'RNI

Abdiramanov Bahadır Sağıydullaevich

Nukus DPI Pedagogika kafedrası tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada insonni ma'naviy axloqiy tarbiyalash, umummadaniy kompetentsiyalarni shakllantirish haqidagi umumiy g'oyalar, islomiy ma'naviyatda bolani oilada axloqiy tarbiyalash haqidagi qarashlar insoniylikga, ezgulikka va yaxshilikga da'vat etganligi uchun ham umuminsoniy mazmunga egaligi, islom musulmonlarga xos bo'lgan diniy qadriyatgina bo'lib qolmay balki, umuminsoniy qadriyat ekanligi haqida batafsil yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: ma'naviy axloqiy, umummadaniy kompetentsiya, insoniylik, ezgulik, "Farzi ayn", Qur'oni Karim, Hadisi Sharif, diniy manbaalar

Аннотация. В данной статье подробно освещаются общие идеи о духовном и нравственном воспитании человека, формировании общекультурных компетенций, взгляды на нравственное воспитание ребенка в семье в исламской духовности, поскольку они призывают к человечности, добру и доброте, имеют общечеловеческое содержание, ислам является не только религиозной ценностью, присущей мусульманам, но и общечеловеческой ценностью.

Ключевые слова: духовно-нравственная, общекультурная компетенция, человечность, доброта, "Фарзи айн," Священный Коран, Хадисы, религиозные источники

Annotation. In this article, general ideas about the spiritual and moral education of a person, the formation of general cultural competencies, views on the moral education of a child in the family in Islamic spirituality, which call for humanity, goodness and kindness, have universal content, and Islam is not only a religious value characteristic of Muslims, but also a universal human value, are explained in detail.

Keywords: spiritual, moral, general cultural competence, humanity, goodness, "Farzi Ayn," the Holy Quran, Hadith, religious sources.

Yoshlarni umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, umummadaniy kompetentsiyalarini va sog'lom e'tiqodni shakllantirish bugungi kundagi pedagogika fani oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. O'smirlar tarbiyasida ijtimoiy muhit etakchilik qilar ekan, ularning ma'naviy qiyofasi borliqdagi ko'plab hodisalar bilan aloqadordir. Uning yanada murakkabligi shundaki, bu bog'liqlik har doim ham bir xil va tushunarli emas. Shunisi qiziqki, faqat xato va kamchiliklargina emas, balki, ijtimoiy hayotdagi ijobiy siljishlar ham, agar ular o'z vaqtida hisobga olinmasa, shaxs tarbiyasidek nozik ishda qator qiyinchiliklar va murakkabliklarni keltirib chiqarishi tayin.

Amir Temur islom dini va uning sofligini saqlash asosida jamiyatdagi ma'naviy barqarorlikni ta'minlashga erishish mumkinligini ta'kidlab o'tgandi. "Temur tuziklari"da yozishicha "Davlat agar diniylik asosida qurilmas ekan unday saltanatning shukhi qudrati va tartibi yo'qolur. Bunday saltanat yalang'och odamlarga o'xsharkim uni ko'rgan kimsa nazarini olib qochadi. Yohud nasu kas tap tortma kirib chiqadigan tomsiz eshik to'sig'i yo'q uyga o'xshaydi." [1] Sohibqiron Amir Temur o'zining ijtimoiy-siyosiy faoliyatda iymon-e'tiqodga

suyangan odam hiyonat qilmaydi qarindosh urug‘lari elu-xalqining or-nomusini himoya qiladi halollik va poklikni ajoyib fazilat deb biladi deb takror–takror uqtirgan. Amir Temurning ushbu so‘zlariga e’tibor beradigan bo‘lsak u dinni ham, mafkurani ham axloqiy dasturulamal sifatida tushunganini ko‘ramiz. Darhaqiqat, islom faqat mafkura emas balki, musulmonchilik–odamiylik haqidagi dasturulamaldir. Ota-bobolarimiz ana shunday diniy qadriyatlardan axloqiy manbaa sifatida foydalanib bolalarini tarbiyalab kelganlar. Bozor iqtisodiyoti oilada bolalarni ma’naviy – axloqiy tarbiyalashda ta’sir o‘tkazmoqda. Demak, bu borada diniy qadriyatlarimizning tarbiyaviy ahamiyati nechog‘lik zarur ekanligi ko‘rinib turibdi. Chunki, ko‘pchilik oilalarda diniy tarbiya kuchaymoqda, musulmonchilik qoidalariga rioya qilish ortib bormoqda. Mana shu holatni hisobga olib, islom dunyosining buyuk alloma-yu ulamolarining axloqiy qarashlarini o‘smirlar ongiga singdirib bormoq maqsadga muvofiqdir. Ota-bobolarimiz musulmonchilik qoidalariga deganda, islom huquqining asosi bo‘lgan shar’iy hukumlarni tushunganlar. Haqiqatdan ham shunday. O‘tmishda ota-onalar bolalari biron–bir ishni noto‘g‘ri qiladigan bo‘lsalar, “bu narsa shariatda yo‘q” deb ularni bunday xatti–harakatdan qaytarishga harakat qilganlar. Shu tarzda oilada ham, hayotning barcha jabhalarida ham, shuningdek, tijorat ishlarida ham shar’iy xukumlarga amal kilishib ish yuritilgan. Ma’lumki, shar’iy hukumlarda qator amallar mavjud. Masalan, har bir musulmon bajarishi shart bo‘lgan amallarni “Farzi ayn” deb ataladi. Unda Nafs ko‘ngilni biror gunoh ishni qilishga chorlaganida, o‘zini to‘xtatib turishi o‘zining va oila a’zolarini tarbiya qilishga etarli mablag‘ uchun kasb–hunar qilish, qo‘liga tushgan birovning haqini egasiga qaytarish kabi qoidalar bo‘lsa shariatda qilishga buyrilgan va ularni bajarsa vojib bo‘ladigan yaxshilik qilganlarga yaxshilik qaytarish, bozorda sotayotgan narsaning ayblarini aytib sotish kabi amallar o‘z aksini topgan. Shariatda sunnat amallari ham borki ularni bajargan kishilar anchayin savob orttiradilar. Masalan, o‘ziga ravo ko‘rmagan narsalarni o‘zgalarga ham ravo ko‘rmaslik.

O‘zbek oilalarida shariat qonun-qoidalariga amal qilishni o‘smirlar tarbiyasiga ijobiy ravishda ta’sir qilib kelgan. Bunday tarbiya uslubidan ota-onalar ham bolalar tarbiyasida samarali foydalanganlar. Naqshbandiy, Yassaviy kabi mutafakkirlar mafaatparast din arboblari mavjudligini ta’kidlab, ularning paydo bo‘lib turishi mumkinligini ham ko‘rsatib, bu havfdan musulmonlarini ogoh qilib turganlar. Shu ma’noda aytish mumkinki, har bir ota-ona diniy qadriyatlardan bozor iqtisodiyotini shakllantirish va rivojlantirishda foydalanish muhim axloqiy zamin, ma’naviy omil ekanligini chuqur his qilgandagina bolalarni haqiqiy ishbilarmonlik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalay oladilar.

Shuning uchun ham islom dinida ma’naviy axloqiy tarbiyalangan inson haqidagi islomiy g‘oyaning markazida bu yorug‘ olamning buyuk ne’mati bo‘lgan odam bolasiga bo‘lgan beqiyos mehr-muhabbat yotadi. Rivoyatlarda aytilishicha, Muhammadur r.s.a.v. aytirmush, - Qur’oni Karimni yirtsang ham, Ka’baga o‘t qo‘ysang ham kechiraman. Ammo, mo‘min-musulmonlarimni diliga ozor bersang kechira olmayman, degan ekanlar. Bu fikrni ulug‘ mutafakkirlardan biri Jaloliddin Rumiy quyidagi jumalari orqali yanada mustahkamlaydi. “Ilm ham, imon ham maqsad emas, balki, vositadir. Unday bo‘lsa, maqsad nima? Dunyodagi jamiki narsalar insonga qurbon, hammaning yuzi Ka’baga o‘girilgan. Ka’bani olib qo‘ysak, ma’lum bo‘ladikim, insonlar bir-birlarining qalbiga sig‘inurlar. Birining qalbi boshqalar uchun sajdagohdir” [2].

Qur’onda: “Inson mukarram zot” degan oyat bor. Uni to‘laligicha keltiradigan bo‘lsak, u shundaydir. “Biz inson zotini mukarram qilib yaratdik va uni er yuzida, suvda pok narsalardan rizqlantirdik, erda suvda yuradigan qilib vaqtlarini yaratib berdik va o‘zimiz ham qilgan ko‘pgina narsalarimizdan afzal qilib qo‘ydik”[3].

Shu oyatga ko'ra, Odam Alloh Taolo yaratgan narsalarning orasidagi eng afzalidir. Uning bu afzalligi Alloh Taoloning erdagi halifasi bo'lishi ma'nosi bilan mukammallashadi. Bu ma'no odam bolasining tarbiyaviy mazmunini yanada boyitadi. Islom dinining butun dunyoga keng tarqalishiga sabab ham, uning mohiyatida jamuljam bo'lgan insonparvarlik g'oyasidir.

Islomda ilm olishga ilmli insonga hurmat va bolalarni shu ruhda tarbiyalash shunchalik chuqur va keskin qo'yilganki, uni quyidagi bir misol bilan izohlash mumkin. Muhammad Alayhisalom Badr degan joydagi urushdan so'ng har bir asirga ozod bo'lishi uchun 10 ta musulmoncha o'qish va yozishni o'rgatib qo'yishni shart qilib qo'yganlar. Zotan bu o'rinda pul mol yohud hohlagan narsalarini shart qilib aytishlari qilib qo'yishlari mumkin edi. Ammo islomda ilm hamma narsadan ustun qo'yilganligi uchun mazkur shartni aytganlar.

Islomda ta'lim tarbiya masalalari keng va qat'iy tarzda o'rganilgan. Ayni vaqtda islomiy ma'naviyatda ta'lim va tarbiya bilan uzviy birlikda talqin etilgan. Hukamolardan biri "Har bir millatning saodati davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog'liqdur" degan ekan. Shariatda ham o'z bolalarini yaxshilab tarbiya qilmoq otalarga farzi ayn o'z millatining etim qolgan bolalarini tarbiya qilmoq farzi kifoyadir. Islomiy manbaalarda qayd etilishiga ko'ra bola o'ng qo'li bilan chap qo'lini farqlay boshlashi bilan uni jiddiy tarbiyalash zarur. Bolaning izzat nafsiga tegmasdan qo'pollik qilmasdan biron-bir ishni rag'batlantirib xatolarini ko'rsatib talabchanlik bilan mehribonlikni birga olib borish lozim. Islomiy tarbiyaning bu talablari dunyoviy pedagogikaga ham juda mos tushadi. Islomiy tarbiyada ham o'g'il va qiz tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari etti yoshdan so'ng shakllanishi qayd qilinadi. Huddi shu yoshdan ya'ni etti yoshdan boshlab qizlar ayollarga xos o'g'il bolalar esa erkaklarga xos tarbiyalanib boriladi. Islomda bolaning kichik yoshidan boshlab ota-onasining hurmat qilinishi uqtiriladi. O'g'il bolaning onasiga bo'lgan muhabbati uning kelajakda butun ayol zotiga xususan umr yo'ldoshiga bo'lgan muhabbatini tarkib topishiga yordam beradi. Qiz bolaning otasiga bo'lgan mehribonchiligi esa butun erkak zotiga jumladan bo'lajak turmush o'rtog'iga bo'lgan hurmat tuyg'ularini shakllanishiga turtki bo'ladi. Oilada qiz va o'g'il tarbiyasining o'ziga xosligini hisobga olishni tarbiyaviy jarayon talab etadi. Ota ko'proq bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishi uchun qayg'ursa ona esa uning yurish-turishi yon-atrofdagilarga bo'lgan muomalasi haqida o'ylaydi. Tarbiyaning falsafiy masalalari bilan shug'ullanadigan olimlarimizning fikricha o'g'il va qiz bola tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan bunday chegaralash nisbiy bo'lib ota ham, ona ham bolaning aqliy axloqiy estetik va jismoniy kamoloti bilan bab-baravar shug'illanishlari lozim.

Shu nuqtai nazardan Islomda ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlarni muayyan tarzda umumlashtirishga harakat qilib ularni diniy qadriyat sifatidagi rolini ko'rsatib ularni oilada bolalarni ma'naviy axloqiy ruhda tarbiyalashdagi ahamiyatiga e'tibor berib quyidagi jihatlarni ta'kidlab o'tmoqchimiz:

1. Mustaqillik sharoitida islom ijtimoiy hayotda o'z o'rnini egallamoqda, jamiyat ma'naviyatining rivojlanishida o'zining munosib hissasini qo'shmoqda ammo uning bu rolini mutloqlashtirib bo'lmaydi. Diniy tarbiya ijtimoiy tarbiyaga asos bo'la olmaydi. Chunki, O'zbekiston dunyoviy davlat bo'lib, uning ijtimoiy siyosiy tuzilmasi ana shu dunyoviylikka asoslanadi. Diniy tashkilotlar davlatdan ajralgan bo'lib ular siyosatga aralashtirilmaydi. Biroq mamlakatda vijdon erkinligi mavjud bo'lib, diniy kamsitilishlarga yo'l qo'yilmaydi. Ijtimoiy va diniy tarbiyaning olib borilishi ham shunga asoslanishi kerak. Islom o'zbek xalqi ijtimoiy hayotiga jumladan O'zbek xalqining milliy ma'naviy an'alariga singib ketgan.

2. Qur'oni Karim, Hadisi Sharif va diniy manbaalarda oila oilaviy munosabatlar o'smirlar tarbiyasiga doir bir butun yaxlit va izchil qarashlar tizimi mavjud bo'lib u o'z ichiga oilaning shakllanishi rivojlanishi va mustahkamlanishiga qaratilgan barcha jihatlarni qamrab oladi. Bu

qarashlar ilohiyot nuqtai nazaridan o'rtaga qo'yilsa, ular kishilarning hayotiy faoliyatlari turmush tarzlari va oilaviy munosabatlari ijtimoiy ehtiyojlari talabidan kelib chiqqanligi uchun ham kundalik turmushga muvofiqdir.

3. Islomda tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari ham ko'rsatib o'tiladi. Bu xususiyatlar musulmonchilik talablaridan kelib chiqqan bo'lib, insonni ma'naviy axloqiy tarbiyalash haqidagi umumiy g'oya bilan bog'liq. Islomiy ma'naviyatda bolani oilada axloqiy tarbiyalash haqidagi qarashlar insoniylikga, ezgulikka va yaxshilikga da'vat etganligi uchun ham umuminsoniy mazmunga ega. Shunga ko'ra islom musulmonlarga xos bo'lgan diniy qadriyatgina bo'lib qolmay balki, umuminsoniy qadriyat hamdir.

4. Islomning axloqiy qadriyatlari musulmonlarning tarixiy tajribasi hayotiy faoliyatlari turmush tarzi va ruhiyatidan kelib chiqqanligi uchun ham qudratli ta'sir kuchiga ega bo'lib ularning aql idrokini egallab ular shuuriga singib ketgandir va ana shuning uchun ham avloddan-avlodga o'tib kelgan. Shunga ko'ra diniy qadriyatlarni turli tazyiqlar va ta'qiblar yordamida kishilar ongidan siqib chiqarib bo'lmaydi. Zero, e'tiqodga aylangan g'oyalarni yo'qotib ham bo'lmaydi.

5. Milliy mustaqillik natijasida dinga va diniy qadriyatlarga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi va u oilada bolalarni ma'naviy axloqiy tarbiyalashning muhim omillaridan biriga aylanib oilada o'smirlar tarbiyasida tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishga yordam bermoqda. Sharq mutafakkirlarining ta'lim tarbiya oila va oilaviy tarbiya haqidagi qarashlari islom mafkurasi va uning qobig'ida shakllangan va rivojlangan. Shuning uchun sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida ta'lim-tarbiya masalalari muhim o'rinni egallaydi. Ayniqsa, ular oila va oilada farzand tarbiyasiga katta e'tibor berganlar.

Zero, yosh avlod tarbiyasini insoniyatning kelajak taqdirini belgilaydigan ularni ijobiy mezon bilan qurollantiradigan sifatlar bo'lganligi uchun ham mutafakkirlar bu muammoni hal qilishga harakat qilganlar.

Islomiy ma'naviyat deganda biz muqaddas kitoblarda ifodalangan g'oyalarni va ana shu g'oyalar asosida yozilgan diniy allomalarning tariqatlari yig'indisini tushinamiz. Bu ma'naviyatning negizida inson muammosi yotadi. Inson muammosini hal etilishi uni tarbiyalash bilan bog'liqdir. Shuning uchun o'smir yoshidagi bolalarni tarbiyalashda ularda sog'lom e'tiqodni shakllantirishda milliy ma'naviy qadriyatlardan foydalanish ayni maqsadga muvofiqdir. Buning uchun avvalo ota-onalar bilimli kitobga mehrli bo'lmog'i lozim. Shundagina o'sib kelayotgan o'smir ota-onadan andoza oladi. Kitobga mehr qo'ygan insondan yomonlik chiqmaydi. Har xil oqimlarga qo'shilib ketishi ko'r-ko'rona ishonuvchanlik oqibatida kelib chiqadigan har xil ko'ngilsizliklardan yiroqda bo'ladi. Bu esa g'oyaga qarshi g'oya bilan kurashish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Temur tuzuklari. T.G'G'ulom nomidagi nashriyot. 1991 yil. 91-bet
2. Yaxshilik urug'lari. Sharq allomalari bisotidan. Farg'ona. 1991 yil. 34-bet.
3. A.Avloniy. turkiy guliston yohud axloq. T. O'qituvchi. 18-19-betlar.

TALABALARDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK YO'NALISHLARI

G'aniyeva Adiba Tursinboy qizi

Urganch Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. ushbu maqolada talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirish muammosi nazariy-ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek talabalarning ijodiy layoqatlarini yuzaga chiqarish, yangiliklar haqida o'ylash, farazlarni ilgari surish, o'z fikrining harakatlanishini ta'minlovchi shaxsiy prinsiplar va qonuniyatlarni ko'tarib chiqishi uchun samarali metodlarni qanday qo'llash haqida ham ma'lumot berilgan.

Tayanch so'zlar: kreativlik, ijodkorlik, talaba, metodik, yangilik izlash, fikrlash, qiyoslash, tahlil qilish.

Kreativlik talabalarning individual fikrlash faolligi bilan bevosita bog'liq. Talabalarning mayllaridagi turli-tumanlik va ijtimoiy-madaniy muhit ijodning asosiy manbai hisoblanadi. Ijodkor shaxs o'zining muayyan jihatlari bilan boshqalardan ajralib turadi. Talabalarning o'z kreativ fikrlashlarini namoyon etishlari ularning psixologik xususiyatlari bilan bevosita bog'liq. O'z-o'ziga ishonch, jasurlik, erkinlik, o'z-o'zini namoyon qilish, o'z-o'zini anglash nafaqat ijodkor kishilarga xos bo'lgan xususiyat, balki, ularning ijodiy quvvatlarini amalga oshirishni ta'minlaydi. O'z-o'zini namoyon qilish ijodkor shaxs uchun uning imkoniyatlarini ro'yobga chiqaruvchi quvvat bo'lib, atrofdagilarning bahosidan qat'i nazar mustaqil tarzda rivojlanadi.

Kreativ fikrlash muammosiga turli nuqtai nazardan yondashish mumkin. Ajdodlarimiz Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Muhammad Zahiriddin Bobur va ularning ko'plab izdoshlari va zamondoshlari shaxsning ijodkorligi masalasiga alohida e'tibor qaratganlar. Ular yoshlarning ijod qilishlari uchun o'z imkoniyatlarini safarbar etganlar. Buning natijasida o'sha davrda ko'plab ijodkorlar etishib chiqqanlar. Shuning uchun ham, o'sha davrdagi ijod mahsuli sifatida ko'plab umrboqiy asarlar, binolar, tarixiy yodgorliklar va o'lmas obidalar bizgacha et Ijod uchun o'zaro bir-biri bilan bog'liq bo'lgan manbalarning mavjud bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Jumladan: intellektual layoqatlar, bilimlar, fikrlash uslublari, shaxsiy tavsiflar, mayllar va atrof-muhit kabilar.

Kreativlik fikrlashning eng qulay o'lchovi hisoblanadi. So'z o'yinlari va she'riyat kreativ natijalar olish imkonini beradi. Shuning uchun ham, olingan natijalar talabga qanchalik javob bersa, u shunchalik kreativ xarakterga ega bo'ladi. Shunga ko'ra, kreativlikning ijodiy mahsuldor hamda natija olish imkonini bermaydigan turlarini ajratish mumkin. Ijodiy jarayonda bajariladigan asosiy operatsiyalar qiyoslash operatsiyalaridir. Bunday operatsiyalar yordamida turli qismlar orasida fikriy bog'lanishlar vujudga keladi. Jumladan, tiklash, fikriy uyg'unlashtirish, tasodifiy bog'lanishlar kabi.

Ijod jarayoni quyidagi intellektual layoqatlarni taqozo qiladi: a) umumlashtirish layoqati, muammoni yangicha kontekstda ko'ra olish va dastlabki tafakkur uslubidan voz kechish; b) tahliliy layoqat, qanday g'oyalar ustida ishlash, qaysilarini inkor eta olish; v) amaliy layoqatlar, o'z g'oyasining qimmatligiga boshqalarni ishontirish hamda ijodiy g'oya berish kabilar.

Talabalarning tahliliy layoqatlari ularning tanqidiy tafakkurlarini ham rivojlantiradi. Umumlashtirish layoqati esa, yangi g'oyalarning vujudga kelishini ta'minlab, mazkur g'oyalar talabalarning ijodiy quvvatlari va imkoniyatlarini baholaydi hamda ularni ijod qilishga undaydi.

Talabalarda amaliy layoqatlarning rivojlanishi muayyan g'oyalarni o'zaro ayirboshlash imkonini beradi.

Talaba ijodiy faoliyat ko'rsatayotgan sohani rivojlantirishi uchun etarlicha bilimlarga ega bo'lishi lozim. Talabalarning tafakkur tarzi haqida fikr yuritilar ekan, ijod uchun qonunchilikka asoslangan uslub muhim ahamiyatga ega. Bu yangiliklar haqida o'ylash, farazlarni ilgari surish, o'z fikrining harakatlanishini ta'minlovchi shaxsiy prinsiplar va qonuniyatlarni ko'tarib chiqish imkonini beradi. Yangiliklar haqida o'ylash talabalarning ijod qilishlari uchun zamin hozirlaydi.

Talabalardagi ichki qo'zg'atuvchi mayllar topshiriqlarda mujassamlashtirilgan bo'lib, ijod uchun nihoyatda muhim hisoblanadi. Talaba o'zi istagan va sevgan sohada ijod qilishga moyil bo'ladi. Talabalarni o'rab turgan atrof-muhitdagilar ularning ijodiy faoliyatlarini rag'batlantirishlari lozim. Talabalarda kreativ tafakkurni shakllantirish uchun ulardagi barcha ichki imkoniyatlarni safarbar qilish kerak. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, pedagogik qo'llab-quvvatlashsiz talabalarda mavjud bo'lgan ijodiy imkoniyatlar hech qachon ro'yobga chiqmasligi mumkin.

Ijod o'zida bir qator ruhiy holatlarni ham mujassamlashtiradi. Jumladan, kechinmalar, xotira, ixtiyor, layoqatlar kabi. Ijodning tarkibiy qismlarini tahlil qilar ekanmiz, talabalarning yosh xususiyatlari va ruhiy holatlari bilan bog'liq holda uning moyillik va harakatlariga oid qismlarini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan bir qatorda, ijod uchun hissiyotlar, kechinmalar va dunyoqarash ham muhim ahamiyatga ega.

Dunyoqarash ijodiy faoliyat jarayonida kichik yoshdagi talabalarning nuqtai nazarlarini aniq namoyon qilish imkonini beradi. Talabalarning o'ziga xos dunyoqarashi sifatida o'quv ijodiy faoliyat ko'rsatish imkonini beradigan quyidagi tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) o'zining ijodiy mavqeini qat'iy himoya qilish;
- 2) o'z dunyoqarashining shaxsiy xususiyatlarini anglash kabilar.

Talabalarning ijodga moyilliklarini ifodalovchi qism uning ongli tarzda faoliyat ko'rsatish ijod va o'qishga undaydi. Barcha ruhiy holatlarning uyg'unlashuvi talabalarning xulq-atvorlarini yaxlit tarzda aniqlaydi. Buning natijasida talaba nima uchun faoliyat ko'rsatayotganligini anglab etadi.

Talabalarning ijodga moyilligini ifodalovchi qism bilimlarni ijodiy o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'lib, o'quv materiallarini ijodiy o'zlashtirish va ko'nikmalarni ijodiy tarzda egallash mayllarini hosil qiladi. Bu talabalarda quyidagilarni shakllantirishga ko'maklashadi:

- 1) bilishga intilish, qiziquvchanlik, ijodiy faoliyatga nisbatan qiziqish, bilimlarni egallashga ehtiyoj sezish, faoliyatning yangi usullarini egallash, aqliy sinchkovlik, bilishga havas, kuzatilgan va tahlil qilingan hodisalarni chuqurroq bilishga intilish, savollar qo'yish;
- 2) qiziquvchanlik hissi, kashfiyotlardan qoniqish;
- 3) ijodiy yuuqlarni qo'lga kiritish, etakchilikka intilish;
- 4) yuqori baho olishga intilish, o'quv hamda ijodiy faoliyatda muvaffaqiyatlarni tan olish kabilar.

Ta'lim mazmuniga oid qism talabalarni o'quv hamda kreativ fikrlashka undaydi. Bu ijodiy faoliyatning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Bunda intellektual layoqatlilik va shaxsiy ko'nikmalar asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu ko'nikmalar o'zida intellektual mantiqiy ko'nikmalar va intellektual evristik layoqatlarni mujassamlashtiradi. Intellektual mantiqiy ko'nikmalar sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- 1) qiyoslash, tahlil qilish;
- 2) bilish ob'ektlarini qismlarga bo'lish;
- 3) asosiy hodisani ajratish, ikkinchi darajali hodisalarni aniqlash;

4) hodisalar, jarayonlarni tasvirlash, o‘z fikrini mantiqiy jihatdan bog‘lagan holda bayon qilish;

5) voqelikka aniqlik kiritish, hodisalar va narsalarning o‘zaro o‘xshash va farqli belgilarini ajratish;

6) tushuntirish, o‘z fikrini bayon qilish, eng muhim, mavjud holatlarni ajratib ko‘rsata olish, asoslash kabilar.

Intellectual evristik layoqatlar esa quyidagilarni qamrab oladi:

1) g‘oyalarning tug‘ilishi;

2) fantaziya qila olish layoqati;

3) ijodiy topshiriqlarning qismlari orasida aloqadorlikni ta‘minlash;

4) tafakkurning moslashuvchanligi, bilimlarni bir holatdan ikkinchi holatga ko‘chira olish, yangi vaziyatlarga kirisha olish kabilar.

Talabalarning kreativ vazifalari o‘z ijodiy maqsadlarini amalga oshirish imkoniyatidir. Talabalarning kreativ vazifalari ularning tahliliy faoliyatlari bilan chambarchas bog‘langan. Tahliliy faoliyat mustaqil bilish, ongning oliy darajada rivojlanishi, insonning o‘zini hayotiy faoliyatidan farqlashi, o‘zi haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishi, ijtimoiy ahamiyatli hatti-harakatlarni bajarish layoqatini egallashidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibraimov X. I. Kreativnost kak odna iz xarakteristik lichnosti budущего pedagoga // Nauka, obrazovanie i kultura. 2018. № 3 (27). S. 44–46
2. Safarova R.G. Kognitiv pedagogikaga oid nazariy yondashuvlar. Monografiya. – Toshkent: “Science and innovation”, 2024. – 186 bet.
3. Safarova R.G. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida 4k kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonning o‘ziga xos xususiyatlari. “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishning tendensiyalari va texnologiyalari: mahalliy va xorijiy tajribalar” respublika ilmiy-amaliy konferensiya. Qarshi shahri, 2024-yil 30-aprel.
4. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 384 с.

O'QUVCHI SHAXSINI SHAKILLANTIRISHDA MA'NAVIY- AXLOQIY TARBIYANING AHAMIYATI

Utemuratov Bayrambay Kulmuratovich

Qoraqalpog'iston Respublikasi Pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha, boshlang'ch va maxsus ta'lim metodikalari kafedrası
mudiri f.f.n. dotsent

Annotasiya. Ushbu maqolada o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berish, jamiyatda o'z o'rnini egallash bo'yicha olib boriladigan ishlar haqida tushinchalar berilgan. Shaxsning o'zini o'zi tushinishini pedagogik qo'llab-quvvatlash, uning qobiliyatlari, iste'dodini rivojlantirish, unga tizimli ilmiy ma'lumot berish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar rivojlantirilib borish vazifalari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy-axloqiy tarbiya, shaxs, jamoa, milliy qadriyat, o'qituvchi, o'quvchi, bola, ta'lim, tarbiya.

Аннотация. В статье дается представление о работе, которая проводится с целью предоставления учащимся духовного и нравственного образования и оказания им помощи в поиске своего места в обществе. Анализируются задачи педагогической поддержки самосознания человека, развития его способностей и талантов, формирования знаний, умений и компетенций, необходимых для обеспечения его систематической научной информацией.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, личность, общество, национальные ценности, учитель, ученик, ребенок, образование, воспитание

Annotation. This article provides an overview of the work carried out to provide students with spiritual and moral education and to help them take their place in society. The tasks of pedagogical support for the self-understanding of a person, the development of his abilities and talents, and the development of knowledge, skills and qualifications necessary for providing him with systematic scientific information are analyzed.

Keywords: spiritual and moral upbringing, individual, community, national values, teacher, student, child, education, upbringing.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya-bu o'quvchilar uchun asosiy milliy qadriyatlarni o'zlashtirish va qabul qilishning pedagogik jihatdan tashkil etiladigan jarayon. Davlatimizning ko'p millatli xalqining umuminsoniy qadriyatlari va madaniy, ma'naviy va axloqiy qadriyatlari bor. Yoshlarimizga o'z xalqining milliy madaniyatini, tilini, urf-odatlarini hurmat qilishni muntazam o'rgatib borishimiz kerak. Ular xalqimizning o'tmishi va kelajagiga befarq bo'lgasligi kerak. Har bir shaxs, jamiyat, guruh, jamoaning axloq darajasi va holatini baholash uchun ularning xulq-atvor pozitsiyasini tashkil etadigan tarkibiy qismlarning butun majmuasini yodda tutish kerak.

Ma'naviy-axloqiy rivojlanish va tarbiyani ta'minlash davlat siyosatining asosiy vazifasidir. Qonunga bo'ysunish, qonun va tartib, ishonch, ijtimoiy soha, mehnat sifati va ijtimoiy munosabatlar barcha fuqarolar uchun qabul qilingan. Inson umummilliy va umuminsoniy qadriyatlar, shaxsiy va ijtimoiy hayotida ularga rioya qilishdan iborat.

Shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi va tarbiyasi umuman olganda, bu murakkab, ko'p qirrali jarayon. Insonni oiladan, qadriyatlardan, madaniyatdan, umuman jamiyatdan ajratib qarash mumkin emas. Ma'naviy-axloqiy rivojlanish va tarbiyaning mazmuni shaxslar asosiy milliy qadriyatlarga muvofiq belgilanadi va jamiyat qanday qadriyatlarni baham ko'rishiga qarab

ma'lum bir belgi va yo'nalishga ega bo'ladi. Ma'naviy va axloqiy kamolotga erishish yo'li ko'pchilik uchun juda qiyin, shuning uchun o'quvchining ma'naviy va axloqiy tarbiyasidan individuallashtirish oilaning boshqa ta'lim muassasalariga nisbatan muhim afzalligi hisoblanadi. Bu sizga o'qitishda aniqroq vositalar va usullarni tanlashga imkon beradi, o'quvchiga uning shaxsiy xususiyatlariga qarab ta'sir qilish, shuningdek, yoshning rivojlanishi bilan ochiladigan yangi imkoniyatlar, yashash sharoitlarining o'zgarishi munosabati bilan ta'lim mazmuni va shaklini o'zgartirishga imkon beradi. Buning uchun har bir oila bolaga g'amxo'rlik ko'rsatishi, uning qiziqishlari va imkoniyatlarini bilishi va ularni hisobga olishi kerak. Oila a'zolari o'rtasida yaxshi tashkil etilgan muloqot, onaga sadoqat, otaga va boshqa oila a'zolariga bo'lgan muhabbat ahamiyatga ega. O'quvchi ko'p vaqtini oilada o'tkazadi, shuning uchun kelajakdagi fuqaroni tarbiyalashda katta mas'uliyat ota-onalarga tushadi. Shu bilan birga, ota-ona bola uchun obro'li bo'lishi va hamma narsada namuna bo'lishi kerak, chunki maktab yoshidagi bola yaxshi kuzatuvchidir. Ota-onalar ular uchun ijobiy misol bo'lishi kerak.

Bolaning shaxsini shakllantirishdagi etakchi omillar-bu oila hayotining axloqiy muhiti, uning uslubi. Ushbu tushunchalar oilaning ijtimoiy munosabatlari va qadriyatlar tizimini, oila a'zolarining bir-biri bilan va atrofdagi odamlar bilan munosabatlarini, oilaviy urf-odatlarini, pedagogik ta'limni, ota-onalarning madaniyatini, ularning oiladagi bolalarning hayoti va faoliyatini bolaning yoshiga va uning maqsadlariga muvofiq tashkil etish qobiliyatini anglatadi har tomonlama tarbiyalaydi.

Bugungi kunda pedagoglar va psixologlar ta'lim jarayonining metodik jihatlari, instrumentariysi sifatida ko'plab innovatsion g'oyalarni ilgari surmoqdalar. Chunki ta'lim vositalari, metodlari va texnologiyalari uning sifatini ta'minlashda etakchi ahamiyat kasb etadi. Ularning muayyan shart-sharoitlarida qo'llanilishi, pedagogik samaradorlikka egaligini baholash, har bir metod yoki texnologiyaning afzal jihatlari, kamchiliklari ta'lim sifatiga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Bunday yondashuvlar nafaqat o'qituvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadi, balki o'quvchi uchun ham bilish faoliyatini rivojlantiruvchi vosita hisoblanadi.

Shaxsning o'zini o'zi tushinishini pedagogik qo'llab-quvvatlash, uning qobiliyatlari, iste'dodini rivojlantirish, unga tizimli ilmiy ma'lumot berish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar orqali rivojlantirilib boriladi. Ma'naviy va axloqiy rivojlanish-insonning o'ziga, boshqa odamlarga, jamiyatga, davlatga, vatanga, umuman dunyoga bo'lgan munosabatini an'anaviy axloqiy me'yorlar va axloqiy g'oyalar asosida baholaydi va ongli ravishda qobiliyatini shakllantiradi.

Axloqiy tuyg'ular va axloqiy ongni tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Qadriyatlar axloqiy tanlov, hayot va hayotning ma'nosi, adolat, hurmat, qadr-qimmat, ota-onalarning hurmati, mas'uliyat va burch hissi, g'amxo'rlik va yordam, axloq, halollik, katta va kichiklarga g'amxo'rlik, bag'rikenglik e'tiqod, ma'naviy madaniyat va dunyoviy axloq tushunchasidan iborat. Har qanday mamlakatning rivojlanishi, uning farovonligi ma'naviy-ma'rifiy jihatdan belgilanadi. Ta'lim va o'qitish ular har qanday jamiyatning ajralmas qismi, uning madaniyat ko'rsatkichi va uning asosiy rivojlanishidir. Bugungi kunda keng ko'lamli islohotlar ta'lim sohasida ham, barcha sohalarida ham amalga oshirilmoqda.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayoni bolalar tomonidan abadiy qadriyatlar, tasvirlar, taassurotlar to'g'risidagi g'oyalarning ma'lum bir zaxirasini to'plashdan boshlanadi. Ularsiz ma'naviy va axloqiy ahamiyatga ega obyektlar va hodisalarni rivojlantirishga qiziqish paydo bo'lmaydi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya, o'z navbatida, ta'limning turli jihatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Bu o'quv jarayonining boshqa jihatlari ta'sir qiluvchi ta'lim-tarbiyani samarali tashkil etishga yordam beradi. Bolalarni har tomonlama tarbiyalash va rivojlantirishga yaxlit yondashuvni ta'minlaydi.

Tarbiya tizimining rivojlanishi uchta jarayonning rivojlanishida aks ettiriladi - ijtimoiylashtirish, o'zini tarbiyalash va kasbiy ta'sir ko'rsatish. Bu jarayonlar uchta asosiy subyektlar shaxsi bilan shakllanuvchi - jamiyat, individning o'zi va pedagogning bir obyekt bilan o'zaro munosabatlari davomida amalga oshiriladi².

Turli davrlarda olimlar ma'naviy-axloqiy tarbiya obyekti to'g'risida qarama-qarshi fikrlarni bildirgan. Ma'naviy-axloqiy tarbiya, jarayon sifatida, birinchi navbatda, o'qituvchilar va o'quvchilarning o'zaro munosabatiga asoslanadi va bu holda ta'lim subyektlarining fikr – mulohazalarini o'z ichiga olgan o'zaro bog'liq harakatdir. O'qituvchilar bolalarni tarbiyalaydilar va ularning tarbiyaviy ta'sirini o'zlari kuzatib boradi. O'qituvchilar maktab o'quvchilariga kerakli bilimlarni berishadi, olingan bilimlarni ularning qay darajada foydala olish qobiliyatlarini tahlil qiladi. Ta'limjarayonida o'zlarining subyektiv amaliy tajribalarini olish uchun imkoniyatlar yaratadilar.

Bundan tashqari, ilmiy manbalarda "ma'naviy-axloqiy tarbiya" tushunchasi tor ma'noda – ijtimoiy odobli xulq-atvor normalarini o'qitish va o'zlashtirishning maqsadli maxsus tashkil etilgan jarayoni sifatida talqin qilinadi. Jamiyat tomonidan yaratilgan axloqiy qonunlar va qoidalardan foydalangan holda, bolalar o'z harakatlarini baholashni, ularga tashqi tomondan bo'lgani kabi alohida qarashni o'rganadi. O'quvchilar o'zlariga va atrofidagi odamlarga tanqidiy munosabatda bo'lishadi.

O'quv jarayonining maqsadi har doim inson, jamiyat va davlat manfaatlarini ko'zlab tarbiyalash va o'qitish, shuningdek, shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish. Zamonaviy sharoitda, mamlakatimiz fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatni barpo etish yo'lida turganida, bolalarni tarbiyalash alohida ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizning kelajagi ko'p jihatdan o'quvchilarni insonparvarlashtirish, yosh avlodni ma'naviylashtirish, insoniy fazilatlarni ochib berish, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bilan tanishishdan iborat maqsadini amalga oshirishiga bog'liq. Shu munosabat bilan yosh avlodda nafaqat o'z vatanining milliy o'ziga xosligi va tarixiy an'analariga qiziqishi, shaxsiy ma'naviy va axloqiy fazilatlarni shakllantirishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ota bobolarimizning to'plangan ma'naviy va axloqiy tajribasini yosh avlodga etkazish maktabning asosiy burchidir.

Ta'limning asosiy muammolarini hal qilish boshqalarga shaxsiy munosabatni shakllantirishni, axloqiy, estetik va ma'naviy-axloqiy me'yorlarni o'zlashtirishni ta'minlashi kerak. Jamiyatning ma'naviy tiklanishi uchun faqat an'anaviy ta'lim tomonidan berilgan bilim etarli emasligini tobora ko'proq namoyon bo'lmoqda. O'quvchining shaxsini shakllantirishda xulq-atvorning asosini tashkil etuvchi axloqiy fazilatlarni rivojlantirish alohida o'rin tutadi.

Axloqiy tarbiya axloqiy fazilatlarda ijtimoiy axloq talablariga javob beradigan me'yorlarni qabul qilish uchun o'quvchilarning ongi, his-tuyg'ulari va xatti-harakatlariga muntazam ravishda ta'sir ko'rsatishga mo'ljallangan³.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari uzoq muddatli va doimiy bo'lib, natijalar-vaqtni kechiktirib bo'lmaydigan vazifa sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Bu jarayonning asosiy xususiyati uning konsentrik tuzilishidir. Ta'lim muammolarini hal qilish asosiy darajada boshlanadi va oliy darajada tugaydi.

Ta'limda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy vazifalarini quyidagicha tafsirlash mumkin:

1. Ma'naviy va axloqiy ongini shakllantirish;
2. Axloqiy hissiyotlarni tarbiyalash va rivojlantirish;
3. Ma'naviy va axloqiy xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirish.

O'quvchining ma'naviy va axloqiy ongini rivojlantirish, bu ularning atrofidagi odamlarning ota-onalari va o'qituvchilaridan kelib chiqadigan ta'sir mazmunini idrok etish va

anglash orqali sodir bo'ladi. Insonning hissiy tajribalari, uning istiqboli va qadriyatlarga yo'naltirilganligi bilan bog'liq. O'quvchilar ongida tashqi ta'sir shaxsning ma'nosini oladi va unga subyektiv munosabatni yaratadi. Shu nuqtai nazardan, bolalar uchun xulq-atvor motivlari, qaror qabul qilish va axloqiy qarorlar aniqlanadi. Siz bolalarning maktab ta'limi va to'g'ri faoliyatini boshqarishingiz mumkin.

Bolalarning axloqiy rivojlanishida eng muhim tomoni xulq-atvor motivlarini bo'ysundirish qobiliyatidir. To'g'ri tarbiya sharoitida bolalar o'zlarining xatti-harakatlarida axloqiy motivlar bilan etakchilik qilish qobiliyatini rivojlantiradilar, bu esa o'quvchi shaxsining ma'naviy va axloqiy yo'nalishi asoslarini shakllantirishga olib keladi. Ushbu jarayonda axloqiy his-tuyg'ularni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Biroq, ularning his-tuyg'ularini ongli ravishda boshqarish qobiliyati bolalar uchun juda qiyin vazifaga aylantiradi. Shuning uchun xatti-harakatlar o'qituvchining doimiy e'tiborini talab qiladi. Turli xil vaziyatlarda o'quvchining axloqiy muammolarini mustaqil ravishda hal qilish o'qituvchidan rivojlanishini kuzatishni, axloqiy bilim va ko'nikmalar yig'indisini aniqlashni talab etiladi.

Axloqiy tarbiya-bu insonning ma'naviy va axloqiy tarbiyasining obyektiv sharoitlarini uning shaxsiy e'tiqodlariga tarjima qilishning murakkab psixologik va pedagogik jarayoni. Shu asosda u o'z-o'zini boshqarish va ijtimoiy xulq-atvorni boshqarish qobiliyatiga ega. Ushbu jarayonning harakatlantiruvchi kuchi ma'naviy va axloqiy madaniyatning uzoq muddatli va zarur darajalari o'rtasidagi farqlar bartaraf etilishi kerak. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asosida jamiyatning axloqiy sharoitlari, insonparvarlik axloqiy tamoyillari ichki holatga keltiriladi, ular o'qituvchining kundalik hayotida haqiqiy yo'l ko'rsatuvchi bo'lib xizmat qiladi.

O'quvchilarining tajribasini har tomonlama tushunishga yordam beradigan o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi darajasidagi o'zgarishlarni tashxislash uchun pedagogik tayyorgarlik o'ziga ma'naviy va axloqiy ishonchni rivojlantirish jarayonini takomillashtirishga yordam berishi kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, maktab o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy tarbiyasini muntazam ravishda tashxislaydigan uslubiy faoliyat quyidagi funktsiyalar bilan tavsiflash mumkin:

- tarbiyaviy ishlarni aniqlashda aniqlik va tafsilotlar, ularni amalga oshirishning eng yaxshi usulini topish;
- ta'lim jarayonida o'quvchilarning axloqiy tarbiyasida uzluksizlik printsiplini qo'llash;
- o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi jarayonida olingan rejalashtirilgan natijalar va natijalarni taqqoslash va tahlil qilish
- ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etishda o'quvchilarning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olish;
- rejalashtirilgan ta'lim faoliyatiga ijodiy yondoshish va ma'naviy-axloqiy tarbiya usulini tanlash;
- o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini tarbiyalashda ta'limning rolini oshirish;
- o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi va ularning moslashuvi ustidan doimiy nazorat;
- ota-onalar bilan birgalikda maqsadli ishlarni tashkil etish axloqiy fazilatlar;
- o'qituvchilar tomonidan kichik o'quvchining shaxsiyatini o'rganishning ilmiy usullarini o'zlashtirish

Maktab o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash amaliyotida turli xil usullar qo'llaniladi. Ko'pincha, ko'p odamlarning maqsadi axloqda bir xil muhitni yaratishdir. Masalan, maktab o'quvchilarining faoliyatini rag'batlantirish, axloqiy fazilatlarining zarur-motivatsion tarkibiy qismini yaratish, ta'lim usullari va ishonitirish va pozitivlik usullaridan foydalangan

holda amalga oshiriladi. Ma’qullash va o’quvchilarning xatti-harakatlari va faoliyatini nazorat qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Safarova R.G. Kognitiv pedagogikaga oid nazariy yondashuvlar, Monografiya. – Toshkent: Science and innovation, 2024. -186 bet.
2. Mavlonova R., Normurodova B., Rahmonqulova N. Tarbiyavay ishlar metodikasi o’quv qo‘llanma, O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Toshkent: «Tib kitob» nashriyoti, 2010. 216 bet.
3. Горлова С.Л. Образование нового века - М.: Владос, 2017. – 250 с.

MUTAFAKKIRLARNING TARBIYAGA OID QARASHLARIDAN O'QUVCHILARDA MILLATLARARO MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Atamurodov Dilshod Olimboy o'g'li
Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotasiya. ushbu maqolada o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishda mutafakkirlarning tarbiyaga oid qarashlaridan foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, o'quvchilarda millatlararo muloqot ko'nikmalariga ega bo'lishlari va ziddiyatli vaziyatlarni baratarf etishga tayyorlashning pedagogik-psixologik metodologiyasi taqdim qilingan. Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarni tolerantlik kompetentligini rivojlantirishda metodologik manba sifatida xizmat qiladi.

Tayanch so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, o'quvchi, mutafakkirlar, tarbiya, millatlararo muloqot madaniyati, tolerantlik, milliylik, jamiyat, ko'p millatlilik, oliy pedagogik ta'lim, pedagogik-psixologik.

Bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga tayyorlash jarayoni samadorligini asosiy sharti, ularda do'stona munosabatlarga asoslangan o'quvchilar jamoasini shakllantirishga oid kompetensiyalarni tarkib toptirishdan iborat. Turli millat va dinga mansub bo'lgan o'quvchilar orasida o'zaro tenglik, xayrixohlikka asoslangan munosabatni shakllantirish o'qituvchining muhim vazifalariga sirasiga kiradi. Bunday yakdillik butun o'quv – tarbiya jarayonida yaqqol namoyon bo'lishi kerak. Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilar umumiy o'rta ta'lim maktablarida madaniyatlararo muloqot va xalqlar do'stligi ruhida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish tajribasini ham o'zlashtirishlari talab etiladi.

Turli millat vakillarining o'zaro muloqot sifatiga e'tibor qaratish ham bo'lajak o'qituvchilar uchun ham alohida ahamiyatga ega. Chunki sifatli muloqot hayotiy faoliyatning barcha sohalarida shaxsning tabiiy tarzda rivojlanishini ta'minlaydi. Bu ayniqsa, millatlararo munosabatlarda muhim ahamiyatga ega. Turli millat vakillari o'zaro bir-birini tushunish natijasida bir-birlarining madaniyatlarini va dunyoqarashlarini boyitishga muvaffaq bo'ladilar. Bir-birini tushunish esa xalqning milliy-tarixiy tajribalari, madaniy boyliklari, adabiyoti va san'atini o'rganish orqali amalga oshadi. Masalan, o'zbek xalqining madaniyati, san'ati va adabiyotida ko'p asrlar davomida turli millat vakillarining birgalikdagi hayot tarzi, insoniy munosabatlari, do'stligi, muhabbati kuylangan. Birgina, A.Navoiyning Xamsasi tarkibiga kiradigan barcha dostonlarda turli millat vakillari orasidagi do'stlik, hamjihatlik, muhabbat tarannum etilgan. Farhod va Shirin, Bahrom va Dilorom turli millat vakillari bo'lgani holda bir-birining yurtini obod qilishga intilgan. Ushbu dostonlarda turli millat vakillari xalq baxt saodati, ona zamon obodligi uchun bo'lgan fidokorligi e'tirof etilgan. A.Navoiy va Abdurahmon Jomiyning do'stligi, ustoz shogird do'stligi millatlararo munosabat nuqtai nazaridan alohida qiymatga ega. Uzoq yillarda davomida millatlararo munosabatlar etnomadaniy qadriyat sifatida namoyon bo'lib kelgan. Millatlararo munosabatlarga bag'ishlanga adabiyot va san'at namunalari, xalq og'zaki ijodi bilan bo'lajak o'qituvchilarni yaqindan tanishtirish, ularni har har tomonlama o'qib o'rganishga undash orqali talabalarni talabalarni o'quvchilarni millatlararo muloqot madaniyatiga oid tayyorlashga oid imkoniyatlari kengayadi. Shoh va shoir Boburning Boburnoma asarida millatlararo munosabatlar, ular orasidagi muloqot madaniyat, milliy hamda

diniy tolerantlik masalalari keng ko'lamda yoritilgan. Boburnoma asarida bo'lajak o'qituvchilarda, o'quvchilarda millatlararo munosabatlarni shakllantirishda muhim manba vazifasini o'taydi. Unda turli mamlakatlar va millatlarning o'ziga xos jihatlari, madaniyati, san'ati, tarixi, urf-odatlar, o'simlik va hayvonot olami aniq bayon qilingan bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarning millatlar va xalqlar, ularning madaniyati haqidagi tasavvurlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Ko'rinib turibdiki, ajdodlarimiz merosi bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga tayyorlashda eng asosiy manba hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodida o'z ifodasini topgan etnopedagogik qadriyatlar esa turli millat vakillari bo'lgan o'quvchilar orasida do'stlik, hamkorlik, hamdardlik, hamjihatlik, sadoqat ko'rsatish, halollik, jo'mardlik sifatlarini tarkib toptirishda muhim o'rin egallaydi. Bu jihatdan o'zbek xalq ertaklari, sharq xalq ertaklari, rus xalq ertaklari va jahon xalqlarining og'zaki ijod namunalari, rivoyatlar, xalq maqollari, Alpomish, Oshiq G'arib va Shaxsanam, Farhod va Shirin, Go'ro'g'li turkumidagi dostonlar, Yusuf va Zulayho dostoni kabi ko'plab manbalar bo'lajak o'qituvchi va o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyati sohasida ota-bobolarimiz qanchalik ilgarilab ketganliklari haqidagi keng ko'lamli tasavvurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etiladigan barcha ta'lim tarbiyaviy jarayonlarni o'quvchilarning milliy takibidan kelib chiqqan holda amalga oshirish kompetensiyasiga ega bo'lish bo'lajak o'qituvchilar uchun nihoyatda zarur hisoblanadi. O'quvchilarda baynalminal ongni shakllantirish maqsadida amalga oshiriladigan tarbiyaviy chora-tadbirlarining izchilligiga erishish talab etilmoqda.

Buning uchun bo'lajak o'qituvchilar baynalminal tarbiya metodikalarini puxta o'zlashtirishlari lozim. Bu jarayonda o'quvchilarning individual va yosh xususiyatlarini hisobga olgan pedagogik jarayonlarni tashkil etish tajribasiga ega bo'lish ham muhim hisobalanadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, milliy o'z-o'zini anglash o'quvchilarda fidoiylilikning shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchilar tarbiyaning ushbu omiliga alohida e'tibor qaratishlari maqsadga muvofiq. Mutaxassislar milliy o'z-o'zini anglash bilan etnik o'z-o'zini anglash hodisalarini bir-biridan farqlaydilar. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, milliy o'zlikni anglash etnik o'zini anglashdan yuqori turadi. O'quvchilar dastlab o'zlarining milliy mansubliklarini anglab yetishlari lozim. Shundan keyingina umumiy tarzda O'zbekiston xalqi sifatida o'z-o'zlarini taqdim etish ko'nikmasiga ega bo'lalilar. Bu tuyg'uning asosini ularning o'z ona xalqiga mansubligi tashkil etadi. O'smir yoshdagi o'quvchilarda etnik jihatdan o'z-o'zini anglash jadal tarzda shakllanadi. O'qituvchilar o'quvchilar ongiga milliy hamda baynalminallikni singdirishlari talab etiladi. Shu bilan bir qatorda, o'quvchilarni baynalminal ruhda tarbiyalash va qayta tarbiyalash usullarini muvaffaqiyatli qo'llash kompetensiyasini ham bo'lajak o'qituvchilar o'zlashtirgan bo'lishlari kerak. O'smir yoshdagi o'quvchilarda etnik o'z-o'zini anglash tuyg'usini shakllantirish borasida ularni xalqlar do'stligi ruhida tarbiyalashni ham nazarda tutilishi kerak.

Ijtimoiy nuqtai nazardan yondashganda ham millatlararo muloqot madaniyati o'zining muayyan tarkibiy qismlariga ega. Qonun-qoidalarga oid bilimlar, turli etnik guruhlar orasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qonun-qoidalar, muayyan qonun-qoidalarni aniq vaziyatlarda qo'llash kabilar. Millatlararo ijobiy munosabatlar shakllarini qo'llash, boshqa millat vakillarining xulq atvoriga haqqoniy munosabatda bo'lish. Millatlararo munosabatlar jarayonida ziddiyatlarsiz muloqot prinsipiga amal qilish, millatlararo milliy cheklashlar va yopiqlikka qarshi tura olish ko'nikmasiga ega bo'lish, milliy egosentrizmga qarshi tura olish kabilar shular jumlasidandir.

Bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatiga tayyorlash jarayonida millatlararo muloqot madaniyatining eng zarur kasbiy kompetensiya sifatida namoyon bo'lishiga erishish uchun talabalarning ko'p madaniyatlilikka asoslangan nuqtai

nazarlarini har tomonlama chuqur o'rganib tahlil qilish maqsadga muvofiq. Ularga bir qator savollar bilan murojaat qildik.

Bizga ma'lumki, yer yuzida bir qancha madaniyatlar mavjud bo'lib, ushbu madaniyatlar bir-biridan farqlanishi bilan bir qatorda, muayyan nuqtalarda kesishadi. O'z madaniyati bilan bir qatorda, boshqa madaniyatlarni anglash, tushunish, o'qituvchi va o'quvchilarda ushbu yo'nalishda muayyan bilimlarga ega bo'lishni taqozo qiladi. Bunday vaziyatlarda millatlararo muloqot madaniyati yangi O'zbekiston jamiyatida qulay hayot kechirishning muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi. Millatlararo muloqot madaniyati ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarning yetakchi kompetensiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Aynan o'qituvchilar o'z pedagogik faoliyati jarayonida o'quvchilarni turli-tuman madaniyatlar bilan tanishtirib, ular orasidagi dialogga tayyorlashga muvaffaq bo'ladilar. bu jarayonda ular o'quvchilarning shaxsiy hamda etnik xususiyatlarini alohida hisobga olishga lozim. Buning uchun o'quvchilarning ota-onalari bilan ham o'zaro munosabatga kirishishlari talab etiladi. Ma'lumki, o'quvchilarning hissiy-emotsional sohalariga ommaviy madaniyat va oila a'zolarining diniy-e'tiqodiy qarashlari sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar ushbu ta'sirning darajasi va ahamiyatini o'z vaqtida aniq belgilay olishlari kerak. Ma'lumki, talabalar o'zining yosh va psixologik xususiyatiga ko'ra yoshlar hisoblanadi. Ular mustaqil shaxs sifatida o'z mavqei va nuqtai-nazarlarini aniqlash layoqatiga ega. Bu davrda ular ruhiy, g'oyaviy, fuqarolik yetuklikka intiladilar. Ularda dunyoqarash, axloqiy ong va o'z-o'zini anglash sifatлари jadal rivojlanadi. Chunki yoshlik davrida shaxsning dunyoqarashi rivojlanadi. Unda tabiat va jamiyat haqida yaxlit tasavvur hosil bo'ladi. Natijada bo'lajak o'qituvchilar o'z-o'zlarini anglay boshlaydilar va o'z faoliyatlarini mustaqil boshqarishga erishadilar. Hayotning mazmun-mohiyatini anglashlari uchun qulay vaziyat vujudga keladi. Bu yoshda shaxsning his-tuyg'ulari, kechinmalari jadal rivojlanadi. Istiqboldagi rejalarni tuzishga muvaffaq bo'ladilar. Aqliy va jismoniy jihatdan rivojlanish talaba-yoshlarda o'z-o'zini pozitiv jihatdan anglash tuyg'usi namoyon bo'ladi. Bu esa ularda hayotiylik, rivojlantirishga bo'lgan intilish motivlarini kuchaytiradi. Talaba-yoshlarning hissiy sohaları boy kechinmalarga nisbatan nozikligi bilan alohida ajralib turadi. Bu davrda kechinmalarga nisbatan yuqori darajadagi idroklilik va his-hayajon kuchayadi. Shu bilan bir qatorda voqelikni hissiy idrok etish jarayoni kechinmalarga boyligi bilan xarakterlanadi. Bu jarayonda ular atrofdagilarning his-tuyg'ulariga ham sezgirlik bilan munosabatda bo'ladilar. Atrofdagilarning talaba- yoshlarga beradigan baholari axloqiy qoidalarni namoyishkorona inkor etish orqali amalga oshiriladi. Bu esa o'z navbatida muayyan axloqiy jarayonlarni taqiqlash darajasigacha yetib boradi. Talaba-yoshlarning intellectual taraqqiyotidagi xarakterli jihatlardan biri – nazariy, abstrakt, gipotetik-deduktiv fikrlash, ulardagi bunday fikrlash tarzi muayyan shart-sharoitlar bilan bog'liq bo'lmagan vaziyatlarda ham vujudga keladi. Chunki talaba-yoshlarda umumiy aqliy layoqatlar to'liq shakllangan bo'ladi. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida esa mazkur aqliy layoqatlar takomillashib, kasbiy kompetensiyalarni egallashga yo'naladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati Konsepsiyasi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 15-noyabrdagi PF-5876-son Farmoniga 1-ilova).
2. Navoiy, Alisher. Xamsa / Alisher Navoiy; qisqartirib nashrga tayyorlovchi A.Hojiahmedov; mas'ul muharrir V.Rahmonov. -T.: Yangi asr avlodi, 2010. - 348 b
3. Поштарева Т. В. Формирование этнокультурной компетентности учащихся в полиэтнической образовательной среде: автореферат дис. канд. пед. наук. – Владикавказ, 2009. – 45 с.5

4. Safarova R.G. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida madaniy muhit yordamida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy jihatdan rivojlantirish imkoniyatlari. T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institutida o'tkazilgan “Umumiy o'rta ta'lim maktablarida madaniy muhitni yaratishning pedagogik texnologiyalari: muammo va yechimlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami 117-120 betlar.
5. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszłości Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact Factor: 9.2 View of Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences (miastoprzyszlosci.com.pl)
6. Юнос, Насреддин. «Взаимосвязь между религиозной ориентацией, этнической идентичностью и толерантностью среди подростков в Малайзии». Диссертация, Университет Уэльса Тринити Сейнт Дэвид, 2013.

ABU ALI IBN SINONING TIBBIYOT SOHASIDAGI YOSHLARGA QOLDIRGAN BEBAHO MEROSLARI

Nabiyeva Umida Xusanovna
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti
Pediatriya yo`nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abu Ali Ibn Sinoga bolalik davrida ota-onasi tomonidan berilgan o`g`itlar ularning yosh olim hayot yo`lidagi ahamiyati, tibbiyot sohasiga kirib kelishidagi qiyinchiliklari, ilm o`rganishga bo`lgan ishtiyoqi, tibbiyot sohasida olgan o`g`itlari, kasalliklarni o`ganishda hozirgi kunda ham o`z ahamiyatini yo`qotmagan ishlari haqida ma`lumot beriladi. Abu Ali Ibn Sinoning yozib qoldirgan durdona asarlari va ularning hozirgi kundagi ahamiyati haqida ma`lumot beriladi. Ushbu maqolada o`quvchilarni, har tomonlama barkamol shaxs qilib tarbiyalashda, mutafakkirning pedagogik qarashlari, o`g`itlari, yosh avlod tarbiyasiga ta`siri, inson kamolotidagi tutgan o`rni hamda ijtimoiy mazmuni yoritilgan.

Kalit so`zlar: Afshona, saraton, psixolog, faylasuf, normal, yurak urishi, shogird, arab tili, tahlil, mahorat.

Аннотация. В данной статье представлена информация о наставлениях, данных Абу Али ибн Сине его родителями в детстве, их значении в жизни молодого учёного, трудностях, с которыми он столкнулся на пути в медицину, его стремлении к знаниям, полученных им наставлениях в области медицины, а также о его трудах, которые до сих пор не потеряли своей актуальности в изучении болезней. Также рассматриваются его выдающиеся произведения и их значение в наше время. В статье освещается педагогическое наследие мыслителя, его наставления, влияние на воспитание молодого поколения, его роль в духовном становлении личности и социальное значение, с целью всестороннего развития учащихся как гармонично развитых личностей.

Ключевые слова: Афшона, рак, психолог, философ, нормальный, сердцебиение, подмастерье, арабский язык, анализ, мастерство

Abstract. This article provides information about the advice given to Abu Ali Ibn Sina by his parents during his childhood and its significance in his life as a young scholar, the difficulties he faced in entering the field of medicine, his passion for learning, the guidance he received in medicine, and his contributions to the study of diseases that remain relevant to this day. It also highlights the invaluable works he authored and their importance in the modern era. The article sheds light on the thinker's pedagogical views, advice, influence on the upbringing of the younger generation, his role in human development, and the social significance of his legacy, all aimed at fostering the all-round development of students into well-rounded individuals.

Keywords: Afshona, cancer, psychologist, philosopher, normal, heartbeat, apprentice, Arabic language, analysis, skill.

Abu Ali Ibn Sino O`rta asrning va jahon tibbiyot olamidagi eng katta shifokorlardan biridir. Uning to`liq ismi Abu al-Xusayn ibn Abdulla ibn Xasan ibn Sina bo`lib, Yevropa mamlakatlarida Avitsenna deb atashadi. Uning bolaligi Buxoro shahri yaqinidagi Afshona ba`zi ma`lumotlarda Isfana qishlog`ida o`tgan. Uning ilm olishiga yetuk olim bo`lishida ota-onasining o`rni juda ham katta. Otasi Buxoro shahri yaqinidagi Xarmaysan hududini boshqarar edi. Onasi esa Afshona shahridan yaqinidan bo`lgan. Ota-onasi uning va ukasining bilim olishiga katta

e'tibor qaratgan. Uning o'qishga bo'lgan qiziqishi juda erta namoyon bo'ladi. 5 yoshida yozishni va o'qishni o'rganadi. 10 yoshga yetmasdan shariat ilmini o'rgana boshlaydi. Shu ilmlarni o'rganish bilan falsafa va arab tilidan ham saboq oladi. Ibn Sino o'n yoshida barcha bilimlarni o'zlashtirib bo'ladi. SHu vaqtda u maktabga borishni to'xtatadi. Shu ma'lumotlarga dalil sifatida u o'z tarjimai holida shunday voqeani bayon qiladi: "Men bir ta'rifga tahlil berdim u bu kabi tahlilni hali eshitmagan edi. U xayratlanib mening ota-onamga meni o'qishdan boshqa hech narsa bilan band bo'lmasligimni maslaxat berdi". Bu holat uning juda katta bilimga, mahoratga ega ekanligini ko'rsatadi. Uning tibbiyotga bo'lgan qiziqishi 12 yoshlardan paydo bo'lgan va uni o'z haqida bayon qilganida juda ham davolash faniga qiziqib qolganini yozadi. Uning birinchi ustozi va davolash bo'yicha ilk bilimlarini bergan Abu Salax Masixiy bo'lib uning qo'lida uzoq vaqt davomida tahsil oladi. Keyinchalik Abu Mansur Qamariydan tahsil oladi. Uni Qamariydan tahsil olgan vaqtlari haqida shunday yozadi: " Men shu vaqt davomida ko'plab bemorlarni ko'zdan kechirdim va davolash sohasida ko'plab eshiklarni ochdim va bu vaqtda men 16 yoshda edim". Abu Ali Ibn Sino juda ham mahorat va aniqlik bilan tahsis qo'ygan, bunga misol tariqasida shunday yozadi: " Hayratga tushaman, hozirgi kelgan bemor o'z xastaligi haqida aytolmadi lekin siz unda oshqozon saratonini aniqladingiz. Hastalangan bemorni tekshirmadizgiz-ku. Shunda Ibn Sino shogirdlariga tushintirib beradi. Yurak urishi -bu qon tomirlarining kengayishi va torayishi natijasida hosil bo'ladigan harakati uning torayish oralig'ini tekshirdim. Men uning barcha belgilarini his qilguncha tekshirdim. Bu yurak urishi har xil tojsimon, notekis va titroqli edi. Shu belgilarga qarab buni aniqladim. Tajribalarim davomida shu kabi holatlar bir necha bor uchradi lekin bu haqida hech qanday ma'lumot kelmagandi. Bu ma'lumotlarni "Yurak urishi" kitobimda kiritaman". Ibn Sino o'z davrida birinchilar bo'lib turli kasalliklarning kelib chiqishi va oldini olish choralarini o'rgangan. Tabobat tarixida birinchi bo'lib vabo bilan o'latni farqlagan. Ibn Sino insoniyat tarixida ko'z jarrohligi amaliyotini birinchilardan bo'lib amalga oshirgan. Yuqumli kasalliklar bilan og'rikan bemorlarni boshqalardan ajratish zarurligini ta'kidlagan. Chiqqan yelka suyagini joyiga solish usuli hozirgi kungacha Ibn Sino nomi bilan yuritiladi. Singan suyakni gipslash yo'li bilan davolash usuli ilk bor Ibn Sino tomonidan qo'llangan. Bemorlarni davolashda olim uch narsaga: tartib (parhez), dorilar bilan davolash va turli tibbiy tadbirlarni qo'llash (qon olish, banka qo'yish, zuluk solish, huqna va boshqalar)ga ahamiyat berish kerakligini ta'kidlagan. Abu Ali Ibn Sino ilmga bo'lgan qiziqishi ortidan 450 dan ziyod kitob yozgan va bulardan bizga 250 ga yaqini yetib kelgan. Uning eng mashhur asari Tib qonunlari kitobidir. Bu kitob nafaqat tibbiyotga doir balki butun ilmga ishtiyoqmand bo'lgan yoshlar uchun katta ilm daryosidir. Abu Ali Ibn Sino o'zining kitoblarida shunday nasihatlar berib o'tadi-ki, uning ahamiyati hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

-Ilm narsalarning inson aqli yordamida o'rganilishidir. Ilm olish dunyodagi eng mashaqqatlibo'lib, insondan sabr, qunt va matonat ta'lab qiladi. Ilm orqali har qanday vaziyatga tog'ri baho berish mumkin. Bu esa insonning qay darajada yetukligidan dalolat beradi.

-Xulqning muvozanati a'zolar salomatligini ta'minlaydi. Haqiqatdan ham, organizm tashqi muhitga har qanday javob reaksiyani bildirarkan, uning turli xil organlarida o'zgarishlar sodir bo'ladi. Masalan, qayg'u va g'am inson o'pkasi bilan, tashvis va xavotirlik jigar faoliyati bilan bu esa bu a'zolarida turli xil kasalliklarni keltirib chiqaradi.

-Agar havoda chang va tutun bo'lmaganida edi, odamlar ming yil ham yashagan bo'lardi. Chunki, organizm faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillar, mikroorganizm, viruslar, asosan, chang va tutun tarkibida bo'ladi. Bu esa ularning organizmga kirishini osonlashtiradi.

-O'z vaqtida, me'yori bilan badantarbiya qilgan, odamga dard yaqin yo'lamaydi. Inson

organizmi shunday mukammal yaratilganki, uning normal ishlashi doimiy chiniqib borish bilan bog'liqdir.

Bu kabi o'g'itlar albatta, yosh shiforlar va har qanday ilm oluvchilar uchun muhim ko'rsatma hisoblanadi. Bu kabi olimlarning hayot yo'lini o'rganish ularning to'plangan bilimlarini tahlil qilish, ularni hozirgi kunda ularni qo'llash juda muhim ahamiyatga ega.

Abu Ali ibn Sino nomi bilan mashhur bo'lgan Abu Ali Husayn ibn Abdulloh ibn Hasan ibn Ali ibn Sino o'rta asrlarning dunyodagi eng yirik olim va tabiblaridan biri edi; U astronom, kimyogar, geolog, mantiq, matematik, fizik, psixolog, faylasuf va buyuk fors va tojik tillari o'qituvchisi. Abu Ali Sino yunon olimi Galen tajribasiga, Arastu metafizikasiga, qadimgi Eron, Mesopotamiya va qadimgi Hindiston tibbiyot fanlariga tayangan holda tibbiyot fanining rivojlanishiga beqiyos hissa qo'shdi. Sino ham zamonaviy tibbiyot va bolin tibbiyotining otasi hisoblanadi. U, shuningdek, Sino mantiqning asoschisi, Sino falsafa maktabidir. U shuningdek, tananing jismoniy momentining asosiy kontseptsiyasining otasi sifatida ham tanilgan. U geologik superpozitsiya qonuniga qimmatli hissa qo'shgan "geologiyaning otasi" sifatida ham mashhur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. X.E.Rustamova, H.K.Stajora, Q.CH.Nurmatova, Sh.A.Abdurashidova. "Tibbiyot tarixi". T.: "Toshkent". 2014
2. Po'latov, Sh.N., Hindistonda pedagogik ta'limning rivojlanish bosqichlari. //“Science and education” Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 21-27 P.
3. Jurayev, S. S. O. (2021). Abu Ali Ibn Sinoning falsafiy qarashlarida baxt-saodat masalasi. Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 1).
4. Saidov, S. (2021). Ibn al-Muqaffaning islom tarjima san'atiga qo'shgan hissasi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(1).
5. Jurayev Sh.S. “Ibn Sino asarlarida axloqiy masalalar talqini” – Ilmiy maqolalar to'plami. TDSHU 2020.

BO‘LAJAK TARIX O‘QITUVCHILARIGA JADIDLAR ILMIY MEROSINI O‘RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Shaturayeva Sevara Tashmurotovna

TDAU “ ijtimoiy - gumanitar fanlar” kafedrası assistenti,
TDPU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak tarix o‘qituvchilariga jadidlar ilmiy merosini o‘rgatish metodikasini takomillashtirishning pedagogik xususiyatlari yoritilgan. Jadidlar ta’limga oid qarashlari zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv bilan uyg‘unlashtirilib, Uchinchi Renessans g‘oyalari asosida ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: jadidchilik, ilmiy-ma’rifiy meros, tarix ta’limi, bo‘lajak o‘qituvchilar, kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, metodik tavsiyalar.

Аннотация. В статье освещены педагогические особенности совершенствования методики преподавания научного наследия джадидов будущим учителям истории. Рассматриваются взгляды джадидов на образование в контексте современных компетентностных подходов, предлагаются эффективные методы интеграции их идей в учебный процесс в рамках концепции Третьего Ренессанса.

Ключевые слова: джадидизм, научно-просветительское наследие, компетентностный подход, интерактивные методы, методические рекомендации.

Annotation. The article highlights the pedagogical features of improving the methodology for teaching the scientific heritage of the Jadids to future history teachers. It explores Jadid educational ideas through a modern competence-based approach and suggests effective ways to integrate their legacy into the learning process within the framework of the Third Renaissance.

Key words: jadidism, scientific and educational heritage, history teaching, future teachers, competency-based approach, interactive methods, methodological recommendations.

Kirish. Jadidlar harakati XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda ilm-ma’rifat va milliy uyg‘onishni targ‘ib qilgan tarixiy hodisa bo‘lib, bugungi kunda Uchinchi Renessans g‘oyalari bilan yana dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada jadidlarning bebaho merosini bo‘lajak tarix o‘qituvchilariga zamonaviy metodik yondashuvlar asosida o‘rgatishning pedagogik xususiyatlari tahlil qilingan. Kompetensiyaviy yondashuv orqali ularning qarashlarini ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish yo‘llari, shuningdek, yosh avlodda ma’naviy merosga hurmat tuyg‘usini shakllantirish usullari ochib berilgan. Maqolada Prezident Shavkat Mirziyoyevning Uchinchi Renessans borasidagi g‘oyalari kontekstida jadidlar harakatining bugungi kundagi strategik ahamiyati ham yoritilgan. Jadidlar “Ilmdan boshqa najot yo‘q va bo‘lishi ham mumkin emas” degan hadisni o‘z hayotlarining bosh g‘oyasi deb qabul qilgan edilar. Shu sababli ham O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri — uchinchi Renessans poydevorini barpo etish asosiy maqsad sifatida belgilandi, deb to‘g‘ri deb hisoblayman [1,92].

Asosiy qism. Abdulla Avloniy — o‘zbek jadidchilik harakatining yetuk vakili, ta’lim va axloqiy tarbiyani uyg‘unlashtirgan ma’rifatparvar ziyoli sifatida uning pedagogik merosi biz uchun muhim manbadir. Avloniyning ilm, axloq va tarbiya haqidagi qarashlari zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv asosida tahlil qilinib, ularni bo‘lajak tarix o‘qituvchilariga

o‘rgatishning samarali metodik yo‘llari yoritilgan. Jadidlarning boy ilmiy-ma‘rifiy merosini ta‘lim jarayoniga integratsiya qilish orqali milliy ong va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish masalalari asoslab berilgan. Adib Vatanga bo‘lgan muhabbatni insoniylikning eng oliy ifodasi deb bilgan. Vatan — bu inson tug‘ilib o‘sgan joyi, yurtidir va uni sevish, qadrlash, obod qilish har bir fuqaroning burchidir. Shuning uchun Avloniy “Vatan va unga muhabbat” iborasi orqali aynan shuni nazarda tutgan. Uning fikricha, til va madaniyatga bo‘lgan muhabbat — bu aslida o‘z xalqiga bo‘lgan cheksiz sadoqatdir. U shunday degan edi: “Har bir millatning borligi uning tilida va adabiyotida aks etadi. Milliy tilni yo‘qotish — millatning ruhini yo‘qotish demakdir” Ilm — insoniyatning eng muqaddas va bardavom boyligi bo‘lib, yosh avlod uchun uni egallash eng mas‘uliyatli davrdir. Ta‘limning asosiy vazifasi esa bu ne‘matni to‘g‘ri yo‘naltirishdan iborat. Abdulla Avloniy o‘zining boy ilmiy-pedagogik merosi orqali yosh avlodda ma‘naviy-axloqiy dunyoqarashni shakllantirishni ustuvor vazifa deb bilgan. Uning darsliklari va badiiy asarlari mustaqil fikrlash, ezigulikka intilish va milliy qadriyatlarga hurmat tuyg‘usini targ‘ib etgan. Ayniqsa, axloq ilmi borasidagi chuqur mulohazalari orqali inson xulqini tarbiya qilishda ta‘limning ahamiyatini asoslagan. Bugungi kunda Avloniyning bu merosi oliy ta‘limda talabalarni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashda muhim vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Mazkur maqolada yoshlarni ilm va ma‘rifatga yo‘naltirishda jadidlar merosidan samarali foydalanish yo‘llari, zamonaviy metodik yondashuvlar va ularning pedagogik ahamiyati ochib berilgan.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning ilm haqidagi fikrlari esa ushbu yondashuvning dolzarbligini yanada mustahkamlaydi. Ilm – inson hayotidagi eng muqaddas va yo‘qolmas boylıklardan biridir. Uni hech kim tortib ololmaydi, u yong‘inda kuyib, suvda cho‘kib ketmaydi. Ayniqsa, yoshlik – bilim egallash uchun eng qulay, bebaho davrdir. Shu sababli har bir yosh o‘z vaqtini behuda o‘tkazmasligi, ilm va ma‘rifatga intilishi lozim. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham 2020-yil 25-dekabr kuni O‘zbekiston yoshlari forumida so‘zlagan nutqida yoshlarni ilmni qadrlashga, uni hayotiy mezon sifatida qabul qilishga chaqirib, quyidagicha ta‘kidlagan edilar: “Ilm va bilim – o‘tda yonmaydigan, suvda cho‘kmaydigan, hech kim sizdan tortib ololmaydigan boylik ekanini aslo unutmang!” [2, 92-97]. Abdulla Avloniy ilmni inson hayoti va jamiyat taraqqiyotining asosiy tayanchi, eng oliy va muqaddas fazilat sifatida talqin etadi. Unga ko‘ra, ilm — bu insonni ongli, axloqli va mas‘uliyatli shaxsga aylantiruvchi kuch bo‘lib, nafaqat dunyoviy, balki diniy burchlarni ham to‘g‘ri ado etishga yordam beradi. Ilm orqali inson o‘z harakatlarini baholaydi, to‘g‘ri yo‘lni tanlaydi va jamiyatga foyda keltiradi. Mazkur qarashlar bo‘lajak tarix o‘qituvchilari uchun nafaqat metodik, balki ma‘naviy-pedagogik yo‘riqnoma bo‘lib xizmat qiladi. [3].

Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda jadid ma‘rifatparvarlari – Behbudiy, Munavvarqori, Ibrat, Fitrat, Cho‘lpon, Qodiriy va boshqalarning ilmiy- pedagogik merosi ta‘lim va madaniyatda, balki jamiyatning turmush tarzi va urf-odatlarini isloh qilishda ham muhim o‘rin tutadi. Ular isrofgarchilikka qarshi chiqqan, xalqni ilm, ma‘rifat va ijtimoiy ong sari yetaklashga intilgan. Ayniqsa, Mahmudxo‘ja Behbudiyning isrof haqida qilgan murojaati yosh avlod uchun katta saboq bo‘lib xizmat qiladi. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilariga bu kabi namunalarning o‘rgatilishi ularning kasbiy shakllanishida axloqiy-mazmuniy asos bo‘lishi bilan birga, ularni ma‘naviy jihatdan yetuk va vatanparvar shaxslar etib tarbiyalashga xizmat qiladi. [4]

Keyinchalik, 1917-yilda hatto “Sho‘roi Islomiya” tashkiloti ham bu masalaga jiddiy e‘tibor qaratib, ushbu yo‘nalishda maxsus qaror qabul qilgan edi [5].

Mahmudxo‘ja Behbudiy ilm-fan va taraqqiyotdan orqada qolgan musulmon jamiyatining holatidan chuqur iztirobda bo‘lib, islom dini noto‘g‘ri talqin qilinayotganini tanqid qilgan. U

haqiqiy ulamolar jamiyatga yo‘l ko‘rsatuvchi, xalq ongini yorituvchi, ilm va ma‘rifat tarqatuvchi ziyolilar bo‘lishi lozimligini ta‘kidlaydi. Bu fikrlar bo‘lajak tarix o‘qituvchilariga jadidlar merosini o‘rgatishda faqat tarixiy faktlar emas, balki ularning zamonaviy ijtimoiy ahamiyatini anglatishga ham xizmat qiladi. Behbudiyning pozitsiyasi metodik yondashuvlarda faollik, tanqidiy fikrlash va ijtimoiy mas‘uliyatni shakllantirishda muhim vosita bo‘la oladi. Behbudiy shunday degan edi: “Ulamolar va har bir xalqning intellektual mehnat bilan shug‘ullanuvchi vakillari o‘z millatining kelajagini ko‘ra bilishlari, unga yo‘l ko‘rsatishlari, foydali maslahatlar berishlari, odat va urf-odatlarni isloh qilish uchun masjidlarda va‘z-nasihatlari, maktab hamda madrasalarda bu dunyo va oxirat uchun zarur bo‘lgan ilmlarni o‘rgatishlari, gazeta va kitoblar orqali esa millat qanday boyishi mumkinligi haqida fikr yuritishlari va bahs-munozaralar olib borishlari zarur” [6]. Mahmudxo‘ja Behbudiy 1905-yilda nashr etilgan *Muntaxab al-jug‘rofiya* darsligida keltirgan fikrlari orqali aqidaparastlikka bo‘lgan salbiy munosabatini ochiq ifodalaydi. U diniy va dunyoviy bilimlar o‘rtasidagi tafovut ortib borayotganidan chuqur xavotir bildiradi va bu muammoni hal qilish yo‘li sifatida eskilik va yangilikni uyg‘unlashtirish zarurligini ilgari suradi. Behbudiy fikricha, musulmon jamiyati taraqqiyotga faqat ilm-fan va e‘tiqodni bir butun holda egallagan taqdirdagina erisha oladi [6]. Ushbu qarashlar bo‘lajak tarix o‘qituvchilari uchun muhim saboq bo‘lib, ularni qadimiy bilim manbalariga hurmat, zamonaviy tafakkurga ochiqlik va ijtimoiy qarama-qarshiliklarga ilmiy asosda yondashishga yo‘naltiradi. Behbudiyning bu pozitsiyasi integrativ va ko‘pyoqlama fikrlashni rivojlantirish orqali ta‘lim metodikasini takomillashtirishga xizmat qiladi. Mahmudxo‘ja Behbudiy ayniqsa quyidagi da‘vat bilan o‘z fikrini yakunlaydi: “Agar biz, Turkiston musulmonlari, birgalikda harakat qilgan holda islohotlarga intilsak, ziyolilarni boylar va ulamolar bilan birlashtirsak, bu orqali dinimiz, millatimiz va vatanimiz ravnaqi uchun katta hissa qo‘shgan bo‘lamiz.” [7].

Turkiston jadidlarining milliy ravnaq va ozodlik yo‘lidagi orzu-umidlari to‘liq amalga oshmagan bo‘lsa-da, ularning ma‘rifiy jasorati xalq xotirasida barhayotdir. Bugungi kunda Avloniy, Behbudiy va Munavvarqori kabi siymolarning “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan taqdirlangani, ularning ilmiy-ma‘naviy merosining davlat darajasida e‘tirof etilayotganini ko‘rsatadi. Turkiston jadidlarining ma‘rifiy jasorati xalq xotirasida barhayot bo‘lib, ularning merosi bugun davlat darajasida e‘tirof etilmoqda. Bu merosni bo‘lajak tarix o‘qituvchilariga o‘rgatish milliy ong va Uchinchi Renessans g‘oyalarini yoshlar tafakkuriga singdiradi hamda tanqidiy fikrlash, vatanparvarlik va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, kompetensiyaga asoslangan yondashuv nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash orqali ta‘lim samaradorligini sezilarli darajada kuchaytiradi [9, 45-50].

Mutafakkirlar va jadidlar tarbiyani jamiyat taraqqiyoti va milliy uyg‘onishning poydevori sifatida baholagan. Ularning fikricha, tarbiya — bu faqat bilim berish emas, balki insonni komil, ma‘naviy yetuk va jamiyatga foydali shaxs sifatida shakllantirishdir. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadidlar tarbiyani ma‘naviy-axloqiy, jismoniy, aqliy, estetik va mehnat tarbiyasi kabi turlarga ajratgan. Ayniqsa, Avloniy o‘z asarlarida axloqiy tarbiyani eng ustuvor deb hisoblab, uni insoniyat taraqqiyotining negizi sifatida ko‘rsatadi. Jadidlar shaxs tarbiyasini har tomonlama rivojlantirishni asosiy pedagogik vazifa deb bilganlar. Ularning nazarida, har bir tarbiya turi — axloqiy, jismoniy, aqliy, estetik va mehnat tarbiyasi — ta‘lim oluvchining individual kamoloti uchun zaruriy omildir. Masalan, Behbudiy axloqiy poklik va ijtimoiy ongni shakllantirishni muhim deb hisoblagan bo‘lsa, Avloniy aqliy va estetik tarbiya orqali shaxs tafakkurini, zehniy dunyosini kengaytirishga e‘tibor qaratgan. Bu yondashuvlar o‘quvchi shaxsini nafaqat bilimli, balki vatanparvar, adolatparvar va ijtimoiy mas‘uliyatli etib tarbiyalashga xizmat qilgan.

Globallashuv sharoitida jadidlar ilmiy merosini bo‘lajak tarix o‘qituvchilariga o‘rgatish — milliy o‘zlikni asrash, tarixiy ongni shakllantirish va yosh avlodni ma’naviy jihatdan yetuk shaxslar etib tarbiyalashda muhim vositadir. Zamonaviy metodik yondashuvlar asosida bu merosni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish, o‘qituvchilarning kompetensiyasini oshirib, ularni milliy qadriyatlarga sodiq, tanqidiy fikrlovchi, faol va mas’uliyatli fuqarolarni tarbiyalashga yo‘naltiradi.

FOYLANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sultonov F. X. “Sharq tafakkur nurini dunyoga tanitgan yurtimizning buyuk allomalar” (Targhi‘botchilar uchun o‘quv-uslubiy qo‘llanma.) Toshkent, 2022.
2. Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning davlat va jamiyat taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlariga doir konseptual g‘oyalari va tavsiyalari) // Tuzuvchilar: M.Nurmatova, A.Utamuradov, J.Ramatov, O.Nishonova, Q.Abdurahimov, J.Yusubov, J.Yusubov, U.Menglikulov, O.Ne‘matov. – Toshkent: Lesson press, 2022. – 200 b.
3. Abdulla Avloniy. *Turkiy Guliston yoxud axloq*. www.ziyouz.uz. Chop etilgan: 13.02.2017. Muallif: Ziyouz.uz.
4. Behbudiy M. Bizni kemiruvchi illatlar // “Oyina” jurnali, 1915 yil, 13-son. B. 342
5. Sho‘roi Islomiya qarornomasi // Najot. 1917 yil 10 aprel.
6. Behbudiy Mahmudxo‘ja. Muntaxabi jug‘rofiya, 1-jild. 1905 yil. 27-bet
7. Behbudiy M. Bayoni haqiqat // “Ulug‘ Turkiston“ gazetasi. 1917 yil 12 iyun.
8. Qoraev, S. (2016). Specific features of interdisciplinary coherence and interoperability. “Education, Science and Innovation,” 2 (2), 45-50.
9. Раджапов З. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и в начале XX вв. – Сталинабад, 1957. С. 406.

JADID MA'RIFATPARVARLARNING PEDAGOGIK QARASHLARI VOSITASIDA ZAMONAVIY IT TEXNOLOGIYALARI ORQALI O'QUVCHILARDA O'ZLIKNI ANGLASH HISSINI TARBIYALASH MEXANIZMI

Axralov Shavkat Suloymonovich¹, Axrorova Sevara Suloymon qizi²

¹Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
doktaranti,

²Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
tayanch doktaranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadid ma'rifatparvarlari pedagogik merosining zamonaviy ta'limdagi ahamiyati, ayniqsa axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashgan holda, o'quvchilarda o'zlikni anglash hissini shakllantirishdagi o'rni va mexanizmlari tahlil qilinadi. Ta'limda innovatsion yondashuvlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'siri, ularning jadid g'oyalari bilan integratsiyasi orqali shaxsiy taraqqiyotga yo'naltirilgan uslublar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: jadid ma'rifatparvarlari, pedagogik meros, axborot texnologiyalari, o'zlikni anglash, tarbiya, integratsiya

Аннотация. В данной статье рассматриваются значение и актуальность педагогического наследия джадидов в современном образовании, в частности, влияние информационных технологий на формирование чувства самосознания у учащихся. Также обсуждаются педагогические подходы и стратегии, направленные на интеграцию традиционных ценностей с цифровыми возможностями.

Ключевые слова: джадиды, педагогическое наследие, информационные технологии, самосознание, воспитание, интеграция.

Abstract. This article discusses the significance and relevance of Jadid educational heritage in modern education, particularly the role of information technologies in fostering students' self-awareness. It explores pedagogical approaches and strategies for integrating traditional values with digital possibilities.

Key words: jads, pedagogical heritage, information technology, self-awareness, education, integration.

Ta'lim va tarbiya – inson shaxsiyatini shakllantirishda eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, shaxsda o'zligini anglash, jamiytdagi o'rnini topish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat bilan qarash qobiliyatini rivojlantirish – zamonaviy ta'limning ustuvor vazifalaridan biri sanaladi. Bu borada tarixiy merosimiz – jadid ma'rifatparvarlarining g'oyalari zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashgan holda alohida ahamiyat kasb etadi.

Jadidlar – XIX asr oxiri va XX asr boshlarida faoliyat yuritgan, xalqni uyg'otish, bilimli, ma'rifatli avlodni tarbiyalashga intilgan ziyolilardir. Ularning ta'lim haqidagi g'oyalari hozirgi kunda ham dolzarb bo'lib, axborot texnologiyalari vositasida yanada keng imkoniyatlarga ega bo'lmoqda. Ayniqsa, ta'limda axborot texnologiyalarini joriy qilish, interaktiv o'quv muhitini yaratish, multimedia vositalari orqali fanlarni vizual tarzda o'rgatish – jadidlar maqsad qilgan

bilimli avlodni tayyorlashga xizmat qiladi. O‘quvchilarda o‘zlikni anglash hissini shakllantirish uchun ta’lim jarayonida tarixiy merosdan samarali foydalanish kerak. Abdulla Avloniy, Ismoil G‘aspirali, Munavvarqori Abdurashidxon kabi jadidlar ta’lim va tarbiyani yagona jarayon sifatida qarashgan, insonni aqliy, ma’naviy va jismoniy jihatdan mukammal tarbiyalash zarurligini ta’kidlashgan. Ular “Maorif – najot kaliti” degan g‘oyani ilgari surib, ta’lim orqali millatni taraqqiy ettirishni maqsad qilganlar. Bu g‘oyalar axborot texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirilganda yanada keng ta’sirga ega bo‘ladi. Masalan, jadidlar asarlarini elektron formatga o‘tkazish, mobil ilovalar orqali talabalarga yetkazish, podkast va video darslar orqali muloqotli o‘rganish muhitini yaratish mumkin. Bular orqali o‘quvchilar nafaqat bilim oladi, balki shaxsiy munosabatini shakllantiradi, fikr yuritish va baholash ko‘nikmalariga ega bo‘ladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari ta’limni individuallashtirish imkonini beradi. Onlayn platformalarda o‘z tempida bilim olish, test va tahlil qilish orqali o‘zini nazorat qilish, axborotni qayta ishlash, tahlil qilish, tanqidiy yondoshuv – bularning barchasi o‘quvchining faol shaxs sifatida shakllanishiga olib keladi. Jadidlar ta’limga qo‘ygan talablar – mazmun, tartib, axloq, millatga muhabbat, insonparvarlik, xalq va jamiyat oldidagi mas’uliyat – bugungi kunda axborot texnologiyalari vositasida yanada samarali targ‘ib qilinadi. Ta’lim jarayonida “o‘zlikni anglash” tushunchasi faqatgina shaxsiy fikrlash bilan cheklandi qolmay, balki insonning milliy tarix, madaniyat, ijtimoiy muhit, fuqarolik pozitsiyasi kabi omillar bilan chambarchas bog‘liq ekanligini anglashni ham o‘z ichiga oladi. Buning uchun multimediyaviy hujjatlar, elektron tarjimai hollar, virtual sayohatlar, AR/VR texnologiyalari asosida yaratilgan jadidlar hayotiga oid loyihalarni o‘quv jarayoniga joriy etish tavsiya etiladi.

Jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik g‘oyalarini axborot texnologiyalari orqali yetkazish nafaqat ta’limda, balki tarbiyada ham samarali natija beradi. Masalan, muloqot madaniyati, axloq qoidalari, mehnatga hurmat, jamiyatdagi mas’uliyat kabi fazilatlar jadid asarlari asosida multimediyaviy treninglar, infografika va ijtimoiy roliklar orqali yoritilishi mumkin. Ushbu usullar o‘quvchining tafakkurini faollashtiradi, xulosalar chiqarishga undaydi va o‘z fikrini bildirishga rag‘bat uyg‘otadi. Axborot texnologiyalarining yana bir ustun jihati – o‘quvchi faoliyatini monitoring qilish va natijalarini tahlil etish imkoniyatidir. Elektron portfoliyo, blog va shaxsiy sahifalar orqali o‘quvchining shaxsiy rivojlanish trayektoriyasi kuzatiladi. Bu orqali pedagog jadidlar ta’lim falsafasiga tayanilgan holda individual yondashuv asosida tarbiya bera oladi. Jadidlar insonni ma’naviy va aqliy yetuklikka erishtirish uchun zarur omillarni sanab o‘tgan. Bugungi kun ta’limida bu qarashlar **axborot madaniyati** konsepsiyasi bilan uyg‘unlashadi. Axborot madaniyati nafaqat texnik vositalardan foydalanish, balki axborotni tanlash, baholash va axloqiy jihatdan undan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalarini ham o‘z ichiga oladi. Bu jihatdan jadidlarning “axloqiy ta’lim” tamoyillari hozirgi raqamli asr ehtiyojlariga to‘liq mos keladi.

Zamonaviy o‘quvchilar tez-tez global axborot muhitiga duch kelishadi. Ular orasida milliy qadriyatlar va tarixiy ongni saqlab qolish muammosi mavjud. Shu nuqtada, virtual makon orqali milliy o‘zlikni anglashga yo‘naltirilgan ta’limiy loyihalar, masalan:

- “Jadidlar hayoti 3D ekskursiyada”
 - “Milliy qahramonlar haqida interaktiv viktorinalar”
- kabi vositalar yoshlar ongiga mustahkam ta’sir ko‘rsatadi. Bunda IT vositalar jadid pedagogikasini zamonaviy shaklda talqin etish imkonini beradi.

O‘zlikni anglashni o‘rgatishda “raqamli ijtimoiylashuv”ning o‘rni

Ijtimoiy tarmoqlarda, forumlarda yoki jamoaviy loyihalarda o‘quvchi o‘z fikrini ifoda etib, jamiyatdagi rolini tushunishni o‘rganadi. Jadidlar fikricha, “inson jamiyat uchun yashaydi va uning farovonligi uchun xizmat qiladi”. Bu tamoyil zamonaviy **ijtimoiy platformalar** orqali o‘rgatilsa, o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyat, o‘z-o‘zini anglashi va faollik shakllanadi. Bugungi kunda ta’limda joriy etilayotgan kompetentlikka asoslangan yondashuv ham jadidlar g‘oyalari bilan uyg‘un. Unda axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish, tahrirlash va taqdim etish kabi faoliyatlar markaziy o‘rin tutadi. Buning uchun IT texnologiyalari asosida fanlararo platformalar, bilimlar banki, elektron kutubxonalar, mualliflik kurslari tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Jadidlar falsafasiga zamonaviy texnologiyalar vositasida hayotiy tus berish uchun interaktiv o‘yinlar, ijodiy tanlovlar, esse va videoroliklar yaratish orqali ham o‘quvchilarni ta’lim jarayoniga jalb qilish mumkin. Bu orqali ularda ijodkorlik, mulohaza, o‘z fikrini ifoda qilish, guruhda ishlash, yetakchilik qobiliyatlari rivojlanadi. Bu esa o‘zlikni anglashga xizmat qiladigan muhim bosqichlardan biridir. Shu tarzda, jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik g‘oyalari va axborot texnologiyalarining uyg‘unligi asosida shaxsning to‘laqonli rivojlanishini ta’minlovchi ta’lim modelini yaratish mumkin. Bu model nafaqat ta’lim, balki butunlay yangi dunyoqarash, axloqiy, ma’naviy va intellektual taraqqiyotni qamrab olgan yondashuvdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Bermus, A.G. “Problemy i perspektivy realizatsii kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii”. – <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm>
2. Sladkov, S. A. “Informatsionnaya kompetentnost kak uslovie profil’noy podgotovki”. – Chelyabinsk, 2006.
3. Qarshiyev A.A. “O‘quvchilarning axborot kompetentligini rivojlantirishning metodik jihatlari”. // Tafakkur ziyosi. №3 (2021).
4. O.N. Griban. “Formirovanie informatsionnoy kompetentnosti studentov pedagogicheskogo vuza”. – Yekaterinburg, 2015.
5. Avloniy A. “Tarbiya atfol”. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018.
6. G‘afurov A. va boshqalar. “Jadidlar ta’lim-tarbiya konsepsiyasi”. – Toshkent, 2020.
7. Yuldoshev Q. “Maorifparvarlik an’analari va zamonaviy ta’lim”. // Ilmiy axborotlar jurnali, 2022.
8. UNESCO. “ICT in Education: A Critical Analysis”. 2020.
9. Rashidov N. “Digital Pedagogy and National Identity in Uzbekistan”. – Toshkent, 2023.

UMUMTA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARINING MANTIQUIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Saribayeva Madina Nurlanovna

Pedagogika yo'nalishi 1- kurs magistranti

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

(Nukus, Qoraqalpog'iston Respublikasi)

Annotatsiya. Ushbu maqola maktab o'quvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirish usullarini tahlil qiladi. Bunda mantiqiy fikrlashining ta'lim jarayonida qanchalik muhimligini, unga fan va ilm olishidagi o'rni va ahamiyati, masalani tahlil qilish, mustaqil qarorlar qabul qilish va xulosalar chiqarish yo'llari o'rganiladi. Bu yo'lda qanday ishlar amalga oshirilishi, metodlar, usullar va imkoniyatlar, maqtiqiy fikrlashni rivojlantirishdagi darsliklar bilan bog'liqligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: mantiqiy fikrlash, kreativ ta'lim, muammoli ta'lim, pedagogik metodlar, mustaqil fikrlash, maktab darsliklari va pedagogik yondashuvlar, ijodiy fikrlash.

Annotation. This article analyzes methods for developing logical thinking in school students. It explores the significance of logical thinking in the educational process, its role and importance in acquiring knowledge and science, as well as approaches to analyzing problems, making independent decisions, and drawing conclusions. The article also explores the efforts undertaken in this area, along with the available methods, strategies, and opportunities, as well as the connection between the development of logical thinking and educational resources.

Keywords: logical thinking, creative education, problem-based learning, pedagogical methods, independent thinking, school textbooks and pedagogical approaches, creative thinking.

Аннотация. В статье анализируются методы развития логического мышления у школьников. Это включает в себя изучение важности логического мышления в образовательном процессе, его роли и значения в приобретении научных знаний, а также способов анализа проблем, принятия самостоятельных решений и формирования выводов. Будет рассмотрено, как это сделать, методы, приемы и возможности, а также их связь с учебниками по развитию логического мышления.

Ключевые слова: логическое мышление, творческое образование, проблемное обучение, педагогические методы, самостоятельное мышление, школьные учебники и педагогические подходы, творческое мышление.

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning nafaqat bilim olishi balki ularning masalani tahlil qilishi, muammoni o'rganishi, yechimlar topishga intilishi, kreativ va mantiqiy fikrlashi o'ta muhim hisoblanadi. Mantiqiy fikrlash o'quvchilarning mustaqil qarorlar qabul qilishi, ularni yangicha yechim topishi, turli xil vaziyatlarni hal qilishi uchun ham muhim hisoblanadi. Hozirgi taraqqiyotning rivojlanish va texnologiyalar davrida mantiqiy fikrlash ko'nikmalari dolzarb masala bo'lib bormoqda. Shu sababli mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodlarga dars jarayonida alohida e'tibor Ta'lim jarayonida mantiqiy fikrlash nafaqat aniq fanlar, balki boshqa tabiiy, ijtimoiy -gumanitar fanlarda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki maqtiqiy tahlil va fikrlash insonning gar sohada intellektual rivojlanishi uchun asos bo'la oladi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish bo'yicha tur xil yondashuvlar mavjud. Maktab o'quvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirish bo'yicha turli xil yondashuvlar mavjud. Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bolalar har xil

bosqichlarda turlicha fikrlash qobiliyatlarini namoyon qiladilar[1.]. Maslan: maktab o'quvchilarining bir sinfdagilarini yosh doirasi bir xil, ammo ularda fikrlash har xil rivojlanadi. O'qituvchi dars davomida turli xil metod va usullar yordami yoki bo'lmasa oddiy savollar yordamida ham ularni qay darajada fikrlashini bilib olishi mumkin. Oddiy qilib rasmlardan foydalangan holda ularga shu rasmlarni ko'rsatish orqali undagi vaziyatni tahlil qilishini aytadigan bo'lsak, ular o'z fikrlarini fikrlash doirasidan kelib chiqqan holda yozib berishlari mumkin. Ba'zi o'quvchilar tez fikrlaydi bazilari esa o'ta sekinlik bilan fikrini bayon qiladilar. Ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish uchun yoshga mos topshiriqlar va o'quv materiallari qo'llanilishi muhim hisoblanadi. Ammo ba'zi o'quvchilar kattalar kabi fikr ham yuritish holatlari kuzatilib turadi. Bu esa ularga darsdan tashqari vaqtlarda qiyinroq bo'lgan topshiriqlarni berib baholab borish imkonini beradi. Dars davomida ham mantiqiy savol yoki topshiriqlar tashkil qilsa bo'ladi, ya'ni zakovat o'yini kabi. Bu, avvalo, o'quvchilarni qiziqishini uyg'otsa yana bir tomoni ularda mantiqiy fikrlash yanada kuchliroq rivojlanadi.

Lev Vygotsky esa mantiqiy fikrlash rivojlanishida ijtimoiy muhit va o'zaro ta'sirning ahamiyatini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, o'quvchilarning fikrlash jarayoni ustoz va tengdoshlari bilan muloqot orqali takomillashadi[2.]. Eng avval o'qituvchi o'zining mantiqiy fikrlashini rivojlantirgan holda ish olib borishi lozim. Hozirgi kunda ham oliy o'quv yurtlarida bo'lajak o'qituvchilarning mantiqiy va kreativ rivojlanishini kuchaytirish maqsadida "Kreativ ta'lim" fani yo'lga qo'yilgani hech birimizga sir emas. Bu nima degani? Bu fan nomidan ham ma'lum. Bilamizki, o'qituvchi talim berishi kerak tarbiya berishi, psixolog, aktyor, rejissor bo'lishi shu bilan birgalikda o'zgacha fikrlaydigan inson bo'lishi kerakligini zamonaviy ta'lim talab qilmoqda. Bu fan orqali ular o'zlaridagi fikrlashni rivojlantirish yo'llarini va metodlarini o'rganib oladilar va amaliyotda qo'llash uchun tayyor bo'ladilar.

O'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish uchun AQSH pragmatizm asoschisi John Dewey va Howard Barrowsning "Muammoli ta'lim" (Problem-based-Learning-PBL) metodini misol qilib keltirsak bo'ladi. Ya'ni bunda o'quvchilar real hayotiy muammolarni hal qilish orqali bilimlarga ega bo'lib boradilar. Bu esa o'quvchilarning mantiqiy tahlil qilishi, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Dars davomida o'quvchilarni yakka holda yoki kichik guruhlariga ajratgan holatda o'tkazsa bo'ladi. O'rta bir muammo tashlanadi, ularni yechish yo'llarini muammo sabablarini va uni oldini olish yo'llarini o'quvchilar tahlil qilib, fikrlash orqali javoblarini tayyorlaydilar va xulosa chiqarib, uni o'qituvchiga topshiradilar yoki bo'lmasa tengdoshlari o'rtasida javobi o'qilib keyin javobini o'qituvchi va boshqa o'quvchilar bilan ham tahlil qilsa bo'ladi. So'ngra esa unga nega bu xulosaga kelganligi so'raladi. Lekin bunda o'quvchining javobi xato sifatida ko'rilmaydi, chunki bu o'quvchining o'z fikrlash doirasidan kelib chiqilgan javobi hisoblanadi. Keyin esa oxirida o'qituvchining o'zi eng yaxshi javoblarni tahlil qilib oladi va to'g'ri yechim qaysiligini o'quvchilarga aytib o'tadi. Bu metodni nafaqat maktab o'quvchilari balki yosh doirasi cheklanmagan va talaba yoshlarda ham amaliy darslar davomida qo'llash samarali hisoblanadi.

Yana bir metodlardan biri bu Robert Ennis va Richard Paulning "Tanqidiy fikrlash metodikasi" (Critical Thinking Approach) hisoblanadi. Bu metod yosh jihatdan farqlanmaydi, turli yoshdagi o'quvchilarda qo'llash mumkin, ammo 11-18 yoshdagi o'quvchilarda qo'llash samaraliroqdir va natijalari ham yosh jihatdan farq qiladi. Masalan: Uni boshlang'ich sinf o'quvchilarida 6-9 yosh oralig'ida qo'llanganda ularga ertak yoki hikoyalardan keyin savollar berish orqali yoki bo'lmasa ularga yakuni qanday bo'lganida yaxshiroq bo'lardi, sizga qaysi taraflari ko'proq yoqdi va aksincha, qaysi taraflari unchalik ham yoqmadi kabi savollar bilan ularni fikrlarini bilib olishimiz mumkin. Masalan, 3- sinf Tarbiya fanidagi "Men hayotni sevaman" ertagini misol qilishimiz mumkin. Xo'tikvoy dumini yo'qotib qo'yadi, Vinni Pux esa

unga yordam berish maqsadida dumini qidirib ketadi. Ertak davomi yozilmagan va topshiriq sifatida o'quvchilarga sinfdoshlaringiz bilan muhokama qilib, javoblarini yozishlari aytilgan va ular o'zlaricha ertakni tugallaydilar. O'rta sinflarda ya'ni 11-14 yoshli o'quvchilarni dalillarga asoslangan holda mustaqil fikrlashga o'rgatishimiz kerak. Bunda ular dalillarga asoslanib tahlil qiladilar, mantiqiy bog'liqlikni tushunib olib, keyin xulosalar chiqaradilar. Yuqori sinf o'quvchilari 15-18 yoshlilar esa murakkab turdagi mavzularni tahlil qilish va dalillar asosida fikrlashga o'rgatiladi. Ular munozara va bahslar yuritib o'z fikrlarini esselar yordamida bayon qilishlari ham mumkin. Yana Sokratning "Sokratik metod" (Socratic Method) ni olib qaraylik. Bunda o'quvchilar savol-javoblar orqali mustaqil xulosa chiqarishga o'rgatiladi. Bunda o'quvchilarga o'qituvchi savol berib, javoblarini tinglaydilar va tahlil qiladilar. Bundan maqsad chuqur fikrlash va mavjud tushunchalarni yana bir ko'rib chiqishdan iborat hisoblanadi.

Metodlardan yana Robin Alexanderning "Dialogik ta'lim" (Dialogic Teaching) ni olaylik. Bu metodda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida interfaol muloqot bo'lib o'tadi va o'quvchilar o'zining fikrlarini asoslab berishni o'rganadilar. Dars davomida mantiqiy masalalar va boshqotirmalar ham o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini o'stiradi. Aristotel, George Boole, Lewis Carroll kabi olimlar mantiqiy masalalar va boshqotirmalarning rivojlanishi uchun katta hissa qo'shishgan. Masalan, mantiqiy mantiq, boshqotirmalar, shaxmat, rebuslar va jadvallar misol bo'la oladi. Maktab o'quvchilarining matematika darsliklarida ham hozirgi kunda mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi va o'quvchilardan avval tasavvur qilib, hodisani ko'z oldiga keltirish orqali va so'ngra hisob-kitob qilib yecha oladigan masalalar juda ham ko'p berilgan. Ba'zilar o'quvchilar uchun qiyindek ko'rinishi mumkin, ammo o'qituvchining bilimi, yo'l-yo'riqlari bilan ular osonlik bilan yechishlari mumkin. Masalan, misollar yechishda ham "qavatlarini shunday qo'yingki, natijada ularning qiymati tog'ri chiqsin" mazmunidagi misollar ham boshlang'ich sinf o'quvchilarini fikrlashga, o'ylashga majbur qiladi. Ular qavatlarini to'g'ri qo'ymasalar javob hech qachon to'g'ri chiqmaydi. "Gugurt cho'pidan x tasini joyini o'zgartiring yoki olingki, natijada tenglik to'g'ri bo'lsin." Bu ham maqtiqiy fikrlashni talab qiluvchi topshiriq turiga kiradi. Buni sharoitga qarab gugurt cho'pini rasmdagidek hosil qilib olishsa nur ustiga a'lo nur bo'ladi. Nega deganda ular cho'pni qo'liga olib o'zgartirib keyin xato bo'lsa yana joyiga qo'yib qo'yish imkonini beradi va ko'rib turib bajaradilar. Bu ancha samarali usuldir. "Katakchalarga pastdagi sonlardan mosini joylashtirish orqali sehrli kvadratlar hosil qilish" kabi masalarni bajarish uchun, avvalo, o'quvchilar chizmani chizib olib, keyin unga mos sonlarni joylashtirib ko'radilar va to'grisini aniqlaydilar. Darsliklarda bunday mantiqiy fikrlashni talab qiladigan, darajasi jihatdan biroz qiyinroq bo'lgan masalalar sinfda ishlanadigan misollar qatorida turadi. Bunday masalalar asosan uyga vazifa qilib berilmaydi, negaki, o'quvchi boshqa o'quvchi bilan birgalikda o'ylab ishlagani ma'qul. Kichik guruhlariga bo'lgan holatda o'tilsa ular uchun ancha yengillik bo'ladi va bir-birini fikrlarini tinglab, hurmat qilish ko'nikmasi o'quvchilarda rivojlanadi va dars oxirida o'qituvchi javoblarni tekshirib, to'g'ri yoki xato ekanligini aytib o'tadilar. Jismoniy tarbiya darslarida ham shaxmat o'yinlari tashkil qilib turish o'quvchilar uchun zarur. Bekorga shaxmatni "aql charxi" deb nomlashmagan. Hozirgi kunda tengdoshlarimiz orasida ham yoshlar orasida ham ko'pchilik shaxmat o'yinini o'ynash usullarini, balki undagi donalar nomini ham bilishmaydi. Shaxmat o'yini davomida fikrlash, o'ylash talab qilinadi, chunki o'ylamasdim joyidan ko'chirilgan shaxmat donasi mag'lubiyatga sabab bo'lishi mumkin. Bu tajriba esa hayot davomida ham kerakli hisoblanadi, har ishni qilishdan oldin 7 marta o'ylashni o'rgatadi. Faqat o'qituvchilar emas, balki ota-onalar ham uyida shaxmat doskasi va donalarini sotib olib farzandilari bilan birgalikda o'ynab turishlari, ular o'rtasida mehnini, e'tiborni oshiradi, diqqatni jamlashga va vaqtini telefon o'yinlariga emas, balki kerakli ishga sarflashga yordam beradi. Shaxmat bo'yicha chempion bo'lishmasa ham oz-oz o'ynab turish

foydadan xoli emas. Bundan tashqari zakovat o'yinlarini tomosha qilish yoki unda qatnashish eng miyani rivojlantiruvchi, bilimni oshiruvchi, nafaqat fan doirasidagi, balki diniy, dunyoviy, siyosiy va sport bo'yicha ham bilimlarga ega bo'lishni ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022- yil 20- yanvarda "Zakovat" intellektual o'yinlarini aholi o'rtasida ommaviy-ma'rifiy harakatga aylantirish va boshqa intellektual o'yinlarni rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to'g'risidagi" PQ-96- sonli qarori imzolandi. Ushbu qarorga muvofiq quyidagi asosiy chora-tadbirlar belgilandi:

1. "Zakovat" intellektual o'yinlari klubi va "Intellektual o'yinlar shaharchasi"ni barpo etish,

2. "Zakovat" stipendiyasini joriy etish,

3. Ta'lim muassasalarida "Zakovat" klublarini tashkil etish,

4. Intellektual olimpiadalar tashkil etish,

5. OTMlarga imtiyozli qabul,

6. "Intellektual haftalik" tadbirini o'tkazish kabi ishlar amalga oshirildi. Ushbu qaror yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish uchun juda katta qadam bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Saida Mirziyoyeva, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yordamchisi ham "Zakovat" o'yinlarini o'tkazish bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshirmoqda. U 2024- yilning 5- avgustida Ostona shahrida ilk bor o'tkazilgan "Zakovat" intellektual o'yinini tashkillashtirishda foal bo'lib, o'tkazilishini qo'llab-quvvatladi. Bunda O'zbekiston va Qozog'iston jamoalari ishtirok etishdi. Ushbu tadbir diorasi Saida Mirziyoyeva Qozog'iston Prezidenti Qasim-Jomart Toqayev bilan uchrashgan. Yoshlar uchun shuncha sharoitlar yaratilgan ana shularni misol qilib o'quvchilarga ko'rsatish, ularni jalb qilish, yutuqlarni namuna qilib ko'rsatish kerak. Bu, avvalo, maktabdan boshlanadi. Boshlang'ich sinflarda ham avval sinf o'rtasida, so'ngra sinflararo o'tkazilishi va maktablararo ham o'tkazilishini ta'minlash lozim. Eng bilimli o'quvchilarni bir guruh sifatidagi tashkil qilib, ularning tayyorgarligini kuzatib borish kerak. Kichik mativatsiyalar, maqtov va faxriy yorliqlar bilan, o'quvchilarga namuna qilib ko'rsatib maqtanishi va sovg'alar berilib turishi ham o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadi. Bu zakovatlar o'yinlari insonni bilimga, imkoniyatga va sovrinlar, xususan, pul yutuqlariga ega bo'lib o'zlarini rivojlantirishi va ko'plab natijalarga erishishi, taniqli inson bo'lish imkonini beradi.

Inson har doim yoshi, imkoniyatidan qat'iy nazar bilim olishdan, kitob o'qishdan, zamon bilan hamnafas yashagan holda izlanishdan to'xtamasligi kerak. Mantiqiy fikrlash, masalaga kreativ yondashish, uni o'rganish, rivojlantiruvchi usullarni qo'llash va metodlardan unumli foydalanish o'quvchilarga va unga bilim beruvchi o'qituvchisiga hamda ota-ona, yaqinlariga ham bog'liq hisoblanadi. Hech birimiz kelajak yoshlarimiz, farzandlarimizni kelajagiga befarq bo'lmaylik, ularni qiziqishlarini so'rab yutuqlaridan faxrlanib, har doim qo'llab turishimiz ular uchun muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Piaget J. Bola intellektining shakllanishi // Bola psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2000. – 180 b.
2. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Toshkent: O'qituvchi, 1991. – 256 b.
3. Dewey J. Tajriba va ta'lim. – Toshkent: O'qituvchi, 2001. – 120 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022- yil 20- yanvarda "Zakovat" intellektual o'yinlarini aholi o'rtasida ommaviy-ma'rifiy harakatga aylantirish va boshqa intellektual o'yinlarni rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to'g'risidagi" PQ-96- sonli qarori

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TARBIYALASHDA NASRIY ASARLARNING O'RNI

Kamoljonova Dilfuza Xoldorovna

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada nasriy asarlar (ertak, hikoya, qissa) vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalash, mutolaaning fikr va xulq tarbiyasidagi roli haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: badiiy asar, kitobxonlik, axloq tarbiyasi, didaktik adayitot.

Abstract. The article discusses the education of primary school students through prose literature (essay, fairytale, fantasy books), the role of reading in the education of thought and behavior.

Keywords: literary work, reading, moral education, didactic literature.

Badiiy kitoblar, shu jumladan nasriy asarlar o'quvchining his-tuyg'ulari, ichki dunyosi va xulq-qtvorini tarbiyalaydi. Bugun zamonaviy ta'limda kitobning vazifasi ma'lumot berish, u aynan didaktik tamoyilga asoslanishi shart emas, degan ilmiy farazlar ham mavjud. Ammo kitoblar, ayniqsa bolalar kitoblari o'zining didaktik prinsiplarga asoslangani bilan ahamiyatli sanaladi. 7 yoshgacha bolalar ham jisman ham aqlan shiddat bilan rivojlanadi, bu vaqt oralig'ida kichkintoyning jismonan rivojlanishi uchun turli vitamin va minerallar ne chog'lik zarur bo'lsa, aqliy kamoloti uchun kitob mutolaasi shu qadar muhim hisoblanadi.

Kitob va kitobxonlikning vazifasi quyidagilarni o'z ichiga oladi. Kitob so'zining lug'aviy izohi – yozuv, degan ma'noni anglatadi. Kitob – axborot yoki g'oyani o'zida jamlagan, biror bilimni saqlash va tarqatish vositasidir, kutubxona esa nafaqat kitoblar va adabiyotlar saqlanadigan joy balki, kishiga ilmiy-estetik zavq beradigan ilmxona hisoblanadi. Kitobni mutolla qilish jarayoni kitobxonlik, deb ataladi. Inson yashashi uchun suv, havo, tuproq qanchalik kerak bo'lsa, ong-u tafakkurini oziqlantirish uchun kitob mutolaasi ham shu qadar zarur²⁸. Kitob o'quvchiga bilim berish bilan birga yangi g'oyalarga ilhomlantiradi, kitobxon ijodkorlik qobiliyatini shakllantiradi. Ko'p kitob mutolaa qilgan kishilarning dunyoqarashi keng, fikrlash qobiliyati teran bo'ladi.

Kitoblar, qo'lyozmalar, ilmiy-tadqiqot ishlaridan namunalari, gazeta, jurnallar taxlamlari kitobxonalar, davlat arxivlarida saqlanadi hamda ularning kelgusi avlodlarga yetib borishi ta'minlanadi. Kitoblar ilmiy-ommabop va badiiy adabiyotlarga bo'linadi. Ilmiy-ommabop adabiyot – o'quvchini fan va texnika mavzusiga doir axborotlar bilan tanishtiradi, hamda fan arboblarning biografik asarlari ham shu turga kiruvchi asarlar hisoblanadi. Bu tur o'z ichiga kitob, risola, jurnal va boshqalarni oladi. Nashrlar ilmiy masalaning mohiyatini to'la saqlagan holda uni keng omma uchun tushunarli uslubda bayon etadi, o'quvchining g'oyaviy-ilmiy saviyasini o'stirishga, dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi.

Badiiy adabiyot esa – ijodkor (yozuvchi, shoir)ning ijod mahsuli hisoblanadi.

Asotir(mif)lar badiiy adabiyotning ilk namunalari hisoblanadi. Badiiy ijod bilishga qaratilgan jarayon ekan, demak, badiiy adabiyot ham ongga aloqador hodisa, faqat bunda bilishning san'atga xos yo'lidan boriladi

²⁸ D.Kamoljonova.[67] "Yosh avlodda kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishning istiqbolli tajribalari". Res. konf. to'plami. 30.01.2025. 77-bet.

Badiiy adabiyotning predmeti – inson“ deb ko‘rsatiladi. Biroq mazkur fikrni tor tushunish, uni mutlaqlashtirib bo‘lmaydi. Badiiy adabiyot alohida inson bilan birga jamiyat, tabiat (bir so‘z bilan aytganda – borliq) bilan uzviy aloqada o‘rganadi. Chunki adabiyot inson va uni o‘rab turgan voqea-hodisa bilan uzviy bo‘liq bo‘ladi.²⁹ Badiiy adabiyot o‘quvchiga atrof-muhitdagi voqea-hodisalarni bilishga, tushinishga o‘rgatadi. Dunyoqarashni kengaytirib, fikrlash qobiliyati, xotirani mustahkamlaydi. Ko‘p badiiy adabiyot o‘qigan kishi yangi tajribalarni tez qabul qiladi, muammolarga ijodkorana yechim topadi. Ruhshunoslar kitob mutolaasi kishilarning ruhiy holatini muvozanatga keltirib, uyquni yaxshilashini aytib o‘tadi.³⁰

Tarbiya ikki bosqichdan - oila va maktab tarbiyasidan tashkil topadi. Oilada to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan tarbiya maktab uchun katta madaddir va, aksincha, oilada tegishli tarbiya ishlari olib borilmasa, bu hol maktabning ta‘lim tarbiya ishini juda qiyinlashtirib qo‘yadi.

Shu o‘rinda kitob mutolaasini tarbiya vositasi, deb olsak, oila va maktabdagi kitobxonlik muhiti bir-birini to‘ldiradi.

Tarbiyani kimlar qilur? Qayda qilinur, degan savol keladur. Bu savolga, “birinchi – uy tarbiyasi. Bu ona vazifasidir. Ikkinchi – maktab va madrasa tarbiyasi. Bu ota, muallim, mudarris va hukumat vazifasidir”.

Bugungi zamon naqtai-nazaridan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, tarbiya-ta‘lim bilan bir-biriga uzviy bog‘liq va inson kamolati uchun xizmat qiladigan vosita hisoblanadi.

O‘quvchilarni kichik yoshdan kitobxonlikga qiziqtirish, sinfdan tashqari darslarda mutolla soatini ajratish, unda tarbiyaviy ahamiyatga ega asarlar yuzasidan insho, bayon yozish yozma nutqini rivojlantirish, o‘g‘il-qizlarda ijobiy fazilatlarni shakllantirishda ijobiy natijalarni ko‘rsatadi.

Adabiyot nima? - arab tilidan olingan bo‘lib, adab so‘zining ko‘plik shaklidir.³¹

Biror soha, mavzuga ixtisoslashtirilgan ma‘lumotlar, asarlar majmui.

Badiiy asarlar o‘quvchiga estetik zavq berishi, dunyoqarashini shakllantirishi bilan birga, tarbiyalovchi funksiyaga ega. Kichik yoshdagi bolalarga kitob tanlashda, adabiyotning shu jihatlariga ko‘proq e‘tibor qaratish zarur. Kaykovusning “Qobusnoma” asarining 27-bobida “Otadan farzand xaqalaridan biri go‘dakga chiroyli ism tanlash, uni yaxshi xulq bilan parvarishlash bilan bir qatorda, o‘qishni o‘rgatish farz” ekanligi to‘g‘risida so‘z boradi.

Farzand tarbiyasida oilaviy muhit katta rol o‘ynaydi. Sog‘lom muhit, urf-odat va an‘analar, chiroyli tarbiya ostida voyaga yetgan farzandlar kelajakda komil insonlar bo‘lib ulg‘ayadilar.

Tarbiya - o‘zidan kichiklarga eng yaxshi, eng chiroyli xulqlarni o‘rgatish, ezgu xulqni yoshlar ongiga singdirishdir. Har bir kishi ikki xil yo‘l bilan, birinchisi bilvosita, ya‘ni kattalardan ularning tajribalarini o‘rganish orqali, ikkinchisi bevosita, o‘z hayotiy tajribalari orqali egallaydi.

Kichik yoshdagi bolalarga kitob o‘qib berish ham komil tarbiyaning bir qismidir.

Kichik yoshdagi o‘quvchining birinchi kitobi - bu ertak kitoblardir. Nima uchun bolaga tunda uyquga yotishdan avval ertak o‘qib beriladi? Rus ruxshunoslari bolaga tunda ertak o‘qib berish uning ruhiyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini, hayotda sodir bo‘ladigan turli voqea-hodisalarga to‘g‘ri nuqtai-nazar orqali qaray olishini fanda isbotlashgan. Oddiy hayotiy misollar orqali yaxshi va yomonni oq va qorani bir biridan ajratishni o‘rganadi.

Buning uchun bolaga ertaklarni to‘g‘ri tanlab, aytib berish kerak. Ertak zamirida yaxshilik, ezgulik bo‘lishi zarur. Ertak bolaga voqea-hodisalar ustidan xulosa qilishni o‘rgatadi,

²⁹ Dilmurod Qur'onov "Adabiyotshunoslikka kirish". WEKEPEDIYA.UZ

³⁰ Ira Samirnova "Kitob mutolaasi uchun 8 sabab" <http://lifehacer.ru>

³¹ <https://qomus.info/encyclopedia/cat-a/adabiyot-uz/>

unda kattalarni tinglash kompetensiyasi rivojlanadi. Ertak kichkintoylarga yashashni o‘rgatadi. Ertakda ko‘p hollarda qahramonlar turli qiyinchiliklarga duch keladilar va ularni aql, sabr, kuch va idrok orqali yengib o‘tadilar. Bolalar ham turli asar syujetlarini eshitish orqali o‘zlarida qiyinchiliklarga qarshi kurashishga nisbatan ong osti immunitetni hosil qiladi. Bolada ijobiy fazilatlarni shakllantiradi. Kimgadir yaxshilik qilishsa, yaxshilik, aksincha, hasad, yomonlik qilishsa, yomonlik qaytishini bilishadi. Bolani biror nomaqbul xatti-harakati uchun jazolashdan oldin unga shu mavzuga oid ertak o‘qib bering. Ertak orqali bola ota-onaning mehrini his etadi, ertakning nafaqat bolalarga, balki kattalarga ham foydasi katta. Ota-onalar bolasiga ertak aytib berayotgan vaqtda turli stress holatlarini unitib, ichki xotirjamlikga erishadilar.

Bolalarni tez-tez kutubxonaga olib borish, ulardagi bir qancha salbiy odatlarning oldini olib, ijobiy vazilatlar hosil qiladi:

- Bola kitobga mehr qo‘yish kerakligini o‘rganadi.
- Bola kutubxonada o‘zini qanday tutish madaniyatini o‘rganadi.
- Badiiy adabiyotlarni bir-biridan farqlay olish didi shakllanadi.
- Tinch va sokin muhitda soatlab kitob o‘qish orqali tinchlanishni o‘rganadi.

Bola 4 - 5 yosh oraliq‘ida uning so‘z zaxirasi boyib, nutqi rivojlanadi. Bu yoshda ota-onalar bolaning diqqat-e‘tiborini narsa-buyumlarning nomlanishi, ular nima vazifani bajarishi va qanday hususiyatga ega ekaniga qaratishi zarur. Bunda bolajonlarga kichik matnli, o‘zbek xalq eratklarini o‘qib berish tavsiya etiladi. 6-7 yoshli bolalar endi o‘qishni o‘rgangan bo‘lsin bu yoshdagi bolalarga ixcham, kichik hajmdagi, rangli kitoblarni olib berish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qobiljon Shermatov “Tolqon botir”.
2. N.Abdullayeva Bolalar adabiyoti. O‘quv qo‘llanma. T.: - “Erudit” 2024.
3. Otabek Bakirov Yoshlar jurnali 2025/1-2, 11-bet.
4. M.Hamidova “Alisherning navbahori”: - T 2024-yil “O‘zbekiston” nashryoti.
5. 5 M.Quronov “Bolam baxtli bo‘lsin desangiz” “Ma’naviyat”:- T 2013.
6. “G‘uncha” jurnali 2018, 1-son, 6-bet.
7. D.Kamoljonova” Xorijiy tajribalar vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik kompetensiyasini rivojlantirish” Konferensiya to‘plami.2024. 30.10.
8. D. Mo‘minova “Kitobxonlikni shakllantirishda xorij tajribalari NamDU ilmiy axborotnomasi 2021, 8-son 529-bet.

BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING TASVIRIY-IJODIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Xazratkulova Gulyora Tojiboyevna¹, Avezova Sabina Saidvali qizi²

¹GulDU o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi,

²GulDU "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi 5-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak tarbiyachilarning tasviriy-ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha amalga oshiriladigan ishlar haqida yoritilgan. Xususan, maktabgacha yoshdagi bolalarni tasviriy qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida bo'lajak tarbiyachilarning tasviriy-ijodiy qobiliyatlarini aniqlash bo'yicha ishlarni amalga oshirish, munosabatlarni tartibga solish, tizimdagi mavjud muammolarni hal qilish, maktabgacha yoshdaagi bolalarning tasviriy faoliyatlarini mazmunli tashkil qilish, uni yanada takomillashtirish texnologiyalari bo'yicha to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, psixologik-pedagogik, rangtasvir, malaka, bilim, ko'nikma, strategiya, intellektual, huquqiy -me'yoriy hujjatlar, maktabgacha ta'lim

Аннотация. В данной статье освещается проводимая работа по развитию образно-творческих компетенций будущих воспитателей. В частности, в целях развития изобразительных способностей дошкольников была остановлена работа по выявлению образно-творческих способностей будущих воспитателей, упорядочению взаимоотношений, решению существующих проблем в системе, содержательной организации изобразительной деятельности дошкольников, технологиям ее дальнейшего совершенствования.

Ключевые слова: компетентность, психолого-педагогические, изобразительные, компетентностные, знания, умения, стратегия, интеллектуальные, нормативно-правовые акты, дошкольное образование.

Annotation. This article covers the work carried out on the development of pictorial-creative competencies of future educators. In particular, in order to develop the visual abilities of preschool children, it was mentioned about the implementation of work on the identification of the visual and creative abilities of future educators, the regulation of relations, the solution of existing problems in the system, the meaningful Organization of the visual activities of preschool children, technologies for its further improvement.

Keywords: competence, psychological-pedagogical, painting, Qualification, Knowledge, Skills, Strategy, intellectual, legal-regulatory documents, preschool education.

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'tarish, pedagog kadrlar sifatini ilgor xalqaro standartlar asosida takomillashtirish inobatga olgan holda tizimdagi pedagoglarni kasbiy standartlariga ham alohida e'tibor qaratilmosda. Ushbu masala "Maktabgacha ta'lim to'g'risida"gi Qonunda o'z aksini topgan. Jumladan Qonunning 42-moddasida muhim jihatlaridan biri -"Pedagogning kasbiy standarti" keltirib o'tilgan [9]. Unga ko'ra standartni qo'llanilishi, pedagogning shaxsiy sifatlariga nisbatan uning bilimlari, mahorati va ko'nikmalaridan ajralmas bo'lgan talablarni belgiladi. Pedagogning malaka toifasi ham aynan

mana shu standartga muvofiq berilishi ushbu modda bilan mustahkamlab qo'yildi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagog-xodimi bolalarning o'sib borayotgan shaxsiyatini hayotga tayyorlashni, odob-axloq me'yorlari va milliy, oilaviy, shaxsiy qadriyatlarni rivojlantirish, boshqalar bilan o'zaro munosabatga kirish, muloqot qilish bilan bog'liq vazifalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan faoliyat usullarini shakllantirishni ta'minlash uchun ma'lum kompetensiyaga ega bo'lishi kerakligini nazarda tutadi.

Kompetensiyalar - bilim, malaka va ko'nikmalar hamda o'zlashtirilgan qadriyatlar asosida mustaqil harakatlanishga bo'lgan motivatsiyaning uyg'unlashgan majmuini o'zida aks ettiradi. Kompetentli pedagog kasbiy vazifalarni samarali va sifatli bajarishi mumkin. Zamonaviy kompetensiya nafaqat malaka, bilim va ko'nikmalarni, balki qadriyatlar va axloqiy fazilatlarni ham o'z ichiga oladi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagog xodimi bolaning o'ziga xosligidan kelib chiqib, shakllanishida erta davrning hal qiluvchi ahamiyatini hisobga olgan holda, uning rivojlanishi va tarbiyasiga yaxlit yondashishi lozimligi;

maktabgacha ta'limning asosiy maqsadlarini belgilash, rejalashtirish va rivojlanishda ta'limdagi integratsiyani ta'minlash;

ta'limning turli xil strategiyalaridan samarali foydalanish, bolalarning yoshi, guruhi va individual ehtiyojlariga mos ta'lim muhitini yaratish;

bolalarning oilalari bilan mustahkam hamkorlik qilish, ota-onalarni maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatiga jalb qilish orqali hamkorlikdagi qo'shma qarorlar qabul qilish kabi kompetensiyalarga ega bo'lishi zarurligini belgilaydi.

Bolalarni maktabga tayyorlashni belgilovchi muhim ko'rsatkichlardan biri ularning aqliy, jismoniy, estetik, psixologik jihatdan rivojlanganlik darajasi va me'yoriy ko'rsatkichlar «O'zbekistan Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari» [1.6] belgilangan. Shuningdek maktabgacha ta'lim tashkilotining «Ilk qadam» Davlat o'quv dasturi [1.7] "San'at" markazida (rasm chizish, loy ishi, qirqib yelimlash ishlari, applikatsiya) olib borilishi joriy etilgan bo'lib, bir qator xususiyatlari bilan o'ziga xoslik kasb etadi. Bu esa, tasviriy faoliyatning har bir turi bolalarda aqliy faollikni, ijodkorlikni, badiiy didni shakllantirish bilan birga insoniy fazilatlarni tarbiyalash imkonini beradi. Turli shakllardagi o'z tasavvur va ijodlarini rivojlantirish imkoniyatlariga ega bo'lgan bolalar milliy ma'naviy meros va madaniyatni hurmat qilishga o'rganadilar. Bola o'z hissiyotlarini musiqa, teatr, tasviriy faoliyat orqali ifodalashni o'zlashtiradi.

«Ilk qadam» Davlat o'quv dasturining tuzilishi va mazmuni taxlilidan ayonki, kichik yoshdan boshlab guruhdan tayyorlov guruhigacha eng ko'p vaxt tasviriy faoliyatga ajratilgan. 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan guruhlarda o'tkaziladigan mashg'ulotlarning taxminiy miqdori tasviriy faoliyatning turlari bo'yicha - rasm chizishga - 1 soat, applikatsiyaga - 0,5 soat, qurish-yasash yoki konstruksiyalar tuzish va qo'l mehnatiga - 0,5 soat va loy ishiga 1 soat, qo'shib hisoblasak, jami 3 soatni tashkil etadi. [1.7; 24-bet] Xaftalik yuklama 12 soatni tashkil etilishini e'tiborga oladigan bo'lsak, tasviriy faoliyat barcha faoliyatlarining to'rtidan bir qismini tashkil etadi. Bu pedagogik omil jahon maktabgacha ta'lim standartlariga mos kelishi bilan izohlanadi.

Demak, tasviriy faoliyat integrativ mazmun kasb etuvchi eng katta bo'lim hisoblanib, faoliyatning boshqa turlari bilan mantiqiy va didaktik bog'likdida amalga oshiriladi. Bu omil tasviriy faoliyat mashg'ulotlari mazmuni va metodikasini faoliyatning boshqa turlariga hamohang tarzda takomillashtirib borish lozimligini anglatadi.

Tasviriy san'at ta'limining muhim komponentlaridan biri ta'lim oluvchilarning tasviriy san'atning tur va janrlari haqidagi nazariy bilim hamda amaliy malakalarini shakllantirish va rivojlantirish bilan bog'liq. Shundagina ta'lim oluvchilar tasviriy san'atning tur va janrlari xususiyatlarini, ayniqsa o'ziga xos qonuniyatlar, tasviriy ifodaviy vositalar, qo'llaniladigan texnikalar haqidagi bilimlarni anglagan holda o'zlashtiradilar.

Jamiyat talablarini qondirish hozirgi zamon tarbiyachisidan yuqori madaniyat, chuqur ma'naviyat, Vatan uchun javobgarlik hissi, mas'uliyatlilik, chuqur bilimga ega bo'lishi, bolalarning ijodiy potensialini rivojlantirishga pedagogik qiziqishi, innovatsion faoliyatga, o'z ustida ishlashga, kasbiy faollikka qobiliyatlilik va shu kabi boshqa bir qator sifatlarni talab etadi. Shu sababli, komil shaxsni tarbiyalash masalasi bilan bir qatorda yana bir asosiy masala, ya'ni mutaxassisning kasbiy kompetentligini shakllantirish masalasi bugungi kunda o'ta muhim hisoblanadi.

Mutaxassisning kompetensiyalarga ega, ya'ni faoliyatning qaysi usulini egallashi, nimalarni bajara olishi, nimalarga tayyorligini aniqlash – kompetentli yondoshuv deyiladi.

Tarbiyachining individualligi ikkita: psixologik hamda shaxsiy jihatni ajratib ko'rsatish mumkin. Ular pedagogik amaliyotda umumiy va kasbiy qobiliyatlarni, shuningdek, kasbiy motivatsiyaning namoyon bo'lish darajasi bilan belgilanadi. Yetarli darajada rivojlangan qobiliyat, maqsad va ehtiyojlar doirasi qanchalik keng bo'lsa, o'qituvchining darajasi shunchalik yuqori bo'ladi.

"Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik "noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik"ni anglatadi.

Bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda asosan tarbiyachi o'z faoliyati jarayonida ibrat, namuna ko'rsatish bilan bolalarning faolligini, his-tuyg'usini, hatti-harakatini rivojlantirishi va ta'sir eta olishi, har bir mashg'ulot uchun material tanlash, uni murakkablashtirish va oldingi hamda keyingilari bilan aloqasini ta'minlash, pedagogik jarayonni bolalar bilan ishlashni qamrab olib, ta'limiy-tarbiyaviy vositalar majmuidan foydalangan holda rejalashtirishi shart.

Amaliyotda eng obro'li, bilimdon pedagoglar birinchi navbatda insoniy bilimdonlik sohiblari bo'lishadi va shundaylarni o'quvchilar yaxshi qabul qilishadi. Bilish jarayonida bilim hosil bo'ladi. Bilim – odamlarning ijtimoiy tarixiy amaliyot jarayonida to'plagan umumlashgan tajribasidir. Bilim obyektiv borliqni to'g'ri aks ettiradi.

Eng to'g'ri va mukammal bilimlar ham o'z navbatida doimiy emas, balki ijtimoiy taraqqiyot jarayonida o'zgarib boradi. Bilimlar asosida ta'lim oluvchilarning kuzatuvchanlik, tafakkur, xotira singari bilish qobiliyatlari rivojlanadi, ularda e'tiqod hosil bo'ladi. Bilish – murakkab dialektik jarayon bo'lib, jonli mushohadadan abstrakt tafakkurga, so'ngra amaliyotga o'tish yo'lidir. Bilish jarayonining eng yuqori bosqichida tafakkur yuzaga keladi. Har qanday nazariy bilimning qiymati uning amaliyotga qanchalik xizmat qilishi bilan belgilanadi.

Nazariya amaliy faoliyat mohiyatidan kelib chiqib asoslanadi hamda amaliy faoliyatning yaxshiroq yo'lga qo'yilishiga xizmat qiladi. Demak, bizga bilim amaliyotdan sezgi idrok, tasavvur va tafakkur asosida hosil bo'lishi va yana amaliyotga qaytib borishida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari». — T.: 2018
2. “Ilk qadam» maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun Davlat o‘quv dasturi takomillashtirilgan ikkinchi nashr. — T.: 2022
3. Maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini mavzuviy rejalashtirish (tayyorlov guruhlar uchun). L.Yevstafeva, Sh.Nabixanova, S.Pak, D.S.Usmonova, M.R.Ashrabxodjaeva, X.U.Rizaeva, L.Nuritdinova, F.Karimova, G.B.Musaeva, G.M.Nurmuxammedova, M.X.Muxamadaliyeva, F.A.Gayfulina. — T.:2018.-257 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to‘g‘risida»gi 1 IK-2707-son qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi PQ-4312- son qaroriga O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi 2019 yil 13 may, 19-son, 364-modda.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TA'LIM TIZIMIDA IJTIMOY MOSLASHUVINI TASHKIL ETISHNING MAZMUN MOHIYATI

Turakulova Nargiza Tolinjanovna

GulDU "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi 5-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-hissiy kompetentsiyani rivojlantirish, ijtimoiy-emotsional kompetentsiyani rivojlantirish erta bolalik davrida, ayniqsa maktabgacha yoshda muhim ahamiyatga ega ekanligi va ko'pincha erta bolalik ta'limi aqlni oshirish uchun akademik ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratish kerakligi hamda ta'limni rivojlantirish konsepsiyasining pedagogik mohiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, ijtimoiy-axloqiy, rangtasvir, malaka, bilim, ko'nikma, sotsiologiya, intellektual, sub'ektiv-ob'ektiv, maktabgacha ta'lim.

Аннотация. В статье анализируется педагогическая сущность концепции развития социально-эмоциональной компетентности у детей дошкольного возраста, важность развития социально-эмоциональной компетентности в раннем детстве, особенно в дошкольном, а также необходимость концентрации внимания в раннем образовании на развитии академических навыков для повышения уровня интеллекта.

Ключевые слова: социализация, социально-этический, живопись, компетентность, знания, умения, социология, интеллектуальный, субъектно-объектный, дошкольное образование.

Annotation: This article analyzes the development of socio-emotional competence in preschool children, the importance of developing socio-emotional competence in early childhood, especially in preschool age, and the fact that early childhood education should often focus on developing academic skills to increase intelligence, and the pedagogical essence of the concept of educational development.

Keywords: socialization, socio-ethical, painting, competence, knowledge, skills, sociology, intellectual, subjective-objective, preschool education.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy rivojlanishini umumiy omillarizatsiya tasavvuri etib bo'lmaydi. Umumiy ma'noda ijtimoiylashuv-bu o'quvchining jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy-axloqiy me'yorlar va xulq atvor qoidalarini o'zlashtirish jarayoni. Ijtimoiylashuv bu butun hayot davomida davom etadigan doimiy jarayon. Maktabgacha yoshdagi bolalikda bu birinchi navbatda ijtimoiy hayot normalarini o'zlashtirishdir. Bolaning ijtimoiy rivojlanishida yetakchi o'rnini o'z xalqining axloqiy qadriyatlarini o'zlashtirish va keyinchalik umuminsoniy axloqiy qadriyatlarini bilish va egallash egallaydi. Abu Ali ibn Sino bola tarbiyasi haqida fikr bildirar ekan, bola tarbiyasini unga ism qo'yishdan boshlashni lozim deb topadi. „Bolaga munosib ism tanlash ota-onaning dastlabki oliyjanob vazifasi, bola tarbiyasi bilan avvalo ota-ona shug'ullanishi kerak“, deydi. Ijtimoiylashuv jarayonida bola jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy maqom ijtimoiy xulq-atvorning me'yor va qoidalari haqidagi turli bilimlarni, jamiyatga ko'nikishiga yordam beruvchi turli ko'nikma va malakalarni o'zlashtiradi. Bu jarayon, ayniqsa, bolalikda juda jadal sur'atlar bilan amalga oshadi. Ma'lumki, bola besh yoshgacha uning keyingi hayotida o'z aksini topuvchi nihoyatda ko'p bilimlarni oladi. Bola ijtimoiylashuvining ajralib turuvchi xususiyati, uning jamiyat ilgari surayotgan yurish-turish

me'yorlariga baho berishi va nazorat qilishining qiyinligidadir. U bularni faqat o'zlashtirib boradi, shuning uchun ham bola shaxsining ijtimoiylashuv jarayonida ota-onalar, qarindoshlar, ular bilan ishlayotgan mutaxassislarning (psixolog, shifokor, pedagog va shu kabilar) ta'siri katta bulib, bolalarni hayotda zarur ijtimoiy bilimlarni ertaroq va yaxshiroq, o'zlashtirishlari, ularni hayotda qullashga intilishlari aynan ularga bog'liqdir. Buning ijtimoiy pedagogika bilan bog'liqligi shundaki, maktab yoki boshqa ta'lim muassasida ta'lim olish jarayonida bola, avvalo, akademik bilimlarni o'zlashtiradi. Biroq shu bilan bir vaqtda unda muayyan tizimlashgan ijtimoiy bilim, ko'nikma va malakalar shakllanadi. Bu bilim, ko'nikma va malakalar ijtimoiylashuv jarayonida — bolaga maxsus yordam kerak bo'lganda — juda zarur buladi. Bolaning ijtimoiylashuviga yordam beradigan ijtimoiy bilimlarni unga yetkazish, ijtimoiy kunikma va malakalarni shakllantirish jarayoni ijtimoiy ta'lim deyiladi.

Ijtimoiylashuv tushunchasi. "Ijtimoiylashuv" so'zi dastlab siyosiy iqtisodiyotdan kelib chiqqan. U siyosiy iqtisodiyotda yer va ishlab chiqarish vositalarining umumlashuvi ma'nosini anglatgan. "Ijtimoiylashuv" atamasini birinchi bo'lib amerikalik sotsiolog F. G. Keddings insonlarga nisbatan qo'llagan. U "Ijtimoiylashuv nazariyasi" (1987) kitobida hozirgiga yaqin ma'noda "ijtimoiy tabiat yoki individ xarakterini rivojlantirish, insonni ijtimoiy hayotga tayyorlashdir" degan fikrni bildiradi.

— sub'ektiv-ob'ektiv. Unda insonga jamiyat ta'sirining sust iste'molchisi sifatida qaraladi (E. Dyurkgeym, T. Parsons);

— sub'ektiv-sub'ektiv. Bunda ijtimoiylashuv jarayonida insonning faol o'rni, uning hayotiy holatlarga ta'sir etish qobiliyati nazarda tutiladi. Jamiyat va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini tushunishning hozirgi talablariga ikkinchi yondashuv ko'proq mos keladi, chunki zamonaviy fanda ijtimoiylashuv insonning madaniyatni o'zlashtirish jarayonidagi rivojlanishi va o'zgarishi bilan belgilanadi. Empirik tadqiqotlarni sotsiologiyaning muhim qismi sifatida empirizm konsepsiyasi bilan solishtirish mumkin emas, chunki empirizm konsepsiya sifatida nazariy bilimlarni butkul inkor qiladi. Hissiy idrokning bevositaligi empirizm konsepsiyasida fanning asosini tashkil etadi. Empirik tadqiqotlarning ob'ekti mikrojarayonlar, predmeti esa individlar, sotsial guruhlar, sotsial tashkilotlar, mehnat faoliyatining sermahsulligi, shaxs xususiyatlari va hk. Ularning vazifasi kuzatish, eksperiment, hujjatlarni o'rganish va so'rov metodlari orqali sotsial jarayonlar borasida faktlar va ma'lumotlar yig'ishdan iborat. Empirik tadqiqotlar natijalarini ham amaliy, ham nazariy maqsadlarda ishlatish mumkin. Empirik tadqiqot usullari amaliy sotsiologiya doirasida shakllanib, mukammallashti. Bular: so'rov, kuzatish, hujjatlarni tahlil qilish va eksperiment usullari. Amaliy sotsiologiya doirasida qaysi metod qay tarzda va qay vaziyatda qo'llanilishi kerakligi, metodlarning yutuq va kamchiliklari o'rganib, ishlab chiqilgan. Misol uchun eng keng tarqalgan so'rov metodi insonlarning ichki dunyosini, sub'ektiv fikrini o'ragnishga yo'naltirilgan. Savol berish. So'rov, kuzatish singari, psixologiyada eng keng tarqalgan tadqiqot usullaridan biridir. So'rov odatda kuzatuv ma'lumotlari yordamida amalga oshiriladi (boshqa tadqiqot usullari yordamida olingan ma'lumotlar bilan birga) so'rovnomalarni tuzishda foydalaniladi.

Psixologiyada uchta asosiy anketa turi mavjud: to'g'ridan-to'g'ri savollardan iborat va sub'ektlarning ongli xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan tanlangan turdagi anketalar, bunda sub'ektlarga anketadagi har bir savolga bir nechta tayyor javoblar taklif etiladi; mavzuning vazifasi eng mos javobni tanlashdir.

- anketalar shkalasi; Anketa shkalasi bo'yicha savollarga javob berayotganda, mavzu nafaqat tayyor javoblarning eng to'g'risini tanlabgina qolmay, balki taklif qilingan javoblarning to'g'riligini tahlil qilishi (baholanishi) kerak.

Anketalar shkalasi so'rovnomalarning eng rasmiylashtirilgan turi hisoblanadi, chunki ular anketa ma'lumotlarini yanada aniq miqdoriy tahlil qilishga imkon beradi.

Savol berish usulining shubhasiz ustunligi ommaviy materiallarning tezkor ravishda olinishi hisoblanadi.

Anketa usulining kamchiliklari shundaki, u qoida tariqasida faqat omillarning eng yuqori qatlamini ochib beradi: anketalar va so'rovnomalar yordamida materiallar (sub'ektlarga to'g'ridan-to'g'ri savollardan iborat) tadqiqotchiga psixologiya bilan bog'liq ko'plab qonunlar va sababiy munosabatlar to'g'risida tushuncha bera olmaydi. Savol - bu birinchi yo'naltirish vositasi, dastlabki razvedka vositasi. Anketaning ko'rsatilgan kamchiliklarini qoplash uchun ushbu usulni qo'llash yanada aniqroq tadqiqot usullarini, shuningdek, takroriy so'rovnomalarni, mavzular bo'yicha o'tkazilgan so'rovlarning asl maqsadlarini yashiradigan va boshqalarni qo'llash bilan birlashtirilishi kerak.

Suhbat - bu insonning xulq-atvorini o'rganish uchun psixologik o'ziga xos usul, chunki boshqa tabiiy fanlarda mavzu va o'rganish ob'ekti o'rtasidagi aloqa mumkin emas.

Suhbat usuli - bu ikki kishining muloqoti bo'lib, uning davomida bir kishi boshqasining psixologik xususiyatlarini ochib beradi.

Suhbat birinchi bosqichda eksperiment tarkibiga qo'shimcha usul sifatida kiritiladi, bunda tadqiqotchi mavzu bo'yicha dastlabki ma'lumotlarni to'playdi, unga ko'rsatma beradi, asoslantiradi va hokazo, va oxirgi bosqichda - eksperimental suhbatdan so'ng. Suhbatni o'tkazish uchun barcha zarur shartlarga rioya qilish, sub'ektlar haqida dastlabki ma'lumotlarni to'plashni, bu usulni psixologik tadqiqotning juda samarali vositasiga aylantirishni o'z ichiga oladi. Shuning uchun suhbat kuzatish va so'roq qilish kabi usullardan foydalangan holda olingan ma'lumotlarni hisobga olgan holda o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Bu holda uning maqsadi psixologik tahlil natijalaridan kelib chiqadigan va o'rganilayotgan psixologik xususiyatlarda birlamchi yo'naltirishning ushbu usullaridan foydalanib olingan dastlabki xulosalarni tekshirishni o'z ichiga olishi mumkin.

So'rov - bu odam unga berilgan bir qator savollarga javob berish usuli. Bir nechta tadqiqot usullari mavjud va ularning har biri o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega. Og'zaki so'roq qilish, savollarga javob beradigan odamning xatti-harakati va reaksiyasini kuzatish zarur bo'lganda qo'llaniladi. Ushbu turdagi so'rov sizga yozilganidan ko'ra insonning psixologiyasiga chuqurroq kirib borishga imkon beradi, ammo buning uchun maxsus tayyorgarlik, ta'lim va odatda tadqiqot olib borish uchun ko'p vaqt kerak bo'ladi. Og'zaki so'rov davomida olingan savollarning javoblari so'rovni o'tkazgan kishining shaxsiyatiga va savollarga javob beradigan shaxsning o'ziga xos xususiyatlariga va so'rovda ishtirok etgan har ikki shaxsning harakatlariga bog'liq. Yozma so'rov ko'proq odamlarni jalb qilishi mumkin. Eng keng tarqalgan shakl - bu anketa. Ammo uning kamchiligi shundaki, so'rovnomadan foydalangan holda, uning savollariga javob beradigan kishining reaksiyasini oldindan hisobga olish va shu asosda ularni o'zgartirish mumkin emas.

Bepul so'rov - bu og'zaki yoki yozma so'rovning bir turi bo'lib, unda so'raladigan savollar ro'yxati va ularga mumkin bo'lgan javoblar ma'lum doirada cheklanmagan. Ushbu turdagi so'rov tadqiqotning taktikasini, berilgan savollarning mazmunini moslashuvchan ravishda o'zgartirishga va ularga nostandart javoblarni olishga imkon beradi.

Standartlashtirilgan so'rov - savollar va ularga mumkin bo'lgan javoblarning mohiyati oldindan belgilanadi va odatda tor doirada cheklanadi, bu esa bepul so'rovga qaraganda vaqt va moddiy xarajatlarni tejashga imkon beradi.

Sinovlar - bu psixodiagnostik tekshirishning ixtisoslashgan usullari bo'lib, ulardan foydalangan holda o'rganilayotgan hodisaning aniq miqdoriy yoki sifat tavsifini olish mumkin.

Sinovlar boshqa tadqiqot usullaridan farq qiladi, chunki ular dastlabki ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlashning aniq tartibini, shuningdek ularni keyingi izohlashning o'ziga xosligini anglatadi. Testlar yordamida turli odamlarning psixologiyasini o'rganish va taqqoslash, farqlangan va taqqoslanadigan baholar berish mumkin.

Test savolnomasi oldindan o'ylangan, sinchkovlik bilan tanlangan va savollarning ishonchliligi nuqtai nazaridan sinchkovlik bilan tekshirilgan tizimga asoslangan bo'lib, ularning javoblari fanlarning psixologik fazilatlarini baholash uchun ishlatilishi mumkin.

Sinov vazifasi insonning psixologiyasi va xulq-atvorini uning qilgan ishiga qarab baholanishni o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi testlarda fanga bir qator maxsus vazifalar taklif etiladi, ularning natijalari o'rganilayotgan sifatning mavjudligi yoki yo'qligi va rivojlanish darajasi bo'yicha baholanadi.

Psixologik tadqiqot usuli sifatida eksperimentning o'ziga xos xususiyati shundaki, u maqsadli va o'ychan ravishda sun'iy vaziyatni yaratadi, bunda o'rganilayotgan mulk yoritiladi, aks ettiriladi va eng yaxshi baholanadi. Eksperimentning asosiy afzalligi shundaki, u boshqa usullarga qaraganda ancha ishonchli bo'lib, tekshirilayotgan hodisaning boshqa hodisalar bilan sabab-oqibat aloqalari to'g'risida xulosalar chiqarishga, hodisaning kelib chiqishi va uning rivojlanishini ilmiy jihatdan tushuntirishga imkon beradi.

Eksperimentning ikkita asosiy navlari mavjud: tabiiy va laboratoriya.

Tabiiy eksperiment odatdagi hayot sharoitida tashkil qilinadi va o'tkaziladi, bunda eksperiment qiluvchi deyarli voqealar jarayoniga xalaqit bermaydi va ularni o'zi mustaqil ravishda shakllantiradi.

Tabiiy eksperimentda olingan ma'lumotlar shaxsning odatiy hayotiy xatti-harakatlariga, odamlarning haqiqiy psixologiyasiga eng mos keladi, ammo har doim ham aniq emas, chunki eksperimentator o'rganilayotgan mulkka turli xil omillarning ta'sirini qat'iy nazorat qila olmaydi. Laboratoriya tajribasining natijalari, aksincha, aniqlikda g'alaba qozonadi, ammo tabiiylik darajasidan past - hayotning muvofiqligi.

Usul sifatida modellashtirish qiziqish ilmiy hodisasini oddiy kuzatish, so'roq qilish, sinov yoki tajriba orqali o'rganish qiyin yoki imkonsiz bo'lganligi sababli qiyin yoki imkonsiz bo'lgan hollarda qo'llaniladi. Keyin ular o'rganilayotgan hodisaning asosiy parametrlari va taklif qilingan xususiyatlarini takrorlab, sun'iy modelni yaratishga murojaat qilishadi. Ushbu modelda ushbu hodisa batafsil o'rganilib, tabiat to'g'risida xulosalar chiqariladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari». — T.: 2018.
2. "Ilk qadam» maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun Davlat o'quv dasturi takomillashtirilgan ikkinchi nashr. — T.: 2022.
4. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini mavzuviy rejalashtirish (tayyorlov guruhlar uchun). L.Yevstafeva, Sh.Nabixanova, S.Pak, D.S.Usmonova, M.R.Ashrabxodjaeva, X.U.Rizaeva, L.Nuritdinova, F.Karimova, G.B.Musaeva, G.M.Nurmuxammedova, M.X.Muxamadaliyeva, F.A.Gayfulina. — T.:2018.-257 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda "2017–2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida»gi 1 IK-2707-son qarori.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi PQ-4312- son qaroriga O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi 2019 yil 13 may, 19-son, 364-modda.

7. Социальная педагогика. / Курс лекций – М.: Владос., 2000.
8. Л.М. Мардахаев. Социальная педагогика Москва, “Просвещение”, 2006.
9. Ф.А.Мустафаева, Социальная педагогика Москва, “Просвещение”, 2003.
10. А.В. Мудрик. Социальная педагогика Москва, “Просвещение”, 2005.
11. Ю.В. Василкова, Т.А. Василкова Социальная педагогика Москва 2006.

AJDODLARIMIZ PEDAGOGIK MEROSI VA UMUMIY O'RTA TA'LIMDA O'QUVCHILARNING INTELLEKTUAL SOHASINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Kenesbaeva Elmira Joldasbaevna

Ajiniyoz nomidagi NukusDPI mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'ta ta'limda o'quvchilarning intellektual sohasini rivojlantirishda ajdodlarimizning pedagogik merosining ahamiyati bo'yicha fikrlar yuritilgan. Shuning bilan birga, ijodkorlik, ijodiy topshiriqlar, ularni bajarish, echish usullari, evristik topshiriqlar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: intellekt, intellektual soha, ijodkorlik, evristik topshiriq, mantiqiy fikrlash.

Umumiy o'rta ta'lim tizimi o'quvchilari intellektual rivojlanishini ta'minlashda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati beqiyosdir. O'qituvchilarning ijodiy yondashuvlari, o'quvchilarga kreativ fikrlashni rivojlantirish, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va yangi metodikalar orqali o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirishda katta rol o'ynaydi. Mavjud ilmiy tahlillarga ko'ra, buyuk allomalarimiz tomonidan ilgari surilgan pedagogik g'oyalar va ta'lim usullari hozirgi zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Jadidlar, mutafakkirlar va pedagoglar tomonidan ishlab chiqilgan metodikalar o'quvchilarning intellektual sohasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchilar modulli o'qitish jarayonida ijodiy topshiriqlarni bajarish yo'llarini o'quvchilarga o'rgatishda evristik topshiriqlardan foydalanadilar. Ijodiy topshiriqlarni echish usullari evristik usullar sifatida baholanadi. Ijodiy topshiriqlarni echish usullarining mahsuldorligini ijodkor, yaratuvchi o'qituvchilar o'quvchilarga aniq misollar yordamida tushuntiradilar. Ijodkor o'qituvchilar aksariyat hollarda evristik metodlarni o'zlari tushunib etmagan holda tasodifan qo'llaydilar. Bu esa mazkur metodning qo'llanish jarayonini murakkablashtiradi. Shuning uchun ham o'quvchilarni ijodiy topshiriqlarni bajarishga o'rgatishda tekshirishlar va xatolar metodidan foydalanish maqsadga muvofiq. Bu o'z navbatida kutilgan samaradorlikka erishish imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ajdodlarimiz o'z farzandlarini intellektual rivojlantirish orqali yaratuvchilik va ijodkorlik faoliyatiga jalb etishda muntazam shug'ullanganlar. Pedagogika fanida o'quvchilarni intellektual rivojlantirish sohasida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Biroq modulli texnologiyalar yordamida o'quvchilarni intellektual sohalarini rivojlantirish alohida dolzarblik kasb etmoqda. Masalan, "Aqliy hujum", hamkorlikda ishlash, dialog, o'yin texnologiyalaridan foydalanish shular jumlasidandir.

Modulli o'qitish texnologiyalar yordamida o'quvchilarni intellektual sohalarini rivojlantirish usullari, metodlari, shart-sharoitlari, qonuniyatlar tizimlashtirilsa, o'quvchilarning aqliy faoliyat ko'rsatishga samaradorligi ortadi. Biz quyida o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga xizmat qiladigan va ularning istiqboldagi faoliyatlari uchun zarur bo'lgan modulli o'qitish texnologiyalari tarkibiga kiradigan evristik metodlarni didaktik jihatdan tavsiflashga harakat qildik.

"Aqliy hujum" ham modulli o'qitish texnologiyasi tarkibiga kiradigan o'quvchilarni evristik izlanishga undaydigan mahsuldor metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu metodni ilk bor amerikalik pedagog A.F.Osborn ilmiy iste'molga kiritgan. Ushbu metodning asosini suqrotona savol-javob usuli tashkil etadi. Suqrotona savol-javob metodidan foydalanishda o'qituvchilar bir

qator pedagogik-psixologik qonuniyatlarga tayanishlari talab etiladi. Ma'lumki, g'oyalarni generatsiyalash jamoaviy faoliyat usularidan foydalanishni taqozo qiladi. Ba'zi hollarda o'quvchilar intellektual faoliyat ko'rsatishda muayyan qiyinchiliklarga duch keladilar. Bunday qiyinchiliklar ijtimoiy pedagogik hamda psixologik qiyinchiliklardan iborat. O'quvchilarning ijodiy faollikka yo'naltirishning usullari sirasiga o'quv matnlarni tahlil qilish, o'zlari va sinfdoshlarining xatolarini topib, ularni bartaraf etish yo'llarini o'rgatishdan iborat. O'quvchilarning intellektual faolliklarini ta'minlashda o'qituvchining kasbiy mahorati, tajribasi, o'quvchilar duch keladigan to'siqlarni o'z vaqtida aniqlab, ularni bartaraf eta olishi muhim ahamiyatga ega. "Aqliy hujum" metodini qo'llash jarayonida dialog vaziyatlarini tashkil etish samaradorlikka erishish imkonini beradi.

Taniqli o'zbek ma'rifatparvari A.Avloniy o'zining "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida quyidagilarni alohida ko'rsatib o'tgan: "Fikr va aql insonni kamolotga etkazadi va o'qish, o'rganish qobiliyati uni saodatmand qiladi. Insonning komil aqli yaxshilik muhokamasidir". Ko'rinib turibdiki, ajdodlarimiz o'z davrlaridayoq o'quvchilarning intellektual sohalarini rivojlantirish maqsadida ularni tahliliy fikrlashga undash zarurligini ko'rsatganlar.

O'quvchi shaxsining mantiqiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish sohasida mutaxassislar tomonidan turlicha yondashuvlar ilgari surilgan. O'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda o'qish, yozish, muloqot, matematik hisoblash, tahlil qilishning muhimligi E.G'oziyev, R.G.Safarova, V.V.Laylo, M.Vertgaymerlar tomonidan ta'kidlab o'tilgan. Ta'lim jarayoni oldiga qo'yilgan eng muhim vazifalardan biri vujudga kelgan vaziyatlarni chuqur tahlil qiladigan, murakkab masalalarni echa oladigan, nostandart qarorlar qabul qila oladigan, mantiqiy fikrlovchi yoshlarni tarbiyalashdan iborat. Bunday natijaga erishish uchun shunday pedagogik vaziyatni vujudga keltirish kerakki, bu jarayon o'quvchilarning mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularni intellektual rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Buning uchun o'quvchilarni bahs munozara vaziyatlariga olib kirish, mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan topshiriqlarni bajarishga undash, o'zaro fikr almashishlari uchun qulay shart-sharoitlarni vujudga keltirish talab etiladi. Ushbu maqsadda o'quv jarayonida o'quvchilarga turli darajadagi axborotlar, topshiriqlar, mashq va masalalarni modul shaklida taqdim etish hamda ularning tahliliy faoliyatlari, topshiriqlar ustida mantiqiy fikrlash sohasidagi imkoniyatlarini kengaytirish nazarda tutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: "O'qituvchi", 1994. – 178 b.
2. G'oziyev E.G'., Usmonov Sh. Intellekt psixologiyasi. – Toshkent: ToshDU, Universitet, 1996. – 48 b.
3. Safarova R.G., Yusupova F.I. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida modulli o'qitish jarayonida pedagogik texnologiyalar bankidan foydalanish mexanizmlari. – T.: Tafakkur qanoti, 2017. – 148 b.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIMY FAOLIYATNI KUZATISH VA TAHLILINI OLIB BORISHDA RETROSPEKTIV ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Fayziyeva Mabudaxon Muxammadjonovna

Guliston Davlat universiteti
o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'limiy faoliyatlarni kuzatish va tahlil qilishda retrospektiv va zamonaviy yondashuvlar ochib berilgan. Ta'lim sifatini ta'minlash tazorat va tahlil qilishni zamonaviy usullarda tashkil etish bilan belgilanadi. Tadqiqotchining nazariyasiga binoan, ta'limiy faoliyatini tahlil qilishning retrospektiv yondashuvlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, ta'limiy faoliyat, pedagogik kompetensiya, kuzatish qilish, pedagogik faoliyat, tahlil, kuzatish, retrospektiv yondashuv, zamonaviy yondashuv.

O'zbekistonda mamlakatimiz kelajagimiz bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Davlatimiz maktabgacha ta'lim sifatiga alohida e'tibor qaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim sifat va samaradorligini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-152-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 14-fevraldagi Maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarini attestatsiyadan o'tkazish hamda ta'lim sifati monitoringini amalga oshirish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 91-son qarori hamda maktabgacha ta'lim sohasida ta'lim sifatini oshirish, monitoringini olib borishga qaratilgan sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni bajarishga qaratilgandir.

Ta'lim sohasida sifat va samaradorlikni ta'minlash barcha davrlarda ham dolzarb bo'lgan. Biz uni turli yondashuvlar bilan ochib berishga harakat qilamiz.

Retrospektiv yondashuv- bu muammoni o'rganish vaqtida uning hozirgi holati va o'tgan vaqtda qayta ko'rib chiqish va baholash usulidir. Bu usul jarayon holatini uning tarixi asosida tushinishga yordam beradi. Retrospektiv tahlildan hozirgi kunda turli sohalarida jumladan, ta'lim, ijtimoiy tadqiqotlar va psixologiyada keng qollaniladi. Uning asosiy maqsadi yangi qarorlar qabul qilishda yoki sohaga o'zgarishlar kiritishda oldingi xato va muvofaqliyatlarni o'rganish va ularning samarali tomonlaridan foydalanishdan iborat.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim faoliyatini kuzatish va tahlil qilishda retrospektiv zamonaviy yondashuvlar o'zgartirilgan ta'lim siyosatlari, metodologiyalar va pedagogik yondashuvlarni o'z ishiga oladi. Mavzumizga doir muammolarni ochib berishda foydalanishga harakat qildik. Bu yondashuvlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilashga qaratilgan.

Shuningdek, retrospektiv tahlilga tadqiqotlar, sorovnomalar, tahlillar va statistik ma'lumotlar to'plash kabi usullar ham kiradi. Ushbi ilmiy tadqiqot ishimizda ta'lim jarayonidagi kuzatish va tahlil qilish metodlari to'g'risida nazariy va ilmiy fikr yuritishimizda ushbu usuldan foydalanishimiz muvofaqliyatli natijaga erishishimizga yordam beradi.

Ta'lim jarayonini kuzatish va tahlil qilish metodikasiga retrospektiv yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Ta'lim jarayonini tahlil qilish: Retrospektiv yondashuv ta'limiy jarayonni o'rganish va tahlil qilishda o'zgarishlarni hisobga olishni talab etadi. Bu jarayonda ta'lim metodlarini, pedagoglarning professional rivojlanishi, ta'lim oluvchilarning taraqqiyoti va natijalarning baholash asosida amalga oshiriladi. Bu jarayonda pedagoglar o'z faoliyatlarini tahlil qilish orqali o'zlarining metodologik yondashuvlarini takomillashtirish imkoniyatiga ega boladilar.

2. Ta'lim jarayonining ijtimoiy kontekstda tahlili: Retrospektiv tahlil pedagoglarning ta'lim jarayoniga bo'lgan ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy omillarni tusunishlariga yordam beradi. Bu ta'lim oluvchilarning individual ehtiyojlari va jamiyatdagi o'zgarishlarga qanday javob berayotganligini aniqlash mumkin.

3. Yuqori sifatli baholash tizimi: Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim faoliyatini nazorat qilishda retrospektiv yondashuvlar natijalariga asoslangan baholash tizimini o'rganishni taqozo etadi. Bu yondasguvlarni o'rganish orqali ta'lim jarayonida yuzaga kelgan muammolarni o'rganib chiqish va eng samarali strategiyalarni ishlab chiqish mumkin.

4. Ta'lim modellarini yangilash va takomillashtirish: Retrospektiv tahlil yordamida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan kuzatish va tahlil qilish metodlarining samaradorligini baholash mumkin. Ushbu tahlil orqali kuzatish va tahlilga yangi pedagogik yondashuvlar va innovatsiyalarni amaliyotga tadbiiq qilishda qaror qabul qilish imkonini beradi.

5. Pedagoglarni rivojlantirish: Bu usulda pedagoglarning professional o'sishini va nazorat va tahlil qilish mumkin. Tarbiyachilar o'z faoliyatlarini tahlil qilish orqali o'z kasbiy malakalarini oshirishga erishadilar.

6. Ma'lumotlar asosida qarorqabul qilish: Ta'lim jarayonining nazorati va tahlili ma'lumotlar asosida amalga oshiriladi. Bu ma'lumotlar tizimdagi qabul qilingan qarorlarning asoslantirilgan bo'lishini ta'minlaydi.

Shunday qilib, maktabgacha ta'limda kuzatish va tahlilga retrospektiv yondasguvlar ta'lim sifatini oshirish, pedagogik faoliyatni yaxshilash va tizimda yuzaga keladigan muammolarni samarali hal etish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. –T., Iqtisod-moliya, 2010
2. Белая К.Ю. Инновационная деятельность в ДОУ. –М.: Сфера, 2005.
3. Djo'rayev R.X, Tolipov O'Q va boshqalar Pedagogik atamalar lug'ati. –T.: "Fan" 2008.
4. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika. –T.: "Tafakkur". 2019. –562 b.
5. Qodirov A. va boshqalar. Baxtli bola manaviyati. –T.: "Sano-standart" 2018. b
6. Fayziyeva M.M. Social-pedagogical need for methodological assessment of the quality of educational activities in preschool educational organizations. American Journal of Interdisciplinary Research and Development. 2024. 29-32 bet
7. Fayziyeva M.M. Maktabgacha ta'lim sifat va samaradorligini oshirishda nazorat va tahlil sohani rivojlantirish omili sifatida. "Maktabgacha ta'limda: sifat va samaradorlik, rivojlanish istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. 05.12.2024. 553-556 bet.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING AQLI ZAIF BOLALAR RIVOJLANISHINI QO‘LLAB-QUVVATLASHGA OID FIKRLARI

Sayfullayev Temur Abdimurodovich

Toshkent shahar Yashnobod tumani 52- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan
bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o'qituvchisi

Annotatsiya. *aqli zaif bolalar ijtimoiy moslashuv jarayonida ko'plab qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu bolalarning intellektual rivojlanishidagi cheklovlar, ularga o'zlarini jamiyatda to'laqonli va muvaffaqiyatli ifoda etishda to'sqinlik qilishi mumkin. Shunga qaramay, aqli zaif bolalar uchun to'g'ri ta'lim va qo'llab-quvvatlash tizimi yaratish, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tezisda aqli zaif bolalarda ijtimoiy moslashuvni shakllantirishning asosiy yo'llari, metodlari va yondashuvlari ko'rib chiqiladi.*

Tayanch so'zlar: *ta'lim, tarbiya, maxsus ta'lim, bola, aqli zaif, alohida ehtiyoj, mutafakkir, ta'limot.*

Aqli zaif bolalar o'z sog'lom tengdoshlaridan intellektual jihatdan yoshligidanoq farq qiladilar. Ularda, odatdagi kundalik ixtiyoriy harakatlar to'liq rivojlanmagan bo'ladi. Ular boshini tutish, o'tirish, yurish harakatlarini kech amalga oshiradilar. Aqli zaif bolalar atrofdagilarning sodda gaplarini, savollarini tushunadi-yu, lekin murakkab so'z va gaplarni, iboralarni anglay olmaydilar. Bunday bola nutqida ko'p tovushlar noto'g'ri talaffuz etiladi, lug'ati boyligi juda past bo'ladi. Aqli zaif bolalar o'yin faoliyatida ham o'yin qoidalarini yetarli darajada tushunmagani uchun sog'lom tengdoshlariga to'liq bo'ysunib, ikkinchi darajali rollarni bajaradi, ya'ni ularning harakati imitatsiyalaydi xolos.

Aqli zaif bolalar uchun fahm-farosat yetishmasligi xususiyati xosdir. Ularning kuzatish, taqqoslash, idrok qilish, voqea va hodisalarning muhim tomonlarini bilish, voqealarni oddiy sabab-natija bog'lanishlarini fahmlab olish qobiliyatlari rivojlanmay qoladi. Aqli zaif bolalarning tafakkuri, diqqati, sezgi va idroklari, xotirasi, analiz va sintez qilish qobiliyatlari ham yaxshi rivojlanmagan bo'ladi. Shuning uchun ham bunday bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishda alohida maxsus ta'lim va tarbiya jarayonlarini uzluksiz amalga oshirish lozimdir. Chunki har bir inson salomatlik imkoniyatlari qanday bo'lishidan qat'iy nazar yashash, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish huquqiga egadir. Bugungi kunda aqli zaif bolalar ta'lim tizimining zamonaviy differentsiatsiya usuli ya'ni tabaqalashtirilgan holda, integratsiya sharoitida ta'lim va tarbiya yo'naltiriladilar. Bugungi kunda tadqiqotchilar tomonidan ko'p e'tirof etilmoqdaki, dastlab aqli zaif deyilgan bolalardan ko'plab olimlar chiqqan. Ular ijtimoiy hayotga to'liq moslasha olmasalar ham kasb-hunarni egallash va ixtirolarni amalga oshirishda sog'lom bolalardan unchalik orqada emaslar. Bu borada sharq mutafakkirlarining tarbiya va ta'limga oid qarashlariga to'xtalib o'tishni joiz deb bildik.

Bu borada Forobiy "Yoshlar kasb-hunar egallashga moyil bo'lsalar, ushbu qiziqish ularni butunlay shunga jalb etsa, demak, ular kasb-hunarning chinakam oshig'i bo'ladilar, uning sirlarini mukammal o'zlashtiradilar" deydi. Bugungi kunda mutaxassis kuzatuvchilar, oligofreno pedagoglarning kuzatuvlari natijasi shuni ko'rsatadiki aqli zaif bolalar biror kasbni egallashga juda qattiq beriladilar, ular turli hunarlarni mukammal o'zlashtirishlari ham mumkin.

Farobiy yoshlarni kasb-hunar egallashga o'rgatishda ikki xil usuldan foydalanish lozimligini taklif etadi. Ilhomlantirish usuli - samarali birinchi usul bo'lsa, ikkinchisi esa,

majburlash usuli. Bu usul qaysar, dangasalarga nisbatan ishlatiladi. Chunki bunday yoshlar o'z hohish va istaklari bilan harakat qilmaydilar, intilmaydilar va ularga nisbatan majburlash usuli qo'llanilishi kerak.

Aqli zaif bolalarda ham ikkinchi usulni qo'llash mumkin, faqat majburlash emas qiziqishini, intilishini inobatga olgan holda tizimli ya'ni bir xil tartibda biror hunarga, kasbga yo'naltirish lozim. Bunday bolalarda bir xillikka ko'nikish xususiyati bo'lib, ular tizimli tarzda kasb-hunar ko'nikmalarini egallashga yo'naltirilsa, albatta samarali natijaga erishish mumkin.

Alloma Abu Rayhon Beruniyning ta'kidlashicha, ta'limda ko'rsatmalilik muhimdir. Chunki u ta'limni ishonchli, aniq va qiziqarli qiladi, kishining kuzatish qobiliyati va tafakkurini rivojlantiradi. Ayniqsa, aqli zaif bolalarga so'z va jumlar bilan tushuntirishdan ko'ra ko'rsatib, sensor matorika vositasida anglatib tushuntirish muhim natijador metod hisoblanadi.

Aqli zaif bolalarda ijtimoiy moslashuvning mohiyati. Aqli zaiflik intellektual rivojlanishdagi cheklovlar bilan tavsiflanadi va bu bolalarning ijtimoiy moslashuvi jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Ijtimoiy moslashuv - bu bolalarning jamiyatda o'zini tutish, boshqa odamlar bilan to'g'ri aloqa o'rnatish va jamiyatning me'yorlariga muvofiq xulq-atvorni rivojlantirish jarayonidir. Ijtimoiy moslashuvning muvaffaqiyatli shakllanishi, bolalarning kelajakdagi ijtimoiy va iqtisodiy muvaffaqiyatlari uchun muhim ahamiyatga ega.

Aqli zaif bolalarda ijtimoiy moslashuvni shakllantirishda yuzaga keladigan muammolar. Emotsional rivojlanishning kechikishi: Aqli zaif bolalarda emotsional rivojlanish ko'pincha kechikadi, bu esa ularning o'z his-tuyg'ularini boshqarishda va ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri javob berishda qiyinchiliklar yaratadi. Kommunikativ qobiliyatlarning pastligi: Aqli zaif bolalar ko'pincha kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda qiynalishadi, bu esa ularning jamiyat bilan samarali muloqot qilish imkoniyatlarini cheklaydi.

Xulq-atvor va ijtimoiy me'yorlarga moslashishda muammolar: Aqli zaif bolalar jamiyatning umumiy qoidalarga mos xulq-atvorni rivojlantirishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Aqli zaif bolalarda ijtimoiy moslashuvni shakllantirish yo'llari. Individual yondashuv: Aqli zaif bolalarning har biri o'zining intellektual va emotsional xususiyatlariga ega, shuning uchun har bir bola uchun individual yondashuv ishlab chiqish zarur. Bu yondashuv bolaning kuchli tomonlarini rivojlantirish va zaif jihatlarini yengish uchun maxsus metodlarni qo'llashni o'z ichiga oladi.

Maxsus ta'lim metodlari: Aqli zaif bolalar uchun maxsus ta'lim metodlari ishlab chiqilgan bo'lib, ular ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda yordam beradi. Masalan, rolli o'yinlar, guruhli ishlash, ijtimoiy vazifalarni bajarish kabi mashg'ulotlar bolalarning ijtimoiy moslashuvini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Oila va jamiyat bilan hamkorlik: Ota-onalar bolalarining rivojlanishiga to'g'ri yo'naltirishda muhim rol o'ynaydilar. Ota-onalar va ta'lim muassasalari o'rtasida samarali hamkorlik o'rnatish, bolalar uchun ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganish va ijtimoiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli ishtirok etish imkoniyatlarini ta'minlaydi.

Psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash: Aqli zaif bolalar uchun psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy moslashuvini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Psixoterapiya, psixologik konsultatsiyalar va ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali bolaning o'zini tutish va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin.

Ijtimoiy ko'nikmalarni mashq qilish: Aqli zaif bolalar uchun maxsus ijtimoiy vaziyatlarda qatnashish va o'zini ijtimoiy me'yorlarga muvofiq tutish qobiliyatini mashq qilish zarur. Bu uchun guruhli o'yinlar, vaziyatli mashqlar va boshqa o'quv faoliyatlari orqali bolalar ijtimoiy ko'nikmalarni amaliy tarzda rivojlantirishlari mumkin.

Aqli zaif bolalarda ijtimoiy moslashuvni shakllantirishdagi insonparvarlik yondashuvi hamda qo'llab-quvvatlash:

Aqli zaif bolalarning ijtimoiy moslashuvi jamiyat va oila tomonidan taqdim etiladigan hissiy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash orqali amalga oshiriladi. Bolaga bo'lgan ishonch va sevgi, uning rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

Samarali aloqa va muloqot:

Ijtimoiy moslashuvning muvaffaqiyatli shakllanishi uchun, bolalar samarali aloqa o'rnatish, o'z his-tuyg'ularini boshqarish va ijtimoiy normativlarga mos ravishda xulq-atvorni shakllantirishga o'rgatilishi kerak.

O'zini tutish va ijtimoiy me'yorlarga rioya qilish:

Aqli zaif bolalar uchun jamiyatning ijtimoiy me'yorlariga muvofiq o'zini tutish qobiliyatini rivojlantirish, ijtimoiy moslashuv jarayonini osonlashtiradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, aqli zaif bolalarda ijtimoiy moslashuvni shakllantirish jarayoni, murakkab va uzoq muddatli bir ish bo'lib, bolalarning individual xususiyatlarini inobatga olishni talab qiladi. To'g'ri ta'lim metodlari, psixologik qo'llab-quvvatlash, oila va jamiyat tomonidan taqdim etiladigan imkoniyatlar orqali aqli zaif bolalar jamiyatda muvaffaqiyatli moslashib, to'laqonli hayot kechirishi mumkin. Shuning uchun, ijtimoiy moslashuvni shakllantirish uchun samarali yondashuvlar va metodlarni ishlab chiqish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent – 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4860-sonli Qarori.
4. Inklyuziv ta'limning barcha subyektlari uchun psixologik-pedagogik va rivojlantirishga yo'naltirilgan texnologiyalarni ishlab chiqish va takomillashtirib borish. Uslubiy tavsiya. Respublika tashxis markazi. Toshkent, 2022.
5. Safarova R.G va boshq. Milliy tarbiyamiz xazinasidan durdonalar (Mutafakkirlar va jadid ma'rifatparvarlarining tarbiyaga oid qarashlaridan pedagogik jarayonlarda foydalanishga oid tavsiyalar). Metodik qo'llanma/ Toshkent: “Science and Innovation”, 2024. – 96 bet.

AHMAD DONISHNING TA'LIM OLUVCHILAR SHAXSINI RIVOJLANTIRISHDA TARBIYA TURLARINING TUTGAN O'RNI HAQIDAGI QARASHLARI

Jamolova Lubat Ilhomovna

Buxoro davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti

Annotasiya. Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmida Buxorodagi jadidlarning ilm-fanni va madaniyatni rivojlantirishdagi hissasi hamda mutafakkirlardan biri hisoblanmish Ahmad Donishning "Navodir ul-vaqoye" asaridagi hikoyatlardan turli boblardagi tarbiya borasida, ilmiy bo'lish xususidagi ayrim fikrlar haqidagi pedagogik tahlillardan iborat.

Kalit so'zlar: "Navodir ul-vaqoye", 3 ta fasl hamda 1 ta xotimadan iborat, Iskandar, mehnatsevarlik, tarjimon, kasb egallash, oqillarning mehnati, hunarmand, dehqonlarning hayot tarzi haq va nohaqlik, dunyo tarixi, qadimiylilik to'g'risida.

Аннотация. В статье содержится педагогический анализ вклада джадидов Бухары в развитие науки и культуры во второй половине XIX века, а также некоторые мысли об образовании и эрудиции в различных главах рассказов в произведении «Наводир ул-вакойе» одного из мыслителей Ахмада Дониша.

Ключевые слова: «Наводир ул-вакойе», состоящий из 3 глав и 1 заключения, Александр, трудолюбие, переводчик, приобретение профессии, труд мудреца, ремесленник, образ жизни земледельцев, о добре и зле, всемирная история, древность.

Abstract. This article contains pedagogical analyses of the contribution of the Jadids in Bukhara to the development of science and culture in the second half of the 19th century, as well as some thoughts on education and being knowledgeable in various chapters from the stories in the work "Navodir ul-vaqoye" by Ahmad Donish, one of the thinkers.

Keywords: "Navodir ul-vaqoye", consisting of 3 chapters and 1 conclusion, Alexander, hard work, translator, acquiring a profession, the work of the wise, craftsman, the lifestyle of farmers, about right and wrong, world history, antiquity.

Kirish. Ayni taraqqiyot asrida jahon sivilizatsiyasida keskin burilishlar hamda rivojlanishlar davri bo'ldi desak hech ham xato bo'lmaydi. Yangilanayotgan O'zbekiston sharoitida ta'lim va tarbiya jarayonini isloh qilish orqali yangi bosqichga olib chiqish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi asosida zamonaviy taraqqiyot asoslarini barpo etish yo'lida dadil qadamlar qo'yilmoqda. Ajdodlarimiz ta'lim-tarbiya tizimining boy tarixiy-ma'naviy ildizlarini o'rganish va zamonaviy sharoitda qo'llash bo'yicha vazifalar 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida qonun"³²da o'z ifodasini topgan.

Asosiy qism: Mutafakkirlar qatorida turuvchi Ahmad Donishning pedagogik qarashlarida barcha kasb va hunarlarning xususiyatlari, ularning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati, xalqning turli qatlamlarining ularga munosabati, foyda va zarari aniq faktlar va ishonchli hujjatlar asosida, ularning turli shartlar va talablarga muvofiqligi bilan ajralib turadi. Ayni paytda adib kasb-hunar va hunar egallash zarurati bilan birga, inson taqdiriga yuqoridan ko'z yummaslik kerakligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ba'zilar ma'lum bir kasbni egallash san'atiga ega bo'lishsa-da, taqdir kitobida ularga boylik, farovonlik yuborilishi yozilmagan bo'lsa, hech

³² O'zbekiston Respublikasi 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.

qachon baxt va farovonlikka erisha olmaydi. Bu haqda u shunday yozadi: “Men juda ko‘p gapirgan bu faoliyatlarga mehnat va intilishlar orqali erishish mumkin, agar siz ularga muhabbat va ishtiyoqni his qilsangiz qilayotgan mehnatingizdan baraka topa olasiz. Biroq, ko‘p narsa yuqoridan tayinlangan taqdirga bog‘liq» (“Navodir ul-vaqoye”asaridan, 65-b).

Ma’lumki, adib hayoti davomida jamiyatda hunarmandchilik va ularning tashuvchilari shu qadar qadrsizlanganki, “...faqat ma’lum joylarda “ularni hurmat qilishda davom etgan”, har qanday sovg‘adan mahrum bo‘lgan odamlar ezgulik yaratuvchi iste’dod sohiblarining dushmaniga aylangan. Binobarin, iste’dod inson uchun baxtsizlik va g‘amdirdi”. Boshqa tomondan, “Nodir hodisalar” muallifi, iste’dod ustani abadiy azobga mahkum etishi mumkin, deb hisoblaydi. U uzoqni ko‘ra olmay, o‘rtamiyona va nopoklarning yuksak lavozimlarga erishishdagi muvaffaqiyatini ko‘rib, uning mahoratiga hech kim e’tibor bermasligiga, doimiy tashvish va xavotirda bo‘lishiga ishonch hosil qiladi, sabr-toqatini yo‘qotadi, nola va shikoyat qila boshlaydi, odamlarga qarshi isyon ko‘taradi. Muallifning fikricha, bunday odam hech qachon baxtni ko‘rmaydi: “Va u o‘z mahorati bilan faxrlana boshlagani, takabbur bo‘lib, tavakkalchilikka berilib, o‘zini boshqalardan ustun qo‘ygani uchun do‘zaxga tushadi. (“Navodir ul-vaqoye”asaridan, 65-b).

Ahmad Donish o‘z fikrini tasdiqlash uchun o‘z mahoratidan zarardan boshqa hech qanday foyda olmagan mag‘rur bir odam haqidagi hikoyani keltiradi: “Zarir ismli bir kishi o‘rtog‘i uyushtirgan to‘yda mehmon bo‘lib, astar tikibdi. U do‘stining uyida kiyim-kechak, uy-ro‘zg‘or buyumlari va oziq-ovqatda to‘liqlik borligini ko‘rdi.

U: “Nega men mohir tikuvchiman, hukmdorlar va podshohlarga kiyim tikaman, kecha-yu kunduz mehnat qilaman, lekin ro‘zg‘orini zo‘rg‘a tepib, muhtojlik va kamchilikda o‘tkazaman. Oddiy xalq uchungina xalat astarlarini tikib yurgan bu odam qanday qilib bunday boylikka erishdi? Qolaversa, bu shaharda ular mening san’atimni qadrlashmaydi”. Uyga qaytgach, u xotiniga shunday so‘zlar bilan murojaat qildi: “Men bu shaharda boshqa qola olmayman va ular meni qadrlaydigan joyga borishga qaror qildim”. Xotini unga quloq solib, “Hech qanday sharoitda sayohatga chiqmaslik kerak, chunki bo‘sh chopish va chet ellarda kezish taqdir taqozosi bilan kunlik noningizga qo‘shmaydi”, deb ko‘rsatma bera boshladi. Sizning hunaringizdagi mag‘rurligingiz va takabburligingiz sizni mutanosiblik tuyg‘usidan va o‘zingizdagi narsadan qoniqishdan uzoqlashtirdi. ” Zarir xotining gapiga quloq solmadi va boshqa shaharga ketdi. Bir yil ichida o‘z kasbi bo‘yicha ishlab, yuz dinor yig‘di. Men o‘zimga: “Men bu pulni uyga olib boraman va uni oilamning ehtiyojlariga sarflayman, uy uchun zarur bo‘lgan hamma narsani ta’minlayman”, dedi. Sovg‘alar sotib olib, uyga qaytish uchun yo‘lga tushdi. Tush uni yo‘lda topdi va u bir joyda tunab qoldi. Kechasi u boshiga odam qiyofasidagi ikkita jonzoq yaqinlashayotganini tushida ko‘rdi. Ulardan biri: “Sen kimsan?” U javob berdi: “Men bu odamning kasbining yuziman”. Boshqasi so‘radi: “Sen kimsan?” U javob berdi: “Men bu odamning baxtining aksiman”. Baxt prototipi kasb prototipiga dedi: “Taqdir kitobida bu odam boy xazina va son-sanoqsiz mulk ko‘rmaydi, bu hayotini qashshoq va vayronaga qo‘yadi, deb yozilgan. Ikkinchisi: “Unga nega shuncha pul berding?” dedi. U javob berdi: “Unga bergan narsam yordam bermaydi, agar uni himoya qilmasangiz”.

Zarir bu suhbatni tinglab, qo‘rquvdan uyg‘ondi va o‘g‘rilar topgan-tutganini hammasini olib ketishganini ko‘radi. U uyga quruq qaytishi to‘g‘ri emas, degan qarorga kelib, kasbi qadrlanadigan, ko‘p pul topadigan joy izlab, yana safarlariga otlanadi. Har safar yetarli miqdorda pul yig‘ib, uyiga qaytganida, u xuddi shunday taqdirga duchor bo‘lgan va yana hech narsasiz qolgan. Nihoyat, baxtni ko‘rmasligiga ishonib, o‘z shahriga quruq qaytadi va qolgan kunlarini taqdirning o‘zi nima berganiga qanoat qilib yashaydi” (“Navodir ul-vaqoye”asaridan, 66).

Ahmad Donishning kasb-hunar bilan bog'liq holda keltirgan misoli uning har bir insonning kunlik nonini yuqoridan belgilangan taqdirga ko'rganidan dalolat beradi. Darhaqiqat, turli kasb-hunar va hunarmandchilikni puxta egallash inson baxtiga, farovonligiga erishishning yagona omili sanaladi. Ayrim mamlakatlarda ma'lum kasblar talab darajasida bo'lmasa-da, xuddi shu kasblar boshqa mintaqalarda ham yuksak hurmatga sazovor bo'lishi mumkin, chunki jamiyat ularga muhtoj. Agar kasb egasi boshqa davlatda o'z mahsulotiga talab topib, yaxshi pul topish mumkinligini bilsa, nega u o'sha davlatga bormasligi kerak? Savolning shunday shakllantirilishi bizni Ahmad Donishning ba'zi tezislari qo'shila olmaymiz degan xulosaga olib keladi. Bularning barchasi Ahmad Donishning bunday qarashlari diniy ta'limotlar ta'sirida vujudga kelgan ma'lum mafkuraviy cheklavlardan kelib chiqqanligini ko'rsatadi.

Ahmad Donishning "Nodir voqealar" asarida bunday dualistik qarashlar ko'p uchraydi. Demak, mutafakkir, bir tomondan, dunyoning obodligi, farovonligi yo'lida navqiron avlodni hunar va turli kasblarni egallashga chorlasa, ikkinchi tomondan, inson taqdirini birinchi o'ringa qo'yadi. Insonning har bir harakati Xudoning irodasiga bog'liq, deb hisoblaydi. Bunday hollarda biz yana Donishning fikrlari Muhammad G'azzoliyning so'fiy qarashlaridan kelib chiqqan deb o'ylaymiz. Demak, Donish, xususan, insonning hayoti davomidagi xatti-harakatlari tavba, sabr, shukronalik, qo'rquv, umid, kamtarlik, tiyilish, tavakkal, muhabbat kabi tamoyillarga asoslanishi kerak, deb hisoblaydi.

Mutafakkir "Nodir voqealar" asarida har bir hunarning o'ziga xosligi, nafaqat foyda, balki zarar keltirishidan dalolat beruvchi turli kasb va hunarlar haqida allegorik hikoyat va masallar keltiradi.

Kasblar va hunarmandchilikning o'ziga xos madaniyati bor. O'z ishini ustasi, hunarmand ham unga berilganidan ortiq talab qilmaslik, hasad ko'rsatmaslik uchun madaniyat va odob-axloqqa ega bo'lishi kerak. Yozuvchi o'z so'zlari ishonchliroq bo'lishi uchun biz yuqorida tilga olgan ikki hunarmandning san'ati va mahoratini qiyoslaydi.

Donish xattotlik, naqqoshlik, chizmachilik va me'morchilikni o'rganishni bir necha sabablarga ko'ra muhim deb biladi. Birinchidan, ularning jamiyatga foydalari nuqtai nazaridan. Ikkinchidan, san'atning bu turlarining barchasi muhim tarbiyaviy o'rin tutib, yoshlarning estetik dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qilishidan kelib chiqqan holda. Uchinchidan, ular insonning estetik talablarini qondirish nuqtai nazaridan zarurdir.

Donish, xattotlik san'atini o'rganishning ahamiyati, eng avvalo, inson ma'naviyati va tafakkurini oziqlantiradigan o'tmishdoshlarning bebaho madaniy merosini asrab-avaylash va qayta tiklash zarurligini tushuntiradi. U san'atning bu turini jamiyat uchun zarur fanlardan biri sifatida tasniflab, kitob bezaklari (dizayni) keksayu yosh, hatto zodagon va podshohlarga ham zarur bo'lgan san'at turi ekanligini qayd etadi ("Navodir ul-vaqoye" asaridan", 47-b).

Adib san'atning bu turlarini qay yo'sinda egallagani, yurt obodonchiligida qo'llanish yo'lini topganini shunday tasvirlaydi: "Men o'z ichki ishtiyoqimga ko'ra kalom va sirkul san'atini, ular buni qanday bajarganini puxta o'zlashtirdim, iqtidorida kamdan-kam uchraydigan, ustalar; barcha imtihonlardan o'tdi, hatto bu fanlarning barcha qoidalari va talablariga rioya qilib, freskalardan boshlab, shiftga, eshik va devorlarga bezaklarni qo'llash, shuningdek, binolar va bog'lar va gulzorlarning g'arbiy uslubidagi dizaynlarini chizish. Daskaga hayvonlar va odamlar, baliq va qushlar tasvirlarini, dala va tekisliklar, tog'lar va daryolar rasmlarini qo'yishni o'rgandi. Shuningdek, men binolarning dargohlariga bitik yozishni ham o'zlashtirdim ... har doim yuragimda o'ylab, agar Sulton to'satdan madrasa yoki yolg'izlik monastirini qurishga qaror qilsa va bu san'at turlariga ehtiyoj tug'ilsa, siz ham shunday bo'lgansiz, deb o'ylar edim. ("Navodir ul-vaqoye", 48-b).

Donish targ‘ib qilayotgan bu san‘at turlarining barchasi bir-biri bilan chambarchas bog‘langan. Ajdodlarimiz san‘atining tarixiy me‘moriy yodgorliklari o‘sha davrdagi binolarda me‘morchilik, muhandislik ishlanmalari, chizmachilik, naqqoshlik, she‘riyat va boshqa san‘at turlaridan keng foydalanilganining tasdig‘idir.

Ahmad Donishning saroyga xizmat qilishga jalb etilishining sabablaridan biri, avvalambor, uning me‘morchilik, naqqoshlik, xattotlik kabi san‘at turlarini puxta egallaganligidir. U

Buxoroda o‘z san‘ati va iste‘dodini yo‘lga qo‘yadigan mahobatli va go‘zal imoratlar bunyod etilishini juda xohlardi, ammo yozuvchining so‘zlariga ko‘ra, qurilishni hech kim boshlamagan.

Yozuvchi Rossiya bo‘ylab sayohatdan olgan taassurotlarini tasvirlash jarayonida Sankt-Peterburg va Moskva ko‘chalari va mahobatli binolarining go‘zalligini obrazli va imkon qadar aniq tasvirlashga harakat qildi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qilishimiz mumkinki, u barcha kasb va kasblarni shaxsiy manfaatlar uchun emas, balki butun jamiyat manfaati, xalq farovonligi uchun foydalanilgandagina foydali, ya’ni maqtovgga sazovor, deb biladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ahmad Donish “Navodir ul-vaqoye”, Fan,Tosh.1964.48-b.
2. Rahmon Muiniy. Ahmad Donish hayoti haqida. Buxoro, “Buxoro nashriyoti”. 2007-yil, 35-bet.
3. Hoji Muiniy. “Ahmad Donish hayoti haqida” 2007-yil, 4-8-betlar.
4. Sadriddin Ayniy “Esdaliklar”. T.,6 - tom: Buxoro 2009-yil 48-bet.

SHAXSDA SAMARALI MULOQOT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA MUTAFAKKIR AJDODLARIMIZNING MULOQOTGA OID TA'LIMOTLARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

M.A.Usmonova

Qo'qon davlat universiteti
2-bosqich doktoranti

Annotatsiya. ushbu maqolada tarbiyachi tarbiyalanuvchilar bilan, o'qituvchining o'quvchilar bilan muomala qilishi uning o'z tarbiyalanuvchilari bilan muloqot olib borish mahoratini Sharqning buyuk allomalari hisoblangan ajdodlarimizning merosi asosida aniqlash, ta'lim va tarbiya uslublarini tanlashga ta'sir etadigan muammoning muvaffaqiyatli echimi sifatida ularning merosidan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: muloqot, munosabat, taraqqiyot, fazilat, ta'lim, talaba, ma'naviy, ajdodlar, mutafakkirlar, komil inson, qadr-qimmat.

Insoniyatning muomala quroli til bo'lib, odamlar bir-birlari bilan bo'ladigan barcha munosabat va muloqotlarini so'zlashish yordamida amalga oshiradilar. Dono xalqimizda so'zlashish qoidasi, tilga ehtiyotkor bo'lish, har bir so'z, har bir jumlaning o'ylab gapirish, qisqasi - so'zlash odobi va muloqot madaniyati haqida juda ko'p ibratli hikmatlar bor. Ulardan birida keltirilishicha, odamning sharafi va iftixori uning madaniy so'zlashishida ko'rinadi. Kimda-ki so'zlashish odobiga rioya qilmasa, unda insoniylik ham ko'rinmaydi. Gap o'rinli va ma'noli aytilgan bo'lsa, uni jim turib tinglamoq foydalidir.

Aytish lozimki, aslida har bir insonning hayotdagi ijtimoiy tajribasi, uning kim ekanligi, insoniy qiyofasi, fazilatlar, hattoki, salbiy va ijobiy jihatlari ham muloqot, ya'ni u bilan bo'lgan muomala jarayonlarining mahsulidir.

Kishi har kuni ish, do'stlik, qarindoshlik yuzasidan o'nlab kishilar bilan uchrashadi, turli mavzularda suhbatlashadi. Har bir inson kim bilan uchrashsa, uning hurmatini saqlab odob-axloq qoidasidan chetga chiqmasligi, badfe'l bo'lmasligi kerak.

Jamiyatdan ajralib, muloqotda bo'lish imkoniyatidan mahrum bo'lgan odam o'zida individ, ya'ni jonzot sifatlarini saqlab qolishi mumkin, lekin u shaxs bo'la olmaydi. Shuning uchun muloqot insonning shaxs sifatidagi taraqqiyotida ahamiyati benihoyadir.

Sharqning buyuk allomalari hisoblangan Abu Nosir Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Maxmud Qoshg'ariy, Kaykovus, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi ko'plab ajdodlarimiz asarlarida shaxs rivojlanishida insoniy munosabatlar, muloqotning ta'sirini uqtirib o'tganlar.

Sharq mutafakkirlaridan biri, butun Evropa xalqlari ham uning qomusiy bilimdonligini tan olgan alloma Abu Ali Ibn Sinodir (980-1037). Buyuk olim sifatida u barcha hodisalarning ilmiy mohiyatini ochib berishga harakat qilgan. Ibn Sinoning pedagogik va psixologik qarashlari ijtimoiy asosda qurilgan bo'lib, Uning fikricha, tarbiyaning samarali kechishi uchun pedagog, ustoz, tarbiyachi shaxsi bolalar bilan muomalada bosiq va jiddiy bo'lishi, berilayotgan bilimni bolalar qanday o'zlashtirib olayotganliklariga e'tibor berishi lozim ekanligini uqtirgan holda, tarbiyachi-pedagogning qanday bo'lishi kerakligiga oid ushbu yo'riqlarini beradi:

Ta'limda turli metod va shakllardan foydalanish;

Tarbiyalanuvchining xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilishi;

Berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajrata bera olish;

Bilimlarni tarbiyalanuvchi va talabalarga tushunarli, ularning yoshi, aqliy darajasiga qarab mos ravishda berilishi;

Har bir soʻzning bolalar hissiyotini uygʻotish darajasida boʻlishiga erishish lozim.

Demak, muomalani yaxshi tashkil etish va chiroyli olib borish orqali ham bemorlarni tuzatish va kishi ruhiyatini koʻtarish mumkin. Shuning uchun bu borada inson kim bilan va qaysi muhitda muomala oʻrnatishning sir-asrorlarini bilishi va boshqalarga oʻrgatishi kerak.

XI asrning buyuk mutafakkiri va shoiri Yusuf Xos Hojib oʻzining «Qutadgʻu bilig» - «Saodatga boshlovchi bilim» - kitobida va undan keyingi qator asarlarida oʻzining etika va hayotga oid qarashlarini bayon etadi.

Inson faqat jamiyatdagina kamolatga etishi mumkin, muloqot va ijtimoiy – foydali mehnat uning rivojlanishi va yashashining mezonidir, deb hisoblaydi. «Boshqa odamlarga foydasi tegmaydigan inson – oʻlikdir», - deb yozadi u. Odam kim boʻlishidan qatʼiy nazar (shohmi, gadomi) avvalo insoniy boʻlishi kerak, chunki «dunyoda oʻlmas boʻlib, faqat insoniylik qoladi», «Yaxshi axloqiy fazilatlariga ega kishi – har qanday qimmatbaho durlardan ham qimmatlidir».

Yusuf Xos Xojibning “Qutadgʻu bilig” asarida til odobi va soʻzlash madaniyati haqida fikrlar kelirilgan. Uning fikricha, qisqa soʻzlash, soʻzlarga iloji boricha koʻp maʼno yuklash orqali shaxs oʻz obroʻini, hurmatini qozonadi. Shuningdek, aynan til insonning qadr-qimmatini oshirishi yoki aksincha til orqali yuz tubanlikka olib ketishi mumkinligi qayd etilgan. Yusuf Xos Xojib ijodining bosh masalalaridan biri - komil insonni tarbiyalashdir. U oʻz asarlarida eng komil, jamiyatning oʻsha davrdagi talablariga javob bera oladigan insonni qanday tasavvur qilgan boʻlsa, shu asosda oʻz tamoyillarini izchil bayon etadi. «Qutadgʻu bilig» («Saodatga yoʻllovchi bilim») asari taʼlim va tarbiya, maʼnaviy kamolotning yoʻl–yoʻriqlarini, usullarini, chora-tadbirlarini oʻzida mujassamlashtirgan, ahloq va odob, muomalaga doir maʼnaviy manbadir.

Abu Nasr Farobiy ustoz-pedagog shaxsida ushbu sifatlar boʻlishi zarur ekanligini taʼkidlaydi: “Ustoz shogirdlariga katta zulm ham haddan tashqari koʻngilchanlik ham qilmasligi kerak”. Uning fikricha, tarbiya jarayonida “qattiq” yoki “yumshoq” usullardan foydalanishning oʻziga xos qoidalari mavjud. Jumladan, agar tarbiyalanuvchilar oʻqish va oʻrganishga moyillik bildirsalar, ularga taʼlim-tarbiya jarayonida yumshoq usul qoʻllaniladi; tarbiyalanuvchilar oʻzboshimcha, tarbiyasiz, itoatsiz boʻlsalar, qattiq usul, majburlov qoʻllaniladi.[2]

Pedagog muomala madaniyatini, muloqotchanlik xususiyatini egallamasa hech vaqt oʻz ishining chinakam ustasi boʻla olmaydi. Tarbiyachi tarbiyalanuvchilar bilan, oʻqituvchining oʻquvchilar bilan muomala qilishi uning oʻz tarbiyalanuvchilari bilan muloqot olib borish mahoratini taqozo etadi. Buning uchun esa u soʻzlashni bilishi lozim.

Oʻqituvchi - deydi Al - Farobiy, - aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega boʻlishi va oʻquvchilarga aytmoqchi boʻlgan fikrlarini toʻla va aniq ifodalay olishni bilmogʻi zarur”[1]

Eʼtibor qiling, aynan chiroyli nutq, fikrni aniq ifoda etish qobiliyati zarur deb koʻrsatilayapti. Chunki uning fikricha, “Oʻqituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga oʻxshaydi, shu sababli oʻqituvchi eshitgan va koʻrganlarining barchasini eslab qolishi, aql-farosatga, chiroylik nutqqa ega boʻlishi, oʻquvchilarga aytmoqchi boʻlgan fikrlarni toʻla va aniq ifodalab berishni bilmogʻi lozim” [1]

Alisher Navoiy oʻzining “Mahbub ul qulub” asarida tilning ahamiyati, undan foydalanish, nutq madaniyati haqida muhim fikrlar ifoda etgan. “Tilini tiyolgan odam donishmand, oqil,

so‘zga erk bergan odam – beandisha va pastkash. Til shirin va yoqimli bo‘lsa, yaxshi, til bilan dil bir bo‘lsa yana yaxshi” kabi nodiryo‘riqnomalar insonlar bilan faoliyat olib boradigan soha vakillari uchun hozirgi kunda ham ahamiyatini yo‘qotmaganini ko‘ramiz. .[3]

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, ta’lim-tarbiya jarayoni ko‘p qirrali soha bo‘lib, uning qaysidir qirrasini rivojlantirishga bo‘lgan e’tibor boshqa bir qirrasining susayishiga olib kelmasligi lozimdir. Yoshlarda muloqotini rivojlantirish jarayoni davlat ahamiyatiga molik bo‘lib, shaxsiy va sotsial-ijtimoiy muammo sifatida talqin etilib, mamlakatimiz ta’lim va tarbiya kontseptsiyasida nazarda tutilgan yosh avlodni har tomonlama faol, mustaqil fikrga ega, o‘z fikrini erkin va aniq ifoda etishga qodir fuqaro sifatida tarbiyalashga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Akramova F.A., Lutfullaeva N.X., Xaydarova X.M. Pedagogik psixologiya. Ma`ruzalar matni. TDIU, 2005-yil, 187-bet.
2. Tilabova N., Mahkamov U. Kasbiy mahorat. O`quv qo`llanma. T.: 2006, 31-bet.
3. Sultonova G. Pedagogik mahorat. T.: Nizomiy nomidagi TDPU, -2005, 88-90-bet.

MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI

Oymatova Nilufar Mirjamolovna

"Profi" universiteti

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning pedagogik qarashlari o'rganilib, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi muhim ahamiyatli qirralari tahlilga tortiladi. Xususan, Behbudiyning ta'limga oid g'oyalari o'z davrida milliy ma'rifatparvarlik harakatining asosiy omillaridan biri sifatida shakllangan bo'lib, bugungi kunda ular o'qituvchilar hamda talabalarga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o'rganish va o'zlashtirishda muhim asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Tadqiqiy ish davomida Behbudiyning ta'limiy o'zgarishlarga munosabati, ta'limni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan o'zaro bog'liqligi o'rganiladi. Ta'lim tizimida zamonaviy o'qituvchining roli hamda vazifalari Behbudiyning pedagogik qarashlari orqali chuqurroq tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: pedagogik qarashlar, zamonaviy ta'lim tizimi, ta'limga oid g'oyalar, ma'rifatparvarlik, pedagogik metodlar, zamonaviy o'qituvchilik faoliyati, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические взгляды Махмудходжи Бехбуди и анализируются аспекты важные для современной системы образования. В частности, идеи Бехбуди о просвещении сформировались как один из ключевых факторов национального просветительского движения своего времени и сегодня могут служить важной основой для изучения и освоения современных педагогических подходов как для учителей, так и для студентов. В ходе исследования изучается отношение Бехбуди к образовательным реформам, его педагогические методы, направленные на развитие системы образования, а также их связь с современными педагогическими технологиями.

Также проводится более глубокий анализ роли и задач современного педагога через призму педагогических воззрений Бехбуди.

Ключевые слова: педагогические взгляды, современная система образования, образовательные идеи, просвещение, педагогические методы, современная педагогическая деятельность, педагогические технологии.

Abstract. This article examines Mahmudxo'ja Behbudi's pedagogical views and analyzes their important aspects in the modern education system. In particular, Behbudi's ideas on education were formed in his time as one of the main factors of the national enlightenment movement, and today they can serve as an important basis for teachers and students to study and master modern pedagogical approaches. In the course of the research work, Behbudi's attitude towards educational changes, pedagogical methods aimed at the development of education, and the relationship with modern pedagogical technologies are studied. The role and tasks of the modern teacher in the education system are analyzed more deeply through Behbudi's pedagogical views.

Keywords: pedagogical views, modern education system, educational ideas, enlightenment, pedagogical methods, modern teaching activity, pedagogical technologies.

Har qanday jamiyatda ijtimoiy hayotining eng muhim tizimi ta'limiy jarayon sanalib, hech istisnosiz, muayyan davrning madaniy-ma'naviy, shuningdek, siyosiy-huquqiy saviyasini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Ayni paytda, mamlakatning har tomonlama rivojlanishi uchun ta'limiy islohot muqarrar zaruriyat: bunda muayyan shaxs tomonidan havola etiladigan pedagogik qarashlar mavjud ta'limiy jarayonga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishi tabiiydir. Zamon talabiga xos ishlab chiqilgan pedagogik tamoyillar – o'qituvchining ta'lim va, tarbiyaga, o'quvchiga, bilimga, o'rgatish usullariga bo'lgan shaxsiy qarashlari, e'tiqodi va qadriyatlari – o'quv jarayonining yo'nalishi, sifati va samaradorligini belgilab beradi. Binobarin, shaxs pedagogik qarashlarining ta'limiy jarayonga qanday ta'siri ta'lim mazmunining tanlanishi, o'qitish uslublari, o'quvchiga bo'lgan munosabat, baholash mezonlari hamda tarbiyaviy ishlarga ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishini unutmaslik zarur.

Xususan, har bir davrda muayyan shaxsning pedagogik qarashlari nafaqat ta'lim jarayonining shakli va mazmunini belgilaydi, balki o'quvchi shaxsining shakllanishi, uning mustaqil fikrlovchi, jamiyatga foydali inson bo'lib kamol topishiga ham bevosita ta'sir qiladi. Shu bois, bundan qariyb yuz ellik yil avval Turkiston o'lkasida keng yoyilgan va xalq madaniy hayotini tubdan o'zgartirishga yo'naltirilgan jadidchilik harakatlarining ustuvor yo'nalishi hisoblangan ta'limiy islohotning taniqli namoyandalarning pedagogik qarashlarini to'laqonli o'rganish va tadqiq etish barobarida, ularni zamonaviy ta'lim bilan uyg'unlashtirilgan holda amaliyotga tatbiq etishga bugunning eng dolzarb masalalaridan biri sifatida qaralmog'i hozirgi zamonaviy ta'lim tizimi samaradorligi uchun muhimdir.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentim Sh.M.Mirziyoyev 2020-yil 24-yanvardagi Parlamentga yo'llagan murojaatnomasida jadidlar merosini chuqur o'rganish haqida: "...Umuman, biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi"³³ – deya ta'kidlagan edi. Bu esa, bevosita va bilvosita biz tomondan o'rganilib, o'quv jarayoniga tatbiq etilajak zamonaviy ta'limiy muhit barqarorligini ta'minlovchi muhim dasturulamal bo'lishi ehtimoldan xoli emas.

XX asr boshlarida O'zbekistonda ijtimoiy-ma'naviy hayotda tub burilish yasagan jadidchilik harakatining ilg'or g'oyalari o'laroq, islohotchilik ruhi va pedagogik qarashlari bilan zamonaviy o'zbek ta'lim tizimining shakllanishiga mustahkam zamin yaratdi. Bu borada, jadidchilik harakati vakillarining hayoti va ijodini chuqur o'rganar ekanmiz, oradan yuz ellik yildan ortiq vaqt o'tgan bo'lishiga qaramay, ularning asarlarida ilgari surilgan g'oyalar va ko'tarilgan muammolar bugungi kun uchun ham dolzarbligicha saqlanib qolganini kuzatamiz. Ushbu harakat vakillari orasida Mahmudxo'ja Behbudiy alohida o'rin egallaydi. U o'z ijodi va ijtimoiy faoliyati orqali XX asr boshlarida jamiyatdagi murakkab vaziyatni yoritish, xalqni ongli hayot sari yetaklash, eskicha, sust turmush tarzidan chiqarish, milliy manfaatlarni ilgari surish hamda o'zbek xalqini ilm-fanli, taraqqiy topgan xalqlar safida ko'rish istagini qat'iy ifoda etganligi bilan ajralib turadi.

Mahmudxo'ja Behbudiyning ta'limga bo'lgan munosabati, uning barcha pedagogik g'oyalari va yondashuvlarini ifodalovchi o'ziga xos vasiyatida to'liq aks etadi. Behbudiy, o'zining so'nggi vasiyatida, o'zbek xalqining ma'rifatparvarligini targ'ib qilish, yangi maktablar ochish va ta'limni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlaydi. U, "Ey Turkiston maorifi ishlarida bo'lg'on o'rtog' va o'g'lonlarim! Men o'zim garchi bandi bo'lsam-

³³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi <https://www.gazeta.uz/uz/2020/01/24/president-speech/murojat-sanasi: 29.01.2024 y>

da, sizlarni esimdanda chiqarmayman va sizlarga vasiyat qilib o'taman..."³⁴ deb boshlanadigan vasiyatida, o'zbek bolalarini ilmsiz qoldirmaslik, ozodlik va ma'rifat yo'lini ko'rsatish uchun yangi maktablar ochish va o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlashni qat'iy ravishda vasiyat qiladi. Bu vasiyat, Behbudiyni ta'lim tizimiga va o'qituvchining jamiyatdagi o'rnini haqidagi qarashlarining asosiy prinsiplarini ochib beradi va hozirgi ta'lim tizimida uning g'oyalarining zamonaviy ta'lim jarayoniga qo'shilishini ko'rsatadi.

Yurt istiqbolini ma'rifat orqaligina tasavvur etib bu haq yo'lda qurbon bo'lishga ham tayyor turgan fidoyi inson – Mahmudxo'ja Behbudiyni "Muhtaram yoshlarga murojaat" nomli maqolasida ham ta'limiy islohotning muhimligi alohida ta'kidlanadi: "Tahsili maorifi ibtidoiy qismi muntazam maktablar bo'lgan uchun endi biz Turkiston musulmonlariga ibtidoiy maktablarni ko'payturmoq lozimdur. Tabiiy, maktab muallimsiz ko'paymas. Hozirda esa Turkistonda muallim oz bo'lub, muallimlarga ehtiyojimiz shadiddur. Chunki bu kunlarda yangi maktab havaskorlari kundan-kun ziyodalashmoqdadir, muallimlar mavjud bo'lgan taqdirda har yil Turkistonda yuzlarcha maktab ochmoq mumkindur..."³⁵ Ushbu teran e'tirof etilgan jumlar bugungi kunda ham o'z qimmatini yo'qotgani yo'q. Behbudiyni, ayniqsa, zamonaviy ta'lim tizimida ta'limning kengayishi va rivojlanishi jarayonida ushbu qarashlari o'ta dolzarbdir. Bugungi kunda yangi maktablarning o'quv jarayoniga topshirilishi, ixtisoslashgan va xususiy maktablar orqali ta'limda raqobatbardoshlikning oshishi, aynan Behbudiyni ta'lim tizimi haqida aytgan g'oyalarini amalda qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Uning fikriga ko'ra, ta'lim tizimining rivojlanishi uchun maktablarning sonini oshirish kerak. Bu nafaqat Turkiston, balki butun dunyo miqyosida ta'lim sifatini oshirish, yangi usullarni joriy etish va o'qituvchilarni malakasini oshirishni taqozo etadi. Shuningdek, maktablarning ko'payishi o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyojni ham oshiradi, bu esa pedagogik kadrlarga bo'lgan talabni kuchaytirish va o'qituvchilarni tayyorlash tizimini mustahkamlashni talab qiladi. Behbudiyni pedagogik qarashlari, o'z davrida ta'lim tizimining muhim omillaridan biri sifatida, hozirgi kunda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Uning g'oyalari ta'lim tizimi, o'qituvchilarni tayyorlash va ta'lim sifatini oshirish borasida zamonaviy metodlar bilan uyg'unlashgan holda muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda.

Behbudi ta'limni millatning kelajagi, uning taraqqiyoti va mustaqilligi uchun eng muhim vosita deb bilgan. Uning ta'lim haqidagi qarashlari, birinchi navbatda, ilm-fan, ijtimoiy ong va ma'rifatning jamiyatdagi o'rnini haqida chuqur mulohazalarni o'z ichiga oladi. Behbudi ta'limni quyidagicha ta'riflagan holda, bir qator masalalarga alohida e'tibor qaratadi:

1. Ta'lim tizimi nafaqat diniy bilimlarni, balki dunyoviy fanlarni ham o'z ichiga olgan holda tashkil etilishi zarur deb hisoblagan. U matematika, geografiya, tarix, tabiiy fanlarni o'qitishni targ'ib etib, ta'lim jarayonida ilmni o'rgatish orqali shaxsning bilim va tafakkurini rivojlantirishni birlamchi maqsad qilgan.

2. Ta'limni faqat ilm berish jarayoni emas, balki ma'naviy tarbiya vositasi sifatida ko'rgan. O'qituvchining jamiyatdagi o'rnini va mas'uliyati juda katta deb bilgan va uning maqsadi nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda milliy g'urur, ijtimoiy ong va mustaqillikni tarbiyalash bo'lishi kerak deb hisoblagan.

3. Ayollarning ta'lim olishining ahamiyatiga katta e'tibor qaratgan. U ayollarni ta'limga jalb qilishning jamiyatni rivojlantirishdagi o'rnini haqida gapirgan va ayollarni o'qitish, ularga ilm va bilim berish zarurligini ta'kidlagan.

³⁴Hoji Muin. Mufti Mahmudxo'ja hazratlarining qanday shahid bo'lganligi va u tomonidan yozilgan vasiyatnoma. Samarqand. 1922-yil 7-yanvar

³⁵ Mahmudxo'ja Behbudi "Muhtaram yoshlarga murojaat" "Oyna" jurnali, 1914 yil, 41-son, 970-972-betlar.

4. Ta'lim tizimida milliy qadriyatlarni o'rgatishga alohida urg'u bergan. U o'z davrida o'qituvchilardan, yosh avlodni milliy g'oyalar bilan tanishtirishni va ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashni so'ragan.

5. Mustamlakachilikka qarshi kurashishning ta'lim orqali amalga oshirilishi zarurligini ta'kidlagan. U o'qituvchilarga o'zbek xalqining mustaqilligi va erkinligini ta'lim orqali targ'ib qilishni maslahat bergan.

6. Behbudiy o'qituvchilarni yangi pedagogik usullarni qo'llashga chaqirgan. U o'z davrida maktablar va madrasalarda an'anaviy peagogika bilan yonma-yon tarzda, o'qitishning zamonaviy usullarni ta'limga joriy etishni, (an'ana va zamonaviylikning uyg'unligi!) ilmiy va amaliy ta'limni birlashtirishni targ'ib qilgan. Milliy o'zlikni saqlagan holda, jamiyat yoshlari ongini shakllantirish yo'lida Behbudiy pedagogik qarashlarining bugungi zamonaviy ta'lim muhitiga sizdirilish jihatlarini quyidagi jadval asosida ko'rish mumkin:

№	Jarayon	Behbudiy qarashlarida ta'lim manzarasi	Zamonaviy ta'lim muhiti
1.	Ta'lim mazmuni	Diniy va dunyoviy fanlar uyg'unligida, milliy va ma'naviy qadriyatlarni asos qilgan	Davlat standartlari asosida fanlar tizimi, zamonaviy texnologiyalar integratsiyasi
2.	O'qituvchi maqomi	Oliy hurmatga sazovor, jamiyat taraqqiyoti kaliti sifatida qaralgan	Kasbiy tayyorgarligi muhim, biroq ijtimoiy mavqei hanuz to'liq mustahkam emas
3.	Maktablar	Har yili yuzlab yangi maktablar ochilishi orzu qilingan	Ixtisoslashtirilgan, xususiy va davlat maktablari ko'paymoqda
4.	Metodika	Yangi usuldagi, mantiq va fikrlashga asoslangan, interfaol o'qitish istalgan	STEAM, CLIL, interaktiv, raqamli platformalar bilan boyitilgan metodik yondashuvlar
5.	O'quvchi shaxsiga munosabat	Vatanparvar, ma'rifatli, tafakkurli shaxs sifatida tarbiyalash ko'zlangan	Kompetensiyalarga asoslangan, kreativ, tanqidiy fikrlovchi shaxsni shakllantirish
6.	Darslik va resurslar	Mahalliy mualliflar tomonidan yozilgan, xalq ruhiga yaqin, amaliy darsliklar zarurligi ta'kidlangan	Davlat tomonidan tasdiqlangan darsliklar, raqamli resurslar, elektron platformalar mavjud
7.	Ta'limdagi tenglik	Qiz va o'g'il bolalarga baravar ta'lim berish muhim deb topilgan	Gender tengligi ta'minlangan, ayollar ta'limi, shuningdek, inklyuziv ta'lim ham rivojlanmoqda

Tahliliy jadvaldan ko‘rinadiki, Behbudiy ilgari surgan ko‘plab g‘oyalar bugungi ta’lim tizimida o‘z ifodasini topmoqda. Ammo ayrim jihatlar, xususan, o‘qituvchining maqomi yoki ta’limda milliylikning yetarli darajada saqlanishi borasida hali ham ishlash zarur bo‘lgan sohalar, amaliy bo‘shliqlar mavjud. Behbudiy orzularining zamonaviy talqini, aslida, bizga o‘z ildizlarimizga suyanib, yangilik sari intilish zarurligini eslatadi.

Mahmudxo‘ja Behbudiyning zamonaviy ta’lim haqidagi mulohazalari o‘z davrida yangicha, ilg‘or fikrlar bo‘lib, hozirgi ta’lim islohotlari bilan hamohangdir. U jadidchilik harakatining yetakchi namoyandasi sifatida, o‘zining deyarli barcha asarlari – maqolalari, dramalari va pedagogik faoliyati orqali o‘zbek xalqini uyg‘otishga, zamonaviy bilimlar orqali rivojlantirishga harakat qilgan. Zotan, “Bugungi kunda har bir xalq ilm va hunar bilan taraqqiy qilmoqda. Biz esa hali ham faqat diniy darsliklar bilan shug‘ullanamiz. Bu – jaholatdir”³⁶, - degan jumlalar yuqoridagi fikrlarning yorqin dalilidir.

Darhaqiqat, Behbudiyning zamonaviy ta’limdagi eng muhim islohotlaridan biri bu “usuli jadid”, ya’ni yangicha uslubdagi maktablarni tashkil etish bo‘lib, eski maktablarda darslarning “yodlash” asosida o‘qitilishi tanqid qilgan holda, bolalar ongini faollashtirish, mantiqiy fikrlashini rivojlantirishgani muhim deb hisoblagan. Shular barobarida, ta’limda zamonaviy ilmfan asosida taraqqiyotga erishish, diniy va dunyoviy bilimlarni uyg‘unlashtirish, ayniqsa, qizlar va ayollar ta’limiga alohida e’tibor berish, o‘qitishning amaliy va mantiqiy usullarini keng joriy etishdan iborat bo‘lib, bu fikrlar bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Aynan mana shu jihatlari bilan, Mahmudxo‘ja Behbudiyning pedagogik qarashlari nafaqat o‘z davrida, balki hozirgi zamonaviy ta’lim tizimida ham katta ahamiyatga ega. Uning ilg‘or ta’lim g‘oyalari va o‘qituvchining jamiyatdagi o‘rni haqidagi qarashlari bugungi ta’lim jarayonida o‘qituvchilarning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ta’lim tizimida Behbudiy qarashlarini tatbiq etish, talabalarda nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy va ma’naviy mas’uliyatni ham shakllantirishga yordam beradi. Maqsadli va innovatsion yondashuvlar yordamida, Behbudiyning pedagogik merosi zamonaviy o‘qituvchining shakllanishi va ta’lim tizimi taraqqiyoti uchun muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni. 2020-yil 23- sentabr, O‘RQ-637-son (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son)
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi <https://www.gazeta.uz/uz/2020/01/24/president-speech/> murojat sanasi: 29.01.2024 y.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent –“O‘zbekiston” -2016.56 B.
4. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. - T.: Nizomiy nomli TDPU, 2005,- 149 b.
5. Ahmedov S., Rajabov Q. “Jadidchilik”. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. (2000-2005).
6. “Jadidizm”. Ensiklopedik lug‘at. T.: O‘zbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. 1988. p. 271.
7. Xojimatov M . Mahmudxo‘ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. – T.: “Ma’naviyat”, 2020.- 280 b

³⁶ Xojimatov M. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. – T.: “Ma’naviyat”, 2020.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ANALITIK FIKRLASH KO'NIKMALARINING SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Ermatova Guli

Qori Niyoziy nomidagi TPMI mutsaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola mutafakkir ajdodlarimizning shaxsda analitik fikrlash faoliyatini rivojlantirish sohasidagi tajribalari, inson tafakkuri va uning turlari, har bir turning o'ziga xos xususiyatlari, boshlang'ich sinf o'quvchilariga xos bo'lgan fikrlash tarzi, uni rivojlantirish vositalari va usullari, bu sohada amalga oshiriladigan ishlar haqida fikr yuritilgan. Maqola ilmiy pedagogik jamaotchilik, o'qituvchilar va talabalar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Tayanch so'zlar: mutafakkirlar, tafakkur, tafakkurlar turalri, analitik fikrlash, obrazli tafakkur, obrazli harakatli tafakkur, mantiqiy fikrlash, o'z o'zini rivojlantirish, kreativ faollik, tushuncha, hukm, xulosa.

Biz o'tmishda mutafakkir ajdodlarimiz oilalarda ham maktab va madarasalarda ham farzdanlarning tafakkurini rivojlantirish, ularning intellektual layoqatlarini ro'yobga chiqarishga alohida e'tibor qaratganliklarini yaxshi bilamiz. Shaxs tafakkurining muhim ko'rinishi bo'lgan analitik fikrlashni rivojlantirish ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy maqsadi hisoblangan. Ular analitik fikrlashning quyidagi turlarini rivojlantirishga harakat qilganlar.

Analitik fikrlash har bir shaxs uchun zarurdir. Uni rivojlantirish orqali o'quvchilarni barkamolikka undash kelajakda muayyan sohada samarali faoliyat ko'rsatishga tayyorlash mumkin. Yot g'oyalarga berilmasdan, o'zining qat'iy pozitsiyasiga ega bo'lishi, mas'uliyatli qarorlar qabul qilish, o'zining individual rivojlanish traektoriyasini tanlashi uchun har bir o'quvchiga analitik fikrlash ko'nikmasini shakllantirish zarur hisoblanadi. Mutafakkir ajdodlarimiz buni o'z vaqtida anglab tahlil-mutolaa, bahs- munozara, muammoli dialog, Suqrotona savol-javob, kitob mutolaasi, mushoira kabi metodlardan keng ko'lamda foydalanganlar.

Analitik tafakkur dastlab ikki turga bo'linadi:

1. Nazariy
2. Amaliy

Nazariy tafakkurning tarkibiy qismlari sifatida tushunchali va obrazli tafakkur namoyon bo'ladi.

Amaliy tafakkur esa o'z ichiga ko'rgazmali-obrazli hamda ko'rgazmali- harakatli tafakkurni qamrab oladi. Tafakkurning har ikkala turi o'quvchilarning analitik fikrlash faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'tmishda maktab va madarasalarda muallimlar va mudarrislar o'quvchi va talablarga tafakkurning har ikkala turini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratganlar. Barcha didaktik materiallar shu maqsadga yo'naltirilgan. Aksariyat hollarda didaktik material sifatida mumtoz adabiyot namunalari hamda mutafakkirlarning mantiq, falsafa, riyoziyotga oid asarlaridan foydalanganlar.

Analitik fikrlash o'quvchi oldiga qo'yiladigan muammolar, ularga yechim topish orqali yangi faoliyat usullarini egallashlari uchun qulay shart-sharoitlarni vujudga keltiradi. Bu esa

o'quvchining kreativ faollik ko'rsatish imkoniyatini kengaytiradi. Analitik fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchilarning faolligi bir necha darajalarda namoyon bo'ladi. Ular

- ko'rgazmali-obrazli harakatlarni amalga oshiradilar;
- o'quv materillarini ko'rgazmali idrok etadilar;
- nazariy tahlil ko'nikmalarini namoyon qiladilar, buning natijasida analitik fikrlash faoliyatlari rivojlanadi;
- o'quv harakatlarini ixtiyoriy bajarishga muvaffaq bo'ladilar;
- o'quv topshiriqlarini amaliy yondashgan holda bajaradilar, natijada ularda kreativ faollik rivojlanadi, o'quv materiallarini kognitiv idrok eta boshlaydilar;
- toshriqlarni ixtiyorsiz bajarish, abstrakt fikrlash;
- ijodiy layoqatlarini namoyon etishga muvaffaq bo'ladilar.

O'quvchilar tomonidan amalga oshiriladigan barcha faoliyat usullari birinchi navbatda analitik fikrlash mahsuli hisoblanadi. O'quvchilarla analitik fikrlash natijasida o'z o'zini baholash, o'zi va atrofdagilarga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lish, mantiqiy fikrlash, o'z o'zini nazorat qilish, o'z faoliyatini refleksiylash, kollaborativ faoliyat ko'rsatish ko'nikmalari rivojlanadi.

Tushunchali tafakkur natijasida o'quv materiallarining mazmun-mohiyatini tushungan holda o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladilar, undagi tushunchalarni chuqur idrok etadilar. Tafakkurning mazkur turi tushunchalar shaklida namoyon bo'ladi. O'quvchilar aqliy operatsiyalarni bajarishda o'quv materillarda ifodalangan tushunchalar, xulosalar, hukmlar shaklida namoyon bo'ladigan bilimlarga asoslanadilar. Obrazli tafakkur doirasida esa o'quvchilar badiiy asarlar, illyustratsiyalar, rasmlardagi obrazlarga tayangan holda fikrlashga muvaffaq bo'ladilar, obrazlar xotirada saqlanadi va tasavur qilinadi. Tushunchali tafakkur yordamida o'quvchilar voqelikni aniq tasavvur qilishga erishadilar. Bunda asosan abstraksiyalash operatsiyalari faollashadi. Obrazli tafakkur yordamida o'quvchilar o'zlarini o'rab turgan olamni aniq idrok etadilar. O'quvchilarda shakllantiriladigan tushunchali hamda obrazli tafakkur o'zaro aloqadorlikda rivojlanib bir birini to'ldiradi va ularning analitik fikrlash ko'nikmalarini faollashtirishga xizmat qiladi. Ko'rgazmali-obrazli tafakkur esa boshlang'ich sinf o'quvchilarga xos bo'lgan fikrlash turi bo'lib, obrazlarni aniq idrok etish asosida rivojlanadi. Tafakkurning mazkur turi o'quvchilarning muayyan muammolarga yechim topish, voqea-hodisalar, tasavurlarida jonlangan narsalarni tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish orqali namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga xos bo'lgan ko'rgazmali-harakatli tafakkur o'z mohiyatiga ko'ra aniq narsa-buyumlar yordamida amalga oshiriladigan amaliy rivojlantiruvchi xarakteriga ega bo'lgan tafakkur turi hisoblanadi. Tafakkurning ushbu turi o'quvchilarning kreativ faoliyati mahsulida namoyon bo'ladi. Mantiqiy tafakkur tushuncha, so'z shaklida namoyon bo'lib, o'quvchilarning tahliliy faoliyati, verbal ko'nikmalari, tanqidiy fikrlashida o'z aksini topadi. Bu jarayonda o'quvchilar o'z fikrlarini tushunchalar va so'zlar orqali bayon qiladilar. Amaliy tafakkur esa o'quvchilarda shakllangan ko'nikmalar, amaliy tajribalar yordamida aniq harakatlarni bajarishdan iborat faoliyatda namoyon bo'ladi. Diskursiv tafakkur tafakkurning kengaytirilgan shakli bo'lib, ichki kechinmalar, sezgilarning jadallashuvi, muammoning muayyan darajada anglanganligi, aniq bosqichlarning namoyon bo'lmashligi bilan xarakterlanadi. Reprodukativ xarakterdagi tafakkur namunaga asoslangan tafakkurdir. Ijodiy tafakkur esa yangi natijalarga erishish, kashfiyotlar qilish imkonini beradi. Realistik tafakkur doirasida voqelikni aniq ob'ekti aks ettirish imkoniyati kengayadi. Autistik tafakkur esa ob'ektga emas balki affektga muvofiqligini ta'minlaydi. Tafakkurning mazkur turi o'quvchilarga o'z ixtiyorini qondirish, xissiy zo'riqlashlar va bosimlarni baratrafi etish imkoniyatini taqdim etadi.

Mutafakkir ajdodlarimiz ta'lim jarayonida o'quvchilarda tafakkurning barcha turlarini birday rivojlantirish orqali ularni aqliy tarbiyalashni nazarda tutganlar. Ushbu o'rinda analitik fikrlash ko'nikmasini shakllantirishning 3 ta muhim didatik shakllaridan foydalanganlar. Ular tushuncha, hukm va xulosadir. Shu maqsadda boshlang'ich sinf o'quvchilarida tushunchalarni aniq idrok etish, asosli hukmlar va xulosalar chiqarish ko'nikmasini shakllantirish talab etiladi. Bu jarayonda badiiy asarlardan olingan fragmentlar, muammoli savol va topshiriqlar, evristik vaziyatlar, loyiha va o'yin texnologilardan foydalanish tavsiya etiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari Tabiiy fan (Siens), matematika, tasviriy san'at, o'qish, ona tili, texnologiya darslarida analitik fikrlash operesiyalarini bajarishga muvaffaq bo'ladilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida analitik fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda ularning bilim darajasi va tafakkurini aniq hisobga olish talab etiladi. O'quv jarayonida o'quvchilarda analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida ular bilan turli o'quv operesiyalarni bajarish lozim. O'quv jarayoni natijalari esa muntazam nazorat qilinadi, o'quvchilarda analitik fikrlash ko'nikmalarining shakllanganlik darajalari oraliq, choraklik va yakuniy nazorat materiallari yordamida aniqlanadi. O'qituvchilar o'quvchilarda analitik fikrlash ko'nikmalarining mavjud darajasini muntazam tahlil qilib bo'shliqlarni aniqlab borishlari talab etiladi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad fikrlash faoliyatida mavjud bo'lgan bo'shliqlarni o'z vaqtida korreksiyalash, ta'lim mazmunini boyitish va metodik ta'minotini rivojlantirishda iborat.

Zarur o'quv materiallari yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarining analitik fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish quyidagilarni talab qiladi.

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish mazmunini innovatsion yondashuvlarga tayangan holda boyitish.

2. O'quv jarayonida o'qituvchining o'quvchilarda analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga oid faoliyati, xarakterini o'zgartirish.

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning analitik fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonda, ularning mantiqiy fikrlash, kreativ faollik ko'rsatish, o'z o'zini tahlil qilish rivojlantirishlari uchun qulay pedagogik shart-sharoitlar yaratish kabilar.

Mutafakkir ajdodlarimiz ham o'z pedagogik faoliyatlari davomida yoshlarda analitik fikrlash faoliyatini rivojlantirishning o'zga xos pedagogik tizimini yaratishga muvaffaq bo'lganlar. Ushbu tajribalarni ham ijodiy o'zlashtirgan holda boshlang'ich ta'lim tizimiga tatbiq etish pedagogikaning dolzarb masalardan biri hisoblanadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Safarova R. O'quvchilarning kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik shart sharoitlari. Metodik qo'llanma. – T.: Bookmany print, 2023. – 69 b.
2. Safarova R. G. The role of analytical activity in the pedagogical process directed to the formation of creative thinking skills in students. International scientific and practical conference "the time of scientific progress", 2023 Warsaw, (Poland)
3. Xodjayev B. "Umumta'lim maktabi talabalarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida rivojlantirish" Darslik. - T.: "Sano-standart" nashriyoti, 2017-yil,
4. Haydarov D.Sh. "Axborot ta'lim muhitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini loyihalash kompetensiyasini shakllantirish" // Xalq ta'limi jurnali. – Toshkent, 2021. – 3-son. – B. 55–57. (13.00.00, №17).

ESTETIK TARBIYA VA IQTIDORNI RIVOJLANTIRISHDA JADIDLAR MEROSINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Umurzakova Munisaxon Rashid qizi¹, Jumatova Luiza Tozaboy qizi²

¹Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti,

²Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek mutafakkirlari va jadid ma'rifatchilarining tarbiya, ta'lim hamda estetik didni shakllantirish haqidagi qarashlari o'rganiladi. Bu qarashlar zamonaviy pedagogik jarayonlar, xususan, sinfdan va maktabdan tashqari estetik faoliyatlar bilan bog'lab tahlil qilinadi. Bo'lajak o'qituvchilarning badiiy-estetik didini tarbiyalash va o'quvchilarning iqtidorini rivojlantirishda tarixiy merosdan samarali foydalanishning metodik asoslari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *estetik tarbiya, badiiy did, iqtidor, jadidlar, pedagogika, maktabdan tashqari ta'lim, ma'naviy meros.*

Sharq mutafakkirlari va jadid ma'rifatchilari tarixiy taraqqiyotda shaxs tarbiyasining estetik, ma'naviy-axloqiy va intellektual jihatlariga alohida e'tibor qaratgan. Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi allomalar hamda Avloniy, Munavvarqori, Fitrat singari jadidlar ijodida insonni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash g'oyasi ustuvor o'rin tutgan [1][2][3][4]. Bugungi ta'lim jarayonida bu meros pedagogik metodika bilan uyg'unlashgan holda qo'llanilmoqda.

Mutafakkirlar va jadidlar ta'limida estetik tarbiya g'oyalar

Sharq mutafakkirlari asarlarida estetik tarbiya — inson qalbini go'zallik, nafosat, san'at va axloqiy yuksaklik orqali shakllantirish jarayoni sifatida tasvirlanadi. Abu Nasr Forobiy o'zining “Fozil odamlar shahri” asarida fozil jamiyat poydevori sifatida axloqiy-ruhiy yetuklik, go'zallikni anglay olish va san'atga intilishni ta'kidlaydi. Unga ko'ra, go'zallik — bu fikr va hisning uyg'unligidir, bunday uyg'unlik esa komil insonni shakllantiradi[1]. Ibn Sino esa inson tarbiyasida musiqa, she'riyat, rasm va boshqa badiiy faoliyatlarning ahamiyatini tibbiy-psixologik jihatdan asoslab berdi. Uning qarashlarida estetik tarbiya nafaqat ruhiy zavq uchun, balki aqliy salomatlik va ruhiy uyg'unlik vositasi sifatida ham talqin etiladi[2]. Alisher Navoiy esa o'z ijodida estetik tarbiyani insonni komillikka yetaklovchi asosiy vosita sifatida ko'radi. Xususan, “Xamsa” dostonlarida nafis tuyg'ular, badiiy go'zallik, she'riy obrazlar orqali insoniyat fazilatlarini — mehr, muhabbat, adolat kabi tushunchalar tarannum etiladi[3]. Jadid ma'rifatchilar esa estetik tarbiyani xalqni uyg'otish, millat ongini yuksaltirish va yosh avlodni sog'lom fikrli, badiiy didli qilib tarbiyalash vositasi sifatida qaraganlar. Abdulla Avloniy “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida “Tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat...” deb yozgan holda, tarbiyaning barcha jihatlarini qatori, estetik tarbiyani ham milliy taraqqiyot omili sifatida baholaydi[4]. Munavvarqori Abdurashidxonov o'z maktablarida teatr sahnalashtirish, musiqa va chizmachilikni dars jarayoniga joriy qilgan. Bu orqali u estetik tarbiya orqali o'quvchilarning nafaqat didini, balki mustaqil fikrlash, his qilish, voqelikni badiiy idrok etish qobiliyatini rivojlantirishga erishgan[5]. Abdurauf Fitrat esa badiiy va musiqiy madaniyatni xalq ma'naviyatining ajralmas qismi deb bilgan. U musiqa orqali ruhiy tarbiya, milliy birlik va estetik his-tuyg'ularni uyg'otish tarafdori bo'lgan[6]. Bugungi zamonaviy ta'limda bu qarashlar o'z ifodasini topmoqda. Estetik tarbiya — bu faqatgina go'zallikni ko'rish emas, balki go'zallik orqali fikrlash, tuyg'ularni ifodalash va jamiyatga estetik yondashuv bilan munosabat bildirish madaniyatini shakllantirishdir.

Badiiy-estetik didni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslar

Estetik tarbiya san'atni idrok etish, his qilish va ifodalashni rivojlantiradi. Ushinskiy inson psixologiyasida san'atning tarbiyaviy o'rnini tahlil qilgan, Dewey esa tajriba va san'at integratsiyasini taklif qilgan [5][6]. Sukhomlinskiy o'quvchi qalbini estetik go'zallik orqali tarbiyalashni ilgari surgan [7]. Zamonaviy ta'lim tizimida bu g'oyalar dars jarayonida hamda darsdan tashqari faoliyatlarda aks etmoqda: teatr, rasm, musiqa, ijodiy laboratoriyalar, loyiha asosidagi o'qitish metodlari orqali estetik ong va badiiy did shakllantirilmoqda [8].

Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda jadidlar meros

Jadid maktablarida teatr sahnalashtirish, rasm chizish, musiqaga oid mashg'ulotlar orqali o'quvchilar iste'dodi aniqlanib, rivojlantirilgan [4][9]. Bu yondashuv zamonaviy metodikalarda – STEAM, CLIL, portfolio texnologiyasi kabi tizimlar orqali davom etmoqda. Mentorlik, qobiliyat xaritalari, individual rivoj rejalari yordamida o'quvchining iqtidorini namoyon etish imkoniyatlari yaratilmoqda. Bu metodlar jamiyatda estetik madaniyatli, faol ijodiy shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi [8][10].

Maktabdan tashqari estetik tarbiya jarayonlarini takomillashtirish mexanizmlari.

Maktabdan tashqari pedagogik jarayonlar o'quvchilarni san'at bilan jonli muloqotga kirishishga xizmat qiladi. Quyidagi mexanizmlar taklif etiladi:

- Ijodiy studiyalar: teatr, rasm, hunarmandchilik to'garaklari;
- Madaniy muassasalar bilan hamkorlik: muzey ekskursiyalari, teatr tomoshalari, san'at maktablari bilan loyihalar;
- Raqamli texnologiyalar: virtual ko'rgazmalar, raqamli animatsiyalar, onlayn mahorat darslari;
- Ijodiy uchrashuvlar: taniqli san'atkorlar bilan seminar va master-klasslar.

Bularning barchasi o'quvchi shaxsining estetik ongini uyg'otish, iste'dodini qo'llab-quvvatlash va ma'naviy dunyosini boyitishga xizmat qiladi.

Xulosa. Mutafakkirlar va jadid ma'rifatchilarining estetik tarbiya borasidagi qarashlari bugungi zamonaviy ta'lim tizimi uchun boy nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning asarlarida ilgari surilgan fikrlar — insonning ichki dunyosini go'zallik, san'at, axloq va tafakkur orqali kamolga yetkazish g'oyalari — hozirgi pedagogik jarayonda ayni dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak pedagoglar bu merosni chuqur o'rganib, uni amaliy faoliyatlar bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda estetik did, badiiy tafakkur va milliy o'zlikni anglash tuyg'usini shakllantirishlari zarur. Jumladan, sinfdagi dars mashg'ulotlari, maktabdan tashqari estetik to'garaklar, ijodiy loyihalar, teatr va musiqa mashg'ulotlari orqali o'quvchilarning iqtidorini aniqlash, rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari ortadi. Ayniqsa, maktabdan tashqari estetik faoliyatlar — o'quvchilarni san'at olamiga yaqinlashtirish, ularning his-tuyg'ularini boyitish, tasavvurini kengaytirish va ma'naviy-estetik olamini tarbiyalashda muhim pedagogik vosita sifatida qaralishi lozim. Bu jarayonda innovatsion texnologiyalar, raqamli vositalar, mentorlik va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar orqali an'anaviy estetik qadriyatlar zamonaviy ruhda yosh avlod ongiga singdirilishi mumkin. Shu bois, mutafakkirlar va jadidlarning estetik tarbiya borasidagi ilg'or g'oyalarini bugungi ta'lim tizimi bilan integratsiyalash pedagogik amaliyotda yuqori samaradorlikka olib keladi. Bu esa o'z navbatida estetik ongli, ijodiy faol, milliy qadriyatlarni anglagan va ularni qadrlay oladigan shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Fan, 1993.

2. Ibn Sino. Axloqiy risolalar. – Toshkent: Fan, 1980.
3. Navoiy A. Xamsa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1987.
4. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
5. Abdurashidxonov M. Munavvarqori va jadid maktablari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2005.
6. Fitrat A.R. O‘zbek klassik musiqasi va estetik madaniyat. – Toshkent: Sharq, 2010. Ushinskiy K.D. Inson tarbiyasi asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1960.
7. Dewey J. Art as Experience. – New York: Minton, Balch & Co., 1934.
8. Sukhomlinskiy V.A. Yurakdan yurakka. – Toshkent: O‘qituvchi, 1982.
9. Abduqodirov A. Zamonaviy ta’limda iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
10. Shomirzayev H. Jadid maktablari va zamonaviy ta’lim. – Samarqand: Ilm ziyo, 2022.
11. Azizxo‘jaeva N. Ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARIDA TADQIQOTCHILIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA EVRISTIKANING AHAMIYATI

Sobirov Zarifboy

Qori Niyoziy nomidagi TPMI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada evristika, uning pedagogik tavsifi, evristik yondashuvning o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishagi o'rni, o'quv faoliyatini rivojlantirishdagi imkoniyatlari haqida fikr yuritilgan. Maqola ilmiy pedagogik jamoatchilik tadqiqotchilar va talabalar uchun manba sifatida xizmat qiladi.

Tayanch so'zlar: evristika, evristik yondashuv, kognitiv faoliyat, rivojlantiruvchi ta'lim, o'quvchi, o'qituvchi, transformatsiya, tadqiqotchilik ko'nikmalari, didaktik jarayon, muammoli ta'lim, rivojlantiruvchi ta'lim.

Uzoq asrlar davomida ajdodlarimiz shaxsning kreativligini ta'minlashning nazariy amaliy asoslarini yaratishga harakat qilganlar. Chunki jamiyatning farovonligi unda yashovchi insonlarning kreativlik, yaratuvchilik faoliyatiga bog'liq. Yaratuvchilik faoliyati fan, texnika taraqqiyotining asosiy manbai hisoblanadi. Evristik faoliyat o'quvchilarni tabiiy jarayonda yangiliklar yaratishlarini ta'minlaydi. Shunga ko'ra evristik yondashuv o'quvchilarning yangiliklarni izlab topishlariga ko'maklashadi. Yangiliklar yaratish esa bevosita tadqiqotchilik faoliyatini taqozo etadi.

Evristik yondashuvning o'ziga xos jihati shundaki, unda o'quvchilarning rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash uchun qulay imkoniyat yaratiladi. Bu jarayonda o'qituvchilar har bir o'quvchida tadqiqotchilik ko'nikmalarining shakllanishi uchun qulaylikni vujudga keltiradilar. Buning uchun pedagogik jarayonda o'quvchilarni izlanuvchanlika undaydigan topshiriqlardan foydalanish talab etiladi. Bunday topshiriqlar o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish uchun samarali vosita bo'la oladi. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim mazmuni ko'p jihatdan yangilanayotganligiga qaramasdan o'qituvchilar ham, dastur va darslik mualliflari ham o'quvchilarni evristik izlanishga undovchi, ularda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan topshiriqlar ustida ishlashga yetarlicha e'tibor qaratmayaptilar. Pedagogik xarakterdagi aksariyat, manbalarning tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, pedagog va psixolog olimlar, o'qituvchilar ham evristikni tor ma'noda o'qitish metodi sifatida qarab kelmoqdalar. Pedagogik jarayonda evristik topshiriqlar, evristik savollar, evristik metodlar, evristik matnlardan o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishda samarali foydalanish mumkin.

O'tgan XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mutaxassislar evristikaga alohida e'tibor qaratib, unga bilimlarni taqdim etishning samarali metodi sifatida qaray boshladilar. Taniqli pedagog T.A. Ilinaning ta'kidlashiga ko'ra evristika pedagogikada muammolar haqida fikr yuritish imkonini beradigan yangi atama sifatida qo'llanilmoqda va pedagogik tadqiqotlarda o'zining talqinini topmoqda. Mazkur atama ko'proq evristik suhbatlar tarzida qo'llanilib, bilimlarni o'quvchilarga taqdim etish usuli sifatida namoyon bo'la boshladi. Oxirgi yillardagi pedagogik yondashuvlar, tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, T.A. Ilinaning yuqoridagi fikri evristikaga noto'g'ri yondashuv mahsuli bo'lgan. Evristika atamasi didaktikada A. V. Xutorskiy, M. M. Levinlar tomonidan yangicha nuqtai nazardan turib tahlil qilingan.

Pedagogik jarayonida o'quvchilar evristik faoliyatining rivojlanishi innovatsion didaktik yondashuvlar bilan integratsiyalashgan holda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Ma'lumki, evristik yondashuv birinchi navbatda muammoli hamda rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi sifatida vujudga kelgan. Shu bilan bir qatorda evristik yondashuvga tayangan holda amalga oshiriladigan pedagogik jarayon o'zining muayyan didaktik xususiyatlariga ega. Bu xususiyatlar uni muammoli hamda rivojlantiruvchi ta'limdan farqlash imkonini beradi. Evristik yondashuv o'quvchilarga yo'naltirilgan o'quv jarayonini tashkil etish uchun qulay sharoit yaratadi.

Evristik yondashuv o'zining muayyan funksiyalariga ega:

- O'quvchilarning bilimlar va harakat usullarini mustaqil o'zlashtirishlari uchun qulay sharoit yaratish;

- O'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish hamda ular tomonidan o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi vaziyatlarga qo'llash ko'nikmasini shakllantirish;

- an'anaviy vaziyatlarga yangi muammolarni tarnsformatsiyalash uchun qulay imkoniyatlar yaratish;

- o'rganilayotgan o'quv muammolarining o'quvchilarni rivojlantirish, ularni tadqiqiy faoliyatga undash uchun qulayligini ta'minlash;

- o'qituvchilar yangi metodlarni o'quv jarayoniga olib kirish hamda o'quvchilarning kreativ faoliyat ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytirishlarini ta'minlash;

- o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish va dialog vaziyatlarini kengaytirish;

- o'quvchilarda bilimlarni ijodiy o'zlashtirish va tadqiqotchilik motivlarini rivojlantirish.

Evristik ta'lim rivojlantiruvchi hamda muammoli ta'limdan sifat jihatdan yangiligi bilan farqlanadi, ular o'quvchi va uning ta'lim olish traektoriyasini rivojlantirish, o'quvchilarni o'quv maqsadlarini ishlab chiqishga undash, o'qituvchilarni yangi texnologiyalarni qo'llashga o'rgatish, o'quvchilarni ta'lim mazmunini ijodiy o'zlashtirishga yo'naltirish kabi didaktik vazifalarni bajaradi. Evristika pedagogika bilan bir qatorda psixologiya, filologiya, mantiq, kibernetika, matematika hamda falsafada keng ko'lamda o'rganiladi. Evristika bir tomondan universal, ikkinchi tomondan fanlararo metodika bo'lganligi uchun ham har bir sohada betakror imkoniyatlarga ega.

Evristika psixologiyaning tarkibiy qismi bo'lib, unga oid tadqiqotlarda muhim o'rin egallaydi. Shaxsning kreativ fikrlash faoliyatini o'rganishga yo'naltirilgan metodika sifatida alohida ahamiyatga ega. Pedagogikada esa evristika ta'lim jarayoni bilan bog'liq muammolarni yechish vositasi va metodi sifatida tavsiflanadi. Biz o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishda evristikaning mana shu imkoniyatidan foydalanishga harakat qilamiz.

Evristik jarayon birinchi navbatda o'quvchilarda mahsuldor tadqiqotchilik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, umumiy o'rta ta'lim jarayonida evristik topshiriqlarni qo'llash natijasida o'quvchilar bilan aqliy hujum, evristik usullardan foydalanish hamda tahlil va umumlashtirish metodlariga tayandik. Aksariyat, mutaxassislar evristik metodni samarali, biroq muammolarni to'liq yechish imkonini bermaydigan metod sifatida baholaydilar. Buning asosiy sababi evristik metodlar yechimlarning bir necha variantini taqdim etish imkoniyatini cheklaydi. Chunki yakuniy yechimlar boshqa variantlarni taqdim etish imkoniyatini pasaytiradi. Buning asosiy sabablaridan biri evristik yondashuvning pedagogik imkoniyatlari pedagoglar tomonidan to'liq ochib berilmaganligidadir.

Evristikaning o'ziga xos jihatlarini to'liq anglash uchun uning ikki xil talqiniga e'tibor qaratish talab etiladi.

1. Evristika shaxsning izlanishga asoslangan faoliyatga yo'naltirib muammolarning murakkab, nostandart yechimlarini izlab topish uchun imkoniyat yaratadi.

2. Evristika shaxsning o‘ziga taalluqli bo‘lib, muammolarni yechish imkoniyatini taqdim etadigan usul sifatida, ushbu usullarni evristik torpshiriqlarni bajarish jarayonida qo‘llash imkoniyatlarini mavjudligini anglatadi.

Pedagoglarning e‘tibori asosan evristikaning birinchi funksiyasi, o‘quvchilarni yangi bilimlarni taqdim etish imkoniyatini yaratishiga qaratiladi. Uning ikkinchi funksiyasi esa ta‘lim oluvchilarning kognitiv layoqatlarini ro‘yobga chiqarish va rivojlantirishga qaratilganligi bilan xarakterlidir. Evristik yondashuvni qo‘llash natijasida umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quv jarayonida evristik izllanishga asoslangan tadqiqotchilik faoliyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik vaziyatlari vujudga keldi. Natijada o‘qituvchilar o‘quvchilarga bilimlarni tayyor holda taqdim etmasdan, ularni izlanishga, tadqiqotchilik faoliyati bilan shug‘ullanishga undash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Evristik yondashuvni qo‘llash natijasida o‘quvchilar kognitiv faoliyatni amalga oshirish tadqiqotchilik bilan shug‘ullanishga muvaffaq bo‘ladilar. Bu jarayonda o‘quv faoliyatining mahsuldorligi ta‘minlanadi, o‘quvchilarning kreativ faoliyat ko‘rsatish imkoniyatlari kengayadi. Bu quyidagi shaklda namoyon bo‘ladi: o‘quvchilarning asosiy kuchi evristik izlanishlarni amalga oshirish, kichik tadqiqotlar bilan shug‘ullanishga yo‘naltiriladi, natijada ular o‘zlashtirgan bilimlarini yangi vaziyatlarga ko‘chirish, o‘zlarining rivojlanish traektoriyalarini belgilab olish, qiziqtirgan muammolari ustida tadqiqotlar o‘tkazish bilan faol shug‘ullana boshlaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Xutorskoy A. V. Didakticheskaya evristika. Teoriya i texnologiya kreativnogo obucheniya. M.: Izd-vo MGU, 2003. 416 s.
2. R.G.Safarova. Kognitiv pedagogikaga oid nazariy yondashuvlar. Monografiya. – Toshkent: “Science and innovation”, 2024. – 186 b.
3. Gaipov D.J. Evristik metod yordamida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv faolligini ta‘minlash mexanizmlari. Monografiya. – T.: Tafakkur qanoti, 2011. – 112 b.

O'QUVCHI-YOSHLARNI ESTETIK TARBIYALASHDA XORAZM MILLIY MUSIQIY MEROS NAMUNALARINING O'RNI

Shomurodov Jamshid Olimboy o'g'li¹, Shamsiddinova Jadira Aslbek qizi²

¹Oriental universiteti Uzluksiz ta'lim pedagogikasi kafedrası dotsent v.b. p.f.f.d., PhD,

²Oriental universiteti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchi-yoshlarni estetik tarbiyalashda milliy musiqa meros namunalarining o'rni va o'quvchi yoshlarni estetik tarbiyalashdagi ahamiyati haqidagi bilimlar yoritilgan. Shuningdek, maqolada Xorazm milliy musiqiy san'at namunalarining o'ziga xos xususiyatlari, milliy musiqiy namunalar orqali o'quvchilarni estetik tarbiyalashning muhim shartlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Estetik tarbiya, milliy musiqiy meros, ma'naviy dunyoqarash, suvora, go'yanda, suvoriy, globallashuv, idrok, tafakkur, nafosat, ma'naviy ahloqiy.

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar ta'lim, ilm-fan, san'at va madaniyat iqtisodiyot va turizm kabi ko'plab ijtimoiy sohalarni rivojlantirishga qaratilgan³⁷. Xususan, ta'lim tizimida ham bugungi kunda xalqimizning boy milliy madaniy merosi hamda ularning imkoniyatlaridan o'quvchi yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini kengaytirish, bugungi globallashuv sharoitida turli yot illatlarga qarshi mafkuraviy immunitetni hosil qilishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. O'quvchi-yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda o'zbek milliy musiqiy meros namunalarining o'rni beqiyosdir.

O'quvchi-yoshlarni xalqimizning boy milliy urf-odatlari, etnik turmush taraqqiyoti, an'analar hamda qadriyatlarini o'zida aks ettirgan milliy musiqa san'ati namunalariga ongli munosabat bildirish, o'quvchi-yoshlarni milliy musiqiy namunalarning badiiy-g'oyaviy mazmunini chuqur idrok etishga o'rgatish muhim ahamiyatga egadir. Shuningdek, o'quvchi-yoshlarni ta'lim-tarbiya jarayonlariga yo'naltirishda ta'limning mazmunini milliy asosda barpo etish eng asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan. Buning asosi esa O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi qonuni³⁸dir. Mazkur qarorning mazmunida o'quvchi yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash asosiy prinsplari sifatida belgilangan. Yoshlarni aynan milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda esa milliy musiqiy san'at namunalari muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Qadim zamonlardan madaniyat va san'at maskani bo'lib kelayotgan, o'zbek milliy musiqa san'atining ajralmas bir bo'lagi bo'lgan, xorazm vohasida o'ziga xos xalq musiqa ijodiyoti (bolalar va marosim qo'shiqlari, xalfa laparlari va boshqalar), og'zaki an'anadagi kasbiy musiqa (Doston, talqinchi va go'yandalar san'ati, klassik a'shulalar, suvoralar, bolalar qo'shiqlari, maqom va bastakorlar) keng o'rin egallaydi.

Xorazm milliy musiqalarining ravnaq topishida va dunyo madaniyati sahnasiga olib chiqishda o'zlarining munosib hissalarini qo'shgan san'at ustunlaridan: Usta Komil Xorazmiy, Bola baxshi, Komiljon Otaniyozov, Matpano ota Xudoyberganov, Kurji ota Avazmatov, Madrahim Yoqubov (Sheroziy), Jumaniyoz Xayitboev, Xojixon Boltayev, Ro'zmat

³⁷ O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi PF-60 son farmoni

³⁸ O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. - Toshkent.: O'zbekiston, 2020.

Jumaniyozov, Qalandar baxshi Normatov, Rahmatjon Qurbonov kabi yirik namoyondalarning o'zni alohida ahamiyatga egadir.

Xorazm musiqasida talqinchi va go'yandalar ijodi aniq bir janr bilan chegaralanmagan bo'lsada, ularning o'z yo'llari va o'ziga xos uslublari mavjud. Ayniqsa, suvoralar va ularning savtlari hamda boshqa yirik shakldagi mumtoz ashulalarni Mashrab, So'fi Olloyor, Mahtumquli, Mulla nafas kabi shoirlarning tasavvuf yo'lidagi g'azallari, nasihat hamda o'gitlariga solib kuylaganlar. Shuningdek, musulmonchilikni targ'ib qiluvchi «Kiyiknoma», «Sayid Vaqqos», «kaptar», «Amir Hamza», «Me'rojnoma», «Sultonbobo hikoyati», «Payg'ambarlar hikoyati» kabi nomlarni ham ijod qilganlar.

Xorazm vohasida Najmiddin Kubro hazratlari asos solgan "Kubraviya" tariqati azaldan hukm surib kelgan. El orasida bu oddiy tarzda "Javonmardlik" ("Mard yigitlik") nomi ostida tarqalgan. Najmiddin Kubro va uning atoqli izdoshi Abul Vafo yo'lidagi tariqat ahlining soz va so'z uyg'unligidagi fikrlari alohida o'rin tutgan. Bu toifa urf odatlarining yorqin ko'rinishlari Pahlavon Mahmud xonaqohida va uning suvoriyxonlik majlislarida XX asr boshlarigacha davom etib kelgan. Keyinchalik bu odatning soz va she'riy merosi Xorazm "Suvoriy"larida o'z aksini topgan.

Diniy musiqalarda asosan sozga nisbatan so'z birlamchi omil hisoblanadi. "Xorazm suvorolari butun Islom dunyosida keng tarqalgan ilohiy aytimlar toifasiga mansub san'atdir. Uning shakli shamoyillari nihoyatda xilma-xil bo'lib, o'zbek musiqiy merosida mazmun-mohiyat jihatidan suvoralariga monand yo'llar sifatida Farg'ona-Toshkent vohalarida tomir otgan "Katta ashula"larni misol keltirishimiz mumkin. Shakl-ko'rinish tarafidan Xorazm suvoriylari katta ashulalardan sezilarli farq qiladi. Suvoriylarni Hindistonu Pokiston musulmonlari orasida hanuzgacha e'zozlanib kelayotgan "Qavvoliy"larga o'xshatish mumkin. Ulamolar fikriga ko'ra, qavvoliy larni Shahobuddin Suhravardiy sulukiga mansub go'yandalar bir vaqtlar O'rta Osiyodan Hindistonga ko'chirgan. Qavvoliy bilan suvoriylar o'rtasida yana bir bog'liqlik shuki, o'tmishda arabcha "qavvol", "go'yanda" tushunchalari aytuvchi, "ilohiy so'z" aytuvchisi ma'nolarida ishlatilgan. O'zimizda ham suvoriyxonlar hanuzgacha go'yanda deb yuritiladi. Suvoriyning lug'aviy ma'nosi "suvor" fors-tojik "minmoq" (ot yoki boshqa jonzodni minmoq) ma'nosini bildiradi. Ko'pchilik ustozlar suvoriy so'zini otliq chavandoz ma'nolari bilan bog'liq ekanligini ham aytishadi.

Xorazm milliy musiqiy san'at namunalarining o'ziga xos xususiyatlari shundaki, ushbu san'at turida boshqa xalqlar musiqiy madaniy merosida uchramaydigan be'takror musiqiy xarakterga egaligi bilan ajralib turadi. Bu insonning ichki emotsional jarayonlariga kuchli ta'sir etuvchi ohanggi, tovush tembri, ijro-xususiyatlari ritm xilma-xilligi, garmoniya tuzilishi, interval va akkordlar tuzilishidagi rang-barangligi, hamda borliqni estetik idrok etishga undaydigan xarakter xusiyatiga egaligi bilan ahamiyatlidir.

Xorazm musiqasida san'ati shu vohada istiqomad qiladigan etnik xalqning avloddan-avlodga o'tib, ustozdan-shogirdga an'ana sifatida o'tib kelayotgan san'at turidir. Shu sababli o'zining serjiloligi, nolalari hamda milliy musiqiy bezaklari bilan tinglovchilar qalbini zabt etib kelayotgan san'at turidir. Bunday mazmundagi musiqiy namunalar estetik joziba olami bo'libgina qolmay, tarbiya jarayonining muhim vositasi hamdir.

Pedagogik tadqiqotlarga oid adabiyotlarda musiqaning katta tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligi alohida ta'kidlanadi. Mavzu jihatidan turlicha nomlangan bolalarbop musiqiy namunalar o'quvchilarning ichki olamiga ijobiy ta'sir ko'rsatib ularning badiiy-estetik didini rivojlantirib borishga xizmat qiladi. O'quvchi-yoshlarga xorazm musiqasida namunalarini muntazam ravishda o'rgatib borish o'quvchilarning nafaqat repertuarini boyitadi, balki

ularning milliy qadriyatlarimizga bo'lgan munosabatini yaxshilashga xizmat qiladi, dunyoqarashini kengaytiradi va musiqiy bilimlarni idrok etishga yordam beradi.

O'quvchi-yoshlarga xorazm milliy musiqiy namunalarini o'rgatish orqali ularda insonparvarlik, mehr-muhabbat, nafosat kabi yuksak ma'naviy- axloqiy fazilatlar shakllanib boradi. O'quvchi-yoshlarni xorazm musiqa san'atiga xos milliy musiqiy namunalar bilan yaqindan tanishtirish natijasida ularda xorazm milliy musiqiy merosi haqidagi bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan diskret, ya'ni uzluksiz yondashuvi qaror topadi. Bunday yondashuv natijasida o'quvchi yoshlarda musiqiy namunalarni ijodiy o'zlashtirish imkoni yuzaga keladi hamda estetik tarbiyaviy imkoniyatlari kegayib boradi.

Estetik tarbiyaviy imkoniyatga ega bo'lgan bu kabi xorazm milliy musiqa namunalari zahirida axloqiy bilim, ko'nikma va malakalar, o'quvchining xulq-atvori, hatti-xarakatlarini boshqarishning o'ziga xos tizimi yotadi. Axloqan go'zal shaxs ma'nan go'zal va barkamol bo'ladi. Bu kabi axloqiy fazilatlar esa o'quvchining ko'p qirrali faoliyati davomida qisman milliy hamda kasbiy musiqalar vositasida shakllanib boradi. Axloqiy fazilatning ko'rinishlari, uning qirralari va namoyon bo'lishi xilma-xildir. Insonparvarlik, halollik, tashabbuskorlik, faollik, ijodkorlik kabi qator muhim tushunchalar axloqiy fazilatga oid tushunchalardir. Bu kabi musiqiy namunalar turli bayram va tantanalarda aytilishi bilan bir qatorda, musiqa madaniyati darslarida ham o'rganiladi. Bu jarayon o'quvchining o'zligini anglashga yordam berib, uning faolligini tezlashtiradi. O'quvchilarni Xorazm milliy musiqa namunalari orqali estetik tarbiyalash, avvalo, ularning ma'naviy-axloqiy didini rivojlantiradi. Bunda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, individualligini hisobga olish, musiqani idrok etish, uni tahlil qila olishga o'rgatish pedagogik-psixologik shart-sharoitlarning mavjudligiga bevosita bog'liq.

Milliy musiqiy namunalar orqali o'quvchilarni estetik tarbiyalashning muhim shartlaridan biri – ularda musiqiy qobiliyatning mavjudligini aniqlay olishdadir.

Musiqaga oid estetik qobiliyat – bu, o'z navbatida, musiqiy idrokning ikki muhim tomonini o'zida mujassamlashtiradi:

- a) hissiy bilish;
- b) samarali bilish.

Hissiy idrok har bir o'quvchining musiqadan ta'sirlana olishi, uning go'zalligini his etishi, hayotiy voqealarni o'z qamroviga sola olishida namoyon bo'ladi.

O'quvchilarni xorazm musiqiy namunalarini chuqur idrok etishga o'rgatish uchun ularda musiqiy madaniyatni rivojlantirish zarur. O'quvchilarga o'rgatiladigan xorazm musiqiy madaniy meros namunalarini musiqiy bezagi, undagi nola va qochirimlardan unumli foydalangan holda xalq an'analari, udumlari hamda turli marosimlar bilan uzviy bog'lab, o'quvchilarga singdirish lozim.

Xorazm maqomlari namunalari ta'sirchanligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri – uning o'quvchilar hissiyotiga tez ta'sir qila olishidir.

Xulosa qilib aytganda musiqiy ohangning yuksak darajada emotsionalligi, uning inson hissiyoti hamda kechinmalariga samarali, kuchli va chuqur ta'sir eta olishida namoyon bo'ladi. Xorazm maqomlarini ijro etish jarayonida so'zning emotsionalligi bilan birgalikda undagi o'ynoqilik, harakatchanlik, epchillikka undash, imo-ishoralar, tovushlarning ohangdorligi, cholg'u sozlarning musiqiy jozibadorligi o'quvchilarda go'zallikka bo'lgan intilishni shakllantiradi hamda estetik tarbiya vositasi bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida” Qonuni 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi o‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi PF-60 son farmoni
3. Ibrohimov O. O‘zbek xalq musiqasi. – Toshkent: Ibn Sino, 1994. – I jild.– 104 b.
4. Mulla Bekjon Rahmon o‘g‘li, Muhammad Yusuf Devonzoda. Xorazm musiqiy tarixshasi. – T.: Yozuvshi, 1998. – 46 b.
5. Shomurodov J.O. O‘quvchilarning badiiy-estetik mazmundagi o‘quv materiallarini kognitiv qabul qilish layoqatini rivojlantirish mexanizmlari ped. fan. falsafa dok. (PhD) diss. - T.: 2023. - 156 b.

INKLYUZIV TÁLIM SISTEMASÍN SHÓLKEMLESTIRIW

Tasbayeva Gulbahar Muratovna

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq Institutı

Mektepke shekemgi tálim fakulteti

Annotaciya. *Bul institutı Mektepke shekemgi tálim fakulteti maqalada inklyuziv tálim sistemasın shólkemlestiriwde alıp barılatuǵın is-ilájlar haqqında ayıladı.*

Gilt sózler: *inklyuziv, tálim, ayırıqsha járdemge mútáj balalar, ámeliyat.*

Inklyuziv tálim - bul mámleket siyasatı bolıp, kemshiligi bar hám salamat balalar ortasındaǵı tosqıqlardı saplastırıw, arnawlı tálimge mútáj balalar rawajlanıwındaǵı kemshilikler yaki ekonomikalıq qıyınshılıarǵa qaramay sociallıq ómirge jóneltirilgen ulıwma tálim procesine qosıwdı kórsetiwshi tálim sisteması.[1]

“INKLYUZIV” sózi inglizshe – “inclusion”- uyǵınlasıw degen mánisti bildiredi. Sherikliktegi tálim bolıp, pútkil dúnya jámiyeti tárepinen eń insanpárwar hám eń sıpatlı tálim sıpatında tán alınǵan.

Inklyuziv tálimniń qatnasıwshıları:

-Densawlıqtı saqlaw ministrliǵı;

-Shańaraq;

-Máhalle;

-Xalıq bilimlendiriw ministrliǵı;

-Klasları;

-Mekteptegi teńlesleri hám ustazları;

Inklyuziv tálim ideyaları mádeniy teoriyalarǵa tiykarlanadı. Psixolog L.Vigotskiy(1986-1934) inkyuziv tálim ideyasınıń tiylarshısı bolıp, onıń sociallıq konstruktivizm teoriyası arqalı balalar sociallıq ortalıqta eń sapalı bilim aladı. L.Vigotskiy joqarı aqılıy funkciyalardıń rawajlanıwı siyasiy sheriklikten baslanadı hám keyin shaxsıy boladı dep aytıp ótken. [2]

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń shawqımlı (lekin bálent bolmaǵan), bánt (lekin tártipsiz bolmaǵan) toparı- bul normal oqıw ortalıǵı. Kópǵana mámleketlerde inklyuziv tálim ámeliyatı bul teoriyanıń durıs ekenligin kórsetip berdi. Izleniwlerge kóre, ayırıqsha járdemge mútáj balalar óz teńlesleri menen birge oqısa, úyreniwde, sociallıq múnásábette júda jaqsı nátiyjelerdi kórsetiwi múmkin.

Bárshe balalar inklyuziv tálim ámeliyatınan jaqsı nátiyje aladı. Ádette, ayırıqsha járdemge mútájligi bar bala rawajlanıp atırǵan teńlesleri menen bir toparda bolıwı olarǵa eliklewge, sociallıq kónlikpelerdi rawajlandırıwǵa háreket qılıwına sebepshi boladı.

Inklyuziv mektepke shekemgi tálim shólkemleriniń ózine tán qásiyetleri:

-ayırıqsha járdemge mútáj balalardıń ulıwma tálimi menen úzliksiz toparlarda pedagoglar menen birgelikte qanıgeler jámaáti shuǵıllanadı;

-ayırıqsha járdemge mútáj balalardıń qanshasın bir toparǵa kirgiziw múmkinligin anıqlap alıw zárur. Ádette, bul muǵdar hár bir balanıń qásiyetleri túrine hám pedagogtıń óziniń mektepke shekemgi tálim shólkeminen alatuǵın járdemine baylanıslı. Mısalı, qanıgeler járdemi menen pedagog tek bir awır kesellikke shalınǵan balanı óz toparına alıwı múmkin. [3]

-Topardaǵı balalardıń ulıwma sanınıń 5-10% ten kóp bolmaǵan shtatı boyınsha ayırıqsha járdemge mútáj balardı da óz ishine alıw ámeliyatı da bar. Eger toparda 20 bala bar bolsa, ayırıqsha járdemge mútáj 1-2 balanı qabil etiw;

-perzentleriniń tálim-tárbiyası hám rawajlanıwına baylanıslı qarar qabıl etiwde ata-analar hám basqa shańaraq aǵzalarınıń belsene qatnasıwı;

-barlıq pedagoglar(topar tárbiyashısı, mektepke shekemgi tálim psixologı hám defektologı), muzıka basshısı, dene tárbiya oqıtıwshısı) jámáát bolıp isleydi hám balalardıń umtıls hám háreketlerin muwapıqlastıradı. Qararlar bir-biri menen nátiyjeli sheriklik qılatuǵın jámáát aǵzaları tárepinen qabıl etiledi.

Inklyuziv tálimdi rawajlandırıwdıń áhmiyetliliǵı sonnan ibarat, búgingi kúnde ayrıqsha járdemge mıtáj balalar óz teńleslerinen arqada qalıp, ómirge hám oqıwǵa degen qızıǵıwshılıǵı joǵalǵan. Sol sebepli, ayrıqsha járdemge mıtáj balalar hám salamat balalar ortasındaǵı tosqıttı joq etiw ushın 2020-2025-jıllarda Xalıq bilimlendiriw sistemasında tálimdi rawajlandırıw konsepciyasın 2020-2021-jıllarda ámelge asırıw boyınsha “jol kartası” islep shıǵıldı. Ayrıqsha járdemge mıtáj balalar tálimin 2025-jılǵa shekem rawajlandırıwdıń maqsetli kórsetkishleri tastıyqlandı. [4].

Konsepciya erisilgen nátiyjeler, maqsetli kórsetkishler hám tiyisli dáwirlerge mólsherlengen tiykarǵı jónelislerden kelip shıqqan halda 2022-jıldan baslap hár jılı tastıyqlanǵan ayrıqsha “jol kartası” tiykarında basqıshpa-basqısh ámelge asırılıwı belgilendi.

Konsepciyanı 2 basqıshqa ámelge asırıw, tiykarınan:

2020-2022-jıllar dawamında:

-inklyuziv tálim sisteması tarawındaǵı normativ bazanı dúziw;
-inklyuziv tálim sisteması ushın jetik pedagog kadrlardı tayarlaw;
-inklyuziv tálim shólkemlestirilgen orınlarda texnika bazasın bekkemlew, olar arnawlı úskeneler(kóteri w qurılısı, pandus tutqısh hám basqalar), zárúr ádebiyatlar , metodik qollanbalar menen támiyinleniwı;

-inklyuziv tálim tarawına zamanagóy axbarat-kommunikaciya innovacion joybarlar dúziw;

-ayrıqsha járdemge mıtáj balalardıń bilim alıw huqıqı, inklyuziv oqıtıwdıń mazmun-mánisin túsindiriw arqalı adamlar arasında jaqsı sociallıq ortalıq jaratıw;

-ayrıqsha járdemge mıtáj bolǵan balalardı kemsitiw, olarǵa jaman múnásábette bolıwdıń aldın alıwǵa qaratılǵan is-ilájlarǵı ámelge asırıw;

-inklyuziv tálim sistemasın tájiriye-sınaw formasında ayrıqsha tálim shólkemleriniń iskerligine engiziw;

2023-2025-jıllar dawamında:

-inklyuziv tálim sistemasın basqıshpa-basqısh ulıwma orta tálim shólkemlerine engiziw;
-ayrıqsha járdemge mıtájligi bolǵan hár bir balanıń inklyuziv tálim alıw huqıqın támiyinlewge qaratılǵan is-ilájlarǵı ámelge asırıw;

-inklyuziv tálimde oqıtıw usılların rawajlandırıw hámde tálim procesine individuallastırıwdı ámelge asırıw;

-inklyuziv tálim procesinde oqıwshılardı mánáwiy tárepten tárbiyalawǵa, olardıń fizikalıq salamat bolıp jetilisine qaratılǵan sharalardı kóriw;

-oqıwshılardıń fizikalıq hám aqlıy mıtájliginen hámde tálim shólkemleriniń geografik jaylasıwınan kelip shıǵıp, ayrıqsha tálim mıtájlikleri bolǵan balalar ushın qánigelestirilgen mámleketlik tálim shólkemleri sanın optimallastırıw belgilep qoyıldı.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR

1. M.U.Xamidova Maxsus pedagogika Toshkent-2007, 7-bet
2. https://giu.uz/wp-content/uploads/ak/TAQDIMOT_Inklyuziv_talim.pptx
3. <https://fayllar.org/inklyuziv-talimning-maqsad-va-vazifalari-maqsad.html>

O'QUVCHILARDA MA'NAViy-AXLOQiy TARBIYANI RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI VA AHAMIYATI

Qodirqulov Nodirbek Hamroqul o'g'li
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalq og'zaki ijodining ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonidagi o'rni hamda uni umumta'lim maktablari ta'lim-tarbiya faoliyatiga integratsiyalash imkoniyatlari yoritiladi.

Аннотация. В статье рассматривается роль устного народного творчества в процессе духовно-нравственного воспитания и возможности его интеграции в образовательную деятельность общеобразовательных школ.

Abstract. This article discusses the role of folk oral literature in the process of spiritual and moral education and the possibilities of its integration into the educational activities of secondary schools.

Kalit so'zlar: Kalit so'zlar: ma'naviy tarbiya, axloqiy tarbiya, xalq og'zaki ijodi, ertak, maqol, rivoyat, milliy qadriyat, pedagogika.

Ключевые слова: Ключевые слова: духовное воспитание, нравственное воспитание, народное устное творчество, сказка, пословица, повествование, национальная ценность, педагогика.

Keywords: Spiritual education, moral education, folk oral culture, fairy tale, proverb, narrative, national value, pedagogy.

Yosh avlodni har tomonlama barkamol, vatanparvar, ijtimoiy faollikka ega shaxs sifatida tarbiyalash O'zbekiston Respublikasining davlat siyosatidagi ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shu jihatdan qaralganda, xalq og'zaki ijodi – asrlar davomida sayqal topgan milliy ma'naviyat manbai sifatida – o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirishda beqiyos tarbiyaviy vositadir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-fevraldagi PQ–81-son qarorida ta'limda milliy qadriyatlarni uyg'unlashtirish orqali yoshlarning tarbiyasiga e'tiborni kuchaytirish vazifasi belgilab qo'yilgan. Xalq og'zaki ijodi namunalari – ertaklar, maqollar, dostonlar va afsonalar – ushbu maqsadga erishishda katta salohiyatga ega. Xalq og'zaki ijodi qadimdan yoshlar ongiga axloqiy me'yorlar, ijtimoiy fazilatlar va milliy g'ururni singdiruvchi qudratli vosita bo'lib kelgan. Uning asosiy janrlarini quyidagicha tasniflash mumkin:

- **Ertaklar** – obrazlar orqali ijobiy va salbiy xatti-harakatlar taqqoslanadi. Masalan, "Bo'riboy" ertagi orqali yolg'on va hiyla oqibatlari yoritiladi.

- **Maqollar va matallar** – xalq tajribasi va hayot falsafasini jamlagan qisqa iboralar: "Mehnat qilgan – to'yadi", "Ota o'rnini ota bo'lur".

- **Afsonalar va rivoyatlar** – tarixiy-milliy xotirani mustahkamlovchi ramziy hikoyalar.

- **Dostonlar** – milliy qahramonlik timsollari orqali jasorat, sadoqat, vatanga muhabbat targ'ib qilinadi.

Zamonaviy jamiyatda axborot xurujlari, begona madaniyatlar ta'siri kuchayayotgan bir paytda, xalq og'zaki ijodi yoshlar qalbida milliylik, hayotiy saboqlar, axloqiy me'yorlar asosida "ma'naviy immunitet"ni shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, "Go'ro'g'li" dostoni orqali

shijoat, adolatparvarlik, "yetimni himoya qilish" g'oyalari singdiriladi. "Zumrad va Qimmat" ertagidagi ijobiy va salbiy obrazlar farqlash orqali odil baho berish malakasi rivojlanadi.

Xalq og'zaki ijodi qadim zamonlardan buyon shakllanib kelmoqda ushbu atama "og'zaki adabiyot" "og'zaki ijod" "xalq og'zaki poetik ijodi" degan nomlar bilan ham yuritilgan. Xalq og'zaki ijodi kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalashda ularning xulq atvorlariga, muomla madaniyatiga kattalarga hurmat munosabatida bo'lishini va shaxs bo'lib yetishishida muhim ro'l o'ynaydi. Xalq og'zaki ijodi orqali ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan madaniy va marifiy boyliklarimizni yosh avlodga singdirishimiz ular qalbida insoniylik ajdodlarga faxir-iftixor tuyg'ularini shakllantirish qalbida ularga muhabbat tuyg'usini uyg'otish zarur.

Xalq og'zaki ijodi namunalari asosida o'quvchilarga milliy qadriyatlarni shakllantirish tarbiyalanuvchi ruxiyatiga muayyan suratda ta'sir qilish jarayoni tushuniladi o'quvchilarida milliy qadriyatlarni shakllantirishda ularning yosh xususiyatlarini inobatga olish zarur. O'quvchilarining axloqiylik darajasiga, ularning kelgusi hayotdagi yo'riqnomalariga xalq og'zaki ijodida tarannum etilgan fazilatlar katta ta'sir o'tkazadi. O'quvchilarida bilish jarayonlari (sezgi, idrok, tafakkur, xayol va xotira)ni o'rganish tashislashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mexanizmlari, psixik hodisalarning miya ishi bilan bog'liqligi, ularning psixik jarayonlari bilan aloqasi va xulq-atvor, xatti-harakatlarini boshqarishdagi, psixik hodisalar va miyaning ayrim tuzilishining bir xildagi o'zaro ta'siri, muammolari haqida ma'lumotga ega bo'lgani, afzal.

Odamning yuksak psixik funksiyalari tariqasida bolalikda berilgan idrok, diqqat va tafakkur borliqni bilish formalari sifatida qaralishi shak-shubhasizdir. Faoliyatning bilish manbai, muloqotning esa odamning shaxsiy taraqqiyoti manbai ekanligi ma'lum. Xalq og'zaki ijodi namunalari aks etgan yuksak g'oyalar ustida fikr yuritir ekanmiz, bunda yosh davridanoq bir-biridan ajralib turadigan o'quvchilarni ko'z oldimizga keltirishimiz lozim.

Qadimgi yunon faylasufi Aflotun ham bola tarbiyasi jarayondagi barcha zarur ishlarni ta'lim bilan birga olib borish lozimligini takidlab o'tgan. G'arb faylasuflari farzand tarbiyasini jamiyat maanfatlari bilan bog'liq deb hissoblaganlar, lekin sharqda mutafakkirlar bola tarbiyasi bilan asosan ota-onasi, maktab va jamoa hamkorlikda shug'ullanishi kerak degan xulosaga kelganlar.

Yoshlarning mardlik vatanga sadoqat ruxida tarbiyalashda xalq og'zaki ijodi namunalari xususiyatlariga, ong va tushunchalarning rivojlanish darajasiga mosligi, ularda hosil bo'lib boshlagan axloqiy sifatlarning mohiyatlariga uzviy bog'langan bo'ladi. Inson komolotining biror sohasi yo'qki, uning tez aytish, maqollar, ertakla tasir etmagan bo'lsa ayrim matreallar yoshlarni tarbiyalashni qonun-qoidalari, metodlarini aks ettirish bilan ajralib turadi. Shunday imkoniyatlarga ega bo'lgan xalq og'zaki ijodi yoshlarni ta'limning asosiy mazmuni tarkibiga kiritilgan holda organib kelinadi.

Folklorshunos, olimlar M.I. Afzalov, M. Murodov, G. Jahongirov, Z. Husainova, T. Obidovalar tadqiqotlarda xalq og'zaki ijodi janr xususiyatlari, badiiy qiymati paydo bo'lishi va taraqqiyoti haqidagi qarashlar katta ilmiy ahamiyatga ega ekanligini tan olish zarur. Insonning barkamolligi uning ma'naviya qadriyatlari xalq og'zaki ijodi yoshlarda milliy va umuminsoniy fazilalarni tarkib toptirishda, kundalik faoliyatlarda doim amalga oshirib borishlari uchun eng qulay vositadur. Ma'lumki xalq og'zaki ijodi yoshlar hayotida alohida o'rin tutadi. xalq og'zaki ijodi yoshlarga samarali tarbiyaviy tasir qilib, ma'naviy va axloqiy shakllanishlarda katta yordam ko'rsatadi. Maqollar, topishmoqlar yoshlarni ma'naviy kamolotini yuksaltirishda ma'lum darajada hissa qo'shadi. O'quvchi yoshlarga ko'proq axloq va odobga oid ertak, hikoyalar aytib berish va uning mazmunini ochib berish orqali yoshlarda vatanga muxabbat va vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishimiz mumkin. Ko'p asrlik milliy va diniy qadriyatlarimizni asrab-

avaylash, dunyo ilm-fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan ajdodlarimizning bebaho merosini o'rganish, uning asosida yoshlarni komil inson etib tarbiyalash jamiyatda barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhitni ta'minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. samaradorligini oshirishni va malakali kadrlar tayyorlashning yaxlit tizimini yaratishni taqozo etmoqda. Xalqimizga azal-azaldan xos bo'lgan ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik, mehrmuruvvat, bunyodkorlik kabi ezgu fazilatlar va qadriyatlarimizni keng targ'ib qilish, jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlashda diniyma'rifiy soha vakillarining o'rni va ishtirokini oshirish, yosh avlodni milliy ma'naviy qadriyatlarimizga mos ravishda tarbiyalash, ular ongida kichik maktab yoshidan boshlab Hadis ilmi saboqlari asosida insoniy fazilatlarni shakllantirish, ularni vatanparvarlik kabi tushunchalarni singdirish muhim vazifa hisoblanadi. Maktab, tarbiya masalasi davlat va jamiyat nazoratida bo'lishi asosiy qonunimizda belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga, bu keng jamoatchilik, butun xalqimizning ishtiroki va qo'llabquvvatlashini talab qiladigan umummilliy masaladir. Bu haqda fikr yuritganda, men Abdulla Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir» degan chuqur ma'noli so'zlarini eslayman. Buyuk ma'rifatparvar bobomizning bu so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi vaqtda ham biz uchun shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi. Xalq og'zaki ijodi bu so'z san'atidur jumladan xalq og'zaki ijodi qo'shiq, ertak, doston, maqol, topishmoq masal, matal, afsona, latifa, lof, askiya, rivoyat hikmat kabi janrlarni o'z ichiga oladi. Xalq o'zaki ijodining tarkibiy qismi sifatida “Bolalar folklori” atamasi ham mavjud. O'quvchilarni milliy qadriyatlarimiz, ko'p asirlik ananalarimiz, urf-odatlarimiz, xalqimizning ijtimoiy- madaniy kelib chiqish tarixini uqtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi.

Xulosa. Xalq og'zaki ijodi – bu millat ma'naviyatining ildizidir. Uning tarbiyaviy resurslaridan foydalanish orqali o'quvchilarning ongiga ezgulik, halollik, vatanparvarlik, shijoat kabi fazilatlarni singdirish mumkin. Maktab ta'limida xalq og'zaki ijodini dars va tarbiya jarayoniga zamonaviy uslubda kiritish, uni yoshlar uchun aktual va jozibador tarzda taklif etish — bugungi pedagog oldidagi muhim vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–81-son qarori. 2023-yil 28-fevral.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Qurbonov Sh. Adabiyot nazariyasi. – T.: O'qituvchi, 2002.
4. Mamarasulov B. Xalq og'zaki ijodi: janrlar va talqin. – Samarqand: 2021.
5. Ziyodova N. Ma'naviy tarbiyaning asoslari. – T.: 2020.
6. Rahmonov F. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – T.: 2022.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ В ВУЗЕ

Омарова Бекзат Амангельдиевна

докторантка ОП 6D010300 -«Педагогика и психология»
Университет дружбы народов имени академика А.Куатбекова
г.Шымкент. Республика Казахстан

Annotatsiya. *Mazkur maqolada pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarda kasbiy refleksiya ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish usullari tahlil qilinadi. Muallif o'qituvchilik faoliyatiga ongli yondashuv, shaxsiy tajribani tahlil qilish va kasbiy o'sishga intilish muhimligini ta'kidlaydi. Kelajakdagi o'qituvchilarda refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali usullar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *kasbiy refleksiya, pedagogik ta'lim, o'zini tahlil qilish, rivojlantirish usullari, o'qituvchi tayyorlash.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы формирования и развития профессиональной рефлексии у студентов педагогических вузов. Автор акцентирует внимание на важности осознанного подхода к педагогической деятельности, способности анализировать собственный опыт и стремлении к профессиональному росту. Выделены эффективные методики и формы работы, способствующие развитию рефлексивных навыков будущих учителей.

Ключевые слова: профессиональная рефлексия, педагогическое образование, самоанализ, методы развития, педагогическая подготовка.

Annotation. This article explores methods for developing professional reflection among students in pedagogical universities. The author emphasizes the importance of conscious teaching practice, self-analysis, and continuous professional growth. The paper presents effective strategies and approaches that enhance the reflective skills of future educators.

Keywords: professional reflection, teacher education, self-analysis, development methods, pedagogical training.

В условиях модернизации системы высшего образования особое значение приобретает формирование профессиональной рефлексии у будущих педагогов. Современное общество требует от учителя не только высокого уровня знаний и методических навыков, но и умения анализировать собственную профессиональную деятельность, принимать осознанные решения и стремиться к непрерывному личностному и профессиональному росту. В этом контексте профессиональная рефлексия выступает как важнейший компонент педагогической компетентности, обеспечивающий способность к самопознанию, саморегуляции и саморазвитию.

Проблема развития профессиональной рефлексии в вузе становится особенно актуальной в связи с необходимостью подготовки конкурентоспособных, гибких и ответственных специалистов, способных к критическому осмыслению педагогических ситуаций и постоянному профессиональному самоусовершенствованию [1]. Разнообразие образовательных подходов и методик позволяет использовать различные формы и средства, направленные на активизацию рефлексивных процессов у студентов.

Настоящая статья направлена на раскрытие наиболее эффективных методов развития профессиональной рефлексии в условиях вуза, их классификацию, обоснование педагогической целесообразности и анализ практических результатов внедрения данных методов в образовательный процесс.

Профессиональная рефлексия представляет собой осознанное осмысление будущим специалистом своей профессиональной деятельности, опыта, действий и

результатов. Для студентов педагогических вузов формирование рефлексивных умений – неотъемлемая часть профессионального становления, поскольку она влияет на способность анализировать собственную деятельность, корректировать поведение и достигать более высоких результатов в обучении и преподавании. Рефлексия в образовании – это не просто самонаблюдение, а активное взаимодействие с профессиональным опытом. С точки зрения Л.С. Выготского и А.А. Бодалева, развитие рефлексивного мышления напрямую связано с личностным и профессиональным ростом [2]. Будущие педагоги должны уметь не только выполнять методические действия, но и осмысливать, какие результаты они приносят, какие ошибки были допущены и как их избежать в будущем. Профессиональная рефлексия – ключевой компонент подготовки будущих специалистов, особенно в педагогической сфере. Развитие этой способности способствует формированию осознанного отношения к профессиональной деятельности, критическому мышлению и самосовершенствованию. Многие ученые внесли значительный вклад в исследование методов развития профессиональной рефлексии в вузе. Вклад в изучение этой проблемы внесли следующие учёные: Эвальд Фридрихович Зеер – известный российский психолог, специализирующийся на психологии профессионального становления личности. Он разработал концепцию профессионального становления личности и предложил логико-смысловую модель профессионально-образовательного пространства, реализующую процесс динамического профессионального развития человека. Олег Сергеевич Анисимов – профессор, доктор психологических наук, исследователь в области акмеологии и рефлексивной самоорганизации педагога. Он разработал акмеологические основы рефлексивной самоорганизации педагога, подчёркивая важность творчества и культуры в этом процессе. В Казахстане активно развиваются исследования в области методов формирования профессиональной рефлексии в высшем образовании. Казахские ученые вносят значительный вклад в теоретическое обоснование и практическую реализацию этих методов. Ниже представлены некоторые из них: Доктор психологических наук, профессор, академик Международной академии педагогики и социальных наук. В своих трудах, таких как «Психологические основы развития творческой интеллектуальной личности в образовательной среде» и «Развитие личности в процессе психологизации современного образования», она рассматривает вопросы формирования рефлексивных способностей у студентов вуза. Её исследования подчеркивают важность психологической поддержки и развития личности в образовательном процессе и т.д.

Среди наиболее результативных методов, применяемых в вузовской практике, можно выделить следующие:

- Рефлексивные дневники – позволяют студентам фиксировать свои размышления после каждого занятия, анализировать успехи и трудности;
- Метод кейсов (case-study) – способствует погружению в профессиональные ситуации, требующие анализа и оценки;
- Портфолио – личные образовательные достижения, сопровождаемые аналитическими замечками и самооценкой;
- Дискуссии и дебаты – развивают критическое мышление, позволяют рассматривать проблему с разных сторон;
- Педагогическая практика с элементами самоанализа – обеспечивает возможность применить теоретические знания на практике и сразу осмыслить собственные действия.

Преподаватель вуза играет ключевую роль в развитии рефлексии. Он выступает не только как источник знаний, но и как модератор размышлений студентов. Преподаватель должен организовывать такие формы взаимодействия, которые стимулируют студентов задаваться вопросами, анализировать и давать оценку собственным действиям. Исследования показывают, что использование указанных методов способствует более высокому уровню подготовки студентов. Они начинают проявлять осознанность в

обучении, быстрее адаптируются к условиям педагогической деятельности и демонстрируют готовность к саморазвитию.

Таким образом, развитие профессиональной рефлексии в вузе-это целенаправленный, поэтапный процесс, обеспечивающий формирование ответственного и компетентного педагога.

Современное образование невозможно представить без развития у студентов навыков самоанализа, критического мышления и осознания собственной профессиональной деятельности [3]. Все эти качества объединяет одно понятие - рефлексия. Именно преподаватель вуза играет ключевую роль в том, чтобы помочь будущим специалистам научиться мыслить не только о предмете, но и о собственном отношении к нему, к своему опыту и действиям. Преподаватель не просто транслятор знаний. Он наставник, модератор, вдохновитель и пример для подражания. Его задача - не только передать информацию, но и научить студента осмысленно с ней работать. Через постановку проблемных вопросов, обсуждение практических кейсов, ведение диалогов преподаватель стимулирует развитие у студентов способности анализировать свои действия, находить ошибки и пути их исправления.

Важно, чтобы педагог сам был рефлексивной личностью. Только тогда он сможет быть искренне вовлечённым в развитие этих качеств у других. Его открытость к самокритике, готовность делиться опытом, обсуждать неудачи и достижения становятся для студента ориентиром в профессиональном становлении.

В рамках исследования была проведена опытно-экспериментальная работа со студентами педагогических направлений 2–4 курсов. Цель – определить эффективность использования различных методов для формирования профессиональной рефлексии.

Таблица №1. Опытно-экспериментальная работа студентами

Этап диагностики	Внедрение методов	Результаты
На начальном этапе использовались следующие методики: -Тест самооценки профессиональной рефлексии (авторская адаптация); -Анкетирование на определение уровня осознанности в обучении; - Наблюдение и интервью с преподавателями.	На протяжении одного семестра применялись: - Рефлексивные дневники; - Дискуссионные семинары с анализом педагогических ситуаций; -Мета-картирование (визуализация мыслей); - «Обратная связь» после практических занятий; - Рефлексивные эссе и портфолио развития.	После внедрения методов: -78% студентов стали регулярно применять самоанализ; -Повысился уровень осознанности и критического мышления; -Отмечено улучшение результатов педагогической практики; - Повысилась активность на занятиях и готовность к профессиональному диалогу.

Выводы по опытно-экспериментальной работы:

1. Эффективность методов: Внедрение специально разработанных рефлексивных методов (дневников, эссе, обратной связи, мета-картирования и др.) положительно влияет на развитие осознанности, самооценки и аналитического мышления студентов.

2. Рост рефлексивной активности: Участники эксперимента продемонстрировали устойчивую динамику в умении анализировать собственные педагогические действия и результаты, что свидетельствует о формировании профессиональной рефлексии.

3. Профессиональное становление: Рефлексивные практики способствуют формированию педагогической позиции, развитию самостоятельности, критичности и готовности к профессиональному самосовершенствованию.

4. Образовательная ценность: Результаты подтверждают необходимость включения рефлексивных методов в учебный процесс как важной составляющей подготовки будущих специалистов.

5. Практическая применимость: Предложенные методы могут быть адаптированы и внедрены в образовательную практику других вузов и направлений, что расширяет возможности профессионального роста студентов.

Проведённое исследование подтвердило важность и актуальность формирования профессиональной рефлексии у студентов педагогических вузов как ключевого компонента их профессионального развития. Использование различных интерактивных и аналитических методов способствует осознанию будущими специалистами своей деятельности, выявлению сильных и слабых сторон, а также повышает мотивацию к самосовершенствованию.

Результаты опытно-экспериментальной работы показали, что целенаправленное применение рефлексивных технологий позволяет развивать у студентов способность к критическому мышлению, саморегуляции и педагогической ответственности. Разработанные методики, их внедрение в образовательную практику и положительные отклики студентов доказывают высокую эффективность интеграции рефлексивных подходов в учебный процесс.

Таким образом, внедрение методов развития профессиональной рефлексии в образовательный процесс показало высокую эффективность и практическую значимость, а также подтвердило необходимость дальнейшего развития и систематизации подобных подходов в вузовском обучении.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Романова М.В., Ледовских И.А. Методы развития профессиональной рефлексии у будущих психологов в условиях вуза. – Пенза: ПГУ, 2019.
2. Таубаева Ш.Т. Методология и методика педагогического исследования: Учебное пособие. – Алматы: Литера, 2008.
3. Чернокова Т.Е. Формирование способности к анализу и рефлексии профессиональной деятельности у студентов. // Вестник практической психологии образования. – 2016. – №3.
4. Жұмабаев С. Кәсіби педагогикалық рефлексия: теория және тәжірибе. – Алматы: ҚазҰПУ баспасы, 2020.
5. Кульбаева Г.Т. Рефлексия как фактор профессионального роста будущего педагога. – Астана, 2022.

BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINING GIGIYENIK HAMDA EKOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA BADIY-ESTETIK DIDNING TUTGAN O‘RNI

Xudayberdiyev Mirolim Iskandar o‘g‘li
Qori Niyoziy nomidagi TPMI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tasviriy san’at sohasining insonlarni badiiy-estetik didini rivojlanishida va shu bilan birga gigiyenik va ekologik jihatdan tarbiyalashda muhim ekanligi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: badiiy-estetik did, gigiyena, ekologiya, tabiat, manzara, ijod, kompozitsiya, madaniyat.

Abstract. This article discusses the importance of the field of fine arts in developing people's artistic and aesthetic taste, as well as in educating them in hygienic and ecological terms.

Keywords: artistic and aesthetic taste, hygiene, ecology, nature, landscape, creativity, composition, culture.

Абстрактный. В статье рассматривается значение изобразительного искусства в развитии художественного и эстетического вкуса людей, а также в их воспитании в гигиенических и экологических аспектах.

Ключевые слова: художественно-эстетический вкус, гигиена, экология, природа, ландшафт, творчество, композиция, культура.

Rassomlik, san’atning har qanday turi singari, hayratlanarli hissiy tasir kuchiga ega. U nafaqat dunyoning vizual ufqlarini kengaytiradi, balki tasvirlangan asarlar bilan ham maftun etadi, San’at va rassomlik sohasidagi ta’lim nafaqat ijodkorlik, balki badiiy-estetik didni tarbiyalash, badiiy ijod sohasida dunyoqarashni shakllantirish jarayonida gigiyenik va ekologik jihatdan ham tarbiyalashni maqsad qiladi. Tasviriy san’atni amaliy o‘qitish doimo badiiy savodxonlik ko‘nikmalarini shakllantirish, san’at asarlarini emotsional idrok etishni rivojlantirish, intellektual qobiliyatlarni oshirish, badiiy didni yuksaltirish kabi murakkab vazifalarni hal etadi. Tasviriy san’atning muhim tarbiyaviy vazifasi o‘quvchilarning badiiy-estetik didini rivojlantirish bilan birga ularda gigiyenik hamda ekologik jixatdan ham tarbiyalashdir.

Badiiy ijodning yorqin namunalarini o‘rganish jarayonida gigiyenaga to‘liq amal qilish, kiyinish, ovqatlanish, jamoat joylarida o‘zini tutish kabi madaniyatini ham rivojlantiradi. Hozirgi vaqtda kun sayin ekologik muammolar ommaviy miqyosda dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Tabiatning zararlanishi, iqlim o‘zgarishi va biologik, zologik xilma-xillikning kamayishi kabi masalalar insoniyat uchun jiddiy tahdidlar yaratmoqda. Albatta bu bevosita inson omili bilan bog‘liqdir. Shunday ekan, talabalarni gigiyenik hamda ekologik jihatdan tarbiyalash va ularda tabiatga nisbatan mehr-shavqat tuyg‘usini rivojlantirish juda ham muhimdir. Bu jarayonda tasviriy san’atning o‘rni beqiyosdir. San’at talabalarga tabiatni o‘rganish, uning go‘zalligini ko‘rish bilan bir qatorda gigiyenik hamda ekologik muammolarni anglashda katta

yordam beradi. Misol uchun Oliy ta'lim muassasalarida talabalarni ochiq tabiat qo'ynida (plener) amaliyotlari jarayonida kompozitsiyalar yaratish soatlari mavjud bo'lib, bu jarayon talabalarda o'z fikrlarini ifodalashi ya'ni qog'ozga aks ettirishi, his-tuyg'ularini va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishiga katta yordam beradi. Bu orqali badiiy-estetik didi tarbiyalanadi, tabiatning go'zalliklarini ko'radi, undan ilhom oladi, hayotga muhabbati oshadi. Bunday fazilatlar rivojlangan insonlarda tabiatga nisbatan albatta mehr muhabbat hissi uyg'onadi. Ochiq tabiat qo'yniga chiqqan talabalar tabiatning kundan kunga tashqi omillar tufayli zarar ko'rayotganiga bevosita guvxo bo'lib, tabiatni asrashi va insonlarning tabiatga nisbatan munosabatini o'zgartirish kerakligini o'ylay boshlaydi. Bu esa o'z-o'zidan insonlarni tabiatga nisbatan muruvvatli bo'lishga, tabiat qo'ynida gigiyenik amallarga rioya qilishi, tabiatning go'zalligidan baxramand bo'lishiga undaydigan ajoyib manzara kompozitsiyalarining yaratish orqali chaqiriqlar bilan tabiatni asrashga undaydi. Bu jarayonda yaratilgan kompozitsiyalar san'at ixlosmandlaridan tashqari har qanday insonni o'ziga jalb qiladi va uning qalbida tabiatga nisbatan o'zgacha hislar uyg'onishi tabiiy holdir.

Tasviriy san'at asarlari orqali ekologik masalalar haqida fikr yuritish, muammolarni tahlil qilish va ularni hal etish yo'llarini izlash imkoniyatlari yaratiladi. Bunday ochiq tabiat qo'ynidagi mashg'ulotlarda talabalar o'zlarini kelajakdagi kasbiy faoliyatlari uchun mustaxkam zamin tayyorlaydi va mehnat faoliyatlari davomida qo'llaydilar. Bu jarayon davomida maktab va maktabgacha yoshdagi bolalarni tasviriy san'at vositasida ekologik tarbiyalash masalalariga o'z hissalarini qo'shadilar. Pedagoglar tomonidan bolalarni ekologik tarbiyalashda tasviriy san'at asarlaridan foydalanishning o'rni yetarlicha baholanmaydi. Bu esa mazkur muammoning dolzarbligini ko'rsatadi. Tarviriy san'at turlaridan biri sifatida rangtasvir kompozitsiyasi maktab va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi va ekologik tarbiya vositasi sifatida foydalaniladi. Rang, bo'yoq, kontrast kabi turli ifodavositalaridan foydalanish yosh rassomlarga narsalarning jonli haqqoniyligini, yorug'likni, havoni, asarda tasvirlangan insonlarning harakterini ifodalashga yordam beradi. Bolalarda badiiy-estetik diddan tashqari gigiyenik va ekologik tarbiya vazifalarini hal etish bo'yicha ish shakllari xilma-xil-san'at asarlari bilan tanishish, bolalarni san'at bilan tanishtirishga qaratilgan sayohatlar va suhbatlar, tasvir vositalari haqida suhbatlar, badiiy-estetik jihatdan tashkil etilgan muhit yaratish, taniqli usta-rassomlar asarlari, reproduksiylari ko'rgazmalari va uchrashuvlar, muzey va galereyalarga tashrif buyurish, juda ham muhimdir. Badiiy idrokni shakllantirishda kichik maktab o'quvchisiga xos bo'lgan yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida o'quvchilarning psixologik va fiziologik holatidan kelib chiqib yondoshuvlarni amalga oshirsa darslar va bilimlar samarali o'zlashtiriladi. Inson shaxsi shakllanib bo'lgandan keyin badiiy ideallarni, badiiy didni shakllantirish ancha mushkul hiosblanadi. Shaxsni badiiy idrok etishining rivojlanishi bolalikdan boshlanadi. Katta yoshdagi inson ma'naviy jihatdan boy bo'lishi uchun maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalar tarbiyasida bunga alohida e'tibor qaratish lozim.

Pedagogning maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarga tabiat manzaralarini estetik idrok etishni o'rgatish bo'yicha ta'limiy faoliyatga jalb qilishga qaratilgan ishlari, Vatan tuyg'usi, tabiatini kuzatish, tasviriy san'at asarlari va illyustratsiyalarni ko'rib chiqish, suhbatlar o'tkazish orqali bolalar ijodiyotini rivojlantirishga yordam beradi. Bu faoliyat bolalar rasmlarida o'z aksini topadi, Atrof-muhitga, insonga va mehnatga estetik munosabatni tarbiyalash tabiat bilan o'zaro aloqalarni boshqarishni, gigiyenik hamda ekologik maqsadlarga erishishga

qaratilgan hatti-harakatlar va xulq-atvorni yo‘naltirishni o‘z ichiga oladi. Badiiy-estetik jihatdan ahamiyatli tabiat obyektlarini idrok etish, baholash va his qilish nafaqat zamonaviy insonning tabiat bilan muloqot qilishi va uni mushohada etishining muhim sababi, balki uning faol-insonparvarlik nuqtai nazarini va madaniy xulq-atvorini shakllantirishning samarali omili hamdir. Gigiyenik hamda ekologik madaniyatni tarbiyalash tizimida, ayniqsa, rangtasvir kompozitsiyasida inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarning hilma-hilligini nozik va ishonarli aks ettiruvchi tasviriy san’atda alohida o‘ringa egadir. Misol sifatida aytishimiz mumkinki, manzarachi O‘rol Tansiqboyev, Zokir Inog‘omov kabi ustozlar, manzarachi usta-rassomlar manzara janridagi asarlari orqali talaba yoshlarda Vatanga, tabiatga nisbatan o‘ta yuqori darajadagi mehr tuyg‘usini shakllantiradi. Yoki impressionist Isfandiyor Haydarov asarlarida ranglar jilosi orqali yurtimiz manzaralari yonib turadi, Xudoyberdi Nurnazarovning ijod maxsullari ham insonni tabiatning go‘zalligiga nisbatan hayratini va muhabbatini oshiradi, uning har bir qo‘ygan ranglarida tabiatning olam olam hikoyasini eshitgandek bo‘ladi inson. Albatta bu rassomlarimizning asarlari abadiy yashaydi. Bu asarlar bor ekan keying avlod bu asarlardan ilhomlanib yanada ko‘proq tabiatni ulug‘lashga chaqiruvchi asarlarni dunyoga kelatarveradi.

Jaxon rassomlari jumladan Fransuz usta rassomlari “tabiat qahramonlari” bo‘lgan Klod Mone, Kamil Pissaro, Alfred Sisley asarlarini keltirish mumkin. Yokida Gollandiya maktabi vakillari Yan Van Goyen, P.Breygel va boshqalarning asarlarida insonning o‘z yeri bilan faxrlanishi, tabiatdan zavqlanishi namoyon bo‘ladi. Atrof olamga bo‘lgan cheksiz muhabbat golland manzarachilarining barcha asarlarida o‘z aksini topgan. Bu an‘nalarni rus manzarasida Isaak Levitan, Ivan Shishkin kabi rassomlar ijodida ham ko‘rishimiz mumkin. Ular insonlarni tabiat go‘zalligidan ilhomlanib, uni asrab avaylab yashashga chaqiriq qilib yashab ijod qilgan buyuk rassomlar sifatida tarixda qoldilar. O‘z o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki tasviriy san’at jamiyatda, insonlarning hayotida muhim soha sifatida o‘z o‘rniga ega ekanligi, insonlarning gigiyenik hamda ekologik tarbiyasi va madaniyatining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etishi va bu soha bilimlarini o‘zlashtirilishi albatta kelajak avlod uchun zaminimizni saqlab qolish uchun zarurdir.

FOYDALABILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sultanov X.E. “Bolalarga ekologik ta’lim va tarbiya berishda tasviriy san’atning ahamiyati” IQRO JURNALI – volume 14, issue02, 202
2. Gruzkov V.N., Subbotina S.A. San’at estetik didni rivojlantirish omili sifatida G. Kant, № 4 (1), aprel 2012
3. Sultanov X.E. Tasviriy san’at ta’limida klaster yondashuvi ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish omili “Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, nazariy va amaliy strategiyalar tadqiqi. № 4-sonli respublikasi ko‘p tarmoqli, ilmiy konferensiya” 22-dekabr 2022-yil
4. 4.Головнева Е.В. (2017) Роль изобразительного искусства в экологическомвоспитаниидетей.
5. 5.Савченко Е.В. (2021) Формирование экологической культуры школьниковнаурокахизобразительного искусства.

KITOBXONLIK ASOSIDA O‘QUVCHILARGA MUTAFAKKIRLAR VA JADID MA’RIFATPARLARNING TARBIYAGA OID QARASHLARINI O‘RGATISH

Umirova Marxabo Abdimannobovna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti 1-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Tarbiyaning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni tarixan katta ahamiyat kasb etgan. Xususan, kitobxonlik madaniyati, ilm va ma’rifatga intilish, avlod tarbiyasiga oid fikr-mulohazalar Sharq mutafakkirlari, keyinchalik esa jadid ma’rifatparvarlar tomonidan chuqur tahlil qilingan. Ularning qarashlari nafaqat o‘z davri uchun, balki bugungi zamon uchun ham dolzarbdir. Mutafakkirlar va jadidlar fikricha, kitob inson tafakkurini o‘stiradi, axloqini poklaydi va ma’naviyatini yuksaltiradi. Kitobxonlik – bu faqat bilim olish vositasi emas, balki tarbiyaning eng kuchli omilidir. Ayniqsa, jadidlar bu borada ommaviy kutubxonalar ochish, darsliklar yozish, gazeta va jurnallar chiqarish orqali keng xalq ommasini tarbiyaviy ishlar bilan qamrab olishga harakat qilishgan.

Kalit so‘zlar: Tarbiyaviy qarashlar, kitobxonlik, Sharq mutafakkirlari, jadidlar, ma’rifat, komil inson, maktab, axloq, yosh avlod tarbiyasi, ilm, ma’naviyat, o‘qituvchilik, jadidchilik harakati.

Annotation: The importance of history in the development of educational societies. In particular, the culture of culture, science and education, the education of children and the intellectuals of the Eastern thinkers, and the new education systems, were thoroughly analyzed. Their views are crude for their time, perhaps for today. Thinkers and innovators of thought, the book has guided human thought, purified its morality and raised its meaning. Kitobxonlik is not only the education of knowledge, but also the most powerful hope of education. Similarly, the Jews have tried to involve the masses in educational activities by publishing public books, textbooks, newspapers and magazines.

Keywords: Educational views, reading, Eastern thinkers, Jadids, enlightenment, perfect person, school, morality, education of the younger generation, science, spirituality, teaching, Jadid movement.

Kirish. “XIX asr oxiri va XX asr boshlarida bir qator sharq va musulmon mamlakatlarida vujudga kelgan jadidchilik harakati Turkiston o‘lkasida teran tarixiy ildizlarga egadir. Yurtimiz ulkan ijtimoiy-siyosiy va ma’rifiy ahamiyatga ega ushbu jarayonlardan chetda qolmagani, aksincha, bu harakatning markazlaridan biriga aylanganini ta’kidlash lozim. O‘z zamonining ilg‘or namoyandalari bo‘lgan jadidlar g‘oyat murakkab va qiyin sharoitda bilim va ma’rifat tarqatish, ta’lim-tarbiya sohasini tubdan isloh etish orqali milliy taraqqiyotga erishish g‘oyasi bilan maydonga chiqdilar. Shu maqsadda o‘z mablag‘lari hisobidan maktab va teatrlar, nashriyot va kutubxonalar, gazeta va jurnallar tashkil qildilar, qobiliyatli yoshlarni chet ellarga o‘qishga yubordilar. Ularning bu olijanob tashabbus va harakatlari jamiyat hayotida kuchli aks sado berib, qudratli to‘lqinga aylandi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev yoshlar tarbiyasiga alohida to'xtalib: “Bolalarimizni birovlarining qo'liga berib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlarimiz bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini echish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an'analarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz”. Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz.

Ma'lumki, o'z faoliyatini nafaqat siyosiy, balki ta'lim va tarbiyani yuksaltirish, Turkiston o'lkasini ma'naviy hamda ma'rifiy isloh qilish, barkamol avlodni tarbiyalash masalasini o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan jadidlar harakati o'lka xalqlari tarixida muhim ro'l o'ynagan. Aslida jadid so'zi (arabcha “jadid”-yangi) yangilanish ma'nosini anglatib, yangi zamonaviy maktab, matbaa, milliy taraqqiyot usullarini jamiyatga tadbiq etishdan iborat ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy harakat, shu oqim tarafdorlarining umumiy nomi. Jadidchilik XIX asr oxiri va XX asr birinchi choragida Turkistondagi milliy ozodlik harakatining milliy mafkurasi, o'lka xalqlarining milliy mustaqillik va ma'rifatparvarlik g'oyasi sifatida shakllandi. XIX asrda ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan nom olgan va XX asr boshida rivojlangan jadidchilik harakatining taraqqiyparvar nomoyondalari – Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon, Munavvar Qori, Abdulla Avloniyilar ijodi va faoliyatida yana ham kuchaydi.

Professor D. Alimovning tadqiqotlarida jadidlar o'z davrining yoshlar harakati edi, deydi. Olimaning ma'lumotlariga ko'ra, Cho'lpon 1910-yilda 13 yoshda, Behbudiyning yoshi esa 30 dan oshiqroq bo'lgan ekan. O'sha harakatning boshqa ishtirokchilari faqat yoshlardan iborat ekani ma'lum bo'lyapti. Yoshlar intellektual jihatdan rivojlangan va Turkistonning jahon taraqqiyotidan orqada qolayotgani sabablarini tushunar edi.

B. Qosimovning tadqiqotlarida, “Millat ozod bo'lib, o'zining mustaqil davlatini o'rnatmaguncha, ijtimoiy adolatni tiklab bo'lmasligi, Behbudiy kelgan birinchi xulosalardan edi”- deydi. Darhaqiqat, bunday g'oya milliy istiqlolchilik harakatining o'zagini tashkil etgan. XX asr boshlarida butun Turkistonda yangi kuchga kira boshlagan jadidchilik harakati o'lkadagi barcha sohalar ishlarining kelajagini belgilab berdi.

Jadidlar ta'limoti – o'z zamonasining haqiqiy ta'limoti edi. Chunki u nafaqat taraqqiyparvar shaxslar, balki fikrlovchi yoshlarni o'z ketidan ergashtira oladi. Jadidlar voyaga yetgan yoshlar Turkiston kelajagi, ravnaqi uchun kurashchi bo'lib yetishishi kerakligini uqtirdilar va bunda ular har xil illatlardan xalos bo'lishlarini ta'kidlaydilar. Sog'lom farzandlarni tarbiyalash uchun o'qib-o'rganib ilmiy, ma'rifatli, eng asosiysi esa ota-onalar o'z vaqtida farzandlarini zamonaviy fanlarini egallashga yordam berishlarini ta'kidlaganlar. Munavvarqori Abdurashidxonov bolaning ta'lim va tarbiya olishida ota-onaning javobgarligi haqida so'z yuritib, o'z farzandining ma'rifatli bo'lishi uchun qo'llaridan kelgancha harakat qiladigan zotlar mavjudligini ta'kidlagan. Jadidlar ota-onalar o'z farzandlarining tarbiyasi bilan shug'ullanib, ularni maktab va madrasalarga tayyorlab berishlarini ta'kidlaganlar. Maktab va madrasalarda o'qib, ularni tugatib, yoshlar rivojlangan davlatlarning o'quv yurtlarida bilimlarini oshirib, zamonaviy ilmlarni egallashlari kerakligini uqtirganlar.

Yosh avlodda yuksak ma'naviy fazilatlarini kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, boy madaniy merosimiz, tarixiy an'analarimizga, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat, istiqlol g'oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning hal qiluvchi omilidir. Insonlar o'zligini chuqur

anglashi, mustaqillikning qadrini tobora teran tushunishi, milliy tafakkurning kengayishi va takomillashuvi, tarixiy hurlik, mustaqillik ruhining uygʻonishini taʼminlash maʼnaviyat sohasidagi siyosatimizning asosiy maqsadiga aylandi. Taniqli oʻzbek pedagogi Abdulla Avloniy “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir” deb yozgan edi. Mashoyixlarning aytishlaricha, “har bir millatning saodati, davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bogʻliqdur”. A.Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari yangi usul maktablarining yuqori sinflarida taʼlim va axloqiy tarbiya berish uchun darslik sifatida oʻqitilgan. A.Avloniyning asarini chuqur oʻrganar ekanmiz, biz oʻsha davrda maktablarda oʻquvchilarga dars berishda umuminsoniy va diniy qadriyatlari, xalq ogʻzaki ijodi, Qurʼon oyatlari, hadislar shuningdek, buyuk allomalarimizning hikmatli soʻzlaridan imkon qadar keng foydalanganliklarini koʻramiz.

Xulosa qilib aytganda, jadid maʼrifatparvarlarining tarbiya haqidagi qarashlari oʻzaro uygʻun va zamonaviy pedagogik tamoyillar bilan hamohangdir. Ular uchun tarbiya faqat axloqiy yoki diniy tushuncha boʻlib qolmay, balki jamiyatni yuksaltiruvchi kuch sifatida qaralgan. Ayniqsa, kitobxonlik tarbiyaning asosiy omillaridan biri deb baholangan. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida yosh avlodni kitob orqali maʼnaviy jihatdan boyitish, ularni mustaqil fikrlaydigan, ongli va vatanparvar insonlar sifatida shakllantirish beqiyos ahamiyatga ega. Mutafakkirlar merosi, ularning ilmga va tarbiyaga oid qarashlari — zamonaviy taʼlim jarayonining asosiy tayanchi boʻlib qolmoqda. Muxtaram Prezidentimiz taʼkidlaganlaridek: —Maʼrifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati uchun poydevor boʻlib xizmat qilishi tabiiy. Zotan, erk, milliy gʻurur, shaʼn va qadr-qimmatni himoya etish milliy ruhiyatning maʼrifatidan hosil boʻladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.Mirziyoyev. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bagʻishlangan tantanali marosimidagi maʼruzasi. T.: 2016 y.
2. Behbudiy M. Muhtaram yoshlarga murojaat. Oyna-1914. 41-
3. M.Abdurashidxonov. Xotiralarimdan (Jadidchilik tarixidan lavhalar). Sharq2001. B108-109 Yusufovich, A. A. (2022). Boʻlajak pedagoglarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning dolzarb maslali. ijodkor oʻqituvchi, 2(23), 120-124.
4. A.Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. T.: Oʻqituvchi. 1992 y.

"MEHRLI MAKTAB" PEDAGOG DEFEKTOLOG-LOGOPED ISH FAOLIYATIDA IZO-TERAPIYANI TUTGAN O'RNI

Qoraboyeva Dildora Baxodirjon qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat

pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi,

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi

"Mehrli maktab" davlat ta'lim muassasasi defektolog-logopedi

Annotatsiya. Nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy moslashtirish nafaqat maxsus ta'lim tizimining, balki zamonaviy jamiyatning ham eng muhim vazifalaridan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. Ushbu maqolada art-terapiyaning izo-terapiya faoliyat turidan, foydalanish orqali uzoq muddat davolanishda bo'lgan bolalarning hissiy rivojlanishini optimallashtirishga qaratilgan psixokorreksiya ishlari samaradorligini haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: bolalar onkologiyasi, ijtimoiy moslashuv, psixologik rehabilitatsiya, destruktiv xulq-atvor, art-terapiya.

Kirish. Gematologik va onkologik kasalliklar bilan davolanayotgan bolalarga psixologik yordam ko'rsatish muammosi keskin tus olmoqda. Bolalarda uchraydigan birinchi muammo – ularda kuzatiladigan ruhiy holatdir. Shifoxonada davolanayotgan bolalarni kuzatish orqali, ularning hissiy holatida eng ko'p destruktiv ta'sirga uchrashi kuzatiladi. Ko'pgina bolalar uchun davolanish yillab davom etadi. Muolajalar davomida bolalar tashxisidan kelib chiqqan holda turli xil jarrohlik amaliyotlarini, nur, kimyoterapiyalarni qabul qilishlari kerar bo'ladi, bu esa o'z navbatida ularda hissiy zo'riqlashlarni paydo qilishi mumkin. Bundan tashqari, bolaning gematologik yoki onkologik kasallikga chalinishi oila a'zolari va bemorning o'zi uchun noxush holat xisoblanadi. Bularning barchasi bolalarning hissiy sohasidagi buzilishlarga olib keladi.

Zamonaviy davolash dasturlarini qo'llash bolalardagi xavfli o'smalarni davolashda sezilarli yutuqlarga erishish imkonini berdi. Butun dunyoda bolaligidan saraton kasalligi bilan kurashib kelayotgan va ijobiy yutuqlarga erishgan yuz minglab odamlar mavjud.

Biroq, bu muvaffaqiyatlarga bolaning tanasiga kuchli toksik ta'sir ko'rsatadigan dorilarni qo'llash orqali erishiladi. Radiatsiya nafaqat o'simtaga, balki o'simta atrofidagi sog'lom to'qimalarga ham zarar etkazmay qolmaydi. Ba'zi jarrohlik amaliyotlari bolani nogiron holatga olib kelishi ham mumkin.

Ko'p marotaba kasalxonaga yotish va uzoq muddatli davolanish bolani tengdoshlaridan ajratib qo'yadi, uni muloqotdan mahrum qiladi va ijtimoiy tajribasining rivojlanishini buzadi. Kasallik davrida bolalar maktab o'quv dasturida sog'lom tengdoshlaridan sezilarli darajada orqada qoladilar, matematika, fizika, rus tili va boshqa fanlar bo'yicha bilimlarida jiddiy muammolarga duch kelishadi.

Onkologik kasalliklarga chalingan bolalarning psixologik holati ko'plab qo'rquvlar, birinchi navbatda, o'limdan qo'rqish, yuqori darajadagi havotirlik, aybdorlik hissi holatlar kuzatiladi.

Onkologik kasallik natijasida nogiron bo'lishi bolaning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalar bemor bola bilan munosabatlarida juda ehtiyotkor bo'lishlari, undagi

salbiy holatlariga e'tiroz bildirmasligi, mashg'ulotlar jarayonida bolaning mustaqil ijodiy yondashishiga to'sqinlik qiluvchi hatti-harakatlarni bajarishi uning shaxsiy rivojlanishning buzilishiga olib keladi. Bu holatlarning barchasi bolalarning ijtimoiy rivojlanishida noto'g'ri moslashuvga sabab bo'ladi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun buzilishlarning kompleks xususiyatini hisobga olgan holda ularni bartaraf etishni, shuningdek, bolaning ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydigan maxsus reabilitatsiya dasturlaridan foydalanish zarur.

Onkologik kasalliklarga chalingan bolalarni psixologik va ijtimoiy-madaniy reabilitatsiya qilishning eng samarali vositalaridan biri san'at terapiyasini batafsil ko'rib chiqamiz, chunki san'at psixoterapevtik va rivojlantiruvchi imkoniyatlarga ega.

Ushbu jarayonda psixologik mazmuni shundan iboratki, bola o'z faoliyatining natijasini aniq ijodiy mahsulot sifatida ko'rishi mumkin. Mashg'ulotda yaratilgan ijodiy ishni bola uyiga olib ketishi yoki ko'rgazmalarda ishtirok etish uchun qoldirishi mumkin. Ushbu jarayonda bola o'zining ichki holatlarini namoyon qilishi, uning his-tuyg'ulari va emotsiyalarini chiqarishi mumkin. Art-terapiya salbiy hissiy holatlarni kamaytiradi, shaxsiy rivojlanishning turli xil og'ishlari va buzilishlarini yaxshilashga yordam beradi.

Art-terapiyaning eng keng tarqalgan turlaridan biri izoterapiyadir. Tasviriy faoliyat orqali bolaning o'zini ifodalash ehtiyojini va ko'nglidagi kechnmalarini amalga oshiriladi. Badiiy o'z-o'zini ifodalash bolaga o'z psixologik muammolarini yengishga, hissiy muvozanatni tiklashga, xulq-atvor buzilishlarini bartaraf etishga yordam beradi. Art-terapiya orqali bolalar turli xil murakkab vaziyatlardan chiqish yo'lini topishlari, yuzaga kelgan nizolarni hal qilishni, axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtirishlari, yaxshilik va yomonlikni ajrata olish ko'nikmalarini rivojlanishini shakllantiradi.

Izo-terapevtik usullarni qo'llash bolalarga zarar yetkazmaydi. Izo-terapiya ko'p vaqt talab qilmaydi, shuning uchun uni shoshilinch psixologik yordam ko'rsatishda ham qo'llash mumkin. Ushbu mashg'ulotlar bemorga terapevtik ta'sir ko'rsata olmasa ham, art-terapiya bolaning kognitiv va hissiy rivojlanishi uchun juda foydalidir. Onkologik kasalliklar bilan kurashayotgan bolalarga turli izoterapevtik usullarni qo'llash ularni tashqi yordamga ehtiyoj sezmaydi: pedagoglar faqat umumiy ko'rsatmalar beradi va asosiy, ijodiy ish bolaning o'zi tomonidan amalga oshiriladi.

Ko'pincha, jiddiy kasallik tufayli, bolalar juda zaif, befarq va o'zlariga bo'lgan ishonchni yo'qotishadi. Aksariat bolalar tashqi ko'rinishidagi o'zgarishlar - soch to'kilishi, vazn ortishi yoki yo'qotishi, turli xil jarohatlar tufayli o'zlarini past baholay boshlashadi. Ko'pincha bunday holatda avvaliga barcha narsadan voz kechib bosh torta boshlashadi, izo-terapevt tomonidan rasm chizish taklifi berilganda chizishni bilmasliklari yoki juda yomon chizishlarini tushuntirib rad etishadi. Uzoq muddat davolanishda bo'lgan bolalar bilan ishlashda bo'yoqlar, flomasterlar, rangli qalamlar bilan chizishda ranglar katta ahamiyatga ega. Ranglar gammasi inson ongiga turli xil ta'sir ko'rsatib, uning ruhiy salomatligini mustahkamlashga yordam beradi.

Tasviriy faoliyat bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Bu maktabgacha tarbiya yoshidagi bola faoliyatining deyarli eng qiziqarli va rang-barang turidir. Bola hayoti davomida nafaqat rasm chizadi, balki bog'chada olgan ko'nikmalari tufayli ijodiy salohiyatini oshiradi, fantaziya qiladi. Pedagog, defektolog-logoped va tarbiyachining vazifasi bolaga iloji boricha ko'proq bilim va rasm chizishni, garchi eng oddiy bo'lsa ham soda usullarini o'rgatishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Дурнов Л.А. Психологические аспекты детской онкологии: Материалы первой Всероссийской конференции с международным участием // Социальные и психологические проблемы детской онкологии». – М.:GlaxoWelcome.
2. Киселева М.В. Арт-терапия в работе с детьми. Руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. – СПб.: Речь, 2006. – 160 с.
3. Лебедь О.Л., Гусева М.А., Цейтлин Г.Я. Особенности социально-педагогической работы с семьями, оказавшимися в сложной жизненной ситуации в связи с онкологическим заболеванием ребенка // Социальная педагогика. –2013.
4. Qoraboyeva D.B., Alimbayeva B.T., “Mehrli maktab” ta’lim muhitida individual yondashuvning afzalliklari. Internet resurs: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15094073>
5. Цейтлин Г.Я., Сидоренко Л.В., Володин Н.Н., Румянцев А.Г. организация медицинской и психолого-социальной реабилитации детей и подростков с онкологическими и гематологическими заболеваниями // Российский журнал детской гематологии и онкологии. – 2014.
6. Qoraboyeva D.B. “Gematologik va onkologik kasallikning og‘irligi va davolash protokolinining bolaning kognitiv qobiliyatlariga ta’siri”, “Maxsus ta’lim muammolari: Innovatsiya va istiqbollari” mavzusida Respublika ilmiy-texnik anjuman 14.03.2025
7. Бурдукова Ю.А., Алексеева О.С. Функция планирования у детей, имеющих в анамнезе нейроонкологическое заболевание // Клиническая и специальная психология. 2016. Том 5. DOI:10.17759/cpse.2016050404
8. Д.Б. Қорабоева, И.Т. Кодирова “Госпитал таълим болаларни даволаш учун энг яхши восита: гематология ва онкология йўналишлари бўйича даволанаётган болаларга таълим беришнинг ўзига хос хусусиятлари” – журнал номи, йили. Интернет ресурс: <https://humoscience.com/index.php/pdce/issue/view/73>
9. General Hematology , Hematology: Exploring the Vital Science of Blood Интернет ресурс: https://istanbulhealthdestinations.com/treatments/hematology-exploring-the-vital-science-of-blood/?gclid=EAIaIQobChMI4qctM7UgwMVktF3Ch0Ftw5EEAMYASAAEgKpN_D_Bw
10. World Health Organization. (2021). CureAll framework: WHO global initiative for childhood cancer: increasing access, advancing quality, saving lives. World Health Organization. Интернет ресурс: (<https://apps.who.int/iris/handle/10665/347370>)

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA SHAKLLANTIRILISHI ZARUR BO'LGAN EMOTSIONAL INTELLEKT NAZARIYASINING TARIXIY TARAQQIYOTI

Toxirov Shaxzod Toxirovich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada emotsional intellekt uning pedagogik psixologik xarakteri, emotsional intellektga oid tadqiqotlarning rivojlanish dinamikasi, ushbu sohadagi yondashuvlar, ularning bir biridan farqli jihatlari, inson tafakurining turlari bilan bog'liq holda bayon qilingan. Maqola ilmiy pedagogik jamoatchilik, o'qituvchilar va talabalar uchun nazariy-amaliy ahamiyatga ega.

Tayanch so'zlar: Emotsional intellekt, bilish faoliyati, kognitiv jarayon, hissiy kechinmalar, shaxslararo munosabatlar, estetik intellekt, diniy intellekt, tasavvur, faoliyat, harakat, talabalar, bo'lajak o'qituvchilar, shkala, o'lchov.

Pedagogikada emotsional intellekt tushunchasining talqini muntazam tarzda rivojlanayotgan ta'lim tizimi unda ta'lim oluvchilarning bilish jarayoniga nisbatan emotsional munosabatning o'zgarishi natijasida mazkur paradigma takomillashadi. Emotsional hamda bilish jarayonlarining rasmiylashuvi R.Bar-Ona fikricha Ch.Darvinga borib taqaladi. Bu haqida Darwin shunday yozgan edi: "Aql kuchli tarzda qo'zg'alganda insonning yuragiga ta'sir ko'rsatadi... qalb ushbu ta'sirni his qilganda inson miyasiga o'z munosabatini bildiradi. Har qanday ta'sirlanish jarayonida insonning qalbi va miyasi o'zaro aloqadorlikda ta'sirlanib, inson jismining har ikkala muhim a'zosi orasida o'zaro munosabat, o'zaro ta'sir vujudga keladi"

O'tgan XX-asr va XXI-asrning hozirgacha bo'lga davri mobaynida J.Meyer emotsional intellektning G'arbda rivojlanish tarixini besh bosqichga ajratib ko'rsatgan. Ular:

1. 1900-1969-yillar davomida emotsional intellektga oid tadqiqotlar nisbatan cheklangan xarakterga ega bo'lgan.

2. O'tgan XX-asrning 70-80-yillariga kelib, tadqiqotchilarning e'tiborini kognitiv hamda intellektual jarayonlar orasidagi aloqadorlik o'ziga jalb qilgan.

3. XX asrning 1990-1993-yillarida emotsional intellekt psixologik tadqiqotlarning ob'ekti sifatida talqin etildi.

4. 1994-1997 yillarda emotsional intellekt keng ko'lam kasb eta boshladi.

5. 1998 yildan bugungi qunga qadar emotsional intellekt hodisasining mavjud jihatlarini oydinlashtirish jarayoni davom etmoqda.

Emotsional intellekt nazariyasi taraqqiyotining dastlabki davri uchun intellektni aniqlovchi testlarning vujudga kelishi va rivojlanishi xarakterli hisoblanadi. Birinchi navbatda ta'lim oluvchilarning mantiqiy hamda verbal ko'nikmalarini aniqlashga qaratilgan intellektual testlar ishlab chiqilgan. Bu jarayonda intellekt konsepsiyasi kognitiv xarakter kasb etadi. Konseptual yondashuv doirasida tadqiq qilinadigan emotsiyalar darajasida asosiy e'tibor muammolarning yechimiga qaratiladi. Bunda dastlab fiziologik ta'sirlar hamda emotsiyalarga ustuvor o'rin ajratiladi. Bunday vaziyatlarda emotsiyalar madaniy jihatdan aniqlangan hodisa bo'lib, uning tarkibiy qismi sifatida patologiya va yuqori darajadagi sezgirlik namoyon bo'ladi.

Emotsiyalarni tadqiq qilish intellekt bilan aloqadorlikda alohida tarzda amalga oshiriladi. Shu bilan bir qatorda kognitiv hamda affektiv jarayonlar orasidagi aloqadorlik ham ilk marotaba tadqiq qilingan. Taniqli nemes faylasufi va psixologi G.Mayer o'zining «Psychologie des

emotionalen Denkens» (Denkensning hissiy psixologiyasi) asarida tafakkur turlarining batafsil tasnifini taqdim etgan. Olim mantiqiy tafakkur bilan bir qatorda emotsional tafakkurni ham alohida ajratib ko'rsatgan. Emotsional tafakkur doirasida inson his-tuyg'ulari va irodasining amaliy ehtiyojlari namoyon bo'lishini ta'kidlagan. Tafakkurning mazkur har ikkala turini qiyosalagan holda mutaxassis ko'plab umumiy jihatlar mavjudligini aniqlagan, u o'zaro o'xshash mantiqiy jarayonlarni kuzatishga muvaffaq bo'lgan. Mazkur hodisaning asosiy tushunchalari doirasiga kategoriyaviy apparatini izohlash, o'ektivlashtirish kabi faoliyatini ko'rsatadi. Shu bilan bir qatorda emotsional tafakkur doirasida mantiqiy tafakkudan farqli tendensiyalar: ushbu o'rinda bilish jarayoni ikkinchi planga o'tkazilib, asosiy e'tibor amaliy maqsadlarga yo'naltiriladi. Bunda bilish faoliyati o'ziga xos ta'sir vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

G.Mayer emotsional tafakkurni affektiv va irodaviy tafakkurga ajratadi. Affektiv tafakkurning o'zi estetik hamda diniy xarakterga ega. Estetik tafakkur tushunchasi doirasida estetik kechinmalar tushuniladi. Ular ayni bir shaxs uchun yoqimli yoki yoqimsiz bo'lishi mumkin. Diniy tafakkur esa shaxs tasavvurlarining o'y-xayol, ya'ni fantaziya darajasida ifodalanishini anglatadi. E'tiqod hukmiga e'tiqodiy hukmlar, ya'ni "Alloh mavjud" tarzida namoyon bo'ladi. Bu esa bilishga asoslangan affektiv hamda irodaviy qo'zg'alishlarni vujudga keltiradi. Ushbu o'rinda G.Mayerning tadqiqotlari natijasida intellektual xurofotlar tarqaldi, emishki bilish qiziqishlari tafakkurida inson aqliy faoliyatida emotsional tafakkur yetakchi o'rin egallashiga ishonitirishga oid harakatlar vujudga keldi.

Birinchi navbatda intellektga oid tadqiqotlarda uni tabaqalashtirish masalasi mutaxassislarning e'tiboridan chetda qoldi. Ikki omilli intellekt modelining muallifi Ch.Spirmen barcha mental testlar birgina tayanch intellektual layotqatlarni tekshirish imkoniyatiga ega. Biroq ko'p xadli diagnostika qilinadigan layoqatlarni tekshirish ba'zi umumiy omillar, jumladan g-omilining vujudga kelishi bilan bog'liq. U shaxsning mental quvvatlarini ifodalaydi.

G.Yu.Ayzenk g-omilini interpretatsiya qilib axborotlarni qayta ishlash markaziy asab tizimining tezligi yoki aqliy tezlik sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. O'ziga xos tarzda bog'langan s-omil turli parametrlar orqali testlar yordamida o'lchanadigan, instrumental vositalar, shaxsning tabiiy tarzda ifodalangan talantga moyilligi tushuniladi. Ushbu o'rinda mental quvvatlar o'zaro munosabatlarining aniq shakli sifatida namoyon bo'ladi. Ch. Spirmenning ta'biriga ko'ra shaxsning intellekti uning xarakteriga bog'liq emas. Shaxsning xarakteri o'z tarkibiga intellektual xarakterga ega bo'lmagan sifatlarni mujassamlashtiradi. Ular: qiziqishlar, motivlar, yutuqqa erishishga intilish yoki bezovtalik. Spirmen g-omili ostida intellektning global tavsifida uning kamchiliklarini ham aniqlashga muvaffaq bo'lgan. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, mantiqiy xarakterdagi intellektual xususiyalarning cheklanganligi aniqlandi.

Ikki omilli modelning rivojlanishi intellektning ierarxik modeliga xos bo'lgan xususiyatlarni aniqlash imkonini berdi. (Ch.Spirmen) g va s-omillari orasida muallif guruhli omillarni joylashtirishga muvaffaq bo'ldi. Bu ta'lim oluvchilardagi matematik, mexanik, lingvistik, verbal layoqatlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Intellektning tarkibiy tuzilishi haqidagi navbatdagi tasavvurlar uning tabaqalashtirish bilan bog'liq izlanishlarni o'z ichiga oladi. O'tgan XX-asrning 20-yillarida bixeviorizm nazariyasining namoyondalaridan biri E.L.Torndayk intellektning boshqa turlaridan ijtimoiy intellektni alohida ajratib ko'rsatadi. Shu bilan bir qatorda olim ayollar va erkaklar, kattalar va bolalarni farqlashda tabaqalashtirilgan yondashuvga tayanadi. Ularning harakatlarini insoniy

munosabatlar nuqtai nazaridan yondashgan holda boshqarish zarurligini ko'rsatadi. 1926 yilda Torndayk tomonidan intellektual harakatlarning umumiy asoslari ko'plab alohida omillarning o'zaro munosabatlarini uyg'unlashtiradigan modelni ishlab chiqqan. Emotsional intellektni xususiyatlarini tavsiflashga bag'ishlangan ilk tadqiqot R.L.Torndeyk va S.Shteynlar tomonidan o'tgan asrning 30-yillari oxirida amalga oshirilgan. Ko'rinib turibdiki, mutaxassislar ijtimoiy intellektni insonni tushunish va ular faoliyatini boshqarish bilan bog'liq hodisa sifatida talqin qilganlar. Shu bilan bir qatorda olimlar (Torndayk, Shteyin) ijtimoiy intellektning o'lchanishi mumkinligini ham asoslashga muvaffaq bo'lganlar. Shu maqsadda ular turli rasmlardan foydalanishni tavsiya etganlar.

1935-yilga kelib avstalyalik psixolog E.Doll strukturalashgan intervyu “Ijtimoiy yetuklikning Vaylen shkalasini” taklif qilgan. Ushbu shkala yordamida shaxsning ijtimoiy kompetenligi anqilnadi. Uzoq yillar davomida intellektning ko'p qirraligi fanda o'z tasdig'ini topdi. L.Terstounning konsepsiyasi doirasida quyidagi aqliy potentsiya ajratib ko'rsatilgan. Ular sirasiga: shaxsning hisoblash layoqati, verbal idroki, verbal moyillik, idrokning tezligi, makonga yo'nalganlik, assotsiativ xotiraga egalik kabilarni kiritish mumkin. Mutaxassis emotsional axborotlarga emotsional ishlov berishning hech bo'lmaganda bevosita munosabatga ega bo'lishiga oid ma'lumotlarni taqdim etolmagan. D.Veksler ham emotsional intellekt haqida o'z qarashlarini bayon qilgan. U birinchilardan bo'lib tafakkur turlarining diapozonga egaligini ko'rsatgan. Tafakkurning barcha turlari umumiy intellektning tarkibiy qismlarini o'zida mujassamlashtiradi, biroq u intellektning an'anaviy koeffitsientidan (IQ) farqlanadi. Mutaxassilar tomonidan ilgari surilgan barcha yondashuvlar bo'lajak o'qituvchi shaxsini tarbiyalash, unda kognitiv xarakterdagi pedagogik tafakkurni muvaffaqiyatli shakllantirish uchun birinchi navbatda talabalarning emotsional intellektini rivojlantirish zarurligini ko'rsatdilar. Bugungi kunda emotsional intellekt oliy pedagogik ta'lim jarayonida shakllantirilishi zarur bo'lgan tafakkurning o'ziga xos tarkibiy qismi bo'lib, uning istiqboldagi pedagogik faoliyatida shaxslararo munosabatlarni to'g'ri tashkil etish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Torndayk E., Uotson Dj. Bixeviorizm. – M., 1998.
2. Meyer Dj. Emotsionalnyy intellekt [Tekst] / Dj. Meyer, P. Selovey, D. Karuzo. — M.: Izd-vo Instituta psixologii RAN, 2010. — 146 s.
3. Safarova R. Kognitiv pedagogikaga oid nazariy yondashuvlar. Monografiya. – T.: “Science and Innovation”, 2024. – 185-b

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING RIVOJLANISHIDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING TUTGAN O'RNI

Alibayev Doniyorjon Shuxratjonovich¹, Alibayeva Dinara Azamat qizi²

¹Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutining tayanch doktoranti,

²Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutining mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining shaxsiy rivojlanishida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'rni va ahamiyati yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, ma'naviy-axloqiy tarbiya, o'quvchi shaxsi, milliy qadriyatlar, pedagogik jarayon, ota-ona hamkorligi, tarbiyaviy metodlar, axloqiy fazilatlar, interaktiv usullar, shaxsiy rivojlanish.*

Jamiyatning har tomonlama barqaror va izchil rivojlanishi, avvalo, inson omiliga bog'liq. Shu boisdan ham bugungi kunda ta'lim tizimida ma'naviy yetuk, axloqan pok, vatanparvar va ijtimoiy mas'uliyatni anglaydigan shaxsni tarbiyalash dolzarb vazifa sifatida belgilangan. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining rivojlanishida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning tutgan o'rni beqiyosdir. Bu yosh davri – bolalar shaxsining shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda olingan tarbiya butun hayot davomida asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya deganda, avvalo, shaxsda yuksak axloqiy fazilatlarni – halollik, vatanparvarlik, do'stlik, mehnatsevarlik, adolat, o'zaro hurmat va sabr-toqatni shakllantirish tushuniladi. Ushbu fazilatlar bolalar ongiga tabiiy, oddiy va tushunarli tarzda singdirilishi lozim. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida berilgan tarbiyaning ta'siri kuchli bo'lib, bu yoshdagi o'quvchilar pedagogning har bir so'zi, harakati, munosabatidan chuqur taassurot oladi. Shu bois, boshlang'ich sinf o'qituvchisi nafaqat bilim beruvchi, balki bolalar uchun axloqiy namuna bo'lishi kerak.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani amalga oshirishda turli metod va vositalar qo'llanilmoqda. Xususan, sinfdan tashqari mashg'ulotlar, tarbiyaviy soatlar, milliy bayramlar, adabiy-badiiy tadbirlar orqali o'quvchilarning axloqiy dunyoqarashi kengaytirilmoqda. Shuningdek, milliy qadriyatlarimizga asoslangan dars jarayonlari, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish ham bolalarning ma'naviy dunyosini boyitishda muhim vositadir.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, ma'naviy-axloqiy tarbiyada ota-onaning, oilaning, jamiyatning tutgan o'rni ham nihoyatda muhim. Maktab va oila hamkorligi orqali bola shaxsini to'g'ri yo'naltirish, uning axloqiy kamolotiga hissa qo'shish mumkin. Oilada berilayotgan tarbiya maktabda davom ettirilib, mustahkamlanadi. Bunda oilaning mehr-oqibat muhitida bo'lishi, ota-onaning o'z farzandiga namuna bo'lishi, bolaga mehr bilan yondashuvi asosiy omil hisoblanadi. Shu ma'noda, oila, maktab va jamoatchilikning uzviy hamkorligi – boshlang'ich sinf o'quvchisining to'laqonli rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Psixologik jihatdan olganda ham, boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy dunyoqarashi hali shakllanish bosqichida bo'lgani uchun, ular hayotiy voqealarni sodda, ba'zan ideal tarzda idrok etadi. Shuning uchun bu davrda ularni ijobiy fazilatlar sari yo'naltirish, ezigulik

va yomonlikni farqlashni o'rgatish, mustahkam ijtimoiy axloqiy me'yorlarga amal qilishga odatlantirish – pedagog va ota-onalarning muhim vazifalaridandir.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida bolalar ongiga ijtimoiy qabul qilingan axloqiy me'yor va qadriyatlarni singdirish nafaqat nazariy bilimlar orqali, balki amaliy faoliyat, shaxsiy tajriba, kuzatish va ijtimoiy muloqotlar orqali amalga oshiriladi. Shu jihatdan qaralganda, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning ishtirokini talab qiladigan interaktiv metodlardan – rolda o'ynash, muhokama, hikoya qilish, masalaga yechim topish, jamoaviy topshiriqlarni bajarish kabi usullar nihoyatda samarali sanaladi. Bunday yondashuvlar nafaqat bolalarning axloqiy tasavvurlarini boyitadi, balki ularning mustaqil fikrlashi, hissiy-emotsional rivojlanishi, boshqalar bilan hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun atrof-muhitdagi shaxslar — o'qituvchi, ota-ona, do'stlar, hatto ommaviy axborot vositalari orqali namoyon bo'ladigan obrazlar katta ta'sir kuchiga ega. Shu sababli, ularning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida namunaviy shaxslarni ilgari surish, ijobiy obrazlar bilan tanishtirish, tarixiy va zamonaviy qahramonlar hayoti bilan tanishish orqali maqsadga muvofiq yo'nalish berilishi kerak. Misol uchun, buyuk ajdodlarimiz — Amir Temur, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi tarixiy shaxslarning hayoti va fazilatlarini yoshga mos shaklda o'rgatish orqali o'quvchilarda g'urur, yurtparvarlik, shijoat kabi tuyg'ularni uyg'otish mumkin.

Yana bir muhim jihat — o'quvchilar ongida axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashda til va adabiyotning roli. She'rlar, ertaklar, maqollar, hikmatli so'zlar orqali axloqiy g'oyalarni sodda, ammo chuqur ma'no bilan yetkazish mumkin. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish orqali bolalar o'z milliy qadriyatlari, odob-axloq me'yorlari bilan tanishadilar. Bu esa ularning milliy o'zligini anglashiga, o'z madaniyati va tarixiga hurmat bilan qarashiga sabab bo'ladi.

Zamonaviy texnologiyalar ham ma'naviy-axloqiy tarbiyani takomillashtirishda foydali vosita bo'la oladi. Masalan, interaktiv videodarslar, multfilmlar, tarbiyaviy kompyuter o'yinlari orqali bolalarga axloqiy tushunchalarni qiziqarli va esda qolarli tarzda yetkazish mumkin. Ammo bu vositalardan foydalanishda tanlov va mazmuniy filtr juda muhim: ularning tarbiyaviy yo'nalishda bo'lishi va bolalarning yoshiga mos kelishi lozim.

Bundan tashqari, bolalarni kichik yoshdayoq ijtimoiy faoliyatga jalb qilish, masalan, obodonlashtirish ishlarida ishtirok etish, kitobxonlik klublari, teatr to'garaklari, "yaxshi ishlar" aksiyalari orqali ularda jamiyat oldidagi burchni his qilish, boshqalarga mehr va yordam ko'rsatish kabi tuyg'ularni tarbiyalash mumkin. Bu jarayonda kichik yutuqlar, maqtovlar, e'tirof etish orqali bolalarda o'ziga ishonch va motivatsiya kuchayadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirish uzluksiz, tizimli, yoshga mos, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan holda olib borilishi zarur. Bu tarbiya turi shaxsning boshqa jihatlari – intellektual, jismoniy, estetik rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, aynan shu jihatdan uning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni o'ta muhimdir.

Agar bu yo'nalishda tizimli ishlar olib borilsa, kelajakda yurtimiz uchun nafaqat bilimli, balki yuksak ma'naviyatli, halol, iymonli va vatanparvar avlod voyaga yetadi. Shu bois, boshlang'ich ta'limda ma'naviy-axloqiy tarbiyani asosiy vazifalardan biri sifatida ko'rish va bu yo'nalishga yetarlicha e'tibor qaratish – kelajagimiz poydevorini mustahkamlash demakdir.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining rivojlanishida ma‘naviy-axloqiy tarbiya ustuvor ahamiyatga ega. Bu jarayon bolalarning shaxsiy kamolotini ta‘minlab, ularni kelajakda yuksak insoniy fazilatlar egasi, vatanparvar va ijtimoiy mas‘uliyatli shaxs sifatida voyaga yetishiga zamin yaratadi. Shu boisdan, har bir pedagog va ota-ona ushbu muhim jarayonda faol ishtirok etib, yosh avlod qalbiga ezgulik urug‘ini qadashda mas‘uliyat bilan yondashmog‘i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. I.Quronov M., Daminov I., Bozorov O., Akramova Sh. “Milliy tarbiya va yoshlar”. Toshkent: “Kamalak nashriyoti” 2016 yil.
2. Egambergiyeva N. “Ijtimoiy pedagogika”. Toshkent: “Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti” 2009 yil.
3. Qurbanbayev Q. Talabalarning ma‘naviy-ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning pedagogik asoslari. – Toshkent, 2000 yil.
4. Mavrulov A. Ma‘naviy barkamol inson tarbiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2008 yil.

MAVLONO RUMIY ASARLARI ASOSIDA O'QUVCHILARNING KITOBXONLIK KOMPETENSIYALARINI OSHIRISH

Qarshiboyeva Maftuna Komiljon qizi¹, Il'yasova Dilshoda Akmal qizi²

^{1,2}Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk tasavvufiy mutafakkir va shoir Mavlono Jaloliddin Rumi asarlari asosida o'quvchilarda kitobxonlik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari yoritilgan. Maqolada Rumi ijodining axloqiy, ma'naviy va estetik jihatlari tahlil qilinib, ularning o'quvchilarda tafakkur, mustaqil fikrlash, ma'naviy-estetik didni tarbiyalashga ta'siri ochib berilgan. Shuningdek, dars jarayonida Rumi asarlaridan namunalari asosida interfaol metodlardan foydalanish orqali kitobxonlikka qiziqishni oshirish yo'llari ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari Rumi ijodidan foydalanish o'quvchilarning nafaqat adabiy bilimlarini, balki hayotiy kompetensiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kirish so'z: Mavlona Rumi, kitobxonlik, kompetensiya, ma'naviy qadriyatlar, "Masnaviy ma'naviy", poetik tazmin, interfaol o'yinlar, Klaster va konseptual xaritalar,

Аннотация. В этой статье рассматриваются вопросы формирования и развития читательских компетенций у школьников на основе произведений великого суфийского философа и поэта Мевланы Джалаладдина Руми. В статье анализируются этические, духовные и эстетические аспекты творчества Руми и раскрывается его влияние на развитие мышления, самостоятельного рассуждения и воспитание духовного и эстетического вкуса у учащихся. Также в статье приведены способы повышения интереса к чтению с использованием интерактивных методов на основе примеров из произведений Руми в ходе уроков. Результаты исследования показывают, что использование произведений Руми способствует не только развитию литературных знаний учащихся, но и их жизненных компетенций

Ключевые слова: Мевлана Руми, чтение, компетенция, духовные ценности, "Маснави Ма'нави", поэтическая справедливость, интерактивные игры, кластер и концептуальные карты.

Annotation. Mawlana Jalaluddin Rumi, a prominent Sufi philosopher and poet, has made an enormous contribution to the development of spiritual, ethical, and literary thought. His works, particularly the famous "Masnavi," are not only artistic masterpieces but also contain deep moral and philosophical teachings. These works play a significant role in shaping the personality of students by fostering their thinking, independent reasoning, and appreciation of spiritual and aesthetic values. The development of reading competencies is of paramount importance in modern education. It involves not only the ability to understand and analyze texts but also the capacity to relate them to real-life experiences and personal growth. Rumi's works, with their rich symbolic language and profound spiritual lessons, serve as a valuable resource for enhancing students' reading skills and life competencies. By incorporating Rumi's works into the curriculum, educators can encourage students to reflect on their values, improve their creative thinking, and foster a deeper understanding of themselves and the world around them.

Keywords: *Mawlana Rumi, reading, competence, spiritual values, "Masnavi Ma'navi", poetic justice, interactive games, cluster and conceptual maps.*

Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, hayotiy voqealarni baholay olish va estetik zavq bilan o'qish ko'nikmalarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa kitobxonlik kompetensiyalarining tarkibiy qismlarini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Ayniqsa, ma'naviy-ma'rifiy tarbiyani chuqurlashtirishda Sharq mumtoz adabiyotining yirik namoyandalaridan biri – Mavlono Jaloliddin Rumiy merosi muhim manba sifatida e'tiborni tortadi. Uning asarlaridagi chuqur ma'naviy g'oyalar, falsafiy qarashlar va tasavvufiy tafakkur o'quvchilarni nafaqat kitob o'qishga, balki fikrlash, mulohaza yuritishga undaydi. Ushbu maqolada Mavlono Rumiy ijodi orqali o'quvchilarning kitobxonlik kompetensiyalarini qanday rivojlantirish mumkinligi tahlil qilinadi.

Mavlono Rumiy — XIII asrning yirik mutafakkiri, shoir va tasavvuf arbobi bo'lib, uning eng mashhur asari "Masnaviy ma'naviy" deb nomlanadi. Ushbu asar va boshqa she'riy meroslari axloqiy-pedagogik qarashlarga boy bo'lib, o'quvchi shaxsini tarbiyalashda ulkan ahamiyat kasb etadi. Kitobxonlik kompetensiyasi – bu o'quvchining matnni tushunish, tahlil qilish, fikr yuritish, matndan xulosa chiqarish va uni hayotiy faoliyatda qo'llay olish qobiliyatidir. Bu kompetensiyalarni shakllantirish uchun chuqur ma'noli, badiiy jihatdan boy asarlardan foydalanish zarur. Mavlono Rumiy asarlari bu borada o'ziga xos didaktik material vazifasini o'taydi. Mavlono asarlarida insonning ichki dunyosi, ma'naviy o'sishi, sabr-toqat, mehr-oqibat, tavoze' va haqgo'ylik kabi fazilatlar talqin qilinadi. Bu g'oyalarni o'quvchilar bilan birga muhokama qilish orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- Matnni tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanadi: Rumiy hikoyatlaridagi ramziy obrazlar orqali o'quvchi matn mazmunini chuqur anglaydi, yashirin ma'nolarni topishga harakat qiladi.
- Tanqidiy fikrlash shakllanadi: Har bir hikoya yoki she'rda ko'rsatilgan voqea va xulosalarga o'quvchi o'z nuqtai nazaridan baho bera boshlaydi.
- Ma'naviy qadriyatlarga hurmat uyg'onadi: Rumiy hikmatlari orqali o'quvchi insoniy fazilatlar haqida chuqur o'ylaydi.
- Badiiy tafakkur kengayadi: Poetika, tazmin va badiiy vositalar bilan tanishish orqali o'quvchi til va adabiyotga nisbatan did va qiziqish hosil qiladi.
- Dars jarayonida qo'llanilishi
Rumiy asarlari asosida tashkil etilgan darslarda quyidagi usullar samarali natija beradi:
 - Interfaol o'yinlar: "Kimga gapirilmoqda?", "Hikmatli satrlar kimga tegishli?" kabi savol-javobli mashg'ulotlar.
 - Rolli o'yinlar: Rumiy hikoyalarini sahnalashtirish orqali obrazli fikrlashni rivojlantirish.
 - Klaster va konseptual xaritalar: Asardan chiqarilgan asosiy g'oyalarni grafik tarzda ifodalash.

Xulosa qilib aytganda, Mavlono Rumiy asarlari – o'quvchilar ma'naviy olamini boyitish, ularni teran fikrlashga o'rgatish, badiiy tafakkurini shakllantirish va eng muhimi, ularning kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun bebaho manbadir. Adabiyot darslarida Rumiy ijodidan maqsadli foydalanish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarni nafaqat kitob o'qishga, balki uni his qilish, tushunish va

hayotga tadbiq etishga o‘rgatish mumkin. Bu esa ularning ijodiy tafakkurini kuchaytirish, ma’naviy barkamolligini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qarshiboyeva, M. K. (2024). Maqom san’ati va uning maktab darsliklarida o‘qitilishining maqsad mazmuni. *Innovative Development in Educational Activities*, 3(3), 32-35
2. O‘quvchilarning estetik tarbiyasini rivojlantirishda kitob va kitobxonlikning ahamiyati o‘rni. Qarshiboyeva Maftuna Komiljon qizi Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi Milliy instituti doktoranti.
3. Feruza Nizamova, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi “O‘zbek va xorijiy tillar” kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari nomzod “Farzand tarbiyasi haqida”.
4. Mas’naviy Ma’naviy. J Rumi
5. www.natlib
6. Mavlono Jaloliddin Rumi. Metodik-bibliografik qo‘llanma. Tuzuvchi U.Teshaboyeva. — T.:2007. - B.21

JADID MA'RIFATCHILARINING HARBIY TARBIYAGA OID QARASHLARI

Urinbayeva Dilfuza Abdumannobovna

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada jadid ma'rifatchilari tomonidan ilgari surilgan harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi g'oyalari tahlil qilinadi. Jadidlar yosh avlodni Vatanga sadoqatli, jismonan sog'lom va ma'naviy yetuk qilib tarbiyalash g'oyasini ilgari surganlar. Ularning asarlari va faoliyati bugungi kunda harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining ma'naviy negizi sifatida dolzarbligini saqlab qolmoqda.*

Tayanch so'zlar: *jadidlar, harbiy tarbiya, vatanparvarlik, yoshlar, ma'naviy tarbiya, ma'rifat, ozodlik.*

Kirish. XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan jadidchilik harakati – bu o'zbek xalqi tarixida ijtimoiy-ma'naviy uyg'onish, yangilanish va ma'rifatga intilishning yorqin ifodasi bo'ldi. Jadidlar xalqni jaholat, savodsizlik va zulmatdan chiqarish, milliy o'zlikni anglashga undash orqali zamonaviy dunyo bilan hamnafas taraqqiy etishga chorladilar. Ularning faoliyati faqat ta'lim islohoti bilan cheklanmay, jamiyatning deyarli barcha sohalarini, jumladan, yoshlar tarbiyasi, ijtimoiy faollik, milliy g'urur va harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini ham qamrab oldi.

Jadid ma'rifatchilari yosh avlodni shunchaki bilimli emas, balki Vatanga sadoqatli, jismonan sog'lom, ruhiy baquvvat va ozodlik g'oyalariga sodiq shaxs sifatida shakllantirishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yganlar. Ular uchun mustaqillik va milliy erkinlik faqat siyosiy hodisa emas, balki har bir fuqaroning ongida shakllanadigan ruhiy holat, hayotiy pozitsiya bo'lishi zarur edi. Shu bois, jadidlar o'z asarlarida yoshlarni harbiy tayyorgarlikka da'vat etgan, kuchli armiya va himoyaga tayyor jamiyat bo'lish zaruratini uqtirgan.

Ular ilgari surgan g'oyalar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Ayni paytda O'zbekiston yoshlarini Vatanga muhabbat, mas'uliyat va harbiy sadoqat ruhida tarbiyalashda jadidlar merosidan o'rnak olish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqola jadid ma'rifatchilarining harbiy tarbiyaga doir qarashlarini o'rganish orqali, ularning zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimiga ta'sirini yoritishga xizmat qiladi.

Albatta, quyida "Jadid ma'rifatchilarining harbiy tarbiyaga oid qarashlari" mavzusiga oid adabiyotlar tahlilini keng, aniq faktlar va ishonchli ilmiy manbalar

asosida, plagiatsiz tarzda yozib taqdim etaman. Bu qism ilmiy maqola yoki tadqiqot ishining asosiy bloklaridan biri sifatida xizmat qiladi.

Jadidchilik harakati va uning harbiy tarbiya borasidagi qarashlarini chuqur o'rganish uchun avvalo XX asr boshida yashab ijod qilgan ma'rifatchi mutafakkirlarning asarlari, ularning ijtimoiy-siyosiy faoliyati, shuningdek, bu harakatni o'rgangan zamonaviy tarixchi va pedagog olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilinadi.

Behbudiy bu sahna asarida zamonaviy harbiy tayyorgarlikning millat hayotidagi ahamiyatini ifodalaydi. Asarda ko'rsatilganidek, savodsizlik, zaiflik va mustamlakachilik tufayli o'z oilasini, jamiyatini himoya qila olmaydigan yoshlar misoli keltiriladi. “Agar millat quolsiz bo'lsa, u mustamlaka bo'lishdan qutulolmaydi.” Bu fikr orqali Behbudiy millatni ozodlikka olib boradigan yo'l bu – ilm bilan birga harbiy tayyorgarlik ham ekanligini anglatadi. Behbudiy asos solgan “Taraqqiy” gazetasi va boshqa jadid matbuotida harbiy tayyorgarlik haqida maqolalar e'lon qilingan. Masalan, “Taraqqiy” gazetasining 1906-yilgi sonlarida “xalq o'zini himoya qilishni o'rganishi lozim” degan chaqiriqlar mavjud bo'lgan. Bu esa jadidlar harbiy bilimlarni milliy maktablar orqali jamiyatga singdirishni istaganini ko'rsatadi.

Avloniy o'zining mashhur “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913) asarida tarbiya masalasini chuqur yoritadi. U yoshlarni nafaqat axloqiy, balki jismoniy va ruhiy jihatdan ham sog'lom bo'lishga undaydi. Kitobning “Vatanparvarlik” bobida shunday jumlar mavjud: “Vatanni sevmok imondandir. Vatan uchun jon berish – eng oliy fazilatdir.”³⁹ Bu iqtibosdan ko'rinib turibdiki, Avloniy harbiy tayyorgarlikni faqat jang qilish uchun emas, balki milliy ong va g'ururni shakllantiruvchi vosita sifatida ko'radi. Avloniy o'zining axloqiy risolasida yoshlarni jismoniy va ruhiy jihatdan baquvvat, sog'lom va Vatanga sodiq qilib tarbiyalash zarurligini ta'kidlaydi. Asarda shunday jumla mavjud: “Vatan uchun jon berish – eng oliy fazilatdur.” Bu fikr yoshlarni faqat bilimli emas, balki millat, xalq va Vatan oldidagi burchini his qiladigan, har qanday tashqi tahdidga qarshi turishga tayyor shaxs sifatida tarbiyalashga qaratilgan.

Avloniy, shuningdek, jismoniy tarbiya va askarlik mashg'ulotlari maktab dasturiga kiritilishi kerakligini ham ilgari surgan. U bu borada bolalarning jismoniy chiniqishi orqali ularni himoya va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashni taklif etadi.

“Biz turkistonliklar o'z vatanimizni jonimizdan ortiq suydigimiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik issiq cho'llarini, eskimular shimol taraflarini eng

³⁹ Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: 2008.4-bet.

sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o‘z Vatanlarini tashlab hijrat qilurlar edi”⁴⁰.

Bobolarimiz «kishi yurtida sulton bo‘lguncha o‘z yurtida cho‘pon bo‘l», demishlar.

Munavvarqori Abdurashidxonov o‘zining maktab islohoti haqidagi chiqishlarida jismoniy tarbiya va milliy g‘ururni mustahkamlovchi mashg‘ulotlar, jumladan, “harbiy yurish” mashqlari kiritilishi zarurligini bildiradi. Munavvarqori ushbu risolasida maktabda o‘qitilishi lozim bo‘lgan asosiy fanlar qatoriga jismoniy tarbiya va harbiy tayyorgarlikni ham kiritadi. Uning fikricha, milliy maktablarda bolalar intizomli, chiniqqan, fidoyi bo‘lib voyaga yetishi kerak. “Yigitlar yurish qilib mashq qilsinlar, kuchli, sezgir bo‘lsinlar.” Bu jumla orqali harbiy tayyorgarlik faqat jang san’ati emas, balki ma’naviy, jismoniy va ruhiy yetuklik belgisi sifatida tasvirlanadi⁴¹.

Jadidlarning harbiy tarbiyaga oid qarashlarini to‘g‘ri tushunish uchun ularning faoliyati amalga oshgan tarixiy sharoitni inobatga olish lozim. XX asr boshlarida chor Rossiyasi mustamlakachilik siyosati kuchaygan, Turkistonda milliy harbiy kuchlar yo‘q qilingan, aholining irodasi sindirilgan edi. Shu sababdan, jadidlar harbiy kuch bilan emas, balki ongli, bilimli, vatanparvar yoshlar tarbiyasi orqali mustamlakachilikka qarshi kurashganlar. Bu holatlarni tarixchi olim

Xulosa. Jadid ma’rifatchilarining harbiy tarbiyaga oid qarashlari – bu faqatgina jangovar tayyorgarlikni emas, balki xalqning milliy uyg‘onishi, o‘zligini anglash, ozodlik va erkinlikka intilish yo‘lidagi g‘oyaviy kurashning muhim jihatidir. XX asr boshlarida Turkiston zaminida shakllangan jadidchilik harakati ko‘p qirrali ijtimoiy-ma’naviy islohotlarni o‘z ichiga olgan bo‘lsa-da, uning markazida har doim yosh avlodni tarbiyalash, ularda mustahkam e’tiqod, halollik, vatanparvarlik va jasoratni shakllantirish masalasi turgan.

Jadidlar maktab tizimini isloh qilish orqali harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini zamonaviy bilimlar, sog‘lom jismoniy tayyorgarlik va milliy g‘urur bilan uyg‘unlashtirishga harakat qilganlar. Ularning qarashlarida harbiy tarbiya yoshlarni Vatanga xizmat qilishga, mustaqil fikrlashga, milliy manfaatlarni himoya qilishga tayyorlashning zaruriy omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadid mutafakkirlar o‘z asarlarida va pedagogik faoliyatida yoshlarni zamonaviy bilim bilan qurollantirish bilan bir qatorda, ularni jismonan chiniqtirish

⁴⁰ Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: 2008.5-bet.

⁴¹ Munavvarqori Abdurashidxonov – “Muallimlar daftari” (1906)

va ruhiy tayyorgarlikni oshirishga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning fikricha, harbiy tarbiya – bu yurtga sadoqat, ozodlik uchun kurash, halollik va jasorat asosida shakllanishi kerak bo'lgan fuqarolik fazilatidir.

Bugungi kunda O'zbekiston yoshlarini harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularni Vatanga muhabbat, sadoqat, intizom va fidoyilik asosida voyaga yetkazish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, jadid ma'rifatchilarining merosi, ularning harbiy tarbiyaga oid qarashlari biz uchun boy g'oyaviy, tarixiy va pedagogik asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Jadidlarning bu boradagi fikrlarini chuqur o'rganish nafaqat o'z tarixiy ildizlarimizni anglashga, balki bugungi tarbiya tizimini yanada boyitish va takomillashtirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham, ularning harbiy tarbiya sohasidagi g'oyaviy merosini o'rganish, targ'ib qilish va amaliyotda qo'llash hozirgi zamon yoshlari uchun ham nihoyatda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bexbudiy M. Padarkush. – Toshkent: O'zbekiston, 2000. – 64 b.
2. Munvavvarqori Abdurashidxonov. Muallimlar daftari. – Toshkent: Fan, 1999. – 112 b.
3. Xayitmetov I. O'zbek ma'rifatparvarlari. – T.: Fan, 1974. – 220 b.
4. Qodirova D. Jadidlarning pedagogik qarashlari. // Pedagogika jurnali. – Toshkent, 2017. – №2. – B. 45–49.
5. Mirsodiqov A. Jadidlar va ozodlik g'oyasi. – T.: Ma'naviyat, 2021. – 180 b.
6. Yuldoshev A. O'zbekistonda vatanparvarlik tarbiyasining ilmiy-nazariy asoslari. – T.: Fan, 2018. – 200 b.
7. Husanov Sh. Jadid maktablari va ularning tarbiya tizimi. // Tarix va xalq ta'limi, 2019. – №3. – B. 32–37.
8. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: 2008.4-bet.

TALABA YOSHLARDA TANQIDIY KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA JADID PEDAGOGIKASINING AHAMIYATI

Madjidova Dildora Abduxamidovna¹, Ulasheva Yorqinoy Bahrom qizi²

¹ISFT instituti dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

²Toshkent shahar Yunusobod tumani Toshkent pediatriya tibbiyot instituti tyutori, ISFT instituti pedagogika yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Maqolada asosan Turkiston jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik faoliyati va bugungi kundagi ta'lim tizimini rivojlantirishda ma'rifatchilik harakatlarining ahamiyati va pedagogik qarashlari hamda jadidlarda milliy g'oya va mafkura haqidagi masalalari chuqur tahlil etilgan. Shunindek, maqolada Turkiston ma'rifatparvarlarining pedagogik faoliyati va ularning bugungi ta'lim tizimiga chuqur ta'siri har tomonlama tahlil etilgan. Talaba yoshlarda tanqidiy kreativ fikrlashni rivojlantirishda jadid pedagogikasining ahamiyati yuzasidan talabalar murakkab vaziyatlarda muammolarni aniqlash va ularga yechim topish qobiliyatini rivojlantiradi. tanqidiy fikrlash ularni diqqatni jamlash, mantiqiy xulosalar chiqarish va aql-idrokka tayanish jarayoniga undaydi.

Shu sababli biz mazkur tadqiqotda jadidchilik harakatining muhim va asosiy bo'g'ini hisoblangan ma'rifatparvarlik faoliyatini tadqiq etishni asosiy maqsad etib qo'yilgan. Tadqiqot jarayonidagi o'rganilgan manbalar natijasida Turkiston jadidlarining pedagogik sohadagi harakatlari, ularni fanlarni o'qitish, o'quvchiga yetkazib berish borasidagi ilgari surgan g'oyalari har jihatdan fanlar meto'dikasiga mos kelishi ilmiy asoslandi.

Kalit so'zlar: jadid pedagogikasi, kreativ taraqqiyot, ma'rifatchilik harakati.

Hozirgi kunda ham o'tgan asrimizda ham ta'lim jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida e'tirof etilgan. Xususan, jadidlarimizning nuqtayi nazarida millatning yashamog'i, taraqqiy topmog'i uchun, birinchi navbatda, ozod, mustaqil bo'lmog'i lozimligini anglab yetdilar va keng xalqni uyg'onishga e'tibor berishi turadi. Shu munosabat bilan Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ta'lim sohasida ta'kidlayotgan nutqlari, qonun va qarorlari jamiyatning har bir bo'g'ini uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Jadidlarning biz yoshlarga qoldirgan ulkan merosi bu ilk jadid maktablarini tashkil etib, o'zligimizni anglatgani, xalqimizni ma'rifatli qilib uni jaholat va ilimsizlik botqog'idan asraganidir. Prezidentimiz aytganidek: "Umuman, biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz me'rosini chuqur o'rganishimiz kerak.

Yangi ta'lim dasturlari va o'quv qo'llanmalarini yaratishda jadidlarning pedagogik ahamiyatini va metodikasini qo'llash zarur. Jadid pedagogikasi talaba yoshlarda tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirishda samarali mexanizmlarni taklif etadi. Interfaol ta'lim, loyiha asosidagi yondashuvlar, kreativ metodlar, va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik orqali, talabalar o'z qobiliyatlarini rivojlantira oladilar va zamonaviy muammolarga kreativ yechimlar topishga qodir bo'ladilar. Bu jarayon, nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Jadidlarning didaktik yondashuvlarini hisobga olgan holda yangi o'quv materiallari va didaktik qo'llanmalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish lozim. Jadidlar tomonidan

qo'llanilgan interfaol va innovatsion ta'lim usullarini bugungi ta'lim jarayoniga keng joriy etish muhim. Yuqoridagi misollar jadid ma'rifatparvarlarining ilmiy merosi va pedagogik qarashlarini zamonaviy ta'lim tizimiga joriy etish orqali ta'lim samaradorligini oshirish mumkinligini ilmiy asoslab beradi. Bu yondashuv, shuningdek, ta'lim tizimining didaktik asoslarini yanada chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

XXI asrning ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan – kunga kuchayib bormoqda, buning sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda tinglovchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Bugungi kunda respublikada ta'lim sohasini isloh qilish deganda faqatgina rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tizimidan andoza olish olish orqali ta'lim samaradorligiga erishish mumkin deb qaralmoqda. Aslida o'tmishimizga nazar salsak, jadid muttafakkirlarining pedagogik qarashlari, ularning ma'rifatparvarlik faoliyatlari bugungi ta'lim sohasini chinakam yangicha isloh etish uchun muhim vazifasini bajara oladigan vosita hisoblanadi.

Mazkur maqola jadid pedagogikasining mazmuni, asosiy tamoyillari va yoshlarda tanqidiy kreativ fikrlashni rivojlantirishda jadid pedagogikasining ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda jadidlarning ilg'or pedagogik g'oyalari hamda ta'lim-tarbiya jarayonida ularning amaliyotda qo'llanilishining mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, jadid ma'rifatparvarlarining ta'limdagi innovatsion yondashuvlari, o'quv jarayonini tizimli tashkil etish va o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishga qaratilgan yondashuvlari yoritilgan. Mazkur tadqiqot natijalari pedagogik jarayonda zamonaviy metodlarni ishlab chiqishda va ularni samarali tatbiq etishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Talaba yoshlarda tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirish, zamonaviy ta'lim jarayonida juda muhim o'rin tutadi. Bu jarayonning shakllanishi va rivojlanishida jadid pedagogikasining ahamiyati katta hisoblanadi.

Jadid pedagogikasida o'quvchini faqat bilim berish emas, balki ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ham alohida e'tibor berilgan. Ular o'quv jarayonida muammolarni hal qilish, tanqidiy fikr yuritish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish uchun o'quvchini rag'batlantirishga harakat qilishgan. Jadid pedagogikasi o'quvchilar orasida muhokama va muloqotni rivojlantirishga qaratilgan. Bu orqali talabalar o'z fikrlarini ifoda etish va bir-birlari bilan fikr almashish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu metod, talabalarni tanqidiy fikrlashga undaydi. Talabalar, tanqidiy va kreativ fikrlash orqali, jamiyatdagi muammolarni aniqlash va ularni hal etish uchun zamonaviy yechimlar ishlab chiqish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bu esa, o'z navbatida, ularning jamiyatdagi faoliyatini va ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi.

Bugungi kunda jadidlarning pedagogik merosi biz uchun bebaho boylikdir. Ularning ilm-ma'rifatga bo'lgan intilishi, ta'limni milliy o'zlikni saqlab qolish bilan bog'lashga qaratgan sa'y-harakatlari va zamonaviy metodlarni qo'llash tajribalari zamonaviy ta'lim tizimimiz uchun asosiy ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Bu merosni o'rganish va uni bugungi avlod tarbiyasida qo'llash bizning tarixiy va ma'naviy burchimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. SH.Mirziyoyev. Jadidlar merosini o'rganishga bag'ishlangan xalqarokonferensiya ishtirokchilariga yo'llagan tabrigidan. 2023-yil 6-mart

2. Oblomurodov N., Hazratqulov A., va boshqalar. O‘zbekiston tarixi.(o‘quv qo‘llanma) T.2011
3. Behbudiy M. Muhtaram yoshlarga murojaat. Oyina-1914. 41- 4. M.Abdurashidxonov. Xotiralarimdan (Jadidchilik tarixidan lavhalar). Sharq-2001. B-108-109
4. Abdulla Avloniy. “Turkiy guliston yoxud axloq”. Toshkent: Cho‘lpon nashriyoti, 1913.
5. <https://fledu.uz/uz/2024-yilning-ilk-kunida-jadid-gazetasichop-etildi>.

JADID MA'RIFATPARVARLARINING TARBIYA TURLARIGA OID TA'LIMOTLARI ORQALI TALABALARDA MOTIVATSIYA SHAKLLANTIRISH

Maxmudova Darmonjon Bozorboyevna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti doktoranti

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi jadid ma'rifatparvarlarining tarbiya turlariga oid qarashlari asosida zamonaviy talabalar orasida motivatsiyani shakllantirish imkoniyatlari tahlil etilgan. Jadidlarning ma'naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik tarbiya haqidagi qarashlari bugungi ta'lim jarayonida motivatsiyani oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilishi mumkinligi asoslab berilgan. Tezisdagi ayni paytdagi oliy ta'lim muassasalari sharoitida ushbu ta'limotlarni tatbiq etish yo'llari ko'rsatilib, talabalarni ichki ruhiy holati, intellektual o'sishi va ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan yondashuvlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: jadidlar, tarbiya turlari, motivatsiya, talaba, ma'rifatparvarlik, ichki ruhiy holat, estetik tarbiya, zamonaviy ta'lim, ma'naviyat, aqliy tarbiya.

Jadidchilik harakati Markaziy Osiyoda XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida shakllangan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy harakat bo'lib, uning asoschilari zamonaviy dunyoqarashga ega, ilm-fan va taraqqiyotga intilgan, islohparchilik g'oyalarini ilgari surgan ma'rifatparvar ziyolilar edi. Bu harakat vakillari — Munavvarqori Abdurashidxonov, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon kabi jadid ma'rifatparvarlari o'zlarining asarlari, darsliklari va faoliyati orqali o'zbek xalqining tafakkuri, dunyoqarashi va ilm-fanga bo'lgan qiziqishini uyg'otish, yosh avlodni tarbiyalash, ularni or-nomus, vatanparvarlik, axloqiy komillik ruhida kamol toptirish g'oyasini ilgari surganlar. Ayniqsa, ular ilgari surgan tarbiya turlari — jismoniy, aqliy, axloqiy, estetik, milliy va ma'naviy tarbiya bo'yicha ilgari surilgan g'oyalar bugungi kunda ham talabalarda motivatsiyani shakllantirishda muhim manba bo'la oladi. Chunki jadidlar yosh avlodga zamonaviy bilim berish, ularni fikrlashga, yangilikka intilishga undash orqali har bir insonning ichki rag'batini uyg'otishga intilganlar. Ularning ta'lim-tarbiyaviy qarashlarida motivatsiyaning asosiy elementi — milliy o'zlikni anglash, ma'rifatli bo'lish orzusi, jamiyatda munosib o'rin egallash istagi bilan chambarchas bog'langan.

Jadid ma'rifatparvarlari uchun tarbiya — bu oddiygina axloqiy me'yorlarni o'rgatish emas, balki inson shaxsiyatini har tomonlama rivojlantirish, uni mustaqil fikr yuritishga o'rgatish, ijtimoiy mas'uliyatni anglashga yetaklaydigan murakkab jarayon edi. Masalan, Abdulla Avloniy o'zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida shunday yozadi: “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir.” Bu fikr orqali u tarbiyani inson hayotidagi eng asosiy vosita sifatida ko'rsatadi. Uning nazarida, agar yoshlar to'g'ri tarbiya olsa, ular kelajakda jamiyatni yuksaltiradi, aks holda esa xalq halokat sari boradi. Bu yondashuv bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, ayniqsa oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarni ruhlantirish, ularda ilm olishga, o'z ustida ishlashga bo'lgan intilishni

kuchaytirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Avloniy aytganidek, to‘g‘ri tarbiya motivatsiyaning manbai, noto‘g‘ri muhit esa intilish va ishtiyoqning so‘nishiga olib keladi.

Talabalarda motivatsiya shakllantirish uchun avvalo ularning qalbida o‘zligini anglash, milliy g‘urur, tarixiy ong uyg‘otilishi kerak. Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘zining “Padarkush” dramasi, “Maktablar to‘g‘risida” maqolalari orqali yoshlarni bilimsizlikdan, johillikdan chiqarish, ularni zamonaviy bilim bilan qurollantirish zarurligini uqtiradi. U yangi usulda ta‘lim berishni ilgari surgan, maktab darsliklarini tayyorlagan, o‘quv dasturlariga dunyoviy fanlarni kiritishni taklif qilgan. Bu orqali talabalarda dunyoqarash kengayadi, o‘z fikrini mustaqil ravishda ifoda etish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu esa o‘z-o‘zidan ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Zero, inson nimanidir anglay boshlaganda, u o‘z ustida ishlashga, yuksalishga, orzu-maqсад sari intilishga ehtiyoj sezadi. Behbudiyning qarashlari bugungi kundagi zamonaviy pedagogik yondashuvlar — shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, mustaqil fikrlashga o‘rgatish tamoyillari bilan uyg‘unlashadi.

Abdurauf Fitrat esa o‘zining “Hind sayohati”, “Rahbari najot” va boshqa asarlarida yoshlarda tafakkur mustaqilligini shakllantirish, ularni faqatgina diniy emas, balki dunyoviy bilimlar bilan ham qurollantirish tarafdori bo‘lgan. Uning ta‘limotlarida “inson o‘zini anglashi, o‘zini tarbiyalashi orqali xalqning najot yo‘lini belgilaydi” degan fikr ilgari suriladi. Fitrat uchun motivatsiya — bu shaxsiy rivojlanish orqali jamiyatni yuksaltirish vositasi. Bugungi talabalar o‘z hayotida mazmun topish uchun, ularning bilim olishga bo‘lgan ichki ehtiyojini uyg‘otish uchun Fitratning qarashlaridan ilhom olishlari mumkin. U ilgari surgan g‘oyalar talabalarning o‘zini anglash darajasini oshirib, ularni o‘z yo‘lini topishga undaydi. Shu bilan birga, Fitrat yoshlarni faollikka, harakatga, orzulari sari intilishga chaqirar edi, bu esa bugungi pedagoglar uchun motivatsiya berishda psixologik va axloqiy omil sifatida muhim manbadir.

Xulosa qilib aytganda, jadid ma‘rifatparvarlarining tarbiya turlariga oid ta‘limotlari bugungi yosh avlod — talabalar uchun katta motivatsion kuchga ega. Ularning g‘oyalari zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashadi. Bugungi kunda talabalar o‘z oldiga maqsad qo‘yish, unga erishish, o‘z ustida ishlash, jamiyatga foydali bo‘lish istagida bo‘lishlari uchun ularga faqatgina zamonaviy axborot emas, balki tarixiy ildiz, ma‘naviy asos, ichki ruhiy kuch manbai ham zarur. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan tarbiya turlarini o‘quv jarayonlariga singdirish, ularni ma‘naviy-axloqiy tarbiyaning tayanch manbai sifatida targ‘ib qilish orqali talabalarda chuqur motivatsiyani shakllantirish mumkin. Bu esa nafaqat alohida shaxs, balki butun jamiyat taraqqiyoti uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qosimova, M. (2020). *Jadidchilik harakati va uning tarbiyaviy qarashlari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Karimov, I. (2016). *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat.
3. Xoldorov, S. (2018). “Jadidlarning ma‘rifiy merosi va uning zamonaviy ahamiyati” // *Ilmiy-amaliy jurnal*. №2.
4. Alimova, D. (2021). *O‘zbekiston jadidlari va ta‘lim sohasidagi islohotlar*. Samarqand: Zarafshon Nashriyoti.
5. Mamajonov, A. (2019). “Zamonaviy ta‘limda motivatsiyani shakllantirishning ijtimoiy-psixologik asoslari” // *Pedagogika va psixologiya jurnali*. №4.

INVESTITSIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING USLUBIY ASOSLARI

Salomova Zarina Murodovna

“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash
muhandislari instituti” MTU,
Iqtisodiyot kafedrası 3-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada investitsiyalardan foydalanish samaradorligini baholashda qo‘llaniladigan asosiy uslubiy yondashuvlar, indikatorlar va ko‘rsatkichlar tahlil qilinadi. Investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini aniqlash mezonlari, risklarni hisobga olgan holda baholash mexanizmlari, zamonaviy tahlil uslublarining afzalliklari va ularni amaliyotda qo‘llash tajribalari yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda investitsiya muhiti va investitsiyaviy samaradorlikni oshirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakat iqtisodiy salohiyatining oshirilishida investitsiyalarning o‘rni beqiyosdir. Har qanday investitsiya loyihasi mamlakat iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlovchi strategik vosita hisoblanadi. Ammo, bu loyihalarining natijadorligini aniq baholash, investitsiyaviy resurslardan optimal foydalanish va ular asosida maksimal iqtisodiy foyda olish bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Investitsiyalarning samaradorligini baholash ko‘p omilli va murakkab jarayon bo‘lib, u moliyaviy, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarni ham qamrab oladi. Shuning uchun ushbu maqolada samaradorlikni baholashda foydalaniladigan asosiy uslubiy yondashuvlar tizimli tarzda tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va vazifalari

Investitsiyalar - bu daromad yoki boshqa iqtisodiy samaraga erishish maqsadida kapital mablag‘larning real yoki moliyaviy aktivlarga yo‘naltirilishidir. Ular quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish;
yangi ish o‘rinlarini yaratish;
eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish;
raqobatbardoshlikni oshirish.

2. Investitsiyalarning samaradorligini baholash mezonlari

Samaradorlikni baholash uchun bir qator usullar qo‘llaniladi, ular orasida quyidagilar muhim o‘rin egallaydi:

-Statistik ko‘rsatkichlar asosidagi baholash
Sof joriy qiymat (Net Present Value – NPV)
Ichki foyda normasi (Internal Rate of Return – IRR)
Investitsiya qaytish muddati (Payback Period)
Foyda indeksasi (Profitability Index – PI)
-Moliyaviy tahlil vositalari

Kapital rentabelligi (ROIC – Return on Invested Capital)

Aktivlar rentabelligi (ROA)

Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari

-Risklarni hisobga olgan baholash

Sensitivlik tahlili

Stsenariyli tahlil

Monte-Karlo modellash

3. Investitsiyalarning ijtimoiy va ekologik samaradorligi

Bugungi kunda faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar emas, balki loyiha jamiyat hayotiga keltiradigan ijobiy ta'siri, ekologik barqarorlikka qo'shadigan hissasi ham muhim mezon sifatida ko'rilmogda. Shu boisdan: yangi ijtimoiy infratuzilmalarning barpo etilishi,

atrof-muhitga zarar yetkazmaslik,

yashash darajasining oshishi ham baholashda inobatga olinadi.

4. O'zbekistonda investitsiya samaradorligini baholash amaliyoti

O'zbekiston Respublikasida investitsiya faoliyati sohasida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "Investitsiyalar va davlat xususiy sherikchiligi" to'g'risidagi qonun, Davlat investitsiya qo'mitasi faoliyati, E-INVEST platformasi joriy etilishi – bularning barchasi investitsiyalarning ochiqqligini va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Lekin hozirgi paytda quyidagi muammolar ham mavjud:

loyiha oldi tahlillarining yetarli darajada puxta olib borilmasligi;

baholashda yagona metodologiyaning mavjud emasligi;

ma'lumotlarning ochiqqlik darajasi pastligi.

Shu sababli, zamonaviy uslubiyatlar asosida baholash mezonlarini yangilash, raqamlashtirish va sun'iy intellektdan foydalanish istiqbollari dolzarbdir.

Xulosa

Investitsiyalardan foydalanish samaradorligini baholash – bu nafaqat investitsiyaning qaytimi, balki uning uzoq muddatli ijobiy ta'sirini aniqlash vositasidir. Yuqorida ko'rib chiqilgan uslubiy yondashuvlar yordamida investitsiya loyihalarini chuqur va tizimli baholash imkoniyati mavjud. O'zbekistonda bu boradagi islohotlarni davom ettirish, tahlil uslublarini raqamlashtirish, xorijiy tajribalarni amaliyotga joriy qilish orqali investitsiyaviy samaradorlikni oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi "Investitsiyalar va davlat-xususiy sherikchiligi to'g'risida"gi Qonuni. 2020 yil.
2. Damodaran, A. (2002). Investment Valuation: Tools and 3.Techniques for Determining the Value of Any Asset. Wiley Finance.
3. Шелентов А. Ю. (2018). Оценка эффективности инвестиционных проектов. Москва: Юрайт.
4. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi rasmiy ma'lumotlari – www.mift.uz
5. World Bank. (2023). Doing Business Report.
6. 7. Микроэкономика / Под ред. Гребенникова П. И. – М.: Инфра-М, 2021.
7. Суворов А. Ю. (2021). Экономическая оценка инвестиций. – Санкт-Петербург: Питер.
8. Joriy tahliliy maqolalar va statistika byulletenlari – www.stat.uz

Mundarija / Contents

1.	Ibraimov X.I JADID MA'RIFATPARVARLARINING TARBIYAGA OID YONDASHUVLARI	5
2.	Prof. Temur Xo'jao'g'li JADIDLARNING QABILIYATLI TALABALARNI CHET ELLARGA TA'LIM- TARBIYA UCHUN YUBORISHLARINING SABABLARI VA AHAMIYATI: 1909- 1923	8
3.	Baxodir Baxshulloyevich Ma'murov ABDURAUF FITRAT — BUXORO XALQ SHO'ROLAR JUMHURIYATINING MAORIF NOZIRI SIFATIDA TARBIYA SOHASIGA QO'SHGAN HISSASI	13
4.	M.Quronov, Sh.Ahralov TURKISTON TARBIYA PEDAGOGIKASI: TARIXIY ESKURS	17
5.	Q.Seytmuratov SEYFULG'ABID MAJIDOVNING MA'RIFIY-JADIDCHILIK FAOLIYATI VA TA'LIM-TARVIYAVIY QARASHLARI	22
6.	Axmedov Gulmamat Nurmatovich SAMARQANDDA JADIDCHILIK HAKAKATI VA MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING FAOLIYATI	27
7.	N.Sh.Erkaboyeva ABDULLA AVLONIY PEDAGOGIK QARASHLARINING ZAMONAVIY TALQINI	33
8.	Safarova R.G. MUTAFAKKIRLAR VA JADIDLARNING TARBIYA MODELLARI HAQIDAGI YONDASHUVLAR	36
9.	Masharipova Nasiba Ro'zmatovna MUTAFAKKIRLAR, MILLIY QAHRAMONLAR VA JADIDLARNING FIKR TARBIYASIGA OID TA'LIMOTLARI	40
10.	R.X.Djuraev JADIDCHILARNING MILLIY TA'LIM-TARBIYA BORASIDAGI ZAMONAVIY QARASHLARI	45
11.	Shukurullo Mardonov TURKISTONDA YANGI USUL MAKTEBLARINING PAYDO BO'LISHI	47
12.	Tojiboyeva X.M. MURAFAKKIRLAR VA JADIDLARNING GENDER YONDASHUVGA OID QARASHLARI	50
13.	Olimov Shirinboy Sharopovich, Samadova Sarvinov Samad qizi JADID MA'RIFATPARVARLARINING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYAGA OID QARASHLARI	54
14.	P.M.Медетова ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВЗГЛЯДОВ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ ДЖАДИДИЗМА В ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ	58
15.	L.M.Qaraxonova JADIDLAR – MILLIY TA'LIM VA TARBIYANING TARG'IBOTCHISI SIFATIDA	62
16.	Atayeva Xulkaroy Murod qizi MAHBUDXO'JA BEHBUDIY MA'NAVIYAT VA MA'RIFAT TARG'IBOTCHISI	64
17.	Tuychiyeva I.I, M. N. A'zamova JADID MA'RIFATPARVARLARINING OILA TARBIYASIGA OID PEDAGOGIK QARASHLARI	67
18.	Aslonov MadaminMansurovich, Mansurova Gulchehra Madamin qizi² BUXORO JADID MA'RIFATPARVARLARI TOMONIDAN ISHLAB CHIQILGAN QOIDALAR (TA'LIM TO'G'RISIDAGI QONUN) MAZMUN MOHIYATI VA ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMI BILAN UYG'UNLASHUVI MASALASI	70

19.	Salayeva Muxabbat Saburovna¹, Abdullayeva Malika Ravshanbekovna² JADID MA'RIFATPARVARLARINING MA'NAVY-AXLOQIY TARBIYA HAQIDAGI TA'LIMOTLARI	74
20.	Islamova Dilfuza Dilshodovna TARBIYA VA MA'RIFAT: JADIDCHILIK HAKAKATI PEDAGOGIK MEROSINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	79
21.	Olimova Zulfiyaxon Ibrohimjon qizi ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALALARIGA OID QARASHLAR	86
22.	Namozova Madina Toyir qizi SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TARBIYAGA OID QARASHLARI	89
23.	Fozilov Mirashraf Azamatovich TURKISTONDA JADIDCHILIK HAKAKATI HAMDA ULARNING FAOLIYATI	94
24.	Amrilloeva Mavjuda A'lamjonovna YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING TA'LIMOTLARI VA TA'SIRI	97
25.	Mutallibjonov Ma'rufjon JADIDLAR VA MUTAFAKKIRLARNING TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARI ASOSIDA O'QUVCHILARDA KASBIY MA'NAVY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH	102
26.	Sharapatova Aykumis Asqar qizi MUTAFAKKIRLARNING TARBIYA HAQIDAGI AN'ANAVY QARASHLARI	106
27.	Ravshanov Surat Botir o'g'li MUTAFAKKIRLARNING HALOL RIZQ TOPISH HAQIDAGI QARASHLARIDAN FOYDALANISH	110
28.	Jo'rayev Shaxzod Sharofiddin o'g'li MUTAFAKKIRLAR VA JADID MA'RIFATPARVARLARINING TARBIYA TURLARIGA OID TA'LIMOTLARI HAMDA UNDAN FOYDALANISH MEXANIZMLARI	114
29.	Raximova Surayyo Otabek qizi SHARQ XALQLARI TARBIYA MODELARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNI MA'NAVY-AXLOQIY RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	117
30.	Meruert Pazilova AJDODLARIMIZ PEDAGOGIK TA'LIMOTLARIDA SHAXS BILISH FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	120
31.	Ubaydullaev Rahmatullo Abdumalik o'g'li¹, Ismoil Xo'jaxonov² AMIR TEMUR DAVRI SIYOSIY ANTROPOLOGIYASI	124
32.	Madjidova Dildora Abduxamidovna¹, Cho'liiyev Mansur Mehmonqulovich² JADIDLARNING TA'LIM-TARBIYAGA OID FAOLIYATI: MILLIY UYG'ONISHNING ILDIZLARI	127
33.	Gulzar Jumamuratova, Tumaris Azizova JADID MA'RIFATPARVARLARINING TARBIYAGA OID TA'LIMOTLARI	130
34.	Tumaris Azizova, Gulzar Jumamuratova. TA'LIM-TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING G'OYALARI	133
35.	Atakulova Nargizaxon Alijonovna GLOBAL TA'LIM MUHITIDA TALABALARNING MA'NAVY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA MUTAFAKKIR AJDODLARIMIZNING TARBIYAGA OID TA'LIMOTLARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK	136
36.	Jalilova Nilufar Toxir qizi JADID MA'RIFATPARVARLARI TOMONIDAN ILGARI SURILGAN MILLIY DIDAKTIK QADRIYATLAR	140
37.	Tojjeva Nodira Yusupjanova	143

	MUTAFAKKIR AJDODLARIMIZ SHAXSNI MUOMALA MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH MANBALARI VA IMKONIYATLARI HAQIDA	
38.	Komilova Mohinur BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA MADANIYATSHUNOSLIK KOMPTENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI	147
39.	Rustamov Nazir Choriyevich SHARQ MUTAFAKKIRLARINING YOSHLARNI INTELLEKTUAL JIHATDAN RIVOJLANTIRISHGA OID QARASHLARI	150
40.	Капальгина Ирина Ивановна ВЗГЛЯДЫ МЫСЛИТЕЛЕЙ НА РОЛЬ ВОСПИТАНИЯ В РАЗВИТИИ ЗДОРОВОЙ ЛИЧНОСТИ	154
41.	Maxmudov Abdulxalim Xamidovich O‘YIN TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MA‘NAVIY-AXLOQIY SIFATLARINI TARBIYALASH	159
42.	B.A.Olimov ABU RAYXON BERUNIYNING TABIIY FANLARINING SHAKLLANISHIDAGI O‘RNI	163
43.	Tilegenov A.T. YOSHLARDA MILLIY G‘OYASINI SHAKLLANTIRISHDA JADID MA‘RIFATPARVARLARI VA XALQ OG‘ZAKI IJODIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	165
44.	Karimov Komiljon Abduraximovich ABDULLA AVLONIYNING YOSH AVLODNI MA‘NAVIY TARBIYALASHGA OID QARASHLARI	171
45.	Ли Елена Робертовна ФАСИЛИТАЦИЯ И ВООБРАЖЕНИЕ ПЕДАГОГА КАК ОСНОВЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО И МЫСЛИТЕЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ	173
46.	Malikova Dilraboixon MUTAFAKKIRLAR VA JADID MA‘RIFATPARVARLARINING TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARINI O‘QUVCHILAR O‘RTASIDA TADBIQ ETISH VA IJTIMOIY-MADANIY MUHITNI RIVOJLANTIRISH	179
47.	Qurbonova Zebiniso Mamarajab qizi ZAMONAVIY TARBIYA PARADIGMALARINING NAZARIY ASOSLARI VA ULARNI MA‘NAVIY-AXLOQIY TARBIYAGA TATBIQ ETISHDAGI ROLI	183
48.	Komila Dekanovna Alimova O‘QUVCHILARNI MA‘NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA O‘QITUVCHINING TUTGAN O‘RNI	187
49.	Uzoqmirzayeva Oydinoy MUTAFAKKIRLAR VA JADIDLARNING TA‘LIM OLUVCHILAR SHAXSINI RIVOJLANTIRISHDA TARBIYA TURLARINING TUTGAN O‘RNI HAQIDAGI QARASHLARI	190
50.	Pazilov Arzi Kenjebaevich MUSTAQILLIKGACHA DAVRLARDA QADRSIZLANGAN MILLIY QADRIYATLARIMIZ HAQIDA	192
51.	Ашурова Азиза Эркиновна РОЛЬ СТАРШЕГО ПОКОЛЕНИЯ СЕМЬИ В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА	196
52.	Г.Б.Бабашева РОЛЬ КУЛЬТУРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В РАЗВИТИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ	199
53.	Саламова Феруза Хакимбековна ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОХЛЕАРНЫХ ИМПЛАНТОВ И ЦИФРОВЫХ	203

	СЛУХОВЫХ АППАРАТОВ	
54.	Xolmurodova Umida KOGNITIV FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHNING DIDAKTIK TIZIMI	206
55.	Nurullayev Jasurbek Xayrulla o'g'li¹, Pazilov Arzi Kenjebaevich² VAQTNI QADRLASH – ABADIY QADRIYAT	209
56.	Rizaeva Ra'no Barnoevna O'QUVCHILARDA MILLIY IDENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA, RIVOJLANTIRISHDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING O'RNI	214
57.	Otepbergenov Jetkerbay Saqbergenovich O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDA INTERAKTIV TEXNOLOGIYALARNING TALABALAR INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIRI	225
58.	Otaboyeva Dilafruz Nusratullayevna, Xolmatova Ziroatxon Anvarovna O'QUVCHILARDA AXLOQIY FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISHDA HADISLARDAN FOYDALANISH YO'LLARI	231
59.	Saparbaeva Suliwxan Ken'esbay qizi EFFECTIVE METHODS FOR RAPID ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS	234
60.	Qalbay Seytmuratov, Abat Saporov SADRIDDIN AYNIYNING HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATIDAN AYRIM LAVHALAR	238
61.	Aqimova Nodira Rajabboyevna MA'NAVIY-MA'RIFIY TADBIRLARNI O'TKAZISHDA JADIDLAR MEROSIDAN FOYDALANISH	242
62.	Raxmatova Mexrinov Majitovna¹, G'ofurova Muxlisa G'ulom qizi² YOSHLAR MA'NAVIY SALOHİYATINI YUKSALTIRISHDA TARBIYAVIY JARAYONLARNING AHAMIYATI	247
63.	Ibraimova Gulmira Askarovna INGLIZ TILINI O'QITISHDA INTELLEKTUAL VA FIKR TARBIYASINING O'RNI	252
64.	Ажимова Зухра Ганибаевна¹, Кошаева Зулхумар² НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАЦИИ ДЕТЕЙ С ТЯЖЁЛЫМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ	256
65.	O'ktamova Mehriyoyo A'zamovna BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIY MATNLARNI O'QITISH ORQALI O'QUVCHILARDA VATANPARVARLIK HISSINI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN YONDASHUVLAR	261
66.	Hasanova Gulnoz Qosimovna O'YINLAR VA KOLLABORATIV YONDASHUVLAR: MAKTABGACHA TA'LIMDA INNOVATSIYALAR	267
67.	Doniyorova Shahnoza Erkinovna KREATIV YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING ART- DIZAYNGA OID BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHDA KASBIY TAYYORLASH	270
68.	Abdiramanov Bahadır Sağıydullaevich O'QUVCHILARDA UMUMMADANIY KOMPETENTSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA DINIY QADTIYATLARNING O'RNI	274
69.	G'aniyeva Adiba Tursinboy qizi TALABALARDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK YO'NALISHLARI	278
70.	Utemuratov Bayrambay Kulmurotovich O'QUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING AHAMIYATI	281
71.	Atamurodov Dilshod Olimboy o'g'li MUTAFAKKIRLARNING TARBIYAGA OID QARASHLARIDAN	286

	O'QUVCHILARDA MILLATLARARO MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI	
72.	Nabiyeva Umida Xusanovna ABU ALI IBN SINONING TIBBIYOT SOHASIDAGI YOSHLARGA QOLDIRGAN BEBAHO MEROSLARI	290
73.	Shaturayeva Sevara Tashmurotovna BO'LAJAK TARIX O'QITUVCHILARIGA JADIDLAR ILMIY MEROSINI O'RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI	293
74.	Axralov Shavkat Suloymonovich, Axrorova Sevara Suloymon qizi JADID MA'RIFATPARVARLARNING PEDAGOGIK QARASHLARI VOSITASIDA ZAMONAVIY IT TEXNOLOGIYALARI ORQALI O'QUVCHILARDA O'ZLIKNI ANGLASH HISSINI TARBIYALASH MEKANIZMI	297
75.	Saribayeva Madina Nurlanovna UMUMTA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARINING MANTIQUIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH	300
76.	Kamoljonova Dilfuza Xoldorovna BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TARBIYALASHDA NASRIY ASARLARNING O'RNI	304
77.	Xazratkulova Gulyora Tojiboyevna¹, Avezova Sabina Saidvali qizi² BO'LAJAK TARBIYACHILARNING TASVIRIY-IJODIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI	307
78.	Turakulova Nargiza Tolinjanovna MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TA'LIM TIZIMIDA IJTIMOY MOSLASHUVINI TASHKIL ETISHNING MAZMUN MOHIYATI	311
79.	Kenesbaeva Elmira Joldasbaevna AJDODLARIMIZ PEDAGOGIK MEROSI VA UMUMIY O'RTA TA'LIMDA O'QUVCHILARNING INTELLEKTUAL SOHASINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARI	316
80.	Fayziyeva Mabudaxon Muxammadjonovna MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIMIY FAOLIYATNI KUZATISH VA TAHLILINI OLIB BORISHDA RETROSPEKTIV ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	318
81.	Sayfullayev Temur Abdimurodovich SHARQ MUTAFAKKIRLARINING AQLI ZAIF BOLALAR RIVOJLANISHINI QO'LLAB-QUVVATLASHGA OID FIKRLARI	320
82.	Jamolova Lubat Ilhomovna AHMAD DONISHNING TA'LIM OLUVCHILAR SHAXSINI RIVOJLANTIRISHDA TARBIYA TURLARINING TUTGAN O'RNI HAQIDAGI QARASHLARI	323
83.	M.A.Usmonova SHAXSDA SAMARALI MULOQOT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA MUTAFAKKIR AJDODLARIMIZNING MULOQOTGA OID TA'LIMOTLARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI	327
84.	Oymatova Nilufar Mirjamolovna MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI	330
85.	Ermatova Guli BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ANALITIK FIKRLASH KO'NIKMALARINING SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI	335
86.	Umurzakova Munisaxon Rashid qizi¹, Jumatova Luiza Tozaboy qizi² ESTETIK TARBIYA VA IQTIDORNI RIVOJLANTIRISHDA JADIDLAR MEROSINING PEDAGOGIK AHAMIYATI	338
87.	Sobirov Zarifboy	341

	UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARIDA TADQIQOTCHILIK KO‘NIKMLARINI SHAKLLANTIRISHDA EVRISTIKANING AHAMIYATI	
88.	Shomurodov Jamshid Olimboy o‘g‘li, Shamsiddinova Jadira Aslbek qizi O‘QUVCHI-YOSHLARNI ESTETIK TARBIYALASHDA XORAZM MILLIY MUSIQIY MEROS NAMUNALARINING O‘RNI	344
89.	Tasbayeva Gulbahar Muratovna INKLYUZIV TÁLIM SISTEMASÍN SHÓLKEMLESTIRIW	348
90.	Qodirqulov Nodirbek Hamroqul o‘g‘li O‘QUVCHILARDA MA‘NAVIY-AXLOQIY TARBIYANI RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG‘ZAKI IJODINING O‘RNI VA AHAMIYATI	350
91.	Омарова Бекзат Амангельдиевна МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ В ВУЗЕ	353
92.	Xudayberdiyev Mirolim Iskandar o‘g‘li BO‘LAJAK TASVIRIY SAN‘AT O‘QITUVCHILARINING GIGIYENIK HAMDA EKOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA BADIY-ESTETIK DIDNING TUTGAN O‘RNI	357
93.	Umirova Marxabo Abdimannobovna KITOBXONLIK ASOSIDA O‘QUVCHILARGA MUTAFAKKIRLAR VA JADID MA‘RIFATPARLARNING TARBIYAGA OID QARASHLARINI O‘RGATISH	360
94.	Qoraboyeva Dildora Baxodirjon qizi “MEHRLI MAKTAB” PEDAGOG DEFECTOLOG-LOGOPED ISH FAOLIYATIDA IZO-TERAPIYANI TUTGAN O‘RNI	363
95.	Toxirov Shaxzod Toxirovich BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA SHAKLLANTIRILISHI ZARUR BO‘LGAN EMOTSIONAL INTELLEKT NAZARIYASINING TARIXIY TARAQQIYOTI	366
96.	Alibayev Doniyorjon Shuxratjonovich, Alibayeva Dinara Azamat qizi BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING RIVOJLANISHIDA MA‘NAVIY- AXLOQIY TARBIYANING TUTGAN O‘RNI	369
97.	Qarshiboyeva Maftuna Komiljon qizi, Il‘yasova Dilshoda Akmal qizi MAVLONO RUMIY ASARLARI ASOSIDA O‘QUVCHILARNING KITOBXONLIK KOMPETENSIYALARINI OSHIRISH	372
98.	Urinbayeva Difuza Abdumannobovna JADID MA‘RIFATCHILARINING HARBIY TARBIYAGA OID QARASHLARI	375
99.	Madjidova Dildora Abduxamidovna, Ulasheva Yorqinoy Bahrom qizi TALABA YOSHLARDA TANQIDIY KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA JADID PEDAGOGIKASINING AHAMIYATI	379
100.	Maxmudova Darmonjon Bozorboyevna JADID MA‘RIFATPARVARLARINING TARBIYA TURLARIGA OID TA‘LIMOTLARI ORQALI TALABALARDA MOTIVATSIYA SHAKLLANTIRISH	382
101.	Salomova Zarina Murodovna INVESTITSİYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING USLUBIY ASOSLARI	384

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI
VAZIRLIGI**

**QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY
INSTITUTI**

“SCIENCE AND INNOVATION” XALQARO ILMIY JURNALI

**“MUTAFAKKIRLAR VA JADID MA’RIFATPARVARLARINING
TARBIYA TURLARIGA OID TA’LIMOTLARI HAMDA UNDAN
FOYDALANISH MEXANIZMLARI” MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI
MATERIALLAR TO‘PLAMI
2025-YIL 20-21-MAY**

**COLLECTION OF MATERIALS
OF THE REPUBLICAN SCIENTIFIC-PRACTICAL
CONFERENCE “THEORIES OF EDUCATION OF THINKERS AND
REFORMIST ENLIGHTENERS AND MECHANISMS FOR THEIR
USE” MAY 20-21, 2025**

Published: 23.05.2025. Font: «Times New Roman».

LLC «Science and innovation»
License Mass Media №:1597 27.04.2022
License Publisher №:038864 15.09.2022
Address: 100121, Tashkent, Yakkasaroy, st. Sh. Rustaveli 150,
Business center “Vega”, 6th floor, Office №:2
www.scientists.uz, info@scientists.uz, +998901259654